

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JĘZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

OPRACOWANY PRZEZ
ZESPÓŁ ZAKŁADU SŁOWIANOZNAWSTWA PAN
POD REDAKCJĄ
FRANCISZKA SŁAWSKIEGO

CZŁONKOWIE ZESPOŁU:
WIESŁAW BORYŚ
WAĆLAW FEDOROWICZ
KRYSTYNA HEREJ-SZYMAŃSKA
WANDA NAMYSŁOWSKA
WŁADYSŁAW SĘDZIK
FRANCISZEK SŁAWSKI
TADEUSZ SZYMAŃSKI
MARIA WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JĘZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

TOM II

C — DAVŦNOTA

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1976

ZAKŁAD SŁOWIAÑOZNAWSTWA PAN
PRACOWNIA
JĘZYKA PRASŁOWJAŃSKIEGO
31-113 Kraków, ul. Straszewskiego 27

Kierownik Pracowni
WIESŁAW BORYŚ

Recenzent
JAN SAFAREWICZ

Obwolutę, okładkę i karty tytułowe
projektował Janusz Bruchnalski

Printed in Poland

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław.
Oddział w Krakowie 1976.
Nakład 2500 egz. Ark. wyd. 29,40; ark. druk. 23,00; ark. form. A1 38,18.
Papier ilustr. kl. III 80 g 70x100.
Oddano do składania 6 VIII 1975. Podpisano do druku w maju 1976.
Druk ukończono w maju 1976.
Zam. 639/75 P-7-1227 Cena zł 100.—
Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ul. Czapskich 4

D O D A T K O W Y W Y K A Z S K R Ó T Ó W

I. ŹRÓDŁA I LITERATURA

Baudouin Dzieła	J. N. Baudouin de Courtenay, <i>Dzieła wybrane</i> , Warszawa 1974 nn.
Belostenec	J. Bellosztenez... <i>Gazophylacium seu Latino-illyricorum onomatum aerarium...</i> , Zagrabiae 1740. <i>Liber Croaticus</i> , Serija Reprint, I 1972, II 1974.
Benveniste PLG	É. Benveniste, <i>Problèmes de linguistique générale</i> , I—II, Paris 1966, 1974.
Biryła BA	M. B. Бiрыла, <i>Беларуская антрапанiмiя</i> , Мiнск 1969.
Boranić OR	D. Boranić, <i>Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima</i> , Rad JA 178, 1909, 1—86.
Boryś SRzCz	W. Boryś, <i>Budowa słowotwórcza rzeczowników w tekstach czakawskich XV i XVI w.</i> , Wrocław 1969. MS PAN 18.
Bošković RSJ	R. Bošković, <i>Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici</i> , JF XV, 1936, s. 1—155.
Brus.-ukr. izaleksy	Беларуска-украiнскiя iзалексы. Матэрыялы для абмеркавання, Мiнск 1971.
Brückner PRJP	A. Brückner, <i>Początki i rozwój języka polskiego. Wybór prac pod red. M. Karasia</i> , Warszawa 1974.
BSM Krapiva	Беларускае i славянскае мовазнаўства. Да 75-годдзя К. К. Крапiвы, Мiнск 1972.
Bulyka DZBM	A. M. Булька, <i>Даўнiя запозычаннi беларускай мовы</i> , Мiнск 1972.
BzN	Beiträge zur Namenforschung, Heidelberg 1949 nn.
Camaj AW	M. Camaj, <i>Albanische Wortbildung</i> , Wiesbaden 1966.
Chantraine DEG	P. Chantraine, <i>Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots</i> , Paris 1968 nn.
Chantraine FNG	P. Chantraine, <i>La formation des noms en grec ancien</i> , Paris 1933.
Crânjala RV	D. Crânjala, <i>Rumunské vlivy v Karpatech</i> , Praha 1938.
Čop Prispevek	B. Čop, <i>Prispevek k zgodovini labialnih pripon v indoevropskih jezikih</i> , Ljubljana 1973.
Dejna DP	K. Dejna, <i>Dialekty polskie</i> , Wrocław 1973.
Dickenmann Nominalkom.	E. Dickenmann, <i>Untersuchungen über die Nominalkomposition im Russischen</i> , I, Leipzig 1934.
Dogramadžieva Stbъlg. izreč.	E. Дoгpaмaджieвa, <i>Структура на старобългaрскoтo слoжнo съчинeнo изрeчeниe</i> , София 1968.
Endzelin BL	J. Endzelins', <i>Comparative Phonology and Morphology of the Baltic Languages</i> . Translated by W. R. Schmalstieg and B. Jegers, The Hague — Paris 1971.

ESSB	Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. I: Předložky, koncové partikule. Sestavil F. Korečný, Praha 1973 nn.
ESSM	Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева, Москва 1974 nn.
Falińska PST	B. Falińska, Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim, I: Słownik polskich gwarowych nazw tkackich, Wrocław 1974.
Górnowicz Malbork	H. Górnowicz, Dialekt malborski, II: Słownik, 1—2, Gdańsk 1973—1974.
Hes.	Hesychius Milesius.
HLBM	Гістарычная лексікалогія беларускай мовы, Мінск 1970.
Horecký Slov. lex. I	J. Horecký, Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov, Bratislava 1971.
HSSJ	K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958.
Hydronimia Wisły	Hydronimia Wisły, I. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym. Pod redakcją P. Zwolińskiego. PO PAN 7, Wrocław 1965.
ILGR	Исследования по лексикологии и грамматике русского языка, Москва 1961.
Issled. Avanesov	Исследования по русской диалектологии. Посвящается Р. И. Аванесову в честь его семидесятилетия, Москва 1971.
Issled. Vinogradov	Исследование по славянской филологии. Сборник, посвященный памяти академика В. В. Виноградова, Москва 1974.
Ivanov BDA	И. Иванов, Български диалектен атлас. Български говори от Егейска Македония, I, София 1972.
Ivanov, Toporov ISD	В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. Москва 1974.
Ivanova Sl. Podmoskov'ja	А. Ф. Иванова, Словарь говоров Подмосковья, Москва 1969.
Ivšić Djela	S. Ivšić, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije. Mit einer Einleitung sowie Berichtigungen und Ergänzungen des Verfassers hg. von Ch. A. van den Berk, München 1971.
Izsled. Mladenov	Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов, София 1957.
Izsled. Stojkov	В памет на професор Стойко Стойков (1912—1969). Езиковедски изследвания, София 1974.
Jablonskis LŽRK	K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I Dalis: Tekstai, Kaunas 1941.
Jurišić Vrgada	B. Jurišić, Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima, II: Rječnik, Zagreb 1973.
Karplukówna Cervus	M. Karplukówna, Słownik Jana Cervusa z Tucholi, Wrocław 1973.
Karplukówna JJ	M. Karplukówna, Język Jana Jurkowskiego (około 1580—1639), Wrocław 1967.

- Karplukówna RJT
Karskij Trudy M. Karplukówna, Regionalizmy w języku Jana Cervusa z Tucholi, Wrocław 1971.
E. Ф. Карский, Труды по белорусскому и другим славянским языкам, Москва 1962.
- Klepikova SPT G. П. Клепикова, Славянская пастушеская терминология, Москва 1974.
- Kolędy Kolędy polskie, średniowiecze i wiek XVI, pod red. J. Nowak-Dłużewskiego. Słownik M. Karplukówna, I—II, Warszawa 1966.
- Kozierowski S. Kozierowski, Badania nazw topograficznych [I] dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej, Poznań 1914, [II—III] — archidiecezji poznańskiej, 1—2, Poznań 1916, IV—V — na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski, 1—2, Poznań 1922, VI—VII — na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski, 1—2, Poznań 1926.
- Körner POAltsorb. S. Körner, Die patronymischen Ortsnamen im Altsorbischen. Untersuchungen zur slavischen Namengeographie 1, Berlin 1972.
- Krčėk Grupy F. Krčėk, Grupy dźwiękowe polskie *tart* i *cir(z)ė*, jako odpowiedniki starobułgarskiej *trət*, oraz ich doniosłość dla odbudowy wokalizmu prasłowiańskiego i praindoeuropejskiego, Lwów 1907.
- Kupiszewski PSA W. Kupiszewski, Polskie słownictwo z zakresu astronomii i miar czasu, Warszawa 1974.
- Laskowski DRzL R. Laskowski, Derywacja rzeczowników w dialektach laskich, I—II, Wrocław 1966, 1971. PKJ PAN Kr. 11, 28.
- Lehr-Spławiński PPS T. Lehr-Spławiński, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946.
- Leks. i fraz. LHBH Лексика и фразеология, Кишинев 1973.
Лінгвістычная геаграфія і групіроўка беларускіх гаворак, Мінск 1968.
- Lindberg-Gerd SNR G. У. Линдберг и А. С. Герд, Словарь названий пресноводных рыб СССР. На языках народов СССР и европейских стран, Ленинград 1972.
- Lingvogeogr. Лінгвогеографія, диалектологія і історыя языка, Кишинев 1973.
- Lingv. Zb. Лінгвістычны зборнік. Артыкулы, паведамленні, матэрыялы, Мінск 1968.
- Lința WPR E. Lința, Wyrazy polskiego pochodzenia w języku rumuńskim, Wrocław 1974.
- Loderecker 1605 Petri Lodereckeri Dictionarium septem diversarum linguarum videlicet Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae, Bohemicae, Polonicae et Ungaricae, Praga 1605. Zob. V. Frančić, Dział polski w siedmiojęzycznym słowniku P. Lodereckera z 1605 r., Wrocław 1972.
- Lud Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, ogólnego zbioru t. XLVIII za rok 1962, Wrocław 1963.
- Lysenko SPH Maked. Pregled П. С. Лисенко, Словник поліських говорів, Київ 1974.
Македонски преглед, Софія 1924—1943.

- Manaenkova LRGB
 Mathiassen Langvok.
 Mat. Minsk
 Matzenauer CS
 Mél. Pedersen
 Mgeladze-Kolesnikov SIN
 Miklosich SM
 Mikratap. Bel.
 MILR XVIII
 Misc. Kopečný
 Mladenov GBS
 Moszyński Polesie
 MRI
 Narysy Brus.
 Dyjal.
 Niederle RSS
 NKPP
 NM
 NS
 Ondrus Slov.
 lex. II
 Ostr.
 PG SSSR
 Pianka Top.
 Pietkiewicz
 Polesie
 PJ Pawłowski
 Poeta Trávn.
 PPJ
 Problemy leks.
 PSp.
 Rastorguev
 Brjansk
- А. Ф. Манаенкова, Лексика русских говоров Белоруссии, Минск 1973.
 T. Mathiassen, Studien zum slavischen und indoeuropäischen Langvokalismus, Oslo 1974.
 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Пад рэд. М. А. Жыдовіч, Мінск 1974.
 A. Matzenauer, Cizí slova ve slovanských řečech, Brno 1870.
 Mélanges linguistiques offerts à Holger Pedersen à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire, Aarhus 1937.
 Д. С. Мгеладзе, Н. П. Колесников, От собственных имён к нарицательным, Тбилиси 1970.
 F. Miklosich, Die slavischen Monatsnamen, Wien 1867.
 Мікратэпанімія Беларусі. Матэрыялы, Мінск 1974.
 Материалы и исследования по лексике русского языка XVIII века, Москва—Ленинград 1965.
 Miscellanea Linguistica, Ostrava 1971. Universitas Palackiana Olomucensis.
 S. Mladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin—Leipzig 1929.
 K. Moszyński, Polesie wschodnie, Warszawa 1928.
 Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien, I, Heidelberg 1914.
 Нарысы па беларускай дыялекталогіі. Пад рэд. Р. І. Аванесава, Мінск 1964.
 L. Niederle, Rukověť slovanských starožitností, Praha 1953.
 Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich. Opracowane pod kierunkiem J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1969 nn.
 Neuphilologische Mitteilungen, Helsinki 1899 nn.
 З народнага слоўніка, Мінск 1975.
 P. Ondrus, Slovenská lexikológia II. Nauka o slovnej zásobe, Bratislava 1972.
 Evangelium Ostromiri.
 Польские говоры в СССР, I—II. Ред. В. В. Мартынов, Минск 1973.
 В. Пјанка, Топономастиката на Охридско-преспанскиот базен, Скопје 1970.
 Cz. Pietkiewicz, Polesie rzeczuckie, I—II, Kraków 1928 — Warszawa 1938.
 Prace Językoznawcze II poświęcone E. Pawłowskiemu, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, zeszyt 47, Kraków 1973.
 Poeta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno 1948.
 Прилози проучавању језика, Нови Сад 1965 nn.
 Проблемы лексикологии. Сборник статей, ред. А. Е. Супрун, Минск 1973.
 Периодическо списание на Българското книжовно дружество, София 1882—1911.
 П. А. Расторгуев, Словарь народных говоров западной Брянщины, Минск 1973.

- Reczek J. Reczek, *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku*. Wybrane zagadnienia, Wrocław 1968.
- Reiter SDRP N. Reiter, *Die Semantik deutscher und russischer Präpositionen*, Berlin 1975.
- RILL Russkaja istoričeskaja leksikologija i leksikografija, I, Leningrad 1972.
- Rospond S. Rospond, *Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych*, Wrocław 1974 nn.
- RSJ Avanesov Russkoe i sławiańskie jazykoznanie. K 70-letiju P. I. Avanesova, Moskwa 1972.
- SAR Słownik Akademii Rosyjskiej. I—VI tom reproduцированы фотомех. способом со II изд. 1806—1822, мат. т. VII собраны и отредактированы М. Г. Остербю, Одессе 1971.
- Sb. BAN Сборник на Българската академия на науките. Клон историко-филологичен и фолклорен, София 1913—1949.
- Sbornik Vinogradov Проблемы современной филологии. Сборник статей к семидесятилетию академика В. В. Виноградова, Москва 1965.
- Schroeder Schleife A. Schroeder, *Die Laute des wendischen (sorbischen) Dialekts von Schleife in der Oberlausitz*. Lautbeschreibung, Tübingen 1958.
- Schuster-Šewc EW (Probeheft) H. Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Probeheft, Bautzen 1972.
- Scjacko NL П. У. Сцяцко, *Народная лексіка*, Мінск 1970.
- Scjacko NLS П. У. Сцяцко, *Народная лексіка і славаутварэнне*, Мінск 1972.
- Scjacko Zelvenščyna П. Сцяцко, *Дыялектны слоўнік (з гаворак Зельвеншчыны)*, Мінск 1970.
- Scjaškovič Grodno Т. Ф. Сцяшкови́ч, *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мінск 1972.
- Serta Schmaus Serta Slavica in memoriam A. Schmaus, München 1971.
- SEZ Српски етнографски зборник, САН, Београд 1894 nn.
- SHS Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukázkový zošit, Bratislava 1973.
- Siekierska Sch K. Siekierska, *Język W. S. Chrościńskiego. Studium mazowieckiej polszczyzny z przełomu XVII i XVIII wieku*, Wrocław 1974.
- SlPrag. Kurz Slavica Pragensia XIII. Věnováno J. Kurzovi k sedmdesátinám, Praha 1971.
- Slaw. Wortstudien Slawische Wortstudien. Sammelband des internationalen Symposiums zur etymologischen und historischen Erforschung des slawischen Wortschatzes, Leipzig, 11.—13. 10. 1972, Bautzen 1975.
- Slavunecskyj Leks. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. Підготував до видання В. В. Німчук, Київ 1973.
- SlŠt Slavistické štúdie, Bratislava 1969.

- Słownik Mickiewicza SUR Słownik języka Adama Mickiewicza, Wrocław 1962 nn.
- SNSz Klemensiewicz Sobierajski APGS Specht UID W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Z. Klemensiewiczowi, Warszawa 1970.
Z. Sobierajski, Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji, Poznań 1966 nn.
F. Specht, Der Ursprung der Indogermanischen Deklination, Göttingen 1947.
- SRJ XI—XVII Stieber HPhP Словарь русского языка XI—XVII вв., Москва 1975 nn.
Z. Stieber, A historical Phonology of the Polish Language, Heidelberg 1973.
- Stieber ŚJS Streitberg Festgabe Studia Safarewicz Studia IFS UW Stieber ŚJS Streitberg Festgabe Studia indoeuropejskie. I. Safarewicz septuagenario ab amicis, collegis, sodalibus animo oblatum gratissimo, Wrocław 1974. PJ PAN Kr. 37.
Studia Instytutu Filologii Słowiańskiej UW poświęcone VII Międzynarodowemu Zjazdowi Słowistów w Warszawie, Warszawa 1973.
- Studies Unbegaun Studies in Slavic Linguistics and Poetics in Honor of B. O. Unbegaun, New York—London 1968.
- Symb. Jodłowski Symb. Shevelov Symoni-Sułkowska TK Symbolae polonicae in honorem S. Jodłowski, Wrocław 1972.
Symbolae in honorem G. Y. Shevelov, Monachii 1971.
J. Symoni-Sułkowska, Zróżnicowanie słowotwórcze i leksykalne nazw z zakresu transportu i komunikacji w gwarach polskich, Wrocław 1972.
- Szewczyk Włóka J. Szewczyk, Włóka. Pojęcie i termin na tle innych średnio-wiecznych jednostek pomiaru ziemi, Warszawa 1968.
- Szymański SRzB T. Szymański, Słowotwórstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII—XVIII wieku, Wrocław 1968. PKS PAN Kr. 15.
- Študie por. lex. Študie z porovnávaciej gramatiky a lexikológie, Bratislava 1974.
- Tarnacki Polesie J. Tarnacki, Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie—Mazowsze), Warszawa 1939.
- Topolińska HPhK Z. Topolińska, A Historical Phonology of the Kashubian Dialekts of Polish, The Hague — Paris 1974.
- TrТърново Трудове на Висшия педагогически институт във ВеликоТърново, [od r. 1970:] Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий”, София 1964 nn.
Труды Института русского языка, Москва—Ленинград 1949 nn.
- Trudy IRJ
- UDM Українська діалектна морфологія, Київ 1969.
- ULH Українська лінгвістична географія, Київ 1966.
- Unbegaun SPRS B. O. Unbegaun, Selected Papers on Russian and Slavonic Philology, Oxford 1969.

Urbańczyk Szkice	S. Urbańczyk, <i>Szkice z dziejów języka polskiego</i> , Warszawa 1968.
Vakarelski Etnografija	X. Вакарелски, <i>Етнография на България</i> , София 1974.
Vasmer SchSA	M. Vasmer, <i>Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde</i> . Herausgegeben von H. Bräuer, I—II, Berlin 1971.
VIL Barchu- darov	Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. К 80-летию С. Г. Бархударова, Москва 1974.
Vlajinac RSM	M. Vlajinac, <i>Rečnik naših starih mera u toku vekova</i> , Beograd 1961 nn.
Wackernagel AG	J. Wackernagel, <i>Altindische Grammatik, Introduction générale</i> , Bd. I: Lautlehre. Nouvelle éd. par L. Renou. Bd. II; 2: Die Nominalsuffixe, von A. Debrunner, Göttingen 1954, 1957.
Watkins IG III	Indogermanische Grammatik. Herausgegeben von J. Kuryłowicz, III: Formenlehre von C. Watkins, Heidelberg 1969.
Wiehl Freisinger Denk.	I. Wiehl, <i>Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler</i> . Christliche Terminologie, München 1974.
Wojtyła-Świer- zowska NA	M. Wojtyła-Świerzowska, <i>Prasłowiańskie nomen agentis</i> , Wrocław 1974. MS PAN 30.
WRG	Wörterbuch der russischen Gewässernamen. Hrsg. von M. Vasmer, Berlin—Wiesbaden 1960—1970.
WZU Leipz.	Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig. Gesellschafts- u. sprachwissenschaftliche Reihe, Leipzig.
Zaimov MI Pirdop	Й. Заимов, <i>Местните имена в Пирдопско</i> , София 1959.
Zdaniukiewicz Łopatow- szczyzna	A. A. Zdaniukiewicz, <i>Gwara Łopatowszczyzny</i> . Fonetyka, fleksja, słownictwo, Wrocław 1972. PJ PAN 61.
Žučkevič KTSB	B. A. Жучкевич, <i>Краткий топонимический словарь Белоруссии</i> , Минск 1974.

II. JĘZYKI I DIALEKTY

ind.	indyjski	pers.	perski
korn.	kornwalijski		

III. INNE SKRÓTY

anat.	anatomiczny	med.	medyczny
astr.	astronomiczny	meteor.	meteorologiczny
bud.	budowlany	muz.	muzyczny
compar.	comparativus	psych.	psychologiczny
denom.	denominativum	pszczel.	pszczelarski
deverb.	deverbativum	refl.	reflexivum
filozof.	filozoficzny	roln.	rolniczy
geogr.	geograficzny	rzem.	rzemieślniczy
geol.	geologiczny	superl.	superlativus
imperat.	imperativus	trans.	transitivum
intens.	intensivum	vb.	verbum
intrans.	intransitivum	voj.	wojenny

ZARYS SŁOWOTWÓRSTWA PRASŁOWIAŃSKIEGO
(ciąg dalszy)

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM -m-

Formacje na -my -mene i -mę -mene omówiliśmy już w nawiązaniu do suf. -en- (I 125—7). Pozostałe przyrostki z podstawowym -m- nie tworzą zasadniczo w psł., podobnie jak w poszczególnych językach słow., jakiejś wyraźnej kategorii semantycznej. Są zachowane mniej lub więcej szczątkowo.

Suf. -m̥

1. Przyrostek -m̥ mamy w grupie wyrazów z reguły niemotywowanych, z których kilka ma dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie., stanowi więc dziedzictwo ie., np. *d̥ym̥* : *dunō dunōti*, *dujō duti* 'dać, dmuchać', dokładne odpowiedniki lit. *dūmai* pl., łac. *fūmus*, stind. *dhūmá*-, ie. *dhū-mo-s* 'kłębiecie się, dymienie, dym' : *dheu-*, *dhou-* 'wirować, unosić się kłębami'; *čerm̥* 'namiot' (dial.) : stwniem. *scerm*, *scirm* (niem. *Schirm*) 'ochrona, pokrycie, zasłona'; *glum̥* 'żart, szyderstwo, zabawa', stnord. *glaumr* m. 'hałaśliwa zabawa' : lit. dawne *glaudas*, *glauda* 'rozrywka, zabawa', gr. *χλεύη* 'szyderstwo, żart' : ie. *ghleu-* 'weselić się, żartować'; *p̥orm̥* 'duża tratwa, prom' : *perō p̥rati*, *p̥rō perti* 'przeć, poruszać się, latać', stwniem. *farm* 'prom, czółno'; *sorm̥* 'wstyd, srom' : ags. *hearm* m. 'troska, ból', awest. *fšarma-* m., pers. *šarm* 'wstyd'.

2. Na gruncie psł. powstały np. *k'osm̥* : *kosm'la* f. 'włos, pęczek włosów, włókien' : *kosa* 'warkocz, włosy' : *česati* 'drapać, skrobać, czesać'; *k̥rm̥* : *k̥rma* 'pokarm (szczególnie dla bydła), pożywienie' : ie. (s)ker- 'krajać, ciąć', por. co do znaczenia należące do tego samego pierwiastka łac. *carō* 'mięso' (pierwotnie 'odcięty kawałek'), *cēna* 'główny posiłek', budowa jak w gr. *χορμός* 'pień, szczapa, polano'; *šum̥* 'dźwięk, hałas, szum' (*keu-mo-s) : lit. *šaũksmas* 'krzyk, wołanie' : *šaũkti* 'krzyczeć, wołać, wrzeszczeć'.

3. Niekiedy widać nawiązania do tematów na -men- (p. I 125—7), np. *um'z* 'rozum' : lit. dial. *aumenis* m. 'pamięć' (bsł. *au-ma-* : *au-men-*), psł. *avē*, stlit. *ovyje* 'na jawie', bsł. *āyi-* 'czuwanie'. Tu też *u-sm̥* (dial.) 'odzienie, skóra' (: *uti*, *ob-uti* 'wdziać, włożyć na nogi, obuć', lit. *auñà aũti* 'ts.'), jak świadczy derywat *usn̥je* 'ts.' (*usmn-je)²⁶⁵, por. też słu. dawne i dial. *usno*, *usnje* (*usn̥je*). Wyraz ten jest zarazem jedynym przykładem na odmiankę -sm̥ (stosunek do -m̥ jak -slo : -lo, -sn̥ : -n̥, p. I 118). O dokładnym odpowiedniku litewskim p. niżej.

4. Przyrostek -m̥ kontynuuje ie. -mo- spotykane zarówno w derywatach prymarnych jak i sekundarnych. Przy kilku z podanych przykładów przyto-

²⁶⁵ Meille t Ét. 428.

czono dokładne odpowiedniki ie. Podstawową funkcją ie. *-mo-* było tworzenie abstraktów dewerbalnych (odpierwiastkowych) i odprzymiotnikowych, których zleksykalizowane ślady widać jeszcze w psł.

Dokładny odpowiednik psł. *-mъ* (i *-mo* p. niżej) lit. *-mas* jest zachowany także szcążkowo (por. np. *kélmas* 'pień drzewa': psł. *ǫl'nъ* p. I 114—5), nie tworzy żadnej wyrazistej kategorii semantycznej. Ale wariant tego formantu *-smas* jest na gruncie lit. żywotny tworząc nomina actionis (> n. acti), zwłaszcza od podstaw dźwkn., np. *bėgsmas* 'bieg': *bė'gti* 'biec', *kljksmas* 'krzyk': *kljkti* 'krzyżeć' (zob. też przytoczone wyżej *šauksmas*: *šumъ*).

Suf. *-mo*

1. W wyrazach psł. zaświadczony jest wyjątkowo, np. *örmo* 'ramię', kontynuuje ie. *arə-mo-* 'ramię, staw, przegub' (: *ar-*, *arə-* 'łączyć, spajać'), goc. *arms*, stwniem. *aram* 'ts.', z innym wokalizmem stind. *irmá-* (**řmo-*), o nowszej postaci *örme* p. I 127; *päsmo* 'pek, miara przędzy, pasmo': lot. *puōsms* m. 'odległość między dwoma końcowymi punktami; ilość lnu zawarta między dwoma palcami wysnuwana z kądzieli', por. stwniem. *faso*, niem. *Faser* 'włókno'.

2. Z poszczególnych języków słow. warto przytoczyć np. bułg. *valmó* 'kłębek, gąłka, wałek': *váljam* 'toczę, katulam, wałkuję', *vezmó* 'haft': *vežati* 'wiązać; haftować'; ukr. dial. *čysmó* 'liczba nici w paśmie': psł. *čismę čismene* p. I 127.

Suf. *-ma*

1. Zaświadczony jest wyjątkowo, np. *sólma* 'słoma' (stare pożyczki ze słow.: ngr. *σάλαμα*, węg. *szalma* 'ts.'): stpr. *salme*, lot. *sałmi* pl. 'ts.', łac. *culmus* 'źdźbło, słoma', stwniem. *halm* m. 'ts.', ie. *koləmos*, z innym wokalizmem pierwiastka: gr. *κάλαμος*, *καλάμη*.

O wyrazach *křma*, *kosma* wspomniano wyżej s. v. *křmъ*, *kosmъ*.

2. Suf. *-ma* kontynuuje ie. *-mā*. Lepiej zachowany jest ten przyrostek w lit.²⁶⁶, gdzie spotyka się nomina actionis a nawet nomina agentis, np. lit. dawne *tarma* 'mowa': *tařti* 'mówić'; dial. *brađmā* 'błocisko; brodzenie po nim': *brađyti* 'brodzić'; *sukmā* 'krętać': *sukti* 'kręcić'.

Suf. *-mъ* (tematy na *-i-*)

Przyrostek ten zachowany jest szcążkowo, np. *č'rmъ* m. 'robak' = lit. *kirmis* m. f., stpr. *girmis* (= *kirmis*), stind. *k'irmi-* m. 'ts.'; *sēmъ* f.: *sēmja* 'rodzina': lit. *šėimā*, *šėimyna* 'ts.', por. stwniem. *hřwiski* n. 'czeladź': lot. *siēva* 'kobieta, żona' (balt. *šėiuā*).

Suf. *-imъ*, *-ima*

1. Występują one zwykle w nazwach pokrewieństwa lub powinowactwa, np. *brātima* 'przybrany brat, kto zawarł związek braterstwa': *bratъ*: *bratiti se* 'bratać się, zawierać związek braterstwa', w tym samym znaczeniu *pobrātims*: *pobratъ* 'ts.': *pobratiti se*; *poslēstrima* 'przybrana siostra': *posestriti se* 'zaprzyjaźnić się jak siostry', ros. dial. *pósēstra* 'przybrana siostra'; *otčimъ* 'ojczym': *otčь* 'ojciec', strus. *otčiti se* 'potakať, šėitajasy rodstvom'.

Wyrażnym urzeczownikowym przymiotnikiem jest *rodimъ* 'krewny, ko-

²⁶⁶ Otrębski GL II 154—5.

chany, drogi' : adi. *rodimъ* 'rodzimy, rodzony, urodzony, rodzinny' < *roditi* 'rodzić'.

2. Z poszczególnych języków słow. warto dodać np. bułg. *pobáštím* 'ojciec weselny, starosta weselny' : *baštá* 'ojciec', *pomájěima* 'matka weselna, starościna weselna' : *májka* 'matka'; ros. *inóćim* 'pasierb'; *neljudim* 'wróg ludzi'; ukr. *neščadým* 'okrutnik' : *ščadýty* 'szczędzić, oszczędzać'.

3. Wyrazy te nie są jednolitego pochodzenia²⁶⁷. Obok urzeczownikowionych starych przymiotników dewerbalnych (partic. praes. pass.) na *-(i)mъ* (typ *bratimъ*, *pobratrimъ*, *posestrimъ*) mamy tu też stary suf. *-imъ*. Dokładny odpowiednik lit. *-ymas* tworzy skonkretyzowane abstracta odprzymiotnikowe (np. *báltymas* 'białko' : *báltas* 'biały') albo też rzeczowniki odślawne od czasowników na *-yti* (np. *dārymas* 'czynienie' : *darýti* 'czynić')²⁶⁸.

Suf. *-sma*

1. Pojawia się wyjątkowo w rzeczownikach o większym zasięgu, np. *kūkzma* 'czubek, warkocze upięte wokół głowy' (płd.) : *kuka (= łot. *kauka* 'czub, pukiel włosów'), *kuča* 'czub, czupryna, kosmyk'.

2. Dokładny odpowiednik lit. *-uma* tworzy abstracta odprzymiotnikowe zwykle skonkretyzowane, np. *gilumà* 'głębia' : *gilūs* 'głęboki', *sausumà* 'posucha' : *sausas* 'suchy', *kietumà* 'miejsce twarde' : *kietas* 'twardy'.

W lit. żywotny jest również odpowiednik męski tego formantu *-umas*, tworzący także abstracta odprzymiotnikowe, np. *ilgūmas* 'długość' : *ilgas* 'długi'²⁶⁹.

Suf. *-mъ, -mo*

1. Także i te przyrostki zachowane są szczątkowo. Całkiem wyjątkowa jest postać męska *-mъ*, częstszy jest formant *-mo*, np. *arъmlo* (płn.) : *arъmlъ* (płd.) 'jarzmo do zaprzęgania wołów' : ie. *ar-*, *ar-* 'łączyć, spajać', por. gr. ἀρμός 'spojenie, miejsce spojenia', ἄρμα 'wóz', łac. *arma* 'broń, zbroja, sprzęt'; *bělmlo* 'biała nieprzeźroczysta plama na rogówce oka, bielmo' : *bělъ* 'biały'; *pisъmlo* 'pisanie, pismo, list' : *pišъ* *rysati* 'rysować, ryć, malować, pisać', dokładny odpowiednik: lit. *piešimas* 'rysowanie'; *pražъmlo* 'pieczone, prażone ziarno, kłosy' : *pražiti* 'prażyć, piec'.

Jak widzimy, pierwszy przykład jest na gruncie słow. niemotywowany, trzy dalsze motywowane bądź podstawowym przymiotnikiem, bądź czasownikiem. Są to pierwotne abstracta, które uległy zwykle konkretyzacji.

2. Z poszczególnych języków słow. można np. przytoczyć czes. dial. laskie *strašmo* 'strach, upiór' : *strašiti* 'straszyć'; ros. dial. *palъmo* 'zapałone łuczywo' : *paliti* 'palić'.

3. Jak już widać z podanych przykładów, dokładny odpowiednik suf. *-mъ, -mo* mamy w lit. *-imas*. Formant ten tworzy abstracta odczasownikowe (nomina actionis) i odprzymiotnikowe, zwykle skonkretyzowane, np. *siuvimas* 'szycie' : *siūti* 'szyć', *arimas* 'oranie; miejsce zorane' : *arti* 'orać'; *minkštimas* 'miętkość, miękisz, miękka część w chlebie' : *minkštas* 'miękki', *jaunimas* 'młodość' : *jaunas* 'młody'²⁷⁰.

²⁶⁷ Vondrák VSG I 554.

²⁶⁸ O trębski GL II 159—61.

²⁶⁹ O trębski GL II 163—5.

²⁷⁰ O trębski GL II 159—62.

Suf. *-ьma*

1. Przyrostek *-ьma* zachowany jest szczerunkowo w kilku wyrazach psł., np. *krěsma* 'gospoda, karczma; częstowanie, poczęstunek np. wódką', etymologia niepewna, por. może **krěb* 'karczma' (> estoń. *kõrts, kõrts* 'ts.', pożyczka ze strus.) : sch. dial. wyjątkowe *krěiti* 'prowadzić karcznię', sła. dial. *krěovnica* 'dom, w którym się w czasie wesela tańczy'; *kučьma* 'czupryna, czub; czapka futrzana' : *kuka, kuča* 'czub, czupryna, kosmyk' (por. *kukzma* p. wyżej); *vědьma* 'wieszczka, wiedźma' nomen agentis : *věděti* 'wiedzieć', *vědb* 'wiedza, czary'.

2. Także w języku lit. spotykamy formę żeńską suf. *-imas* : *-ima*. Tworzy abstracta odprzymiotnikowe (zwykle skonkretyzowane), np. *siaurimà* 'wąskość' : *siaūras* 'wąski'²⁷¹.

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-r-*²⁷²

Nie ma jakiejś zwartej żywej kategorii semantycznej psł. utworzonej przy pomocy przyrostków z podstawowym *-r-*. Zachowała się jednak pewna ilość ie. czy też bsł. wyrazów z tą budową. Zwłaszcza dają się zauważyć ciekawe wspólności z językiem bałt. i germ. (suf. *-ro-*, *-ero-*, *-oro-*)²⁷³.

Zachowały się też nieliczne ślady ie. nazw pokrewieństwa na *-(t)er-* czy też heteroklitycznego typu na *-r/n-*.

W wyrazach powstałych na gruncie słów. spotykamy nierzadko alternację samogłoski sufiksальной przed *-r-*, np. *-or-* : *-ur-* : *-ar-* : *-yr-*; *-r-* : *-ar-* : *-ur-*; *-ar-* : *-or-*; *-er-* : *-or-* (też w lit.).

W kilku językach słów. dobrze zaświadczone są wyrazy ekspresywne, zwłaszcza augmentativa na *-ura*²⁷⁴.

Zarówno na gruncie słów. jak i bałt. daje się zauważyć pewien paralelizm formacji na *-r-* : *-l-*, np. *bōbzrō* 'bąbel' (= lit. *buñburas*) : *bōbzl'ō* 'ts.' (lit. *buñbulas*).

Tematy spółgłoskowe na *-er-*

1. Z grupy ie. nazw pokrewieństwa z formantami *-ter-*, *-er-* zachowały deklinację spółgłoskową w psł. tylko dwa prastare terminy żeńskie: *māti mātēre* 'matka' (bsł. *māter-* : lit. *mōtė mōters* 'żona', łot. *māte* 'matka', ie. *mā-tēr* : stind. *mātār-* 'matka', gr. *μήτηρ*, łac. *māter* 'ts.');

đskti đsktere 'córka' (bsł. *dukte-* : lit. *duktė dukteřs*, ie. *dhugh(ə)-tēr-* : stind. *duhitār-*, gr. *θυγάτηρ*, goc. *daūhtar* 'ts.').

W poszczególnych językach słów. ten izolowany typ morfologiczny przeszedł z reguły do tematów produktywnych na *-i-*, *-ā-*, *-'a-*, przybierając często deminutywny suf. *-ska*.

2. W ie. wokalizm suf. *-(t)er-* ulegał zmianom w ciągu odmiany. Stopień pełny *-er-* uogólniony w słów. w *mati matere* i *đskti đsktere* spotykamy też w dwóch innych starych terminach pokrewieństwa, które przeszły jednak sekundarnie do produktywnych typów morfologicznych: *đēverь* m. 'brat męża' (temat na *-i-*, wtórnie też na *-jo-*), lit. *dieveris dieveřs* : *dieveriēs*, łot. *diēveris*, stind. *dēvár-*,

²⁷¹ Otrębski GL II 162.

²⁷² Zob. W. Doroszewski PF XV 2, 275—300; o ie. heteroklitycznym typie na *-r/n-* p. Benveniste Origines 100—20.

²⁷³ Chr. S. Stang, Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen, Oslo 1972, s. 88—9.

²⁷⁴ A. Belić AslPh XXIII 194—6.

gr. δᾶήρ (*δαῦ-ήρ), łac. *lēvir*, ie. *dāijēr daijérés*; *nestlera* 'bratanka, siostrzenica, kuzynka' (wtórny temat na -ā-) < *nept-terā : *nepti-* p. *netšj* I 83.

3. Do produktywnych typów morfologicznych przeszły też trzy dalsze stare terminy pokrewieństwa, wykazujące uogólniony stopień zredukowany -(t)r-pierwotnego sufiksu: *brātrō* 'brat' (sekundarny temat na -o-), bałt. *brāter-*: stpr. *brāti*, *broie*, dem. *bratrikai* 'bracia', lit. *brōtērelis* dem., stind. *bhrđtar-*, gr. φράτηρ, φράτωρ, goc. *brōþar* 'brat'; *sestrla* 'siostra' (sekundarny temat na -a-, oparty na pierwotnym uogólnionym temacie przypadków zależnych *sesr-*, -i- wtórne, rozbijające jak zwykle grupę -sr-), lit. *sesuō sesešs*, stind. *svásar-*, łac. *soror* (*suesōr), irl. *siur* (*suesōr), goc. *swistar* 'ts. '; *jētry jētrave* 'żona brata męża' (sekundarny temat na -ū- pod wpływem psł. *svekry* 'matka męża, świekra'), bsł. *īēnter-* : lit. dawne *jentē jenters* : *jentés*, ie. *iēnā-ter-*, *īñter-*, *īñ-tr-* 'żona brata męża' : stind. *yatar-*, gr. ἐνάτηρ.

Suf. -rō

1. Przyrostek -rō spotykamy w kilkunastu wyrazach psł. Część z nich jest dziedzictwem ie. lub bsł., np. niemotywowane *svlekrs* : *svlekrsō* 'ojciec męża' : goc. *swaihra*, stwniem. *swēhur*, lit. *šēšuras*, stind. *švāsura-*, gr. ἐκυρός, łac. *socer* 'ts. '; *mīrs* 'spokój, pokój', lit. XVI w. *mieras* 'pokój', łot. *miērs* 'pokój, spokój, cisza', ten sam pierwiastek co w psł. *mi-lō* 'miły'; *ogrs* 'pasożyt żyjący w mięśniach lub skórce, wrzód, pryszcz, wągier', stwniem. *angar* m. 'wołek zbożowy', lit. dial. żmudzkie *ánkštara* 'wągier'; *pūrō* : *pyro* 'Spelt', stpr. *pure* f. 'Trespe', lit. żmudzkie *pūrai* m. pl. 'pszenica ozima' : gr. πυρός m. 'pszenica, zboże' : ags. *fyr*s 'Quecke'; *tūrō* 'tur', lit. *taūras* 'ts. ', gr. ταῦρος, łac. *taurus* 'Stier' : stind. *tāu-ti* 'jest silny'.

2. Niektóre wyrazy mają dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie., ale zarazem są motywowane na gruncie psł., np. *dārō* 'dar', gr. δῶρον, orm. *tur* 'ts.' (**dōro-*) : psł. *dams dati* 'dać', ie. *dōro-* : *dōno-* (stind. *dānam*, łac. *dōnum* 'dar', por. psł. *dans* 'podatek, danina') mogą być przekształceniami pierwotnego heteroklitycznego typu na -r/n-²⁷⁵; *kuprō* 'koniec kości krzyżowej, nasada ogona, kuper', lit. *kaūpras* 'wypukłość; pagórek, wzniesienie, szczyt góry', *kuprā* 'garb', łot. *kuprs* 'ts. ', stwniem. *hovar* 'ts.' (ie. *kupro-*) : psł. *kuprō*, *kupa* 'kupa'.

3. Wśród wyrazów powstałych w psł. mamy zarówno deverbativa jak i denominativa. Od czasowników pochodzą np. pierwotne nomina actionis (> n. acti): *pīrō* 'picie, uczta' (płd.-wsch.) : *pīti* 'pić'; *rārō* 'dźwięk, sonitus' : *rajati* 'hałasować', por. z innym wokalizmem ags. *rār* 'krzyk'; *žīrō* 'tłuszcz, karma, pokarm, żołądź' : *žīti* 'żyć'²⁷⁶.

Wyjątkowe są nomina agentis, np. *vīchrō* : *vīchrsō* 'wicher' (por. pol. *wichura*, dial. też *wichur*) : *vichati* 'wiał' : *vijō viti* 'wić' : lit. *viesulas* 'wicher' (pierwotnie więc *uēisro-*, *uēisuro-* : *uēisulo-*); *kūrō* 'kogut' : ie. dźwkn. *kau-* 'wyć, ryczeć', stind. *kāuti* 'krzyczy', gr. κω-κύω 'lamentuje, krzycze' (bardziej prawdopodobne jednak łączenie z powszechnym w słow. dźwkn. pierwiastkiem *kur-*).

4. Od rzeczowników pochodzą: *bobrō* 'bób' (zach.) : *bobō* 'ts. '; *dōbrō* 'dąb, las dębowy' : *dōbō* 'dąb', por. łot. *duṁbrs* 'bagnó', ie. *dhu-m-b-r-* 'miejsce bagniste,

²⁷⁵ Benveniste Origines 13.

²⁷⁶ O metatonii cyrkumfleksyjowej rzeczowników *darō*, *pīrō*, *žīrō* zob. Kuryłowicz Acc. 239.

zarosłe lasem' > 'las dębowy'; *čuprě* 'kędzior, czub' : *čupě* 'ts.', por. stwniem. *scoub* 'wiązka słomy, snopek' : *scober* 'Schober'.

5. W niektórych wyrazach można się dopatrywać pierwotnych urzeczownikowych przymiotników z prymarnym suf. *-rě*, np. *bagr'ě* : *bagr'lo* 'coś zgiętego, zakrzywionego, osęka, drąg, hak' : ie. *bhagh-* 'zginać, wyginać'; *sŷrě* 'ser', stpr. *suris* 'ts.', lit. *sŷris* 'bardzo słony ser' : *syřě* adi. 'surowy, mokry, wilgotny', lit. *sŷras* 'słony'.

6. Suf. *-rě* jest odziedziczony z ie. Wśród podanych przykładów było też kilka mających dokładne odpowiedniki ie., zwłaszcza bałt. i germ. Lit. dokładny odpowiednik suf. *-ras* tworzy np. derywaty odrzeczownikowe (jak dawne *stuo-bras* : *stuo-bas* 'pień'), dewerbalne (*vėbras* 'papla' : *vėblė'ti* 'paplać'). Spotyka się również urzeczownikowione przymiotniki, np. *beñdras* 'uczestnik, towarzysz' : *beñdras* 'wspólny'²⁷⁷.

Suf. *-ro*

1. Z kilku należących tu wyrazów część stanowi dziedzictwo ie., część powstała w psł. Do grupy pierwszej zaliczymy np. *üstro* (> *ütro*, *jütro*) 'świt, ranek; jutro' < **aus-ro-* : **aus-rā-* (*-t-* wtórne, rozбивa grupę spółgłoskową, jak często), lit. *aušrā*, łot. *āustra* 'zorza poranna, jutrzienka' : lit. *aušti* 'świtać, dzień', gr. **αυρος* w *ἄγγ-αυρος* 'bliski rana' (**αυρος*), *αὔριον* 'jutro'.

Do warstwy tej należy też może *bedr'lo* : *bedra* f. 'biodro, okolica kości biodrowej' : łot. *bedre* 'wglębie, dół' : *bedu best* 'kopać', psł. *bođo bosti* 'bóść'.

2. Śladem ie. heteroklitycznego typu na *-r/n-* jest: *vėdro* 'wiadro' : ie. *uódōr udnēs*, psł. *voda* (p. I 61), co do znaczenia por. należące do tej rodziny gr. *ὕδρα* 'wiadro'.

O należącym do tego typu psł. *jьkro* p. niżej pod suf. *-ra*.

3. Na gruncie psł. powstały np.

urzeczowniki prymarne odpierwiastkowe: *ėdro*, *jadro* 'łono; sieć na ryby, ptaki, wnętrze sieci' : ie. *oid-* 'nabrzmiwać, puchnąć', gr. *οἰδαίω* 'nadymam, nabrzmiwam', *οἰδος* 'nabrzmiwienie'; *rebr'lo* 'żebro', dial. 'zbocze, stok góry' : germ. **rebja* np. stwniem. *ribbi*, *rippi*, stsas. *ribbi* 'żebro';

derywat odrzeczownikowy: *püzdro* (: *püzdra* f.) 'futurał, moszna, woreczek jądrowy' : *püzo* 'brzuch' (*-d-*, jak często, rozбивa grupę spółgłoskową *-zr-*).

4. Za pierwotne urzeczownikowione przymiotniki trzeba uważać: *jėdr'lo* 'jądro' : *jėdrě* 'jędrny, krzepki, czerstwy, tęgi', gr. *ἀδρός* 'dojrzały, silny, krępy' (**jėdro-*); *v'ėdro* 'jasna pogoda, upał' : *vedrě* 'jasny, pogodny' (mniej pewny związek z stwniem. *wetar* 'pogoda')²⁷⁸.

5. Z przedstawionego materiału wyodrębnia się duża proporcjonalnie grupa nazw części ciała: *bedro*, *ėdro* : *jadro*, *jėdro*, *rebro*. O należącym tu *jьkro* 'łydka' p. niżej pod *-trě*, *-tro*.

Suf. *-ra*

1. Z kilkunastu wyrazów tu należących większość jest dziedzictwem ie., ma dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie., np. *vŷdra* 'wydra' = lit. *ūdra* 'ts.', ie. *ūdrā-* : lit. dial. *ūdras*, z krótką samogłoską rdzenną: awest. *udra-* m. 'ts.', gr. *ὕδρα* 'wąż wodny', do ie. *uódōr udnēs*, psł. *voda* p. I 61.

O wyrazie *bedra* p. wyżej pod *-ro* (*bedro*).

²⁷⁷ Otrębski GL II 141—2.

²⁷⁸ Zob. ostatnio Chr. S. Stang op. cit. 61.

Dokładne odpowiedniki ie. ale także i motywację słow. ma *nozdra* (*nozdr'a*), zwykle du. *nozdrē* (*nozdrī*) 'dziurki w nosie, nozdrza', lit. *nas(t)raī* m. pl. 'pysk zwierząt, paszcza', ściągnięciem *noster* f., niem. *Nüster* 'nozdrza, chrapy', stind. *nasrā* 'dziurka w nosie' : ie. *nās-*, psł. *nosz* 'nos' (rozbijające grupę *-sr-* t przeszło przed półotwartą w dźwięczne *d*, por. niżej *męzdra*; podobnie *trēska* : *drēzga* 'trzaska, drzazga', *-snz* : *-znz*).

2. Kilka wyrazów uważa się za ślady ie. typu heteroklitycznego na *-r/n-*: *mēra* 'miara, przyrząd do mierzenia, jednostka mierzenia' : *mēnz* 'ts.', stind. *mātrā* f. 'miara' : *mānam* n., stpers. (*fra-*)*mānā* 'ts.' (por. wyżej pod *-ra* psł. *darz* : stind. *dānam*) : ie. *mē-* 'mierzyć', stind. *māti* 'mierzy'; *jskra* : *jskro* : *jskno* 'jajka ryb, ikra', lit. *ikrai* m. pl. 'ikra', łot. *ikri* m. pl., *ikra* f. 'ts.' : irl. *iuchair* f. *iuchrach* 'ts.', możliwy związek z ie. nazwą wątroby **iēk²r(t)* **iēknēs*, stind. *yākr-t yaknāh*, pierwotne znaczenie byłoby 'nabrzmienie, bryła'.

Z *jskra* : *jskro* : *jskno* 'ikra' łączy się najprawdopodobniej psł. *jskra* : *jskro* 'łydka', stpr. *yecroy* pl. 'łydki', lit. dial. *ikrai* pl., łot. *ikri* pl. 'ts.' (wyrazy na oznaczenie 'ikry' i 'łydki' są identyczne w różnych językach²⁷⁹).

O należącem tu wyrazie *dzbra* p. pod *-rz* (*dzbrz*).

3. Kilka wyrazów nie ma odpowiedników ie., powstały więc dopiero w psł. Tu należą np.

derywaty odpierwiastkowe: *jsgra* (płd. *jsgrz*) 'zabawa, gra, igrzysko' (pierwotnie nomen actionis, skonkretyzowane) : stind. *ējati*, *ījati*, *ingati* 'poruszać się'; *kōdra* : *kōdera* : *kōderz* (*kōder'z*) 'lok zwijających się włosów, kędziór' : *kōd-* w *kōdēlb*, *kōdel'a* 'kędziel' (por. brus. *kudzēla* 'kędziel' : 'nieczesane włosy'); *męzdra* 'wewnętrzna przymięsna strona skóry, wewnętrzna miękka kora drzewa, miazdra; miazga; delikatna skórka np. na ranie' < **mēms-rā* : *męso* 'mięso', por. łac. *membrum* (**mēms-ro-*) 'członek', *membrāna* 'cienka, delikatna skóra, błona' (o udźwięcznieniu grupy spółgłoskowej p. wyżej *nozdra*);

formacje odrzeczownikowe: *kostra* : *kostrz* : *kostrzz* 'coś ościstego, ostro zakończonego, sterczącego' : *kostz* 'kość'.

4. Pierwotny urzeczownikowiony przymiotnik z prymarnym suf. *-rz* reprezentuje najprawdopodobniej *jskra* 'iskra', pñ. *ěskra* 'ts.' : *ěsnz* 'jasny' < **ěsknz* < **aisk-no-*, por. ukr. *jaska* 'wszystko, co błyszczące, co błyszczy', lit. *aiškus* : *iškūs* 'jasny, wyraźny'.

5. Suf. *-ra* kontynuuje ie. *-rā*. Szczególnie uderzające są zgodności bałt. Wśród grupy wyrazów na *-ra* w lit. spotyka się abstracta dewerbalne (np. *kaitrā*, *kāitra* 'gorąco latem' : *kaisti* 'grzać się, nagrzewać się'), pejoratywne nomina agentis (np. *šniaukrā* 'kto mówi przez nos' : *šniaūkti* 'ciągnąć przez nos'), derywaty odrzeczownikowe (np. *kauprā* 'wyniosłość, wzgórze' : *kaūpas* 'ts.', dial. *taukrā* 'tłustość ziemi' : *taukaī* pl. 'tłuszcz' = stpol. *tuk*)²⁸⁰.

Suf. *-rz* (tematy na *-io-*)

1. Zaświadczony jest wyjątkowo np. jako ślad ie. formacji heteroklitycznej na *-r/n-*: *pyr'z* 'żarzący się popiół', gr. πῦρ πυρός n., toch. *por*, orm. *hur* 'ogień' (*pūr-*), umbr. *pir*, irl. *ūr* 'ts.' : goc. *fōn funins*, het. *paḥhur* *paḥhuenāš*²⁸¹.

Suf. *-rz* występuje zapewne także w psł. *vlepr'z* 'wieprz', łot. *vepris* 'ts.' (bsł. *veprīa-*), por. bez nagłosowego *v-*: stwniem. *ēbur*, łac. *aper* m. 'ts.'

²⁷⁹ Kalima ZslPh IX 376—8, Sławski SE I 447—8.

²⁸⁰ Otrębski GL II 142—4.

²⁸¹ Benveniste Origines 10.

2. Dokładnym odpowiednikiem jest lit. *-rys*, *-ris* występujące np. w urzezwonnikowionych przymiotnikach o przyrostku *-ras* (*kembrÿs* 'ktoś wychudły, chudy': *kembras*) czy jako odmianka rzeczowników na *-ras* (*stuobrÿs* 'drzewo bez wierzchołka, pień': dawne *stuobras* 'ts.')282.

Suf. *-r̥* (tematy na *-i-*)

Zaświadczony jest wyjątkowo jako ślad ie. archaicznych formacji, np. śladem ie. typu heteroklitycznego na *-r/n-* może być *d̥obr̥* f. 'parów, dolina': *D̥obra* NW, lit. *duburÿs* 'wgnębienie, zapadłość, szczególnie napełniona wodą', łot. *dubra* 'bagnó', steymr. *dubr* 'woda', gal. NW *Dubra*, do ie. *dheub-* 'głęboki, wydrażony', lit. *dubùs* 'wkłęsły, głęboki', por. psł. *d̥no* < **dhub-no* p. I 115²⁸³.

Śladem ie. *iēr-*: *iōr-*, *iēro-*: *iōro-* 'rok, wiosna' (łączonym z ie. *iē-*: *iā-* 'iśc, jechać', podstawowe znaczenie 'bieg, chód słońca') jest psł. *jar̥* f. (: *jara*: *jaro*) 'wiosna, zasiew wiosenny', por. goc. *jēr* 'rok', stnord. *ār* 'ts.', gr. ὥρα 'pora roku, wiosna, stosowny czas', ὥρος 'rok', awest. *yārə* n. 'rok'.

O wyrazie *jegr̥* f. (: *j̥gra*) p. wyżej pod *-ra*.

Suf. *-tr̥*, *-tro*, *-etr̥*

1. Przyrostki te są wyjątkowe, np. *v̥etr̥* 'wiatr', stpr. *wetro* 'ts.', lit. *v̥etra* 'wichura, burza z wiatrem': psł. *v̥jati* 'wiać', stind. *v̥yati*, *v̥āti* 'wieje'; *ętro* 'wątroba' (zach.-płd.) = stind. *antrām* 'wnętrzości', wed. *āntrām* 'ts.', gr. ἔντερά pl. n., orm. *ander-k* 'ts.': ie. *en* 'we wnętrzu', balt. *en*: *in*, psł. *v̥* 'ts. '; *p̥etro*: *p̥etr̥* 'rusztowanie z drągów, pali, np. do składania siana, słomy; pomost na rusztowaniu, poddasze, strych': *p̥no* *p̥eti* 'piąć, rozpinać'.

2. Przyrostki *-tr̥*, *-tro* są wariantami formantu *-r̥*, *-ro*. Takim samym wariantem suf. *-er̥* jest *-etr̥*, zaświadczony w *es̥etr̥* 'jesiotr, Accipenser sturio' < **ak'etro-*, **ok'etro-*, pierwiastek *ak'-*, *ok'-* ten sam co w *esera* (p. niżej pod *-era*), *ostr̥* 'ostry', por. stpr. *esketres* 'jesiotr', lit. dawne *ešketras* 'wieloryb', dziś *erškėtas*, *arškėtas* 'jesiotr' (etymologia ludowa do *erškėtis* 'cierń, tarnina').

3. Jak widać tylko *p̥etro*: *p̥etr̥* powstały w psł. Inne wyrazy są dziedzictwem ie. lub bsł. Suf. *-tra-*, *-tr̥-* dobrze zaświadczone są np. w stind.²⁸⁴, por. wyżej pod *-ra* stind. *m̥d-tr̥-*: psł. *m̥ē-ra*.

4. Nie widać natomiast podstaw do wyodrębniania suf. *-dro*, *-dra*, których dopatrywano się niekiedy w wyrazach *jadro*, *v̥edro*, *nozdra*, *m̥ęzdra*. Wszystkie one są najprawdopodobniej zbudowane przy pomocy przyrostków *-ro*, *-ra* (p. wyżej pod *-ro*, *-ra*).

Suf. *-ar̥*

1. Zaświadczony jest w kilku wyrazach, często o mniej lub więcej ograniczonym zasięgu. Wszystkie one powstały na gruncie słow., brak odpowiedników ie. Spotyka się zarówno derywaty denominalne, jak i od pierwiastków werbalnych:

od rzeczowników: *sochar*'s 'rozwidlony drąg' (wsch.): *socha* 'ts. '; z poszczególnych języków słow.: bułg. *v̥srchár* 'szczyt góry': *v̥srch*, *v̥räch* 'szczyt', *drugár* 'towarzysz': *drug̥* 'ts.', ros. dial. *gubár̥* 'człowiek z wielkimi wargami': *gubá* 'warga';

²⁸² Otrębski GL II 144—5.

²⁸³ Zob. O. N. Trubačev Etim. 1970, s. 10 nn.

²⁸⁴ L. Hirzenberg op. cit. 242.

od przymiotników: *suchar*^{1b} (*suchar*^{1b}) 'coś suchego, wyschniętego, wysuszonego np. sucha gałąź, uschłe drzewo, wysuszone pieczywo; chudy człowiek': *such*² 'suchy'; z poszczególnych języków słow.: czes. dial. laskie *chudar* 'chudzielec': *chud*² 'chudy', bułg. *mážkár* 'mężczyzna': *mážki* 'męski'; ros. dial. *lichár*² 'człowiek zły; czarownik': *lichój* 'zły'; ukr. *skupár* 'skąpiec': *skupýj* 'skąpy'.

Od pierwiastków werbalnych: *gʷar*²: *gʷor*² 'zgiełk, gwar, rozmowa' (dial. zach.): *govor*²: *gʷariti*, *govoriti* p. niżej pod *-or*²; *komar*^{1b} (dial. *komar*^{1b}) 'komar, owad Culex': (*š*)*č*²*emiti*, *ščemiti* 'powodować piekący ból', z tym samym pierwiastkiem: lit. *kamānė*, łot. *kamane* 'trzmiel, dzika pszczoła', str. *camus* 'trzmiel'.

Pierwotnym urzeczownikowionym przymiotnikiem jest *bujar*², *bujar*² o 'bujnym, pełnym temperamentu człowieku, zwierzęciu' (dial. zach.): *bujar*² 'pełen sił, dziarski' (< *buj*² 'bujny').

2. Przedstawiony bardzo niejednorodny materiał (z nie zawsze pewną interpretacją) wskazuje na wtórność formacji. Niektóre należące tu wyrazy są wyraźnie ekspresywne. Dokładny odpowiednik lit. *-oras* pojawia się wyjątkowo²⁸⁵, np. dial. *kaũkaras* 'wyniosłość': *kaũkaras* 'ts.': *kaũkas* 'guz'.

Zgadza się to z zasadniczym typem strukturalnym pierwotnych psł. sufixów, w których fonem *a* był nieznan²⁸⁶.

Suf. *-ara*

Przyrostek *-ara* nie jest zaświadczony w wyrazach psł. W kilku językach słow. tworzy ekspresywne rzeczowniki denominalne, zwłaszcza augmentativa, peiorativa, deteriorativa (np. pol. dial., czes. dial., sch., ukr.). Por. *-ora*.

O sch.-sł. nominach loci na *-ara* p. niżej pod *-ar*².

Suf. *-ar*²²⁸⁷

1. Przyrostek *-ar*² tworzy przede wszystkim nazwy wykonawców jakiegoś zawodu od podstaw rzeczownikowych (tu należą też nazwy ludzi ze względu na przedmiot ich głównych zainteresowań), np. *konar*²: *kon*²*ar*² 'pastuch koni, doglądający koni': *kon*² 'koń'; *kozar*² 'pasterz kóz': *koza*; *ovčar*² 'pasterz owiec': *ovčca*; *svinar*²: *svin*²*ar*² 'pasterz świń, świnopas': *svinj*²; *rybar*² 'rybak': *ryba*; *drʷvar*² 'drwal': *drʷva* 'drwa, materiał drzewny'; *gʷslar*² 'gęślarz': *gʷsl*² 'gęśle'; *grnčar*² 'garncarz, wyrabiający garnki': *grnč*² 'garnek'; *kamenar*² 'kamieniarz': *kamy kamene* 'kamień'; *kosar*² 'kto kosi trawę, zboże; wyrabiający kosy': *kosa* 'kosa': *kositi* 'kosić'; *kostar*² 'gracz w kości, wróżący z kości' (: *kostyr*² 'ts.'): *kost*² 'kość'; *krupar*²: *krup*²*ar*² 'wyrabiający krupy, handlujący krupami' (płn.): *krupa* 'krupy, pokruszone ziarno zbóż': *krupiti* 'grubo mleć, wytwarzać krupy'; *křčmar*² 'karczmarz, szynkarz': *křčma* 'karczma'; *lčkar*² 'zajmujący się leczeniem chorych': *lčk*² 'środek leczniczy, lekarstwo': *lčiti* 'leczyć'; *lichvar*² 'wypożyczający pieniądze na procent, lichwę': *lichva* 'procent, lichwa'; *sedlar*² 'wyrabiający siodła, siodlarz': *sedlo* 'siodło'; *solar*² 'warzący sól, wydobywający sól, handlujący solą': *sol*² 'sól'; *stolar*² 'zajmujący się stolarstwem': *stol*² 'stół, stółek'; *veslar*² 'wioślarz': *veslo* 'wiosło'; *vinar*² 'hodowca winnej latorośli, winiarz': *vino*; *zoltar*² 'złotnik': *zolto* 'złoto'; *zvonar*² 'dzwonnik': *zvon*² 'dzwon'.

²⁸⁵ Otrębski GL II 150.

²⁸⁶ Varbot DIS 106.

²⁸⁷ J. Schütz WSl V 409—14, F. Kopetz, Die Nomina auf *-ar*, Münster 1964.

2. Rzadko spotykamy suf. *-ar'ь* w funkcji strukturalnej jako formant wzmacniającej formację archaiczną, np. *gospodar'ь* 'gospodarz, głowa rodziny' : *gospodь* 'pan', ukr. *tesljár* 'stolarz' : *teslja* 'ts'.

3. Wyrazy typu *lěkar'ь*, *krupar'ь*, *zvonar'ь* są motywowane podwójnie: zarówno przez podstawowe rzeczowniki *lěko*, *krupa*, *zvonь*, jak i występujące równolegle czasowniki *lěčiti*, *krupiti*, *zvoniti*. Istnienie tego rodzaju wyrazów kojarzących się także i z czasownikami wywołało rozszerzenie możliwości derywacyjnych suf. *-ar'ь* także na podstawy werbalne. W ten sposób na gruncie poszczególnych języków słow. powstały równoległe dewerbalne nomina agentis na *-ar'ь* (nieznane jeszcze w scs.), np. *pekar'ь* 'piekarz' : *pekь* *pekti* 'piec', *lgar'ь* 'lgarz, kłamać' (zach.) : *lgati* 'lgać, kłamać'; *voldar'ь* 'pan, władca' : *voldь* *volsti* 'władcać', *zidar'ь* 'murarz, budowniczy' : *zid'ь* *zidati* 'budować, kształtować', por. strus. *zbdar'ь* 'garncarz' : *zbdь* 'głina' (: *zbdunь* p. pod *-unь*).

4. Akcentuacja wyrazów z suf. *-ar'ь* nie jest jednolita. Najczęściej jest akcent końcowy, oksytoneza. Spotyka się też akcent na samogłosce rdzennej np. *rýbar'ь*, *lichvar'ь* od podstaw akutowanych *rýba*, *lichva*. W poszczególnych językach słow. widać tendencję do uogólnienia akcentu sufiksального. W ros. przeciwstawia się akcentuacja pierwiastka formacji dewerbalnych oksytonezie formacji denominalnych.

5. Suf. *-ar'ь* rozpowszechniony jest w całej słowiańszczyźnie, ale produktywny jest przede wszystkim u Słowian sąsiadujących z żywiołem niem. czy romańskim. Jest to wyjątkowa w słowotwórstwie psł. kulturalna pożyczka z zachodu. Ostatecznym źródłem jest łac. suf. *-arius* tworzący głównie przymiotniki odrzeczownikowe, które urzeczownikowione w formie rodzaju męskiego dały początek rzeczownikom oznaczającym wykonawców jakiegoś zawodu. Łac. *-arius* przeniknęło poprzez leksykalne pożyczki kulturalne do języków sąsiednich, także i do germ. Do późnej prasłowiańszczyzny dostało się głównie za pośrednictwem germ.: goc. *-āreis*, stwniem. *-āri* poprzez pożyczki kulturalne typu *mytar'ь* 'celnik' < goc. *motāreis*, stwniem. *mūtāri* 'ts.' : *myto* 'cło' < goc. *mota* 'ts.'; *bukar'ь* 'pisarz, uczonek w piśmie' < goc. *bōkāreis* 'ts.', stwniem. *buohhāri* : *buky* *bukve* 'litera', *buksvi* 'pismo' < goc. *bōkōs* pl. 'pismo, książka'.

Już w goc. i stwniem. spotyka się początki derywacji dewerbalnej. Nie można jednak wykluczyć także bezpośredniego przenikania z bałkańskiej łaciny ludowej. Z języków słow. przeniknął z kolei suf. *-ar'ь* do języka lit., skąd lit. *-orius*²⁸⁸.

Pierwotnie wyrazy tego typu należały do tematów spółgłoskowych na *-ar-*, jak świadczy nom. pl. w scs. np. *mytare*. W sg. temat spółgłoskowy został rozszerzony strukturalnym suf. *-jь* analogicznie do suf. *-tel-jь* (p. I 80).

6. W poszczególnych językach słow. suf. *-ar'ь* występuje często w postaci obocznej *-'ar*. W ciągu wieków daje się zauważyć istotne rozszerzenie tej postaci, ograniczonej początkowo do typu z podstawą derywacyjną zakończoną na spółgłoskę pierwotnie miękką. Rozszerzeniu temu sprzyjało niewątpliwie rozszerzenie podstawy derywacyjnej na czasowniki (najczęściej tematy na *-i-*), por. *krupar'ь* : *krupa*, ale *krup'ar'ь* : *krupiti*, podobnie *kosar'ь* : *kosa* ale pol. *kosiarz* z wtórnym oparciem się o czasownik *kosić*. Ciekawą paralelę stwierdzono w ptn.-romań. np. franc. *-ier* < łac. *-arius*²⁸⁹.

7. Z nazwami wykonawców zawodu związany jest sch.-sł. typ nominów loci na *-ara*, np. sch. *dřvara* 'pomieszczenie na drzewo' : *dřvār* 'drwal', *dvčara*

²⁸⁸ Otrębski GL II 150—1.

²⁸⁹ Meillet SC 372.

'owczarnia': *ovčār* 'owczarz'. Rzadko spotyka się w tej funkcji masculina, np. sch. *mljēčār* 'dzbaneł na mleko': 'handlarz mlekiem', *šljivār* 'sad śliwowy': *šljivār* 'handlujący śliwkami'.

Nomina agentis tworzą nierzadko w słow. bezpośrednią podstawę odpowiednich nazw miejsca por. I 138—9 *pekar'bn'a*, *pekar'bnica*: *pekar'ь*, *koval'bn'a*: *koval'ь*²⁹⁰.

Suf. *-erz*

1. Z kilkunastu wyrazów z przyrostkiem *-erz* wyodrębnia się zwarta grupa nazw samców, reprezentująca typ ie. na *-er(o)-*. Należą tu: *goserz* 'samiec gęsi', łac. *ānser* < **hanser* (ie. *ghanser*)²⁹¹, śrwniem. *ganser*, niem. *Ganser* 'gęsior': *goszь*, ie. pierwiastkowe *ghans* 'gęś'; *kačers* 'kaczor, samiec kaczki' (zach.): *kačьka* 'kaczka'; *kočers*: *kočurz* 'samiec kotki' (zach.): psł. dial. *koč'a* 'kotka' (= lit. *katė* 'ts.'): *äščers* 'jaszczurka samiec, jaszczur': *aščь* 'gatunek jaszczurki, smok, potwór' (: *jaskyn'i* 'jaskinia').

Z poszczególnych języków słow. por. stpol. *małpierz* 'samiec małpy': *małpa*.

2. Inne wyrazy z suf. *-erz* nie stanowią jakiegó zwartej grupy. Kilka z nich ma dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie., np. *č'emerz* 'roślina lecznicza i trująca ciemierzycą, Veratrum; ciemiernik Helleborus; jad, trucizna z tej rośliny; choroby nim wywołane', pld.-wsch. 'jad, trucizna; złość, gniew, zgryzota', ie. *kem-ero-*, *kom-ero-*, *k_m-ero-*: lit. *kēmeras* 'roślina lecznicza sadzic konopiasty, Eupatorium cannabinum', łot. *cemeriņš* 'Helleborus', stwniem. *hemera* (**hamirō*), niem. dial. *hemern* 'Helleborus, Veratrum album'; *st'ezers*: *st'ožers* 'słup, tyka, żerdź, wierzeja, podwalina', lit. *stegerys* 'sucha łodyga', łot. *stega* 'penis', *stēgs*, *stēga* 'długa żerdź', śle. *stežaj* 'wierzeja', *stēžje* 'tyka stogu', stwniem. *stecho* m. 'pal, słup': psł. *stogz* 'stóg', lit. *stāgaras* 'sucha gałąź, łodyga'; *v'ezers* 'wieczór': lit. *vākaras*, łot. *vakars* 'ts.' (bałt. *vakara-* < **uekera-*), stosunek do gr. *ἑσπερος*, łac. *vesper*, stirl. *fescor* 'ts.' niejasny; *ševers* 'wiatr północny, północ': lit. *šiaurys* 'wiatr północny', *šiaurė* 'północ', *šiaurūs* 'gwałtowny, burzliwy', z apofonią: stwniem. *sciūr* 'niepogoda', łac. *caurus* 'wiatr północno-zachodni'.

3. Na gruncie psł. powstały: *koderz* (*koder'ь*) omówione pod *kōdra* (zob. *-ra*); *koserz* (*koser'ь*): *kosorz* (*kosor'ь*): *kosēr'ь*: *kosyr'ь* 'narzędzie zakrzywione, zwykłe nóż': *kosz* 'w kształcie sierpa, ukośny, krzywy'.

Z poszczególnych języków słow. por. bałg. *kičor*, *kičur* 'grono, kiść, kosmyk': *kiča* 'zdobię'.

4. Suf. *-erz* kontynuuje ie. *-ero-*. Podobnie jak psł. *-erz* alternuje z *-orz* (np. *kosers*: *kosorz*, p. wyżej), tak i lit. dokładny odpowiednik *-eras* wymienia się niekiedy z *-aras*²⁹². Wymianę tę stwierdzamy również w odpowiednikach bałt. wyrazów psł., np. bałt. *vakara-*: psł. *večers*; lit. *stāgaras*: psł. *stežers*, *stožers* (p. wyżej).

5. Godna uwagi jest też alternacja *-er-*: *-or-* w formacjach ekspresywnych poszczególnych języków słow., np. czes. *chudera*, *chuděra* 'biedak, nędzarz', pol. dial. *chudyra* 'chudzielec', ros. dial. *chuderbá* 'człowiek chuderlawy': ukr. *chudorbá* 'ts.': pol. *chuderlawy* 'chudawy, nędzny': dawne też *chudorlawy*, sła. *chudorl'avý*, ukr. *chudorl'ávyyj*; pol. dial. *sucherlawy* 'chudawy, suchawy': ukr. *suchorl'ávyyj* 'ts.'.

²⁹⁰ Zob. R. Bošković op. cit. 105—25, tu też s. 136—43 o suf. *-ara*.

²⁹¹ Sławski SE I 266, V. Pisani Paideia 1957, s. 272—3.

²⁹² Otrębski GL II 148—9.

Suf. *-ero*

Przyrostek ten jest wyjątkowy, np. *lezero* : *lezers* m. 'jezioro', najprawdopodobniej ślad ie. typu heteroklitycznego na *-r/n-*²⁹³, stpr. *assaran* n., lit. *ėžeras*, dial. *āžeras*, łot. *ezers* 'ts.' : psł. *ězъ* 'jaz, płot rybacki w poprzek rzeki; tama, grobla', orm. *ezr-* 'skraj, granica' (temat na *-r/n-*).

Suf. *-era*

1. Przyrostek ten pojawia się wyjątkowo, np. *esera* 'ość rybia' (lechickie) < **ak'erā*, **ok'erā*, pierwiastek *ak'*-, *ok'*- ten sam co w *ostrō* 'ostry', pierwotne znaczenie 'ostra', bliskie odpowiedniki: lit. *ešerjys*, dial. *ašerjys* 'okoń', łot. *asaris*, *asars*, *aseris* 'ts.'; o wyrazie *kōdera* p. *kōdra* (pod *-ra*).

Od podstaw rzeczownikowych: *klučera* 'lok, kędzior' (płn.) : *kuka*, *kuča* 'czub, czupryna, kosmyk' (łot. *kauka* 'czupryna'); *pektera* 'jaskinia, grot, jama' : *pektb* 'piec', por. sch. *pěcina* 'jaskinia'.

2. W czes. suf. *-era* tworzy formacje ekspresywne. Z jednej strony spotykamy tu deteriorativa na *-era*, z drugiej zaś hipokorystyczne męskie imiona osobowe typu *Jandera* : *Janda*.

Suf. *-ěrz*, *-ěr'ь*, *-ěra*

1. Przyrostki te występują wyjątkowo w derywatach prymarnych i sekundarnych, np.

od pierwiastka: *močars* (dial. *močurs*) 'bagn, trzęsawisko, teren podmokły, moczary' : *mok-rъ* 'mokry' : *močiti* 'moczyć', sch. *močarno vreme*, ukr. zakarpackie *močarec* 'grudzień'; *težars* 'rzecz ciężka, ciężar' (płn.) : *težati* 'ciążyć', *težьkъ* : *težьkъ* 'ciężki'; o wyrazie *pečarska* p. niżej pod *-ura* (*pečura*);

od rzeczownika: *stožars* 'drąg stogu' : *stogъ* 'stóg', por. lit. *stāgaras* 'sucha gałąź, łodyga', ags. *staca* m. 'drąg'; *košara* : *klošars* 'przestrzeń zamknięta płotem, zagroda, kosz' : *košь* (w podobnych znaczeniach);

od przymiotnika: *kosěr'ь*, p. wyżej *koserъ* pod *-erъ*.

2. Suf. *-ěrz* kontynuuje pierwotne *-ěro-*, por. lit. *ėras* : *eras*, np. *kemėras* 'człowiek lub przedmiot niezgrabny' : *kėmeras* 'niezgraba, niezdar' : *susikemėti* 'płatać się w mowie, zbijać się z tropu'²⁹⁴.

Punktem wyjścia formacji mogły być pierwotne tematy infinitiwu czasowników stanu na *-ěti* typu *tež-ati* (**teg-ěti*) 'być ciężkim, ciążyć' : *teža-rъ* > *tež-arъ*. Podobnie dla *močars* rekonstruowano pierwotną podstawę **makē-* 'być mokrym'²⁹⁵.

Suf. *-orъ*

1. Przyrostek *-orъ* zaświadczony jest w kilku wyrazach psł. Jedynym wyrazem mającym odpowiedniki ie. jest *st'oborъ* 'słup, pał' = lit. *stābaras* 'sucha gałąź drzewa; sucha łodyga bez liści', por. duń. *staver* 'odcięta, obciosana gałąź', norw. dial. *stavar* 'pień drzewa', stszwedz. *stavur* (germ. *stabura-*, *stačara-*)²⁹⁶, w bałt. i germ. zachowana jest też podstawa derywacyjna: lit. *stābas* 'słup', łot. *stabs* 'ts.', stnord. *stafr*, co pozwala na rekonstrukcję nie zaświadczonego psł. **stobъ* = bałt. *staba-*, stnord. *stafr*.

²⁹³ A. Vaillant BSL XXIX 38—40, Benveniste Origines 11.

²⁹⁴ Otrębski GL II 148.

²⁹⁵ Trautmann BSW 167.

²⁹⁶ Chr. S. Stang op. cit. 54.

Od podstawy rzeczownikowej utworzony jest też *sochorz* 'rozwidlony na końcu drąg, pal służący np. jako dźwignia do podnoszenia ciężkich przedmiotów' (płn.): *socha* 'drąg rozwidlony na końcu'.

Z poszczególnych języków słow. por. pol. dial. pomorskie *k*otór* 'kocur': *kotz* 'kot'; śl. *gráhor* 'wyka': *gráh* 'groch'.

2. Od przymiotnika utworzony jest *kosora* p. *kosera* pod *-era*.

3. Kilka starych wyrazów utworzonych jest od pierwiastków werbalnych: nomina actionis, abstracta (skonkretyzowane), nomina agentis, np. *glovorz*, *glavorz* 'hałas, wrzawa, mowa': *govoriti*, *gavoriti* 'mówić, gwarzyć, hałasować': ie. *gou-*, *gōu-*: łot. *gavilēt* 'głośno się weselić', *gaurāt* 'huczeć, szumieć', *gauda* 'narzekanie', lit. *gaudžiù gaūsti* 'szumieć, jęczeć', stind. *gávate* 'brzmi' (por. I 54); *bāchorz* 1. (*bachor'z*): *bāchura* 'coś napęczniałego, obrzmiałego, o kulistym kształcie; brzuch': *bach-* 'obrzmiwać, pęcznieć, być nadętym' (czes. dial. *bachňat* 'puchnąć, obrzmiewać'); *bāchorz* 2. 'czarodziej, czarownik; wir powietrzny, trąba powietrzna': *bachoriti* 'czarować, zamawiać': *bachati* 'gadać, chęłpić się'.

Do tej samej grupy (nomen agentis) należy też *piskora* zob. wariant *piskor'z* pod *-or'z*.

Z poszczególnych języków słow. por. czes. dial. laskie nomina acti typu *t'agor* 'gnieciech, nieudane pieczywo': *t'agal* 'tłamsić, gniesić'²⁹⁷ i sch. *vījor* (**vīhor*) por. *vīchrz* pod *-rz*.

4. O ekspresywnej funkcji suf. *-or-* wspomniałem już wyżej pod *-era*. Por. pol. formacje pejoratywne typu *jezor* (od XVII w.): *język*, *bandzior*: *bandyta*: *banda*.

5. Psl. suf. *-ora* dokładnie odpowiada lit. *-aras* (p. pod *-era*, tu też o wymianie *-era*: *-ora*, *-eras*: *-aras*). Typowy on jest dla wyrazów oznaczających 'wzniesienie', 'suchą gałąź, lodygę, kół' (wspólne znaczenie 'co wznosi się, sterczy')²⁹⁸ np. *kaūparas* 'pagórek, kurhan': *kaūpas* 'wzniesienie; szczyt, wierzchołek' (= psl. *kupa* 'kupa'); *žāgaras* 'sucha gałąź, chrust': *žāgas* 'sucha gałąź, żerdź'. Spotyka się również w pejoratywnych nominach agentis, np. *plēparas* 'papla': *plēpēti* 'paplać'²⁹⁹.

Suf. *-ora*

1. Występuje w starych wyrazach wyjątkowo i to o ograniczonym zasięgu, np. *sykora* 'ptak sikora' (dial.): *sykati*, *syčati* dźwkn. 'syczeć'. Jest to więc pierwotne nomen agentis.

Z poszczególnych języków słow. por. kasz. męskie nomina agentis na *-ora*: *-'ora*, np. *klāčora* 'klęczący': *klāčec* 'klęczeć', *visora* 'wisiorzek': *visec* 'wisieć' i ukr. *blekotóra* 'owca': *blekotati* intensivum do *blekati* 'beczeć, meczeć'.

2. Funkcję ekspresywną ma suf. *-ora* w wsch.-słow. *dětvora* coll. 'dzieciarnia': psl. *děva* 'działwa, dzieci', por. *-ar-* w pol. *dzieciarnia*.

Tu należy też zapewne sch. *tmōra* 'ciemność': *tsma* 'ts.'

3. Lit. dokładny odpowiednik *-ara* spotyka się w podobnych funkcjach co męskie *-aras*³⁰⁰. Tworzy także nomina agentis: *žiezara* 'złoźnica, jędza': *žiezti* 'złościć się, burczeć'. W wyrazie *vāsara* 'lato' *-ara* jest śladem ie. typu na *-r/n-*: psl. *vesna* 'wiosna' (p. I 116).

²⁹⁷ Laskowski DRzL II 52.

²⁹⁸ Chr. S. Stang op. cit. 88—9, tu też o nawiązaniach germ.

²⁹⁹ Otrębski GL II 145—8.

³⁰⁰ Otrębski GL II 146.

Suf. *-or'ь*

1. Występuje on w kilku starych wyrazach w podobnych funkcjach co podstawowe *-orъ*.

Bliskie odpowiedniki bałt. ma tylko *ǫgor'ь* 'węgorz, Anguilla': *ožь* 'wąż' (ryba nazwana od kształtu), por. stpr. *angurgis*, lit. *ungurys* 'ts.': *angis* 'zmija'.

2. Kilka wyrazów utworzonych jest od pierwiastka werbalnego, np. *buchor'ь*: *buchyr'ь* 'coś obrzniętego, o kulistym kształcie, pęcherz': *buchati* 'pęcznić, obrzmiewać'. Podobnie synonimiczne *bachor'ь*, rozszerzenie podstawowego *bachorъ* 1. (p. pod *-orъ*).

3. Tu należą też dewerbalne nomina agentis, np. *dъchor'ь* 'tchórz, zwierzątko *Mustella putorius*': *dъchnoti* 'wydać zapach, woń, technąć' (por. synonimiczne pol. dial. *śmierdziel*, ros. dial. *bdjuch*); *piskor'ь*: *piskorъ*: *piskurъ* 'ryba piskorz, *Misgurnus fossilis*; rybka z tej samej rodziny *Cobitis fossilis*': *piskati* *piščo*: *piskajo* 'piszczeć'.

4. Rozszerzeniem podstawowego *kosorъ* jest *kosor'ь* (p. *koserъ* pod *-erъ*).

5. Suf. *-or'ь* powstał przez nawarstwienie się strukturalnego *-jь* na podstawowe *-orъ*. Dokładny odpowiednik stanowi lit. para *-aris, -arys* (**-ar-jo-*): *-aras*, np. *stagarys*: *stagaras* 'łodyga, sucha gałąź'³⁰¹.

Suf. *-urъ*

1. Wszystkie prawie wyrazy na *-urъ* mają obok siebie warianty z pokrewnymi przyrostkami z podstawowym *-r-* (zwykle o większym zasięgu).

Od podstawy rzeczownikowej utworzone są np. *měchur'ь* (*měchur'ь*): *měchyr'ь* (*měchyr'ь*) 'pęcherz, bąbel; pęcherz moczowy zwierząt, miech skórzany, worek, mieszek': *měchъ* 'skórzana sakwa, miech, worek; skóra zwierzęcia'; *kosturъ*: *kostyrъ*: *kostura* 'duża kość; narzędzie kościane (np. laska, oścień, nóż); kościec, szkielet': *kostь* 'kość'.

O wyrazie *koťurъ* 'samiec kotki' (zach., por. cs. *kotur'ь* 'animal quoddam') p. *koťerъ* pod *-erъ* (na oznaczenie 'samca zwierząt' *-ur* dobrze zaświadczony jest w ukr.).

Od przymiotnika derywowano np. *pěchurъ* 'chodzenie piechotą, chodzący pieszo' (zach.): *pěchъ*, *pěšь* 'pieszy'.

2. Spotyka się też wyjątkowe derywaty odpierwiastkowe: (skonkretyzowane) abstracta, nomina agentis, np. *băchurъ* p. *bachorъ* 1. pod. *-orъ*; *moťurъ* (przede wszystkim pld.) p. *moťarъ* pod *-erъ*; *piskurъ* (pld.-wsch.) p. *piskor'ь* pod *-or'ь*.

3. Ekspresywnym skrótem psł. *paz-nogstь* 'paznokiec' jest *pazurъ* 'pazur' (płn.).

4. W kilku językach słow. spotyka się suf. *-ur* w wyrazach ekspresywnych, najczęściej o odcieniu pejoratywnym, np. pol. dial. *lisiur* 'lis', czes. dial. łaskie *kyjur*: *kyj* 'kij'.

5. Suf. *-urъ* powstał na gruncie słow. Przedstawiony materiał nie jest jednolity. Najbardziej archaiczne są przykłady z wymianą *-urъ*: *-yrъ* (*měchurъ*: *měchyrъ*, *kosturъ*: *kostyrъ*) przypominające paralelną alternację *-unъ*: *-ynъ* (p. I 134—5).

W kilku wypadkach trzeba się liczyć z zastąpieniem pierwotnego przyrostka innego z podstawowym *-r-* przez nowszy ekspresywny *-urъ* (np. *bachurъ*, *koťurъ*, *piskurъ*).

³⁰¹ Otrębski GL II 145.

Niektóre wyrazy wymagają specjalnego objaśnienia. Tak np. *močura* (przede wszystkim pld.) można by objaśnić na tle sł. *močvir*, *močvāra*, sch. *mōčvār*, *mōčvara*.

Suf. *-ura*

1. Zaświadczony jest wyjątkowo w kilku wyrazach o ograniczonym zasięgu, np.

dewerbalne: *pečūra* : *pečūra* 'grzyb jadalny pieczarka, *Agaricus campestris*' (płd.-wsch.) : *pečarška* (płn.) : *pekō pekti* 'piec', por. czes. *pečárka* 'suszone lub na pół upieczone owoce'; *pszdura* 'głupstwo, bzdura' (zach.) : *pszdēti* 'bzdzić, pedere'. Por. czes. dial. laskie ekspresywne nomina agentis męskie typu *chod'ura* : *chod'it'* 'chodzić';

od rzeczownika: *kostura* p. *kosturš* pod *-urš*.

2. W większości języków słow. przyrostek *-ura* tworzy wyrazy ekspresywne, zwykle augmentativa o odcieniu pejoratywnym (niekiedy jednak też pieścizotliwym np. w sła., ukr.).

Suf. *-urš*

1. Przyrostek ten poświadczony jest szcztkowo w kilku wyrazach mających najczęściej dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie. (przede wszystkim bałt.), utworzonych od pierwiastków werbalnych albo nominalnych, np. *bōburs* 'bańka, pęcherzyk na wodzie, bąbel' (płd.) : *bōbūrēti* 'pęcznieć, obrzmiewać' : *bōb-* 'ts.', dokładne odpowiedniki: lit. *buūburas* 'pączek, węzłkowate zgrubienie, kulka', por. *bōbšl'* pod *-šl'*; *bugurš* 'wzgórze, wzniesienie, wypukłość' (wsch.) = łot. *baūgurs* 'wzgórze, pagórek' : ie. *bheug(h)-* 'giąć, zginać', por. ros. *bugirš* 'bąbel, guz';

stābūrš 'słup, pień', lit. *stūburas* 'filar', łot. *stuburs* 'ts.' : łot. *staubere* f., *stubens*, *staubens*, *stumburs* m. 'pień drzewa' : ags. *stybb* n. 'pień, pniak' (**stubbya-*); *čiburs* 'ceber, wiadro' : lit. *kibiras* 'ts.', łot. *ciba* f. 'małe drewniane naczynie'.

2. O wyrazie *svekrš*, bsł. *suekura-* p. *svekrš* pod suf. *-rš*, o *vichrš* zob. *vichrš* pod *-rš*.

3. Suf. *-urš* kontynuuje ie. *-uro-*. Dokładny odpowiednik lit. *-uras* występuje w pewnej ilości wyrazów oznaczających 'gałka, pączek', 'wzniesienie, pagórek', 'sucha gałąź, słup', 'zwój'³⁰².

Suf. *-ur'š*

1. Przyrostek ten pojawia się wyjątkowo, np. *ēzgar'š* 'ryba jazgarz, *Acerina cernua*' : *ēždžš* < *ēzgs* 'ts.', co do budowy por. z tej samej dziedziny semantycznej lit. *ungur'šs* 'węgorz' (: psł. *ogor'š* p. pod *-or'š*).

2. Dokładny odpowiednik lit. *-urys*, *-uris* tworzy np. nomina agentis, zwykle z odcieniem pejoratywnym (podobnie łot. *-uris*), także i nomina actionis³⁰³.

Suf. *-yrš*

1. Przyrostek *-yrš* spotyka się wyjątkowo w wyrazach o większym zasięgu, tworzonych:

od pierwiastka werbalnego, np. *gšmyrš* 'rojenie się, mrowie' (zach.) : *gšmyrati* 'roić się, grzebać się w czym' (p. I 54) : *gšmšziti* 'roić się' (może to być jednak także derywat wsteczny od *gšmyrati*);

³⁰² Otrębski GL II 151.

³⁰³ Otrębski GL II 152—3.

od podstawy rzeczownikowej, np. *měchyr*¹ p. *měchur* (pod *-ura*); *kostyr* p. *kostur* (pod *-ura*).

2. Z poszczególnych języków słow. por. ekspresywne odprzymiotnikowe nomina attributiva, np. ukr. *tupýr* 'człowiek tępy': *tupýj* 'tępy', brus. *ljútyr* 'okrutnik' (ukr. u Zelechowskiego *ljútir* 'ts.'): *ljútyj* 'okrutny'; ros. *němtyr* 'człowiek niemy': psł. *němz* 'niemy' (-*t*- jak w *pastyr*² p. niżej pod *-yr*²).

Spotyka się też dewerbalne nomina agentis, np. ukr. *provodyr* 'przywódca': *provodyty* 'przewodzić'; *lupýr* 'łupieżca': *lupýty* 'łupić'.

3. Suf. *-yr*(²) może kontynuować ie. *-ūr(o)*-, por. niżej *sekyra* pod *-yra*. Na uwagę zasługują wypadki wymiany *-yr*- : *-ur*- : *-zr*- (*měchyr*² : *měchur*²; *kostyr*² : *kostur*²; *pastyr*² : *pastur*²; *bugyr*² : *bugzr*²), także tematy na *-u*- jako podstawa derywacyjna suf. *-yr*- np. *gladyr*² : *gladz-kz* : **gladu*-. Por. też *pustyr*² : *pustyn'i* : *pustz* (p. *-yn'i*).

Sufiksalne *-y*- mogłyby pochodzić też z przymiotników odmiany złożonej (nomina attributiva typu *l'utyra*).

Suf. *-yra*

1. Jedynym psł. wyrazem jest nomen agentis : n. instrumenti *sekýra* (: *sě-kýra* : wsch. *sokýra*) 'siekiera, topór': *sek*- : *sěk*-, psł. *sěko* *sěkti* 'siec, ciąć', bliskie odpowiedniki: łac. *secūris* 'topór, siekiera': *secāre* 'ciąć, siec'.

2. Por. pol. ekspresywne nomina agentis i nomina attributiva: stpol. i dial. *skowyra* m. f. 'zrzęda; pies': *skowyczeć* 'skomleć'; *wadyra* 'klótnik': *wadzić się* 'sprzeczać się, spierać się'; *kostyra* (dziś *kostera*) 'namiętny gracz w kości, później też w karty, szuler' (p. niżej pod *-yr*² *kostyr*² 'ts.'): *kostz* 'kość'; *licherka* 'febra, co trzęsie' < **lichyra* : *lichz* 'lichy, zły', por. ros. *lichája tětka* 'febra, gorączka'.

3. Suf. *-yra* kontynuuje ie. *-ūrā*-, por. psł. *sekyra* : łac. *secūris*. Tłumaczono też *-yra* w *sekyra* na gruncie słow.³⁰⁴

Suf. *-yr*²

1. Żaden z wyrazów z tym suf. nie jest ogólnosłow. Kilka jednak wykazuje większy zasięg.

Od pierwiastka werbalnego utworzony jest *buchyr*² p. *buchor*² pod *-or*². Por. ros. dial. *bugir*² *-rja* 'bąbel, guz' p. *bugzr*² pod *-zr*². Tu należy też dewerbalne nomen agentis *vodyr*² 'przewodnik, przywódca' (wsch.) : *voditi* 'wodzić'.

Por. ros. dial. *mazýrja* m. f. 'kto rozmazuje': *mázat*² 'mazać', śl. *lepír -rja* 'łopuch': *lepiti* 'lepić, przyczepiać'.

2. Od podstawy rzeczownikowej pochodzi *kostyr*² (wsch.) : *kostar*² 'gracz w kości; wróżący z kości': *kostz* 'kość'. Podobnie *měchyr*¹ (p. *měchur*² pod *-ura*), choć zaświadczone jest również podstawowe *měchyr*².

Por. ros. *puzýr*² 'bąbel': *púzo* 'brzuch', dial. *sachír*² 'rodzaj podpory': *sochla* 'gruba żerdź; socha'.

3. Od przymiotnika utworzony został *kosyr*² p. *koszr*² (pod *-er*²).

Por. ros. *pustýr*² 'pustka, pustkowie': *pustz* 'pusty'; *gladyr*² 'gładysz': *gladz-kz* 'gładki' (dawny temat na *-u* : **gladu*-); śl. *hudír -rja* 'diabeł': *chudz* 'chudy, zły, lichy'.

4. Suf. *-yr*² powstał przez nawarstwienie się strukturalnego *-j*² na podstawowe *-yr*².

³⁰⁴ Według Brücknera SE 488 *sekyra* od *seky* jak *kopyto*, *koryto*, *włokita* od *kopy*, *kory*, *włoky*.

Suf. *-tyr'*ь

1. Przyrostek ten występuje w jedynym wyrazie psł.: *pastyr'*ь (płn. też *pastur'*ь) 'pasterz, pasący bydło': *pasō pasti* 'paść, doglądać bydło na pastwisku', por. łac. *pastor* 'pasterz': *pascō* 'paseć'.

2. Formant *-tyr'*ь jest odmianką suf. *-yr'*ь. Spółgłoskę *-t-* przed *-yr'*ь wyjaśnia struktura innych sufiksów nominów agentis, wykazujących często początkowe *-t-*, por. *-tel'*ь, *-tels*, *-tuchz* (np. synonimiczne *pastuchz*: *pasti*), *-tajb*³⁰⁵. Ze względu na trudności głosowe i semantykę wyrazu wyprowadzanie psł. *pastyr'*ь z łac. *pastor*³⁰⁶ nie przekonuje.

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-s-*Tematy spółgłoskowe na *-es-*³⁰⁷

1. Z kilkunastu wyrazów psł. rodzaju nijakiego wykazujących pierwotny przyrostek *-es-* tylko dwa mają dokładne odpowiedniki ie.: *nlebo* *nlebesē*, pl. *nebes'a*, awest. *nabah-* n. 'niebo', stind. *nābhas-* n. 'mgła, opary, zachmurzenie, niebo', het. *nepiš* 'niebo', gr. νέφος n. 'chmura, zachmurzenie' (w bałt. ze zmianą nagłosu: lit. *debesis* *-iēs* m. : *debesj̄s* *-io* m. 'obłok, chmura', w stlit. jeszcze temat spółgłoskowy *debeses* *debesj̄* pl., łot. *debess* f. 'niebo', *debesis* m. 'chmura'): gr. συννέφει 'pokrywa się chmurami'; *słowo* *słovese*, pl. *sloves'a* 'słowo', awest. *sravah-* 'słowo', stind. *śrávas-* 'sława, chwala', gr. κλέος 'sława', irl. *clú* 'ts.' (**kleuos*): psł. *slovō sluti* 'zwać się, słynąć', łot. *sluvēt* 'być sławnym', gr. κλέω, κλέομαι 'sławię, wychwalam'.

2. Kilka dalszych wyrazów utworzono już na gruncie psł. od pierwiastków werbalnych. Są to pierwotne abstracta (zwykle wtórnie skonkretyzowane), najczęściej z charakterystycznym dla tej formacji wokalizmem *-e-* (*-ě-*, *-u-* < *-eu-*), np. *čelo čelese* 'czoło': **kel-* 'podnosić' (pierwotne znaczenie 'wzniesienie'), lit. *kėlti* 'podnosić', *kálnas* 'góra', łac. *ex-cellō* 'jestem wyższy, wystaje, podnoszę się, góruję', *celsus* 'wysoki, wyniosły', *collis* 'wzgórze'; *pero perese* 'pióro': *perō* *pirati*, *perō perti* 'przeć, poruszać się, latać'; *tělo tělese* 'postać, ciało': łot. *tēls* 'obraz, postać, posąg', *tēluōt* 'kształtować'; *čudo čudese*: *čuti* (zob. I s. 63), *kolo kolese* 'koło, krąg; rodzaj tańca' (wokalizm *-o-* z kontaminacji *k*el-es-* i *k*ol-o-*), stpr. *kelan* 'koło', łot. *du-čeles* f. pl. 'wóz dwukółowy', stnord. *hvel* n. 'koło', gr. πόλος 'oś, biegun': ie. *k*el-* 'krążyć dookoła', gr. πέλω, πέλομαι 'jestem w ruchu'.

3. Spotyka się również derywaty od pierwiastków nominalnych, np. *oje ojese* 'dyszel wozu, grządziel sochy' < *oi-es-*: *ei-*, *oi-* 'drag, dyszel', gr. οἰήτιον n. 'ster' (**oisā-*), oīzž oīzžoc 'uchwyt steru', na prabałt. **aisō* czy **aisa-* wskazuje pożyczka fińska z bałt. *aisa* 'drag w stogu', z innym wokalizmem stind. *išā-* f. 'dyszel', na paralele do *oi-es-*: *oi-en-* wskazują: lit. *iēna* f. 'rozwidlony dyszel', psł. *ojnica* 'dyszel, grządziel'; *dervo dervese* 'drzewo': lit. *dervà* 'smolne drzewo, smoła': śrdniem. *ter(e)* 'smoła', ags. *teru*, *teoru* n. 'ts.', cymr. *derwen* 'dąb': stind. *dāru* 'drzewo', gr. δῆρυ n. 'pień, drzewo, włócznia': psł. *drzva* < **druuā*, gr. δῆρυς 'drzewo', alb. *dru* 'ts.' (**druuā*).

³⁰⁵ Zob. Varbot DIS 106, por. I 74.

³⁰⁶ Np. przez Vondráka VSG I 591.

³⁰⁷ Vaillant GC II 1, 231—47, A. Mátl Studie Havránek 149—51.

4. Niekiedy formant *-es-* rozszerza w psł. pierwotne wyrazy pierwiastkowe, np. *oko očese* 'oko', dualis *oči* : *ōk**-, dualis *ok*ī*, gr. ὄψ ὀπός, ὄσσε, wed. *ākṣi akṣnāḥ* n., dualis *akṣī*, awest. *aši*, łac. *oculus*, lit. *akis* f., dualis *akī*, łot. *acs* : stpr. *agins* (pierwotny temat na *-n-*); *ucho ušese* 'ucho', dualis *uši* : *ōus-*, *aus-*, *us-*, dualis *ausī*, gr. οὖς (*ousos), awest. *uši* dualis, łac. *auris* (wtórnie na podstawie dualu), goc. *ausō ausins*, lit. *ausis* f.: dualis *ausī*, łot. *āuss*.

5. W niektórych z przytoczonych przykładów formant *-es-* nawiązuje do ie. *-s-*, np. *oje ojese* : *oi-s-*, *oko očese* : *ok*-s-*.

6. Wyjątkowe są abstracta odprzymiotnikowe, np. *l'uto l'utese* (**leut-es-*) 'nadmierny trud, przeciążenie, coś ciężkiego, trudnego' : *l'utā* 'srogi, okrutny', też na określenie 'wielkiego bólu, nieszczęścia, cierpienia, męki'.

Tu należy również *orvo orvese*, rekonstruowane na podstawie derywatu *orvesnikz* (p. niżej).

7. W kilku wypadkach stwierdzono niewątpliwą wtórność formacji na *-es-*, np. w nazwach części ciała obok prastarych *tělo tělese*, *čelo čelese*, *oko očese*, *ucho ušese* spotyka się też w językach, w których *-es-* wykazywało pewną produktywność (p. niżej) analogiczne do nich: *červo červeše* 'jelito, kiszka' (pierwotne *červo čerwa*, może derywat od *ker-*, *sker-* 'ciąć, odcinać, oddzielać', psł. *kora* : *skora* 'kora, skóra', por. stpr. *kērmens* m. 'brzuch', bałt. *ker-men-*); *isto istese* 'nerka', pierwotny temat na *-o-*: stnord. *eista* 'jądro' < **aisto-*, por. lit. *inkstas* 'nerka', dial. także 'jądro', łot. *īkstis* pl. 'nerki'; *liko ličese* 'twarz, oblicze; policzek' (psł. *licle* : *liko*, pierwotny temat na *-o-* : *ličiti* 'kształtować, formować, zdobić; być podobnym, być widocznym'). Podobnie według *oje ojese* przekształcono w cs. i sle. psł. *jago* 'jarzmo' (ie. *ju-go-m*, goc. *juk*, łac. *iugum*, gr. ζυγόν, stind. *yugám*): cs. pl. *ižesa*, sle. gen. sg. *ižęsa*. W scs. zaświadczone są też wtórne *divo* pl. *divesa* 'dziw, dziwo' (pod wpływem synonimicznego *čudo čudese*), pierwotny temat na *-o-*, także i *dělo dělese* (obok pierwotnego *děla*) zapewne pod wpływem *slovo slovese*.

8. Jak widać, formant *-es-* wykazuje pewną produktywność w psł. Świadczy o tym także nawarstwianie się *-es-* na sufiksy pierwotne, np. w wyrazach *ču-do*, *dě-lo*. Por. też cs. *runesa* pl. do *ru-no* 'runo owcy' : *rovati* (p. I 115). W dzisiejszych językach słow. psł. tematy na *-es-* wyjątkowo tylko zachowały ślady pierwotnej odmiany spółgłoskowej, przekształcone z reguły według produktywnego typu neutrów o temacie na *-o-*.

Ślady dawnej produktywności zachowały się w kilku językach słow. (scs., cs., sle., połab.) a także w wykazujących nieraz duże zasięgi derywatów przymiotnikowych typu *těles-inz* 'cielesny', *čudes-inz* 'cudowny'.

9. Niekiedy na abstracta na *-es-* nawarstwiły się formacje nowsze. Tak np. obok pierwotnego *kolo kolese* spotykamy nowsze, rozszerzone przez *-o-* *koleso* 'ts.' (por. podobne wypadki przy tematach na *-en-* p. I 127—8). Pierwotne *pŕlo pŕlese* 'głębina, głębina' (: *pŕ'noz* 'pełny', lit. *pilti* 'napełniać') zachowało się tylko szczątkowo (stpol. i dial. *plo* 'bagnó') przekształcane zwykle w *p(š)leso* (w ten sam sposób jak *koleso*).

Z nawarstwienia się suf. *-tš* na pierwotne abstracta z formantem *-es-* powstał psł. przyrostek złożony *-os-tš*.

10. Spotyka się i takie wypadki, kiedy pierwotny temat na *-es-* zaświadczony jest tylko w derywatach sekundarnych, np. *ložesno* 'miejsce, gdzie się znajduje płód, łono matki, macica' (*-no* nawarstwione na dawny temat na *-es-*, por.' gr. λέχος n. 'łóże') pozwala na rekonstrukcję pierwotnego *logo *ložese (p. I 116). Podobnie rekonstruujemy psł. *orvo *orvese 'jednakowość, podobność, równość

(: *orvb, stpr. *arwis* 'prawdziwy, pewny', psł. *orvina* 'równy, jednakowy, podobny') na podstawie psł. dial. pln. *orves-bnik* 'rówieśnik', por. należące do tej samej rodziny (ie. *eru-*, *oru-* : *reus-*, *rū-* 'otwierać') awest. *ravañ-* n. 'otwarta przestrzeń' (**reu-es-*), łac. *rūs rūris* 'wieś' (*reuos), irl. *róe* 'równe pole' (*rouesiā).

11. Tematom na *-es-* właściwa jest akcentuacja samogłoski rdzennej³⁰⁸.

12. Przyrostek *-es-* jest dziedzictwem ie. Był to ważny formant ie.³⁰⁹, tworzący przede wszystkim abstracta rodzaju nijakiego od pierwiastków czasownikowych (ulegające często konkretyzacji np. w nomina acti, n. instrumenti), niekiedy jednak też od przymiotników, zwłaszcza tematów na *-u-*. Dobrze zaświadczony jest suf. *-es-* w grupie indoirańskiej, grece i łacinie. Typowym wokalizmem pierwiastka było zwykle akcentowane *-e-*.

W języku lit. suf. *-es-* zachował się tylko szczątkowo: *debesis* 'obłok, chmura' (przeważnie z przejściem do tematów na *-i-*, *-iō-* p. wyżej pod *nebo*). Do ie. *mēns-* (łac. *mēnsis*, psł. *mēsęc* p. I 97) nawiązuje lit. *mė'nuo mė'nesio* 'miesiąc, księżyc' (por. wyżej psł. *oje ojese* : ie. **oi-s-*, *oko ocese* : ie. **ok*s-*).

Śladem pierwotnych abstractów na *-es-* mogą być też lit. nomina actionis (często dźwkn.) na *-esys* np. *kalbesjys* 'wypowiedź; gadanie; przysłowie' : *kalbė'ti* 'mówić, rozmawiać'.

Suf. *-s-*

1. Przyrostek *-s-* zaświadczony jest w kilkunastu wyrazach psł. z reguły niemotywowanych, utworzonych najczęściej od pierwiastka werbalnego, rzadziej nominalnego. Należą tu np. *bēs* 'zły duch' (**bēd-s-* < **bhoid-so-*) = lit. *baisas* 'widmo, straszdydło, strach' : *baisūs* 'straszny, okropny' : *baidyti* 'przerażać'; *čas* 'odpowiednia pora, pogoda, czas, tempus' : *čati*, *čajati* 'spodziewać się, oczekiwać' (por. ros. dial. *časit* 'czekać', brus. dial. *časaváč* 'ts.'), stpr. *kisman* acc. (**kēsma-*) 'czas', alb. *kohë* f. też 'pogoda; wiek' (*kēsā); *gōlsz* 'głos' = lit. *galsas* 'odgłos' : **gol-* w *gol-gol-ati* 'mówić', *gol-gol-s* 'słowo', oset. *yalas* 'głos', stnord. *kall* 'wołanie', *kalla* 'wołać, śpiewać', stwniem. *kallōn* 'wiele i głośno mówić'; *kōlsz* 'kłos' = alb. *kāl* 'kłos, źdźbło' (**kalso-*) : psł. *kol'q kolti* 'kłuc' (pierwotne znaczenie 'kłujący', ten sam rozwój znaczenia w niem. *Ähre* 'kłos' : *ak-* 'być ostrym', gr. *στάχυς* 'kłos' : *stengh-* 'kłuc'); *kosz* 'kęs, kawałek' (*kondso-s) : *kođ-zko* 'kąsek' : lit. *kāndu kāsti* 'kąsać', *kāsnis* 'kawałek, kęs';

kosz 'ptak Turdus merula' (**kop-s-*), gr. attyckie *κόψιχος* (-ιχος suf. deminutywny) 'ts.'; *lisz* 'lis, Canis vulpes' (**uleip-so-*), łot. *lapsa*, lit. *lāpė*, stpr. *lape*, stind. *lopāsā*, gr. *άλώπηξ*, łac. *volpēs* : *vulpēs* 'ts.' (świadoma deformacja pierwotnej nazwy ie. pod wpływem tabu); *vērsz* 'wrzos', łot. *virsis* 'ts.' : lit. *viržiai* pl. : *viržijs* 'Erica vulgaris'; *vōlsz* 'włos', awest. *varasa-*, śrpers. *vars* 'włos' : psł. dial. wsch. *vol-ds* 'włosy' : lit. *valai* m. 'włosie z końskiego ogona', stind. *vāla* m. 'włos z końskiego ogona' (ie. *uel-*, *uel-* 'włos, włókno, wełna').

2. Wyjątkowo spotyka się suf. *-s-* w funkcji strukturalnej, np. *ovsz* 'owies' < **aviğ-so-* : lit. *avižos* pl., łot. *duzas* pl. 'ts.' (bałt. **avižā-*), por. łac. *avēna* 'ts.' < *aviğ-snā (?).

3. Przykładem starej ekspresywnej funkcji formantu *-s-* (: *-chs* p. I 71) jest *dijasz* : *dijachz* (zach.) eufemistyczne przekształcenie wyrazu *dijabolz*, *dijabolz* 'diabeł'.

³⁰⁸ Kuryłowicz Acc. 178.

³⁰⁹ Zob. Brugmann Grdr. II 1, 514—37, Otrębski GL II 216—7.

4. Suf. *-sā* kontynuuje z reguły ie. *-so-*³¹⁰. Duży procent przedstawionych wyżej wyrazów ma dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie., zwłaszcza bałt. W języku lit. dokładny odpowiednik *-sas* zaświadczony jest w pokaźnej ilości dewerbalnych nominów *acti*, wykazujących częstokroć archaiczny wokalizm *-o-* pierwiastka³¹¹.

O nowszym *-chā* w pierwotnych nominach *actionis* mogącym także kontynuować ie. *-so-* (po szeroko pojętym *i u r k*) p. I 70—1.

5. Także i ekspresywny suf. *-sā* ma nawiązania ie. Tak np. w języku greckim mamy produktywny suf. hipokorystyczny *-σος* przede wszystkim w nazwach osobowych³¹². W słow. w tej funkcji produktywne są stare odmianki *-chā*, *-šā* (p. I 71, 76)³¹³.

6. Wyjątkowo suf. *-sā* kontynuuje ie. *-ko-*, np. *vōlsā* < ie. **uol-ko-* = awest. *varāsa-* 'ts.'

Suf. *-sa*

1. Przyrostek *-sa* występuje w kilku wyrazach niemotywowanych, np. *osla* 'owad osa, Vespa' (**vopsa*), ie. *uobh-sā* = lit. *vapsā* 'osa, trzmiel', stpr. *wobse* 'osa', stwniem. *wafsa* 'ts.', łac. *vespa* (**vopsā*) 'ts.'; *rēs'a* 'rzęsa' : *rēditi* 'stroić, zdobić'.

2. W pñ.słow. dobrze zaświadczone są ekspresywne nomina *agentis* (zwykle dwurodzajowe) zbudowane przy pomocy suf. *-sa* (: *-ssa*), np. *kriksa* 'krzykacz; krzyk' : *krikati*, *kričati* 'krzyżeć'; *plaksa* 'ciągle płaczący' : *plakati* 'płakać'; *beksa* 'ciągle płaczący' : *bekati*, *bečati* 'beczeć'.

Spotyka się też ekspresywne derywaty od podstaw nominalnych, np. *kuksa* (wsch.) 'kikut, kułak' : *kuka* 'kułak, pieść', psł. *kūka* 'hak'.

Tu należą też czeskie hipokorystyczne imiona osobowe typu *Jansa* : *Jan*, stczes. *Hněvsa* : *gněvati se* 'gniewać się', *gněvs* 'gniew'.

3. Suf. *-sa* kontynuuje ie. *-sā*, np. gr. *-σα* tworzące nomina *actionis* > nomina *acti* typu *δέξω* 'oczekiwanie, mniemanie, opinia, sąd; sława' : *δοκέω* 'oczekuję, myślę, sądzę; zamierzam', lit. *-sa* tworzące abstracta dewerbalne typu *tamsā* 'mrok, ciemność' : *tėmti* 'ciemnieć, zmierzchać się, chmurzyć się'³¹⁴.

Wyrazy abstrakcyjne na *-sa* nawiązują do synonimicznych formacji nowszych na *-cha*, *-ša* (p. I 71, 76—7).

Suf. *-asā*

1. Przyrostek *-asā* tworzy w poszczególnych językach słow. przede wszystkim wyrazy ekspresywne, zwykle ekspresywne określenia ludzi (głównie pñ. słow., na południu tylko sch. hipokorystyczne NO). Spotyka się więc:

ekspresywne nomina *agentis*, np. pol. dawne i dial. *biegas* 'biegający ciągle' : *biegać*, dial. kasz. *šolōs* 'oszukiwaniec' : *šalēc* 'oszukiwać', czes. dial. laskie *gibas* 'leń' : *gibać se* 'giąć się, wyginać się',

nomina *actionis* > n. *acti* (rzadko), np. pol. dawne *goniasy* pl. 'gonitwa' : *gonić*, ukr. *lāpas* 'uderzenie, klaps' : *lāpaty* 'klaskać, plaskać',

³¹⁰ Brugmann Grdr. II 1, 538—43.

³¹¹ Otrębski GL II 217—8.

³¹² Chantraine FNG 435.

³¹³ O nawiązujących do pierwotnych *-sā*, *-šā* pol. hipokorystykach na *-ś* (typu *Stas* : *Stanisław*) p. Urbańczyk Szkice 222—33.

³¹⁴ Otrębski GL II 217—8.

nomina attributiva (p. niżej),
hypocoristica, szczególnie NO, np. czes. typ *Janas* : *Jan*, sch. *Milas* : *Mi-
loslav*,

augmentativa, np. ukr. *lóbas* 'o wielkim łbie' : *lob* 'łeb, głowa'.

Rzadko spotyka się wyrazy o większym zasięgu, np. *bélasz* 'człowiek, zwierzę
czy roślina wyróżniająca się kolorem zbliżonym do białego' (zapewne urzeczowni-
kowany przymiotnik *bélasz* dem. od *bělz* 'biały', zob. I 228), *bujasz* (zach.-płd.)
tylko w NO np. pol. *Bujas*, sch. *Bujas* : *bujb* 'bujny', *dóbasz* 'wielki nóż; rodzaj
łodzi' (phn.) : *dóbz* 'dąb'.

2. Suf. *-asz* jest paralelny do bliskich funkcyjnie *-achz*, *-ašz* (zob. I 71—2,
77). Dokładny odpowiednik lit. *-osas* znany jest zarówno z wyrazów pospolitych
jak i NO, występuje także w funkcji augmentatywnej, zgrubiającej, niekiedy
też deminutywnej, np. *galvōsas* 'niewielka czarna chmura' : przezwisko *Galvōsas*
iron. 'o mocnej głowie', 'o słabej głowie' : *galvā* 'głowa'³¹⁵.

3. W kilku językach słow. zaświadczony jest w podobnych funkcjach
ekspresywny złożony suf. *-asa*, np. czes. NO *Havlasa* hip. : *Havel*.

4. W języku pol. i ukr. znane są hipokorystyczne przyrostki z ekspresywną
palatalnością: pol. *-aś*, *-asia*, ukr. *-ašz*, *-asja*. Nawiązują one do ekspresywnych
-asz, *-achz*, *-ašz* : *-asa*, *-acha*, *-aša*, z wtórną palatalnością właściwą formacjom
hipokorystycznym³¹⁶.

Suf. *-esz*

1. Przyrostek *-esz* zaświadczony jest wyjątkowo, np. *kudesz* 'czarownik;
czary' (wsch., zapewne tematyzacja pierwotnego *kudo kudese* : *čudo čudese*,
p. wyżej) : *kudš* 'ts.', *kudš* 'czary'.

2. W zach.słow. (pol. dial. kasz., czes.) spotyka się hipokorystyczne NO
z tym przyrostkiem, np. kasz. *B*oles* (: *B*oleš* : *B*oleš*) : *B*olestaw*, czes. *Ma-
tes* : *Matěj*, *Vanes* : *Ivan*.

3. Hipokorystyczny suf. *-esz* jest paralelny do bliskich funkcyjnie *-echz*,
-ešz (I 72, 77). Dokładny odpowiednik lit. *-esas* tworzy (w stlit. i dial.) nomina
actionis (przekształcone zwykle w n. acti) i pejoratywne nomina agentis,
np. *ėdesas* 'jedzenie, żarcie' : *ėda ėsti* 'zreć'; *burgėsas* 'kto ciągle mruzczy' : *bur-
gėti* 'mruzczyć'³¹⁷.

Suf. *-isz*

1. Przyrostek *-isz* spotyka się wyjątkowo w zach.słow. w ekspresywnych
określeniach ludzi, imionach hipokorystycznych, np. pol. dial. *bielis*, kasz.
b'ėlės, *b'ėlīs* 'białas' : *bělz* 'biały', kasz. *Stańis* : *Stańisław*, czes. dial. laskie
urvis : *urviš* 'urwisz, trzpiot' : *urvač* 'zrobić na złość, spsocić, spłatać figla'.

2. Spotykany w zach.słow. suf. *-isz* jest ekspresywnym i hipokorystycznym
wariantem pierwotnych bliskich funkcyjnie *-ichz*, *-išz* (I 73, 77). Dokładne
odpowiedniki lit. *-ysas*, *-eisas*, występujące wyjątkowo w NW i NM, uważa się
także za warianty formantów z podstawowym *-š*.³¹⁸

³¹⁵ Otrębski GL II 222.

³¹⁶ Urbańczyk o. c. 230—1.

³¹⁷ Otrębski GL II 218.

³¹⁸ Otrębski GL II 221—2.

Suf. *-osъ*

1. Przyrostek *-osъ* spotyka się rzadko w kilku językach słow. w zasadniczo tych samych podstawowych funkcjach ekspresywnych co *-ochъ*, *-ošъ* (I 73, 78). Tworzy więc:

nomina attributiva: pol. u L. z XVIII w. *krzywos* 'coś krzywego; człowiek krzywy' : *krzywy*, dial. *wielkos* 'wielkolud' : *wielki* (: *wielkosny* 'bardzo wielki'), por. brus. dial. *dzivósy* pl. 'dziwy, cuda' (Nosovič) : *dziwo* 'dziw, cud',

augmentativa: pol. dawne u L. *pasztos* 'wielki pasztet' : *pasztet*, dial. *kijos* : *kij*,

hypocoristica: pol. dial. *kumos* : *kum* 'ojciec chrzestny', NO *Witos*, dial. *Dobros* : *Dobromir*, *Dobroslaw* (choć najprawdopodobniej w dwóch ostatnich przykładach mamy pierwotny suf. *-ošъ*, a więc *-os* byłoby rezultatem mazurzenia).

2. Suf. *-osъ* jest formacją paralelną do bliskich funkcyjnie *-ochъ*, *-ošъ* (> pol. ekspresywne, hipokorystyczne *-oś*). Dokładny odpowiednik lit. *-asas* tworzy nomina propria, nazwy osobowe, spotyka się również w ekspresywnych nominach agentis, np. *narnāsas* 'zręda' : *narnėti* 'zrędzić, mruzczyć'³¹⁹.

Suf. *-usъ*

1. Przyrostek *-usъ* jest synonimicznym wariantem ekspresywnych formantów *-uchъ*, *-ušъ* (p. I 74, 78—9). Podobnie jak *-uchъ* poświadczony jest przede wszystkim w pñ.słow., wyjątkowo tylko na południu. Nie spodziewamy się ogólnosłow. wyrazów na *-usъ*, bo regularnie oczekiwaną postacią jest przecież *-uchъ*. W pñ.słow. mamy jednak kilka starych wyrazów wykazujących formant *-usъ*. Należy tu przede wszystkim *mən'tusъ* 'rodzaj ryby, Lota lota' < *mən'b* 'ts.'. Do zach.słow. ograniczone jest *grtusъ* ekspresywna nazwa 'gardzieli, krtani' (> zach. *grtusiti* 'dławić, dusić') < *grtъ* 'ts.' (: *g'er-*, *g'era-* 'pochłaniać, połykać', psł. *žerti žrōq*, pol. *žreć*). Okresu psł. sięga też adv. *mitusъ* 'na przemian, nawzajem, w poprzek' : *mitusiti mitušō* 'naruszać porządek, ład; czynić zamieszanie, zamęt; uwić się, krzątać się' : *mitě* adv. 'na zmianę, na przemian', *mitъ* 'ukośny, poprzeczny' (bsł. *mei-tu-* 'zmiana, zamiana', ten sam pierwiastek co w synonimicznym *měna*).

2. W poszczególnych językach słow. spotyka się suf. *-us* zasadniczo w tych samych funkcjach co *-uch*. Produktywny jest on w języku pol. wraz z kaszubszczyzną. Obok formacji na *-us* występują synonimiczne na *-uch*.

3. Od podstaw werbalnych tworzą się przede wszystkim ekspresywne nomina agentis, rzadziej nomina actionis (> n. acti), np. pol. *lizus* 'człowiek podlizujący się' : *lizuch* 'ts.' : *lizati*, pol. *lizać* (por. *lizać się* m. in. 'podlizywać się'), *biegus* 'stworzenie, które biega' (też dial. kasz.), czes. dial. laskie *bigus* 'niespokojne dziecko' : *běgnoti*, *běgati*, pol. *biegnąć*, *biegać*; ros. dial. *bóltus* 'łgarz, papla' : *bóltuch* 'ts.' : *boltátъ* 'pleść, paplać'; sch. dial. *grábūs* 'zagrabienie, grabież' (Czarnogóra, w XVII w. u Mikalji, już w XVI w. jako NO) : *grabiti*, pol. *grabić*.

4. Spotyka się także odimienne rzeczowniki atrybutywne, np.

odprzymiotnikowe i odmiesłowowe: pol. dial. *lenius* 'człowiek leniwy' : *leniuch* 'ts.' < *lěnz*, stpol. *leny* 'leniwy'; pol. *chytrus* 'człowiek chytry', czes. dial. laskie *chytrus* 'ts.' : psł. *chytrъ* 'szybki, zręczny, podstępny', pol. *chytry*; stsch. NO *Grđusъ*, sch. *Grđus* : *gřđъ* 'dumny, podstępny, hardy', stpol. *gardy*; pol. *obdartus* 'człowiek obdarty', ukr. *obdértus* 'ts.' : *obdártsъ*, pol. *obdarty*;

odrzeczownikowe: pol. *slugus* 'człowiek służący' od XVII w. : *sluga*, pol. *sluga*, *garbus* 'wyróżniający się garbem' : *gřbzъ*, pol. *garb*; ros. dawne *rábus*

³¹⁹ Otrębski GL II 219.

'sługa, lokaj' : *rabъ*, ros. *rab* 'niewolnik, służa', pol. *rab*; ros. *svintus* 'świntuch' : *svintuch*, pol. *świntuch* 'ts.' < *svinъja*, pol. *świnia* (o elemencie -t- p. I 74).

5. W języku pol., ukr. i brus. produktywne są hipokorystyczne przyrostki z ekspresywną palatalnością: pol.: *-uś*, *-usia*, *-usio*, ukr. i brus. *-usъ*, *-usja*; *-usъo*. Por. też ros. dial. archang. *slépúsvja* 'ślepa kobieta'. Nawiązują one do ekspresywnych *-usъ*, *-uchъ*, *-uśъ* z wtórną palatalnością, typową dla formacji hipokorystycznych.

6. Suf. *-usъ* jest ekspresywną innowacją, tłumaczącą się z jednej strony równoległymi *-asъ*, *-osъ*, *-esъ*, z drugiej zaś opozycją do pierwotnych *-uchъ*, *-uśъ*. Dotychczasowi badacze³²⁰ przy przedstawianiu genezy naszego formantu przece-niali zwykle rolę elementów obcych łacińsko-romańskich. Na jego semantyczną bliskość do formantu *-uchъ* zwrócił przed laty uwagę A. I. Sobolevskij³²¹.

Suf. *-ysъ*

1 Nie ma żadnego wyrazu psł. z suf. *-ysъ*. Oczekowaną postacią pierwotnego *-ūsō* > *-yso-* jest dobrze zaświadczone *-ychъ* (I 75—6). W kilku językach słow. (przede wszystkim w polskim) rozwinął się jako sekundarna innowacja również ekspresywny przyrostek *-ys*, równoległy do bliskich funkcyjnie *-asъ*, *-esъ*, *-osъ*, *-isъ*, *-usъ*. Te dwa ostatnie formanty są zarazem paralelami wykazującymi ten sam nieregularny rozwój głosowy pierwotnego *-s-* w rządzących się specjalnymi prawami formacjach ekspresywnych.

2. Oto kilka charakterystycznych przykładów polskich: *kundys* od XVI w. hip. do *kundel* 'pies nierasowy', *klys* 'drzewo z ułamanym wierzchołkiem' : *klyk* 'ts.', 'pień drzewa obłamany z gałęzi', 'pozostały w działkach korzeń zęba; ząb; kciuk' (por. pierwotne *klych* dial. 'pień złamany; przezwisko wołu'), dial. *kutys* 'skąpiec' : *kutwa* 'ts.' (jako NO już w XVI w.), u L. *borys* 'człowiek leśny, borowy' : *bór boru*, kasz. *Vladiś* hip. do *Władysław*. Poza pol. spotyka się *-ys* wyjątkowo, np. ros. żargonowe *mamýs* 'ojciec' : *mamýsa* 'matka' (kostromskie), czy niezbyt pewne (zob. Machek ES² 365) czes. od XVI w. *městys* dem. 'miasteczko, miejscina' : *město*.

3. Dobrze zaświadczony jest w języku pol. wariant z ekspresywną palatalnością, np. obok wspomnianych *kundys*, *klys*, kasz. *Vladiś* mamy również *kundyś* (dawne XVII w.), *klyś* 'szkapa, koń' (już z początkiem XVII w.), *Wladyś*, kasz. *Vladiś*, dial. *Gabrys* : *Gabriel*, *Maryś* f. : *Marysia* hip. : *Maria*, *chłopyś* hip. : *chłop*, dawne u W. Potockiego *bzdyś* ekspresywne nomen agentis do *bádzieć* 'pedere'. Por. paralelne formacje hipokorystyczne na *-aś*, *-eś*, *-iś*, *-oś*, *-uś*³²².

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-t-*³²³

Suf. *-tъ*

1. Suf. *-tъ* zachował się w pewnej ilości (nie więcej niż 40) niemotywowanych z reguły derywatów prymarnych, utworzonych zwykle od pierwiastków werbalnych. Są to najczęściej nomina instrumenti sprowadzające się do pierwotnych nominów actionis (nieraz realnie zaświadczonych):

³²⁰ Zob. Vondrák VSG I 637—8, Łoś GP II 93, Morawski SO XII 17—34.

³²¹ Lingvističeskija i archeologičeskija nabljudenija, II, 1912, s. 22—3.

³²² Zob. Urbańczyk Szkice 232.

³²³ Zob. Meillet Ét. 276—303, 311—4, 390—1, 429—30, SC 348—50, 353—4, 367—8, Vondrák VSG I 576—600, 645—55, 657—8, 662—6, Vaillant GC IV 677—705,

brūts pld. 'gwóźdź, kolec' < *bruk-tz = lit. *braūktas* 'zasuwka, rygiel' : *ī-braūkti* 'weiskać, wbijać' (p. I 396); *molsta* pln. 'okres mleczny; garnek, naczynie na mleko' : *ml'zo melsti* 'doić'; *mōlts* 'narzędzie do rozbijania, kruszenia, kucia, młot', 'bicie, młócenie' : *mel'o melti* 'rozcierać, rozdrabniać, bić, rozbijać' (dokładny odpowiednik pod względem budowy: celt. **molto-*, śrirl. *molt* 'skop, kastrowany baran'); *m'osta* 'kładka łącząca brzegi rzeki, most; pomost z belek narzucony na bagno' : *meto mēsti* 'rzucać, ciskać', podstawowe znaczenie 'to, co przerzucone'; *nōrts* : *nērts* wsch. 'rodzaj sieci rybackiej, węćierza' : *noro nerti* 'zanurzać się, pogrążyć się', dokładne odpowiedniki: łot. *nořts* 'rodzaj sieci rybackiej', lit. *nārtas* 'kał'; *pēstls* pln. 'tłuczek, stępa', zach. 'piasta koła' : *pchajō pchati* 'pchać, tłuc, miażdżyć', dokładne odpowiedniki: lit. dial. *piestas*, łot. *piests* 'drewniany moździerz, stępa';

čerts 'trzcina, Arundo; sitowie, Scirpus' : *čero čerti* 'ciąć' (pierwotnie 'to, co tnie, kłuje', roślina nazwana od ostrych, szablasytych liści); *nērts* p. wyżej pod *norts*;

brits 'ostrze, nóż' : *brōjo briti* 'ciąć, obcinać, golić'; *ščiłs* 'tarcza' < **skei-to-* : *skēi-* 'ciąć, dzielić', podstawowe znaczenie 'deska', dokładne odpowiedniki: lit. *skiētas* 'poprzeczna belka brony; grzebień tkacki', stirl. *sciath* m. 'tarcza' (**skeito-*), sbret. *scoit* 'ts.'; *sits* 'rośliny rosnące na miejscach podmokłych, Juncus, sitowie, Scirpus' : *sei-* 'wiązać', nazwa od wiązania, liście tych roślin służą do wyplatania np. koszy, dokładny odpowiednik: lit. *siētas* 'wiązałto' : *siēti* 'wiązać';

plytl pln. 'tratwa, prom' : *plovō pluti (plyti)* 'płynąć'.

2. Rezultatem konkretyzacji pierwotnych nominów actionis są również nomina acti (wyjątkowo nomina loci) i nomina agentis:

nōrstz 'parzenie się, kopulacja, tarcie się ryb', 'tarło, okres tarcia się ryb', dokładne odpowiedniki: lit. *nāřstas* 'tarło ryb' (: *nēřsti* zob. niżej), łot. *nāřsts* 'ts.'; *ōrstz* 'rośnięcie, wzrost' < **ord-to-* : ie. *er(ə)-dh-*, rozszerzenie pierwiastka *er-* 'wprawiać w ruch, powodować rośnięcie', łac. *arduus* 'stromy, wysoki', stirl. *ard* 'wysoki, wielki' : *ōrstō ōrsti* 'rosnąć, rozwijać się'; *plots* 'pot' < *pokts : *peko pekti* 'piec'; *pri-jōts* wsch. 'schronienie, przytułek', złożenie, człon II = łot. *jumts* 'dach' : *jūmt jumju jumu* 'pokrywać, osłaniać', *pa-jume, pa-jumte* 'schronienie, przytułek';

slutz 'przecucie, podejrzenie; ten, co usłyszał' < **kleu-to-* : **kleu-* 'słyszeć, słuchać', *slovō sluti* 'słysząc, mieć rozgłos, być sławnym', najbliższe odpowiedniki: goc. *hliuþ* 'przysłuchiwanie się, uwaga', stisl. *hliod* 'słuch', awest. *sraotə-m* 'słuchanie'; *nērstz* (wsch. też *nřstz*) 'tarcie się ryb, ikrzenie się, tarło', 'pora składania ikry' = lit. *nēřstas* 'ikra, narybek' : *nēřsti neršiū* 'ikrzyć się, składać ikry'; *ne-žits* 'rodzaj choroby' : *živō žiti* 'żyć', *ne-* negacja 'nie', człon drugi już ie. *g'ei-to-* np. starokornwalijskie *buit* 'potrawa'; *podzētz* 'pomoc; osoba udzielająca pomocy' = *podzētje, podzētel'z* : *podzēti* 'ponieść, podtrzymać'; *nřstz* p. wyżej *nērstz*.

3. W kilku wypadkach bezpośrednią podstawę tworzy pierwiastek imienny, czy nawet realnie zaświadczony rzeczownik: *lřstz* dial. 'łydka; goleń' < *lyt-tz : *lyta, lytaka* 'ts.'; *plastls* 'warstwa' < **plas-to-* : *plaskz* 'piaski' (**plas-ko-*); *patz* 'ptak' : ie. *pōu-, pōu-, pū-* 'mały, szczupły' p. *psta* (niżej pod *-ta*, por. Taszycki Rozprawy IV 193 nn.), stind. *put-ráh* 'syn, dziecko' (stąd wtórnie nowsze stind.

pótaħ 'młode zwierzę', Mayrhofer KEWA II 345—6) = osk. *puklo-* 'dziecko' (**pullo-*), łac. *puklus* 'pisklą, młode zwierzę' (*putslos); *trōts* 'samiec pszczoł, truteń': lit. *trānas*, łot. *tranis* 'ts.'. W tym ostatnim wypadku suf. *-ts* pełni wyraźną funkcję sekundarnego formantu strukturalnego, podobnie jak w germ. *kun-tō-*, stwniem. *hunt* 'pies' wobec ie. *kūuō(n) kunós* 'ts.'³²⁴.

4. Suf. *-ts* tworzy przede wszystkim odpięściastkowe prymarne adiectiva (późniejsze participia). Nie dziwi więc, że kilka rzeczowników na *-ts* to (mniej lub więcej pewne) pierwotne przymiotniki czy participia, np.:

kolts dial. 'kłoc, pień': *kol'q kolti* 'kłuć, uderzać; szczepać, rozłupywać', por. lit. *kāltas* 'dłuto; kowany, kuty', łot. *kalts* 'dłuto; mały młot';

bērsts 'gatunek wiązu, Ulmus' < *berz-ts : *bērza* 'brzoza', dokładne odpowiedniki: goc. *baírhts*, stwniem. *beraht* 'jasny, błyszczący'; *bērsts* 2. p.łn. 'zwierzchnia kora brzozy' < *berz-ts : *bērza* 'brzoza';

sppo-stats dial. 'przeciwnik, antagonist, wróg, diabeł': *stanq stati* 'stać', lit. *stōtas* 'postawiony' : *stōtas* 'postać, figura', awest. *stāta-* 'stojący', łac. *prae-stātus* : *prae-stāre* 'stać na przedzie', gr. ἀντι-στάτης 'przeciwnik';

bjts p.łn. 'istnienie, życie' : *byts* partic. praet. pass. 'były' (: *byti* 'być, stawiać się'), stind. *bhūtā-m* n. 'istota, istnienie' : lit. *būtas* 'który był', stind. *bhūtā-* 'były, będący', awest. *būta-* 'ts.'; *črtz* 'zły duch, diabeł' : *čvro čerti*, ie. (*s*)ker- 'ciąć' (p. niżej s. v.), łac. *curtus* 'okaleczony, obcięty, skrócony', por. co do znaczenia pol. *kusy* 'diabeł';

plts 'tratwa' : *plovq pluti* 'płynąć', dokładne odpowiedniki: łot. *pluts* 'tratwa', stind. *plutā-* 'pływający, wykapany', gr. πλοτός 'obmyty'; *prts* 'płótno konopne lub lniane, odzienie z niego' : *por'q porti* 'pruć, rozcinać'; *rats* 'coś wysuniętego ku przodowi lub ku górze, ostre zakończenie; ryj, pysk, usta; wierzchołek, wzgórek; cypel, przylądek; narta' : *rovq rovati* 'rwać', *razq ryti* 'ryć', ie. *reu-* 'kopać, ryć', adi. *ru-to-*; *słts* : *syts* 'naturalny plaster miodu' : *syts* 'syty, nasycony' (pierwotne partic. praet. pass., niejasne przekształcenie ie. *sa-tō-* 'syty, nasycony' : *sā-*, *sə-*).

5. Wyłączyliśmy z analizy morfologicznej kilka wyrazów albo całkiem niejasnych czy niepewnych, czy wreszcie wyraźnie nie należących do omawianej formacji. Tak np. *prustz* dial. 'sień, przedsionek' nie ma żadnej pewnej etymologii. Wyraźną pożyczką germańską jest *skutz* 'kraj, brzeg odzienia, sukni; łono, podolek' (goc. *skaut* 'kraj odzienia, łono, podolek', Kiparsky GLG 222). Psł. *př'stz* 'palec' = lit. *piřštas* 'ts.' to pierwotne compositum: ie. *př-* 'hervor' + temat na *-o-* od *stā-* 'stać'. Wyraz *lets* 'leczenie, latanie' to sekundarne nomen deverbale od *let'q letēti* 'lecieć'. Nie widać podstaw do dopatrywania się tu psł. *lek-ts*.

W dwóch wypadkach trzeba uznać wtórne stwardnienie wygłosowej pierwotnie miękkiej spółgłoski. Tak więc sł. *grúst* m. 'nudność, obrzydzenie' sprowadza się chyba do psł. *grustz*, gwarantowanego przez ros. *grustz*, ukr. *hrust'* (p. niżej pod *-ts*). Podobnie rekonstruować trzeba psł. dial. *papřts* 'perystyl, przedsiónek' gwarantowane przez ros. *páperts*; w scs. *papřts* (Éuch., Supr.) mamy chyba znowu nierzadkie sekundarne stwardnienie wygłosowej spółgłoski.

Fikcją³²⁵ okazało się scs. *vratz* 'garnek, olla' podane przed przeszło stu laty przez Miklosicha (LP 75, EW 381) z Supr. bez dokładnej lokalizacji. Nie znają tego wyrazu ani Meyer Supr., ani SJS. Tak więc rekonstruowane tylko na tej

³²⁴ Zob. Brugmann Grdr. II 1, 420—2.

³²⁵ Por. już wątpliwości Meilleta Ét. 297—8.

podstawie psł. *vor-tz* 'garnek' (łączone przez Miklosicha z *vsrō wrēti* 'wrzeć') nie znajduje oparcia w faktach.

6. Wokalizm pierwiastka nie jest jednolity. Najliczniej reprezentowany jest archaiczny typ pierwotny z apofonią samogłoski rdzennej, a więc z wokalizmem *-o-* (*-ě-*, *-u-*, *-o-*, *-ol-*, *-or-*). Dobrze zaświadczony jest stopień zredukowany, wskazujący zwykle na pierwotne przymiotniki. Wyodrębnić trzeba wreszcie grupę nowszą z wokalizmem właściwym paralelnie istniejącym czasownikom.

7. Pod względem akcentuacyjnym widać tu dwa zasadnicze typy: 1. właściwy wyrazom niemotywowanym akut względnie cyrkumfleks samogłoski rdzennej (paradygmaty nieruchome względnie ruchome), 2. oksytoneza, wskazująca na pewną produktywność, żywotność tej formacji.

8. Suf. *-tz* kontynuuje ie. *-to-*, formant przede wszystkim prymarny, ale spotykany również w derywatach sekundarnych. Nawiązuje on do pierwotnych formacji na *-t-* tworząc ich formę tematyczną. Podstawową funkcją ie. suf. *-to-* było tworzenie abstraktów prymarnych (wyróżniających się zwykle barytonezą) względnie produktywnych przymiotników prymarnych z charakterystyczną dla nich oksytonezą i zredukowanym wokalizmem pierwiastka. Uderzająco bliskim pod względem funkcyjnym był ie. suf. *-no-*, psł. *-nz*, p. I 114—5.

Prawie połowa z podanych przykładów ma dokładne odpowiedniki bałt. czy nawet ie. Duża stosunkowo ilość wyrazów tylko psł. wskazuje na pewną produktywność tej formacji w okresie psł. Typ z apofonicznym *-o-* dobrze zaświadczony jest także w innych językach ie., np. ie. *ghor-to-s* 'miejsce ogrodzone': *gher-* 'grodzić', *mór-to-s* 'umierający; człowiek': *mer-* 'umierać', lit. *tvár-ta-s* 'chlew' (*'miejsce ogrodzone'): *tvėrti* 'grodzić', gr. *χοῖτος* 'miejsce odpoczynku, łożo; spoczynek, leżenie': *κεῖμαι* 'leżeć', *φόρτος* 'ładunek okrętowy, brzemie, ciężar': *φέρω* 'niosę'.

9. Nierzadko spotyka się alternację suf. *-tz* z pokrewnymi *-to-*, *-ta-*, np. *bytz*: *byto*, *berstz* 2.: *bersto*: *bersta*, *lystz*: *lysto*: *lysta*, *koltz*: *kolto*: *kolta*, *sitz*: *sito*: *sita*, *pēstz*: *pēsta*; *-jotz* (*pri-jotz*), łot. *jumts*: *jumta*.

Dobrze zaświadczona jest również wymiana formantu *-tz* z bliskim pierwotną funkcją abstrakcyjną *-tō*, np. *nežitz*: *žitō*, już ie. *g'iti-s* 'życie', *sitz*: *sitō* 'ts.', por. też lit. *žėntas* 'zięć': psł. *zētō* 'ts.'

10. Suf. *-tz* może także kontynuować ie. *-tū-*³²⁶. Pewnym przykładem jest *listz listu* 'liść, coś cienkiego, płaskiego, szerokiego' < **leis-tu-* (por. coll. *listvoje*, *listovje*, adi. *listvns*): bałt. *lais-ka-*, lit. *laiškas*, *laiškas* 'liść; list', łot. *laiska* 'liść'.

O większym pierwotnie zasięgu formacji na *-tū-* świadczy grupa wyrazów na *-tz-kz* (zob. I 89), a także formanty *-tva*, *-tvo*, *-tvō* (p.).

Suf. *-to*

1. Suf. *-to* zaświadczony jest w dwudziestu kilku wyrazach psł. Podobnie jak *-tz* tworzył on przede wszystkim a) nomina instrumenti < nomina actionis, b) nomina actionis > nomina acti. Kilka wyrazów jest pierwotnymi urzeczownikowymi przymiotnikami. Wyjątkowe tylko są derywaty denominalne.

2. Nomina instrumenti:

dōlpt'o: *dēlpt'o* 'narzędzie do wyźlabiania, dłuto': *dō'bo* *dēl'pti*: *dē'pti* 'dłubać, wydrążyć, wyźlabiać', dokładny odpowiednik: stpr. *dalptan* 'ostre narzędzie

³²⁶ Zob. Ekkert UZIS XXVII 68—74.

dzie z żelaza i stali do robienia dziur'; *plūto* dial. 'pławik sieci': *plovō pluti* 'płynąć', por. u Vuka: *plutati... plivati povrh vode* (kao *pluto*, koje ne može potonuti); *pōto* 'narzędzie do wiązania, związywania, pęta, więzy': *pnō pēti* 'piąć, spinać, napinać', dokładny odpowiednik: stpr. *panto* nom. pl. n. albo f. sg., bsl. *pānta*- n. 'pęta, więzy'; *vortla* n. pl. 'wrota': *vsrō verti* 'zawrzeć, zamknąć', dokładne odpowiedniki: stpr. *warto* 'wrota' n. pl. albo f. sg., lit. *vařtai* 'ts.' m. pl., ie. *vor-to-m* 'wrota': *uer-* 'zawrzeć, zamknąć';

sīto 1. 'narzędzie do przesiewania mąki, zboża, sito': *sějō sēti*: *sējati* 'siać, przesiewać', dokładne odpowiedniki: lit. *sietas*, łot. *siēts* m. 'ts.', bsl. *sēi-ta*- n., ie. *sēi-to*-: *sēi-* 'przesiewać, siać'; *sīto* 2. dial. 'sit, *Juncus*, sitowie, *Scirpus*': *sīts* 'ts.' (zob. pod. *-ts*): *sei-* 'wiązać', dokładny odpowiednik: lit. *siētas* 'wiązadło': *siēti* 'wiązać'.

3. Nomina actionis > nomina acti:

mēsto 'miejsce' < **mēt-to*: łot. *mitu mist* 'zamieszkiwać, przebywać; karmić się', lit. *mintū mitaū mīsti* 'karmić się, żywić się', awest. *maēdana-* n. 'miejsce pobytu, mieszkanie, dom': *mitayaiti*, *miđnaiti* 'żyje, przebywa'; *mōlto* dial. 'młóto, odpady przy wyrabianiu piwa, słodziny, używane jako pokarm dla bydła': *mel'ō mēti* 'rozcierać, rozgniatać, mleć', pierwotnie 'coś rozgniecione, roztartego', skonkretyzowane nomen acti < nomen actionis **rozcieranie, rozgniatanie*' (por. nomen instrumenti *molts* pod *-ts*), dokładny odpowiednik: stpr. *-maltan* w złożeniu *piwa-maltan* n. 'słód', do tego samego pierwiastka należy ie. *mł-to-* 'mąka' wykazujące ten sam rozwój semantyczny; *iēsto* 'massa farinacea, ciasto' < **iēsk-to*: *tiskati* 'gnieść, rozgniatać, naciskać', dokładne odpowiedniki: stirl. *tāis*, bret. *tōaz* m. 'ciasto' (**tāi-s-to-*), gr. *στᾶίς στᾶιρός* n. 'ts.' (< **στᾶιστ-*): stwniem. *theismo* (< **haisma-* czy też **haistma-*) 'kwaśne ciasto, drożdże'; *ēsto* p. niżej *isto*;

jūto dial. 'stado': *jado jati* 'poruszać się, odbywać drogę, jechać', dokładny pod względem formalnym odpowiednik: stind. *yātām* n. 'chód, jazda, droga': ie. *iā-* 'iść, jechać';

jasto (**ēd-to*), późniejsze *jato* 'jedzenie, pożywienie': *jams jasti* 'przyjmować pokarm, jeść', dokładny odpowiednik: stpr. **istan* n. 'jedzenie' zachowane w dat. sg. *istai*, ie. *ēd-to-m* (Trautmann APSD 348);

žito 'zboże': *živō žiti* 'żyć', pierwotnie 'dające życie, co służy do życia', dokładne odpowiedniki: stpr. *geits* m. 'chleb' (bsl. *gēi-ta*- n.: m.), cymr. *bwyd* 'jedzenie' (**gei-to-*);

isto *istese*: *ēsto ēstese* 'nerka; jądro' < **jbs-to*: **ois-to*, pierwotne tematy na *-o-* (p. wyżej pod *-es-*): stnord. *eista* 'jądro' < **ois-to-*, por. lit. *inkstas* 'nerka; jądro', nie wyklucza się związku z ie. *oid-* 'obrzemiewać, puchnąć'³²⁷.

4. Urzeczownikowione pierwotne przymiotniki:

bōlto 'bagno, moczar; błoto': *bolts* 'bagnisty, błotnisty; biały' = lit. *báltas*, łot. *balts* 'biały': lit. *balà* 'bagno, błoto', *bálti* 'bieleć, stawać się białym', dokładny odpowiednik: alb. *baltë* 'muł, bagno, błoto'³²⁸, zob. I 311—2; *kōlto* dial. 'kłoc, pień': *kol'ō kōlti* 'kłuć, uderzać, rozłupywać' (por. *kolts* pod *-ts*), dokładny odpowiednik: lit. *káltas* 'dłuto; kowane, kuty'; *zōlto* 'złoto': *zōlts* adi. 'złoty', ie. *ghol-to* < *ghel-*: *ghel-* 'zólty, zielony', z apofonią łot. *zēlts* 'złoto' pierwotnie n. (**ghel-to-*), lit. dial. *želtas* 'złoty': goc. *gulp* n. 'złoto', ie. *ghl-to-*; *bērsto* pln. 'zwierzchnia kora brzozy': *bērsts* 'ts.' (zob. wyżej pod *-ts*); *lētō*

³²⁷ Zob. Pokorny IEW 774, Fraenkel LEW 188.

³²⁸ Zob. Camaj AW 132—3.

'lato, aetas', 'rok, annus' urzeczownikowiony przymiotnik n. = lit. *lėtas* 'łagodny, spokojny, cichy, powolny'³²⁹ (: psł. *lėnz* 'leniwy, gnuśny'), pierwiastek *lė-* 'zelżeć, rozluźnić, sfolgować', podstawowe znaczenie 'czas łagodny, okres, kiedy zimno zelżało';

byto płn. 'pobył, mienie' : *bytz* (zob. wyżej pod *-tz*), dokładny odpowiednik: stind. *bhūtá-m* 'istota, istnienie'.

5. Derywaty denominalne:

lysto dial. 'łydka; goleń' < *lyt-to : *lyta*, *lytska* 'ts.' p. *lystz* (pod *-tz*);

ustla n. pl. 'usta' = stpr. *austo* n. pl. 'ts.' (bsł. *austā* n. pl.), stind. *ošt̥ha-* m., awest. *aošta-* m. 'warga' : stind. *đb*, *āsán-*, *āsyām* n. 'usta', łac. *os* *ōris* 'ts.', irl. *á* 'ts.' (*ōs), stnord. *ōss* m. 'ujście rzeki' (**ōsa-*)³³⁰.

6. Prawie połowa przytoczonych przykładów reprezentuje podstawowy dla tej formacji wokalizm pierwiastka *-o-* (szeroko pojęte, też *-é-*, *-ǫ-*, *-ol-*, *-or-*). Z kolei idzie *-e-* (*-ě-*, *-el-*, *-ei-* > *-i-*). Wyjątkowo tylko zdarza się *-a-*, *-y-* a także wokalizm zredukowany (*jbsto* > *isto*).

7. Podobnie jak przy suf. *-tz* tak i tu panuje akcentuacja właściwa wyrazom niemotywowanym: akut na długiej (paradygmat nieruchomy), cyrkumfleks na krótkiej (paradygmat ruchomy).

8. Suf. *-to* kontynuuje ie. neutra na *-to-* dobrze zaświadczone np. w stpr. *-tan*, stind. *-tam*, gr. *-tov*. Przeszło połowa podanych przykładów ma dokładne odpowiedniki ie., przede wszystkim bałtyckie. Szczególnie uderza spora ilość dokładnych odpowiedników staropruskich.

Suf. *-sto*

1. Suf. *-sto* spotyka się całkiem wyjątkowo w języku psł. w wyrazie *monīsto* 'naszyjnik z pereł' : ie. *moni* : *mono-* 'szyja, kark', łac. *moni-le* 'kosztowny naszyjnik', stwniem. *menni* (germ. *manjan) 'ts.', rozwój znaczenia jak w *grivna* 'naszyjnik' < *griva* pierwotnie 'szyja, kark'.

2. Suf. *-sto* ma się tak do *-to*, jak *-sn̥s* : *-n̥s*, *-sl̥s* : *-ls*, *-sna* : *-na*, *-slo* : *-lo*, *-tvo* : *stvo*, *-stvo*. Ruchome *-s-* pojawia się często także i przed sufiksami ie.³³¹. Także w litewskim (gdzie neutra złąły się z maskulinami) obok przyrostka *-tas* pojawia się odmianka *-stas*³³².

Por. *-sta*.

Suf. *-t'e*

1. Jedynym przykładem jest psł. *plut'e* : *pl'ut'e* n., zwykle pl. *plut'a* : *pl'ut'a* 'płuca' : *plovō pluti* 'płynąć' (płuca wyróżniające się lekkością pływają po wodzie, por. płn.słow. *lęzkoje* n. 'płuca' : *lęzks* 'lekki'), bsł. *plau-tiā-* : *pleu-tiā* n. pl. : stpr. *plauti* 'płuca' (*plautē, *plautiā, wtórne f.), lit. *plaučiai* m. pl. 'ts.'

2. Suf. *-t'e* powstał z nawarstwienia się sekundarnego *-je* < *-iō-* (p. I 80—1) na prymarny formant *-to-*, por. od tego samego pierwiastka *plū-to* 'pławik sieci' (p. wyżej pod *-to*). W języku lit. dobrze zaświadczony jest typ maskulinów na *-t-ja-* (ie. *-t-iō-*) o znaczeniu konkretnym, sekundarne przekształcenie prymarnych abstraktów na *-ti-s*³³³.

³²⁹ Objaśnienie Vaillanta BSL XLIV 2, 124—6, Sławski SE IV 69—71.

³³⁰ Zob. Trautmann BSW 19—20, Lindeman To Jakobson II 1188—90.

³³¹ Meillet Ét. 306, Brugmann Grdr. II 1, 111.

³³² Otrębski GL II 239.

³³³ Otrębski GL II 243.

Suf. *-ta*

1. Suf. *-ta* jest formantem prymarnym derywującym od pierwiastka, zwykle werbalnego. Zaświadczony jest w kilkunastu wyrazach psł. Zwykle są to pierwotne nomina actionis, abstrakta werbalne, skonkretyzowane w nomina acti, wyjątkowo w nomina instrumenti. Derywaty od pierwiastków nominalnych są wyjątkowe. Podobnie jak przy formantach *-ta*, *-to* spotyka się i tu zjawisko substancytywizacji pierwotnych przymiotników czy imiesłowów.

2. Nomina actionis > nomina acti:

kōrsta 'twarda wierzchnia warstwa np. rany, wrzodu, nierówność, chropowatość skóry, wyprysk na skórze, krosty': lit. *karšti karšiū* 'czochrać, skubać wełnę, czyścić zgrzeblę konia'; *rłota* 'przysięga, zakłęcie': ie. *uer-* 'uroczyście wypowiadać', stpr. *wertemmai* 'przysięgamy', najbliższej stoi stind. *vratām* n. 'nakaz, ustawa, ślub'; *rūta* pld. 'sierść; odzież; chusta; łachman': *rzvō rzvati* 'rwać, skubać', rozwój znaczenia jak w *runo* 'wełna owcy, skóra wraz z wełną', *dercha* 'odzież', p. I 115 i I 71; *sēta* pld. 'smutek, zmartwienie, żalność; nieszczęście': ie. *sāi-* 'ból, choroba; uszkodzić, naruszyć zdrowie', najbliższy odpowiednik: stirl. *sāeth* 'cierpienie, choroba' (*sai-tu-s);

jata zach., pld. 'prymitywna chatka, buda, szałas, namiot': *jadō jati* 'jechać', pierwotnie 'chatka ruchoma, budka', por. *vēža* pierwotnie 'namiot': *vzōg vesti* 'wieżć';

pēta 'pięta, tylna część stopy; tylna wygięta część czegoś': *pno pēti* 'piąć, napinać, naciągać', por. ros. *pnu pnuti* 'kopnąć, dać kopniaka', odpowiedniki: stpr. *pentis* 'pięta', lit. *pēntis* m. 'gruby koniec; tył siekiery, kosy; pięta', afgańskie *pūnda* 'pięta' (*pāntā); *pl'uta* pln. 'powódź; dżdżysta pogoda, ślota': *plovō pluti* 'płynąć', ie. *pleu-* 'płynąć, pływać; wylewać': *plu-ti-* 'wylew, powódź';

vrtta 'obrót, zwrot; linia, szereg, rząd, rodzaj, warstwa' (*vrt-ta): *vrtēti* (*se*) 'obrać (się), kręcić (się), wiercić (się)', ie. *uert-* 'kręcić, obracać', odpowiedniki: stind. *vrttām* n. 'zachowanie się, sposób życia', łac. *versus -ūs* 'obracanie; bruzda; szereg, linia', z apofonią lit. *varstas* 'pas ziemi zaorany za jednym razem od końca do końca roli', ie. adi. prymarne *vrt-to-* 'skrecony, obrócony', stąd participia: lit. *virstas*, łac. *versus*, stind. *vrttā-* 'skrecony'.

3. Nomina instrumenti:

pēsta zach., pld. (: *pēsto* zob. wyżej pod *-ta*) 'tłuczek, stępa; piasta koła': *pchajō pchati* 'pchać, tłuc, miażdżyć', bsl. *pais-tā*, lit. *piestā* 'tłuczek, stępa', łot. *piesta* 'ts.';

sita dial. 'sit, Juncus, sitowie, Scirpus' (: *sita*, *sito* 'ts.', zob. wyżej pod *-ta*, *-to*): *sei-* 'wiązać'.

4. Derywaty od podstaw nominalnych:

ōlta 'łatka': ie. *ēlā* 'szydło', pierwotnie 'kawałek przyszyty'³³⁴;

psta 'ptak': ie. *pōu-* : *pəu-* : *pū-* 'mały, szczupły', często o młodym zwierzęciu, ptaku, bsl. *puta*, lit. *putytis* 'ptaszek' (= psł. *psit'is*): *paūkštis* 'ptak', łot. *putns* 'ts.'.

5. Urzeczownikowione przymiotniki, imiesłowy:

bērsta 'zwierzchnia kora brzozy' (i *bērsta*, *bērsto*, p. wyżej pod *-ta*, *-to*) < *berz-ta : *bērza* 'brzoza';

cēsta 'droga' (*koid-ta): *cēstiti* 'czyścić, oczyszczać', pierwotnie *cēsta dorga* 'oczyszczona, wytrzebiona droga';

³³⁴ Vaillant BSL XLIV 2, 143—4, GC I 162, IV 687.

glistā (dial. też *glistō* m.) 'robak pasożytny w jelitach ludzkich lub zwierzęcych, *Ascaris*; dżdżownica, *Lumbricus*' < *glit-ta : lit. *glītūs* : *glytūs* 'śliski, gładki, lepki' : *gliēti gliējū* 'mazać, smarować, lepić', ie. *glei-* 'ts.'³³⁵.

6. Podobnie jak przy suf. *-tō, -to* tak i tu dobrze reprezentowany jest wokalizm *-o-* (*-ē-* < *-oi-*, *-or-*, *-ol-*), występujący prawie w połowie przytoczonych przykładów. Z kolei idzie *-e-* (*-er-*, *-i-* < *-ei-*, *-u-* < *-eu-*). Dobrze zaświadczony jest też stopień zredukowany pierwiastka (*-ō-*, *-j-*). Wyjątkowe jest *-a-*.

7. Jak zwykle w derywatach prymarnych oprócz rdzennego akutu spotyka się też oksytonozę związaną z pierwiastkiem krótkim czy cyrkumfleksowanym³³⁶.

8. Suf. *-ta* kontynuuje ie. *-tā*. Był to sufiks prymarny, tworzący abstracta, nomina actionis od pierwiastków werbalnych. O archaiczności formacji świadczy dobrze zaświadczona apofonia samogłoski rdzennej (*-o-*), np. lit. *važtā* 'bagaż, ładunek', stlit. 'wożenie; podwoda' : *vēžti*, psł. *vesti* 'wieźć', *našlā* 'brzemie, ciężar' : *nēšti*, psł. *nesti* 'nieść', gr. βροντή 'grzmot' : βρέμω 'huczeć, dzwienceć', κοίτη 'łóże, legowisko; spoczynek' : κεύμα 'leżeć'.

W funkcji sekundarnej suf. *-ta* służy do tworzenia abstraktów denominalnych³³⁷, stąd psł. produktywny formant *-o-ta*.

9. W funkcji dubletów słowotwórczych spotyka się formanty *-tō, -to* (p. wyżej pod *-tō*), a także *-tō, -tva*, np. *pl'uta* : ie. *plu-ti-* 'wylew, powódź', *pēta* : bsł. *penti-s* (p. wyżej), *v'šta* : *v'štva* 'ts.' : *v'štō, v'štō*, bsł. *uirsti-*, ie. *vrt-ti-* (p. niżej pod *-tō*), *glista* : *glistva* 'ts.', *korsta* : *korstva* 'ts.'.

Suf. *-t'a*

1. Suf. *-t'a* zaświadczony jest w około 10 wyrazach psł. Tworzy przede wszystkim nomina instrumenti i nomina acti, obie kategorie oparte na pierwotnych nominach actionis:

klěšča 'narzędzie do chwytania, ściskania, zgniatania, kleszcze' < **klěs-t'a* : *klěsti* 'ściskać, zgniatać', *klěša* < **klěs'a* 'kleszcze np. raka', z apofonią bałt. *klīšā* 'kleszcze raka', lit. *klīšė*, zwykle pl. *klīšės* 'ts.'; *obūt'a* pld. 'okrycie nóg, obuwie' : *ob-u-jō ob-u-ti* 'włożyć okrycie nóg, obuć'; *onūt'a* 'kawałek płótna do owijania nogi w bucie' : *vzn-u-jō vzn-u-ti* 'wdziać okrycie nóg, obuć', lit. *aunū aūti* 'wdziewać i zdejmować obuwie', partic. praet. pass. bsł. *au-ta-*, lit. *ap-autas*, psł. *ob-utō* 'obuty', por. lit. *aūtas* : *aūklė*, łot. *duts* 'onuca', prefiksalne *on-* harmonizuje z kompozitami nominalnymi typu *o-dolō, o-tokō* postulując verbum *vzn-u-jō vzn-u-ti*; *pōrt'a* zach., pld. (: pfn. *por-kō*) 'ręczna broń miotająca, proca' : *perō pōrati* 'bić, uderzać, razić';

dat'a 'dawanie, danie; to, co się daje, dar, danina', pld. i wsch. też 'stypa, uczta pogrzebowa' : *dati* 'dać';

vērt'a dial. 'worek' : *vērō verti* 'wetknać, wsadzić, przycisnąć; zawrzeć, zamknąć' (por. należące tu *vorō* 'worek'); *o-dēt'a* dial. 'odzienie' : *o-dēti* 'odziać, wdziać, włożyć na siebie', bsł. *dētiā*, lit. *dēčiā* 'okres niesienia jaj', *dēčios* pl. 'miejsce, gdzie kura się niesie';

do-být'a pld., wsch. 'zdobyc, łup' : *do-byti* 'zdobyć, zyskać, otrzymać'.

2. Suf. *-t'a* powstał z nawarstwienia się strukturalnego formantu *-ja* (p. I 82) na podstawowe *-ta, -tō*. Większość przytoczonych przykładów ma dobrze za-

³³⁵ Skok ER I 570.

³³⁶ Kuryłowicz Acc. 287.

³³⁷ Kuryłowicz IC 47.

świadczone podstawy na *-t-*. Tak więc *obu't'a*, *dat'a*, *odēt'a*, *doby't'a* mogą być motywowane przez partic. praet. pass. *obut's*, *dat's*, *odēt's*, *doby't's*. Obok psł. *věrt'a* dobrze zaświadczone jest również dial. *věrt'a* 'plachta, worek'.

3. Są też nawiązania ie., np. lit. *nėščia* 'brzmienna' < *nėš-tiā : *nėšù nėšti*, psł. *nesq nesti* 'nieść' (por. niżej synonimiczne psł. *berd'a*); *apačia* 'dół, spód', prabalt. *apa-tiā*, ie. *apo-tiā* : *apo-* 'od, ab, weg', stind. *ápatyam* n. 'potomstwo'. Zwrócono uwagę, że niektóre litewskie wyrazy na *-tis* względnie na *-té* przybrały wtórnie postać na *-čia*³³⁸ (por. *dat'a* : *dat's*, już ie. *dō-ti-s* p. niżej pod *-ts*).

4. Wyjątkowo spotyka się odmiankę dźwięczną *-d'a* w psł. *běrd'a* 'brzemienna' : *berq brati* 'brać', w derywacie prymarnym zachowane pierwotne znaczenie pierwiastka 'nieść' (por. *nesti* 'nieść' : 'być brzemienną'); bliskie pod względem budowy jest łac. *forda* 'cielna, o krowie', zakładające może istnienie pierwotnego pierwiastkowego rzeczownika **bher-t-*, **bher-d-*, **bhera-t-*, **bhera-d-*³³⁹.

Tego samego formantu *-d'a* można by się dopatrywać w ros. dial. kurskim *obúža* 'obuwie, odzienie nóg' < *ob-u-d'a*, p. wyżej psł. dial. *ob-u-t'a*. Nie można jednak wykluczyć, że mamy tu do czynienia z późniejszym lokalnym przekształceniem oczekiwanego *obuča według ros. *oděža*, psł. *oded'a*³⁴⁰.

Suf. *-t's*³⁴¹

1. Jest to sufiks prymarny tworzący w psł. zwykle pierwotne abstracta od pierwiastków werbalnych, zaświadczone najczęściej w kolejnym stadium rozwojowym konkretyzacji (nomen acti, nomen rei, nomen instrumenti, wyjątkowo collectivum). Sufiks musiał być produktywny we wczesnej epoce psł., znaczna część należących tu wyrazów nie ma odpowiedników ie., powstała więc na gruncie psł. Dobrze zaświadczonych jest ponad 100 wyrazów psł. z tym sufiksem. Przeszło połowa z nich to wyrazy złożone z drugim członem na *-t's*. Prawie wszystkie należące tu wyrazy są rodzaju żeńskiego, tematy na *-i-*. Szczątkowo zaświadczone są jednak też pierwotne masculina z tym formantem, także tematy na *-i-* (3—4 przykłady).

Z dat. sg. tego typu abstraktów (*-tei*) ukształtowała się gramatyczna kategoria bsł. infinitiwu na *-tēi* > psł. *-ti*).

2. Na ponad 60 wyrazów prostych, niezłożonych z suf. *-t's* około 50 to derywaty prymarne od pierwiastków werbalnych, pierwotne abstracta, nomina actionis, wtórnie konkretyzowane w nomina acti, rei, instrumenti:

byt's płn. 'barć' (p. I 423): ie. *bher-* 'wydrażać, rozszczepiać, wiercić', pierwotnie 'wydrażanie, wydrażenie, coś wydrażonego'; *čęst's* 'wycinek całości, część; dział, udział; los, przeznaczenie' < *knd-tis : balt. *kāndō* 'gryzę' : lit. *kāndu kąsti* 'kąsać', *kaūdis* 'ukąszenie', *kąsnis* 'kąsek'; *č'yst's* 'czczenie, szanowanie; dowód czci, uznania (zwykle ugaszczanie, uczta); honor, dobre imię, cnota, godność, zaszczyt' < **čst-t's* : *čstq čisti* 'liczyć, rachować; spostrzegać; czytać; czczyć, szanować', ie. *k'it-ti-*: stind. *citti-* f. 'myślenie, uznanie, zrozumienie', awest. *čisti-* f. 'myślenie, rozumienie, pojmowanie', tu też łot. inf. *šķist* 'mniemać'; *džt's* płn. 'darcie; coś startego, rozdrobnionego np. opiłki, otręby; karczowisko' : *derq dbrati*, *dsrq derti* 'drzeć, rwać, targać', ie. *dj-ti-* (: *der-* 'drzeć'): stind. *džti-h* m.

³³⁸ Otrębski GL II 243.

³³⁹ Meillet DEL⁴ 229.

³⁴⁰ Vasmer REW II 245.

³⁴¹ Por. S. M. Šur VSJa VII 82—102; A. Meillet BSL XXV 3, 123—45.

'miech skórzany', gr. późne δάρσις f. 'zdzieranie skóry', goc. *ga-taurþs* 'zburzenie', tu też inf.: psł. dial. *dŕti*, lit. *dirti* 'zdzierać skórę'; *glŕstb* 1. 'dłoń przegięta do zaczerpnięcia, zagarnięcia czegoś, garść' < *grt-tb : *gr(t)noti* 'zgarniać, skupiać garścią', ie. *ger-* 'ujmować, zgarniać', pierwotnie 'to, czym się zbiera, zgarnia', najbliżej stoją: łot. *gŕste* 'snopek lnu' (**gurt-sti-*), gr. ἀγοστός 'dłoń' (jeśli z *α-γοστός, Pokorny IEW 382—3); *grtb* zach. 'gardziel' : *žŕro žerti* 'żreć, pochłaniać', ie. *g^{er-}*, *g^{erə-}* 'ts.', pierwotnie nomen actionis > nomen instrumenti (por. *gŕdlo* I 113); *mŕtb* zach. 'coś martwego, obumarłego' : *mŕro merti*, ie. *mer-* 'umierać', *mŕ-ti-* 'śmierć': lit. *mirtis -iēs*, awest. *mərati-*, stind. *mŕti-* (nowotwór!, Mayrhofer KEWA II 674), łac. *mors -tis* < *mŕtis, tu też inf. lit. *miŕti*, łot. *miŕt* 'umierać', o stosunku do psł. i ogólnosłow. *szmŕtb* p. niżej; *plstb* 1. 'skóra, pleć, ciało' < **plu-ti-* : ie. *pel-*, *pela-* 'okrywać, osłaniać', 'skóra, osłona' (psł. *pelna* : *pelena* p. I 116), bałt. *plu-tā*, lit. *plutā* 'skórka chleba, kora, skorupa', łot. *pluta* 'mięso, skóra'; *plstb* 2. zach. 'tratwa' (: *plstb* p. wyżej pod *-tb*): *plovo pluti* 'płynąć', ie. *plu-ti-* : gr. πλύσις f. 'mycie, pranie', stind. *pluti-* f. 'wezbranie, nurt, przypyływ'; *prŕstb* 'sypka ziemia, proch, pył' : *prŕšati* 'osypywać się, prószyc, mżyć, pierzchać, przyskać', *prŕchz* 'coś podobnego do pyłu, prochu, próchno, próchnica, lotny popiół' = stisl. *fors* m. 'wodospad' < *pršos : *pers-* 'prószyc, przyskać, paraskać': psł. *porchz* 'proch, pył'; *prŕtb* 1. 'ścieżka górską, leśną, ścieżka przez śnieg' : *perro prati*, *perro perti* 'przeć, przechodzić, przebywać drogę, latać' (albo *perro prati* 'bić, walić, deptać, tratować'), ie. *per-* 'przechodzić, przebywać drogę', dokładny odpowiednik: niem. NM *Fŕrth* < *Fŕrti (**pr-ti-*), por. też należące tu ie. *per-tu-*, *por-tu-*, *pr-tu-* 'przejście, bród', łac. *porta* 'brama, wejście' (*pr-tā); *prŕtb* 2. wsch. 'łaźnia' : *perro prati* 'bić, prać, myć', bsł. *pir-ti-* 'łaźnia': lit. *pirtis*, łot. *pirts*; *rstb* pld. 'wzniesiona przednia albo tylna część statku'³⁴²: *rs-tz* (p. wyżej pod *-tz*); *slŕstb* 'sierść, owłosienie ciała zwierząt, wełna' : *slŕšati slŕšitb* 'jeżyć się, sterczeć, o sierści, włosach', *slŕšiti* 'jeżyć, stroszyć (sierść, włosy)', *slŕchz*, *slŕchzks* 'najeżony, ostry, szorstki, chropowaty', ie. *ker(s)-* 'szczecina, sztywua sierść, włosy', dokładny odpowiednik: stwniem. *hursti* 'czub, cristas', por. też lit. *šiuurkštus* 'szorstki, chropowaty' (**širš-*, Rozwadowski RS I 224—5), z apofonią *šerŕš* 'sierść, szczecina'; *tŕ'tb* dial. 'tarcie, ścieranie (się), spór' : *trro terti* 'trzeć, ścierać, ucierać; międlieć len, konopie', tu też inf.: psł. dial. *tŕ'ti* 'trzeć', lit. *tirti* 'badać'; *vŕstb* 'szereg; rząd, rodzaj, sposób' (*vŕt-tb) : *vŕtĕti (sĕ)*, ie. *uert-*, p. *vŕsta* pod *-ta*, ie. *ur-ti-* f. 'obrót': stind. *vŕtti-* f. 'obracanie, obrót; rodzaj, sposób; zachowanie', lit. *viŕsti* inf. 'przewrócić się, obrócić się';

*dāt*b pld., wsch. 'dawanie, darowanie, dar, datio' : *dati damb* 'dać, darować, obdarzyć', ie. *dō-ti-s*: lit. *duotis* f. 'dar, podarek', stind. *dātiḥ* f. 'dar', awest. *dāiti-* f. 'ts.', gr. δῶτις Hes. 'ts.' (doryckie), tu też inf.: psł. *dati*, stpr. *dāt*, lit. *dūoti*, łot. *duōt* 'ts.'; *gāt*b 'wiązki chrustu, gałęzi używane jako osłona, przykrycie, gać, grobla, tama', zapewne do ie. *g^{a-}*, *g^{em-}* 'iść', pierwotnie 'przejście np. przez bagna', por. należące tu lit. dial. inf. *gōti* 'iść', stind. *gātū-* 'chód, droga'; *māstb* 'to, co służy do smarowania, mazania, maść, smar, tłuszcz; kolor, barwa (sierści zwierząt)' < *maz-tb : *māzati māžo* 'smarować, namaszczać, mazać'; *pāstb* 'potrzask na zwierzęta, pułapka' < *pad-tb : *pādō pāsti* 'spaść, spadnąć', o istocie takiej samolówki p. Moszyński KLS² I 62, rozwój znaczenia jak w niem. *Falle* 'pułapka' : *fallen* 'padać', pierwotnie abstractum, por. awest. *-pasti-* (z wokalizmem krótkim) w złożeniu *ava-pasti-* 'opadnięcie', tu też inf. psł. *pasti*; *snastb* pln. 'sprzęt, narzędzia, przybory' : *snaditi* 'łączyć, spajać';

³⁴² Rekonstruuje na podstawie scs. *rstb* Supr. < *rstb*.

stāt dial. 'położenie, stan, postawa': *stati stanō* 'podnieść się, stanąć', ie. *stā-ti*: łot. *stātis* pl. 'stan spokoju, przesilenie (słońca)', awest. *stāiti-* 'stanie, stan, postawienie', tu też inf.: psł. *stati*, lit. *stōti*, łot. *stāt*, stpr. *stāt*; *strāst* l. 'cierpienie, męka; namiętność': *strad'o stradati* 'cierpieć, męczyć się';

brest pld. 'bród'³⁴³ < *brēd-tb: *brēdō brestī* 'brnąć, brodzić', por. inf.: lit. *bristi*, łot. *brist* 'brnąć, brodzić'; *ērtb* p. *ōrtb*; *nērstb* 'tarcie się ryb, tarło, okres tarcia się ryb': lit. *nēřšti* p. *nērstb* (pod *-tb*); *plektb* 'urządzenie do pieczenia lub ogrzewania, piec; pieczara': *pekō pekti* 'piec', kontynuuje ie. *pek-ti-* 'gotowanie': stpr. *pectis* 'kociuba', stind. *pakti-* f. 'gotowanie; ugotowana potrawa', gr. *πέψις* f. 'gotowanie, pieczenie', tu też inf.: psł. *pekti*, z metatezą lit. *kēpti*, łot. *cept* 'piec'; *stertb* 'przejście (kryte)'³⁴⁴: *sterti sttrō* 'rozpościerać, rozciągać, rozkładać'; *vektb*: *vēktb* dial. 'sprawa; istota, natura; rzecz, przedmiot': ie. *uek-* 'mówić' (stind. *vivakti*: *vākti* 'mówi, powiada', por. czes. dial. *vēkati* 'krzyczeć, wołać; szczekać', sło. *vēkati -kam*: *-čem* 'krzyczeć, wrzeszczeć', rozwój znaczenia jak w psł. *rēčb* 'mowa, mówienie' > 'treść, przedmiot mówienia' > 'przedmiot, rzecz': *rekti* 'mówić', dokładny odpowiednik: goc. *waihts* f. 'rzecz'; *dētb* pld. 'działanie, czynność, uczynek' (zwykle w złożeniach np. scs. *blago-dētb* 'łaska, drobrodziejstwo', sch.-cs. *dobro-dētb* 'cnota'): *deđ'ō dēti* 'położyć, postawić; zrobić, uczynić; powiedzieć, rzec', imperf. *dējō dējati*, ie. *dhē-ti-s*: lit. *dētis* 'znoszenie jaj; miejsce, gdzie kury znoszą jaja', 'ciężar, brzemień', stwniem. *iāt* f. 'czyn', awest. *ni-dāiti-* 'złożenie, odłożenie, ukrycie', tu też bsł. inf. *dētēi* 'kłaść': psł. *dēti*, lit. *dēti*, łot. *dēt*; *ēstb* 'jedzenie, jedło, pokarm' < *ēd-tb: *ēm* (*ēd-mi) *ēsti* 'jeść', tu też inf. *ēsti*, lit. *ēsti*, łot. *ēst* 'jeść'; *klētb* 'prymitywne pomieszczenie, schronienie, komora, szalas, izdebka': ie. *klei-* 'opierać, skłaniać', dokładne odpowiedniki: lit. *klētis* 'spichlerz', łot. *klēts* 'spichlerz, komora' (bsł. *klēti-*), por. też gallorom. *clēta, śrirl. *cliath* 'plecionka z gałązek, płot, ogrodzenie', gr. *κλισία* 'chata, namiot', goc. *hleipra* 'ts.';

mloktb 'potęga, moc': *mogō moki* 'być w możności, być w stanie coś zrobić, móc', ie. *magh-ti-* 'moc': *magh-* 'móc', dokładny odpowiednik: goc. *mahts* f. 'moc'; *nōrstb* 'parzenie się, tarcie się ryb, tarło, okres tarcia się ryb': lit. *nēřšti* p. *nērstb*, *nōrstb* pod *-tb*; *ōrtb*: *ērtb* dial. 'niepokój, spór; napaść, zmagania, wojna; wojsko', *ort'ō ortiti* 'napadać, zмагаć się, walczyć, atakować': ie. *er-*, *or-* 'ruszyć, wszcząć ruch, pobudzić', najbliższe odpowiedniki: stind. *řti-* f. 'atak, napaść; zatarg, waśń, zwada', awest. *-ōrēti-* 'energia'; *sētb* 'sieć, sidła': ie. *sē(i)-* 'wiązać', lit. dial. wsch. *sejū siēti* 'wiązać', odpowiedniki: łot. *saitis* 'coś służącego do wiązania, pęto, sznur', lit. *saītas* 'sznur, lina'; *vēstb* 'wiedza; wiadomość, wieść, pogłoska' < *vēd-tb: *vēdē*, *vēm* *vēdēti* 'wiedzieć', stpr. *waist* 'wiedzieć' inf.; *voktb*: *lovoktb* 'płód niektórych drzew i krzewów, owoc': ie. *ayeg-*, *uog-* 'rosnąć', goc. *wahsjan*, lit. *augti* 'ts.', stind. *vaksāyati* 'powoduje rośnięcie'; *vōlstb* 'panowanie, władza; własność, posiadłość' < *vold-tb: *voldō volsti* 'panować, władać', ie. *ual-*, *ual-d(h)-* 'być silnym', łot. *vālstis* f. 'państwo, okręg, gmina'; *vōltb*: *vōltb* 'włókno np. lnu; włos; źdźbło roślin trawiastych': *vol-sz* 'włos', ie. *uel-* 'kłos, włos, włókno, wełna': 'rwać, skubać' (czy też *uel-* 'skręcać, kręcić'), bsł. *ual-ti-*: lit. *vāltis -ties* f. 'kłos owsa, wiecha owsa', stpr. *wolti* 'kłos' (wtórny temat na *-ē*), por. stirl. *fol* 'włos';

litb zach. 'ulewa, deszcz nawalny; ślota; nurt, prąd rzeki': *liti lōjō* 'lać', dokładny odpowiednik formalny: lit. *lytis* f. 'forma, postać (pierwotnie 'odlew'),

³⁴³ Rekonstruowane tylko na podstawie sło. *brēst* 'bród'.

³⁴⁴ Rekonstruuję na podstawie cs. *strētb* p. Vaillant GC IV 690.

por. też lit. *liūtis -ties* : *liūtis -tiēs* 'długi, ulewny deszcz', tu też inf.: psł. *liti*, lit. *lyti* 'padać, lać (o deszczu)', lot. *liti* też 'rozlewać się, lać się, płynąć'; *nīti* 'skrecone, sprzędzone włókna, nić', *niti* pl. też 'przędza; nicielnice; grzebień tkacki' : ie. (s)nēi- 'skrecać nici, prząść, tkać, szyć', bsł. *nīti*- f.: lit. *nýtis -ties* f., zwykle pl. *nýtys* 'grzebień tkacki, płocha', 'tkanina z nici', pierwotnie nomen actionis > nomen acti > nomen instrumenti; *pīti* dial. 'napój' : *pijo piti* 'pić', dokładny odpowiednik: stind. *pīti*- f. 'łyk, haust', tu też psł. inf. *piti*; *viti* 1. 'długa giętka gałązka, witka' : *vijo viti* 'wić, splatać', ie. *uei-*, *ui-*, lit. *vejū* (dial. też *vijū*) *vyti* 'wić, zwijać', ie. *ui-ti-*: lit. *vytis* witka, różga', łac. *vitis* 'winna latorośl, pręt z niej', tu też inf.: psł. *viti*, lit. *vyti*; *viti* 2. p. niżej *vzviti*; *žiti* dial. 'życie' : *živo žiti* 'żyć', ie. *gʷi-ti-s* f. 'życie' (: *gʷei-*, *gʷi-* 'żyć'): awest. *jūti*- f. 'ts.', tu też inf.: psł. *žiti*, lit. *gyti* 'zdrowieć, wracać do zdrowia' (stlit. 'żyć');

grusti pld., wsch. 'smutek, żal, tęsknota' < *grud-ti : *gruditi* dial. 'rozbijać na grudy, kruszyć; przytłaczać, dręczyć, męczyć' (sł. skrb me *grudi* 'troska mnie dręczy'), *gruda* 'bryła, gruda', lit. *grūdu grūsti* 'tłuc, pchać', *graudūs* 'kruchy; smutny, wzruszający', *graūsti* '(serce) boli, martwić się';

byti 'byt, istota, istnienie' : *byti* 'być, istnieć, żyć', ie. *bhūti-*: lit. *būitis būities* 'istnienie, życie, położenie, egzystencja' (p. I 483—4), stind. *bhūti-* : *bhūti-* 'bycie, dobry stan, rozwijanie się, dojrzewanie', tu też inf.: psł. *byti*, lit. *būti*, lot. *būt*.

3. Wyjątkowo tylko spotyka się collectiva z suf. *-ti*:

znāti wsch. 'znajomi, warstwy wyższe społeczeństwa' (por. rus.-cs. późne *po-znati* 'poznanie') : *znajo znati* 'znać', partic. praet. pass. *znati* 'znajomy znany', ie. *gnō-ti-* 'poznanie' (: *gen-*, *gnō-* 'znać, poznawać'), stind. *prā-jñā-ti-h*, gr. γνώσις, tu też inf.: psł. *znati*, lit. *žinoti* 'znać';

dēti 'dzieci' (o dem. *dētica* p. I 101) : *dojo dojiti* 'karmić piersią, doić', pierwotne znaczenie 'oseski', por. stind. *dhe-nū-*, *dhē-nā* 'mleczna krowa', z apofonią: lot. *dile* 'ssące ciele, jagnię' : *dēls* 'syn', łac. *filius* 'syn', irl. *dīnu* 'jagnię', tu też lot. inf. *dēt* 'ssać'.

Oba te wyrazy mogą być pierwotnymi abstraktami. Collectivum zwykle rozwija się z pierwotnego abstractum³⁴⁵, por. *-ēds*, *-ija*, *-ije* (I 64, 85, 86).

4. Niewiele jest przykładów na derywaty od pierwiastków niewerbalnych: *grsti* 2. pld. 'mdłości, nudności, nausea' < *grd-ti : *grds* 'budzący wstręt, obrzydzenie, szkaradny, wstrętny; dumny, wyniosły, hardy', ie. *gher-* : *ghreu-d-* 'rozcierać, rozgniatać, tłuc'; *msti* 'odwet, zemsta' < *mti-ti : *mitē* 'na zmianę, na przemian', *mitus* 'na przemian, nawzajem, w poprzek' (p. wyżej pod *-us*), *mitusiti* 'naruszać porządek, ład', *mits* 'ukośny, poprzeczny', bsł. *mei-tu-*, ie. *mei-t-* 'zmieniać' (: *mei-*, psł. *mēna* p. I 116); *trsti* 'trzcina, Arundo' : lit. *trušis*, *triušis* f. 'ts.', *trušiai* m. pl. 'ts.' (tu może i gr. θρούσιον 'sitowie' < *trusom, p. Frisk GEW I 688), psł. dial. *trstis* 'kruchy, łamliwy', lot. *trust* 'gnić, butwieć', z apofonią psł. *truchnōti* 'kruszyć się, rozpadać się, próchnieć', *truchls* 'spróchniały, zmurszały', lot. *trāusls* 'kruchy, łamliwy', lit. dial. *traušus* 'ts.', dokładnym odpowiednikiem jest chyba lit. *strustis*, wsch. *srustis* 'bastener Halm im Siebe, Kammrohr';

strasti 2. wsch. 'przestrach, przerażenie' : *strachs* 'ts.', lot. *struōstti* 'przerazić';

čelesti 'wystająca część zwykle pieca, otwór, czeluść pieca, trzon pieca' : *čelo čelese* 'czoło', por. ros. dial. *čeló* = *pečnoe čeló* 'czeluść pieca', zob. *čel'usts*;

³⁴⁵ J. F. Lohmann KZ LVI 44, LVIII 209.

pęts 'pięć' < **penk-ti-* (-*t* < -*kt*-' pod wpływem liczebnika porządkowego *pęts* < ie. **penk-to-*): ie. *penk*e-*, bśl. *penke* 'pięć', dokładne odpowiedniki: stind. *pankti-*, stisl. *fimt* f. 'liczba pięć', alb. *pesë*, geg. *pēsë* 'pięć' (**penq^{ti}-ā*); *šests* 'sześć': ie. *ksekš* 'ts.', lit. *šeši* 'ts.', ie. *ksekš-ti-* 'liczba sześć': stind. *šasti-* f., stnord. *sētt* f. 'liczba sześć', por. psł. *šests* 'szósty';

sōlst 'przyjemny smak, słodycz' < *sold-t: *sold-ak* 'słodki, przyjemny, o smaku', odpowiednik lit.: *salsti* (*salsta saldo*) 'stać się słodkim'; *sōlt* dial. 'słone źródło, solanka; moczar, bagno': *sol* 'sól', ie. *sal-*, lit. *sal̃ti sal̃u* 'stawać się słodkim'.

Tu może należeć też (choć bezpośrednia podstawa niepewna) psł. *rīts* 'tyłek, pośladek, podex' (< ie. *rēiti-*): lit. *rietas* 'udo, lędźwie, udo wieprzowe, szynka; międzykrocze, krocze' (**rēito-*), lot. *riēta* 'noga' (*rēitā), orm. *eri ervoy* 'opatka u zwierząt' (może kontynuować zarówno ie. *rēiti-* jak i *rēito-*, *rēitā*)³⁴⁶.

W niektórych z podanych przykładów nie można wykluczyć jako pierwotnej podstawy pierwiastka werbalnego, np. *grst* 2., *mst*, *trst*.

5. Uderza duża ilość (ponad 50) archaicznych wyrazów złożonych: *u-čest* 'współdział, los, dola': *čest* (p. wyżej); *pa-dŕt* zach. 'podarcie; coś podartego, potłuczonego, połamanego': *podŕo poderti* 'podrzec' (zob. wyżej *dŕt*, o członie I p. niżej *pamęts*); *pri-grst* 'obie dłonie złożone bokiem, tworzące zagłębienie, przygarść; ilość czegoś mogąca się zmieścić w dłoniach tak złożonych' < *pri-grt-t: *pri-gr(t)moŭi* 'przygarnąć, przysunąć, skupić garścią' (por. wyżej *grst*); *roko-jęts*: *rokov-ęts* 'rękojeść, trzonek', człon II to psł. *ję-t nomen actionis do *jem* *jęti* 'jąć, brać', bśl. *im-ti-*: lit. *iš-imtis -tiēs* 'wyjątek', łac. *empti-ō* f. 'kupno', tu też inf.: psł. *ęti*, lit. *im̃ti*, lot. *jem̃t*, stpr. *im̃t* 'ts.', człon I to pierwotny loc. dua. od *roka*: *rokov-ęts*; *pā-męts* 'myślenie, pamiętanie, pamięć; pojmowanie, świadomość, rozum': *po-męnti* 'myśleć, mniemać, mieć świadomość, pamiętać', prastare compositum: człon I to psł. pref. *pa-* właściwy kompozitom nominalnym (w stosunku do właściwego werbom *po-*, por. *pra-*: *pro-*, *paz-*: *poz-*), odpowiedniki: lit. *po-*, awest. *pā-*, człon II to ie. *m̃n-ti-* 'myśl, pamięć' (: *men-*, bśl. *menō*: *minjō* 'myśle, pamiętam'): lit. *mintis -tiēs* 'myśl', stlit. też 'myślenie', stind. *matī-*, awest. *maiti-* 'pamiętanie; myślenie', łac. *mēns mentis* 'myśl, umysł, rozum', tu też inf.: lit. *miñti* 'pamiętać'; *sz-mŕts* 'śmierć', kontynuuje ie. compositum **su-mŕti-* 'dobra, naturalna śmierć' (w przeciwstawieniu do zadanej gwałtem, niespodziewanej)³⁴⁷, człon I to spotykane w złożeniach ie. *su-* 'dobry' (stind. *su-*, awest. *su-*) zawarte też w *sz-bog* 'szczęśliwy', *sz-božŕje* 'dobry los, udział, szczęście', człon II to ie. *mŕ-ti-* 'śmierć' p. *mŕts*; *po-męsta* dial. (: *po-męsta*) 'zemsta': *męst* 'ts.' (p. wyżej), *po-męstiti* 'zemścić się, pomścić'; lot. *męst* dial. 'zemsta': *męst* 'ts.', *otz-męstiti* 'zemścić się'; *pa-pŕts* dial. 'przedsionek, perystyl': *pŕts* l. (p. wyżej); *sz-vŕst* dial. 'jednakowy wiek, para': *vŕst* (p. wyżej); *sēno-žęts* 'koszenie siana, sianokos; okres koszenia siana; łąka przeznaczona do koszenia', *sēno* 'siano' + *žęts*: *žęno žęti* 'żąć', pierwotnie nomen actionis > nomen loci, człon II kontynuuje ie. *g^hn-ti-s* 'bicie': lit. *ap-gintis* f. 'obrona', stind. *hatī-* f. 'uderzenie, zabicie', awest. *-jaiti-* f. (w compositum) 'bicie', tu też inf.: psł. *žęti* 'żąć', lit. *giñti* 'pędzić', lot. *dzit* 'ts.'; *pa-žęts* zach. 'odłóg, pastwisko': *po-žęti* 'zżąć, wyżąć' (p. też wyżej *sēno-žęts*);

plo-dat wsch. 'pogłównie': *po-dati* 'podać, dać, zapłacić' (zob. wyżej *dat*); *na-pāst* dial. 'napaść, bieda, nieszczęście, zło': *na-pad* *na-pasti* 'napaść, spaść';

³⁴⁶ E. Lidén Mél. Pedersen 88—9, tu też o różnicy znaczeń.

³⁴⁷ V. V. Ivanov — V. N. Toporov Slav. Jaz. V 144—5.

prlo-pastŭ 'urwisko, głęboka rozpadlina, przepaść': *pro-padŭ pro-pasti* 'spaść z góry na dół, zapaść się, zginać'; *u-pastŭ* zach. 'upadek': *u-padŭ u-pasti* 'upaść, zwalić się na dół, zginać'; *za-pastŭ* dial. 'przepaść, otchłań': *za-padŭ za-pasti* 'zapaść się, spaść, opaść'; *po-statŭ* 'szerokość niwy zajętej przez rząd żniwiarzy specjalnie rozstawionych, rząd żniwiarzy lub kosiarzy na polu; to, co za jednym ustawieniem skosi rząd żniwiarzy': *po-stati* 'zatrzymać się, stanąć; powstać, stać się' (por. wyżej *statŭ*);

ǰsz-věstŭ dial. 'wiadomość, wieść; prawdziwość, szczerowość' < *ǰszvĕd-tŭ: *ǰsz-vĕdĕti* 'dowiedzieć się, uzyskać wiadomość'; *ne-věstŭ* dial. 'niewiedza' < *nevĕd-tŭ: *ne-vĕdĕti* 'nie wiedzieć'; *plŏ-věstŭ* 'oznajmienie, podanie do wiadomości; opowieść, opowiadanie': *po-vĕdĕti* 'podać do wiadomości, oznajmić, powiedzieć'; *ǰsz-po-věstŭ* 'spowiedź, zwierzenie się' < *ǰszpovĕd-tŭ: *ǰsz-po-vĕdĕti* 'wyznać, zwierzyć się'; *prli-po-věstŭ* 'opowiadanie, opowieść' < *pripovĕd-tŭ: *pri-povĕdĕti* 'opowiedzieć'; *sŕ-věstŭ* 'świadomość, przytomność': *sŕ-vĕdĕti* 'uświadomić sobie' (ale scs. *sŕvĕstŭ* 'sumienie' może być kalką z gr. συν-είδησις 'ts.', łac. *con-scientia* 'ts.', Vasmer REW II 686, por. jednak czakaw. *vist* 'sumienie', Ribarić SDZ IX 203); *u-žastŭ* dial. 'przerażenie, trwoga, strach': *u-žastŭti se* 'przerazić się, przestraszyć się', *u-žastiti* 'przerazić, przestraszyć', por. dewerbatywne *užastŭ* 'przerażenie, trwoga, strach';

ne-moktŭ 'brak siły, bezsilność, słabość, niedomaganie, choroba': *ne-mogo* *ne-mokti* 'nie być w stanie coś zrobić, nie móc, niedomagać, chorować'; *plŏ-moktŭ* 'pomaganie, wspieranie, wsparcie, pomoc': *po-mogo* *po-mokti* 'udzielić pomocy, pomóc, wesprzeć'; *pä-portŭ* 'paproć, Filix': *pero* 'pióro', roślina wyróżniająca się pierzastymi liśćmi, *perŭ pŕati* 'przeć, latać', odpowiedniki w tym samym znaczeniu: lit. *pa-pár-tis -čio* m., bez reduplikacji: stwniem. *farn* (ie. *por-no* 'pióro'), gall. *ratis*, śrirl. *raith* f. (*prätis), por. gr. πτέρις 'paproć': πτερόν 'pióro'; *lob-volstŭ* 'panowanie, władza; ziemia podległa panującemu, okręg': *ob-voldŭ ob-volsti* 'panować, władać';

na-vistŭ 'lubienie, miłość, życzliwość; zazdrość, zawiść': *na-vidĕti* 'widywać się, odwiedzać, żyć w zgodzie, w miłości; lubić, miłować'; *nenavistŭ* 'niechęć do patrzenia na kogo, nielubienie, uczucie silnej wrogości, nienawiść': *nenavidĕti* 'nie chcieć patrzeć na kogo, nie chcieć go widzieć, odczuwać silną wrogość, nienawidzieć'; *za-vistŭ* 'silna zazdrość z powodu czyjegoś powodzenia, zawiść': *za-vidĕti* 'patrzeć zawiście, zazdrościć'; *pä-vitŭ* dial. 'roślina powojnik pnący, Clematis vitalba': *po-vjŭ po-viti*: *vjŭ viti* 'wić, splatać' (zob. *vitŭ* 1.), roślina nazwana od wicia się; *vz-vitŭ* 'korzyść, zysk': *vz-vjŭ vz-viti* 'zwyciężyć', *vjŭ viti* 'zwyciężać', ie. *vei-*: *vi-*, lit. *vejù vÿti* 'pędzić, gonić, ścigać', ie. *vi-ti* 'gonienie; używanie': stind. *vÿti-h* f. 'użycie, posiłek', tu też inf.: psł. *viti*, lit. *vÿti*; *pa-žitŭ* dial. 'pastwisko; mienie': *po-žiti* 'pożyć, wykorzystać, wyciągnąć korzyść' (: *žitŭ* zob.);

lob-utŭ wsch. 'obucie, włożenie obuwia': *ob-ujŭ ob-uti* 'wdziać obuwie, obuć'; *dlo-bytŭ* pld. 'osiągnięcie, zdobycie; zdobycz, korzyść; zwycięstwo': *do-byti* 'pozyskać, uzyskać wysiłkiem, siłą'; *za-bytŭ* dial. 'zapomnienie': *za-byti* 'zapomnieć'.

6. W przedstawionym materiale wyodrębnia się warstwa najstarsza (prawie czwarta część przykładów) z członem I właściwym pierwotnym kompozitum nominalnym, a więc

pa-dŕtŭ, *pa-mĕtŭ*, *pa-pŕtŭ*, *pa-por-tŭ*, *pa-vitŭ*, *pa-žĕtŭ*, *pa-žitŭ*;
sŕ-mŕtŭ;
roko-jĕtŭ, *sĕno-žĕtŭ*.

Ogromną większość stanowią wyrazy z wokalizmem I członu podporządkowanym prefiksom odnośnego czasownika, np. *pomoktĭ* : *pomogo pomokti*, *postatĭ* : *postanę postati*, *propastĭ* : *propado propasti*, *szvĕstĭ* : *szvĕmĭ*, *szvĕdě* *szvĕděti*. Można by tu już dopatrywać się późniejszych derywatów dewerbalnych.

Wyodrębnia się grupa wyrazów, w których archaiczny II człón na *-tĭ* zaświadczony jest tylko w złożeniach, np. *pa-mĕtĭ*, *roko-jĕtĭ*, *sĕno-žĕtĭ*, *pa-žĕtĭ*, *pa-portĭ*, *na-vistĭ*, *vaz-vitĭ*, *ob-utĭ*. Kilka z tych tworzących II człón wyrazów to stare abstracta ie., np. **mĕtĭ* **jĕtĭ*, **žĕtĭ* = ie. *mĕ-ti-*, *im-ti-*, *g*hĕ-ti-*.

Nie można wykluczyć pierwotności compositum w stosunku do zachowanego także wyrazu prostego np. *sz-mĕtĭ* : *mĕtĭ*. Podobne przykłady na sekundarność wyrazów prostych w stosunku do kompozitów znane są także z innych języków ie. (np. łac., stind.). Wysuwano hipotezę, że derywaty prymarne na *-ti-* wyabstrahowały się z kompozitów, w których występowały często w członie II³⁴⁸.

7. Prawie trzecia część zarówno wyrazów prostych jak i złożonych wyróżnia się wokalizmem zredukowanym pierwiastka, co, jak zobaczymy niżej, jest dziedzictwem ie. Nie przypadkowo więc w tej właśnie grupie najczęstsze są dokładne odpowiedniki ie. Ogromna większość podanych przykładów ma już oczywiście wokalizm podporządkowany towarzyszącym czasownikom. Niekiedy w takich wypadkach da się wskazać paralele ie. z pierwotnym wokalizmem zredukowanym, np. *vĕstĭ* : ie. *vid-ti-*, *dĕtĭ* : ie. obok *dhĕ-ti-* też pierwotne *dhā-ti-*, *ortĭ*, *ertĭ* : stind. *ġ-ti-*, *znatĭ* : ie. *ġn-ti-s* (lit. *pa-žintis* f. 'poznanie', stwniem. *kunst* 'sztuka, wiedza, mądrość'), obok *statĭ*, ie. *stā-ti-* też ie. *stā-ti-*.

Na uwagę zasługuje kilka wypadków z apofonicznym wokalizmem rdzennym *-o-* (*-ĕ-*): *norstĭ* : lit. *neřšti*, *pa-portĭ* : *pero*, *perō prati*, *sĕtĭ* : lit. *sejū siēti*, *saitas*.

8. Wyjątkowo tylko zaświadczone są masculina z suf. *-tĭ* (tematy na *-i-*): *tatĭ* 'złodziej' : *tajō tajiti* 'ukrywać, skrywać, taić', ie. (*s*)*tāi-* 'potajemnie, skrycie pozbawiać kogoś czegoś, ukraść, ukryć', het. *tāia-* 'kraść, okradać', *tāiazzi* 3 sg. praes. 'kradnie', dokładny odpowiednik: stirl. *tāid* 'złodziej' (**tāi-*), zwykle w takich niewyjątkowych i spotykanych w różnych językach wypadkach współistnienia identycznych formacji nomen agentis i nomen actionis przyjmuje się sekundarną konkretyzację czy personifikację pierwotnego abstractum³⁴⁹, nie można jednak wykluczyć także pierwotnego paralelnego współistnienia obu kategorii, czy nawet pierwotności nomen agentis³⁵⁰;

žĕtĭ 'spokrewniony, krewny; mąż córki; mąż siostry' : ie. *ġenā-ti-s* : *ġenā-*, *ġnō-* 'znać, poznać', psł. *znajō znati* 'ts.', pierwotne znaczenie 'poznany', odpowiedniki: lit. *žėntas* 'zięć, mąż córki' (**ġenā-to-s*), z apofonią: stind. *ġnāitĭh* 'krewny', łot. *znuōts* 'zięć; mąż siostry, szwagier', ie. *ġnō-lō-s* 'znany', psł. *znatĭ*, gr. γνωστός, łac. *nōtus*, stirl. *gnāth*³⁵¹;

tĕstĭ 'ojciec żony, teść' < **tĕt-tĕ* : *tĕt-* dziecinne reduplikowane typu *teta*, *tata*, por. stpr. *tisties* 'teść'³⁵², o stczes. pierwotnie hip. *tchán* 'teść' p. I 130.

³⁴⁸ Zob. Kuryłowicz Acc. 284—5.

³⁴⁹ Brugmann KVG II 333—4, Wojtyła-Świerzowska NA 138—9.

³⁵⁰ P. Kretschmer Glotta XIII 101, J. Holt BSL XXXVIII 3, 4—5.

³⁵¹ V. Kiparsky NM 1942, 113—21.

³⁵² Skok ER III 445—6 dopatrywał się w *tĕstĭ* pierwotnego abstractum. Mało prawdopodobne.

Dopatrywano się także suf. *-tš* w psł. *g'lostš* m. (temat na *-i-*) 'obcy, przybysz; gość, kupiec' < ie. *ghosti-s* 'obcy, gość' w nawiązaniu do gr. ξένος 'gość, cudzoziemiec', o mało jednak prawdopodobnej analizie **ghs-en-* p. Frisk GEW II 333—4.

9. Rzeczowniki z suf. *-tš* wyróżniają się starym akcentem na sylabie rdzennej, recesywnym, metatonią cyrkumfleksową i paradygmatem ruchomym ³⁵³, np. *māstš* : *māzati*, *pāstš* : *pāsti*. W wyrazach złożonych akcent pada więc zwykle na zgłoskę pierwszą: *plovēstš*, *lobvolstš*, *plomoktš*, *prlopastš*.

10. Suf. *-tš* kontynuuje ie. *-ti-*. Jak widzieliśmy, wiele z należących tu wyrazów ma dokładne odpowiedniki ie. Już w języku ie. sufiks ten tworzył przede wszystkim prymarne nomina actionis (wyjątkowo nomina agentis), choć spotyka się też w derywacji sekundarnej.

Nie ma nominów actionis na *-ti-* w języku hetyckim. Wyciągano stąd wniosek, że formacja ta (która pojawiła się zapewne najpierw w II członie kompozitów) zastąpiła w ie. pierwotny typ bardziej archaiczny. Nie można wykluczyć, że suf. *-ti-* powstał z nawarstwienia się *-i-* na pierwotne tematy na *-i-*. ³⁵⁴ Także i w psł. paralelnie do abstraktów na *-tš* spotyka się identyczne funkcyjnie formacje na *-tš*, np. *mastš* : *mazš* 'smar, maź', *propastš* : *propadš* 'przepaść', *jszpozvstš* : *jszpozvšdš* 'zwierzenie się, spowiedź'. Zaświadczona jest także pewna ilość wyrazów, które można objaśniać dwojako, nie tylko jako prymarne abstracta na *-tš* (p. wyżej), ale też jako synonimiczne abstracta na *-tš* derywowane od odpierwiastkowych partic. praet. pass., np. *znatš* : *znatš* 'znany', *tjštš* : *tjštš* 'tarty', *vstštš* : *vstštš* 'znany, wiadomy'. Tu należą też wypadki typu *pštš* : *pštš* 'piąty', *šstštš* : *šstštš* 'szósty'.

Suf. *-telš* ³⁵⁵

1. Suf. *-telš* tworzył w psł. męskie nomina agentis. Wyodrębnić trzeba przede wszystkim ważną grupę derywatów prymarnych, utworzonych od pierwiastka werbalnego. Obejmuje ona ponad 20 wyrazów (w tym sporo złożzeń):

*bitelš w *u-bitelš* dial. 'morderca, zabójca' : *ubjŕj ubiti* 'zabić'; *bl'ustelš* dial. 'stróż, stojący na straży' < **bl'udtelš* : *bl'udŕj bl'usti* 'strzec, pilnować', *sš-bl'ustelš* dial. 'ts.' : *sšbl'udŕj sšbl'usti* 'ustrzec, uchronić'; *dätelš* dial. 'ten, kto daje, dawca' : *damš dati* 'dać, obdarzyć, darować', por. synonimiczne stind. *dätar-*, *dätär-*, awest. *dätar-*, gr. δῶτωρ, δωτήρ, dobrze zaświadczone są też ślady złożonych: *per-datelš* 'zdrajca' : *perdati* 'zdradzić', *po-datelš* 'dawca' : *podati* 'dać, podać', *vzsz-datelš* 'dawca' : *vzszdati* 'dać, oddać'; *dētelš* 'ten, który coś czyni, działa, tworzy, twórca' : *dēti ded'ŕj* 'położyć, postawić; uczynić, zrobić', por. stind. *dhätar-* m. 'założyciel, inicjator' : *dhätär-* m. 'twórca', gr. θετήρ, łac. *con-ditor* 'założyciel', złożone *sš-dētelš* 'twórca' : *sšdēti* 'położyć, postawić; uczynić, sprawić, stworzyć'; *jastelš* 'jedzący, żywiący się' < **ēd-telš* : *jamš jasti* 'jeść'; **jētelš*, tylko w złożeniach, np. *podš-jētelš* dial. 'pomocnik, podpora' : *podšjŕmŕj podšjēti* 'podjąć (się), wziąć na siebie', też *perš-jētelš* 'przyjmujący' : *peršjŕmŕj peršjēti* 'przejąć', *ptiice-jētelš* 'ptasznik, łowca ptaków';

³⁵³ Kuryłowicz Acc. 288, 305—6.

³⁵⁴ Brugmann Grdr. II 1, 428—9, o prehistorii formacji Benveniste Origines 81—2, J. Holt BSL XXXVIII 3, 4—5.

³⁵⁵ Zob. Wojtyła-Świerżowska NA 52—6; H. Geyr, Die Nomina auf *-telš*, Meisenheim am Glan, 1965; I. I. Kovalyk Pytannja ukraïns'koho movoznavstva IV, 1960, 5—20; Vaillant GC IV 310—6; S. B. Bernštejn Sbornik Avanesov 36—48.

**koltel'* b, tylko *za-koltel'* b 'morderca, zabójca': *zakoł'o zakolti* 'zabić, zakłuć'; *krytel'* b dial. 'ten, co kryje, ukrywa, zataja': *kryti kryjo* 'kryć, ukrywać, taić'; też złożone *sz-krytel'* b 'skrywający': *szkryti szkryjo* 'skryć'; *latel'* b pld. 'zasadzający się, czyhający na kogoś': *lajo lajati* 'siedzieć w ukryciu, czyhać, czatować'; **rétel'* b w złożeniach *ob-rétel'* b dial. 'znalazca': *obrēsti obrēt'o* 'znaleźć', *izs-obrētel'* b dial. 'wynalazca': *izsobrēsti* 'wynaleźć'; *rytel'* b dial. 'kopacz': *rajo ryti* 'kopać, ryć'; *sétel'* b dial. 'siewca': *sějō sēti, sējati* 'siać'; **statel'* b w złożeniu *perds-statel'* b 'stojący przed czym, przywódca': *perdsstati perdsstanō* 'stanać przed kim'; **vēstel'* b < **vēd-tel'* b, tylko w złożeniach: *sz-vēstel'* b dial. 'człowiek dużej wiedzy': *szvēm̃, szvēdē szvēdēti* 'wiedzieć, znać', *po-vēstel'* b 'głosiciel': *po-vēm̃, povēdē povēdēti* 'opowiedzieć, objawić'; *volstel'* b dial. 'władca, sprawujący władzę' < **vold-tel'* b: *voldō volsti* 'władać' (por. *voldyka* I 95); *znatel'* b dial. 'człowiek, który coś wie, umie, znawca': *znajo znati* 'znać, wiedzieć', ie. *žen-, gnō-* 'ts.', por. stind. *jñātār-* m., awest. *jñātār-* m., gr. γνωστήρ 'świadomy rzeczy, świadek', łac. *notōr* 'ts.'; *zvatel'* b (: *szvatel'* b) dial. 'przywołujący, zwołujący': *zovō szvati* 'wołać, przyzywać', ie. *ghau-, ghau-* 'ts.', por. synonimiczne nomina agentis: stind. *hvātār-*, awest. *zbātār-* m.; *žetel'* b 1. dial. 'żeniec, ten, kto żnie zboże': *žbn'o žeti* 'żąć', ie. *g*hen-(ə)-* 'bić', por. stind. *hantār-* 'uderzający lub zabijający kogo', awest. *jantar-* 'ts.'; *žetel'* b 2. dial. 'ten, kto ugniata, przyciska, naciska na coś; to, co ścisła, przyciska, ugniata, np. obroża, drag przyciskający siano': *žimō žeti*, ie. *gem-* 'gnieść, ugniatać, cisnąć, tłoczyć'; *žitel'* b dial. 'mieszkaniec, żyjący gdzieś': *živō žiti* 'żyć, mieszkać'; *žitel'* b 'kapłan składający ofiary': *živō žiti* 'składać ofiary, ofiarować', por. stind. *jaritār-* m. 'wzywający np. Boga, śpiewak, wielbiciel'.

Prawie wszystkie z podanych wyrazów zaświadczone są tylko szczątkowo w najdawniejszych tekstach słow. czy (wyjątkowo) w archaicznych dialektach peryferycznych. Mimo to budowa ich (derywacja prymarna od pierwiastka) wskazuje na genezę prasłowiańską. Na gruncie poszczególnych języków słow. od najdawniejszych historycznie zaświadczonych czasów ruguje się tego typu wyrazy przez:

a) derywaty sekundarne od tematów werbalnych, np. zamiast *latel'* b, *obrétel'* b, *sétel'* b, *szvēstel'* b spotyka się nowsze: *lajatel'* b, *obrētatel'* b, *sējatel'* b, *szvēdētēl'* b (p. niżej);

b) nawarstwione na nie formacje sekundarne, np. scs. *vlastel-inz*, *žitel-inz*, *žetel'-aninz*, sch. *žitel-ac*: psł. *volstel'* b, *žitel'* b, *žetel'* b.

2. Druga warstwa rzeczowników z suf. *-tel'* b to żywotne, produktywne derywaty od tematów bezokolicznika przede wszystkim kauzatywnych i faktytywnych czasowników na *-i-ti*, rzadziej od czasowników na *-a-ti* (wyjątkowo tylko na *-ē-ti*). W historycznej epoce języków słow. mają one charakter zdecydowanie literacki i abstrakcyjny, wyjątkowo tylko odnosząc się do wykonawców czynności fizycznej. Poza kilkoma wyrazami (np. *prijatel'* b, *roditel'* b) obce są zasadniczo gwarom ludowym. Dlatego też mimo nieraz ogólnosłow. zasięgu w większości wypadków rekonstrukcja prasłowiańska nie może uchodzić za pewną. Zwykle zachowany jest akcent podstawowego czasownika. Oto kilka przykładów:

cēlitel' b dial. 'uzdrowiający, lekarz': *cēliti cēl'o* 'leczyć, uzdrawiać' (scs. też *icēlitel'* b 'ts.' < *isz-cēlitel'* b); *čistitel'* b 'ten, kto czyści, oczyszcza; kapłan ofiarnik dokonujący obrządku oczyszczającego': *čistiti čist'o* 'czynić czystym, czyścić'; *daritel'* b 'dający dar, obdarowujący, dawca': *dariti dar'o* 'darować, obdarzać, dawać na własność'; *davitel'* b 'ten, kto dusi, dławi, dusiciel, dławiciel': *daviti dav'o* 'dusić, dławić'; *chornitel'* b dial. 'stróż, ochraniający, opiekun': *chorniti*

chorn'o 'strzec, chronić'; *krotitel'ь* dial. 'ten, co oswaja, uśmierza, poskramia': *krotiti krot'o* 'poskramiać, oswajać, uśmierzać, łagodzić'; *l'ubitel'ь* dial. 'miłośnik': *l'ubiti l'ub'o* 'lubić, miłować'; *mstítel'ь* 'dokonywający zemsty, mściciel': *mstíti mšćo* 'dokonywać zemsty, mścić'; *nositel'ь* 'ten, który coś nosi': *nositi noš'o* 'nosić'; *rodítel'ь* 'ojciec', pl. *roditele* 'rodzice': *roditi rod'o* 'rodzić'; *tomítel'ь* dial. 'ciemieżca, tyran': *tomiti tom'o* 'uciskać, dręczyć, ciemiężyć'; *tvorítel'ь* dial. 'twórca': *tvoriti tvor'o* 'tworzyć, czynić, robić'; *tblitel'ь* dial. 'burzący co, niszczący': *tbliti* 'niszczyć, burzyć, psuć'; *živítel'ь* dial. 'ten, kto powoduje życie, żywi, ożywia, żywiciel': *živiti živ'o* 'powodować, że ktoś żyje, żywić';

darovatel'ь 'dający dar, obdarzający, dawca': *darovati daruj'o* 'dawać na własność, darować, obdarzać'; *dělatel'ь* 'robotnik, pracownik; rolnik': *dělati dělaj'o* 'czynić, robić, pracować, uprawiać ziemię'; *oratel'ь* dial. 'oracz': *orati or'o* 'orać'; *prijätel'ь* 'przyjaciel; powinowaty, krewny': *prijati přej'o* 'sprzyjać, miłować', najbliższe odpowiedniki w germ.: stwniem. *friudil* 'ukochany', stsas. *friuthil* m. 'ts.' < **frijōpila-* (-*tel* + *o-*, temat na *-o-*; według Pokornego IEW 844 oparte jednak na partic. *frijōda-*), por. też stind. *pretár*- m. 'dobroczyńca, miłośnik'; *težatel'ь* dial. 'robotnik, rolnik': *težati* 'pracować, uprawiać pole'; *zdatel'ь* 'budujący, budowniczy': *zdati zid'o* 'budować, tworzyć';

**vědětel'ь* w złożeniu *sz-vědětel'ь* dial. 'świadek' (por. wyżej *věstel'ь*, *szvěstel'ь*): *szvěděti szvěmь* 'dowiedzieć się, doświadczyć, poznać'; *umětel'ь* dial. 'człowiek doświadczony, obznajmiony z czym': *uměti uměj'o* 'wiedzieć, umieć, rozumieć'.

Wielka żywotność derywatów od czasowników na *-i-ti* doprowadziła do wyabstrahowania się na gruncie poszczególnych języków słów. sekundarnego formantu *-itel'ь*, dobrze zaświadczonego od XI w. np. scs. *podaditel'ь*, *zižditel'ь* obok *podatel'ь*, *zdatel'ь*, strus. *ěstitel'ь*: psł. *jastel'ь*, ros. *bljustitel'ь*: psł. *bl'ustel'ь*, bułg. *vlastitel* (już u Miklosicha LP): psł. *volstel'ь*.

3. Suf. *-tel'ь* stanowi rozszerzenie przez *-jь* (zob. I 81) pierwotnego atematycznego *-tel-*³⁵⁶. Ślady formacji atematycznej dobrze zachowane jeszcze w odmianie pluralis np. w scs. w końcówkach nom. pl. *-e*, gen. pl. *-z*.

4. Nie ulega dziś żadnej wątpliwości, że formant *-tel-* sięga epoki ie. Tak np. według Pokornego IEW już w ie. istniały takie wyrazy jak *dō-tel-* (psł. *datel'ь*), *gnō-tel-* (psł. *znatel'ь*), *g'hen-tel-* (psł. *žetel'ь*), *dhē-tel-* (psł. *dětel'ь*). Na ogół przyjmuje się dziś, że *-tel-* to prastara oboczna postać do ie. agentywnego *-tēr-*: *-tēr-*³⁵⁷. W podanych wyżej odpowiednikach psł. derywatów prymarnych niejednokrotnie spotykaliśmy oboczność typu np. *dhē-tel-*: *dhē-tēr-*, *gnō-tel-*: *gnō-tēr-*, *dō-tel-*: *dō-tēr-*.

Wszystko wskazuje na to, że mamy tu do czynienia z jednym z niewyjątkowych wypadków już ie. oboczności *l*: *r*, spotykanej nie tylko w wyrazach pospolitych, ale także w formantach, np. nomina instrumenti na *-tlo-*: *-tro-* (uważane zwykle za stematyzowane kontynuanty suf. *-tel-*, *-ter-*), *-dhlo-*: *-dhro-*³⁵⁸.

Nie można wykluczyć, że psł. *-tel-* nawiązuje do pierwotnego *-t-el-* (o agentywnym *-elə* p. I 108).

³⁵⁶ Według V. Machka LF LIV 233—8 pierwotna postać bez *-jь* zachowała się w psł. *dētels*: *dētels* 'dzieciol' i *dētels* 'koniczyna'. Niepewne p. I 108 i Sławski SE I 201—2.

³⁵⁷ A. Meillet Mél. Mikkola 158, SC 349—50; V. V. Ivanov VSJa II 19—20; Kronasser EHS I 174—7. — Ślady ie. *-ter-* w słow. starał się wykazać I. Губинцев IIBE XVI 55—63. Mało prawdopodobne.

³⁵⁸ A. Meillet Mél. Mikkola 157—9.

5. Badania ostatnich dziesięcioleci pokazały, że suf. *-tel-* jest jedną z ciekawych i ważnych wspólności psł.-het. w dziedzinie słowotwórstwa³⁵⁹ (por. *-ostb*). Bardzo bliskim, może i dokładnym odpowiednikiem atematycznego *-tel-* jest het. *-tal-la-*, produktywny formant tworzący nomina agentis. Kontynuuje on najprawdopodobniej ie. *-tel-* (a może *-tol-*)³⁶⁰.

6. Przed zaznajomieniem się z paralełą hetycką uważano zwykle suf. *-tel'b* za innowację psł. Przyjmowano, że *-tel-* powstało z *-ter-* na gruncie psł. przez dysymilację w wyrazach z pierwiastkiem zawierającym *-r-*: *prijatel'b*, *žytel'b*, *oratel'b* (*r...l < r...r*)³⁶¹. Słabą stroną tego objaśnienia jest fakt, że z podanych wyrazów tylko *prijatel'b* wykazuje zasięg ogólnosłow., dwa pozostałe zaświadczone są wyjątkowo. Przy dzisiejszym stanie wiedzy koncepcję tę uznać należy za całkiem już nieaktualną.

Suf. *-tajb*³⁶²

1. Przyrostek *-tajb*, tworzący nomina agentis, zaświadczony jest szczątkowo. Jedynym prastarym przykładem o zasięgu ogólnosłow. jest *or-iajb* 'oracz, rolnik' utworzony od pierwiastka *or-* w *or'q orati* 'orać', *or-dlo* 'radio' (p. I 114). Wyraz ten sięga epoki bsl., ma bowiem dokładne odpowiedniki bałt.: lit. *artojas* 'oracz' : *arti* 'orać', stpr. *artoyš* 'rolnik'. Jak widać, jest to derywat prymarny, utworzony od pierwiastka werbalnego.

2. Śladami pierwotnej derywacji prymarnej mogą być: dial. wsch. *gul'tajb* 'hulaka, nicpoń, leń' : *gul'ati* 'hulać, bawić się, o życiu próżniaczym, bezczynnym' (jeżeli to nie przekształcenie drogą etymologii ludowej pierwotnego *gol'tajb* 'biedak, hołysz, człowiek bez mienia' : *golš* 'goły')³⁶³, ukr. dial. *hintaj* 'hultaj, hulaka' : *honjty* 'gonić'. Nie należy tu dial. wsch. *lentaib* 'próżniak, leń', motywowane przez adi. *lents* 'leniwy, opieszaly'³⁶⁴.

3. W pld. a zwłaszcza w wsch. słow. lepiej zaświadczony jest suf. *-tajb* w derywatach sekundarnych od tematów werbalnych zakończonych na *-a-*. Tak więc wobec pierwotnego *ortajb* (p. wyżej) spotykamy nowsze *orataib* (por. *ordlo* : *oradlo* I 114), podobnie pld.-wsch. **džžataib* w złożonych *sž-džžataib* 'władca, rządca' : *sž-džžati* 'dzierżeć, panować, władać', *vžž-džžataib* 'powstrzymujący, hamujący' : *vžž-džžati* 'powstrzymać, utrzymać', *golšataib* 'ogłaszająca coś np. zarządzenia, głosiciel' : *golšati* 'głosić, wołać, ogłaszać'; **ględataib* w złożonych *o-ględataib* 'stróż' : *oględati* 'ogładać, dogładać', *sž-ględataib* 'ten, kto bada, śledzi coś, wywiadowca' : *sžględati* 'przyglądać się, rozpatrywać'; *chodä-tajb* 'orędownik, pośrednik, poseł, swat' (ros. dial. też *chodataja* 'swatka') : *chodati* (o tym typie werbalnym p. I 47), *choditi* 'chodzić', *jsžchodataib* 'pośrednik, orędownik' : *jsžchodati*, *jsžchoditi* 'wychodzić, osiągnąć coś ciągłym chodzeniem', *sžchodataib* 'obronca, orędownik, swat' (ros. dial. też f. *sžchodataja* 'swacha') : *sžchodati*, *sžchoditi* 'schodzić, dociekać, badać, szukać'; *lagataib*,

³⁵⁹ Zob. V. Machek HSSJ 177—80. — Śladów ie. *-tel-* doszukuje się także w języku greckim E. Schwyzer, Griechische Grammatik I, München 1939, 532.

³⁶⁰ Kronasser EHS I 174—7. — Nie widać podstaw do przyjęcia hipotezy I. Гълъбова ИБЕ XVI 55—63: wyprowadza het. *-talla-* < *-tar-la-* < *-ter-la-*, dopatrując się tu nawarstwienia agentywnego *-la-* na pierwotne ie. *-ter-*.

³⁶¹ Tak sądził jeszcze Vondrák VSG I 662.

³⁶² Wojtyła-Świerzowska NA 49—52; Vaillant GC IV 533—4.

³⁶³ Sławski SE I 435—6.

³⁶⁴ Sławski SE III 156—7.

logatajś 'zdający sprawę, relację, wywiadowca, szpieg': *perz-lagati* 'zdawać sprawę, tłumaczyć, przekładać; przemieszczać, zmieniać'; **sad'atajś* w złożonym *po-sad'atajś* 'starosta weselny': *posad'ati* 'sadzać, rozmieszczać'; **sluchatajś* w złożonym *po-sluchatajś* 'słuchacz, słuchający': *posluchati* 'słuchać'; **vodatajś* w złożonym *po-vodatajś* 'przywódca': *povodati* (p. I 47), *povoditi* 'wodzić, przewodzić', *pro-vodatajś* 'przewodnik': *provodati* 'wodzić, prowadzić'; *vod'atajś* 'prowadzący np. ślepego, prowodyr, idący na czele': *vod'ati* 'wodzić, przewodzić'; **ziratajś* w złożonym *podz-ziratajś* 'wywiadowca, szpieg': *podz-zirati* 'podpatrywać'; *zvatajś* 'zwołujący, herold; zapraszający gości weselnych': *zvati* 'wołać, wzywać, zapraszać', *po-zyvatajś* 'przyzywający, zwłaszcza na sąd': *pozyvati* 'pozywać, wzywać'.

Kilka z tych przykładów znajduje potwierdzenie w archaicznych dialektach pñ.-zach.-ros. np. *pozyvataj*, *vožataj*, *ogljadataj*, *posazataj*.

4. Z tego typu formacji wyabstrahował się rozszerzony suf. *-atajś* spotykany np. w *prosatajś* wsch. 'swat': *prositi* 'prosić, zapraszać', *po-prosatajś* 'proszący, zbierający jałmużny, datki': *poprositi* 'poprosić', *vozatajś* 'woźnica': *voziti* 'wozić', **zoratajś* w złożonych *po-zoratajś* 'oglądający, widz': *pozoriti* 'popatrzeć, spojrzeć' (: *pozrēti* 'ogłądać, przyglądać się'), *dozoratajś* 'ten, kto patrzy, widzi, obserwuje': *dozoriti* 'sposzrzec, dojrzeć' (: *dozrēti* 'dogłądać'), *s-zoratajś* 'zwiadowca': *s-zoriti* 'sposzrzec, dojrzeć' (: *s-zrēti* 'sposzrzegać').

5. Dla wszystkich z podanych przykładów można jednak też przyjąć pierwotną podstawę werbalną na *-a-*, a więc nie zaświadczone czasowniki **prosati* **vozati*, **zorati*³⁶⁵. Tak więc nomina agentis na *-tajś* rzucają światło na produktywność starego, szczerkowo zaświadczonego typu werbalnego imperfektywów-iteratywów omówionego w tomie I 47.

6. Jak widać z podanych przykładów wyrazy z suf. *-tajś* zachowują zwykły akcent podstawy derywacyjnej. Różnicy akcentowej *ortājś*: *orātajś* odpowiada lit. *artōjas*: *nešiōtojas*: *nešiōti*, *auksintojas* 'złotnik': *auksinti* 'złocić'³⁶⁶.

7. Dokładne odpowiedniki suf. *-tajś* znajdujemy tylko w językach bałt.: lit. *-tojas*, f. *-toja*, łot. *-tājs*, f. *-tāja*, stpr. *-toys*. Formacja ta jest więc dziedzictwem z epoki bsł., choć dochował się tylko 1 wspólny wyraz bsł.: *ar-tāja-*, psł. *ortājś*. W stlit. spotyka się także inne derywaty prymarne, np. *gintojis* 'obronca': *ginti* 'bronić'. Dziś w języku lit. i łot. zwyciężyła także derywacja sekundarna od tematów czasowników pochodnych³⁶⁷.

8. Bsł. nomina agentis z suf. *-tāja-* nawiązują genetycznie do ie. prymarnych abstraktów z suf. *-tā-* (p. wyżej pod *-ta*). Suf. *-ja-*, psł. *-jś* mógł występować w funkcji strukturalnej, mógł też tworzyć męskie nomina agentis (p. I 80—1, por. też *-tel'ś*).

Jako ie. paralełę przytacza się gr. nomina agentis na *-τής* np. *ἀποτής* 'oracz' (: *or-tajś*), *κρίτης* 'sędzia, rozjemca': *κρίνω* 'oddzielam, odróżniam; rozstrzygam, rozsądzam'. Opierają się one również na ie. abstraktach na *-tā-*, formalnym wykładnikiem męskich nominów agentis jest końcówka *-ς*³⁶⁸.

³⁶⁵ Por. Varbot DIS 91. — Zwykle (np. Vondrák VSG I 589, Wojtyła-Świeżowska NA 50—1) przyjmuje się tu nominalną podstawę: *pozora* 'patrzenie, spojrzenie, widok, widowisko'. Mało prawdopodobne.

³⁶⁶ Kuryłowicz Acc. 288.

³⁶⁷ Leskien BN 328—9; Otrębski GL II 73—4; Endzelin LG 282—3.

³⁶⁸ Brugmann Grdr. II 1, 414—5; Kuryłowicz IC 226.

Suf. *-it'*³⁶⁹

1. Psł. wyrazy z tym sufiksem wyjątkowo tylko mają zasięg ogólnosłow. Mamy jednak kilkadziesiąt starych dialektyzmów psł. o małym zwykle zasięgu geograficznym, sięgających niekiedy nawet epoki bałtosłow., jak wykazują dokładne odpowiedniki bałt.

2. Podstawowym, zasadniczym znaczeniem formantu *-it'* było pojęcie 'pochodzenia w ogólności' od kogoś czy skądś, a więc 'przynależności' do kogoś czy (rzadziej) do jakiegoś miejsca. Stąd z jednej strony patronimica, matronimica (przynależność rodzinna) i nazwy mieszkańców związanych z jakimś miejscem, z drugiej zaś nazwy istot młodych, zwłaszcza (przede wszystkim w pld.słow.) młodych zwierząt. Te dwa znaczenia patronimiczne i deminutywne trudno jest nieraz rozgraniczyć (zwłaszcza u rzeczowników osobowych).

3. Oto materiał:

Od podstaw rodzaju męskiego

Rzeczowniki osobowe:

božit' zach., pld. 'syn boży, bożek' : *bogz* 'bóg'; *brätit'* 'syn brata, bratanek' : *brätz* 'brat'; *dëdit'* 'potomek dziadka, spadkobierca po dziadku' : *dëdz* 'ojciec ojca lub matki, dziadek; przodek; człowiek stary'; *dëverit'* pld., wsch. 'syn brata męża' : *dëverz* *dëveri* m. 'brat męża'; *gospodit'* pld., wsch. 'syn pana' : *gospodz* *gospodi* m. 'pan'; *korl'it'* pld. 'młody król, królewicz' : *korl'* 'król'; *kznëžit'* 'syn księcia' : *kznëgz* 'książe'; *lotščit'* pld. 'prawny syn swego ojca, spadkobierca spuścizny po ojcu' : *otščz* 'ojciec'; *panit'* pld. 'syn pana, młody pan' : *panz* 'pan'; *r'odit'* 'członek rodu, krewny' : *rodz* 'ród, grupa ludzi złączonych związkami krwi' (por. sch. *plëmić* 'człowiek dobrego rodu' : psł. *plëmę* 'rodzina, ród, plemię'); *sëdit'* zach., pld. 'syn sędziego' : *sëdi*, *sëdži* 'sędzia' (I 84); *šurit'* pld., wsch. 'syn brata żony' : *šurz* 'brat żony, szwagier'; *vojevodit'* 'syn wodza' : *vojevoda* 'dowódca wojska, wódz'.

4. Nazwy młodych zwierząt:

elenit' zach., pld. 'jelenek, młody jelen' : *elenz* *elene* 'jelen'; *golöbit'* pld. 'piskle gołębia' : *golöbz* *golöbi* m. 'gołąb'; *kozłit'* pld. 'koźlątko' : *kozłz* 'koźl'; *lvvit'* 'szczenię lwie, młody lew' : *lvz* 'lew'; *ögorit'* pld. 'mały węgorz' : *ögorz* 'węgorz', dokładny odpowiednik lit. *ungurjūtis* 'mały albo młody węgorz', bsl. *angurijū-*; *porsit'* pld. 'małe świni, prosiak' : **porsz* = lit. *pařšas* 'kastrowany samiec świni' (por. *porsę* *porsęte* 'prosię'); *pšit'* pld. 'piskle, młody, mały ptaszek' : *pšz*, *pšta* 'ptak', dokładny odpowiednik: lit. *putjūtis* 'piskle, pisklątko', bsl. *putijū-*; *pšit'* pld. 'młode psa, szczeniak' : *pšz* 'pies'; *sokolit'* pld., wsch. 'piskle sokole' : *sokolz* 'sokół'; *telit'* pld. 'cielątko' : bsl. *telija-* 'cielę', lit. dial. *tēlias* 'ts.' (por. *telę* *telęte* 'cielę'); *vľčit'* pld. 'szczenię wilka, wileczek' : *vľčz* 'wilk', dokładny odpowiednik: lit. *vilkyūtis* 'ts.', bsl. *vilkitija-*; *vörnit'* pld., wsch. 'piskle wrony' : *vörnz* 'gawron', *vörna* 'wrona', dokładny odpowiednik: lit. *varnyūtis* 'młody kruk', bsl. *uarnijū-*; *začit'* wsch. 'młode zająca' : *začz* 'zając'.

W tej funkcji *-it'* wymienia się nieraz z suf. *-ę -ęte* np. *kozłit'* : *kozłz*, *lvvit'* : *lvę*, *porsit'* : *porsę*, *telit'* : *telę*.

5. W kilku wyrazach bezpośrednią podstawę tworzy przymiotnik dzierżawczy z suf. *-ovz*, np.:

³⁶⁹ Zob. S. Rospond, Południowosłowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem **-ūj-*, Kraków 1937, 115—56; F. Cuřin, Historický vývoj rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích, Praha 1964, 9—42.

kor'levit' 'syn króla' : *kor'levs* 'należący do króla' (: *korl'* 'król'), *otbčevit'* płn. 'spadkobierca, dziedzic' : *otbčevs* 'związany z ojcem, należący do ojca' (: *otbčs* 'ojciec', zob. wyżej *otbčit'*). Tego rodzaju derywaty szerzą się na gruncie poszczególnych języków słow., por. cs. *vranoištš*, *lvovoištš* z omówionymi wyżej bsł. *varnitja-*, psł. *vornit'*, *lvvit'*.

Takie przymiotnikowe podstawy częste są w patronimicznych imionach osobowych. W językach pld. i wsch.słow. spotykamy także tego typu imiona utworzone od przymiotników dzierżawczych z suf. *-inš*, *-jb*³⁷⁰.

6. Od podstaw rodzaju żeńskiego

Rzeczowniki osobowe:

dětit' pld., wsch. 'dziecko, zwłaszcza chłopiec, młode zwierząt' : *děts* coll. 'dzieci' (: *dětlę* 'dziecko, dziecię'); *orbicit'* pld., wsch. 'syn niewolnicy, sługa' : *orbica* 'niewolnica'; *orbyn'it'* wsch. 'syn niewolnicy' : *orbyn'i* 'niewolnica'; *s'lestriit'* pld., wsch. 'syn siostry, siostrzeniec' : *sestra* 'siostra'; *s'lestričit'* pld., wsch. 'siostrzeniec' : *sestrica* dem.; *tetit'* pld., wsch. 'syn ciotki, siostry matki lub ojca' : *teta* 'ciotka', *tetačit'* pld., wsch. 'syn ciotki' : *tetska* 'ciotka'.

7. Nazwy zwierząt młodych:

gōsīt' pld. 'pisklę gęsie, gąsiątko' : *gōsš* 'gęś', prawie dokładny odpowiednik: lit. *žasūtis* 'ts.', bsł. *žansitia-*; *grdlicit'* pld. 'pisklę turkawki' (scs. też *ka-grdlicitš* 'ts.') : *grdlica* 'turkawka'; *lastovicit'* pld. 'pisklę jaskółki' : *lastovica* 'jaskółka'; *lvicit'* pld. 'młode lwicy' : *lvica* 'samica lwa' (: *lvš* 'lew', por. wyżej *lvvit'*); *orlicit'* pld. 'pisklę orła' : *orlica* 'orlica' (: *orlš* 'orzeł').

8. Z formacji typu *orbicit'*, *s'estričit'*, *grdlicit'*, *lastovicit'*, *lvicit'*, *orlicit'* wyabstrahował się wcześniej sekundarny suf. *-ič-it'* zaświadczony np. w: *gospodicit'* pld., wsch. 'panicz' : *gospodš* 'pan' (por. wyżej *gospodit'*); *kņęžičičš* strus. 'syn księcia' : *kņęžš* 'książę'; *taimičit'* pld., wsch. 'dziecko nieprawego łoża' : *taimš* 'tajemny, skryty' (: *tajiti* 'taić'); *ženimičičš* cs. 'dziecko nieprawego łoża' : *ženima* 'nałożnica' (por. cs. *ženimičš* 'dziecko nieprawego łoża')³⁷¹.

Podobnie rozwinął się w językach sch. i słu. złożony formant deminutywny *-č-ič*, *-č-ič* jako wariant podstawowego *-ič*, *-ič*.

9. Suf. *-it'* spotyka się nie tylko w funkcji formantu oznaczającego pochodzenie rodzinne, przynależność rodzinną, ale także (choć rzadziej) w ściśle związanej z tym funkcji wyrażania pochodzenia skądś, przynależność do jakiegoś miejsca, a więc w nazwach plemion, mieszkańców pewnych okolic, miast (nomina originis)³⁷², np.:

borovit' 'ktoś lub coś związane z borem, lasem, pochodzące z boru, lasu' : *borovš* adi. 'związany z borem, lasem', *borš* 'bór, las'; *slobodit'* pld., wsch. 'mieszkaniec wolnej osady, ziemi' : *sloboda* 'wolność; wolna ziemia, osada'; *Dregovit'* plemię wsch.słow. : *dregy dregšve*, *dregy dregšve* 'moczar, bagno'; *Lėdit'* plemię płn.słow. : *lėdo* 'ziemia nieuprawna, nie zaorana'; *Obodrit'* plemię zach.słow. i naddunajskie : *obš Odrě* 'nad Odrą'; por. też stpol. XIV—XV w. *miešcie*

³⁷⁰ Por. R. Jakobson *Studia Lehr-Splawinski* 300—3; K. Rymut, *Słowotwórstwo polskich patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem *-(ov)itjo-...*, Wrocław 1973, 131.

³⁷¹ Vaillant GC IV 333.

³⁷² W. Taszycki JP XXI 33—42 (Rozprawy I 205—14), S. Rospond o. c. 137—9; B. Lindert, *Formanty służące do tworzenia nazw mieszkańców w językach słowiańskich*, Lublin 1967, 40—5.

'mieszczanin, obywatel, mieszkaniec miasta', niebieski *mieścic* 'niebianin, mieszkaniec nieba', w Bulli gnieźnieńskiej z r. 1136: *Zagorzicy* 'mieszkańcy osady położonej za górami' : *za goroję, Zagorje, Zagora* ³⁷³; *Białowieżycy* : *Biała Wieża*; kasz. *P^og^oo^oriće* 'mieszkańcy miejscowości *P^og^oo^oře*' ³⁷⁴, już w r. 1135 *Podgorzicy* 'ludzie zamieszkujący *Podgorje*' ³⁷⁵, z pld. Małopolski, z Górnego Śląska i Lubelszczyzny: *borowicy* 'mieszkańcy wsi *Borowna*', *bytomicy* 'mieszkańcy wsi *Bytomsko*', *brzeziacy* 'mieszkańcy wsi *Brzezic*', *laskowicy* 'mieszkańcy wsi *Laskowa*', *leszczynicy* 'mieszkańcy wsi *Leszczyna*'; *stawęciciele* 'mieszkaniec *Stawęcina*'; *tarnawicy* 'mieszkańcy wsi *Tarnawa*' ³⁷⁶, śle. w karyneckim dialekcie rozańskim w nazwach mieszkańców osiedli np. *Boroučec, Podhórec, Caloučec* ³⁷⁷; sch. *küćic* (*küćevic*) 'człowiek z dobrego domu, dobrego pochodzenia' : *küca* 'dom'; *Mlěćic* 'čovjek iz Mletaka, Wenecjanin' : *Mlěci* pl. 'Wenecja'; ros. nazwy mieszkańców np. *kostromic* : *Kostroma*, *moskvic* : *Moskva*, *omic* : *Omsk*, NW *Om*, *pskovic* : *Pskov*, *tomic* : *Tomsk*, NW *Tom*, *vjátic* : *Vjatka*.

O podstawowym w tej funkcji psł. suf. *-en-inz, -jan-inz* zob. I 119.

10. Prawie wszystkie omówione wyżej patronimica, matronimica a także nazwy małych zwierząt można uważać równocześnie za wyrazy zdrobniałe, deminutiva. Czystymi deminutywami czy hipokorystykami, bez żadnego ubocznego znaczenia, są: *bratanit'* pld., wsch. : *bra-tanz* 'syn brata', *molđenit'*, *molđenit'* pld. : *molđenz, molděnz* 'młodzieniec, chłopiec; dziecko'; *otročit'* pld. : *otročz* 'dziecko, chłopak'.

Suf. *-it'* w funkcji formantu tworzącego deminutiva i hipocoristica rozwinął się bardzo w językach sch. i śle. (kosztem suf. *-ctz, -ckz, -czkz*) ³⁷⁸. Powszechnie tu są także deminutiva z tym formantem od podstaw nieżywotnych np. sch. *grādic* : *grād* 'miasto', śle. *grādic* : *grād*, sch. *snōpic* : *snōp* 'sноп', śle. *snopic* : *snōp*. Na północy Słowiańszczyzny tego rodzaju deminutiva są wyjątkowe np. pol. dial. śląskie *kraic* 'kawalek, kromka chleba' : *kraj*, psł. *krajz* 'nacięcie, okrawek, odcinek' ³⁷⁹.

Znamienne, że w staroczekawszczyźnie suf. *-ic* nie wykazuje jeszcze tak wielkiej produktywności ³⁸⁰.

O wtórnie wyabstrahowanych w sch. i śle. formantach sekundarnych *-č-ic, -č-ic'* p. wyżej (punkt 8).

11. Wyodrębnia się grupa derywatów odprzymiotnikowych nazywających nosicieli właściwości, cech (nomina attributiva), np.:

bělit' zach., pld. 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą' : *bělz* 'biały', *bystrit'* zach., pld. 'ktoś lub coś wyróżniające się szybkością' : *bystrz* 'szybki', niepo-

³⁷³ Trautmann EOO I 179 przyjmował możliwość przekształcenia z *Zagorica*. Nie widać podstaw. Zob. Taszycki l. c.

³⁷⁴ Według Lorentza GP II 702 „Nazwy mieszkańców tworzą się od nazw miejscowych za pomocą sufiksu w pld.-wsch.-kasz. i odosobnione w gwarze luzińsko-wejherowskiej”.

³⁷⁵ Trautmann l. c. 179.

³⁷⁶ P. Galas JP XXIII 13-8.

³⁷⁷ F. Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika*. VII Dialekti, Ljubljana 1935, 6.

³⁷⁸ Bošković RSJ 97-9.

³⁷⁹ Słowski SE III 48.

³⁸⁰ Borys BRzCz 114-6.

hamowany', *golit'* pld. 'człowiek goły, bez zarostu; biedak' : *golz* 'goły', *molđit'* pld. 'dziecko, młodzieniec, młode zwierzęcia' : *molđz* 'młody'.

Z poszczególnych języków słow. należą tu np. pol. dial. kasz. *lewic* 'człowiek posługujący się przede wszystkim lewą ręką, mańkut' : psł. *lěvz* 'lewý', sch. *brzič* 'człowiek szybki' : psł. *brzžz* 'szybki', *drāgovič* 'ktoś drogi, kochany', czakaw. *dragić* 'ts.' : psł. *dorgz* 'drogi', sle. *hudč* 'diabeł' : psł. *chudz* 'chudy, nędzny; lichy, zły', *mřlič* 'zmarły, nieboszczyk' : psł. *mřlz* 'zmarły' partic. do *mřro merti* 'umierać'.

Tego rodzaju derywaty nawiązują do omówionego wyżej (w punkcie 5) typu *korl'evit'*.

W języku pol. suf. *-ow-icz* (końcówce *-cz* < *-c* pod wpływem ruskim p. niżej punkt 13) wykorzystano od XVIII w. do celów ekspresywnych na oznaczenie osób od jakiegoś szczególnego upodobania, np. *karierowicz* : *kariera*, *spacerowicz* : *spacer*, *wycieczkowiec* : *wycieczka*. W podobnej funkcji spotyka się również sch. *-ov-ič*, np. *obješenjākovič* formacja ekspresywna : *obješenjāk* 'gałgan, łobuz', *rđākovič* ekspresywne: *rđā* 'nicpoń, hultań, łotr'³⁸¹.

Tego rodzaju formacje ekspresywne nawiązują poprzez znaczenie związku z cechą wyrażoną w podstawie derywacyjnej do pierwotnych patronimików, por. np. cs. *dijavoličičst* 'diaboli filius' : *dijavolz* 'diabeł', *mamoničičst* 'mamonae filius' : *mamona* 'bogactwo, złoto, mamona'³⁸².

W języku pol. stadium przejściowe, związane z deprecjacją pierwotnych patronimików, widoczne jest w ekspresywnych charakterystycznych nazwiskach, typowych dla komedii II połowy XVIII — I połowy XIX w.³⁸³.

12. Wyjątkowo spotyka się *-it'* w strukturalnej funkcji formantu asymilującego wyraz obcy, np. *birit'* 'ten, kto ogłasza zarządzenia, wydarzenia, herold' stara pożyczka orientalna, por. tatarskie *bōjōrōvčy* 'rozkazodawca, władca' zasymilowane w słow. przez substytucję rodzimego suf. *-it'* na miejsce zapożyczonego *-či* (I 250—1), sch. dial. czakaw. *gardelič* 'szczygieł' : włos. *cardellino* 'ts.', z substytucją rodzimego *-ič* na miejsce włos. dem. *-ino*³⁸⁴.

13. Suf. *-it'* jest również ważnym formantem onomastycznym. W języku psł. tworzył imiona odojcowskie, patronimiczne, reprezentowane np. przez stpol. *Bogustawic*, strus. *Volodimeričz*, sch. *Boljeslavič*, *Dobromirič*. Formacja ta miała duże znaczenie w pierwotnym psł. ustroju rodowym. Zachowała się ona najlepiej na Rusi, por. np. do dziś żywotne ros. imiona odojcowskie na *-ič*, *-ov-ič*. Pierwotnie ruskie patronimica na *-ičz* stosowano w wyższych warstwach społeczeństwa. W klasach niższych, używających imion jednotematowych, w funkcji patronimików występowały przymiotniki dzierzawcze przede wszystkim na *-ovz*³⁷⁰.

Drugim z kolei centrum produktywności patronimicznego suf. *-it'* jest język sch., w którym pozostałością pierwotnych imion patronimicznych, odojcowskich jest niezliczona ilość dzisiejszych nazwisk na *-ič* (typ *Petrič*, *Miletič*, *Savič*, *Nikolič* : *Miloševič*, *Jovanovič*, *Živanovič*)³⁸⁵. Dialektycznie dobrze jest

³⁸¹ Stevanović SSJ I 517.

³⁸² L. Malinowski PF V 114—6.

³⁸³ L. Malinowski l. c.

³⁸⁴ Borys l. c. 115.

³⁸⁵ T. Maretič Rad JA LXXXII 109—13.

jeszcze zaświadczone pierwotne znaczenie patronimiczne, a więc n.p. *Petrovič* 'syn Piotra'³⁸⁶.

We wsch. części Półwyspu Bałkańskiego na obszarze bułgarsko-macedońskim ani imiona, ani nazwiska tego typu poza nielicznymi wyjątkami nie są znane. W języku sł. spotyka się tylko nieliczne ślady, dziś jest to typ martwy, spotyka się niekiedy w funkcji ekspresywnej (por. wyżej w punkcie 11 paralelne pol. *-owicz*, nomina attributiva).

W językach stpol. i stczes. zaświadczona jest duża ilość imion patronimicznych z suf. *-ie*, *-owic*, *-ewic* (w XII—XIII w. w stpol. tylko *-ie*). Począwszy od XIII w. formacja ta zaczyna się cofać, degradowana do sfer niższych. W II połowie XVI w. w polszczyźnie wychodzi z użycia, rugowana przez nazwiska przymiotnikowe na *-ski*. Ślady jej pozostały tylko w dialektach peryferycznych.

Pierwotny typ imion patronimicznych zachował się natomiast dobrze na Łużycach w nazwach rodzin: dłuż. na *-ojcy*, *-ejcy* : *-icy* (*-ycy*), głuż. *-ecy* : *-icy*.

14. Na dużej połaci Słowiańszczyzny (zachodnia bez Słowacji, zach. odłam pld.słow., przede wszystkim centrum obszaru)³⁸⁷ suf. *-it'ь* odegrał ważną rolę przy tworzeniu nazw miejscowych. Najstarsza ich warstwa to omówione wyżej patronimica, pierwotne nazwy mieszkańców, sekundarnie dopiero przekształcone na nazwę miejsca, osiedla zamieszkałego przez nich.

15. Formację z suf. *-it'ь* cechuje zwykle akut czy to na samogłosce rdzennej czy też na sufiksальной (*brätit'ь* : *lvit'ь*). Dobrze zaświadczona jest również stara repartycja barytoneza akutowa : oksytoneza³⁸⁸.

16. Suf. *-it'ь* jest formantem sekundarnym derywującym od wyrazów niemotywowanych (przede wszystkim) i motywowanych. Wyjątkowo tylko spotyka się derywaty odpierwiastkowe. Formant ten powstał w epoce wspólnoty bśl., kontynuuje bśl. *-it-jo-*. Jak widzieliśmy, istnieje grupka wyrazów bśl. z tym sufiksem (*angurit'ja-*, *putit'ja-*, *uilkit'ja-*, *uarnit'ja-*, *žansit'ja-*). Dokładnymi odpowiednikami są lit. *-ytis* m., łot. *-itis* m. W języku lit. za pomocą suf. *-ytis* tworzą się przede wszystkim deminutiva, patronimica i nazwy mieszkańców. Spotyka się też imiona patronimiczne, NW i NM z tym formantem. W języku łot. *-itis* używa się w funkcji deminutywnej i na oznaczenie pochodzenia.

Analiza morfologiczna suf. *-it'ь* wskazuje na nawarstwienie się *-jь* (o formancie tym I 80—1) na podstawowe *-itъ*, por. ros. typ nazw mieszkańców, dawne *moskv-it-inъ* pl. *móskviči* : *Moskva*, *pskov-it-inъ* pl. *pskoviči* : *Pskovъ* (dziś *moskvič*, *pskovič* p. wyżej punkt 9), do dziś *ostrov-it-jánin* 'mieszkaniec wysp, wyspiarz' : *óstrov* 'wyspa'.

W oparciu o dobrze zaświadczone podstawy derywacyjne z suf. *-ica* (np. *grǫlica*, *lastovica*, *orbica*, *sestrica*) wysunięto hipotezę, że początkowe *-i-* suf. *-it'ь* może być częściowo związane z pierwotnymi feminami na *-i-* (p. I 99)³⁸⁹. Warto wskazać też na pierwotne masculina i feminina na *-i-* spotykane w naszym materiale jako podstawy derywacyjne formacji na *-it'ь* (*golqь* m., *děversь* m., *gqsь* f.). W takim wypadku *-i-* w *-it'ь* byłoby wynikiem normalnego w derywatach sekundarnych wzdłużenia elementu przedsufiksalnego³⁹⁰.

³⁸⁶ Popović GSS 408.

³⁸⁷ S. Rospond l. c. 157—240, Popović l. c. 438.

³⁸⁸ Kuryłowicz Acc. 297, IG II 148.

³⁸⁹ Vaillant GC IV 335—6.

³⁹⁰ O zjawisku tym zob. Kuryłowicz AI 406.

Warto dodać, że w języku lit. w podobnej funkcji jak *-ytis* = psł. *-it'ь* spotykamy również dwa inne sufiksy różniące się samogłoską początkową: *-ai-tis* i *-ie-tis*³⁹¹.

17. W zabytkach cerkiewnych dobrze zaświadczona jest też odmianka rodzaju nijakiego np. *dětište* (: *dětištъ* m.) 'dziecko' (czes.-cs.), rus.-cs. *mladište* (: *mladištъ* m.) 'dziecko', *otročište* (: *otročištъ* m.) 'dziecię, chłopczyk', *taimičište* (: *taimičištъ* m., *taimičičъ* m.) 'dziecko nieprawego łoża'. Wyraz *dětište* znajduje odpowiednik w ros. *dětiščē* 'dziecię, dziecko' (przestarz.), przen. 'dziecię; twór', dial. *dětiščē* 'adoptowane dziecko; rodzone dziecko' : *dětiščē* augm. 'dziecko'. Dokumentacja dial. (SRNG np. z okolic Moskwy, Uralu, Archangielska, Pskowa, Nowogrodu) wskazuje jednak, że mamy tu do czynienia z kontynuantem psł. *-išče* (o augmentatiwach i deminutiwach z tym sufiksem p. I 96).

Cs. *-ište* znajduje dokładny odpowiednik w sch. dial. czakaw. *-ičo*. Formant ten tworzy w gwarze Suska deminutiva od podstaw rodzaju nijakiego (w opozycji do męskiego *-iě*) np. *očičo*, *ušičo*, *jajčičo*, *mestičo*³⁹².

Franciszek Sławski

³⁹¹ Zob. Otrębski GL II 261—3, Mikkola RS I 18, Endzelin BL 125—6.

³⁹² J. Hamm, M. Hraste, P. Guberina HDZ I 98—9.

SŁOWNIK

C

caca zob. **čača 1**

cacati zob. **čačati**

цачькати zob. **čačькати**

capa dial. zach. i pld. 'łapa'

~ dłuż. *capa* 'łapa', głuż. *capa* 'ts.', czes. *cápa* 'ts.';

słe. dial. *cápa* 'łapa' (Pleteršnik), sch. dial. (notowane już u Belostenca)

cäpa 'łapa (zwykle u psa)'. ~

Por. czes. *cáp -pu* 'łapa; ślad łapy' (Přír. slov.);

czes. dial. moraw. *čápa* 'noga, łapa' (Přír. slov., Bartoš DSM).

Nomen deverbale od *capati*. Por. synonymiczne *lapa* : *lapati*, niem. *Tappe* : *tappen* 'szukać po omacku, chwytać coś niezdarnie'. W. B. — F. S.

capati *cap'o* 'łapać, chwytać gwałtownie; brodzić, chodzić powoli po wodzie, błocie z odgłosem, człapać, powodować odgłos podobny do człapania po wodzie, błocie', perf. **capiti** *cap'o* : **capnoŭi** *capno*

capati: ~ pol. dial. *capać* 'chwytać, łapać', 'pukać' (Karłowicz SGP I 160),

capać się 'iść powoli, szczególnie w ciężkich butach', dłuż. *capas -pju -pjoš* :

dial. *-pam -paš* 'rozdeptywać, tratować; człapać', 'chwytać', głuż. *capać -pam*

'chodzić krokiem niepewnym, chodzić ociężale, człapać', 'macać, obmacy-

wać', czes. *capati -pu* : *-pám* 'dreptać' (dial. też 'paplać, pleść bzdury; ga-

worzyć, o dziecku'), *cápati* 'iść ciężko, człapać' (dial. *cápat -pu* : *-pám* 'iść

z wysiłkiem, np. błotnistą drogą', też 'ciągnąć za włosy'), dial. *cápati se*

'porywać się na kogoś, nastawać na kogoś' (SSJČ, Kott Dod. DSM), sła.

cápat' cápe 'uderzać, bić, trzepać; rzucać, ciskać', 'ciężko, niezgrabnie iść,

brodzić, człapać np. po wodzie, błocie', 'ciężko spadać, upadać', dial. 'szybko

chwytać, łapać' (Kálal);

słe. *capáti -pâm* 'ciężko iść, człapać, np. po błocie' (też dial. np. w Styrii),

sch. dial. *capati* 'gryźć, kąsać, o żmii' (Hirtz RNZN I 14), *cápat -pam* po-

gardliwie 'umrzeć, zdechnąć' (Elezović Kos.-Met.), bułg. *у́пану* 'brudzić,

smarować', pot. 'chlupać, brodzić, ciapać po wodzie, błocie' (też dial.,

np. BDial. V 47: Sevlievo), 'pleść, bajdurzyć, chlupać językiem', maced.

у́пана 'brodzić po błocie; łązić po czymś brudnymi nogami', pot. 'chwytać,

łapać' (MRS);

ros. *у́панать -наю* (dial. też *у́панать*) 'chwytać, łapać', 'zaczepiać, drapać',

'zagarniać, przywłaszczać sobie', dial. też 'trzaskać, uderzać' (Dal), ukr.

provinc. *у́панаму -наю* 'chwytać, łapać; kraść' (Żel., Kuzela-Rudn.), brus.

у́пануць 'chwytać, łapać', dial. 'bić ręką' (Nosovič). ~

Por. z ekspresywną palatalizacją *e*: pol. pot. *ciapać -pię* (częste też w gwa-

rach np. Karłowicz SGP, Kucała PSM) 'iść powoli, niezgrabnie po błocie,

wodzie, człapać', 'uderzać ostrym narzędziem, rąbać, ciąć', 'jeść głośno,

mlaskać'.

capiti: ~ pol. przestarz. *zacapić* 'schwytać, złapać' (u L. z XVIII w.), czes. dial. laskie *capit'* 'chwycić, złapać' (Bartoš DSM), sła. *capit'* -*pim* 'uderzyć; cisnąć, trzepnąć';

sch. u Stulicia *cäpiti* -*pim* 'avide comedere' (wg RJAZ z włos. *chiappare* 'chwycić, złapać', przeciw czemu Skok ER I 252), dial. bośniackie *capiti* (: *copiti*) 'ukąsić, o źmii' (Hirtz RNZN I 14), czarnogórskie *nacäpit se* 'dobrze się najeść, np. owoców' (Skok l. c.);

ros. dial. *uänumb* 'drapać', 'ściągnąć, zdjąć' (Dal), ukr. prowinc. *uänumu* 'chwytac, łapać' (Żel.). ~

Por. z ekspresywną palatalizacją *c*: sch. *cäpiti* -*pim* 'chwycić, złapać'. **capnōti**: ~ pol. od XVIII w. *capnąć -nę* 'schwytać, złapać' (też dial. np. Karłowicz SGP, Tomaszewski GŁ), dial. także 'rzucić' (MAGP III cz. II 115), głuż. *capnyć* perf. do *capać* (Pfuhl), czes. *cäpnouti* 'stąpnąć' (Přir. slov.), dial. *capnout* 'schwytać, złapać' (Bartoš DSM), *capnuč* 'ts.; plasnąć, spaść' (Lamprecht Opava), sła. *capnūt* -*nem* 'uderzyć, trzepnąć';

sł. *cäpniti cäpnem* 'upaść', dial. *cäniti cänem* 'kapnąć', sch. *cäpnuti -nēm* 'uderzyć, stuknąć powodując hałas' (RMat.), bułg. *uänna -neu* 'posmarować, powalać; paść z pluskiem w wodę, w błoto, chlupnąć; uderzyć głośno, chlupnąć', maced. *uänne* 'wdepnąć np. w błoto, miękki śnieg; podeptać, pobrudzić brudnymi butami';

ros. *uännumb -ny* 'chwycić, złapać; zaczepić, drapnąć; zagarnąć, przywłaszczyć sobie', brus. *uännyub* 'chwycić, złapać', dial. 'uderzyć ręką' (Nosovič). ~

Dźwkn. Od *capś!* (zob.). Tego samego typu: lit. *capnōti*, *cäpnyti* 'macać, chwytac, łapać', *capēti* 'sączyć się kroplami', łot. *capāt* : *cäpāt* 'chodźcie (nieporadnie)', *capstīt* 'chwytac, łapać'.

Berneker SEW I 121, Janko ČMF XIX 134—9, Sławski SE I 55, Vasmer REW III 282, Machek ES² 81, Fraenkel LEW 69.

H. W. — T. Sz. — W. B.

capiti zob. **capati**

capnōti zob. **capati**

capś! interi. wyraża nagłe pochwycenie, złapanie, odgłos upadku, człapania po wodzie, błocie

~ pol. *cap!* wyraża nagłe pochwycenie (poświadczone już w XV w. 'ciach, bęc!'), czes. *cap!* wyraża odgłos stąpania po błocie, wodzie, w języku dziecięcym wyraża chód, sła. *cap!* : *cäp!* wyraża odgłos brnięcia w błocie, upadku, uderzenia;

sł. *cäp!* wyraża odgłos upadku lub powolnego chodu, sch. *cäp!* wyraża lub podkreśla gwałtowną zmianę czynności, dial. na wyrażenie nagłego pochwycenia (Elezović Kos.-Met.), *cap!* *cap!* okrzyk przy szczuciu psa, w XVIII w. w tym znaczeniu *cap!*, *cap!* (RJAZ), bułg. *uan!* wyraża odgłos przy uderzeniu lub wpadnięciu do wody, maced. *uan!* 'ts.', dial. okrzyk przy popędzaniu stada (Gerov Dop.: Prilep, Ochrid);

ros. *uan!* wyraża szybką czynność, nagłe pochwycenie, ukr. *uan!* 'ts.', brus. *uan!* 'ts.'. ~

Dokładne odpowiedniki: lit. *cäp!* *cäpt!* (*cäp!* *cäpt!*) na oznaczenie szybkiego, nagłego chwycenia, ściekania kropli, łot. *caps!* *capst!* *cap!* przy szybkim, nagłym chwytaniu, na oznaczenie szybkiego ruchu.

Zob. *capati*, *čapś!*

W. B.

capškati *capškajo* dial. zach. i pld. 'chodzić niezgrabnie, drobnymi krokami, dreptać, człapać po wodzie, błocie'

~ czes. *capkati* 'iść drobnymi, szybkimi krokami' (Přir. slov., też dial. Lamprecht Opava), dial. 'dreptać, o chodzie dziecka' (Bartoš DSM), *ucapkač* 'ubrudić nogami' (Lamprecht o. c. 26), sła. *capkat' -kám : cápkat' -kam* 'słabo uderzać, bić', 'iść, człapać, zwykle drobnymi krokami' (SSJ);

sła. *capkāti -kám : cápkati -kam* 'chodzić niezgrabnie, zwłaszcza drobnymi krokami' (SSKJ), sch. *cāpkati -kām* 'wydawać dźwięk „cap”, o kapiącej wodzie, przy chodzeniu po błocie' (RMat.), bułg. u Gerova *цāпкам* 'człapać po wodzie, błocie'. ~

Z ekspresywną palatalizacją *c*: pol. dial. *ciapkać* 'padać (o głosie wydawanym przez spadające krople)' (Kucala PSM), *ciapkać się* 'biegać po rzadkim błocie; bryzgać się błotem' (Karłowicz SGP), 'uderzać czymś szerokim o wodę, chlapać się' (Kucala PSM).

Por. z innymi formantami:

1. pol. dial. *ciaplać się* 'babrać się, pluskać się' (Karłowicz SGP), sła. *capljāti -ljām* 'niezgrabnie chodzić, zwłaszcza drobnymi krokami, dreptać';

2. pol. dial. *caprać się* 'pluskać się, bryzgać się' (Karłowicz SGP).

Dem. od *capati*, o budowie zob. I 49—50.

W. B.

cęta zach. i pld. 'jakaś drobna moneta', 'świecidełko, błyskotka'

~ pol. *cętką* 'drobny znak barwny; kropka, plamka na czymś' od XVIII w. (też dial. np. kasz. *cajka* 'punkcik', Lorentz PW), stpol. od XV w. *cętką* 'blaszka ozdobna do zawieszania lub nabijania na pas' (jeszcze w XVII—XVIII w. 'blaszka odmiennego koloru', L.), w XVI w. 'blaszka służąca do ozdoby stroju, uprząży itp.', prawdopodobnie też 'puszka złota noszona w starożytnym Rzymie jako amulet' (SP XVI IBL), dial. *cęta* 'tęcza' (MAGP VI cz. II 54), z Podhala *cejki* (: *cencki*) 'guzy mosiężne, nabijane na rzemień, ozdoba kapelusza' (Karłowicz SGP), śląskie *cęta* 'kępa (np. trawy); kiść winogron; kutasik na końcu biczyska; pióropusz na czapce' (Zareba Siołkowice), czes. *ceta*, dem. *cejka* 'błyskotka, świecidełko', stczes. *cejka* 'ts.' XV w., por. w NM *Cetoraz* już w 1307 r. (Gebauer HMC I 104; Profous MJČ I 276: *Cěto-rad-jě);

scs. Euch. *цѣта* 'drobna moneta', w Supr. tylko *цѣтоимство* 'nierząd', stąd sch.-cs. XIV—XVI w. *ceta* 'jakiś pieniążek' (RJAZ), rus.-cs. *цѣта = цѣта* 'drobna moneta, moneta', 'płytką metalową', 'ozdoba', ros. przestarz. *цѣма* (u Dala też *цѣма*) 'rzymska moneta, denar; ozdoba ikon, aureola', przen. 'kobieta ustrojona naszyjnikami' (Dal), ukr. przestarz. *цѣма* 'plama, kropka', dial. 'kropła' (URS), *цѣмка* 'plamka, kropka, cętka', pl. 'rodzaj ornamentu używanego do zdobienia futryn i ram drzwi i okien' (Hrinčenko). ~

Tu nie należy przytaczane przez Kiparskiego GLG 109 brus. dial. *цѣты* rodzaj zabawy: para', por. dial. *catać, catawać* 'grać w cetno i lichó' (Turska SFed. VII 236): chyba z pol. (por. o wyrazie *cetno* Brückner SE 59, Sławski SE I 57) i sła. dial. *cátky* 'rodzaj plew' (Kálal).

Ze słow.: lit. *ceta* 'srebrny albo złoty guz na pasie' (Skardžius 50), rum. *țintă* 'metallenes Schildchen, Plättchen, solcher Buckel, besonders zu Beschlägen an Pferdegeschirr und am Ledergürtel der Bauern dienend'.

Zwykle wyprowadza się z goc. *kintus 'grosz, szeląg' (zaświadczony tylko acc. sg. *kintu*) < łac. lud. *centus. Brak I palatalizacji przemawia za zapożyczeniem nowszym. Kuryłowicz ZJ 199 opierając się na stsch. *cěta* uważał

za zapożyczenie stare, ale akcent sch. niepewny, zrekonstruowany sztucznie przez RJAZ (wyraz w żywym języku nie notowany). Kiparsky GLG 109—10 (tu też o zmianie rodzaju w zapożyczeniach) uważał za bardzo prawdopodobne zapożyczenie bezpośrednie z łac. *centus*. Knutsson ZslPh XV 130—32 (tu również o rozwoju znaczeniowym) przyjmował nowszą pożyczkę z retoromańskiego *centa* 'pas, srebrny pas obrzędowy' < łac. *cinctum*.

Berneker SEW I 122, Meillet SC 90, 512, 513, Stender-Petersen SGL 377—80, Feist VWGS 312, Sławski SE I 57, Vasmer REW III 283—4, Shevelov PS 295. H. W. — T. Sz. — F. S.

čě dial. pld. 'choć, chociaż, jakkolwiek, jednakże'

~ scs. w Supr. **чѣ**, też w złożeniach **а чѣ**, **чѣ и** 'chociaż, jakkolwiek, jednakże, *καίτοι, καιπερ, εἴπερ*, *quamquam, quippe, quamvis*', występuje również w stbułg. u Jana Egzarchy; rus.-cs. **чѣ** 'chociaż, jakkolwiek, jednak'. ~

Dokładne odpowiedniki: lit. *kai* 'gdy, jak', też part. służąca do tworzenia zaimków i przysłówków nieokreślonych (w podobnym podstawowym znaczeniu także lot. *kai*, stprus. *kai*), pierwotnie zapewne loc. sg. do rdzenia zaimkowego *k*o-* zob. *kato*. Mniej pewny związek z gr. *καί* 'i; także, nawet'. Podstawą rozwoju znaczeniowego było 'jak-kolwiek', por. niem. *wie auch, wie wohl* 'chociaż, aczkolwiek'.

Psł. *čě* = lit. *kai* jak psł. *tě*, scs. **тѣ** 'tak' = lit. *tai* 'tak'.

Solmsen KZ XLIV 190, Pokorny IEW 519, Vondrák VSG II 553—4, Endzelin LG 467, Frisk GEW I 753. H. W. — F. S.

čědakъ zob. **čěd'akъ**

čědidlo 'przyrząd do cedzenia płynów, zwłaszcza kawał tkaniny używany do precedzania mleka'

~ pol. *cedzidło* 'przyrząd do cedzenia, filtr, sączek', już w XVI w. 'sitko (woreczek) do cedzenia', też dial. np. kasz. *ceżędło* 'sitko do mleka' (Sychta SK, o zasięgu w gwarach AJK VII m. 332, cz. II 161—2), dłuż. *cejzidło* (dawne u Chojnana *ceżidło*) 'przyrząd do cedzenia, np. sitko, woreczek, szmata', głuz. *cydzidło* 'ts.', czes. *cedidlo* 'ts.', już stczes. od XIV w. *čědidlo* 'przyrząd do precedzania, durszlak', śla. *cedidlo* (dial. też *cedilo*) 'przyrząd do precedzania, sitko', dial. 'woreczek do noszenia sera' (Kálal, SSJ);

śle. od XVI w. *cedilo* 'sitko, naczynie do precedzania' (też dial., np. Tominec Črni vrh), sch. od XVI w. *čjědilo* 'przyrząd do precedzania wody, mleka, wina', cs. **чѣдило** 'przyrząd do cedzenia', bułg. dial. *čedulo* 'przyrząd do precedzania z rzadkiej tkaniny', 'płachta wełniana używana do noszenia dzieci lub jakichś ładunków' (RBKE, BDial. II 298: Rodopy), maced. *čedulo* 'przyrząd do precedzania mleka i innych płynów', 'płachta do przykrywania bochenków chleba na desce';

ros. dial. *čedulo* 'przyrząd do precedzania, np. sitko, rzadka tkanina' (Dal), ukr. *čedulo* 'ts.', dial. 'kawał płótna, przez który precedza się twaróg' (Hrinčenko). ~

Od *čěditi*, o budowie zob. I 113—4. Por. szczytkowo zaświadczony derywat *čědlo*: pol. dial. kasz. *cedło* : *cadło* 'sitko do precedzania mleka' (AJK VII m. 332, cz. II 162). W. B.

čědilьka (wsch. też **kědilьka**) 'przyrząd do cedzenia płynów, zwłaszcza kawał tkaniny używany do precedzania mleka'

~ pol. dial. *cedzilką* 'płótno do cedzenia' (Karłowicz SGP: Litwa), *ca-dzilką* 'ts.' (AGM I m. 40, cz. II 118), dłuż. *cejzalką* 'przyrząd do cedzenia';

sł. *cedilka* 'przyrząd do cedzenia, sitko' (SSKJ), sch. *cjědíljka* 'ts.' (Stulić, RMat.), dial. 'duże cedzidło, podobne do sita' (RJAZ: Serbia), bułg. *чеділка* 'sitko do przecedzania; rzadka tkanina do przecedzania', dial. też *чеділка* : *чаділка* 'duża kwadratowa szmata lub wełniana torba do przecedzania twarogu; płachta do noszenia dziecka lub jakiegoś ładunku' (RBKE, BDial. II 297, V 216), maced. *чедилка* 'sitko do cedzenia; rzadka tkanina do przecedzania', dial. 'płachta wełniana do noszenia dziecka lub jakiegoś ładunku' (RMJ), *c'adílka* : *cidílka* 'cedzidło do sera' (Małecki SW);

ros. pot. *чеділка* (dial. też *чаділка*, *кеділка*, Głuski SIOr XV 478) 'sito lub inny przyrząd do cedzenia', ukr. *чіділка* 'ts.', brus. *чадзілка* 'ts.', u Nosovića *чедзілка* 'cedzidło do przecedzania mleka'. ~

Por. 1. z suf. *-zko*: pol. dial. *cedziłko* 'płótno do przecedzania mleka' (Karłowicz SGP), dłuż. *cejzalko* 'przyrząd do przecedzania', czes. dial. *cedílko* 'cedzidło płócienne lub drewniane, sitko' (Bartoš DSM), sła. dial. *cedílko* : *cedielko* 'sitko' (SSJ), ukr. *чіділко* 'sitko, cedzak', dial. *чіділко* : *чідуско* 'sitko; płótno do przecedzania mleka' (Żel., Hrinčenko);

2. z suf. *-zka*: pol. dial. *cedziłek* 'płótno do przecedzania mleka' (Karłowicz SGP), bułg. dial. *чедилък* 'rzadka tkanina do przecedzania mleka' (BDial. II 297: Rodopy), ukr. pot. *чіділок -лка* 'sitko, cedzidło', dial. 'płótno do przecedzania mleka' (Hrinčenko), żytomir. *чаділок -лка* 'cedzidło' (Slav. Leks. 57).

Od *cěditi* (: *cědils*), o suf. *-zka* zob. I 94—5.

Por. *cědidlo*, *cěd'ava*.

W. B.

cěditi *cěd'q* (wsch. też **kěditi** *kěd'q*) 'oczyszczać płyn przepuszczając go przez sito, colare, percolare', 'lać coś powoli, wydzielać ciecz w niewielkich ilościach', **cěditi se** 'ciec w niewielkich ilościach, kroplami, sączyć się'

~ pol. *cedzić cedzę* (stpol. XVI w. i dial. też *cadzić*) 'przepuszczać płyn przez sito w celu oczyszczenia, filtrować, przesączać, percolare' od XV w. (też dial., np. kasz. *ceżęc ceżi* także 'długo lub często oddawać mocz', Sychta SK), 'pić powoli, sączyć; nalewać powoli' (por. w XVI w. 'pić'), 'wymawiać słowa powoli, z naciskiem' (od XVI w., też dial. kasz.), dłuż. *cejziš -zim*, dial. *ceziš* 'percolare', głuź. *cydzić* 'ts.', dial. *cejdzić* 'ts.' (Michalk Neustadt; liczne derywaty w dial. zob. np. Sorb. SA II 220), czes. *cediti -dím* (dial. *cež'yč*, Lamprecht Opava) 'ts.' (stczes. XIV—XV w. *cěditi -zu -diš* 'filtrować, percolare'), 'przelewać' (np. *cediti slzy* 'płakać'), przen. *cediti* słowa skrze zuby (to też dial. np. Bartoš DSM), *cediti (se)* 'lać się; padać silnie, lać, o deszczu' (co innego czes. *ciditi* 'czyścić' przytaczane przez Bernekera SEW I 122; zob. Gebauer HMČ I 272—3, Machek ES² 85), sła. *cedit'* 'percolare' (też dial. np. Sipos Bükk-Gebirge), 'przelewać' (np. *cedit'* slzy), przen. *cedit'* słowá cez zuby, *cedit'* sa 'obficie się lać z czegoś';

sł. *cediti -dím* 'percolare', 'wydzielać ciecz w niewielkich ilościach', *cediti se* 'ciec powoli i w małych ilościach, sączyć się', sch. *cijěditi cijědim* 'colare, percolare' (jako refl. od XIV w.), 'wyciskać, wycisnąć ciecz; wydzielać ciecz w niewielkich ilościach, kroplami', *cijěditi* kroz zube 'pić powoli; mówić powoli', *cijěditi se* 'sączyć się', scs. *цацядити* 'zwilżyć, zrosić' (Euch.), cs. *цядити -жаж -диши* 'colare', bułg. *чедя -дѹу* aor. *-ѹх* 'colare' (też dial. np. *чад'а* BDial. V 216: Rodopy, *чедѣ* Stojkov Banat, *чадѣ -дѹу* BDial. IV 194: Pirdop), przen. 'mówić powoli', *чедя ce* 'ciec po kropli, sączyć się', maced. *чеду* 'percolare' (dial. *c'ad'a* : *c'adim -iš*, Małecki SW), 'wyciskać (sok)', przen. 'mówić powoli', *чеду ce* 'ciec po kropli, sączyć się';

strus. *цѣдитисѧ* 'przesączać się', ros. *цѣдѣть цѣжѣу цѣдишь* (dial. też *цѣдишь*, Dal, *кѣдишь*, SIOr XV 478) 'colare', 'lać coś powoli przez wąski otwór', pot. 'mówić niedbale przez zęby', dial. 'rujnować kogoś' (Opyt Dop., Dal), (o akcencie Kiparsky Wortakzent 314), ukr. *цѣдѣти -дѣжѣ -диш* 'colare, percolare' (por. też dial. np. poleskie *цѣдѣти*, *цѣди* 'przesączać wosk', Leks. Polesja 363), 'lać, o deszczu', przen. 'pić; mówić powoli', brus. *цѣдѣць цѣдѣць цѣдѣць* 'percolare', *цѣдѣць словѣ* 'mówić powoli'. ~

Stare causativum należące do tego samego pierwiastka co *čista*, *cěstiti* (zob.), por. lit. *skaidyti -dau* 'rozdzielać, odłączać; rozdrabniać, rozkładać na cząstki', *skaidrus* 'jasny, czysty, np. o pogodzie, o płynach', łot. *skaidīt* 'rozcieńczać' i z apofonią lit. *skiesti skiedžiū* 'rozrzedzać, rozcieńczać wodę np. mleko, jakąś ciecz', 'odłączać, oddzielać', łac. *scindere* 'rozcinać, rozdzielać, oddzielać', gr. *σχίζω* 'rozszczerzyć, rozedrzyć, rozdzielić, rozłączyć'. Co do różnicy nagłosu słow. i bałt. zob. Kuryłowicz *Ėt.* I 20 (inaczej Endzelin *ZslPh XVI* 109).

Meillet *RS II* 62—3, Berneker *SEW I* 122, Trautmann *BSW* 263—4, Vasmer *REW III* 286, Fraenkel *LEW* 791, 805—6, Vaillant *GC III* 418, Feist *VWGS* 236, 427, Sławski *SE I* 55, Pokorny *IEW* 920—1.

H. W. — T. Sz. — W. B.

cěďka zob. **cěďьka**

cěď'a dial. pld. i wsch. 'cedzenie': 'to, co precedzone, cedzone'

~ sło. *ceja* 'cedzenie, das Seihen' (Pleteršnik);

ros. dial. *цѣжа* 'rozrobiona mąka owsiana jako przyprawa do kapuśniaku' (Dal), 'kisiel z mąki owsianej' (Opyt Dop.). ~

Od *cěditi*, o budowie zob. I 81—2.

Por. *cěď'ь*.

W. B. — F. S.

cěď'akъ *cěď'aka*: **cěďakъ** *cěďaka* dial. zach. i pld. 'przyrząd do precedzania, sitko'

~ pol. *cedzak -ka* 'naczynie kuchenne do cedzenia, durszlak', dial. *cežak* 'cedzidło do mleka' (Kucala PSM), głuź. *cydžak -ka* 'cedzidło, durszlak, filtr', dial. 'sitko do mleka' (Sorb. SA II 220), czes. dial. *cežák -ku* 'garnek do cedzenia udojonego mleka' (Přír. slov.), 'cedzidło' (Bartoš DSM), *ceď'ák -ku* 'narzędzie do cedzenia, cedzidło' (Přír. slov.), wałaskie 'garnek do cedzenia udojonego mleka' (Bartoš DSM), śla. *cedák -ka* 'sitko do cedzenia, cedzidło; garnek, do którego się cedzi mleko', dial. *ceziak*: *cedžák* 'cedzidło, sitko' (Kálal);

bułg. dial. *цѣďák* 'przyrząd do cedzenia, cedzidło' (Gerov Dop.), *цѣďák* 'rzadka tkanina do precedzania np. mleka' (BDial. II 297: Rodopy). ~

Od *cěditi*, o budowie zob. I 90.

Por. *cěď'ьka*: *cěďьka*, *cěďidlo*, *cěďilьka*, *cěď'ava*.

W. B. — F. S.

cěď'ava dial. zach. 'przyrząd do cedzenia płynów, zwłaszcza kawał tkaniny używany do precedzania mleka'

~ dłuź. *cejšawa* 'przyrząd do cedzenia; płótno do cedzenia' (zob. Sorb. SA II 220), głuź. *cydšawa* 'płótno do cedzenia', 'kobieta, która coś precedza';

por. lepiej poświadczone dem. z suf. *-ška*: pol. dawne XVIII w. i dial. *cedzawka* 'cedzidło, narzędzie do cedzenia' (L., Karłowicz SGP), dłuź. *cejšawka* 'cedzidło, płótno do cedzenia mleka', głuź. *cydšawka* 'szmatka do cedzenia', dial. *cejdšawka* 'ts.' (Michalk Neustadt; o zasięgu i postaciach w gwa-

rach luż. zob. Wirth BSS I m. 42, s. 31—2, Sorb. SA l. c.), sła. dial. *cezavka* 'przyrząd do cedzenia, cedzidło' (Kálal). ~

Od *cěditi*, z suf. *-ava*.

Por. *cědidlo*, *cědila*.

W. B. — F. S.

cěd'ъ cěd'a (wsch. też **kěd'ъ**) 'to, co precedzone, odcedzone, precedzony roztwór czegoś'

~ czes. *cez* m. 'filtr, sączek';

sch. od XVII w. *cijed' cijed'a* 'roztwór wody z popiołem, ług, lixivium', bułg. dial. *цедъ* : *цедъ* m. 'ts.' (Gerov), maced. *цез* f. 'ts.';

strus. *цѣдъ -ѣдъ* 'roztwór mąki na kisiel', ros. przestarz. *цѣдъ -ѣдъ* : *цѣдъ -ѣдъ* 'precedzony roztwór czegoś, zwłaszcza o roztworze mąki na kisiel', dial. też *цѣдъ -ѣдъ* : *цѣдъ -ѣдъ* 'precedzony roztwór mąki owsianej na kisiel, woda odcedzona z zakwaszonego roztworu mąki owsianej' (Dal, Opyt), *цѣдъ* 'ts.' (Głuskińska SIOr XV 477—8). ~

Por. nowsze formacje: ukr. dial. *цід* -*ды* 'zakwas, zaczyn do ciasta (zrobiony z otrębów)' (Hrinčenko, URS), brus. dial. *цед* 'roztwór mąki owsianej na kisiel' (Nosovič).

Od *cěditi*, o budowie zob. I 81.

Por. *cěd'a*.

W. B. — F. S.

cěd'ъka : **cědka** 'przyrząd do cedzenia, sitko'

cěd'ъka: ~ pol. dial. *cedzka* 'naczynie do cedzenia ziemniaków' (Karłowicz SGP), *cadzka* 'narzędzie do cedzenia, sitko do cedzenia mleka; płótno do cedzenia mleka' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz., AGM I m. 40, cz. II 117—8), kasz. *ceżka* : *cażka* 'sitko do mleka' (Sychta SK, AJK VII m. 332, cz. II 162: tu też o zasięgu w gwarach pol.);

ros. dial. *цѣдъка* 'przyrząd do cedzenia, sitko' (Dal), ukr. *цідъка* 'ts.' (Żel.). ~

Por. pol. dial. kasz. *cedzko* : *cadzko* 'naczynie do cedzenia mleka' (AJK VII cz. II 162—3).

cědka: ~ pol. dial. *cedzka* : *cadzka* 'płótno do cedzenia mleka' (Karłowicz SGP);

sch. *cijetka* 'naczynie do cedzenia, sitko' (też dial. *cětka* w Srijemie, *citka* w Dalmacji, Vuk, RJAZ), bułg. *цѣдка* 'przyrząd do cedzenia'. ~

Od *cěditi*, o budowie zob. I 94.

Por. *cěd'akъ* : *cědakъ*, *cědidlo*, *cědila*, *cěd'ava*.

W. B. — F. S.

cěglъ zob. **scěglъ**

cělě zob. **cělo**

cělěti cělějъ 'stawać się całym, zdrowym, goić się'

~ pol. tylko z pref. np. *ocaleć ocaleję* 'uniknąć śmierci, zagłady, zniszczenia' od XVIII w., głuż. *cyleć* 'stawać się całym, solidescere' (Pfuhl), czes. przestarz. *celeti* 3 pl. *-ejí* 'goić się', stczes. XV w. *cělěti -ejju* 'ts.', sła. *celiet'* 3 pl. *-ejú* 'stawać się całym', *celiet' sa* 'goić się, zabliznić się, o ranie';

sle. *čělěti -lím* 'goić się' (Pleteršnik), sch. *cijeljeti -lím* 'ts.', scs. *цѣлѣти -лѣмъ* 'stawać się zdrowym, zdrowieć';

strus. *цѣлѣти -лѣю* 'stawać się zdrowym, zdrowieć', XII w., ros. tylko z pref. np. *уцелѣть -лѣю -лѣемъ* 'ocaleć, wyjść cało, zachować się', ukr.

provinc. *цїліму* 'pozostawać całym; leczyć się, goić się', 'stawać się twardym, zwartym, np. o skibach ziemi' (Zel.). ~

W stpol. zaświadczone też *u-cleć* 'ocaleć' (u L. z r. 1690), dial. *clenie* 'leczenie, kuracja, wypoczynek', *clie* 'leczyć', *clie się* 'leczyć się', *wyclie się* 'wyzdrowieć; wypogodzić się' (Karłowicz SGP). Mogą to być ślady pierwotnego czasownika stanu z charakterystycznym dla tej formacji wokalizmem zredukowanym. Por. pol. dial. *wy-cnać się* 'wyzdrowieć' (Karłowicz SGP: Ropczyce), bułg. dial. *цална* 'ucałuję' (Gerov).

Inchoativum od *cělz*, o budowie zob. I 47. Najbliższy odpowiednik: stwniem. *heilén* 'stawać się zdrowym'.

Trautmann BSW 112.

T. Sz. — F. S.

cělica zob. **cělъсь**

cělіkъ zob. **cělъсь**

cělina : dial. płn. **cělizna** 'ziemia jeszcze nie uprawiana, nie orana, nowizna, terra inarata', 'całość, pełnia czegoś'

cělina: ~ pol. dial. *celina* 'pole nie zorane, ugór; ziemia nieurodzajna; gleba gliniasta, glina' (MAGP XI m. 523, cz. II 86—7, Zaręba AJŚ II m. 69, cz. II 21, Karłowicz SGP), por. stpol. z r. 1400 *celinka* 'ugór, ziemia nieuprawna' (może nomen proprium, Słownik stpol.), głuź. *cylina* 'całość; suma', 'ziemia nie uprawiana, nie orana', czes. przestarz. *celina* 'całość, ład, kontynent', 'nienaruszony śnieg; dolna warstwa martwej ziemi' (też dial. np. Bartoš DSM), dial. także 'żółta glina do wyrobu cegły' (Lamprecht Opava), śl. *celina* 'całość', 'nie uprawiana ziemia, nie zorane pole, ugór', 'nieurodzajna, martwa warstwa ziemi pod glebą', 'coś nietkniętego, nieporuszonego, np. o śniegu' (też dial., Kálal);

śl. *cělina* 'kontynent, ład', 'nie uprawiana ziemia, ugór', przestarz. 'całość', sch. *cejlina* 'całość, całośćkształt, integritas' od XVI w., od XVII w. 'ziemia nie orana, nieuprawna' (też dial. np. czakaw. *celyna*, HDZ I 154), cs. *цѣлина* 'solum desertum' (Miklosich LP), bułg. *целина* 'pole nie orane lub orane bardzo dawno', też dial. np. *цели* 'ugór; łąka' (Stojkov Banat), *цалина* 'ugór' (BDial. II 297: Rodopy), maced. *целина* 'całość, pełnia czegoś', 'nie uprawiana lub zaniedbana w uprawie ziemia';

strus. *цѣлина* 'nie orana ziemia, nowizna', ros. *целина* 'odłogi i ugory, ziemia jeszcze nie uprawiana, nowizna; nietknięta powierzchnia czegoś, np. śniegu', ukr. *цїліна* 'ziemia jeszcze nie uprawiana, nowizna, ugór', brus. *цалина* 'ts.'. ~

cělizna: ~ pol. *calizna* 'ziemia nie uprawiana, nie orana', dial. *calizna* : *celizna* 'twarda wewnętrzna warstwa ziemi' (w tym znaczeniu już w XVI w., SP XVI IBL), 'pole nie zorane, ugór; ziemia nieurodzajna; pominięty przy orce kawałek ziemi; pole, łąka, pastwisko; gleba gliniasta, glina; całość np. o ziemi' (MAGP XI m. 523, cz. II 85—7, Zaręba AJŚ II m. 69, cz. II 21, Karłowicz SGP), kasz. *calězna* 'rola podzielona miedzami' (Sychta SK), od XVI w. *calizna* 'pokłady skał nie naruszone, nie naruszony robotą główny masyw kamienia, soli', głuź. *cylizna* 'całość; suma', 'kontynent, stały ład', czes. dial. *celizna* 'dolna warstwa martwej ziemi', 'nienaruszony śnieg' (Bartoš DSM), 'kawał lodu, kra' (Jungmann);

strus. *цѣлизна* 'ziemia nie orana lub zaniedbana, nie uprawiana', 'ład, dno morskie', ros. przestarz. *целизна* 'ziemia nigdy nie orana, nowizna', u Dala też *целизна* 'nieskazitelność, niewinność', dial. także z właściwym dialektem

pln.ros. $\check{c} < c$ (Vasmer REW III 311) *челізнá* 'ziemia nie zaorana, ugór', 'miejsce ominięte przy orce' (w tym znaczeniu też *челізня*, Опыт), 'miejsce ominięte w tkaninie' (Dal, Опыт, Опыт Доп., Мельниченко Jaroslavl). ~

Por. 1. bułg. dial. *чáлнн* 'ziemia nie uprawiana, ugór' (Gerov, BDial. I 271: Sofijsko);

2. głuź. *cyliznosć* 'całość, pełnia' (Pfuhl).

Od *cělъ* w znaczeniu 'nieuszkodzony, nienaruszony'. O suf. *-ina* : *-izna* zob. I 120—1, 122. Jednolitość wyspecjalizowanego znaczenia gwarantuje prastłowiański charakter wyrazu.

T. Sz. — W. B.

cělstvъ cělstva cělstvo dial. zach. 'stanowiący jednolitą całość, całkowity, niepodzielny'

~ głuź. *cylistwy* 'zupełny, cały, całkowity, kompletny, masywny; porządny, solidny', czes. *celistvý* 'cały, niepodzielny, zupełny, kompletny', dawne (już stczes. XV w. *cělístvý*) 'zrobiony z jednego kawałka, jednolity, masywny', stczes. od XV w. też 'leczący, gojący, np. o maści' (Gebauer Sl., Jungmann), sła. *celistvý* 'zrobiony z jednego kawałka, jednolity, niepodzielny; całkowity, kompletny'. ~

Por. 1. czes. *celitý* 'całkowity, zupełny';

2. stczes. *cělivý* 'leczący, gojący, o maści'.

Od *cělъ*. Por. stprus. **kailūsta-* 'zdrowy', na które wskazuje *kailūstiskan* acc. sg. 'zdrowie'. W. B.

cěliti cěl'ŏ zach. i pld. 'czynić całym, zdrowym, leczyć, uzdrawiać'

~ stpol. w jednym przykładzie z XV w. *celić* (zapisane jako *czyłq* zamiast *celę?*) 'naprawiać, reficere', w XVIII w. *calić* 'zachowywać w całości, ochraniać' (L.), dial. *cal'ic* 'łączyć w całość, komasować' (Szymczak Domaniewek), *celić* 'cucić omdlałego' (Karłowicz SGP: Wlkopol.), dziś w języku liter. tylko z pref. np. *ocalić* 'uratować przed zagładą, zniszczeniem, zachować w całości', głuź. *cylic* 'czynić całym, uzupełniać', czes. przestarz. *celiti* 'leczyć, goić' (już stczes. od pocz. XIV w. *cěliti -l'u*), *celiti se* 'leczyć się, goić się', rzadko 'łączyć się w jedną całość', sła. *celit'* 'goić, leczyć';

słc. *cěliti -lim* : *celiti cělím* 'goić, leczyć', 'łączyć w całość', sch. *cjěliti -lím* 'całować' (też dial. np. u Vuka z Boki: dziec.), *cijěliti cìjělím* 'goić, zablizniać, sanare' od XVI w. (RJAZ), dziś też 'czynić coś całym, łączyć w całość' (RMat.), scs. *цѣлѣти -лѣ* 'uzdrawiać; czynić całym, zdrowym' (zob. L. Moszyński RKJW VI 89—98), bułg. ludowe *целá -лѣу, -лѣх* 'leczyć, uzdrawiać', maced. *целу* 'ts.';

z scs.: rus.-cs. od XI w. *цѣлѣти -лѣ* 'leczyć, uzdrawiać', ros. przestarz. książkowe *цѣлѣть -лѣ* 'ts.', ukr. przestarz. książkowe *цѣлѣти -лѣ* 'ts.', prowinc. 'czynić całym, łączyć' (Žel.). ~

Por. bułg. *цѣлѣ цѣлѣу* 'leczyć', maced. arch. *цѣрам цѣрѣу* 'ts.', nomen deverbale: bułg. dial. *цѣр* m. 'lekarstwo' : 'leczenie', maced. *цѣр* 'lekarstwo'; oboczność *-r* : *-l* nierzadka zarówno w pierwiastkach jak i sufiksach ie. (Meillet Mél. Mikola 157—9, Benveniste Origines 40, zob. *golsъ, klikъ* : *krikъ*), z drugiej jednak strony zmiana *l* > *r* należy do najstarszych zjawisk romańszczyzny bałkańskiej (Skok RES VII 180).

Denominativum od *cělъ*, o budowie zob. I 57. Najbliższy odpowiednik: goc. *hailjan* 'czynić zdrowym, uzdrawiać, leczyć'.

Meillet RES VII 269—70, Trautmann BSW 112.

H. W. — T. Sz.

cělizna zob. *cělina*

cělo : pln. cělě adv. 'w całości, bez uszkodzenia, statu integro'

cělo: ~ pol. od 1400 r. *cało* 'w całości, bez uszkodzenia, bez uszczerbku, nie ponosząc szkody' (też dial., np. kasz. Lorentz PW, Sychta SK), stpol. też 'zupełnie, kompletnie, bez reszty; w stanie nie złożonym z części, nie w kawałkach', dłuż. *celo* 'zupełnie, kompletnie, ciągle, nieprzerwanie, stale, zawsze', głuź. *cyło* 'cały czas', dial. 'ciągle, stale' (Michalk Neustadt), czes. dawne *celo* 'całkiem, całkowicie, zupełnie' (Jungmann), stczes. *za cělo* 'rzeczywiście';

sł. od XVI w. *celô* 'całkiem, zupełnie; nawet', sch. *cijělo* 'całkiem, zupełnie', 'bez wątplenia, na pewno' (w tym znaczeniu też *za cijělo*, RJAZ), cs. *цѣло* 'perfecto', maced. *уцѣло* 'całkiem, zupełnie';

ukr. dial. *цїло* 'całkiem, zupełnie' (Żel.). ~

cělě: ~ pol. dawne *cale* 'zupełnie, całkiem' (też dial. Karłowicz SGP, Lorentz PW; dziś w języku liter. w tym znaczeniu *wcale*), stpol. od XV w. 'w całości, bez naruszenia; zupełnie, kompletnie; nie w częściach', dłuż. *cele* 'zupełnie, całkiem', głuź. *cyle* 'całkiem, całkowicie' (też dial. Michalk Neustadt), czes. *cele* 'całkiem, zupełnie', stczes. *cěle* 'prawdziwie, rzeczywiście', sła. książkowe *cele* 'całkiem, zupełnie';

ukr. *цїне* 'całkiem, całkowicie; rzeczywiście' (Żel., Hrinčenko). ~

Por. 1. głuź. dial. *cyłu* 'całkiem, zupełnie' (Michalk Neustadt);

2. sł. przestarz. *cěloma* 'w całości, zupełnie';

3. ukr. dial. *цїльма* 'całkiem, na wskroś' (Żel.).

Od *cělъ*.

W. B.

cělostъ cělosti 'pełnia czegoś, zupełność, kompletność, nienaruszalność, niepodzielność, integritas'

~ pol. od XV w. *całość -ci* (też dial., np. kasz.-sł. *całosc -ce*, Lorentz PW), głuź. *cyłość -će*, czes. *celost -ti*, stczes. od XIV w. *cělost -ti*, też *celest' -ti* (Jungmann), sła. *celost' -ti*, dial. wsch. też *całosc* (Buffa Dlhá Lúka);

sł. *cělost -ti*, sch. od XVI w. *cijělost -losti*, cs. *цѣлость*, bułg. *цѣлостъ*, maced. *целостъ*;

strus. *цѣлостъ*, ros. *цѣлостъ -ми*, ukr. *цїлїсть -лостї*, brus. *цѣлѣць*. ~

Por. paralelne abstractum z suf. *-ota* w tym samym znaczeniu: sł. *całota* acc. *całotą* (Lorentz PW), głuź. *cyłota*, czes. *celota* (Jungmann); sł. *celóta*, sch. *cjeldóta* (RMat.), od XVI w. *cjelděta*.

Abstractum od *cělъ*, z suf. *-ostъ*.

W. B.

cělovati cělujo 'pozdrawiać, witać', 'dotykać wargami kogoś w celu wyrażenia uczucia przyjaźni, osculari'

~ pol. *całować całuje* (stpol. też *całować*) 'osculari' (też dial.) od XV w., *całować się* 'całować kogo i wzajemnie odbierać pocałunki' od XIV w., czes. książkowe i poet. *celovati* 'osculari', stczes. *cělovati -uju* 'ts.' od r. 1300, sła. poet. *celovat' 'ts.'*;

sch. *cjeldovati cjelujem* 'osculari' od XIII w. (stąd sł. *cělováti -ŭjem* 'ts.', tak Pleteršnik), scs. *цѣловати -овѣм* 'witać, pozdrawiać', bułg. *цѣлувам*, dial. *цѣлувам*, u Gerova też *цѣлувам*, *цѣлѣвам* 'ts.', maced. dial. *цѣлува*, *цѣлува* 'ts.';

strus. *цѣловати = цоловати цѣлоуо* 'pozdrawiać, witać' od XI w., 'dziękować, wyrażać wdzięczność' (Pov. vr. let), 'całować, osculari', 'czcić, wielbić; oddawać cześć, składać pokłon' od XI w., ros. *цѣловать -ѣю*, przestarz. *цѣловать* 'osculari', ukr. *цїлувати цїлѣю* 'ts.', brus. *цѣлавѣць -ѣю* 'ts.'. ~

Por. nowszy paralelny derywat: głuż. *cyłowaś* 'stawać się całym, solidescere' (Pfuhl).

Od *cělz*, element *-ov-* jest może refleksem tematycznego *-u-* podstawy (p. Ekkert UZIS XXVII 114). Nie można wykluczyć starej kalki z zachodu: stwniem. *heilazzen*, ags. *hālettan* 'pozdrawiać': goc. *hails!* 'χαῖρε, bądź zdrów', łac. *salūtāre* 'pozdrawiać, witać': *salvus* 'żywy, zdrowy, cały, nienaruszony', *salvē* 'bądź pozdrowiony, witaj'.

Berneker SEW I 124, Meillet RS II 68—9, Kiparsky GLG 63, Benveniste PLG I 282.

H. W. — T. Sz. — F. S.

cělovitŕ zob. **cělovŕ**

cělovŕ *cělova cělovo*: **cělovitŕ** *cělovita cělovito* 'stanowiący jednolitą, spoiłą całość, integer'

cělovŕ: ~ ros. dial. *целовѹ* 'całkowity, nienaruszony, stanowiący naturalną całość' (Dal). ~

cělovitŕ: ~ stpol. XVI w. *calowity* 'jednolity, nie złożony z części, niepodzielny; nie wydrążony, pełny w środku, z jednego kawałka zrobiony', sła. dial. *celovitŕy* 'zrobiony z jednego kawałka, jednolity' (Kálal);

sł. książkowe *celovitŕ* 'całkowity, zupełny, obejmujący wszystkie części składowe stanowiące całość', sch. od XVI w. *cjeldvitŕ* 'ts.'. ~

Z suf. *-ьнз*: pol. dial. kasz. *calowni* 'cały w jednym kawałku; pełen, napelniony, nalany po brzegi' (Sychta SK, Lorentz PW), sł. *cělovnŕ* adv. 'całkowicie, zupełnie' (Pleteršnik).

Od *cělz*; *-ov-* jest śladem tematu na *-u-*, p. Ekkert UZIS XXVII 114.
Z suf. *-itŕ*. W. B.

cělz *cěla cělo* 'obejmujący wszystkie składniki, części składowe, nietknięty, nienaruszony, wszystek, pełny, zupełny, plenus, totus, integer': 'zdrowy', 'prawdziwy'

~ pol. *cały* (stpol. też *cał*) 'plenus, totus' od XIV w., 'nienaruszony, nie uszkodzony, bez uszczerbku, integer' od XV w., 'zdrowy, żywy' od XVI w., stpol. XVI w. 'jednolity, nie złożony z części, niepodzielny', 'doskonały, dobry, bez zarzutu; wielki, ogromny', dial. 'plenus, totus, integer, istny, sam, prawdziwy, czysty' (Karłowicz SGP), połab. *col* (*cělz), *col-tě* 'bądź zdrów! na zdrowie!', dłuż. *cěly*, stare u Jakubicy i Megisera *cały*, dial. *cyty* 'plenus, totus, integer', głuż. *cyty* 'plenus, totus', czes. *celý* 'plenus, totus, integer', 'taki sam, zupełnie podobny, prawdziwy', stczes. *cělý* 'plenus, totus, integer', 'zdrowy' od XIV w. (por. wyjątkowe z XIV w. z *cělu* 'całkiem', Gebauer HMC III 1, 326—7), sła. *celý* 'plenus, totus, integer', 'taki sam, zupełnie podobny, prawdziwy';

sł. *cěl cěla cělo*: *celó* 'plenus, totus, integer', 'taki sam, zupełnie podobny, całkowity', sch. *cěo*: *cějel cějela cějelo* (ekaw. *cěo cěla cělo*; też dial. np. czakaw. *cěl* Rasprave JAZU I 186, *cěl* HDZ I 154) 'plenus, totus, integer' od XIII w., 'prawdziwy, taki sam, identyczny, pełny', od XVII w. 'czysty (w znaczeniu moralnym i fizycznym)', np. dial. *cějelo vino* 'nie rozwodnione wino', scs. *цѣль* 'totus', 'zdrowy, sanus', bułg. *цѣл* (dial. też *цѣл*) 'totus, plenus, integer', 'prawdziwy, całkowity', 'zdrowy', maced. *цѣл* (też dial. np. *c'at* Małecky SW) 'plenus, totus, integer', 'prawdziwy, całkowity, zupełny';

strus. *цѣльнн* 'zdrowy (też psychicznie); czysty, nie uszkodzony, bez domieszki; silny', 'plenus, totus', 'całkowity, zrobiony z jednego kawałka',

ros. *цѣлый* : *цел целá celo* (dial. też *целой*, z pñ. ros. *ѣ* = *с* *цѣлый*, *цѣлый*, Dal) 'plenus, totus, integer', 'zdrowy', ukr. *цїлий* 'plenus, totus, integer', dial. *цїлий* 'ts.', 'prawdziwy', 'zdrowy', brus. *цѣлы* 'plenus, totus, integer', też 'napelniony, o naczyniu' (Nosovič).

Por. z suf. *-ьнъ*: ros. *цѣльный* 'jednolity, niepodzielny', 'nietknięty, nie napoczęty; nie uszkodzony' (np. *цѣльное молоко* 'mleko pełne', *цѣльная земля* 'nie orana ziemia'), ukr. *цїльний*, dial. *цїльний* 'samodzielny; nie naruszony, zupełny, całkowity' (Żel.). ~

Kontynuuje ie. *kai-lo-* : *kai-lu-* (o licznych śladach pierwotnego tematu na *-u-* w słow. zob. Ekkert UZIS XXVII 113—8). Dokładny odpowiednik: goc. *hails*, stwniem. *heil*, stnord. *heill* 'zdrowy, cały', stprus. **kailu-s* w *kailūstiskan* acc. sg. f. 'zdrowie' < **kailūstas* 'zdrowy'. Por. też cymr. *coel* f. 'omen, wróżba', stcymr. pl. *coilu* 'auspiciis'; o zaliczanym tu dawniej gr. *κοῖλον* τὸ *καλόν* 'piękno, ozdoba' Hes. zob. Frisk GEW I 892.

Meillet RS II 63, Trautmann BSW 112, Vasmer REW III 288, Kluge EW¹⁸ 297—8, Fraenkel BS 44—5, Skok ER I 267—8, Benveniste Voc. II 186—7. H. W. — T. Sz.

цѣлькъ *cělъka cělъko* dem., intens. od *cělъ*

~ pol. dawne (u L. z XVIII w.) *całki* 'niepodzielny, całkowity, nie cząstkowy, zupełny', dziś dial., np. Karłowicz SGP, Nitsch WP IV 161: Mpol., Zaręba Siołkowice, Gruchmanowa Kramaska, Maciejewski Chełm.-dobrz., Lorentz PW, głuź. *cyłki* dem. od *cyły*, sła. *celký* 'cały' (Kálal, Jungmann); sch. wyjątkowe w XVI w. *celko* adv. 'całkowicie, prorsus' (RJAZ), bułg. dial. *цѣлки* *цѣлка* *цѣлко* dem. od *цѣл* (Gerov). ~

Por. 1. adi. z suf. *-овъ* nawarstwionym na pierwotne *cělъkъ*: ros. przestarz. *цѣлковый* (рубль): przestarz. *цѣлкъч*, pot. *цѣлкъчи* 'rubel, srebrna moneta jednorublowa', ukr. *цїлковий* 'ts.', brus. dial. *цѣлковий* 'cały, nieuszkodzony' (Nosovič);

2. adv. *cělъkъmъ*: pol. od XVI w. *całkiem* 'zupełnie, całkowicie, doszczętnie', dawne 'w całości, w stanie nie naruszonym, nie uszkodzonym' (też dial., Karłowicz SGP), czes. *celkem* 'razem, w sumie; w przybliżeniu, prawie', arch. 'całkowicie, zupełnie', sła. *celkom* 'całkowicie, zupełnie'; ros. dial. *цѣлкомъ* : *цѣлком* 'w całości; całkowicie, zupełnie' (Dal), ukr. *цїлкомъ* 'w całości; w pełni, całkowicie, zupełnie', brus. *цѣлкомъ* 'w całości', *цѣлкамъ* 'w całości; całkowicie, zupełnie';

por. sła. arch. *celky* 'w całości, całkowicie, zupełnie' (Jungmann, Kálal, SSJ).

Tu nie należą powtarzające się w kilku językach słow. substantywizowane adi. *cělъ*: 1. z suf. *-ькъ* (zob. I 93): głuź. *cyłk* 'całość; zespół, grono; jednostka', czes. *celek -lku* 'całość, zbiór części lub jednostek', sła. *celok* 'ts.' (Kálal), sła. *cělek -lka* 'grunt w jednym kawałku koło domu', przestarz. 'całość', ros. *цѣлокъ -лкъ* 'ziemia nie orana, nowizna', 'coś całego, nieuszkodzonego, np. nie przeżuty kęs jedzenia' (Dal, Опыт Доп.), brus. dial. *цѣлкъ* pl. 'całe, nieuszkodzone ziarna konopi; cała kasza gryczana' (Nosovič);

2. z suf. *-ька* (zob. I 94): pol. *całka* 'liczba cała', dial. 'rzepa, brukiew w całości suszona' (Karłowicz SGP, już u L. z XVIII w., stąd u Jungmanna *celka* 'liczba całowita; cała rzepa suszona'), głuź. *cyłka* 'liczba całowita' (Pfuhl), sch. *cělka* 'dziewica', ros. *цѣлка* 'dziewictwo', 'dziewica', ukr. *цїлка* 'kasza z nieuszkodzonymi ziarnami' (Hrinčenko).

Por. też deminutywne i intensywne formacje na *-ǫkǫ*, *-ǫkǫ*:

cěl-ič-ǫkǫ: głuź. *cylički* (dłuż. *celycki*), czes. *celičký*, śl. *celičky*;

cěl-uč-ǫkǫ (: *cěl'-uč-ǫkǫ*): stpol. XVI—XVII w. *caluczki*, dial. kasz.-śl. *calučki*; *calučki*: *calučki* (Lorentz PW), pol. dial. *calučki* (Karłowicz SGP), dłuż. dial. *celucki*, czes. dial. moraw. *celučký* (Bartoš DSM), śl. *celučký*;

cěl-uš-ǫkǫ (: *cěl'-uš-ǫkǫ*): pol. *caluški* (też dial., Karłowicz SGP), dawne u L. *caluški*, dial. kasz.-śl. *caluški*: *caluški* (Lorentz PW), głuź. *cyłuški*;

cěl-ut-ǫkǫ (: *cěl'-ut-ǫkǫ*): pol. *calutki* (też dial., Olesch Sankt Annaberg), stczes. XV w. *cělitiký* (Gebauer Sl.), brus. *чалотки*.

Od *cělǫ*, z suf. *-ǫkǫ*.

W. B.

cěly cělǫve pld. i wsch. 'leczenie, gojenie'

~ scs. Euch. *цѣлы цѣльве* 'leczenie, gojenie', cs. też *цѣловъ* f. 'ts.';

strus. *цѣлы : цѣльвь цѣльве* 'wyleczenie, uzdrowienie'. ~

Por. ros. dial. *цѣлым цѣлымъ* 'całość, coś całego i nienaruszonego': ptn.-zach. *цѣлымъ* 'ts.' (Dal), o budowie p. I 79.

Abstr. od *cělǫ*. Dokładny odpowiednik: stpr. **kailū-* w *kailūstiskan* acc. sg. 'zdrowie'.

Skardżius *ŽD* 372, Fraenkel BS 44—5 (porównuje pod względem budowy łac. *salūs* 'zdrowie, życie, ocalenie': *salvus* 'żywy, zdrowy, cały'), Ekkert UZIS XXVII 114—5.

W. B.

cělǫcǫ cělǫca: wsch. **cělǫkǫ cělǫka**: pld. i wsch. **cělǫca** 'coś całego, nienaruszonego, zwłaszcza nie uprawiana jeszcze, nie orana ziemia, nienaruszony, nie zdeptany śnieg'

cělǫcǫ: ~ pol. od XVI w. *calec -lea* 'grunt twardy, znajdujący się pod uprawną warstwą ziemi, ziemia nie orana pługiem' (w tym znaczeniu w XVII—XVIII w. też *celc*, L.), 'pokład, jednolity masyw kamienia, kredy', dial. 'opuszczony przy oraniu kawałek ziemi' (MAGP XI cz. II 86), czes. dial. moraw. *celec* 'grunt twardy, znajdujący się pod uprawną warstwą ziemi; nienaruszony, nie podeptany śnieg' (Bartoš DSM), śl. dial. *celec -lea* 'nie zorany kawałek pola między dwiema rolami', 'coś co stanowi spoistą całość' (SSJ);

śle. *cělec -lea* 'nienaruszony, nie podeptany śnieg' (też dial., Pleteršnik), u Pleteršnika także 'ogier', 'nie uszkodzone jajko wielkanocne', sch. *cijelac -lea* 'ziemia nie uprawiana, nie orana, leżąca odłogiem', 'śnieg nienaruszony, nie podeptany' (dial. też 'zmarznięty śnieg, po którym można iść po wierzchu', RJAZ: Serbia), 'las jeszcze nie rąbany', *cijelac kamen* 'głaz, skała wystająca z ziemi', dial. *cělac* 'żir nenačet' (Vuk), bułg. dial. *целѣу* 'coś całego, nienaruszonego, np. o śniegu w górach' (Gerov);

ukr. dial. *цѣлѣу -льѣѣ* 'wielka bryła skalna' (Hrinčenko). ~

cělǫkǫ: ~ ros. *цѣлокѡм* 'w całości, całkowicie', przestarz. i dial. *цѣлик -укá* 'miejsce bez dróg, miejsce, przez które nie jeżdżono, nie chodzono', 'nienaruszony masyw np. skały, calizna', dial. u Dala też 'ziemia nie uprawiana, nie orana, odłóg, ugór', 'stary, nienaruszony las', 'masyw skalny, monolit', ukr. dial. *цѣлик -укá* 'ziemia nie uprawiana, nie orana, odłóg, ugór' (Hrinčenko), brus. *чалік -ікы* 'nietknięta powierzchnia czegoś, głównie o nienaruszonym, nie podeptanym śniegu'. ~

cělǫca: ~ śl. *cělǫca* 'cały trawnik, murawa, ganzer Rasen' (Pleteršnik), sch. *cjělǫca* 'nietknięta, nie orana, jeszcze nie uprawiana ziemia', w XVIII w. też 'grunt twardy, znajdujący się pod uprawną warstwą ziemi' (RJAZ);

ukr. *цїліця* 'ziemia nie uprawiana, odłóg, ugór', 'sól wydobywana z ziemi w kryształach' (Hrinčenko). ~

Od *cěľьś*, o suf. *-ьсь*, *-ікь*, *-іца* zob. I 99—100, 90, 98

W. B.

cěna 'zapłata (jako zadośćuczynienie), okup': 'wartość jakiegoś przedmiotu, pretium'

~ pol. *cena* (postać sekundarna według *cenić*, pierwotne *cana* jeszcze w XV w.) 'wartość przedmiotu wyrażana w pieniądzech, pretium' od XV w., 'wartość, waga, znaczenie, poważanie, wziętość' od XVI w., czes. *cena* 'wartość, pretium' (stczes. od XV w. *cěna*), 'ważność, znaczenie', 'nagroda' (to ostatnie znaczenie jest kalką z niem. *Preis*, por. Reiter DLtSch. 66), śl. *cena* 'wartość, pretium', 'ważność, znaczenie', 'nagroda' (ostatnie znaczenie jak w czes.);

śl. *cěna* 'wartość, pretium; ważność, znaczenie', sch. od XIV w. *cijěna* acc. *cijěnu* 'wartość, pretium; ważność, znaczenie', dawne 'zapłata, wynagrodzenie za trud, wysiłek' (RJAŻ), scs. *цїня* przede wszystkim 'zapłata' (np. Mar. Mat. XXVII 6: *цїня крѣве* 'zapłata za krew'), 'okup' (np. PS psalm XLVIII), też 'wartość, cena, *τιμή*, pretium' (zob. Osten-Sacken IF XXXIII 193—4), bułg. *ценá* (dial. też *цана*) 'wartość, pretium', maced. *цена* 'ts.';

strus. *цїня* 'wartość, pretium', 'zapłata', ros. *ценá* acc. *цѣну* 'wartość, pretium; ważność, znaczenie', 'zapłata, nagroda, wynagrodzenie za coś', ukr. *цїна* 'wartość, pretium', brus. *цана* 'ts.'. ~

W poszczególnych językach słow. powstało adi. *cěňьň* (z suf. *-ьň*) 'wartościowy, drogi, kosztowny': pol. *cenny* (też dial., np. Lorentz PW), czes. *cenný*, śl. *cenný*; sch. stare XVI—XVII w. *cijěnan*, cs. *цїньнь*, bułg. *цѣнен* *цѣнна* -но, strus. *цїньнь*, ros. *цѣнный*, ukr. *цїнный* (dial. *цїнный*, Żel.), brus. *цѣнны*;

w kilku językach słow. stwierdzamy sekundarne znaczenie 'tani' (< *'odpowiadający wartości, nie za drogi'):

1. śl. *ceněn*, sch. dial. od XVIII w. *cijěnan* (RJAŻ);

2. *cěň* (wygląda na archaiczny typ słowotwórczy z suf. *-o-*, por. jednak Skok ER I 263): śl. przestarz. *cěn cěna cěno*, sch. *cijěn-ěna-ěno* (też 'wartościowy, drogocenny'), adv. *cijěno*: dial. od XVII w. *cijěne* (czakaw. *cině*, Rasprave JAZU I 187) 'tanio' (RJAŻ).

Znaczenie to motywowane jest wyrażeniami przyimkowymi: śl. *v ceno*, po *ceni*, *cenó* 'tanio', sch. dawne *cijěnu* (też dial. np. czakaw. *o'ěnu*, HDZ I 154: Susak) 'tanio', ukr. *в цїні* 'tanio' (Potebnja RFV I 258).

Zgodność sch. *cijěna* acc. *cijěnu*, ekaw. *cěna* acc. *cěnu*, ros. *ценá* acc. *цѣну* gwarantuje pierwotność typu z akcentem ruchomym (p. Kuryłowicz Acc.² 185, Kiparsky Wortakzent 203).

Dokładne odpowiedniki: lit. *káina*, dial. *kainá* acc. *kainą* 'cena, wartość; pożytek, korzyść' (w języku liter. ze Żmudzi), awest. *kaēnā* f. 'odwet, zemsta, kara', gr. *ποινή* 'okup pieniężny za zabójstwo, grzywna; zapłata, zadośćuczynienie; nagroda, rekompensata; zemsta, bogini zemsty' (stąd łac. *poena* 'kara, pokuta, odszkodowanie, zemsta'). Kontynuują ie. **k^ooinā* (do czasownika oznaczającego 'zapłacić jako zadośćuczynienie, odpokutować' np. gr. *τίνω* 'zapłacić, odpokutować, ponieść karę; odplacić, zemścić się, ukarać; wynagrodzić sobie stratę, kazać sobie zapłacić', ie. **k^oei-*, zob. też *kajati*). Pierwotne znaczenie 'zemsta, kara': 'zapłata jako zadośćuczynienie': 'wartość' (p. Schrader RIA I 156).

Berneker SEW I 124—5, Frisk GEW II 573—4, Fraenkel LEW 203, Walde-Hofmann II 329—30, Trautmann BSW 113, Kuryłowicz Acc.² 185, 198, Vasmer REW III 288—9, Pokorny IEW 636—7.

H. W. — T. Sz. — F. S.

cěniti cěn'p 'oznaczać, wyznaczać cenę czegoś, szacować, taksować', pld. też 'dobić targu, kupić, zgodzić np. do pracy'

~ pol. *cenić cenię* 'przyznawać komu lub czemu znaczenie, walory, szanować, poważać' od XVI w., przestarz. 'oznaczać cenę, taksować, szacować, oceniać' od r. 1500 (dziś dial., np. Karłowicz SGP, Kucała PSM 268, Olesch Sankt Annaberg: *cyńić*), czes. *ceniti cením* 'oznaczać cenę, wartość, taksować, szacować' (też dial. *cěnit -im* np. Malina Mistrice), 'szanować, poważać' (Přír. slov.), stczes. XIII—XIV w. *cěniti -ňu* 'aestimare', śla. *cenit' -ním* 'oznaczać cenę, taksować, szacować';

śle. *cěniti cěnim* (dial. też *ceniti cením*) 'oznaczać cenę, taksować, szacować, oceniać', 'szanować, poważać', też perf. 'oszacować, ocenić', *ceniti cením* także 'obniżyć cenę' (SSKJ), sch. od XIV w. *cijěniti cijěnim* 'oznaczać cenę, taksować, szacować, oceniać', 'szanować, poważać', dial. 'godzić do pracy, najmować, conduco mercede' (Vuk), scs. *цѣнити цѣнѣ* 'szacować, taksować, oceniać', 'kupić, zgodzić' (np. Mar. Mat. XXVII 9), bułg. *ценя ценіи* (dial. też *цаня*) 'oznaczać cenę, szacować, oceniać', dial. także 'szanować' (Stojkov Banat), perf. *ценя (ce) ценіи (ce)* 'dobić targu, zgodzić, nająć, np. do służby', maced. *цени* 'oznaczać cenę, szacować, taksować, oceniać', 'szanować', perf. *цени* 'nająć do służby, umówić się co do ceny';

strus. *цѣнити цѣню* 'szacować, oceniać; sprzedawać', ros. *ценить ценю* *цѣнишь* (dawne *ценіишь*) 'wyznaczać cenę, oceniać, szacować', 'szanować, poważać, doceniać', dial. 'potępiać, wyśmiewać' (Opyt), 'besztać, łajać, ganić' (Opyt Dop., Dal), ukr. *цінити ціню ціниш* 'wyznaczać cenę, oceniać, szacować', 'szanować, poważać', brus. *цаніць цаню цэніш* 'ts.'. ~

Denominativum od *cěna*, o budowie zob. I 57. Pierwotnie z oczekiwanyim akcentem końcowym, p. Kiparsky Wortakzent 314.

H. W. — T. Sz. — W. B.

cěnz m. wsch. 'ziew, wolna przestrzeń w formie trójkąta tworząca się przez rozchylenie płaszczyzn nitek osnowy w warsztacie tkackim', 'kołeczki (deszczki) rozdzielające nici osnowy przy snuciu, każdy z dwu szeregów nici osnowy tworzący ziew'

~ ros. dial. *цен* m. : *ценá* 'каждый из двух рядов основы, образующих на ткацком стану зев', 'пасма ниток, в тальке или в мотке', 'стежка, дорожка, строка, ряд петель в узорочном тканье, плетении', 'каждый отобранный и изготовленный для плетенья пучок лык, образующий строку' (Dal), *цѣны* f. pl. 'пасмы в нитках, в тальке' (Opyt), 'две тонкие дощечки, от которых нитки основы, перекращаясь через одну, идут вверх и вниз' (Mel'ničenko Jaroslav'), *цѣнка* 'дорожка в плетеньи лаптей' (Opyt, Dal), *цѣнки -нок* : *-нков* pl. 'две тонкие дощечки в ткацком станке, разделяющие основы пополам' (SRSO);

por. tu może należąca bułg. dial. *ціна* 'малък нарез в горен край на вретено, за да се задържа нишката при въртене' (BDial. I 155: Strandža). ~

Zubatý Studie I 2, 90—1 i Trubačev RT 132—3 łączyli z bałt. *skai-men: lit. *skiemuō -meñs* 'Öffnung zwischen zwei Streifen der Kette, wo das

Schiffchen mit dem Faden durchgeht, Zettelbündel (beim Weben)', *skie-menys* pl. 'Weberfaden; dünne Latten am Webstuhl zum Auseinanderhalten der Zettelfäden', lot. *skiemenis* 'Wessen, die Scheidung der Aufzugsfäden; sich kreuzende Fäden (beim Weben)', *skiemeni, skieimini* pl. 'sich kreuzende Fäden (beim Weben); dünne Späne die der Weber beim Weben zwischen das Gewebe legt'. Nieufność budzi wąski zasięg wyrazu ograniczonego do części gwar ros. Czyżby dialektyczne przekształcenie synonimicznego: psł. *činz* (zob. *činz* 2.)? W. B. — F. S.

cěpati cěpaŋo dial. zach. i pld. 'sztywnieć, drętwieć', 'umierać'

~ czes. tylko z pref. np. *zcěpati -pám* 'zdychać, padać, o zwierzętach' (por. Machek ES² 83);

sł. *cěpati cěpam* (SSKJ też *cěpati cěpam*) 'padać martwym; spadać na ziemię, np. o gruszkach z drzewa', ekspresywne 'umierać, ginąć' (np. *ljudje so cepali kakor muhe*), sch. tylko z pref. np. *scěpati se scěpám se* 'zdrętwieć, zeszywnieć, skrzepnąć się' (np. u Vuka 'zamarznąć, o wodzie', RJAZ), scs. *оцѣпати -пѣм* 'zdrętwieć', bułg. dial. *cyěnsam* 'drętwieć, kostnieć' (Gerov). ~

Denominativum od *cěpъ*, por. co do rozwoju znaczenia *cěpěti* a także sch. *stati cěpom* 'zdrętwieć'. Fortunatov BB III 57 łączył z lit. *kaipiti -pstù* 'dostawać zawrotów głowy, być oszołomionym; niedomagać, być chorowitym, chorować' (zob. *cěpěněti*).

Berneker SEW I 125, Skok ER I 263.

K. P.

cěpěněti cěpěněŋo 'drętwieć, martwieć, cierpnąć'

~ czes. *cepeněti -nīm* 3 pl. *-ějí* 'ginać, padać, zdychać, o zwierzętach' (Přír. slov.), stczes. też 'sztywnieć, drętwieć' (zob. Machek ES² 83), dial. *zcepeněti* 'zdrętwieć' (Machek l. c.), chodzkie *cepenit* 'przestawać boleć', *s-cepenit* 'przestać boleć' (Hruška DSCh);

sł. dial. *cepeněti -nīm* 'drętwieć, kostnieć' (np. z zimna)', sch. XV w. *cepeneti se* 'drętwieć, rigescere' (w jednym przykładzie: *Jegda komu prьsti cepenet se*; ten sam przykład u Miklosicha LP jako *цѣпѣнѣти сѣ*), scs. tylko z pref. *оцѣпѣнѣти -нѣм* 'zdrętwieć; uschnąć', bułg. *цепенѣя -нѣеш* aor. *цепенѣях* 'drętwieć';

ros. *цепенѣть -нѣю -нѣеш* 'kostnieć, sztywnieć, drętwieć, np. z zimna; drętwieć, martwieć, np. z przerażenia' (też dial.), ukr. *цiпенiтu -нiю -нiсu* 'drętwieć, martwieć; niemieć', dial. *цепенiтu* 'drzeć' (Żel.). ~

Inchoativum od *cěpěnz* (zob. *cěpěti*), o suf. *-ěti -ěŋo* p. I 47. Fortunatov BB III 57 łączył z lit. *kaipiti* 'cierpieć na zawroty głowy, być oszołomionym; niedomagać, być chorowitym', zob. też Machek ES² 83, Fraenkel LEW 203.

K. P.

cěpěti cěpěŋo 'stawać się sztywnym; drętwieć; krzepnąć, stawać się krzepkim'

Na wyraz ten wskazują:

1. pierwotne partic. praet. pass. *cěpěnz*: czes. dial. chodzkie *cepenyŋ* 'zahartowany, krzepki' (Hruška DSCh), cs. XIV w. *цѣпѣнъ* 'rigidus' (u Miklosicha LP w formie *цѣпѣнъи*, ten sam przykład u Srezn. w formie *цѣпѣнъи* bez podanego znaczenia);

2. występujące w kilku językach słow. czasowniki prefigowane: pol. dial. *ocěpieć* 'osłabnąć wskutek upału, ociężać' (Karłowicz SGP), cs. *оцѣпати -пѣм* 'stężeć, stać się sztywnym, rigere', bułg. dial. *cyěnъ se* 'zdrętwieć, skostnieć' (Gerov), strus. *оцѣпати -пѣм* 'zeszywnieć, zdrętwieć', ukr. dial. *цiпiтu -нiю* 'zeszywnieć, zdrętwieć, skrzepnąć się' (Żel., Hrinčenko).

Denominativum od *cěpъ*, o budowie zob. I 47. Co do rozwoju znaczenia por. ros. *око́леть* 'zdrętwieć; zdechnąć' : *ко́л* 'kół, słup'.

Berneker SEW I 125, Vasmer REW III 289.

K. P.

cěpiti 1. *cěp'ŏ* pld. 'rozszczepiać, łupać, rozłupywać, findere'

~ sło. *ceṗiti* (SSKJ też *cěpiti*) *-im* 'findere' (też dial. np. rezjańskie 'rąbać, rozłupywać drzewo siekierą', Slav. Leks. 210), 'rozbijać', perf. i imperf. 'zaszczepiać, szczepić, przeszczepiać, np. o szczepieniu roślin', sch. od XVII w. *ciḡepiti ciḡepim* 'szczepić, zaszczipać rośliny', scs. Supr. *рiсцѣпити -плѣ* 'rozszczepić, rozłupać', cs. XIII w. *цѣпити -плѣ* 'findere' (stąd sch.-cs. XVI w. *ceṗiti* 'ts.', też u Stulicia, RJAZ; rus.-cs. *цѣпити -плю* 'rąbać, o drzewie', Srezn., *прицѣпитисѣ* 'przyjąć się, przyrósć', Srezn. III 226), por. cs. XI—XIII w. *присцѣпити (сѣ)* 'zaszczepić (się)' (Durnovo RES VI 218), bułg. *цѣня -ниш* aor. *цѣних* 'findere' (też dial. np. *цѣна* 'rozcinać, rozłupywać drzewo wzdłuż słojuw', Stojkov Banat), 'drzeć, rozdzierać, rozrywać, rozcinać', maced. *цени* 'rozłupywać drewno wzdłuż', 'rozcinać (np. owoce przed suszeniem)', 'rozrywać, drzeć, rwać', 'złobić brudę w ziemi', dial. *с'ѣр'а* : *с'ѣр'ам -пиш* 'rąbać drzewo na trzaski' (Małecki SW). ~

Nie należy tu zapewne ros. dial. *цени́ть* 'łać, sypać' (Vasmer REW III 290).

Por. sło. *ceṗati -pam* 'findere', sch. od XVI w. *ciḡepati ciḡepām* 'ts.', 'rozdziarać', 'rwać, np. o nodze'.

Ten sam pierwiastek co w *cěpъ* (zob.), do ie. **skēi-p-* 'odecinać, rozszczepiać'. Por. *šćepiti*. Skok ER I 263 uważał za denominativum od *cěpъ*, przeciw czemu przemawia i semantyka, i akcentuacja wyrazu (o akcencie p. van Wijk AslPh XXXVII 21).

Berneker SEW I 125, Sadnik-Aitzetmüller VWSS 220, Shevelov PS 299.

H. W. — T. Sz. — F. S.

cěpiti 2. *cěp'ŏ* wsch. 'zaczepiać, zahaczać'

~ ros. dial. *цени́ться* 'przyczepić się' (Dal), w języku liter. tylko z pref. np. *зацини́ть -цени́ишь* 'zahaczyć, zaczepić, zawadzić', przen. 'zaczepić, napastować', ukr. *ци́тити -плю -ниш* 'zaciskać, ściskać; trzymać, utrzymywać się, o mrozie', prowinc. *оци́тити* 'zakuć w łańcuchy' (Żel.). ~

Por. 1. ros. *цепля́ть -яю* 'chwytać, łapać; przyczepiać', *цепля́ться* 'przyczepiać się, chwytać się', ukr. *ци́пля́тися -ляюся* 'czepiać się, przyczepiać się' (Hrinčenko);

2. ros. dial. *цени́ть* 'zaczepiać' (Oпыт Доп., Dal).

Łącząc z łot. *kaipt* 'wytrzymać, wytrwać, rozwijać się, rosnać' : *āizcipt* 'stecken bleiben'. Por. bliskoznaczne *čepiti*.

Berneker SEW I 125—6, Vasmer REW III 290.

K. P.

cěpъ *cěpa* (wsch. też **kěpъ**) 'kij, pałka o różnym zastosowaniu', przede wszystkim 'narzędzie do młócenia zboża' (w tym znaczeniu na pfn. a szczególnie na zach. często pl. **cěpi**); 'część warsztatu tkackiego: kijek, pręt rozdzielający nici osnowy'

~ pol. *cep -pa* 'narzędzie do młócenia zboża' (od XV w.), dial. 'bijak u cepów' (AJK III cz. II 73: kasz., Kociewie, Małecki-Nitsch AJPP m. 110: pfn. część pogranicza pol.-laskiego, Nitsch DPŚ), zwykle pl. *cepy* 'narzędzie do ręcznego młócenia zboża' (już w 1400 r.), powszechne w gwarach, np. Kucala PSM, Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz., Tomaszewski GŁ, Sychta SK, dawne od XV w. też 'rodzaj broni, cepy bojowe', połab.

cepoi nom.-acc. pl. 'narzędzie do młócenia zboża' (por. też *cepak* 'kij, laska' < *čepakъ), dłuż. *cepy* pl. 'narzędzie do młócenia zboża', głuż. *cypy* pl. 'ts.', czes. *cep -pu* (stczes. od XIV w. *čep*) 'ts.' (też dial., np. Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Lamprecht Opava), stczes. też *čepy* pl. 'ts.; rodzaj broni, cepy bojowe' (Jungmann), śla. *cepy* pl. 'narzędzie do młócenia zboża' (też dial. np. *cepi, capi, copi*, zob. ASJ I cz. II 79), rzadko *cep -pa* 'ts.';

śle. *čep -pa* 'bijak cepów', 'jednoroczna gałązka służąca do szczepienia, zraz', przestarz. 'gruba pałka', dawne 'rozszczerzenie, szpara, szczelina', pl. *cepi* : *cepjé* 'przyrząd do młócenia', sch. *čijep -pa* od XVII w. 'bijak cepów (w formie deseczki)' (też dial. np. Vuk, czakaw. HDZ II 114), 'szczep, zraz', dawne XVII w. 'to, czym się bije: pałka, laska', bułg. ludowe *čén -sm* pl. *čénoše* 'płaski pręt wstawiany między nici osnowy', dial. *čén* 'mała drewniana pałeczka' (Stojkov Banat), *čan* 'trzonek siekiery', w pl. 'dwa pręciki krosien; dwie beleczki w siatce do przenoszenia trawy', *čenu* pl. 'pałeczki rozdzielające nici osnowy' (BDial. II 297—8: Rodopy), *č'an* 'pałeczka z okrągłymi wycięciami z dwóch stron do zatrzymywania nici' (BDial. I 154: Strandža), u Gerova też 'pęknięcie, szczelina', maced. *čen* 'szczelina, szpara; otwór w odzieży, np. wycięcie na kieszeń', dial. *č'ăp* pl. *č'ăpuwi* 'pręt służący do nawijania tkackiej osnowy na krosna' (Małecki SW);

strus. *чѣпъ* (Vasmer REW III 289), ros. *čen čená* 'narzędzie do młócenia: bijak razem z dzierzakiem' (dial. też *čon*, ARG m. 202), dial. także 'dzierzak cepów', 'bijak cepów' (ARG m. 203—4; w gwarach też bez palatalizacji *ken* 'cep', 'dzierzak cepów', 'bijak cepów', Głuskina SIOr XV 478—9), dial. *čeni* (także *keni, kuni*, Głuskina o. c. 479) 'nicielnica, przez którą przechodzą nici osnowy w krosnach', ptn. *čeni* : *čani* 'zaczepty dla niewodu na dnie jeziora' (Dal), ukr. *čín čína* pl. *čini* 'przyrząd do młócenia' (też dial., np. Dzendzelivskij Zakarp. II m. 184, UZLP 140, Slav. Leks. 57), brus. *čən čəna*, pl. *čani* 'ts.', dial. też 'bijak cepów' (DABM m. 258, kom. s. 828), poleskie *čən, čun* 'przyrząd do młócenia' (Leks. Poleszja 128), *čuni* pl. 'pręciki przy krosnach' (ib. 276). ~

Por. pol. dial. *cepa* 'bijak u cepów' (AJK III cz. II 73), 'narzędzie do młócenia, cepy' (Karlłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 108), śle. *čep cepi* 'przyrząd do młócenia, cepy', *čepě* f. pl. 'ts.' (Pleteršnik).

Może kontynuuje ie. **koīpo-* < **skōīpo-* : *koīpo-*, por. też ściśle związane verbum *čepiti*. Najbliższymi odpowiednikami byłyby: stind. *šépa-* 'penis', prakryckie *cheppa-* 'ts.', łac. *cippus* 'pal, słup, filar', alb. *thep* 'ostra skała' (*koīpos). W dalszym związku z ie. **skēi-p-* 'odcinać, rozszczerzać' : gr. *σχοῖτος* 'die Grundbalken, auf denen die Ziegel ruhen', *σχοῖτων* 'laska, kij', łac. *scipiō* 'kij, laska, pal'. Zob. też bliskoznaczne *ščepъ, ščepъ; čep-* : *ščep-* jak *čeriti* : *ščeriti, čegls* : *ščegls*. Niektóre ze znaczeń w poszczególnych językach słow. (np. 'szczelina, szpara') tłumaczyć trzeba wtórnym wpływem verbum *čepiti*. W strus. *чѣпъ* 'narzędzie do młócenia' (Sl. o polku Igor., Srezn.), ros. dial. *čen* 'ts.' (Dal) nagłosowe *č* zapewne pod wpływem bliskoznacznego *ščepъ*. — Pierwotne znaczenie 'odłupany, odszczepiony kawał drzewa'.

Kuryłowicz Ét. 20, Mladenov AslPh XXXVI 117—8, Shevelov PS 299, Vasmer REW III 289. — Za nomen deverbale od *čepiti* uważali nasz wyraz Machek ES² 83, Trubačev RT 133—4.

Zob. *čěpъkъ* : *čěpъcb*.

H. W. — T. Sz. — W. B.

cěpъkъ cěpъka (wsch. też **kěpъkъ**) : dial. pld. i wsch. **cěpъсь cěpъca** (wsch. także **kěpъсь**) dem. od *cěpъ*, pl. **cěpъси** 'część warsztatu tkackiego: kijki, pręty, rozdzielające nici osnowy'

cěpъkъ : **kěpъkъ** : ~ sli. *cepki* pl. 'przyrząd do młócenia zboża, cepy' (Lorentz PW), dłuż. *cepka* 'kij u niewodu, der Stock an den Flügelenden der Wate und des Garnsacks resp. Fischernetzes', *cepki* pl. 'płoch, grzebień tkacki', głuź. *cyrki* pl. 'ts.', sła. dial. *ciepky* pl. 'górna i dolna pałeczka, między którymi wiszą nici; pałeczki położone między parzystymi i nieparzystymi niemi osnowy' (Kálal, por. Trubačev RT 133);

sł. *cěpek -pka* 'jednoroczny pęd do szczepienia, szcep' (już w XVI w. u Dalmatina, też dial., Pleteršnik, SSKJ);

ros. dial. *ченок -нка* (też *кенок, кенок*, Głuskińska SIOr XV 478—9) 'dzierzak cepów', 'bijak cepów', *ченки -нок* : *-ков* pl. 'dwie cienkie deseczki rozdzielające osnowę na pół' (SRSO), *ченки* 'nicielnice, przez które przechodzą nici osnowy' (Opyt Dop., Dal), *кенок, кенки* pl. 'okrągłe pałeczki, do których przywiązują się nicielnice; szpulki' (Głuskińska o. c. 479), ukr. *чинок -нка* 'przyrząd do młócenia, cepy', 'kij, pałka, laska; pręt', dial. 'deseczka wkładana między nici osnowy', 'część dachu brogu', zakarpacie *чпкы* pl. 'pręciki, pałeczki, między którymi wiszą nicielnice' (Trubačev l. c.), brus. dial. *ченок -нка* 'przyrząd do młócenia, cepy', 'żerdka, drażek' (Nosovič; por. poleskie 'szczeble w drabinie: cienkie deseczki wstawiane w podłużne żerdzie', Leks. Poles'ja 191), *чанок* 'niewielka pałeczka w krosnach, przy pomocy której utrzymuje się płótno' (Jurčanka Mscisl.), poleskie *чпнкы* pl. 'pręciki przy krosnach; nicielnica; część krosien: poprzeczne kije lub deseczki' (Leks. Poles'ja 276). ~

cěpъсь : **kěpъсь** : ~ sł. *cěpec -pca* 'przyrząd do młócenia, cepy', 'bijak cepów', przestarz. 'gruba pałka, kij' (SSKJ, Pleteršnik), *cěpec -pca* 'zraz, szczepek' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *чѣпач -pca* 'żerdź, do której jest przymocowany oścień rybacki', 'to, co jest odszczepione, szczapa', *чѣпци* pl. 'oni śtapići što stoje u predi između nita i gornjeg vratila' (Vuk, RJAZ), bułg. dial. *ченѣу* pl. *ченѣу* 'płaski pręt wstawiony między nici osnowy' (Gerov, RBKE), *чѣнеу* 'ts.' (Stojkov Banat);

ros. dial. *ченѣу -нѣа* 'bijak cepów' (Dal), bez palatalizacji *кѣнѣу* 'ts.', 'dzierzak cepów' (Głuskińska o. c. 478—9). ~

Dem. od *cěpъ* : *kěpъ*, o suf. *-ъkъ, -ъcъ* zob. I 93, 100. T. Sz. — W. B.

cěpъ *cěpi* f. dial. wsch. i bułg. 'powróż, lina'

~ bułg. dial. *чен* f. 'въже от желязо' (Gerov);

ros. *ченъ* f. 'łańcuch' (por. w XVII w. 'ts.', Porochova LSL 187), 'szereg', *чѣну* pl. 'pęta, kajdany', dial. *ченъ* 'rzemień u cepów' (Mel'ničenko Jaroslavl), ukr. *чен чѣну* 'łańcuch' (u Żel. też *ченá* f. 'ts. '), brus. dial. *чен чѣну* f. 'łańcuch' (Nosovič), poleskie *чѣн* m. 'rodzaj sznura używanego przy wozie' (Leks. Poles'ja 191). ~

Por. z nagłosowym *č-* (zob. *čepiti* : *cěpiti*): ros. dawne i dial. *ченъ* f. 'łańcuch', dial. pskowskie *чен* 'rząd, szereg' (Dal).

Pierwotne n. actionis od *cěpiti* 2. z suf. *-ъ*. Pierwotne znaczenie 'zaczepianie, zahaczanie', stąd n. acti 'to, czym się zaczepia', n. rei 'sznur, powróż'.

Vasmer REW III 290.

K. P.

cěрьсь zob. cěръкъ

cěriti cěr'о zach. i pld. 'rozcinać, rozdzierać, powodować rozdarcie, szczelinę': 'pokazywać, wyszczerzać zęby, zwykle przy śmiechu, grożeniu', **cěriti se** 'śmiać się szczerząc zęby'

~ czes. wyjątkowe XVIII w. *ceřiti -řim* zuby 'szczerzyć zęby' (według Jungmanna sła.), *ceřiti se* 'rozdziierać się, pękać' (Jungmann, Kott I 128), sła. *cerit' -rim* zuby 'szczerzyć zęby', *cerit' sa : vycerit'* 'śmiać się szczerząc zęby', 'otwierać się, tworzyć szczelinę, o czymś rozszczepionym';

sł. *cěriti* 'szczerzyć zęby' (tylko u Miklosicha EW 299; por. u Pleteršnika z Habelicia XVII w. *ocěrjanje* 'grymas'), sch. od XVI w. *cěriti -rim* (dawniej też w jekawskiej postaci *cjěriti*) 'pokazywać, szczerzyć zęby (głównie przy śmiechu, ale też grożąc)', *cěriti se* 'śmiać się szczerząc zęby', 'otwierać się, pękać, tworzyć szczelinę, o ziemi' (RJAZ), dial. w Serbii *cěriti cěrim* 'przepuszczać płyn przez pęknięcie, o naczyniu', *cěriti se: ceri se* 'platno koje je rijetko te se providi' (RJAZ), bułg. dial. *оцѣря -пиу* 'wyszczerzać zęby', *оцѣря се* 'wyszczerzać się' (Gerov), maced. *цѣпу се* 'śmiać się szczerząc zęby'. ~

Por. czes. *ceniti se* 'śmiać się', *ceniti* zuby 'szczerzyć zęby', sła. dial. *cenit'* zuby 'ts.', według Machka Pocta Trávn. 319, ES² 83 późniejsza lokalna sekundarna innowacja < *cěhniti < cěriti, mniej prawdopodobne objaśnienie Trubačeva Slav. Jaz. VII 301—2 uważającego postać cěniti za psł.: pierwiastek cě- i suf. -n- w nawiązaniu do cěđiti, cěpiti, cěriti.

Kontynuuje pierwotne *skair-, zob. synonimiczne ščeriti. Co do różnicy nagłosu por. cěpiti 1. : ščepiti. Pierwotne znaczenie 'rozcinać, tworzyć szparę, szczelinę' zawężone do 'robić grymas twarzy ukazując zęby'.

Basmer SEW I 126, Durnovo RES VI 219, Bernard RES XXVII 39, Vasmer REW III 450, Shevelov PS 297, Skok ER I 270.

H. W. — T. Sz. — W. B.

cěsar'ь cěsar'a : cьsar'ь cьsar'a 'najwyższy tytuł panującego, władca, imperator' **cěsar'ь**: ~ pol. od XIV w. *cesarz -rza*, w XVI w. też wyjątkowo *casarz* (Mańcz.), czes. *cisař -ře* (też dial. np. moraw. *tisař*, laskie *tisař*, Bartoš DSM), stczes. od XIV w. *ciesar'* (por. Gebauer HMČ I 352), sła. w XVI w. *ciesár*, dziś tylko *cisár -ra* (z -i- pod wpływem czes., zob. Stanislav DSJ I 62, 383);

sł. *cěsar -árja*, sch. od XV w. *cěsar* : *cěsar -ra*, dial. też *cesär* (Skok ER I 258), ses. *цѣсарь*, maced. książkowe *цѣсар*;

rus.-es. *цѣсарь, цѣсарь, цѣсарь*, ros. historyczne *цѣсарь*, ukr. historyczne *цѣсар -ря*, brus. historyczne *цѣсар*. ~

cьsar'ь: ~ sch. od XII w. *cār -ra*, bułg. *цар -я царѣ* tytuł władców bułgarskich od Symeona r. 917, ludowe też 'naczelnik, przywódca' (Gerov), maced. *цар -еву* : -осу, dial. *cár* 'cár'u (Małcki SW);

strus. *цѣсарь* od XI w., *царь*, ros. *царь царя* jako tytuł od r. 1547 (Sobolevskij Sl VIII 491; stąd pol. od XVI w. *car*, w XVI w. też *carz*, dłuż. *car* 'cesarz rosyjski', głuź. *car -ja* 'ts.', czes. *car*, sła. *cár* por. Machek ES² 81, sł. *cār cārja*), ukr. *цар царя*, brus. *цар царя*. ~

Dobrze są zaświadczone w językach słow. przymiotniki dzierzawcze: 1. *cěsar'ьskъ* : *cьsar'ьskъ*: pol. od XV w. *cesarski* (w XVI w. też wyjątkowo *casarski*), czes. *cisařský*, stczes. od XV w. *ciesar'ský*, sła. *cisárský*; sł. *cesárski*, sch. *cěsar'ski* : *cěsar'ski* od XIII w., ses. *цѣсарьскъ*; rus.-es. *цѣсарьскѣи, цѣсарьскѣи*, ros. historyczne *цѣсарский*, ukr. *цѣсарський*, brus. historyczne *цѣсарски*;

sł. *cârski*, sch. *cârskî* od XIII w., bułg. *църски*, maced. *царски*; strus. *цесарьскыи, царьскыи*, ros. *царский*, ukr. *царський*, brus. *църски*;

2. *césar'evъ*: stpol. od XV w. *cesarzow*, dziś dial. np. kasz. *cesařów* (Lorentz PW), stczes. *ciesařový*, dial. moraw. *tiesařový*, sł. *cesárjev*, sch. od XIV w. *cěsārev* : *cěsarev*, dawne też *cěsarov*, scs. *цѣсарѣвъ*, strus. *цѣсаревъ* : *цѣсаревъ*, ukr. *цїсарів -рева -рево* (Hrinčenko).

Por. też adi. z suf. *-jъ* : *cěsar'ь* (scs. *цѣсарь*, strus. *цѣсарь* : *цѣсарь*) : *сьsar'ь* (stsch. XIV w. *car* f. *carja*, w XIII w. NM *Сьсарь Градь*, RJAZ).

Stara wędrowna pożyczka. Postać *cěsar'ь* zasadniczo zach.słow. i scs. Na pierwotną pożyczkę z goc. *kaisar* (< łac. *Caesar*, Feist VWGS 304) narodziły się nowsze zapożyczenia romańskie: z łac. *caesar*, ludowe adi. *caesārius*, klasyczne *caesāreus*. Postać *сьsar'ь* — ludowy wariant pld.wsch.słow. Co do *ь* : *ě*, *e* por. scs. *grěbsky* : łac. *Graecus*, scs. *льъ* : stgniem. *lewō*, łac. *leō*. Dopatrywano się tu też często spotykanego w tytułach skrócenia.

Skok Razprave SAZU III 33—44, ER I 258—9, Lindertówna SO IX 613—4, Birkenmajer JP XXIII 133—40, 172—5, Stender-Petersen SGL 350—3, Kiparsky GLG 194—5, Sławski SE I 55—6, Kolarič SFPS V 149, Vaillant GC II 597—8, Vasmer REW III 283. — O strus. oboczności *cesar'ь* : *cěsar'ь* zob. L. Moszyński ZUG I, 1971, 57—64.

H. W. — T. Sz. — F. S.

cěsta zach. i pld. 'wytrzebiona droga, przesieka'

~ czes. *cesta* (stczes. od XIV w. *cěsta*, *ciesta*) 'droga', 'podróż', też dial. np. Bartoš DSM (z stczes. w stpol. w Biblii królowej Zofii p. Ogonowski AslPh IV 363, Nehring AslPh VI 174, 178, Urbańczyk BZ 102), sł. *cesta* 'droga', 'podróż', też dial. np. Sipos Bükk-Gebirge (z czes. lub sł. w gwarch pol. na pograniczu czeskim i słowackim *cesta* 'droga', o zasięgu MAGP V m. 241, Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ);

sł. *cěsta* 'droga' (też dial. np. rezjańskie, Slav. Leks. 209), sch. od XIV w. *cěsta* 'droga, gościniec, szosa, via' (dial. czakaw. też *cista*, Skok ER I 259), cs. *цѣста* 'ulica, platea', 'villa, casa' (rus.-cs. *цѣста* 'droga, ulica' od XI w.), śrbułg. (w Psalterzu bolońskim) *цѣста* 'droga, ulica'. ~

Por. paralelnie utworzone w poszczególnych językach słow. adi. poss.:

1. z suf. *-ьнъ*: czes. *cestný* (stczes. *cěstný* już w XIII w.), sł. *cestný*, sł. *cěsten -tna -tno*, sch. *cěsnī*, stsch. *Cěstьнъ* NM (RJAZ);

2. *-ovъ*: czes. *cestový*, sł. *cestový*, por. sch. *cěstōvni*.

Ten sam pierwiastek co w *cěstiti* (zob.). Według Skoka ER I 259 pierwotnie zapewne *cěsta dorga* 'oczyszczona, wytrzebiona droga', por. łac. *via trita*, pol. *utarta droga*.

Brandt RFV XXI 214, Vasmer REW III 291. — Zubatý AslPh XVI 385 łączył z lit. *kaišti -šiu* 'skrobać, zeskrobywać, zdrapywać' (zob. też Trautmann BSW 113, Fraenkel LEW 204—5). H. W. — T. Sz. — W. B.

cěstiti cěst'ь dial. pld. 'czyścić, oczyszczać'

~ sł. dial. *cěstiti -tim* 'kastrować', *listje cestiti* 'obrywać liście' (Pleternik), scs. *о-цѣстити -штѣ* 'oczyścić', w Supr. *цѣстити са -штѣ са* 'oczyszczać się' (w przenośnym znaczeniu 'kastrować, εὐνουχίζειν': *самъ са цѣститвѣ не можемъ нъ вѣромъ*), cs. *исцѣстити* 'exstergere, o ranie' (z scs.: rus.-cs. *цѣстити цѣщюу* 'czyścić': *воини врона цѣстат* 'abstergunt', *оцѣстити* 'oczyścić', też przen. 'wyczyścić, wyostrzyć broni'), śrbułg. *оцѣстити* 'oczyścić' (Miletič PSp LXVI 98). ~

Z pierwotnego *kaistiti, causativum do *čista*. Podstawowe znaczenie 'robić czystym, oczyszczać'. Stosunek *čista* : *čěstiti* taki jak *tichō* : *těšiti*. Por. nowsze *čistiti*.

Meillet MSL XIV 353, SC 195, Sławski SE I 132, Vasmer REW III 291, Vaillant GC III 430. H. W. — T. Sz. — W. B.

čětati zob. **čisti**

čěty *čětze* zob. **čisti**

čět'a pld. 'dla, z powodu, propter, gratia' (stawiane po gen.)

~ sch. od XIII w., dziś przestarz. i dial. zach. *čiječa*, *čiječ* (dial. też *čiča*, *čiče*, *siču*, Skok ER I 262) 'dla, z powodu, propter' (w dawnych tekstach najczęściej po gen., też praep. cum gen.), cs. *чѣта* 'ts.' (po gen.), śrbułg. XIII w. u Jana Egzarchy *чѣта* 'ts.', z cs.: rus.-cs. XII—XIII w. *чѣта* 'ts.' (po gen.). ~

Brak pewnej etymologii. Ten sam typ słowotwórczy co synonimiczne *děl'a*, *dsl'a* (o budowie zob. Zubatý Studie II 45—6). Innowacja słów. Nie można wykluczyć związku z stind. *kéta*- 'wola, chęć, żądanie, zamiar, zaproszenie' (: *čětati* 'zauważa, spostrzega') i dalej z psł. *čisti čtō* (już Potebnja, K historii zvukov russ. jaz. II, 1880, 24 łączył nasz wyraz z lit. *skaityti* 'czytać, liczyć, rachować', zob. Jagić AslPh XXX 457). Trzeba by więc zrekonstruować pierwotne subst. *koitja 'wola' > **čēt'a*. Rozwój znaczenia byłby taki sam jak w niem. *dessentwillen*, *um* — *willen* 'z tego powodu, dlatego' : *Wille* 'wola'.

Berneker SEW I 128. — Nie widać podstaw do przyjęcia etymologii Skoka ZslPh VIII 403—4, IX 138—40, ER I 262: łączył z bułg. *чѣту* 'naprzeciw' i dalej z psł. *sz-rět'a* 'szczęście'. K. P. — F. S.

čěva zob. **čěvz**

čěvěti *čěv'q* dial. zach. 'tracić siłę, siły, słabnąć, schnąć'

~ pol. dial. *cywieć* 'chudnąć, schnąć, o człowieku chorym', *cewieć* 'wolno schnąć, np. o lnie' (Kučała PSM), *wycywieć* 'schudnąć, wyschnąć', *wycywieć* 'zdechnąć' (Karłowicz SGP), czes. *civěti civim* 'gapić się, tępo się patrzeć', u Jungmanna też 'bezczyinnie przebywać, zatrzymywać się, zwlekać', sła. *civiet' civiem* 'gapić się, tępo się patrzeć', 'być, sterczeć gdzieś samotnie', 'podupadać na zdrowiu, ginąć powoli', *dom civie prázdnotou* 'jest pusty, zieje pustką', *vyciviet'* 'osłabnąć, wychudnąć, zmizernieć', rzadko 'stracić coś, utracić'. ~

Por. 1. z wtórnym -i- (zapewne z praes.): pol. dial. *cywić*, *ciwić*: *ledwie cywi* 'ledwie dyszy, zaledwie oddycha', *wycywić* 'wyżyć (z trudem)' (Karłowicz SGP: Kaliskie);

2. pol. dial. *cewać* 'zdychać, o ptactwie' (L.), 'drzemać', *cywać* 'długo chorować, cherlać; chorować ciężko i być blisko zgonu; drzemać' (Karłowicz SGP), *dłuż cowaś* 'marzyć; drzemać', zwykle *cowaś se* 'widzieć we śnie, śnić się', głuź. dial. *cywać so* : *cować so* 'śnić się'.

Możliwy związek z lit. *kaivinti* 'wyjałowić, uczynić nieurodzajną, jałową, o ziemi' (o nim zob. Fraenkel LEW 205). Także i na gruncie słów. są ślady znaczenia transytywnego, por. sła. *vyciv(i)et' zem* 'wyjałowić glebę' (Kálal). Pierwotnie najprawdopodobniej było *čěviti* : *čěvěti* (zob. o tych formacjach I 55—7). Nie można wykluczyć także związku z *čěvz* : *čěva* (zob.).

Machek Recherches 86—8, ES² 88.

W. B. — F. S.

cěvka (wsch. także **kěvka**), wsch. **cěvьca** : **kěvьca** dem. do **cěvь** (**kěvь**) : **cěva** **cěvka** : **kěvka** : ~ pol. *cewka* 'rurka' (też anatomiczne, np. w XVI w. 'przełyk'), od XV w. 'rodzaj szpulki do nawijania nici, rurka w czółenku tkackim' (częste w gwarach, np. 'szpulka w kształcie patyka wkładana do czółenka tkackiego', Zdaniukiewicz PJ PAN 61 s. 128, 'rurka zrobiona z gałązki bzu, na którą nawija się nici', Kucala PSM 122, też Falińska SWM 4 s. 130—1, Lorentz PW, Dejna AGK m. 468), dial. także 'szpulka w kołowrotku' (Dejna AGK m. 469), 'koniec pióra zdalny do zatemperowania' (Karłowicz SGP, Lorentz PW), dłuż. *cowka*, rzadko *cewka* 'mała szpulka tkacka; szpulka w kołowrotku' (też dial. *cywka* 'ts.', Fasske Vetschau), głuź. *cywka* 'szpulka tkacka' (też dial. Michalk Neustadt), czes. *cívka* 'rurka do nawijania nici, drutu, szpulka' : **cěvka** dem. do **cěva** (w stczes. dem. *cievka*), 'cewnik, kateter', sła. *cievka* 'szpulka', dial. *cifka* (Buffa Dlhá Lúka);

sł. *cěvka* 'rurka', 'szpulka tkacka', sch. *cějevka* 'rurka; szyjka, np. butelki', dial. *cěvka* 'szpulka tkacka' (Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *уѣвка*, *уѣвка* 'szpulka do nawijania przędzy' (Gerov, Umlenski Kjustendil), maced. *уѣвка* (dial. też *уаска*) 'ts.', 'rura' (np. 'lufa broni palnej');

strus. XVI w. **цѣвѣма** 'motek przędzy złotej lub srebrnej określonej wagi' (Srezn.), 'rurkowata szpula' (Vasmer REW III 286), ros. *уѣвка* (dial. też *уѣвка*, Dal) 'szpulka nakładana na wrzeciono w celu nawijania przędzy przy tkaniu', 'kość nogi ptaka między goleniem i palcami' (podobne znaczenia też dial., np. 'część nogi konia, pęcina u zwierząt; kość promieniowa od wielkiego palca do łokcia'), dial. także 'wielka drewniana łyżka' (Melsničenko Jaroslavl), *кѣска* 'szpulka' (o geografii Głuskina SIOr XV 478), ukr. *уїска* 'szpulka do nawijania przędzy', dial. 'pień drzewa', 'rura' (np. 'lufa broni palnej'), 'rurkowata kość w nodze zwierzęcia; kość ramieniowa', pl. *уїскú* 'część siodła, wnyków na zwierzęta', dial. też *кїскú -кїс* pl. 'część warsztatu tkackiego, przez którą przechodzą nici osnowy i za pomocą której przyciska się do siebie nici poprzeczne' (Hrinčenko), brus. *уѣўка* = ros. *уѣска* (BRS), dial. 'kość golenia' (Nosovič), poleskie *уѣўка*, *уѣўка*, *уѣска* 'wydrążona rurka wstawiona w czółenku, na którą nawija się nić wątku, szpula' (Leks. Polesьja 276). ~

cěvьca : **kěvьca** : ~ ros. dial. płn. *уїсѣца* (Dal), *кѣсѣцá*, *кисѣца* 'szpulka, cewka tkacka' (Głuskina l. c.). ~

Dem. od **cěvь** : **kěvь**, **cěva**, o suf. **-ька**, **-ьca** zob. I 94, 101.

T. Sz. — W. B.

cěvь cěvi (dial. wsch. też **kěvь**) f. : **cěva** 'kawałek lodygi niektórych roślin (np. bzu, trzciny) wewnątrz puste; taka lodyga używana do nawijania przędzy', 'przedmiot podobny kształtem, rurka', 'piszczel, goleń'

cěvь : **kěvь** : ~ stpol. *cew* f. 'rurka w świeczniku', 'rodzaj koła młyńskiego' (XV w.), 'szpulka' (XIV w.), wyraz notowany też przez L., połab. *cew* 'szpulka do nici', stczes. *ciev* lub *cěv* 'trzcina pusta w środku', 'szpulka tkacka';

sł. *cěv cěvi* 'rura' (np. *krvne cěvi* 'naczynia krwionośne'), 'szpula tkacka', 'dutka pióra', 'piszczel', sch. od XV w. *cějev -vi* 'rura', 'rurka z bzu lub trzciny, szpula do nawijania nici', od XVII w. 'goleń, tibia' (też dial. np. czakaw. *civ* 'ts.', Rasprave JAZU I 187), wyjątkowo dial. 'trzcina', cs. **цѣвь** f. 'tubus', bułg. *уес* f. 'rurka', dial. *уес*, *уас* f. 'lodyga niektórych roślin wewnątrz pusta, np. lodyga trzciny' (BDial. V 216: Rodopy), 'lodyga

roślinna wewnątrz pusta do nawijania nici' (Gerov), 'szpula' (BDial. II-298: Rodopy);

ros. dial. *кесъ* (: *кесѡк*) 'rączka cepa' (o zasięgu Głuskiń SIOr XV 478). ~ *cěva*: ~ pol. *cewa* 'rodzaj koła młyńskiego złożonego z dwóch równoległych krążków połączonych prostopadle do nich ułożonymi szczablami' od XVI w., dawne *cewy* pl. 'siłła do łapania wilków, lisów' (L., też dial. 'pętlica uwiązana na końcu drzewa, służąca do łapania jarząbków', Karłowicz SGP s. v. *kablak*), 'drewnienko podłużne i okrągłe, w podłuż przewiercane, aby się na sznurku łatwo posuwać mogło' (L.), dłuż. *cewa*, zwykle *cowa* 'wielka szpula tkacka', dawne XVII w. u Chojnana 'das Kammmrad, Kettenzeug, зубчатое колесо цемп', głuz. *cywa* 'cewka tkacka, szpula' (też dial., Michalk Neustadt), *cywa*, pl. *cywy* 'tryby, maszyneria', czes. *cěva* 'rurka w roślinie, naczynie krwionośne w cieple', stezes. *cěva* lub *cieva* 'trzcina pusta w środku; szpulka tkacka', sła. *cieva* 'rura, rurkowany przedmiot do przewodzenia cieczy; naczynie krwionośne, żyła';

sch. dial. czakaw. *civa* 'szpulka, cewka tkacka' (Jurišić Vrgada), bułg. dial. *уеса* 'łodyga niektórych roślin próżna wewnątrz do nawijania nici' (Gerov), maced. dial. *уеса* 'krótki trzcinyowy pręt, na który nawija się przędzę; czótenko maszyny do szycia' (BDial. III 339: Kukuš);

ukr. dial. *уіса* 'szpulka do nawijania nici', u Żel. 'wielki walec, szpula'. ~ Ze słow.: rum. *țeavă*, dial. *țevie*, *țāvă* 'rurka, np. do nawijania nici' (Mihăilă Impr. 50), węg. *cső*, *csév* 'rurka, np. do nawijania nici; szpulka tkacka; bez; kolba kukurydzy' (Kniezsa MNSJ I 143—4).

Por. ros. dial. pñ. (Głuskiń SIOr XV 478) *кесѣу* 'szpulka; bijak cepa', 'ostrzy młotek, za pomocą którego odbijają zarna', *күсеу* 'cewka tkacka, szpulka' (wskazuje być może na psł. dial. *kěvьcь*).

Pewne odpowiedniki w bałt.: lit. dial. *šaivà* 'cewka tkacka; szpula' (liter. *šėivà* 'cewka tkacka; szpula; Pfeifenstiel'), łot. *saiva* 'czótenko tkackie, cewka tkacka; igła do pleceni sieci; Spulchen im Weberschiff'. Bsl. **skaiŋa-* (o rozwoju ie. *sk-* p. Kuryłowicz Ét. 19—20, por. *cěpa*). Prastary bałto-słow. termin tkacki. Za związkiem z ie. **skēi-* 'ciąć, oddzielać' przemawia taki sam rozwój semantyczny w niem. *Spule* 'cewka, szpula' do ie. **sp(h)el-* 'oddzielać, odłupywać' (Kluge EW¹⁸ 734). — Co do znaczenia 'piszczel, goleń' por. lit. *šėivà* 'cewka tkacka': dial. 'łydka'.

Berneker SEW I 128, Trautmann BSW 301, Vasmer REW III 286, Sławski SE I 57, Machek ES² 84, Trubačev RT 112, Skok ER I 264 (uważał za substantywizowane adi. z suf. przymiotnikowym *-uo-*; realnie zaświadczony jest taki przymiotnik tylko w sła., najprawdopodobniej nowotwór poetycki, Machek Recherches 86). H. W. — T. Sz. — F. S.

cěvьca zob. **cěvьka**

cěvьje (wsch. też **kěvьje**) coll. do *cěvь*: *cěva*

~ pol. dial. *cewie*: *cywie* 'laski, kołki, szczable w kole młyńskim służące do przekazywania ruchu obrotowego z koła młyńskiego na kamień młyński' (Karłowicz SGP, Tomaszewski GŁ, notowane też przez L.), też pl. tant. *cěva -vi* 'ts.' (Kucala PSM 156, Tomaszewski GŁ), 'pionowy walec drewniany we młynie, w którego zagłębieniu wchodzi palce koła' (Nitsch WP IV 128: Młpol.), czes. *cevi* n. 'tryby koła, das Getriebe am Rade' (Jungmann);

sł. *cěvje* n. 'grupa, system rur', tu też może dial. *cěvje* n. 'narzędzie' (Pleteršnik);

strus. 1551 r. **цѣвникъ** 'rękojeść', ros. *цѣвьѣ* -я 'trzon czegoś', 'w broni palnej: kadłub łoża', dial. *цѣвьѣ, цавьѣ, кевьѣ* 'trzon, rdzeń, długi czop; rączka, rękojeść; kość goleniowa' (Dal), brus. dial. *цэвьѣ* 'wydłużona rękojeść czegoś, np. serów' (Nosovič), *цаўѣ* 'ts.' (Jurčanka Mscisl.). ~

Od *cěvъ* : *cěva*, o suf. -yje zob. I 86.

W. B.

цѣвнѣ *cěvna cěvno* adi. do *cěvъ* : *cěva*

~ czes. *cevní*, arch. *cevní* (Přír. slov., Jungmann), sła. *cievnyj*;

sła. *cěven -vna -vno*, bułg. *цѣвен -вна -вно*. ~

Por. wskazujące na to adi. derywaty:

1. z suf. -ikъ: pol. *cewnik* 'przrząd w kształcie rurki używany w lecznictwie, katerer', dial. *cywnik* 'przrząd do owijania przędzy na szpulce' (Karłowicz SGP), czes. *cevník* bot. 'Canna' (Jungmann), sła. *cěvník* 'rodzaj dłuta' (SSKJ), sch. od XVIII w. *cjěvník* 'organy', strus. **цѣвникъ** 'gęślarz, lirnik';

2. z suf. -ica: czes. *cevnice* bot. 'calamina' (Jungmann), sła. *cěvnica* bot. 'roślina z cewkowatymi kwiatami, Tubiliflorae' (SSKJ), sch. *cjěvnica* : *cjěvnica* 'goleń' (RMat.), scs. Supr. **цѣвница** 'piszczalka', sch.-cs. *cěvnica* 'ts.' (RJAZ), rus.-cs. **цѣвница, цѣвница** 'ts.', 'struna', 'lira', ros. przestarz. *цѣвница* 'rodzaj fletu, piszczałka', ukr. poet. *цѣвниця* 'ts.' (URS);

por. też sch. dial. *cjěvnāk* 'czótenko tkackie' (RJAZ).

Od *cěvъ* : *cěva* z suf. -ьнъ.

W. B.

ci conl.-part. dial. wsch. 'jeśli, czy, albo'

~ strus. **ци** 'czy, albo, jeśli', ros. dial. (pskowskie, twerskie) *ци* 'czy', ukr. dial. *ци* 'czy, albo', brus. *ци* 'czy, albo, jeśli'. — Nie jest wykluczone, że strus. **ци** 'jeśli' odpowiada formalnie pol. *jacy* 'tylko, part. uogólniająca', co do zmiany znaczenia por. pol. dial. *choć kto* 'ktokolwiek' itp. (zob. jednak *at'e*). ~

Oboczna postać do *cě* (zob.).

Bulachovskij, Pytannja pochodžennja ukr. movy, 1956, 95. — Karskij Symb. Rozwadowski II 291—3 łączył brus. *ци* ze strus. **ти** 'i, to, tak', co wydaje się nieprzekonujące ze względu na znaczenie.

L. B.

cica zob. **cісь**

cicati *cicajo* 'ssać pierś'

~ pol. dial. *cycać cyca* (Karłowicz SGP, Kucala PSM, kasz. *cěcac*, Sychta SK), dłuż. *cycaś cycam*, gluź. *cycać cycam* (też dial., Michalk Neustadt), czes. przestarz. i dial. *cicati*, rzadko *cecati -cām*, dial. moraw. *ditě cicá : tele cecá* (Bartoš DSM), sła. *cicat'*, dial. *cecat'*, *cicac* (SSJ, Buffa Dlhá Lúka);

sła. dial. wsch. *cěcati cěcam*, sch. dial. od XVI w. *cicati cīcām* (też *cicāti*, Skok ER I 260), dawne kajkaw. *cěcati cěcām* (RJAZ), bułg. pot. *цицам* (też dial., np. Gerov, Umlenski Kjustendil, BDial. V 216: Rodopy), maced. *цица*, dial. *цицум* (BDial. III 339: Kukuš);

ukr. dial. *цицати -цано -цаси* (Hrinčenko: Zakarpacka Ruś). ~

Denominativum od *cісь* : *cica*, por. tego samego typu i w tym samym znaczeniu niem. dial. *zitzen* : *Zitze*, włos. *tettare* : *tetta*.

T. Sz.

cісь *cica* (dem. **cіськѣ** *cіська*) : **cica** (dem. **cіська**) 'pierś matczyzna', 'w ogóle pierś kobieca', 'sutek'

cісь : ~ pol. dial. *cyce cyca* 'pierś kobiety, sutek; sutek zwierzęcia' od XVI w.

(dziś w języku liter. wskutek utraty deminutywności derywatu *cycek* forma *cyc* przybrała znaczenie wulgarne), stpol. XV w. 'brodawka piersiowa, papilla', dial. kasz. *cęc* też 'smoczek' (AJK V m. 228 cz. II 152), dłuż. *cyc cyca* 'sutek', *cyce* pl. 'duże piersi kobiece', dial. *cyc* 'sutek wymienia', *cycy* pl. 'sutki wymienia' (Sorb. SA II m. 58), głuź. *cyc cyca* 'piers matczynna; pierś; brodawka piersiowa, sutek', czes. dial. w języku dziecięcym *cici* 'piers matczynna' (Hruška DSCh), *cici* 'ts.' (Malina Místřice), stczes. *cec*, *cic* 'piers; sutek' (Jungmann), sła. dial. wsch. *cic* 'piers';

sł. *cec cęca* 'sutek (zwierzęcia)', *kozji cec* 'rodzaj winogron' (por. niem. *Zitze*, Pleteršnik), sch. dial. kajkaw. *kozji cęc* 'rodzaj winogron' (RJAZ: Śulek). ~

Dem. *ciśkz*: ~ pol. *cycek -cka* 'piers kobieca, sutek; sutek zwierzęcia' (od XVI w., też dial. np. kasz. *cick*, Sychta SK, też dem.), stpol. XV w. 'brodawka piersiowa, papilla', dial. 'smoczek' (AJK I. c.), dłuż. *cyck -ka* dem. 'brodawka piersiowa', głuź. *cyck -ka* 'piers matczynna; brodawka piersiowa', dial. *cycki* pl. 'sutki wymienia' (Sorb. SA I. c.), czes. ludowe *cecek -cka* 'piers, sutek' (już stczes. od XIV w.), dial. *cicek -cka* 'piers; brodawka piersiowa; wymię' (Jungmann, Kott Dod. DSM), *cycek* pl. *cycky* 'piers' (Lamprecht Opava), sła. *cecok -cka* 'sutek zwierzęcia', wulgarnie 'piers kobieca', dial. *cicek*: *cicok* 'brodawka piersiowa', *cicek* 'smoczek' (Buffa Dlhá Lúka), *cicek*, *cicok*, *cicky* pl. 'bazie na wierzbie, iwie' (Kálal);

sł. dial. wsch. *cęccek -cka* 'brodawka na piersi kobiecej', *cecki* pl. 'dójki krowy', sch. dial. kajkaw. od XVII w. *cęccek cęccka* 'piers, sutek, mamma', dawne XVII w. *cicak cicka* 'ts.' (RJAZ). ~

cica: ~ sła. dial. *cica* 'piers' (Kálal);

sch. od XVI w. *cica* 'piers kobieca' (też dial., RJAZ, Skok ER I 260), u Megisera r. 1603 'mamilla', bułg. pot. *цѣца* 'piers kobieca' (też dial., BDial. IV 231: Trojan), 'piers męska', maced. *цѣца* 'piers kobieca; pierś męska; sutek';

ukr. pot. (według Hrinčenki dziec.) *цѣця* 'piers kobieca', brus. dial. dziec. *цѣця* 'piers matki' (Nosovič).

Dem. *ciśka*: ~ sła. dial. wsch. *cicka* 'piers' (Kálal);

bułg. *цѣйка* 'piers kobieca; sutek; smoczek', maced. *цѣйка* 'piers kobieca; sutek; pierś męska';

ukr. pot. *цѣйка* (prowinc. też *цѣйка*, Żel.) 'piers kobieca', brus. pot. *цѣйка* 'ts.; sutek zwierzęcia'. ~

Wyraz z języka dziecięcego z charakterystyczną reduplikacją. Tego samego typu i w tym samym znaczeniu: niem. *Zitze*, dniem. *titte*, włos. *tetta*, *zizza*, rum. *țifă*, por. też ros. dial. *мѣма*.

Berneker SEW I 128—9, Sławski SE I 110—1, Kluge EW¹⁸ 889.

T. Sz. — W. B.

ciśka zob. ciś

ciśkati ciśkajo dial. zach. dem. do *cicati*

~ pol. dial. *cyckać* 'ssać pierś' (Karłowicz SGP, Tomaszewski GŁ, Zaręba Siołkowiec), kasz. *cickac* dem. od *cęcac* (Sychta SK), głuź. *cyckać* dem. od *cycać* (Pfuhl), czes. dial. *ceckat -ká* 'ssać' (Bartoš DSM), sła. *cickat' -ká* 'ssać; pić', dial. też *ceckat' 'ts.'* (Kálal). ~

Dem. od *cicati*, o budowie zob. I 49—50.

W. B.

ciśkz zob. ciś

cikati *cikajo* 'wydawać głos syczący, świszczący (*ci-ci*), świstać, piszczeć', dial. pln. 'lać małą strugą, pryskać', perf. **ciknoŭi** *cikno*

~ pol. *cykać -kam* 'wydawać odgłos cyk-cyk, np. o zegarze; wydawać suche, trzeszczące szmery, o koniku polnym, świerszczu', stpol. XV w. 'świstać', pot. 'pić po trochu; dawać po trochu', dial. 'doić, kiedy krowa daje mało mleka; dawać mało mleka, o krowie' (np. Maciejewski Chełm.-dobrz. 119), 'oddawać moc' (już w XVI w.), kasz. 'skąpo wlewać' (Sychta SK), dłuż. dial. *cykaś -kam* 'syczeć', 'sikać, pryskać', czes. *cikati* 'ćwierkać, np. o koniku polnym', 'bąkać, nieśmiało się odzywać' (też dial.), dial. także 'nalewać po trochu' (Lamprecht Opava), sła. dziec. *cikat'* *-kām* 'oddawać moc' (też dial. np. *cikac* Buffa Dlhá Lúka);

ste. *cikati cikam* 'ćwierkać, piszczeć', sch. *cikati cikām : cičēm* 'krzyczeć', dawne 'syczeć, piszczeć, kwiczeć; ćwierkać, kwilić', u Stulicia 'wabić głosem *cik-cik'*, *cikati cikām* 'świstać', 'trzaskać, trzeszczeć', dial. 'ginać, zdychać' (co do znaczenia por. *ciknoŭi* 2.), bułg. dial. *цикам* 'piszczeć, ćwierkać, o ptakach; kwilić, płakać' (Gerov, BDial. I 154: Strandža, II 298: Rodopy, tu też 'świstać, o wietrze'), 'płacać' (Stojkov Banat), maced. *цика* 'piszczeć, krzyczeć' (też dial., Małecki SW);

ros. *цыкать цыкаю* 'syczeć, sykać, gwizdać, o ptakach, niektórych zwierzętach, owadach', 'zatrzymywać kogoś okrzykiem *цыц*, przywoływać z pogroźką', dial. *цыкать* 'szczuć psy' (Dal), ukr. pot. *цикати цыкаю* = ros. *цыкать*, 'wydzielać coś w ograniczonych ilościach, skąpo' (Żel.), dial. 'ciąć drobnymi ruchami', brus. *цыкаць* = ros. *цыкать*. ~

Perf. **ciknoŭi**: ~ pol. *cyknać* (też dial.), dłuż. dial. *cyknuś*, czes. dial. *ciknúť*, *cyknuť*; ste. *cikniti ciknem*, sch. od XVIII w. *ciknuti cikněm*, bułg. dial. *цикна*, maced. *цикне*; ros. *цыкнуть* (: dial. *цыцнуть*, Dal), ukr. *цикнути*, brus. *цикнуць*. ~

Z wokalizmem -ь-:

1. *ckati*: stczes. *ckāti ckaju* 'sibilare' (Gebauer Sl.), dziś rzadko *ckáni* 'syk, pisk' (Přír. slov.), *ne-ckati* 'nie mówić ani słowa', sch. *ckati -kām* 'spinać ostrogami; brzęczeć, dźwięczeć; kopać nogą', bułg. dial. *цикам* 'krzesać ogień; cmokać, wydawać dźwięk wyrażający zdziwienie, żal; stukać' (BDial. I 154: Strandža), ros. dial. *цкать цкаю* 'szczuć psa' (Opyt Dop.);

2. *cknoŭi*: czes. *cknouti* 'bąkać', stczes. *cknúti : ceknúti* 'bąkać, pisnąć, mruknać', sła. dial. *cknúť* 'pisnąć' (Kálal);

3. *ckstati*: stpol. od XV w. i dial. *cktać się*, w XVI w. *cetać się* 'spierać się, sprzeczać się', czes. dawne *cktati -tām* 'szczekać, brzękać' (Jungmann), dial. laskie *cechtat'* 'umawiać się co do ceny, targować się' (Horečka Frenštát), sła. dial. *cechtat'* *-tá* 'płynąć ciurkiem, ciec' (SSJ, Kálal), sła. *ceketáti -tām* : *-čēm* 'wydawać dźwięk *cek*, szczebiotać, ćwierkać', *cekèt -četa* 'szczebiot, ćwierkanie, np. o wróblach' (Pleteršnik).

Dźwkn., por. interi.: pol. *cyk-cyk!* o odgłosie np. zegara, głuź. *cik! cyk!* przy odpędzaniu kóz, sch. dial. *cik!* przy odpędzaniu owiec, jagniąt (Elezović Kos.-Met.), bułg. *ци, ци!* o głosie ptaków, ukr. dial. *цикі-цикі* o cięciu, rżnięciu czegoś bez przerwy (Leks. Bjul. II 96—7). Podobne interi. występują też na gruncie bałt., np. lit. *ci! cį! cų cų!*, *cik! cųk!* na oznaczenie podobnych odgłosów, np. pisku myszy. Por. też lit. *cikúoti : ciktuoti* 'wymawiać *c*, *dž* zamiast *t*, *d'*' (LKŽod. II 29). — Co do znaczenia 'lać małą strugą' zob. *cikati*.

Berneker SEW I 129, Zubatý Studie I 1, 144—8, Sławski SE I 111, Vasmer REW III 295, Machek ES² 88. T. Sz. — W. B.

ciknōti zob. **cikati**

cipa 'pisklę kury, kurczę, kura' (zwykle pieszczotliwie, w języku dziecięcym), dial. pld.-wsch. 'ptak świergotek, Anthus', dem. **cipъka**

cipa: ~ pol. dial. *cipa* 'kura', sła. rzadkie *cipa* 'ts.';

sł. *cipa* 'ptak świergotek, Anthus', sch. *cipa* 'ts.' (RMat., też dial. 'Anthus trivialis', Hirtz RNZN II 40);

ros. ludowe *у́ина* 'kurczę, kura', brus. dial. *у́ина* 'pieszczotliwa nazwa kury' (Nosovič). ~

cipka: ~ pol. *cipka* pieszczotliwie 'kura' (też dial. np. kasz. *ćipka* : *ćipka* 'ts.', Sychta SK), sła. *cipka* 'kurczę, kura' (też dial. np. Buffa Dlhá Lúka);

sch. dial. *cipka* (: *cipica*) 'świergotek, Anthus trivialis' (Hirtz l. c.);

ros. ludowe *у́инка* 'kura lub kurczę', dial. syberyjskie też 'świergotek, Anthus cervinus' (Dal), ukr. *у́инка* pot. dziec. 'kurczę; kurka' (też dial., Hrinčenko), brus. pot. *у́инка* 'kurczę, kura', dial. *у́инка* 'kurka' (Šaternik Červ.). ~

Por. ros. dial. *у́мля́* pl. *у́мля́та* (w języku liter. *у́млёнок* pl. *у́мля́та* 'kurczę, pisklę', z ros. ukr. prowinc. *у́мля́* 'ts.' (tak Żel.).

Od dźwkn. *cipъ!* (zob.). Paralelne nazwy np. w bałt.: lit. *cyplė* 'dzika kaczka, Anas penelope', łot. *cipa(ta)s* 'kurczę'. — W poszczególnych językach słow. też przenośne znaczenia 'dziewczę, młoda kobieta', 'vulva'.

T. Sz.

cipati 1. *cipaję* : *cip'ę* 'chodzić niezgrabnie, drobnymi krokami'

~ sł. *cipati cipam* 'niezgrabnie, ciężko chodzić, człapać';

ros. dial. *у́инать* : *у́инать у́инлю* 'chodzić na palcach; chodzić, zwłaszcza o niemowlętach'. ~

Por. 1. sła. dial. *cipkať* 'iść powoli, po cichu, drobnymi krokami' (Kálal);

2. dłuż. *cypotaš* 'dreptać, iść drobnymi krokami, szybko'.

Tu może też sch. dial. *cipati se cipām se* 'mnogo se kleti zasobice osobito pravdajući se, deum testari temere' (Vuk), *scipati se scipām se* 'zdrętwieć; zeszywnieć, skrzepnąć się', *cip*, *stāti cipom* 'drętwieć' (zob. jednak *cěpati*).

Dźwkn. Zestawiano z tego samego typu niem. *zippeln* : *zippeln* 'dreptać', śrwniem. *zippeltrüt* 'chód drepczący'. Por. też lit. *cipėnti* 'eiti smulkiais žingsneliais' (LKŽod. II 38). Nie można wykluczyć związku z ie. **stēip-* : *stīp-*, por. lit. *stiėpinti* 'ausreken', *stiėpintis* 'sich auf die Zehen stellen, sich emporrecken', *stīpti stīpū* 'zeszywnieć, zdrętwieć; umrzeć, zdechnąć; wyciągnąć się, rozprostować się' (Kurschat Thes. III 2260, 2263).

Berneker SEW I 130, Vasmer REW III 295—6.

K. P.

cipati 2. zob. **сѣпати**

cipъ!, **cipъ-cipъ!** interi. wabienie kurcząt, kur

~ pol. *cip-cip!* głos piskląt kurzych, naśladowanie tego głosu w celu zwolania kur, kurcząt (też dial. np. Kucala PSM 79, Maciejewski Chełm.-dobrz. 121, Zaręba Siołkowice, Sychta SK: *ćip-ćip!* : *ćip-ćip!*), *ćipa cip cip!* 'ts.' (Nitsch DPŚ), dial. *cipki-cipki!* wołanie na kury (Maciejewski l. c.), wołanie na kurczęta (Zaręba Siołkowice), *cyp-cyp!* przywoływanie świni (Kucala PSM 78), dłuż. dial. *ćip-ćip!* przywoływanie kurcząt (Fasske Vetschau), czes. *cip-cip!* przywoływanie kur (Bartoš DSM), też *cib(i)!* *cil!* *cic!* przywoływanie lub odpędzanie kur, gęsi, kóz itp. (Machek ES² 84), sła. *cip!* *cip-cip!* przywoływanie kurcząt, kur (SSJ, też dial. przywoływanie kurcząt, Buffa Dlhá Lúka);

sł. *cip!* i *cip!* o głosie pisklęcia, ptaka zięby, sch. *cip!* głos, którym się wabi trznadla, naśladowanie głosu tego ptaka (stąd dial. *cip* 'jeden z gatunków zięb', Hirtz RNZN II 40), *cip-cip!* naśladowanie odgłosu wahadła zegara (RMat.);

ros. *цын-цын!* przywoływanie kur (też dial. np. Dal, Melničenko Jaroslavl), dial. także *mun-mun!* 'ts.' (Opyt), ukr. *цин-цин!*, *цинь-цинь!* przywoływanie kur, dial. też *цина-цина!* 'ts.' (Hrinčenko), *цин* 'precz' (Hrinčenko), brus. *цин-цин!*, dial. też *цын-цын!* przywoływanie kur (Nosovič). ~

Dźwiękn. Naśladowanie głosu kurcząt (i piskląt innych ptaków) użyte jako interi. przywołująca kury, kurczęta. Tego samego typu: lit. *cip!* *cyp!* naśladowanie głosu piskląt, *cip!* *cipa!* przywoływanie kurcząt, kur (LKŻod. II 37), *ciep!* *ciepū!* o głosie kurcząt, łot. *cip-cip!* *cib!* *tib!* przywoływanie kur, niem. *zib!* *zib!* *zibal!* *zibala!* przywoływanie ptactwa domowego.

Berneker SEW I 130, Vasmer REW III 295, Fraenkel LEW 70.

K. P. — T. Sz.

cipъka zob. **cipa**

cipъky 1. f. pl. dial. płn. 'końce palców u nóg'

~ sła. dial. *cipa* (i *cipka?*), *cipulienka* 'koniec (nogi)' (Kálal 58—9), *chodit' po cipkách* 'iść powoli, po cichu, drobnymi krokami' (Kálal);

ros. przestarz. *цыпки* 'końce palców u nóg' (np. *на цыпках стоятъ* 'stać na palcach'), dziś *цыпочки* tylko w wyrażeniach typu *ходить на цыпочках* 'chodzić na palcach', ukr. dial. *ципки* w wyrażeniu *на цыпках ходити* 'chodzić na palcach' (Żel.). ~

Por. pol. dial. *ciupki* 'końce palców' (Karłowicz SGP: Ziemia Dobrzyńska).

Derywat od *cipati*, o budowie zob. I 94.

K. P.

cipъky 2. f. pl. dial. wsch. 'pęknięcie na skórze, popekana, spierzchnięta skóra'

~ ros. pot. i dial. *цыпки* 'drobne pęknięcia lub chropowatość na skórze rąk, nóg, na twarzy z brudu, upału, mrozu, popekana, spierzchnięta skóra' (też sg. *цыпка*), ukr. *ципки* *ципок* 'ts.', brus. *цыпки* 'ts.'. ~

Zapewne do *cipati*, o budowie zob. I 94.

K. P.

ciť! **ciť!** interi. płn. nakazująca zachowanie ciszy, spokoju

pol. od XVI w. *cyt!* (też dial. np. kasz. *ceť!*, Lorentz PW), czes. dial. moraw. *ciť!* *ceť!*, też pl. *citte!* (Bartoš DSM, Machek ES² 87), sła. *ciť!*, dial. też *ciť!* *ceť!* (Kálal);

ros. *цыть!* *цыц!*, też pl. *цытьме!*, ukr. *цить!* (dial. też *циц!*, Żel.), także pl. *цитьме!*, brus. *цыц!*, dial. też pl. *цыцце!* (Nosovič).

Dźwiękn. Tego samego typu i w tej samej funkcji lit. *ciť!*, pl. *ciťiť!*

Sławski SE I 111, Vasmer REW III 296, Fraenkel LEW 70. W. B.

ciwkati *ciwkajъ* dial. pld.-wsch. 'wydawać piskliwy głos (o pisklętach, ptakach)'

~ bułg. dial. *цивкам* -*каи* 'piszcząć, szczebiotać, ćwierkać, o ptakach' (Gerov), rodopskie *цифкам* 'popiskiwać, piszczyć, o pisklęciu' (BDial. V 216), maced. *цивка* 'wydawać głos *ци-ци*, o pisklętach' (RMJ);

ros. dial. *цивкати* 'syczeć; gwizdać; piszczyć' (Opyt, Dal: pskowskie), 'wabić kurczęta głosem *циса-цису*' (jarosławskie), ukr. dial. poleskie *цивкаты* 'popiskiwać, piszczyć, szczebiotać, o pisklętach' (Leks. Poleszja 75), u Hrinčenki o głosie pluszcza wodnego, *Cinclus aquaticus*, brus. *циўкаць* 'piszczyć; świergotać, o ptakach', dial. też *циўкаць* 'popiskiwać, piszczyć; świergotać,

kwilić; wydawać głos *уіы-уыы*, o piskłętach, ptakach', 'piskliwie płakać' (Nosovič, Bjal'skevič Mohylew, Šatarnik Červ., Rastorguev Brjansk, Jurčanka Mscisl.). ~

Por. 1. ukr. dial. *уісаму -варо* 'popiskiwać, piszczeć, o piskłętach' (Hrinčenko, Żel.);

2. bułg. pot. *уіспря (ce) -рису* (o budowie zob. I 54) 'szlochać, łkać, pochlipywać', dial. 'szlochać; piskliwie płakać' (Gerov, Mladenov Vidin, BDial. I 216, III 286, 313, V 98).

Dźwkn. Z ekspresywnym suf. *-ka-ti* (zob. I 49—50) do podstawowej inter. *civv!*: maced. *уи-уиу* o głosie piskłat, ros. dial. *уіса-уісу* 'wabienie piskłat, kurcząt' (Melniczenko Jaroslavl), brus. dial. *уіы : уіы : уыы-уыы* o pisku, świergocie piskłat, ptaków (Nosovič, Rastorguev o. c., Šatarnik o. c.), poleskie *уісы-уісы* wabienie piskłat (Lysenko SPH). — Por. lit. *čiv, čyv, čyvi* naśladowanie głosu ptaków, zwłaszcza wróbla (LKŽod.). W. S. — F. S.

cřčati cřčō : **cřkati 1. cřkajo** 'ćwierkać, świergotać, o niektórych ptakach i owadach', 'płynąć powoli z pluskiem, ze szmerem, o cieczy', perf. *cřknoŭi 1. cřkno cřčati*: ~ głuź. *cyrčec -či* 'ćwierkać; tryskać; sączyć się, płynąć powoli', czes. *crčeti -čim* 'sączyć się, płynąć ciurkiem, kapać', 'wydawać dźwięk *cr* przy płynięciu', stczes. *crčeti -čim* 'ćwierkać, o koniku polnym', 'sączyć się, płynąć ciurkiem', sła. *crčat -čim* 'ciec z pluskiem cienką strugą';

sł. *crčati -čim* 'skwierczeć, o czymś smażonym; ćwierkać, o świerszczu' (Pleteršnik), bułg. *upvā -чииу* 'ćwierkać, świergotać, np. o wróblu', 'pryskać, tryskać' (Gerov);

ukr. dial. *уірчату -уы -чииу* 'ćwierkać, o wróblach' (Hrinčenko), brus. *уірчату -уы* 'ćwierkać, o świerszczu'. ~

cřkati: ~ pol. *cierkać -kam* 'wydawać głos podobny do terkotania, o niektórych owadach, o kuropatwie', dawne w XVIII w. i dial. 'ćwierkać, o wróblu' (L., Karłowicz SGP), pot. *cyrkać -kam* 'lać płyn małymi ilościami, po trochu', łowieckie 'wydawać głos podobny do brzmienia „cyr”, o cyrance', dłuż. *cyrkaś -kam* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach, o świerszczu', 'chłęptać, chlipać', 'drzeć, trząść się z zimna', głuź. *cyrkać -kam* (: *cyrać -ram*) 'świergotać, ćwierkać; brząkać, świstać', 'bryzgać, pryskać, tryskać, sikać; dawać mleko', czes. *crkati -kám* 'wydawać dźwięki podobne do brzmienia „cr”, 'kapać, sączyć się; nalewać kroplami', 'pić lub nalewać płyn małymi ilościami po trochu' (Hruška DSCh), stczes. *crkati -kaju* 'ćwierkać, o świerszczu', sła. *crkat -ká* 'płynąć, lać się słabym strumieniem, kapać, sączyć się; lać, wylewać płyn ze słabym hałasem': *crkat' -ka* 'ćwierkać, świergotać, o świerszczu i niektórych ptakach', 'płynąć słabym, przerywanym strumieniem';

sł. dial. *crkati crkam* 'piszczeć' (Pleteršnik), bułg. *уіркам -каиу* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach i małych zwierzętach; syczeć (np. o rozpalonym żelazie zanurzonym w wodę); pryskać, tryskać, strzykać, ciurkać', u Gerova *upřkam* też 'krzyczeć, wrzeszczeć; wlewać małą ilość np. wina z beczki', dial. *uřřkam* 'doić' (BDial. II 298: Rodopy), maced. *upka* 'krzyczeć, wrzeszczeć, piszczeć', dial. *uřřkam* 'doję' (Małeckı SW);

ros. dial. *уіркать : уіркать* 'ćwierkać, świergotać, wydawać dźwięk „čir”, 'doić (krowę)' (Dal), ukr. *уіркату -каю* 'spluwać, pluć', dial. 'gęgać, kwakać, o dzikich kaczkach' (Żel.), 'dojąc wyciskać strugę mleka' (Hrinčenko), *уіркату -каю* 'ćwierkać, o wróblach' (Hrinčenko), brus. *уіркаиы* 'lać małym

strumieniem; doić; spluwać przez zęby; dawać małymi porcjami', dial. też 'ćwierkać' (Nosovič). ~

Perf. *cřknoći*: ~ głuź. *cyrknyć-nje* 'trysnąć, wytrysnąć, prysnąć; ćwierknąć', czes. *crknouti* 'wydać dźwięk podobny do brzmienia „cr”' (Přír. slov.), dial. moraw. *crknút* 'kapnąć trochę' (Bartoš DSM), chodzkie *crknout* 'wypić lub nalać płyn małymi ilościami, po trochu' (Hruška DSCh), sła. *crknút* -nem 'wylać płyn krótkim głośnym strumieniem, chlusnąć', *crknút* 'cez zuby 'wypłuć ślinę';

bułg. *црќна -неш* 'ćwierknąć, cyknąć', dial. *црќна* 'wydoić' (BDial. II 298: Rodopy). ~

W kilku językach słow. pojawiają się:

I. intensivum na -otati (zob. I 52—3): pol. dial. *ćirkotać* 'ćwierkać, świergotać, o wróblu' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 70), dłuź. *zacyrkotaś -cu* 'zacząć ćwierkać, o ptakach, o świerszczu', 'zacząć pić, siorbać', głuź. *cyrkotać -ta*: -ce 'ćwierkać, świergotać', 'brzęczeć, świstać', 'pryskać, tryskać', czes. *crkotati* 'wydawać dźwięk podobny do „cr”, płynąć słabym strumieniem', sła. *crkotati* -tám: -cém 'płynąć, ciec z pluskiem';

nomen deverbale na -otā: czes. *crkot -tu* 'ćwierkanie, świergot, np. o głosie świerszcza i ptaka dzierlatki', 'kapanie, sączenie się i jego odgłos', sła. *crkot -tu* 'dźwięk wydawany przez słaby i przerywany strumień cieczy', bułg. dial. *црќом* 'krzyk, hałas' (Gerov);

II. derywaty nominalne paralelne do spotykanych przy *cvřčati*:

1. *cřčeks*: czes. *crček -čku* 'słaby strumień cieczy' (Přír. slov.), sła. dial. *crčok* 'gatunek drozda, Turdus iliacus' (Kálal), ukr. dial. *црчок -чка* 'świerszcz' (Hrinčenko);

2. *cřkz*: pol. dial. *ćyrk*: *ćyrek -rka* 'wróbel' (Zareba Siołkowice), głuź. *cyrk -ka* 'źródło, źródło tryskające', u Pfuha 'silne kapanie, głośne pryskanie', czes. *crk -ku* 'słaby strumień cieczy', u Jungmanna też 'gatunek drozda', sła. *crk -ku* 'słaby, głośny strumień cieczy';

por. też połab. *cirkoc* (*cřkačs) 'świerszcz', głuź. *cyréak* 'świerszcz, Gryllus domesticus', *cyréel -la* 'cykada, świerszcz', ros. dial. *црќын* 'świerszcz' (Dal).

Dźwkn. jak *cvřčati*: *svřčati*. Por. onomatopeje: głuź. *cyr!* na oznaczenie dźwięku przy powolnym laniu cieczy, czes. *cr!* na oznaczenie dźwięku płynącej, lanej cieczy, *crk!* 'ts.' (Jungmann): *crk!* o głosie świerszcza (Přír. slov.), sła. *crk*: *crk!* na oznaczenie głosu świerszcza, dźwięku słabego strumienia cieczy, bułg. *цр-цр!* o głosie ptaków i małych zwierząt. Tego samego typu: łot. *ciřkslēt* 'ćwierkać, świergotać; skrzypieć, trzeszczeć', niem. dawne i dial. *zirken* 'ćwierkać, świergotać', dziś *zirpen* (: lit. *ciřpti* 'ts.').

Dźwkn. charakterem wyrazu tłumaczy się nieregularny rozwój fonetyczny w niektórych językach słow. (*cir-*, *cyr-*).

Berneker SEW I 132, Janko ČMF XVIII 277, Vasmer REW III 296, Machek ES² 89.

Zob. *cřkati* 2.

K. P. — F. S.

cřkati 1. zob. *cřčati*

cřkati 2. *cřkajō* dial. pld. 'pekać', 'zdychać', perf. *cřknoći* 2. *cřkno*

cřkati: ~ sła. *crkati crkam* 'ginać, zdychać', dial. 'wysychać, o wodzie w potoku' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *crkati -kām* 'zdychać, ginać, o zwierzętach', 'wylegiwać się, długo sypiać; męczyć się, żyć w biedzie' (RMat.), bułg.

dial. *црѣкам -каш* 'umierać, zdychać' (Gerov), *црѣка* 'zdychać, o zwierzęciu' (Stojkov Banat). ~

cřknoŕi: ~ słu. *cřkniti cřknem* 'zdechnąć, zginać', 'zepsuć się', u Pleteršnika też 'wyschnąć, o wodzie w potoku', sch. od XVII w. *cřknuti -něm* (też z wtórną formą inf. *cřči cřkněm*) 'zginać, zdechnąć, o zwierzęciu, rzadziej i zwykle pogardliwie o człowieku', rzadko 'pęknać', bułg. dial. *црѣкна -неш* 'umrzeć, zdechnąć' (Gerov), *црѣкни* 'zdechnąć, o zwierzęciu' (Stojkov Banat), *црѣкни!* 'млѣкни, пукни!' (Mladenov Vidin), maced. *цркне* 'zdechnąć, o zwierzęciu', pot. 'pęknać'. ~

Por. bułg. u Gerova *црѣна* 'да пукна, да хвусна'.

To samo co dźwkn. *cřčati*: *cřkati* 1. Rozwój znaczenia 'z trzaskiem pękać' > 'ginać, zdychać'. Por. dźwkn. *řokati*.

Skok ER I 275.

W. B.

cřknoŕi 1. zob. *cřčati*

cřknoŕi 2. zob. *cřkati* 2

cřkčvišče 'miejsce, gdzie kiedyś była świątynia'

~ pol. dial. kasz. *clerkvišče* 'cmentarz niekatolicki; cmentarzysko przedhistoryczne; cmentarz zwierzęcy' (Sychta SK), 'miejsce, gdzie kiedyś był kościół' (Karłowicz SGP);

słu. *cerkvišče* 'plac wokół kościoła', u Pleteršnika też 'miejsce, gdzie był kościół', sch. od XIV w. *cřkvište* 'miejsce, gdzie kiedyś był kościół, cerkiew' (też dial., liczne NT), wyjątkowo u Stulicia 'cmentarz wokół kościoła', scs. Supr. *црѣкѣвиште* 'świątynia pogańska', bułg. dial. *црѣкѣвище*: *црѣкѣвище* 'miejsce, gdzie kiedyś była cerkiew' (Gerov), maced. *црѣкѣвиште* 'ts.', 'ogrodzony plac wokół cerkwi';

rus.-cs. *црѣкѣвище*: *црѣкѣвище* 'świątynia pogańska', w XI w. też 'miejsce pogrzebania', ros. dawne *црѣкѣвище* 'świątynia pogańska', dial. twerskie *црѣкѣвище* 'miejsce, gdzie kiedyś była cerkiew'. ~

Por. pol. dial. kasz. *clerkvisko*: *cerklovisko* 'cmentarz niekatolicki; cmentarzysko przedhistoryczne; cmentarz zwierzęcy' (Sychta SK).

Od *cřky*, o suf. *-išče* zob. I 95—6.

W. B.

cřky *cřkve* 'świątynia, templum, ecclesia'

~ pol. *cerkiew* *cerkwi* (dial. też *cerkwa*, *cerkwią*), stpol. XIII w. *cyrki* (zob. Taszycki Sbornik Miletič 253—4), XIV w. *cerki*, od XIV—XV w. *cerkiew*: *cyrkiew* gen. *cerkwie*, *cyrekwie*, *cerkwie*, *cyrkwie*, sli. *clérŕi*: *clérkvia* (AJK VIII cz. II 187), połab. *cart'ai*: *cart'év* f., dłuż. *cerkwja*, dial. *cerk(w)ej -kibe*: *cerkwa*, głuź. *cyrkej*: *cyrkew -kwje*, czes. *církev -kve*, stczes. *cierkev cěrekve*: *cierkve*, *cěrekve*, *crkev*, sła. (z czes.) *církev -kvi*, dial. też *cirkva* (Kálal);

słu. *cěrkve -kve*, u Pleteršnika też *cěrkva*, w Fryz. loc. pl. *circuval*, sch. od XII—XIII w. *cřkva*, stsch. w XIV w. wyjątkowo *cřky*, XIII—XVI w. *crkav* *crkve*: *crkvi*, czakaw. od XIII w. *crikav -kve*: *-kvi*, od XIV w. *crikva*, od XIII w. *crekva* (dziś dial. *crékāv*, Skok ER I 275), scs. *црѣкы* *црѣкѣве*: *црѣкы* *црѣкѣве* (PS, MKij.), bułg. *црѣква* (też 'uczta', *божи црѣкви* 'uczta ku czci świętego lub dla uczczenia pamięci zmarłych'), *чѣрква* (*чѣркова*), u Gerova także *црѣков* f., maced. *црква* dial. *cárkva*, też *čérkfa*: *čérkva* (Małeckii SW);

strus. *црѣкы*, *црѣкы*, *црѣкы*, *црѣкѣви*, *црѣкови* gen. *црѣкѣве*, rus.-cs. wyjątkowo też bez palatalizacji: *црѣкѣвь* acc. sg. XIII w., *црѣкѣви* voc. sg. XV w., ros. *цѣрковь -кви*, pot. też *цѣрква*, ukr. *цѣрква*, brus. *царквá*. ~

Ostatecznym źródłem wyrazu jest gr.-romań. κυριακή (οικία), ludowe *κυριακή 'Pański dom', *kirika (gr. κυριακός 'należący do Pana' < κύριος 'Pan'). Różnorodność postaci głosowej słów. wskazuje na niejednorodność pożyczki: na zachodzie z germ. *kirikō (np. stwniem. kirihha, stbwar. kirkō), na Bałkanie bezpośrednio z ludowej greki. Różnice głosowe w wędrownych pożyczkach nierzadkie.

Kiparsky GLG 244—7, Sławski SE I 56, Vasmer REW III 290—1, Skok ER I 275 (u tych uczonych także przegląd dawniejszej literatury).

H. W. — W. B. — F. S.

cu! **cu-cu!** wołanie na psy

~ pol. dial. *a cucu!* odpędzanie psów;

ros. dial. *ууу-ууу!* wołanie na psy (Opyt Dop.), ukr. *ууу!* 'ts.' (Hrinčenko);

z ekspresywną palatalnością: pol. dial. *ciu! ciuciu! ciucia!* przywołanie szczeniąt, *a ciu!* szczucie psa (Karłowicz SGP), dłuż. *tsu tsu!* przywołanie psa, głuź. *cu cu!* 'ts.' (Muka), ukr. *уо-уо* 'ts.', brus. *уоуоуо!* 'ts.' (Nosovič); rozszerzone: dłuż. *tsuko tsuko!* wołanie na psy, sch. *cūki!* odpędzanie psów. ~

Por. identyczne lub bliskie głosowo interi. w innej funkcji:

1. pol. dial. *cū cū!* wołanie na świnię (Matecki — Nitsch AJPP m. 194), sch. *cūcu cūcu!* głos przy usypianiu dzieci;

2. pol. dial. *ciu! ciu ciu!* odpędzanie świni (Karłowicz SGP), *cu cu!* przywołanie kurcząt (Szymczak Domaniewek), głuź. *cu cu!* wołanie na świnię, sła. *ču ču!* naśladowanie głosu młodego drobiu (gęsiąt, kurcząt), ros. dial. *уо* na wyrażenie zdziwienia, przestachu (Opyt Dop., Dal), brus. *уо-уо!* na wyrażenie zdziwienia;

3. głuź. *cuk cuk!* o głosie wiewiórki, sch. *cūk cūk!* wołanie kur, *cūki!* wołanie kota lub kury, ukr. *уоу!* odpędzanie świni, brus. *уок!* = ros. *мяк!* na wyrażenie zdziwienia.

Bliskie interi. znane również innym językom, por. lit. *cū!* 'varginančiam ėjimui, vaikščiojimui nusakyti' (LKŽod. II 47), *čū čū!* wołanie na młode psy (Kurschat Thes. I 385), *čūciū!* wołanie na psy (Fraenkel LEW 76), łot. *cu, cuk (cūk)!* wabienie świń, *ciū!* wołanie na psy, niem. *zschu! zschu!* 'ts.'.

Vasmer REW III 294, Fraenkel LEW 75—6.

Zob. *kucь!*

W. B.

cucati *cucajo* 'wydawać lub powodować dźwięk *cu* (np. przy ssaniu, mlaskaniu)

~ pol. u Brücknera SE 69 *cuckać* 'mlaskać ustami, ssać', czes. ludowe *cucati* 'ssać, wysysać' (Přír. slov.), sła. dial. *cucati* '-cia, *cuckati* 'ssać';

sł. *cūcati* '-am 'ssać', dial. 'oddawać moc', *cūcati* 'ciężko iść' (Pleteršnik), sch. *cūcati* '-cām 'huścić dziecko (na kolanie)' (Vuk, Elezović Kos.-Met.), 'potrzęsać, trząść', 'stukać, uderzać', 'ssać', bułg. dial. *уууа* 'ssać, o dziecku' (BDial. II 298: Rodopy), maced. dial. *ууука* 'podskakiwać';

z ekspresywną palatalnością: pol. dial. *ciuciać* 'szczuć na kogoś; obwiniać, podstępnie oczerniać' (Karłowicz SGP), dłuż. dziec. *tsutśas* 'szczekać, o małym piesku', ukr. dziec. *убууаму* 'moczyć się'. ~

Por. może tu należące wtórne nomen: sł. *cūca* 'vulva', sch. dial. *cūca* 'smarki, mucus', też w XIX w. 'ptak Sylvia rubecola' (RJAZ).

Wyraz języka dziecięcego, zob. interi. *cu!* Por. ie. *sū-* 'ssać'.

Schulze, Aufsätze zur Kultur- und Sprachgeschichte vornehmlich des

Orients, Ernst Kuhn zum 70. Geburtstage, 1916, 193 i n., Kořínek Studie 214.

K. P.

цуськѣ *cusьka* dziec. 'pies, piesek'

~ pol. dial. *cucek* 'piesek, szczenię', *ciuciek* 'ts.' (Karłowicz SGP);

śle. *cúcek cùcka* 'pejoratywnie: pies', 'pies', sch. *cúcak cùcka* 'pies, hip.', dial. też *cucek, čucak, čucek* 'pies' (o zasięgu w gwarach zob. Pomianowska PJ PAN 58 s. 118—21, też np. Hrv. Grob). ~

Por. z innymi formantami:

1. pol. dial. *cuc, ciuc* 'piesek, szczenię', ukr. *цyy цýча* 'pies' (Hrinčenko);

2. pol. dial. *cucyk* 'wyżeł; pogardliwie o psie', *czuczak, ciuciak* 'piesek, szczenię' (Karłowicz SGP), dłuż. dziec. *tsutśak* 'pies', głuź. dziec. *čubak* 'ts.' (Pfuhl), czes. dial. dziec. *cucák, čucák* 'pies' (Hruška DSCh, Bartoš DSM), ros. *цýцук* 'szczenię', ukr. *цýцук, цýцук* 'piesek';

3. pol. *ciucia* 'szczenię, mały piesek; małe prosię', dial. *cuca* 'piesek, szczenię', *ciucia* 'jakiś kudłate straszycło' (Kucala PSM 294), głuź. *čuba* 'dziec. 'pies', czes. dziec. *t'uta : tut'a* 'pies' (Jungmann), bułg. dial. *цýча* 'głupiec' (Gerov Dop.), ros. dial. *цубыя : цýча* 'strach w ogrodzie; wypchana skóra zwierzęcia, ptaka' (Dal), ukr. dziec. *цубыя* 'piesek', brus. dial. *цубыя* 'ts.' (Nosovič);

4. pol. *ciúcka* 'szczenię, mały piesek; małe prosię', dial. *cucka, ciúcka, czuczka* 'piesek, szczenię', głuź. *čuzka* 'pieszczotliwa nazwa psa' (Pfuhl), sch. dial. *cucka* 'suka', ros. dial. *цýчка* 'pies, szczenię' (Dal), ukr. dziec. *цубычка* 'piesek', brus. *цубычка* 'ts.';

5. pol. dial. *ciucio* 'mały piesek, szczenię', dłuż. dziec. *tsutśo* 'pies', głuź. *čubo* 'pies' (Muka), śla. *čúco* 'pieszczotliwie: pies', sch. *čúko* 'ts.';

6. pol. dial. *ciúcko* 'piesek, szczenię', dłuż. dziec. *tsutśko, čúcko* 'piesek', śla. dem. *čúcko* 'ts.', ukr. pot. *цубыкó* 'pies';

7. sch. *cúce -eta* 'szczenię' (RJAZ), maced. *цyце* 'karzeł', ukr. *цyцєня* pl. *цyцєнята* 'szczenię'.

Dźwkn., od zawołania na psy *cu!* (zob.), por. też ros. nieodmienne *цyцý* 'pies' (Dal). Paralelne wyrazy dźwkn. występują też w innych językach, np. lit. *čiūčiūs* 'pies' : *čiūčiū* przywoływanie psa, łot. dziec. *cūocis* 'pies' : *cuī* interi. przy szczuciu psów. — Oboczność *c' : c* nierzadka w wyrazach ekspresywnych.

Vasmer REW III 294, Skok ER I 279.

W. B.

cukati *cukajo* 'wydawać dźwięk podobny do „c”, „cuk”'

~ głuź. *cukać -kam* 'wołać „cuk cuk” jak wiewiórka', śla. *cuknúť* 'cmoknąć';

śle. *cūkati -kam* dziec. 'oddawać mocz, mingere', *cúkati* 'pić', sch. dial. *cūkati -kām* 'stukać' (inaczej Skok ER I 280), dawne *cúkati cūkām* 'mingere' (Belostenec), wyjątkowe 'pić dużo, chleptać, żłopać', bułg. *цýкам* 'cykać, sączyć, pić powoli', dial. 'próbować ssać, o niemowlęciu' (Mladenov Ichtiman), 'całować' (Mladenov Vidin);

ros. *цyкáть -káю* 'popędzać konia wydając przy tym dźwięk przypominający „c”, przen. 'robić wymówki, pouczać', brus. dial. *цýкаць* 'szczuć kogoś psem' (Nosovič);

z ekspresywnym nagłosowym *c'*: pol. pot. *ciukać* 'uderzać czymś ostrym, bić niezbyt silnie', stpol. ok. r. 1500 'błaznując docinać żartami', dial. 'rąbać coś powoli; dogadywać, dokuczać mową, wytykać coś komuś' (Karłowicz

SGP), sch. *čūkati -kām* 'zwolywać kury wołając „ćuk ćuk”', *čūkati čučēm* : *čūkām* 'wydawać głos jak sowa; paplać', ukr. *чóкати -каю* 'uderzać, stukać; rąbać', brus. *чóкаць* 'stukać, uderzać ze stukiem'. ~

Dźwkn. Por. *cu!* *cuk!* (p. *cu!*). Zob. *cikati*.

K. P.

cupati *cupajo* 'wywoływać odgłos idąc drobnym, głośnym krokiem, tupać; wywoływać odgłos przy uderzaniu, np. o spadających z drzewa owocach', perf. *cupnoŭti cupno*

~ pol. dawne *cupać cupię* 'iść powoli za kim, ażeby go pochwycić, dybać na kogo; iść ukradkiem w czyje ślady, śledzić kogo' (SJP PAN, L.), dial. 'trącać, uderzać; spadać z drzewa głośno uderzając o ziemię, o jabłku; tupać' (Olesch Sankt Annaberg, Zareba AJŚ IV cz. II 76), czes. *cupati -pám* 'dreptać, iść drobnym, głośnym krokiem; tupać; skubać', stczes. *cupati cupaju* 'tupać; kłusować, o koniu' (Gebauer Sl.), dial. 'tupać, tuptać, iść szybko, biec; dreptać, o dziecku', 'strącać np. owoce z drzewa' (Bartoš DSM, Horečka Frenštát, Malina Mistřice, Lamprecht Opava), sła. *cupat'* 'tupać; dreptać' (Isačenko SRS);

ukr. dial. *чýнати -наю* 'tupać' (Hrinčenko), brus. dial. *чýнныць* 'spadać głośno z drzewa, o jabłku' (Bjaľkevič Mohylew), u Nosoviča *чýнаць* 'obmacywać szukając czegoś', *чóнаць* 'stapać, tupać, o dziecku; upadać'. ~

Perf. *cupnoŭti*: ~ pol. dial. *cupnąć -pnę* 'uderzyć, lekko uderzyć; uderzyć np. nogą o ziemię, tupnąć; trącić, szarpnąć' (Karłowicz SGP: pld., Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg, Zareba AJŚ IV cz. II 76), czes. *cupnouti* 'lekko tupnąć', dial. też *cupnut'* 'strącić z drzewa np. gruszkę; głośno spaść, o owocach, z drzewa' (Bartoš DSM, Horečka Frenštát), sła. *cupnúť* 'spaść głośno, z łoskotem; tupnąć', dial. 'ts.' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 187);

sch. *cüpnuti -pnēm* 'tupnąć nogą; podskoczyć' (RMat.), też u Vuka, w RJAZ 'tańcząc drobnymi krokami w pewnym momencie tupnąć nogą'; ukr. dial. *чýннати* 'spaść z drzewa', o gruszkach' (Žel.), brus. dial. *чóпнуць* 'stapnąć nieśmiało nogą; upaść, przewrócić się, o dziecku' (Nosovič). ~

Por. sch. *cüpiti -pim* 'stuknąć, uderzyć' (RMat.), w XVII—XVIII w. 'zawrócić nagle, recedere' (RJAZ), ukr. *чýннати -наю -нуу* 'chwycić; ciągnąć, wlec' (URS), dial. 'ts.' (Hrinčenko, Žel., Leks. Bjul. VI 33).

Dźwkn. do interi. *cupъ!*, o budowie zob. I 48. — Por. lit. *cūpti cūmpa* 'chwycić' (LKŽod. II 51), rum. *țopâi* : *țupâi* 'podskakiwać' (Skok ER I 281).

Janko ČMF XX 277—80, Sławski SE I 110, Machek ES² 90. W. S.

cupnoŭti zob. **cupati**

cupъ! interi. na oznaczenie odgłosu uderzania, tupania nogą o ziemię; na oznaczenie odgłosu szybkiego, nagłego schwywania

~ pol. *cup!* 'naśladuje odgłos uderzania: bęc, bach, pac; oznacza nagle schwywanie kogo lub czego: chap, cap, łap', w wyrażeniu *tupu cupu!* (u Karłowicza *tup cup!*) odgłos uderzania, dial. *cup!* : *cüpi!* 'naśladuje odgłos uderzania, tupania, ciężkiego chodu' (Karłowicz SGP, Lorentz PW), też w wyrażeniu *tupu cupu!* odgłos uderzania, bicia kogo lub czego (Szymczak Domaniewek, Kucała PSM 255), *cupśé!* na oznaczenie nagłego schwywania (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna), czes. *cup*, *cupi*, *cupy* naśladuje uderzanie, tupanie, dial. *cup* : *cupi* oznacza tupanie, dreptanie, np. o króliku w języku dzieci (Gregor Slav.-buč.), sła. *cup*, *cup-cup!* oznacza odgłos spadania, uderza-

nia o coś małych przedmiotów, też w wyrażeniu *cupu-lupu* o powtarzającym się odgłosie uderzania, zwłaszcza o cepach (SSJ), dial. *cup*, *cup-cup* o odgłosie spadania (Buffa Dlhá Lúka);

sch. *cùp!* *cùpa!*, *cùpē!* : *cùpe!* 'okrzyk podczas przytupu w tańcu' (RJAZ, RMat., Vuk), bułg. dial. *у́нап!* oznacza odgłos uderzania (Gerov);

ukr. dial. *у́н!* 'cap!' na wyrażenie nagłego pochwycenia, *у́н-у́н!* 'ts.' (Hrinčenko), u Żel. *у́нна!* o podskoku, brus. dial. *у́н* oznacza odgłos uderzania, tupania; spadania, o owocach; nagłego schwywania' (Nosovič, Bjaľ-kevič Moľylew). ~

Dźwkn. Por. lit. *cùp!*, *cùpt!*, *cup lup!* na oznaczenie szybkiego chwycenia, rum. *țop* = *țup(a)* na oznaczenie szybkiego ruchu, skoku.

Janko ČMF XX 277—80, Skok ER I 281, LKŽod. II 51.

W. S.

cupъkati *cupъkajъ* 'uderzać, tupać nogą, wywołując odgłos'

~ pol. dial. *cupkać -kam* 'tupać, uderzać o co ręką, nogą, kijem; kopać nogą o ziemię; tupać nogami w tańcu; tańczyć' (Karłowicz SGP: pld.), też *przycupkać* 'przydeptać' (ib.), czes. *cupkati -kám* 'iść drobnymi krokami, dreptać', także dial. 'ts., zwłaszcza o dzieciach' (Lamprecht Opava, Malina Mistřice, Bartoš DSM), śl. *cupkat'* *-kám* 'spadać głośno; iść drobnymi krokami, tupać, dreptać', dial. 'tupać, dreptać; spadać głośno z drzewa, o jabłku' (Buffa Dlhá Lúka, Kálal, Habovštiak Orava 102, 186);

śle. nowe *cùpkati -kam* 'podskakiwać w tańcu' (SSKJ), sch. *cùpkati -kām* 'podskakiwać; przytupywać; uderzać nogą albo nogami o ziemię, tupać', 'bawiąc dziecko, podrzucać je na kolanach' (RMat.), też u Vuka, w RJAZ 'tańcząc drobnymi krokami, przytupywać, tupać', maced. *у́нка* 'podskakiwać';

ukr. dial. *у́нкаму -каю* 'tupać' (Hrinčenko: łemk.), 'spadać głośno z drzewa, o gruszkach' (Żel.). ~

Dźwkn. Z ekspresywnym suf. *-ka-ti* (o budowie zob. I 49—50) od interj. *cupъ!*

W. S.

cvěliti zob. **kvěliti**

cvětiti zob. **květiti**

cvětъ zob. **květъ**

cvětъkъ zob. **květъkъ**

cvětъсь zob. **květъсь**

cvětъje zob. **květъje**

cvětъпъ zob. **květъпъ**

cvětъп'ъ zob. **květъп'ъ**

cvičati zob. **kvičati**

cvičъ zob. **kvičъ**

cvīkati zob. **kvikati**

cvikъ zob. **kvikъ**

cvilēti zob. **kvilēti**

cviliti zob. **kviliti**

cvisti *cvstq* zob. **kvisti** *kvstq*

cvitati zob. **kvitati**

cvitřz zob. **kvitřz**

cvřčati *cvřčq* : **cvřkati** *cvřkajo* : *cvřčq* 'ćwierkać, świergotać, o świerszczu, o drobnych ptakach, fritinnire', 'ćiec z pluskiem, małą strugą', perf. **cvřknoři** *cvřkno*

cvřčati: ~ pol. dawne i dial. np. kasz. *ćwierczć* 'świergotać, szczebiotać, ćwierkać (o wróblach, świerszczach)', czes. *cvřčeti cvřči* 'ćwierkać, o świerszczu, drobnych ptakach', śła. *cvřčat' -či* 'ts.; ćiec głośno, o przerywanym prądzie'; śle. *cvřčati -čim* 'świergotać, ćwierkać, o świerszczu i drobnych ptakach; skwierczć, o odgłosie przy pieczeniu, smażeniu', sch. *cvřčati -čim* 'świergotać, ćwierkać, o świerszczu i drobnych ptakach; skwierczć, o odgłosie przy pieczeniu, smażeniu, paleniu się', buřg. *цвřчá -чúú* 'świergotać, ćwierkać, o świerszczach i drobnych ptakach', maced. *цвřчу* 'ts.';

ukr. *цвřчáму -у -чúú* 'ćwierkać, świergotać', brus. *цвřчáць -у* 'ćwierkać, o świerszczu'. ~

cvřkati: ~ pol. *ćwierkać -ka* 'świergotać, świegotać, o ptakach' (od XVIII w., też dial. np. Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz. 70), dawne XVII—XVIII w. też o głosie świerszcza, dial. *ćwierkać (ćwirkać) w oczy* 'czynić wyrzuty, wymówki' (Karłowicz SGP), czes. *cvřkati -kám* 'świergotać, świegotać, o ptakach, o świerszczu', 'o różnych odgłosach, np. brzękać, o monetach, kapać, o płynie', śła. *cvřkat' -kám* 'świergotać, świegotać, o ptakach, o świerszczu', 'ćiec cienkim, przerywanym strumieniem; lać ćiecz cienkim, przerywanym strumieniem', też o odgłosie cienkiego, przerywanego strumienia ćieczy, dial. *cvřkat' -kam* 'świergotać, świegotać, o ptakach, świerszczu';

śle. *cvřkati cvřkam* 'świergotać, świegotać, np. o świerszczu', 'skrzypieć, trzeszczeć, piszczeć', sch. wyjątkowe *cvřkati cvřčćm* 'skwierczć, o czymś smażonym' (RJAZ), buřg. *цвřркам -каму* 'świergotać, świegotać, o ptakach', u Gerova też *цвřркам с цвřркало* 'sikać', maced. *цвřрка* 'świergotać, świegotać, o ptakach';

ros. *цвřркаць -каю -каць* 'świergotać, świegotać, o drobnych ptakach', ukr. dial. *цвřркати -каю, цьвřркати* 'ts.' (KDO 156), brus. *цвřркаць -каю тš.* (Nosovič);

z ekspresywnym -g-: czes. dial. *cvřgat* 'ćwierkać'. ~

Perf. **cvřknoři**: ~ pol. *ćwierknać -nę* 'zaświergotać', czes. *cvřknouti -nu* 'ts.', też 'trzasnąć, strzelić palcami', 'malutko nalać', śła. *cvřknúť -nem* perf. do *cvřkat'*; śle. *cvřknúti cvřknem* 'zaświergotać, odezwać się szczebiotliwym głosem; skrzypnąć, pisnąć', sch. *cvřknuti cvřkněm* 'ćwierknać, zaświergotać, zaszczebiotać; zaśkwierczć', dial. 'krzyknać, wrzasnąć, pisnąć' (RJAZ), buřg. *цвřркна -неи* 'zaświergotać, o ptakach'; ros. *цвřркнуть -ну* 'ts.', ukr. *цвřркнути -ну* 'ts.', brus. *цвřркнуть -ну* 'ts.'. ~

Dźwkn. podobnie jak bliskie głosowo i znaczeniowo *cvřčati*, *svřčati*, *skvřčati*. Por. pol. *ćwir-ćwir!* o głosie np. wróbla, czes. *cvřk!*, *cvřky!* o głosie świerszcza, śła. *cvřk!* o głosie świerszcza, odgłosie kapania, ros. *цвřрук!* *цвřрк!* o głosie świerszcza. Tego samego typu niem. dial. *zwirgen* 'ćwierkać, świergotać'. Dźwkn. charakterem wyrazu tłumaczy się nieregularny rozwój fonetyczny w niektórych językach słów.

Berneker SEW I 657, Janko ČMF XVIII 144—6, 277—8, Vasmer REW III 285, Machek ES² 92, Skok ER I 284. K. P.

cvřčьkь *cvřčьka* 'świerszcz, Gryllus'

~ czes. *cvřček -čka* 'świerszcz', śl. *cvřček -čka* 'ts.';

śl. *cvřček -čka* 'świerszcz domowy, Acheta domestica', rzadko 'owad Oęcanthus pellucens', sch. *cvřčak -čka* 'świerszcz, gryllus, cicada', 'ptak Fringilla spinus' (RJAZ), bułg. dial. *чвръчок, чвръчак* 'świerszcz domowy, Gryllus domesticus' (Gerov, Mladenov BTR);

ukr. dial. *чвръчок -чка* 'świerszcz, Gryllus'. ~

Por. inaczej zbudowane synonimiczne derywaty:

1. *cvřkь* (częściej w funkcji nomen actionis): pol. *ćwierk -ku* 'ćwierkanie, świergot', u L. też 'świerszcz', czes. arch. XVIII w. i dial. moraw. *cvrk -ka* 'świerszcz', u Jungmanna też *cvrk -ku* 'ćwierkanie świerszcza', śl. *cvrk -ku* 'cienki, głośny strumień cieczy', śl. *cvrk -ka* 'ćwierkanie, świergot', ukr. *чврък 'ts.'* (Zel.);

sch. *cvřka* 'ćwierkanie, świergot; skwierczenie; brzęczenie';

2. *cvřčь*: pol. u L. *ćwiercz* 'świerszcz', głuź. *cwjerč -ča* 'ts.';

3. *cvřkunsь*: ros. *чвръкунь -на* 'świerszcz domowy' (Dal), ukr. *чвръкунь -на* 'świerszcz', brus. *чвръкунь -на* 'ts.'.

Nomen agentis od *cvřčati* (często oddającego głos świerszcza, zob.), o suf. *-skъ* zob. I 93. Rozwój znaczenia jak np. w lit. *čirikas* 'świerszcz' : *čirikūoti* 'ćwierkać, świergotać', niem. *Zirpe* 'świerszcz' : *zirpen*, łot. *circenis, circis* 'świerszcz' : *cirkstēt* 'ćwierkać, świergotać'. — W kilku językach słow. spotykamy też w znaczeniu 'świerszcz' paralelnie zbudowane derywaty od bliższego głosowo *čřčati* (zob.). — Por. *čřčьka* : *svřčьka*.

K. P.

cvřkati zob. *cvřčati*

cvřknoŭti zob. *cvřčati*

cvřkotati *cvřkotajo* : *cvřkot'o* : **cvřkotěti** *cvřkot'o* intensivum do *cvřkati*

cvřkotati: ~ czes. *cvřkotati* 'ćwierkać, o ptakach', śl. *cvřkotat' -tam* : *-cem* 'ćwierkać, o świerszczu', 'szemrać, o słabym strumieniu cieczy; ciec przerywanym strumieniem';

śl. *cvřkotati -tám* 'świergotać, szczebiotać, o ptakach; paplać, szczebiotać';

ukr. *чвръкотаму* (: *чвръкотаму*) *-кочу -кочеу* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach, o świerszczu';

z ekspresywnym *-g-*: pol. dial. *ćwiergotać* 'ćwierkać, świergotać, o wróblu' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 69), ukr. dial. *чвръкотаму -у -чеу* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach, o świerszczu' (Hrinčenko). ~

cvřkotěti: ~ maced. *чвръкоту* 'świergotać, szczebiotać';

ukr. *чвръкотіму -кочу -котіу* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach, o świerszczu'. ~

Por. intensiva z innymi bliskimi formantami:

1. śl. *cvřkūtati -tam* 'świergotać, szczebiotać, o ptakach', sch. *cvřkūtati cvřkučēm* 'ćwierkać, o ptakach, o świerszczu' (RJAZ);

2. śl. *cvřketati* 'świergotać, np. o jaskółkach'.

Do *cvřkati* : *cvřčati*, o budowie zob. I 52—3.

W. B.

cvřkotěti zob. *cvřkotati*

cvřkotsę *cvřkota* 'ęwierkanie, świergot wielu świerszczy, ptaków'

~ czes. *cvřkot -tu* 'świadgotanie świerszcza, drobnych ptaków', sła. *cvřkot -tu* 'ts.';

bułg. *цвѣркот* 'świadgot wielu ptaków, ęwierkanie', maced. *цвѣркот* 'ts.';

ukr. *цвѣркіт* : *цвѣркіт -коту* 'świadgot, ęwierkanie' (Żel., Hrinčenko). ~

Deverbativum od *cvřkotati*.

W. B.

cvęknęti zob. **knęknęti**

cvętnęti zob. **knętnęti**

cękati, cęknęti, cękętati zob. **cikati**

cępati *cępajo* : *cęp'ę* dial. zach. 'pchać, wpychać, napychać', iter. **cipati** *cipajo*

~ pol. wulgarne *ępac* 'jeść żarłocznie' (od XVI w.), dial. też 'jeść powoli, ustawicznie pakować w siebie jądło', 'rzucać, ciskać', 'bić, z lekka uderzać', 'o deszczu: padać powoli a ciągle', 'sypać mokrym śniegiem' (Kucala PSM 39), czes. *cpáti cpi cpeš* 'pchać, wciskać do czegoś, wtlaczać, napelniać coś wciskaniem' (już stczes. *cpáti cpaju* 'pchać, wpychać, napychać'), *cpáti se* 'przepychać się, cisnąć się; jeść nadmiernie, dużo, chciwie, przejadać się', dial. moraw. też *t'pat'*. ~

Por. pol. dial. *ępić* 'rzucić, cisnąć' (MAGP III m. 134, cz. II 115), dłuż. *špís* 'rzucać, ciskać', głuż. tylko z pref. *-cpić, -cpęc, -dspić, -dspęc* 'pchać toczyć, stopfen, wälzen' (inaczej o wyrazach luż. Muka HLF 490).

Na pierwotne iterat. **cipati** wskazują: ~ stpol. wyjątkowe *cipac* 'rzucać, jactare', pol. dial. *cipac się* 'rzucać się' (Karłowicz SGP), 'poważyć się, rzucić się' (Maciejewski Chełm-dobrz. 223), dłuż. *cypas -pju* : *-pam* 'szarpać, targać, miedlić (len), zucken, das Spinnrad treten', stczes. *zacipati* 'zapychać, zatykać', czes. dial. moraw. *zatiPAT* iterat. do *t'pat'* (Machek ES² 89);

sła. dial. *čipati čipam* : *čipljem* 'bić, uderzać' (Pleteršnik);

ros. dial. *цѣпаты* : *цѣпаты цѣпото* 'drapać (się)' (Opyt). ~

Dźwkn. Według Kopečnego Sl XXV 322—7, Machka ES² 89 z pierwotnego **stęp-*, prapokrewne łac. *stępare* 'razem skupiać; napchać, napelnić' (u Pokornego IEW 1015—6: *stęip-* : *stęip-*).

Berneker SEW I 132, Janko ČMF XX 117—8, Kopečny Sl XXV 322—7, Machek ES² 89.

K. P.

cęsar'ę zob. **cęsar'ę**

Č

-ča 1. part. enklityczna o wartości wzmacniającej

~ strus. **нонѣ-ча, нѣнѣ-ча** 'teraz, właśnie teraz' (: **нонѣ, нѣнѣ** 'teraz, nunc'),
ros. dial. **нѣни-ча, нѣне-ча** 'teraz' Dal (: **нѣне, нѣне** 'teraz'), **менѣре-ча** 'teraz'
(: **менѣре, менѣрь** 'teraz'). ~

Tu może należy także ros. dial. **ча** part. pytajna 'co, czego?' (Dal: zach.,
ale też SRSO), brus. dial. **ча** part. pytajna 'czego, dlaczego?' (Bjałskevič
Mohylew, Rastorguev Brjansk), mogą one jednak kontynuować zaimek **ѣ**.
Zob. też *davěča* : *davě*.

Na większy pierwotnie zasięg wskazuje **ča!** (p. *ča* 2.).

W związku z *če* (zob.), może więc kontynuować prapostać *kē.

Sobolevskij RFV LXXI 432 (porównuje *ne* : *nē*, *se* : *sē*), por. jednak
zastrzeżenia Kopečnego ESSB I 1, 305—6. O słow. part. na *-k-* zob. Solmsen
KZ XXXV 466—72, Miklosich VG IV 120—2, Berneker SEW I 138, Otrębski
LP VIII 183—93, Sławski SE II 7—8, o ie. p. Trautmann BSW 111—2,
Pokorny IEW 515—6, Meillet, Wstęp do językoznawstwa ie. 296. Por. *če*,
či, *ču*, *čv*; *-ka*, *-ko*, *-kz*. W. B.

ča! 2. interi. okrzyk na woły przy popędzaniu, wołanie na woły, by skrzyły
w prawo (rzadziej w lewo)

~ czes. **čá!** okrzyk na woły przy popędzaniu (Přír. slov.), dial. **ča**, **hogča!**
wołanie na woły, by szły w prawo (Bartoš DSM), ślą. (wg Kálala wsch.)
ča! wołanie na woły, by szły w prawo;

ślę. dial. **čá!** (też **čó!**) wołanie na woły, by szły w prawo (Pleteršnik, SSKJ),

bułg. dial. **ča!** **čá!** okrzyk na woły przy popędzaniu (RBKE), wołanie na
woły, by szły w prawo (Stojkov Banat);

ukr. dial. **ča!** (też **čalá!**) okrzyk na woły lub konie, by szły w prawo,
w lewo, naprzód (Hrinčenko, Żel., Leks. Bjul. II 97, KDA m. 151, s. 209;
z ukr.: pol. dial. na Podolu **cza**, **čabe!** wołanie na woły, by szły w prawo,
Karlówiec SGP, por. ukr. dial. **čabé!** wołanie na woły, by szły w lewo, Żel.),
'cicho, pst!' (Hrinčenko, Żel.). ~

Może to samo co *ča* 1.: part. wzmacniająca : interi. przy popędzaniu.
Smal Stočkyj PS 187. W. B.

čaća 1. (: **caca**): dial. zach. i pld. **čaць** dziec. 'cacko, coś ładnego; zabawka
dziecinna'

čaća (: **caca**): pol. **caca** wyraz używany zwykle w języku dzieci dla wyrażenia
aprobaty, zachwytu, podziwu (od XVIII w.), czes. **čaća** 'zabawka
dziecinna' (Jungmann), dial. laskie **čaća** 'kiść winogron' (Zaręba AJŚ II cz. II
58), ślą. **čaća** 'rzecz piękna, coś ładnego', nieodmienne **čaća** 'ładny, piękny;
coś ładnego';

ślę. **čaća** 'zabawka dziecinna, błyskotka' (też dial., Pleteršnik);

ros. *у́дья*, dial. też *у́дья* w języku dzieciennym 'zabawka', 'posłuszne dziecko', dial. 'ozdóbka' (Dal), ukr. *у́дья* 'zabawka, coś ładnego', brus. *удья* 'zabawka dziecienna'. ~

čač: ~ stpol. *czacz* 'nagroda za zwycięstwo w biegach' (XV w.), *czacz -cza* 'drobne przedmioty rzucane jako dar w tłum' (XVI—XVII w.), dial. kasz. *cac -ce* 'potomstwo' (Lorentz PW), czes. *čač*: *čac* 'zabawka dziecienna' (Jungmann, Kott; już u Husa: Novák SłHus 11), dial. moraw. *čač*: *tot' je čač! tot' sú čače!* 'tot' jsou věci, kumšty' (Bartoš DSM), sła. dial. *čač* 'ozdóbka';

bułg. dial. *на удю* m. 'rodzaj zabawy dziecięcej, w czasie której dzieci się przeskakują' (Stojkov Banat). ~

Por. 1. *čačbka* (: *cacbka*): pol. dawne *cacka* 'zabawka dziecienna, błyskotka; pieszczoch, pieszczoszka', dial. kasz. *čačka* 'osoba zachowująca się jak dziecko w mowie i ruchach' (Sychta SK), czes. dial. *čačka* 'wiązka, bukiet, kytka, chumáček' (Bartoš DSM), u Jungmanna 'zabawka', sła. *čačka* 'świecidełko, zabawka'; sło. *čačka*: *čička* (*in*) *čačka* 'drobiazg, drobnostka' (SSKJ); ros. pot. *удька* 'zabawka dziecienna', dial. *удьку* 'skorupy rozbitego naczynia' (Dal), ukr. *удька* 'zabawka dziecienna', 'ozdoba', dial. *удька* 'kwiat' (Dziedzieliński Zakarp. II m. 125), brus. *удька* 'zabawka dziecienna';

2. *čačo*: stpol. XVI w. *czaczco* 'zabawka dziecienna; osoba wyelegantowana, piękniś', L. z XVIII w. *caco*: *czaczco* 'zabawka dziecienna, błyskotka; pieszczoch, pieszczoszka';

3. *čačbko*: pol. *cacko* 'zabawka dziecienna; klejnocik, świecidełko', stpol. od XVI w. *czaczko* (*czacko*, *cacko*) 'zabawka dziecienna; świecidełko, błyskotka, przedmiot ozdobny, błyszczący, piękny', dial. *čačko* 'skorupa rozbitego naczynia, szkło, służące dziecku jako zabawka; wypukła kostka na przodzie stawu kolanowego' (Sychta SK), *cacko* 'zabawka' (Lorentz PW), sła. dial. *čačko* 'zabawka' (Buffa Dlhá Lúka);

4. *čačbka*: pol. dawne *czaczek* 'zabawka dziecienna' (L.), czes. dial. chodźkie *cacek* 'piers matki' (Hruška DSCh);

5. pol. *cacy* nieodmienne dziec. w funkcji adi. lub adv. 'ładny, przyjemny, dobry' (też dial., Karłowicz SGP), czes. dial. laskie *č' ad'y!* 'ts.' (Lamprecht Opava);

6. czes. dial. moraw. *čanča* dziec. 'piękna rzecz' (Janko ČMF XVIII 271).

Wyraz języka dzieciennego (por. *l'al'a*). Alternacja *č*: *c* nieregularna w wyrazach dźwięk. i ekspresywnych (por. *čvčati*: *čvčati*, *čvčati*: *čvčati*, *capati*: *čapati*). Podobne wyrazy znane są i innym językom ie. i nieie., por. lit. *čacà* w mowie dzieci 'lalka, zabawka', *čāca* do małych dzieci 'coś ładnego, ładna rzecz', *cicas* 'błyskotka, zabawka', lot. *cača*, *cacis*, *čačis*, *ceci*, *ceca(s)* 'szmatki, gałganki', *čačis* 'stary człowiek, stary koń', zyrjańskie *išatša* 'zabawka', wotiackie *tšatša* 'kwiat'.

Rozwadowski RS II 75—6; Janko ČMF XVIII 267—71.

Zob. *čača* 2., *čeča*.

K. P. — F. S.

čača 2. dziec. 'tatuś, papa'

~ sło. dial. (Bela Krajina) *čača* 'tatuś, papa', sch. od XVI w. *čača*: *čača* 'ts.';

ros. dial. *удья*: *удька* 'tatuś, ojciec' (Dal), brus. *удья* ironicznie 'wujek' (Nosovič);

tu może też ukr. *удья* 'ważna osoba' (Hrinčenko). ~

Ekspresywny wyraz mowy dziecięcej jak *čača* 1.
Rozwadowski RS II 75—6.

K. P.

čačati čačajo : **cacati cacajo** dial. płn. i śl. 'bawić, pieścić'

čačati: ~ czes. *čačati -čám* 'pieścić czule, tkliwie kogoś traktować', *čačati se* 'pieścić się, bawić się' (Jungmann, Kott), *čačaný* dziec. 'ładny, miły, piękny' (też dial. Lamprecht Opava), śl. dial. *čačať* 'pieścić', *čačať* 'huścić się, kołysać się' (Kálal), *čačaný* dziec. 'piękny, ładny, miły' (SSJ, Kálal). ~

Por. śl. *čačjati* 'pieścić' (Pleteršnik).

cacati: ~ pol. dawne XVIII w. *cacać* 'pieścić', *cacać się* 'pieścić się' (L.), dziś *cacany* 'ładny, piękny, miły, grzeczny', w XVIII w. też 'pieszczony' (L.), dial. *ciaciać się* 'bawić się w drobnostki; drażnić się z kimś; bawić się w czułości, pieścić się', *cacany* : *ciaciany* 'ładny, grzeczny, miły' (Karłowicz SGP), czes. *cacati -cám* 'pieścić', *cacati se* 'pieścić się, bawić się' (Jungmann, Kott); śl. dial. prekmurskie *cacati -cam* 'pieścić, rozpieszczać' (Pleteršnik); ukr. dial. *цячатися -цяюся*: *орішками цячатися* (Hrinčenko). ~

Por. pol. *cacanka* 'rzecz miła, przyjemna' (też dial., Karłowicz SGP), dawne XVIII w. 'pieszczoty, umizgi, przymilenia', ukr. pot. *цяцанка* 'rzecz miła, przyjemna, zwodząca', brus. *цацанка* 'ts.'

Od *čača* : *caca*, o budowie zob. I 46. Por. *čačkati* : *cačkati*.

K. P. — F. S.

čačъ zob. *čača* 1

čačkati čačkajo : **cačkati cačkajo** dziec. 'bawić, pieścić'

čačkati: ~ pol. dial. kasz. *čačkovac są* 'zachowywać się jak dziecko', czes. *čačkati -kám* : *čačkati -kám* 'pieścić', dziec. 'bawić', *čačkati se* 'pieścić się, bawić się' (Jungmann), śl. *čačkať* 'pieścić' (Kálal);

śl. *čáčkati* 'bazgrać, robić kleksy' (Pleteršnik), sch. *čáčkati -kām* 'gmerać, dłubać', bułg. dial. *чякам* 'bawić się czymś' (Gerov). ~

cačkati: ~ pol. *cačkać* 'pieścić, bawić' (też dial., np. kasz. *cačkak -kařą* Lorentz PW), *cačkać się* 'bawić się, pieścić się, delikatnie się z czymś obchodzić, poświęcać czemuś zbyt wiele czasu, marudzić' (też dial. np. Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz.), czes. *cačkati -kám* 'pieścić, bawić' (Jungmann);

sch. *cačkati -kām* 'powoli, z trudem isć, tupać';

ros. pot. *цакаться -каюся* 'pieścić się, cačkać się', brus. dial. *цацкаць* 'pieścić, bawić, bawić się, cačkać się' (Nosovič), pot. *цацкацца* 'bawić się, pieścić się, cačkać się', u Nosoviča też 'guzdrać się';

z ekspresywnym nagłosowym *c'*: pol. *ciačkać się* 'bawić się, pieścić się, delikatnie się z czymś obchodzić' (też dial., Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), dial. także 'pluskać się, np. w wodzie' (Karłowicz SGP), kasz. 'zachowywać się jak dziecko' (Sychta SK), ukr. *цячкатися -каюся* 'bawić się; okazywać zbyt wiele uwagi, cačkać się'. ~

Por. z nagłosowym *če-*, *ce-*: pol. dawne *cečkać się* : *ciečkać się* 'pieścić się' (L.), dial. kociewskie *čėčkać się*, kasz. *čėčkak są* : *čėčkać są* 'zachowywać się jak dziecko' (Sychta SK), śl. *čėčkati -kām* 'bazgrać, robić kleksy' (Pleteršnik), sch. *čėčkati -kām* 'biec truchtem (o koniu), tupać' (RMat.), bułg. dial. rodop. *чякѣм* 'pobudzać kogoś do pracy' (BDial. II 301), maced. *чечка* 'grzebać, dłubać'.

Dem. od *čačati* : *cacati*, o budowie zob. I 49.

W. B.

čaděti čaditš 'wydzielać czad, dym'

~ sła. *čaděti -dīm* 'stawać się ciemnym, barwy sadzy, czernieć' (Pleteršnik), cs. w Pateryku Metodogo *оуаѣмъ* 'ἠσβολωμένος' (van Wijk ZslPh XVI 419); ukr. *čadītu -dīms* 'wydzielać, wytwarzać czad'. ~

Wspólne formy praes. z typem *-ti -itš* spowodowały przesunięcie nieproduktywnego typu do koniugacji produktywnej. Tu należą więc chyba niektóre postaci przytoczone pod *čaditi*, np. pol. dial. kasz. *čazęc* '(piaskiem) kurzyć; śnieżyć'.

Por. też formacje odmienne:

1. *čaděti čadějo*: pol. *czadzić czadzije* 'ulegać działaniu czadu', *zaczadzieć* 'zatruc się czadem, ulec zaczadzeniu', sła. *očadený* : *učadený* 'okopcony', ros. dial. *čaděms čadějom* 'ulegać zaczadzeniu' (Dal, Opyt), *učaděms* 'zaczadzieć się' (Dal), ukr. *čadītu -dīo* 'ulegać zaczadzeniu', brus. *čadžem* 'ts.', *učadžem -džero* 'zaczadzieć, ulec zaczadzeniu';

2. *čadnōti*: pol. dial. (Podhale) *zacadniony, zcadniony* 'okopcony' (Karłowicz SGP), czes. *očadnouti -nu* 'okopcieć', *očadlý* 'okopciały', u Jungmanna też *čadnouti -nu* 'pokrywać się kopciem, stawać się czarnym', sła. *čadnūt* '-ne' 'czernieć od dymu, pokrywać się sadzami', przestarz. *učadlý* 'okopcony, pokryty sadzami' (SSJ), ros. dial. *čadnem* 'stawać się ciemnym, czernieć od kopcia' (Dal).

Od *čadz*, o budowie zob. I 55—6.

W. B. — F. S.

čaditi čad'ŋ 'wytwarzać dym, czad, dymić, kurzyć'

~ pol. (kresowe, p. Sławski SE I 111) *czadzić gromadę* 'wypalać węgle' (Brückner AslPh X 414), dial. kasz.-śl. *čazęc čazi* 'kopić, kurzyć się', 'palić tytoń', '(piaskiem) kurzyć; śnieżyć', 'pnieć się, przelewać się, o morzu', *čazęc są* 'dymić się, kopiść się' (Sychta SK, Lorentz PW), połab. *codēt codē* 'dymić, kadzić, kurzyć; okurzać', czes. *čaditi čadīm* 'wydawać swąd, dym; palić tytoń', sła. *čadit' čadī* 'wytwarzać, wydawać czad';

sła. *čadīti čadīm* : *čadīti se* 'kopić, dymić', u Pleteršnika *čadīti* 'wytwarzać wyziewy, opary, Dunst erzeugen', *čadīti se* 'parować, dymić', dial. *po hribih se čadi* o mgłę nad górami 'es steht der Höhenrauch', sch. dial. *čādīt čādīm* 'dymić, kopiść', *čādīt čādīm* 'zadymiać, smolić sadzą, o izbie' (Elezović Kos.-Met.), u Vuka *čaditi čadīm* 'pokrywać się sadzami, fuligine induci', bułg. dial. *čadža* 'kopiść, smolić sadzą', *čadžu ce* 'okopcać się' (BDial. III 188: Ichtiman), maced. *čadu* 'dymić, kopiść; wędzić', *čadu ce* 'dymić się, kopiść się, brudzić się, smolić się od dymu';

ros. *čadīms čazjy čadīms* 'kopiść, wydawać swąd', dial. pskow. *čadum* 'ts.' (Dal), 'palić' (Opyt Dop.), ukr. *čadītu čazjy čadītu* 'dymić, kopiść', brus. *čadžīm čadžy čadžiu* 'czad wydawać, wytwarzać', dial. *čadžim čadžy* 'dymić, wytwarzać czad' (Nosovič). ~

Denominativum od *čadz*, o budowie zob. I 57.

W. B. — F. S.

čadz 1. čada 'lotne produkty spalania, parowania: dym, opar, lekka mgiełka, sadza, caligo, fuligo'

~ pol. *czad -du* 'swąd z pieca, woń spalenizny' (od XVII w., L. ze Smotryckiego), dial. pld. i wsch. 'swąd z pieca' (MAGP XII m. 557, cz. II 28), śl. *čwad čadu* 'dym, opary' (Lorentz PW), połab. *cod coday* 'dym; sadza, kopeć', czes. rzadkie *čad čadu* 'swąd, spalenizna, dym', sła. *čad čadu* 'dym, swąd; sadza';

sł. *čad čada* 'dym, czad, para, opar; sadza', dial. 'opary, lekka mgła, np. nad górami, Höhenrauch' (Pleteršnik), 'lekka mgła w dzień upalny, srezoga' (Tominec Črni vrh), sch. dawne XVII—XVIII w. (głównie u pisarzy czakaw.) *čad* m. 'dym, opar, mgła, para', dial. czakaw. (Istria) *čad čada* 'lekka mgła w dzień upalny, srezoga' (Ribarić SDZ IX 138, Skok ER I 287), bułg. ludowe *čad vādъm* 'dym', maced. *čad* 'dym';

ros. *čad vāda* loc. sg. *с vādъ* 'swąd, duszący dym z czegoś palącego się', przen. 'to co odurza, powoduje zawroty głowy; ciężka, przygniatająca atmosfera', ukr. *čad vādъ* 'swąd, dym z czegoś palącego się', 'odurzający zapach kwiatów', przen. 'to, co odurza, oszołamia, stan oszołomienia', dial. też 'sadza' (o zasięgu Dzendzelivskij Zakarp. II m. 139), hucul. *č'ed* 'swąd, czad; mgła, opary' (Tolstoj KDO 246), brus. *čad vādъ* 'swąd, dym z czegoś palącego się'. ~

Por. fem.: sch. wyjątkowe XVIII w. *čad* f. 'dym, opar, mgła, para' (RJAZ), ros. pot. i dial. *čadъ* f. 'swąd, duszący dym z czegoś palącego się'.

Z przedśłow. *kēd-*. Dokładnych odpowiedników ie. nie ma. Por. synonimiczne *kadъ* : *kaditi* (ie. **kōd-*). Apofonia wskazuje na archaiczność formacji (zob. *rězъ* : *razъ*).

Sławski SE I 111, II 18—9, Trautmann BSW 123—4, Pokorny IEW 537, Tolstoj KDO 240—8. W. B. — F. S.

čadъ 2. *čada čado* zach. i pld. 'ciemny, okopcony, mający barwę dymu, sadzy' Na przymiotnik wskazują:

1. substantywizowane adi.: sł. dial. *čada* 'czarniawa lub czarna krowa' (Pleteršnik, Tominec Črni vrh), 'czarna plama na twarzy' (Pleteršnik), sch. dial. (Istria) *čada* 'imię czarniawej krowy' (Ribarić SDZ IX 138);

2. adi. z wtórnymi sufiksami: sł. *čadast* : *čadav* 'ciemny, mający barwę sadzy', sch. dial. *čadova* 'imię krowy' (RJAZ: Lika);

3. subst. z różnymi suf.:

a) czes. dial. moraw. *čad'a* 'przezwisko człowieka okopconego, opalonego' (Bartoš DSM);

b) czes. dial. moraw. *čadol'a* 'krowa jakby słońcem opalona' (Bartoš DSM), sch. dial. *čadulja* 'imię ciemnej krowy' (RJAZ);

c) sł. dial. *čadīn* 'wół ciemny, mający barwę sadzy', sch. dial. (Istria) *čadīn* 'imię ciemnego wołu' (Ribarić l. c.);

d) sch. dial. *čadeša* 'imię ciemnej kozy', *čadonja* : *čadonja* 'imię ciemnego wołu' (RJAZ).

Od *čadъ* 1., co do znaczenia por. łac. *cāligōsus* 'mglisty, zamglony, ciemny' < *cāligō* 'opary, mgła, dym, mrok, ciemność'. W. B. — F. S.

čad'a zach., pld. zob. **čadъ 1.**

~ pol. dial. na pograniczu polsko-laskim *czadze* 'sadze' (AJK VIII cz. II 245), kasz. *čaza* 'czad' (Sychta SK), 'sadza' (AJK l. c.), dłuż. *caza* 'sadza', *caze* pl. 'sadze' (według Muki z *saza), sła. dial. *čadza* 'dym, swąd; sadza';

sch. od XVII w. *čäđa* 'sadza, kopeć, fuligo' (dial. przede wszystkim sztokaw., w Istrii *čäd'a*, o zasięgu Popović Geschichte 442—3, Tolstoj KDO 243, rzadko też czakaw.: *čäđa*, Jurišić Vrgada, w XVIII w. *čaja*), dial. także 'mgiełka wokół księżycy' (RMat.), maced. dial. *važe* (Vidoeski Kumanovo 72, 140, bez podania znaczenia). ~

Por. sch. *čäd* f. = *čäta* (Vuk).

Od *čaditi*, o suf. *-ja* zob. I 81—2. Por. *sad'a* (pod wpływem której powstał zapewne nasz wyraz).

Skok ER I 287, Tolstoj KDO 240—8 (przedstawione dane rozszerzają jednak zasięg podany przez Tolstoja). W. B. — F. S.

čad'ь *čad'a* zach., pld. zob. **čad'ь 1.**

~ pol. dial. kasz. *čąg čągě* m. 'czad' (Sychta SK);

sł. dial. *čáj* m. 'opary, lekka mgła, np. w górach, Höhenrauch', 'mgła wokół księżycy, otok księżycy', sch. zach. *čáď* m. 'lekka mgła w letni dzień; mgła wokół księżycy, otok księżycy', dial. też u gallipolskich Serbów *čáb* (Ivić SDZ XII 197), czakaw. *čáj* m. 'lekka mgła, mgielka' (RJAZ, Skok ER I 287). ~

Od *čad'ь 1.*, o budowie zob. I 80.

W. B.

čachl'ь zob. **čachnōti**

čachnōti *čachnō* dial. wsch. 'chudnąć, mizernieć, schnąć, więdnąć, stygnąć', **čachl'ь** 'wychudły, mizerny, marny, wątły'

~ ros. *чáхнуть -ну* 'chudnąć, mizernieć; więdnąć, usychać, marnieć', dial. 'schnąć, o drzewie' (Opyt Dop.), ukr. *чáхнути -ну* 'chudnąć, schnąć, mizernieć; więdnąć, usychać, marnieć', dial. też 'stygnąć', brus. *чáхнуць -ну* 'chudnąć, schnąć, mizernieć; więdnąć (np. o kwiecie), usychać, marnieć', dial. też 'ostygąć, stygnąć, o napalonym piecu' (Nosovič; tu też perf. *счáхнуць : счáхну*). ~

Partic. praet. act. **čachl'ь**: ~ ros. *чáхлый* 'marny, wątły, mizerny, cheraławy; nędzny', ukr. *чáхлий* 'ts.', brus. *чáхлы* 'ts.'. ~

Por. ros. dial. pskowskie, twerskie *чáхать* 'odczuwać mdłości, być skłonym do wymiotów' (Opyt Dop., Dal).

Etymologia niepewna. Najprawdopodobniej w związku z lit. *kašėti kašėti* 'chudnąć, szczupleć, mizernieć; schnąć, więdnąć' do ie. *kak-* 'chudnąć' (do którego zalicza się też awest. *kasu-* 'mały, szczupły', niem. *hager* 'chudy'). Nie wykluczony związek z *čeznōti*. — Uderza sch. dial. *čájět čájim* 'čamiti, nestajati' (Elezović Kos.-Met.; pierwotny czasownik stanu do *čajati*, Skok ER I 288), sugerujące możliwość nawiązania do *čajati*.

Machek Recherches 29, Vasmer REW III 306, Fraenkel LEW 227—8, Martynov SIA 124. W. B. — F. S.

čajati : **čati** *čajo čajěši* 'spodziewać się, oczekiwać, exspectare'

~ sł. dial. *čájati -jem* 'czekać' (np. Styria, Pleteršnik), sch. dawne XIII—XV w., dziś w pieśniach ludowych *čájati -jěm* 'oczekiwać, czekać', scs. *чáяти чáю чáюши* 'oczekiwać, spodziewać się', bułg. arch. *чáяние* 'oczekiwanie, nadzieja';

strus. *чáяти чáю* 'oczekiwać, spodziewać się' (: *чáюши* 'nadzieja'), ros. przestarz. i dial. *чáять чáю чáюшь* 'oczekiwać, spodziewać się; sądzić, myśleć, przypuszczać', ukr. przestarz. *чáяти чáю чáю* 'oczekiwać', u Żel. 'czyhać, czatować'. ~

Na pierwotne **ča-ti** wskazują:

1. ros. dial. *мне чéло, ему чéлось* 'wydawało się' (Dal, Opyt);

2. imię *Ča-slav*: stpol. *Czastaw*, stczes. *Čáslav* (p. Milewski RS XXII 9).

Por. 1. pol. *czaić się* 'godzić na kogoś z ukrycia, skradać się; kryć się', stpol. XV w. 'simulare', w XVI w. 'zasłaniać się, kryć się', u Kn. 'simulare', ukr. *причáїтися* 'przyczaić się';

2. sch. dial. *čājēt čājīm* 'čamiti, nestajati' (Elezović Kos.-Met.).

Do ie. *k*ēi*-. Dokładny odpowiednik: stind. *čāyati* 'zauważa, spostrzega, troszczy się, lęka się' (na stopniu zanikowym: *cikēti* 'zauważa, spostrzega'). Możliwy też dalszy związek z gr. *τηρέω* 'czuwać, strzec; uważać, śledzić, czatować, czyhać, czekać', ie. *k*ē(i)-r*-.

Meillet MSL XIII 39, Zubatý AslPh XVI 386 (Studie I 2, 91), Berneker SEW I 133—4, Trautmann BSW 124, Sławski SE I 111—2, Vasmer REW III 306—7, Skok ER I 288—9, Mayrhofer KEWA I 383, 385, Frisk GEW II 894—5. — Ze względu na trudności semantyczne mniej prawdopodobne objaśnienie Vaillant RES XXII 190, GC III 266: łączy z pierwiastkiem *k*ē-* w *po-ēiti* 'spoczywać' (podobnie już Potebnja RFV II 10). *F. S.*

čajka dial. płn. 'ptak čajka, *Vanellus vanellus*', może też 'mewa, *Larus*' ~ pol. od XV w. *čajka* 'ptak *Vanellus vanellus*' (dial. też *čajka*, *čajka*, Strutyński PNP 65—6), czes. *čejka* 'ts.' (już stczes. *čějka* od XIV w.), sła. *čajka* 'mewa śmieszka, *Larus ridibundus*; mewa blada, *Larus hyperboreus*'; ros. *чájka* 'mewa, *Larus*' (z ros.: sła. *čajka* 'ts.', Pleteršnik, bułg. *чájka* 'ts.'), dial. pld. 'čajka, *Vanellus vanellus*' (Dal), ukr. *чájka* 'čajka, *Vanellus*', 'mewa śmieszka, *Larus ridibundus*', brus. *чájka* 'mewa, *Larus*', dial. poleskie *чájka* 'mewa, *Larus*, mewa śmieszka, *Larus ridibundus*; čajka *Vanellus vanellus*' (Leks. Poleszja 465—6). ~

Por. 1. pol. dial. *čaja* '*Vanellus vanellus*' (Strutyński l. c.), czes. dial. moraw. *čaja* 'ts.' (Bartoš DSM);

2. strus. (Słowo o pułku Igora) *чájka* 'gatunek ptaka';

3. głuź. *ščejca* '*Vanellus vanellus*'.

Dźwkn. Od krzyku ptaka (*kē), por. łot. *kāija*, est. *kajak* 'mewa'. Zob. też *čavška*, *kava*, *kavška*.

Berneker SEW I 134, Bulachovskij Izv. VII 101, Sławski SE I 112, Vasmer REW III 299, Strutyński PNP 91. *K. P.*

čaka : **čakъ** *čaka* 'czekanie, oczekiwanie'

čaka: ~ czes. *čáka* 'oczekiwanie, nadzieja' (Přír. slov.), stczes. *čáka* 'nadzieja', dial. moraw. *čáka* : *čeka* 'ts.' (Bartoš DSM);

sch. dial. *čeka* 'drewniany domek, w którym myśliwy czeka na pojawienie się niedźwiedzia', 'zasadka myśliwska' (Filipović SEZ LXI 25);

ukr. u Żel. *чeká* 'budka strażnika'. ~

čakъ: ~ sła. *čák* m. 'czekanie', 'czaty' (Pleteršnik), sch. *čēk čēka* 'miejsce, gdzie myśliwy oczekuje na zwierzynę';

ros. *чек* w wyrażeniu *быть на чекý* 'spodziewać się, być w pogotowiu', u Dala *начекý* adv. 'w pogotowiu, w gotowości', ukr. *чек*: *як на чекý* 'jak na straży'. ~

Nomen deverbale od *čakati*: *čekati*, o budowie zob. I 58—9, 60.

Vasmer REW III 309, Machek ES² 96. — Brückner SE 75 dopatrywał się w wyrazie *čaka* podstawy czasownika *čakati*. Nieprawdopodobne. *W. B.*

čakati 1. *čakajo* : **čekati 1.** *čekajo* 'zatrzymywać się w miejscu lub w czasie, licząc na czyjeś przyjście, na nastąpienie jakiegoś zdarzenia', 'spodziewać się, przewidywać, mieć nadzieję na coś', 'zwlekać, ociążać się, wstrzymywać się z decyzją', 'expectare, demorari'

~ pol. *czekać -kam* od XV w., stpol. XIV—XV w. i dial. (płd. Śląsk i obszary przyległe) *czakać -kam* (Karłowicz SGP, Małecki-Nitsch AJPP

m. 411, MAGP VI m. 229 cz. II 158—60, X m. 465 cz. II 32—4) 'expectare', 'demorari', dłuż. *cakaš -kam*, dawne u Jakubicy *cekaš* 'expectare', głuż. *čakać -kam* 'ts.' (też dial., Michalk Neustadt), czes. *čekati -kám* 'ts.', stczes. *čakati : čekati -kám* 'ts.', dial. *čekát se* 'być bezpośrednio przed porodem, o kobiecie' (Hruška DSCh), sła. *čakat' -kám* 'expectare', 'demorari', dial. *čakat' sa* 'spodziewać się dziecka' (Kálal), wsch. *čekac -kam* 'expectare' (Buffa Dlhá Lúka);

sł. *čákati -kam* 'expectare' (już w XVI w. u Megisera), 'czatować, czyhać, dybać' (Pleteršnik), sch. od XIV w. *čėkati -kám*, dawne od XV w. i dial. kajkaw. *čėkati -kám* 'expectare', bułg. *čakam* 'ts.', dial. *čėkane* 'uroczystość ku czci zmarłego, bezpośrednio po pogrzebie' (BDial. II 299: Rodopy), maced. *čeka* 'expectare', dial. *čákam -as* 'ts.' (Małecki SW);

ros. dial. pld.-zach. *čekám* 'expectare' (Dal), ukr. *čekámu -káno* 'ts.' (też dial. np. Stieber AJŁemk. m. 391), brus. *čakády -káno*, u Nosoviča *čekády* 'ts.'. ~

Nowsza postać *čakati* z sekundarną redukcją samogłoski (p. Berneker SEW I 134, Brückner SE 75, Skok ER I 289): pol. dial. *czkać* (MAGP X m. 465 cz. II 34: pñ. Wlkopol., Gruchmanowa Kramská, Karłowicz SGP), *poczkać* (np. Kucala PSM), już w XVI w. u Reja imper. *poczkać*, czes. u Jungmanna *čkám*, od XVI w. *počkati, vyčkati*, dial. moraw. *čkat se* 'śnić się, pokazywać się we śnie' (Machek ES² 96), sła. *dočkat', počkat'* (SSJ), sch. dawne XV—XVIII w. *dočkati*, imper. *pòčkaj*, ukr. *počkaty*, imper. *počkaite* (Stieber I. c.).

Trudno oderwać od *čajati*. Najprawdopodobniej postać ze starą reduplikacją. Mniej prawdopodobne w naszym wypadku przyjmowanie (Vaillant RES XXII 190—1, GC III 335—6) suf. *-ka-* częstego w czasownikach dźwiękn. Materiał słow. wskazuje na wtórność postaci *čekati* (Meillet Ét. 163 objaśniał ją dysymilacją).

Łoś RFV XXIII 75, Trautmann BSW 124, Sławski SE I 115, Zubatý LF XXVIII 33. — Brückner ZslPh IV 216, SE 75 uważał za denominativum od *čaka* (zob.). — Stang Opuscula 73—6 łączy z lit. *kąkti* 'sięgać, dosięgać', łot. *kacēt* 'ts.'. Podstawą wyrazów bałt. miałyby być stare perf. o znaczeniu 'dosięgnął, osiągnął cel'. Słow. *čekati* (**kek-*) przedstawiałoby pierwotne praesens. Pierwotne znaczenie 'sięgać po coś' > 'oczekiwać' : 'czekać' ('nach etwas greifen, sich nach etwas strecken') > 'erwarten' : 'warten'. Postać *čakati* byłaby formacją iteratywną **kėkā-* do **kek-* w *čekati*.

K. P. — W. B. — F. S.

čakati 2. zob. *čekati 2*

čakъ zob. *čaka*

čapati *čap'q* 'łapać, chwycić gwałtownie; brodzić, chodzić powoli po wodzie, błocie z odgłosem, człapać, powodować odgłos podobny do człapania po wodzie, błocie', perf. *čapiti čap'q* : *čapnoti 1. čapnq*

čapati: ~ pol. dial. *czapać* 'chwycić' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 173: perf. *zczapać*, też kasz., Karłowicz SGP I 160), kasz. także 'iść niezgrabnie, zwłaszcza po wodzie lub błocie, z wydawaniem odgłosu ciapania', 'ręką grzebać' (Lorentz PW, Karłowicz I. c.), 'brudzić, plamić', 'padać, o śniegu z deszczem', 'mlaskać podczas jedzenia' (Sychta SK), *čapac sa* 'brudzić się; wygrzewać się, kąpać się w piasku, o drobiu' (Sychta SK), czes. *čapati* 'chwycić, łapać', dial. *čápat -pu* 'brudzić, moczyć', 'zaczynać chodzić',

o dziecku', *čapat se* 'brodzić po wodzie, błocie' (Bartoš DSM), *č'apač* 'brnąć przez błoto' (Lamprecht Opava), *čapat* 'strącać (jabłka)' (Kott Dod. DSM);

sł. *čapati čâpam* 'chwycić, łapać', sch. dial. od XVIII w. *čapati-pām* 'ts.' (RJAŽ, RMat.), 'szarpać, rozrywać, np. padlinę' (Hirtz RNZN II 54);

ros. dial. *čánamь* : *čanámь* 'brać, łapać, chwycić; zaczepiać', 'kiwać, kołysać' (Dal, Opyt Dop.), *čánamься* 'chwiać się; siedząc drzemać' (Opyt), ukr. pot. *čánamu -nao* 'stąpać powoli, iść z trudem, człapać', dial. 'zrywać, np. owoce z drzew' (Hrinčenko), brus. *čanáуь* 'dotykać się czegoś, zaczepiać' (BRS), *čánauь* 'uderzać powodując głos podobny do głosu wahadła zegara', *čánauьця* 'kłapać, stukać (o nie przymocowanym przedmiocie); słabo się poruszać' (Nosovič). ~

čapiti: ~ stpol. *čapitič* 'łapać, porywać' (u L. bez przykładu), od XVI w. *oczapitič* 'ogarnąć naokoło, otoczyć', XVIII w. *poczapitič* 'schwycić, porwać', dial. sli. *čapitič* 'uderzyć' (Lorentz PW), sła. *čapitič -pim* 'uderzyć, chlasnąć', 'gwałtownie rzucić, cisnąć', 'schwycić, capnąć';

sch. *čapiti -pim* 'schwycić, złapać' (RMat.);

ros. dial. *čánumь* 'nachylać, zginać', 'przelewać przez brzeg, wychlustywać', 'ukraść' (Dal), ukr. dial. *čánumься* 'pomacać, dotknąć, przylgnąć do kogoś, przyczepić się' (Žel.), brus. *čaniуьця* 'dotykać, przyczepiać się'. ~

čapnōti: ~ pol. dial. *čapnāć* 'schwycić' (Maciejewski Chelm.-dobrz. 173), kasz. też 'ukraść, porwać', 'silnie uderzyć', 'upaść' (Sychta SK), także 'stąpić niezgrabnie' (Lorentz PW, Karłowicz SGP), czes. *čapnouti -nu* 'chwycić, złapać' (też dial. Bartoš DSM, Hruška DSCh, Lamprecht Opava), sła. *čapnūti -nem* 'silnie uderzyć, np. ręką', 'schwycić, złapać', 'przelać, odlać, chlupnąć', 'gwałtownie rzucić, cisnąć';

sł. *čápniti čápnem* 'schwycić, złapać', sch. *čápnuti -nēm* 'ts.', 'wpaść z hałasem (do wody), chlupnąć' (RMat.), maced. *čanne* 'schwycić, złapać, porwać';

ros. dial. *čápnymься* : *čápnymься* 'przerwać się, przewrócić się, upaść, uderzyć się' (Dal, Opyt Dop.), brus. *čápnуь* 'uderzyć wywołując dźwięk podobny do odgłosu wahadła zegara' (Nosovič). ~

Por. pol. dial. kasz. *čap -pu* 'błoto na drogach, roztajały śnieg; śnieg z deszczem' (Sychta SK, Lorentz PW).

Dźwiękn. Por. interi. *čaps!* Tego samego typu: łot. *čâpât* 'chodzić powoli, łązić', *čâpt* 'iść powoli', *čâpât* 'in der Badstube mit dem Quast schlagen; unordentlich, durcheinander werfen', *čâpâtiels* 'iść niezgrabnie, wlec się', lit. *čiópti* 'macać, chwycić, łapać'. Mało prawdopodobne nawiązanie do łac. *capitō* 'objąć, ogarnąć, chwycić', goc. *hafjan* 'podnosić' dopuszczane przez Vasmera REW III 302. Por. *capati*.

Berneker SEW I 135, Janko ČMF XIX 134—9.

W. B.

čapěti zob **čepěti**

čapiga zob. **čepiga**

čapiti zob. **čapati**

čapnōti 1. zob. **čapati**

čapnōti 2. zob. **čepěti**

čаръ 1. *čapa* wsch. 'pszczoła, apis'

~ rus.-cs. XVI w. (Zlatostruj) *чаръ* 'pszczoła' : loc. pl. *въ чарехъ* (Miklosich LP, Srezn.). ~

Wyraz niepewny, nie potwierdzony w żywym języku. Dawniej zestawiano z gr. κηφήν 'truteń, pszczoła drapieżna' nie mającym pewnej etymologii.

Berneker SEW I 136, Vasmer REW III 301, Frisk GEW I 847. F. S.

čapъ 2. zob. čepъ

čapъ! 3. interi. wyraża nagłe pochwycenie, złapanie, odgłos upadku, człapania po wodzie, błocie

~ pol. dial. kasz. *čap!* wyraża uderzenie, odgłos powstający przy chodzeniu po wodzie, błocie (Lorentz PW), *čaps!* wyraża upadek lub porwanie (Sychta SK), czes. *čap!* wyraża gwałtowne złapanie, schwytywanie, dial. *č'ap!* oddaje odgłos powstający przy chodzeniu po błocie (Lamprecht Opava), sła. *čap!* wyraża odgłos powstający przy uderzeniu przedmiotem lub przy upadku do wody, nagłe złapanie, schwytywanie, *čap-čap!* przy odgłosie powstającym przy kąpieniu wody;

sł. *čáp!* wyraża gwałtowne złapanie, schwytywanie, sch. *čap!* na oznaczenie ataku ptaka drapieżnego (Hirtz RNZN II 54). ~

Dźwkn. Tego samego typu: lit. *čiópt!* na oznaczenie szybkiego schwytywania, mlaskania, łot. *čaps! čapt!* na oznaczenie szumu, szmeru, szybkiego ruchu, upadku.

Zob. *capъ!*, *čapati*.

W. B.

čapyga zob. čepiga

čapъkati *čapъkaje* dial. zach. i pld. 'pluskać, powodować odgłos podobny do pluskania'

~ czes. dial. moraw. *čapkat* 'klaskać' (Bartoš DSM), sła. *čapkat' -kám* 'kapać z hałasem, pluskać', dial. 'chlastać, silnie uderzać ręką, trzepać'; sł. *čâpkati -kam* 'pluskać', sch. *čâpkati -kâm* 'grzebać, dłubać', por. perf. *čâpknuti* 'strzelić, trzasnąć' (RMat.), bułg. dial. *чâпкам* 'pracować powoli a starannie' (BDial. V 217: Rodopy). ~

Por. z innymi formantami:

1. sł. dial. *čapljâti -ljâm* 'pluskać', *čapljâriti -ljârim* 'ts.' (Pleteršnik), 'z hałasem padać lub płynąć' (SSKJ);

2. czes. dial. *č'aprač'* (: *č'abrač'*) 'paprąć się' (Lamprecht Opava), tu zapewne należą też pol. dial. kasz. *čaprina* : *čaprovina* 'błoto na drodze; rzadkie masło', *čapruğa* 'śnieg z deszczem' (Sychta SK).

Dem. od *čapati*, o budowie zob. I 49—50. Por. *capъkati*.

W. B.

čap'a 'ptak błotny czapla (siwa), Ardea (cinerea)'

~ pol. od XV w. *czapla* 'Ardea', dłuż. dial. mużak. *capla* 'ts.', głuż.

čapla 'ts.', czes. dial. *čapla* 'ts.' (Kott Dod. DSM), stczes. *čiepě* : *čěpě* 'ts.'; sł. *čâplja* 'Ardea' (też dial.: wsch. Styria), sch. od XVI w. *čâplja* 'ts.', w słowniku Vrančicia i Megisera 'bocian, Ciconia', bułg. *чâнля* 'Ardea', maced. *чаня* 'ts.';

ros. *чâнля* 'Ardea' (c z pñn. gwar cokających?), dial. *чâнля* 'ts.', ukr. *чâнля* 'ts.', u Żel., też *чâнля* 'ts.', brus. *чâнля* 'ts.'. ~

Por. 1. *čapa* (może z pierwotnego *čap'a* z utratą palatalności): sch. wyjątkowe w XVI w. *čâpa* 'Ardea', bułg. dial. *чâна* 'Ardea purpurea' (Gerov Dop.), maced. dial. *чана* 'Ardea';

2. z suf. *-ura*: ros. dial. *чанура* 'Ardea', też 'кто хлопает глазами' (Dal), ukr. dial. *чанура* (: *чанлюра*) 'Ardea' (Hrinčenko);

3. z suf. *-ula*: głuź. *čapula* 'Ardea';

4. wtórne masc. *čapъ* (według Machka ES² 94 nowotwór do *čap'a*): głuź. *čap -pa* 'czapla siwa, Ardea cinerea', czes. *čáp -pa* 'bocian, Ciconia'. (już stczes. *čáp : čiep* 'ts.'), por. sch. wyjątkowe i niepewne u Stulicia *čap* f. 'Ardea'.

Nomen agentis do *čapati* w znaczeniu 'chodzić z pluskiem po wodzie, błocie, człapać' (por. stpol. XVI w.: *w wodzie sie wszystko plóczą jako czaple*, SP XVI IBL). Por. identycznie zbudowany wyjątkowy derywat od *capati*: czes. dial. moraw. *capla* 'kdo capá, tlachá' (Bartoš DSM), łot. *čāpa* 'kto idąc powoli wysoko podnosi nogi'. Zwracają uwagę paralelnie zbudowane derywaty do *čapati*: *capati* 'chwycić, łapać': ros. dial. *чáпля : чáпля* 'uchwyt do patelni' (= ukr. *чáпля*), *чáпля* 'ten, kto łapie, chwyt, łapownik', a także sch. *čaplja* 'pazur, szpon' (RJAZ), dial. (Slawonia) *čäplja* 'drewno, do którego jest przyczepiony łańcuch do zawieszania kotła', Ivšić Djela 203 (co do znaczenia por. *žerav*). Nie można więc wykluczyć, iż drapieżny ptak czapla został nazwany od chwytania, łapania. Pierwotne znaczenie byłoby zatem 'ten, co chwyt, łapie'. Por. *capa*.

Berneker SEW I 135—6, Zubatý Studie I 2, 390—7, Janko ČMF XIX 136—8, Bulachovskij Izv. VII 123—4, Klepikova VSJa V 160—1, Strutyński PNP 61, 90, 143. K. P.

čap'inъ *čap'ina čap'ino* 'związany z czapłą, czapli dotyczący'

~ sli. *čaplín* (Lorentz PW), por. pol. NM *Czaplin*, *Czaplinek*, *Czaplino* NO (notowane od XV w., SSNO) *Czaplin*, *Czaplina*, *Czapliński*, głuź. *čaplíny* (Pfuhl);

sch. *čäpljin*;

ros. *чáплин* (Dal), ukr. *чáплин : чáплинний* ~

Adi. poss. od *čap'a*, z suf. *-inъ*.

W. B.

čara 1. zach. 'wycięta, wyżłobiona linia, kreska', dem. **čarъka**

~ dłuź. *cera* 'linia, kreska; wiersz', 'wydrapana bruzda, zadrapanie, rowek; koleina; wyżłobienie, koryto; żyła w skale', 'szybko płynący potok', dial. 'przecinka w lesie', *Kšiva Cera* nazwa ramienia Szprewy, *cery* 'pęknięcia w żelazie', głuź. *čara* 'linia, kreska', 'linia kolejowa, kolej', 'przesieka, drożyna w lesie', czes. *čára* 'kreska, linia' (już stczes.; z czes. według Pleteršnika sła. *čára* 'kreska, linia', najprawdopodobniej także sch. tylko u Stulicia *čara* 'linea'), u Jungmanna też 'linia graniczna, meta', *čára v turnajích* 'szranki', sła. *čiará* 'linia, kreska; granica'. ~

Dem. **čarъka**: ~ dłuź. *cerka*, głuź. *čarka*, czes. *čárka*, stczes. *čerka*, sła. *čiarka*. ~

Por. sła. *čiry čáry* 'zbyteczne ozdoby' (Jungmann z Kollára).

Zapewne z pierwotnego *kērā do ie. pierwiastka *(s)*ker-* 'ciąć' (zob. *kora*, *skora*, Pokorný IEW 938—47). Pierwotne znaczenie byłoby 'zacięcie, nacięcie, karb'.

Holub-Kopečný ES 89, Machek ES² 95.

K. P.

čara 2. dial. wsch. 'naczynie do picia trunków'

~ strus. *чара* 'ozdobne, drogie naczynie do picia trunków, puchar, kielich' od XII w., ros. przestarz. *чápa* 'ts.', ukr. poet. *чáпа* 'ts.', przestarz. 'kieliszek, kielich', brus. *чáпа* 'puchar, kielich', u Nosoviča z pieśni ludowej 'kubek (srebrny)';

z ros.: pol. *czara* 'szerokie, niskie naczynie, używane zwykle do szlachetnych napojów' od XVII w. (w XVI w. dem. *czarka*), z języka literackiego lub nawet z ros.: kasz. *čara* 'ts.', dem. *čwórka* (Lorentz PW). ~

Geografia wyrazu przemawia za pożyczką orientalną, por. kazan., ałt., turkiest. *čara* 'wielka szklanica', kirg. *šara* 'wielki drewniany puchar', mong. *čara*, *cara* 'rodzaj metalowego kielicha', mandżur. *čara*. Mało prawdopodobny związek z stind. *carú*- 'kocioł, garnek', stisl. *hverr* 'kocioł' (podtrzymywany przez Moszyńskiego Bad. 109, JP XI 140—1, XXXIII 346, PZJP 224—5).

Berneker SEW I 136, Melioranskij Izv. X 4, 132—3, Brückner SE 72, Schrader RIA I 369, Sławski SE I 113. F. S.

čara 3. zob. čarъ

čarodějъ *čarodėja* 'ten, kto czyni czary, gusła, czarownik, magus, veneficus, incantator'

~ pol. *czarodziej -ja* (L. od XVIII w., stpol. XV w. tylko *czarodziejnik* w mamotrekcje, w XVI w. rzadkie *czarodziejca* : *czarodziejnik*), czes. *čaroděj -je*, śl. *čarodej -ja*;

śl. książkowe *čaroděj -ja* (według Pleteršnika z cs.), sch.-cs. wyjątkowe XVI w. *čarodej* (RJAZ), scs. *чародѣи* (Supr.), też cs., bułg. (z ros.) *чародѣй*;

strus. *чародѣи*, ros. książkowe *чародѣй -дѣя*, ukr. *чароді́й -дія*, brus. *чарадзѣ́й -дзѣя*. ~

Por. 1. ukr. u Żel. *чароді́я* m.;

2. czes. *čarodějec -jce* (już stczes. XV w.), śl. *čarodějec -jca*, cs. *чародѣиць*, bułg. *чародѣец*, strus. *чародѣиць* : *чародѣиць*;

3. stpol. wyjątkowe XVI w. *czarodziejca*, scs. Supr. *чародѣица*;

4. fem. a) z suf. *-ька*: pol. *czarodziejka*, czes. *čarodějka*, śl. *čarodějka*, bułg. *чародѣйка*, ros. *чародѣйка*, ukr. *чароді́йка*, brus. *чарадзѣйка*;

b) z suf. *-ica*: cs. *чародѣица*, strus. *чародѣица*.

Złożenie z *čarъ* i *dějati*. Niepokój budzi książkowość i późność wyrazu w kilku językach słow. Por. formy wskazujące na verbum *čarodějati*: scs. Euch. *чародѣицие* 'incantatio', cs. *чародѣяти* 'incantare', strus. *чародѣяти* 'ts.', ros. u Dala *чародѣять* 'ts.', ukr. *чароді́яти* 'ts.'. K. P.

čarovati *čarujo* 'czynić czary, wykonywać praktyki magiczne, rzucać uroki, incantare'

~ pol. *czarować -uje* 'incantare' (od XIV w., też dial. np. Kucala PSM 28, Sychta SK), 'zachwycać, wzbudzać podziw, pociągać, nęcić', diał. także 'szkodzić, krzywdzić, psuć' (Karłowicz SGP), czes. *čarovati -uji* 'incantare', stczes. *čarovati -uju* 'ts.', dial. wsch.-moraw. *čarúvat* 'ts.' (Bartoš DSM), śl. *čarovati -uje* 'ts.', 'zachwycać, wzbudzać podziw, pociągać, nęcić';

śl. *čarovati -ujem* 'incantare' (według Pleteršnika z cs.), sch. *čarovati čarujeť* 'ts.' (tylko u Stulicia, zapewne z ros.), cs. *чаровати -оуць* 'incantare, hariolari', bułg. u Gerova *чарувам* 'incantare';

strus. *чаровати -оую* 'incantare', 'zachwycać, wzbudzać podziw, pociągać, urzekać', ros. *чаровать -рую* 'zachwycać, wzbudzać podziw, pociągać, urzekać' (dial. też *чаровать* Опыт, Dal), przestarz. 'incantare', ukr. *чарувати -рую* 'zachwycać, wzbudzać podziw, pociągać, urzekać', przestarz. 'incantare', brus. *чаравать -рую* 'incantare', 'zachwycać, wzbudzać podziw, pociągać, urzekać'. ~

Por. odmienne formacje:

1. pol. dial. kasz. *čařec čaři* 'incantare' (Karłowicz SGP, Sychta SK, też nomen deverbale *čařá* 'czary, gusła, incantatio'), sła. *čariti' -rím* 'incantare', 'zachwycać, urzekać', por. też słe. książk. *čarilo* 'to, co ma czarodziejską moc' (SSKJ);

2. słe. *čarati -am* 'incantare', 'wyczarowywać' (SSKJ; według Pleteršnika *čarati* 'incantare' z sch.), sch. *čarati čarām* 'incantare' (od XV w.).

Denominativum od *čarъ*, o budowie zob. I 48.

K. P.

čarovnica: : dial. zach. i pld. **čarъnica** 'kobieta czyniąca czary, gusła, maga, venefica, incantatrix'

čarovnica: ~ pol. od XV w. *czarownica* (też dial. np. Karłowicz SGP, Kucala PSM, Dejna AGK m. 694, Sychta SK), czes. *čarovnice* (Jungmann, Kott Dod. DSM);

słe. *čarōvnica* (według Pleteršnika z cs.), sch. od XVI w. *čarōvnica* (dial. u Vuka 'neka bolest konjska u grlu'), cs. *чаровница*, bułg. *чаровница*;

strus. *чаровница*, ros. *чаровница*, dial. też *чаровница* 'piękna kobieta' (Опыт), ukr. *чарівниця*, brus. *чараўніца*. ~

čarъnica: ~ pol. dial. kasz. *čarъnica* (Sychta SK);

sch. dawne XVII w. *čarъnica* (RJAZ). ~

Fem. do *čarovъnikъ*: *čarъnikъ*, o suf. *-ica* zob. I 98.

W. B.

čarovъnikъ čarovъnika: dial. zach. i pld. **čarъnikъ čarъnika** 'ten, kto czyni czary, gusła, magus, veneficus, incantator'

čarovъnikъ: ~ pol. od XV w. *czarownik* (też dial. np. Kucala PSM, Sychta SK), czes. *čarovník* (już stczes.; dziś też 'roślina *Circaea*', Přír. slov.), sła. *čarovník* 'roślina *Circaea alpina*' (SSJ);

słe. *čarōvnik*, sch. od XVI w. *čarōvnik -nika*, cs. *чаровникъ*;

strus. *чаровникъ*, ros. *чаровник -ика*, dial. też *чаровник* 'piękny mężczyzna' (Опыт), ukr. *чарівник -ика*, brus. *чараўнік -ика*. ~

čarъnikъ: ~ pol. dial. kasz. *čarъnik* (Sychta SK), stczes. *čarnik*;

słe. dawne XVI w. *čarnik* (Pleteršnik), sch. dawne XVI—XVII w. *čarnik* (RJAZ). ~

Albo nomen agentis od *čarovati*: *čariti*, *čarati*, albo substantywizowane adi. *čarovъnъ*: *čarъnъ*, o budowie zob. I 90—1.

W. B.

čarovъnъ čarovъna čarovъno: dial. zach. i pld. **čarъnъ čarъna čarъno** 'dotyczący czarów, czarowania, magiczny'

čarovъnъ: ~ pol. od XV w. *czarowny* (też dial. np. Karłowicz SGP), czes. *čarovný*, sła. *čarovný*;

słe. *čaroven -vna -vno* (według Pleteršnika z cs.), sch. od XIV w. *čarōvan -vna -vno*, cs. *чаровъnъ*, bułg. *чаровен -вна -вно*;

strus. *чаровъnъ*, ros. *чаровный* (Dal), ukr. *чарівний*, brus. *чарбўны*. ~

čarъnъ: ~ czes. poet. *čárný* (Přír. slov.), sła. *čarný* (SSJ);

słe. *čaren čarna čarno*, sch. *čaran čarna čarno*. ~

Od *čarъ*: *čarovati*, *čariti*, *čarati*, z suf. *-ъnъ*.

W. B.

čarъ čara: dial. pld. i wsch. **čara 3.**, zwykle pl. **čari**: **čary** 'czynności magiczne, środki magiczne wywołujące działanie sił nadprzyrodzonych, gusła, incantatio'

čarъ: ~ pol. *czar czaru* 'powab, wdzięk, urok, uroda', zwykle pl. *czary* 'czarowanie, wróżenie, wiara w gusła i wróżby, incantatio' (w tym znaczeniu od początku XV w. *czary*, w XV w. wyjątkowo *czar*, też dial. *czary* pl. np. Ku-

cała PSM, kasz. *čarë* pl., Sychta SK), czes. *čár čáru* (stczes. gen. *čára*), zwykle pl. *čáry* 'incantatio' (już stczes.), poet. 'powab, wdzięk, urok', sła. *čar čaru* poet. 'ts.', *čary* pl. 'incantatio';

sł. *čār čāra* (według Pleteršnika z scs.) przestarz. 'incantatio', książkowe 'niezwykle piękno, uroda, urok, powab', sch. nowe *čār čāra* (od XVIII w.) 'incantatio', dziś w tym znaczeniu pl. *čari*, scs. Euch. *чары* pl. m. 'incantatio' (tylko 2 przykłady: dat. pl. *чаромъ оспрѣтатель* Euch. 54 a 18, acc. pl. *чары люба* ES 54 a 16), bułg. książkowe *чар чарѣм* pl. *чарове* 'powab, urok', maced. *чар* m. 'ts.';

strus. *чарове* (acc. pl. *чары*) 'incantatio', ukr. *чар чары* 'urok, powab', 'incantatio', 'czarodziejskie ziele', w tych znaczeniach też pl. *чару чарис*, brus. *чары чары* 'incantatio; urok, powab'. ~

čara: ~ sł. przestarz. *čāra* 'incantatio', u Pleteršnika też 'czarownica', sch. dial. *čāra* 'incantatio' (od XVI w., u pisarzy z zachodu), cs. *чара* 'ts.';

strus. *чара* 'incantatio', zwykle pl. f. *чары* 'ts.', ros. *чары* pl. f. 'ts.' (Dal), ukr. u Żel. *чарá* 'ts.'. ~

Por. sch. *čār čāri* 'incantatio' od XVI w., maced. *чар* f. 'ts.'

Najbliższe odpowiedniki: lit. *kėras* m., zwykle pl. *kerai* 'czary, gusła': *kerėti kerū* 'czarować złym spojrzaniem, rzucać urok' (z *ė* w opozycji do psł. *ė*, p. Fraenkel LEW 241—2), awest. *čārā* f. 'środek, środek pomocniczy'. Od ie. *kʷer-* 'czynić, robić', stind. *karóti*: *kʷrótí* 'robi, czyni, dokonuje', awest. *karənaoiti* 'ts.' (Pokorny IEW 641—2). Rozwój znaczenia 'czynić, robić' > 'rzucać uroki, czarować' nierzadki, p. *činiti*, *čins* 1., por. stind. *kʷtyá* f. 'czyn, działanie': 'czary, zaczarowanie'.

Berneker SEW I 136—7, Trautmann BSW 127, Kuryłowicz AI 296 (o wokalizmie pierwiastka), Sławski SE I 112, Vasmer REW III 303—4, Moszyński PZJP 85—6, Skok ER I 295. W. B. — F. S.

čarъka zob. *čara* 1

čarъnica zob. *čarovъnica*

čarъnikъ zob. *čarovъnikъ*

čarъnъ zob. *čarovъnъ*

časiti časŕ: pln. *časovati časuju* 'spędzać gdzieś jakiś okres czasu, czekać, zwlekać, ociągać się, morari, expectare', 'kończyć jakiś okres czasu' (zach. *časiti se* 'wypogadzać się', wsch. *časovati* 'być w agonii, konać')

časiti: ~ czes. *časiti se časím se* 'wypogadzać się' (też dial. moraw. Bartoš DSM), sła. *časiť sa časím sa* 'ts.';

sch. *čāsiti čāsím* 'spędzać czas, przebywać, odwlekać, zwlekać, ociągać się';

ros. dial. pskowskie, twerskie *чacúть* 'czekać', *nochacúть* 'poczekać' (Oпыт Доп.). ~

časovati: ~ stczes. *časovati -uju* 'podawać, mierzyć czas';

ros. *чacováть чacýю* 'spędzać gdzieś niedługi czas, przebywać gdzieś niedługo' (też dial., Dal, Słowarъ Rjazan.), dial. także 'być w agonii, konać' (Oпыт), ukr. *чacysáти чacýю* 'być w agonii, konać', brus. dial. *чacováць* 'zwlekać, tracić czas; czekać' (Nosovič). ~

Denominativa od *časъ*, o budowie zob. I 48, 57.

W. B. — F. S.

časovati zob. *časiti*

časъ *časa* 'odcinek czasu odpowiedni np. do wykonania jakiejś czynności, odpowiednia pora, pogoda', 'odcinek czasu: krótki odcinek czasu, chwila, moment; dłuższy odcinek czasu, okres', 'nieprzerwany ciąg chwil, trwania, tempus'

~ pol. od XIV w. *czas czasu* (stpol. też gen. *czasa*) 'tempus', 'odcinek czasowy wyodrębniony na podstawie dziejących się w nim wypadków', 'właściwy, stosowny, ustalony okres czasu, pora, termin' (od XIV w.), 'chwila, moment, pora', 'okres' od XIV w., 'pogoda' (od XVI w., też dial. np. Kucala PSM, Zaręba Siołkowice, Sychta SK; dial. również 'słota', Małecki — Nitsch AJPP m. 345), 'rodzaj rachuby czasu ze względu na ruchy ciał niebieskich' od XVI w., stpol. XV w. 'określona pora w ciągu doby', w XVI w. 'znak wróżbiarski' (por. stpol. z XV w. *czasoguślnik*, *czasokusiedlnica*, *czasownik* 'wróżbiarz, haruspex'), dial. 'menstruacja' (Małecki — Nitsch AJPP m. 255, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Sychta SK), dłuż. *cas casa* 'tempus', 'określony okres czasu', 'pogoda', 'menstruacja', głuź. *čas časa* 'tempus', 'pora, termin; stadium, faza', 'pogoda', czes. *čas času* (steż gen. *časa*) 'tempus', 'pora; dogodna pora', 'pewna część doby', 'miara doby', 'pogoda' (w tych znaczeniach też dial.), stczes. 'tempus; godzina', sła. *čas času* 'tempus', 'odmierzony, określony okres czasu', 'termin', 'pora np. roku, dnia', 'pogoda';

słe. *čas časa* 'tempus', 'określony odcinek czasu; termin; pora', 'chwila, moment', 'menstruacja', *dober čas!* 'życzenie przy picu np. wina, sch. *čas časa* 'moment, chwila, punctum temporis' (od XIII w., też u Vuka), 'określona pora', 'określony odcinek czasu, okres', dial. 'krótki odcinek czasu; miara czasu' (Elezović Kos.-Met.), w języku liter. na wsch. 'godzina' (notowane XIII—XVIII w., dziś zapewne z ros.), scs. *часъ* 'tempus; moment; godzina' (o stosunku do *година* p. Львов Очерки 259—66), bułg. *час* pl. *časosé* 'godzina' (też dial. np. Stojkov Banat), w skostniałych zwrotach 'tempus', maced. *час* 'godzina; moment, chwila';

strus. *часъ часа* 'tempus', 'odpowiedni, dogodny czas; powodzenie, szczęście', 'miara czasu, godzina', 'moment, chwila' (p. Львов Russkaja istoričeskaja leksikologija, 1968, 36—8), *часъ* pl. 'rachuba czasu', 'urządzenie do mierzenia czasu', 'nabożeństwo cerkiewne', ros. *час часа* 'godzina', 'tempus', 'pora', 'moment' (dial. 'krótki odcinek czasu', Słowarъ Rjazan.), 'warta', u Dala też 'czas wolny; czas dogodny do czegoś', *с добрымъ часъ* 'życze szczęścia', *часъ* 'urządzenie do mierzenia czasu, zegar', cerk. 'godzinki', ukr. *час часу* 'tempus', 'pora', 'godzina', u Żel. też 'pogoda', 'menstruacja', *часу* pl. 'tempora', 'pora', brus. *час часу* 'tempus', 'pora, okres', *часъ* pl. 'pora, okres'. ~

W tym samym znaczeniu bliskie odpowiedniki w bałt. i albańskim: stpr. *kisman* acc. (**kēsma-*), alb. *kohë* f. (też 'pogoda; wiek') < *kēsā. Najprawdopodobniej do psł. *čati*, *čajati* 'spodziewać się, oczekiwać' (zob.), -s- nierzadkie w nazwach czasu, gwiazd (Specht UID 233, 16). Jako paralelę semantyczną wskazywano *godъ* 'czas, rok' : *žьdati* 'czekać'. Za związkiem z *čajati* przemawia też ros. dial. *časimъ* 'czekać', *nočasimъ* 'poczekać' (Opyt Dop.), brus. dial. *časodъ* 'czekać' (Nosovič). Trudność sprawia wyraz albański wskazujący wyraźnie na ie. *kēsā (nie na *kēsā p. niżej Jokl).

Zubatý AslPh XVI 385—6 (Studie I 2, 91), Trautmann BSW 131, Sławski SE I 114, Skok ER I 297—8. — Według Jokla Měl. Pedersen 159—60 do ie. **kēi-* 'być w ruchu', rozwój znaczenia jak w łac. *annus* 'rok' (*atnos): ie. **at-* 'iść', stind. *átati* 'idzie'. — W oparciu o wnikliwą analizę genezy

pojęcia czasu Jacobsson ScSI IV 286—307 (tu też szczegółowy krytyczny przegląd dawnych objaśnień) wychodzi z pierwotnego znaczenia 'nacięcia na oznaczenie okresu czasu' rekonstruuując psł. *kos-* 'ciąć, naciąć' (zob. *kosa, kosa*). — Hamp Etim. 1970 s. 268—9 rekonstruuje **kēsĕ-* albo **kēks-*, prapostać, do której mogą się sprowadzać wyrazy alb., słow. i stpr.

W. B. — F. S.

časъnъ *časъna časъno* 'trwający pewien okres czasu', 'odbywający się w odpowiednim, właściwym czasie, będący na czasie, w samą porę'

~ stpol. od XV w. *czesny* : *cześny* : *czasny* 'doczesny, ziemski; periodyczny; ówczesny, zależny od czasu', w XVI w. (zwykle w postaci *cześny*) też 'odbywający się we właściwym czasie', pol. dial. *caśny* 'urodzony we właściwym czasie' (Karłowicz SGP), kasz. *časni* 'punktualny' (u Karłowicza SGP: 'powolny'), sli. 'wczesny', dłuż. *casny* 'doczesny', 'wczesny, będący na czasie', 'zdolny do lotu, o ptakach', głuź. *časny* 'doczesny, przemijający; będący na czasie, w samą porę', czes. *časný* 'doczesny, przemijający; wczesny', stczes. też 'będący na czasie', sła. *časný* 'doczesny, przemijający', dial. 'wczesny';

słē. *časen -sna -sno* 'doczesny, przemijający', dial. (Bela Krajina) 'powolny, opieszawy' (Pleteršnik), sch. dawne od XVI w. *časen -sna -sno* 'chwilowy, momentaneus' (RJAZ), scs. Euch. *часънъ* 'godzinny';

ukr. *часний* 'związany z czasem, pogodą, zależny od czasu, pogody; w swoim czasie, o rodzeniu';

por. strus. *часъникъ* 'przyrząd do mierzenia czasu', brus. *дачасны* 'czasowy'. ~

W poszczególnych językach słow. szerzy się nowsze adi. *časovъ*: pol. od XVII w. *czasowy* 'odnoszący się do czasu, związany z czasem; trwający przez pewien okres czasu', dial. 'mający wolny czas', kasz. 'chwilowy, przemijający, tymczasowy' (Lorentz PW, Sychta SK), głuź. *časowy* 'odnoszący się do czasu, temporalis; doczesny, przemijający; aktualny', czes. *časový* 'aktualny', stczes. 'dotyczący czasu, temporalis', sła. *časový* 'temporalis', 'aktualny', słē. *časóven* (u Pleteršnika *časoven*) 'dotyczący czasu, temporalis', bułg. *časovъ* 'godzinowy', ros. *часовый* 'godzinny, godzinowy', ukr. *часовий* 'dotyczący czasu, temporalis', brus. *часовы* 'ts.' (też *časavy*), 'trwający przez pewien okres czasu'.

Od *časъ*, z suf. *-ъnъ*.

W. B. — F. S.

čaša 'prymitywne naczynie w kształcie półkuli, misy, zwykle wydlubane, wydrążone w kawałku drewna'

~ pol. *czasza* 'dawne naczynie w kształcie półkuli: rodzaj płaskiego ozdobnego kielicha, puchar, czara, misa' (od XV w., ale już w XIII w. 'danina w miodzie'), 'wypukłość, wzniesienie w kształcie półkuli' (od XVI w.: 'przedmiot o kształcie wklęsło-wypukłym, np. szczyt, wierzchołek'), *czaszka* 'kości głowy, cranium' (od XVI w.; o rozwoju znaczeniowym i paralelach semantycznych p. Rozwadowski Sem. 45), stpol. XV—XVI w. 'mieciska żołędzi dębowej; wklęsła kość' (np. w XVI w. 'rzepka w kolanie'), połab. *cosa* 'miska; kielich, puchar, czara', czes. *číše* 'naczynie do picia, kielich, puchar, czara', stczes. od XIV w. *čiešĕ* 'ts.', dem. *čieška* : *čěška* 'wgłębienie w kości (zwłaszcza w kolanie)', sła. *čaša* 'naczynie do picia, puchar, czara';

słē. *čúša* książkowe 'kielich', pot. 'kieliszek, szklaneczka', 'kielich kwiatu', dial. 'drewniane naczynie do picia wody mające uchwyt', sch. *čāša* 'naczynie

do picia, szklaneczka, kufel', od XIII w. 'kielich, puchar, czara', dial. czakaw. *čaša* 'drvena posuda kroz koju se grožđe pušta u bačvu' (HDZ I 155: Susak), dawne czakaw. w XVI w. u Marulicia 'okrągła i wydrążona część gniazda' (RJAZ), scs. *чаша* 'kielich, kubek, puchar', bułg. *чаша* 'naczynie do picia, szklanka', dial. 'podługowate obłe naczynie do picia wody, mleka; naczynie z tykwy do picia wody' (Gerov), 'drewniany kociołek do nabierania mąki lub do picia wody ze studni' (BDial. I 155: Strandža), *чѣшу* (: *чѣшкѣ*) pl. 'bańki lekarskie' (BDial. VI 103), maced. *чаша* 'naczynie do picia, szklaneczka', dial. *čaša* 'kielich' (Małecki SW);

strus. *чаша* 'naczynie na płyny w kształcie półkuli; naczynie do picia, czara, puchar, kielich', ros. *чаша* 'naczynie do picia w kształcie półkuli, misa', też o różnych podobnych przedmiotach, np. 'kielich kwiatu', u Dala także 'okrągłe wycięcie w belce, w które wpuszcza się koniec innej belki', 'okrągła kość w stawie biodrowym', ukr. *чаша* 'kielich, puchar, czara', dial. *чашка* 'górna, pozioma część jarzma; biodro zwierzęcia' (Slav. Leks. 58: Zytomierz), 'górne mniejsze koło garncarskie' (Leks. Bjul. VI 53), brus. *чаша* 'kielich, puchar, czara', dial. poleskie *чашка* 'półokrągłe wycięcie w końcu belki, w które wpuszcza się koniec innej belki' (Leks. Poleszja 158). ~

Por. z suf. *-ula* : *-ul'a*: stpol. *czaszula* 'miseczka żołądzi dębowej', 'muszla ślimaka morskiego' (XV w.), 'muszla mięczaka' (XVI w.), *czaszolka* 'miseczka żołądzi dębowej; okrywa orzecha laskowego; muszla mięczaka *Murex inflatus*' (XVI w.), czes. *češule* f. 'mająca kształt miski okrywa owoców niektórych roślin', stczes. *češule* 'miseczka żołądzi dębowej' (ok. r. 1500, w tym znaczeniu dem. *češulka* już w XIV w.), 'łupina, o owocach czereśni' (XVI w.), sła. dial. *čašul'a* 'makówka, mająca kształt miski okrywa owoców niektórych roślin' (Kálal z Loosa).

Etymologia niepewna. Najprawdopodobniej odpowiednik stpr. *kiosi* 'puchar, kielich', por. też może z innym wokalizmem lit. *kiušė* 'skorupa jaja; kości głowy, czaszka, cranium', *kiušas* 'czaszka, cranium', 'skorupa (np. jaja, orzecha); pancierz raka', *kiušia* : *kiauša* 'czaszka, cranium' (o wyrazach lit. p. Fraenkel LEW 231—2).

Uderzają bliskie znaczeniowo postaci z *-ch-*: stczes. XIV w. *čiecha* czy *čėcha* 'wkłęsa kość w kolanie, Kniekehle', sła. dial. *čachor -ra* 'naczynie, w którym kosiarz przechowuje osetkę' (p. Habovštiak Slovenská reč XXXVII 50, 52), sch. dial. wsch. *čà(h)ura* 'miseczka żołądzi dębowej, capsula glandis; oprzęd poczwarki, kokon, nympa chrysalis' (Vuk, RJAZ), 'osłonka nasion pewnych roślin' (RJAZ), dem. *čaurica* też 'komórka w plastrze pszczelim' (RJAZ; Skok ER I 288 nieprzekonująco dopuszcza pierwotną postać *čech-*). Sugerują one możliwość rekonstrukcji prapostaci **kėcha*, **kėchja*, **kėsja* w nawiązaniu do *čechati*, *česati* (zob., por. też Jacobsson ScSl IV 306). — Wskazywano na możliwość pożyczki z irań. nie zaświadczonego **čašaka-*, z którego miałyby też pochodzić stind. *časaka* 'czasza', orm. *čašak* 'ts.', p. Mayrhofer KEWA I 380 (Berneker SEW I 137, Iljinskij PG 33, p. jednak Meillet RS II 66—7, Zaliznjak VSJa VI 39, Trubačev RT 276—7).

Mladenov RFV LXII 262, Vasmer REW III 306. Por. Bezljaj Baltistica X 1, 1974, 29. W. B. — F. S.

čati zob. **čajati**

čaviti 1. *čav'q* dial. zach. 'zjawiać się, nawiedzać'

Zachowane tylko w czeskim: ~ stczes. *všćieviti -vu*, *navšćieviti -vu* 'od-

wiedzić, nawiedzić, zjawić się' (*vz-čaviti, *na-vz-čaviti), dziś *navštiviti* 'odwiedzić' (nomen postverbale *navštěva* od XIX w. 'odwiedziny'). ~

Causativum do *čuti čujō*. Podstawowe znaczenie: 'powodować, że ktoś odczuwa, czuje'. Najbliższe wokalizmem: *ags. kavian* 'ogłądać' (*kēvōjan).

Matzenauer LF XI 179, Mikkola IF XVI 96, Berneker SEW I 162, Hujer LF XL 281—4 (Příspěvky 52—5), Trautmann BSW 132, Kuryłowicz VSJa III 39. F. S.

čaviti 2. zob. ščaviti

čavrěti *čavr'ō* wsch. i pld. (?) 'marnieć, więdnąć, schnąć'

~ ros. dial. *čáserem' : čáserem' : čáserum'* 'marnieć, więdnąć, schnąć, np. o trawie; zapadać na zdrowiu, cherlać; gnić, psuć się' (Dal), *čáserem' -přo -přum'* 'tracić zdrowie, siły, marnieć' (Slovar' Rjazan.), 'schnąć, o drewnie' (Opyt Dop.: Twer), *čáserum'* 'mieć na ciele dużo strupów' (ib.: Nowogród), ukr. dial. *čáserimu -přio* 'chudnąć, mizernieć; więdnąć, marnieć' (URS, Hrinčenko), brus. dial. *čáŕpřem' 'ts.'* (BRS; *čáŕpřem'* 'bardzo chudnąć, schnąć, marnieć', Rastorguev Brjansk), *čáserum' -přio* 'schnąć, więdnąć, np. z głodu, długiego czekania na kogoś; czerstwieć' (Nosovič; *čáŕpřem' -iŕem'* 'schnąć, podsycać, wysycać; marnieć', Jurčanka Mscisl., Bjaľkevič Mohylew), *čáŕpřem' -io -nu* 'marnieć, tracić siły' (Scjaškovič Grodno), *čáŕpřem'* 'nędznieć, marnieć z głodu (Šaternik Červ.);

tu zapewne należą też: 1. sch. dial. (Lika) *čavoriti -im* 'męczyć się w nędzy i starości', *čavoriti se -im se* 'osłabnąć, podupaść na siłach, zmarnieć' (Kostajnica), 'bardzo się postarzeć' (Lika, RJAZ),

2. bułg. dial. (z metatezą?) *očáram ce, očáryvam, da ce očáram* 'z bólu, smutku, tęsknoty wysycham, więdnę, podupadam', rodop. *č'yrpě, č'yrpě* 'marnieje, więdnę, schnię, traci siły' (BDial. II 303). ~

Związek wyrazów wsch. z pld. i etymologia niepewne. Podstawą bezpośrednią może być słabo zaświadczony przymiotnik *čavrō*: ros. dial. *čásernyj* (: *čásernyj*, Twer) 'chudy, mizerny, słabowity, zwiędły' (Dal), chyba też sch. dial. (z Serbii) *čavor* 'coś niewielkiego, z czego ledwie można żyć': ima *čavor* i dwije strijele 'mało, żyje biednie' (uważane przez Skoka ER I 301 za podstawę verbum *čavoriti*). Por. lit. *kiáuras* (*kēuro-) 'przeziurawiony, podarty' (u Pokornego IEW 954 pod *skēu-* 'ciąć, oddzielać, drapać, skrobać'). Zob. także *čaviti, ščaviti*. W. B.

čavŕka 'ptak kawka, Coloeus monedula'

~ stczes. XIV w. *čavka*, stł. dial. *čavka* (Kálal, Ferianc SNV 156);

sch. od XVI w. *čavka* (też dial., Hirtz RNZN II 56, Skok ER I 300), bułg. *čavka*, maced. *čavka*;

ukr. dial. zakarpackie *čovka* (Berneker SEW I 138), *čavka : čavka* (Verchratskij Znadoby uhor. I 269). ~

Por. sch. wyjątkowe u Stulicia *čava* 'Coloeus monedula' (RJAZ).

Dźwkn., od głosu ptaka, por. sch. dawne i dial. *čavkati* 'krakać, crocire', *čavka čavče*, Hirtz l. c. (: *čavkati čavčem* 'paplać, szczebiotać'; dźwkn. czasownik *čaviti, čavkati* poświadczony też w innych językach słow., lecz w odmiennych znaczeniach: pol. dial. kasz. *čavic*, głuź. *čavkać*, ros. *čavkat'*, ukr. *čaviti, čavkati*, brus. *čavkač*). Zob. *kava : kavka, čavka*.

Bulachovskij Izv. VII 102—3, Sławski SE II 109, Machek ES² 246, Skok ER I 300—1. K. P.

-če part. enklityczna o wartości przede wszystkim wzmacniającej

~ dłuż. *wen-ce* 'na zewnątrz, na dworze': *wen* 'na zewnątrz, na dwór, precz';

bułg. *če* 'i, a, ale, że' part. często wzmacniająca; coni. (nawiązuje zdania dopełnieniowe, skutkowe, przyczynowe), u Gerova też part. wzmacniająca używana na początku zdań pytajnych i wykrzyknikowych; notowane po raz pierwszy na przełomie XIII—XIV w.: *ѣ* w funkcji spójnika przyczynowego, w drugiej połowie XV w. zwykle w postaci *ѣ* jako spójnik rozpoczynający zdania dopełnieniowe, od XVII w. *če* w obu tych funkcjach (Mirčev Ist. gram. 235—6, MSS VI 60), maced. dial. *ča* coni. w funkcji przyczynowo-skutkowej 'że, iż; bo, ponieważ' (Maćecki ŚW);

strus. *нѣнѣ-ѣ* 'teraz': *нѣнѣ* 'ts.', ros. *нынче* 'obecnie', przestarz. i dial. 'dziś': *нынѣ* przestarz. 'ts.'. ~

Też jako drugi człon coni. *a-če* i adv. *ješ-če*, *давѣ-če*, *лѣ-če* (zob.).

Natomiast sch. dial. kajkaw. i stę. *čè* coni. 'jeśli; czy' powstało wtórnie z *a-če* = stsch. *ače* (spotykane do końca XIV w., zob. RJAZ I 31).

Kontynuuje ie. *k'e* part. wzmacniająca 'i' (od ie. pnia zaimkowego *k'o-p. ksto*). Dokładne odpowiedniki: łac. *que* 'i', *atque* 'a nadto, i, oraz', gr. *τε* 'i' part. enklityczna, *ὅσπερ*, *ὅ τε* 'ten, który', stind. *ca* 'i', awest. *ča* 'i', stgerm. *-h* 'i, też'.

Mladenov EPR 680, GBS 270, 294, Vasmer REW III 307, Pokorny IEW 635—6, Bednarczuk SPAN III 2—3, s. 145—6, PSS II 167—8, IEP 111—4 (uważa, że bułg. i maced. *če* kontynuuje także pierwotne *a-če*).

L. B. — F. S.

čęča dziec. 'cacko, coś ładnego', 'zabawka dziecinna'

~ sła. *čęče* dziec. nieodmienne 'coś pięknego; piękny, ładny' (SSJ), *čęče* :

čęči dziec. 'piękna rzecz' (Buffa Dlhá Lúka);

stę. *čęča* 'lalka';

ros. dial. (np. syberyjskie) *čęča* : *čęчя* : *čęчка* : *чюча* 'zabawka dziecinna; piezcoszek', *čęча* 'każda dobrze zrobiona rzecz; duży kawałek chleba lub pieroga', *čęчя* 'zabawka dziecinna; ozdoba na koszuli' (Dal). ~

Por. z wokalizmem *-i-*: bułg. *чүчѣк* 'kwiat', ukr. dial. *чюча* dziec. 'kwiat; coś ładnego, zabawka', nieodmienne 'ładny, cacy', *чючка* 'kwiatek' (o zasięgu Dzendzelivskij Zakarp. II m. 125).

Wyraz mowy dziecinnej jak *čęča*. Por. psł. *l'al'a* : *l'el'a*. Tego samego typu łot. *ceci*, *ceca(s)* 'gałgan, łachman; nędzna szkapa', permskie *tšetša* 'zabawka; wielokrażek'.

Rozwadowski RS II 75—6.

W. B.

čęčeriti *čęčer'o* 'plątać, gmatwać, czochrać'

~ czes. *čęčeriti -řim* 'jeżyć, czochrać', sła. dial. *čęčerit' -řim* 'plątać, czochrać'.

Tu też najprawdopodobniej dłuż. *šęšeriš -řim* 'jeżyć, robić kudłatym', głuź. *šęšerič* 'ts.', *šęšerič so* 'jeżyć się, puszyć się': *šęšer* 'kosmyk, kędzior'. ~

Por. 1. czes. dial. pld. *čęčery* 'rozczochrane włosy', *čęčeratý* 'rozczochrany, kędzierzawy', sła. *čęčeratý* 'ts.', ros. *Чечера* NW (Vasmer REW III 334);

2. sła. dial. *čęčerka* 'pliszka, Motacilla' (Kálal);

3. głuź. *čęčeranc -ca* 'gwiazdozbiór Plejady', p. Schuster-Šewc EW (Pro-beheft) 42—3.

Najbliższe odpowiedniki w bałt.: łot. *cecers* 'pień drzewa wyrwanego

wraz z korzeniami; kędziory': *čęrs* 'guzowate korzenie', *čęra* 'zwichrzone, rozczochrane włosy', lit. *kėkeras* 'gatunek grzyba', 'karzeł, malec', *kekerėžis* 'krzywe, sękate polano; drewniane rusztowanie do suszenia np. lnu, grochu, pszenicy, ostrewka; mątewka'. Z apofonią zob. *kokora*.

Berneker SEW I 138, Trautmann BSW 124, Machek ES² 100, Sławski SE II 336. K. P.

čėčėtъ *čėčėta* 'ptak czeczotka, *Carduelis flammea*'

~ pol. NO *Czczot* od 1430 r. (SSNO);

sł. dial. *čėčėt -ėta* 'Meerzeischen' (Pleteršnik);

ros. *чėчєт -мa* 'Carduelis flammea, samiec tego ptaka', ukr. *чėчєм* 'gatunek ptaka' (Żel.). ~

Por. ukr. dial. *чėчєк* 'Carduelis flammea'.

Dźwięk. Od typowego dla ptaka dźwięk. *čė-čė čė-čė, čėt-čėt* (Sokołowski Ptaki II 463—4, Janko ČMF XVIII 270, Machek ES² 95—6). Por. sł. *čėkėtáti* 'świergotać, wydawać dźwięk *čėk*'. Tego samego typu lit. *kekūtis* 'Phylloscopus rufus', *kikilis* 'Fringilla'. Nie należy tu stind. *čákora* 'Perdix rufa' (zob. *kurz* i Petersson KZ XLVI 133, Mayrhofer KEWA I 365).

Berneker SEW I 138—9, Trautmann BSW 125, Bulachovskij Izv. VII 109, 112, Sławski SE I 115, Vasmer REW III 334, Strutyński PNP 88. K. P.

čėčėtъka 'ptak czeczotka, *Carduelis flammea*'

~ pol. *czeczotka* 'Carduelis flammea' (od XV w.; od początku XV w. też NO *Czczotka*, SSNO), dial. także *cecótka, cieciotka* 'ts.' (Strutyński PNP 19), u Kluka XVIII w. 'Phylloscopus sibilatrix' (L.), przen. 'kobieta wiele i prędko mówiąca, papla' (SW, SJP PAN), głuź. *čičotka* 'Fringilla linaria' (Pfuhl 1063), czes. *čėčėtka* 'Carduelis flammea', stczes. i dial. moraw. też *čėčátka* 'ts.', sła. *čėčėtka* 'ts.' (dial. także *čėčátka, čėčėlka, čičotka*, Machek ES² 95, Ferianc SNV 251);

ros. *чėчєткa* 'Carduelis flammea', przen. pot. też 'kto dużo mówi, trajkotka' (Opyt Dop., Dal), ukr. *чėчєткa* 'Carduelis flammea', dial. pń.-zach. *чєчєткa* 'Fringilla' (KDO 157), brus. *чaчótкa* 'Carduelis flammea', dial. poleskie *чєчótкa, чєчєткa* 'ts.; białozytka, *Oenanthe oenanthe*' (Leks. Poleszja 466). ~

Por. sła. *čėčka* 'Bombycilla' (Ferianc SNV 171), bułg. dial. *чótкa* 'skowronek, *Alauda cristata*' (Gerov).

Ze słow.: węg. *csecsetka, csacsatka* 'Fringilla linaria' (Kniezsa MNSJ I 1, 124—5).

Zasiąg wskazuje, że pierwotna bezpośrednia podstawa taka sama co przy *čėčėtъ* (p.). O budowie zob. I 94. K. P.

čėglъ zob. **scėglъ**

čėchati *čėchaję* 'drapać, czochnąć, skrobać', 'rwać, zdzierać, odłamywać', perf. *čėchnęti čėchnę*

~ pol. przestarz. *czochać* 'trzeć, ocierać, drapać' (dial. *cochać buty* 'zdzierać', Karłowicz SGP: Mazowsze), *czochać się* 'trzeć się, ocierać się, drapać się, zwykle o zwierzętach' (notowane przez Kn. i L. z XVIII w., też dial.), czes. dial. *čachat* 'jechać, isć' (Kott Dod. DSM), sła. dial. wsch. *čuchac -cham: čuxac dil'e* 'szorować podłogę' (Buffa Dlhá Lúka);

sł. *čėhati -ham* (SSKJ: *čėhāti -hām*) 'gładzić, drapać po skórze, zwłaszcza

zwierzę', rzadko 'zrywać, łamać', *čehati se* 'drapać się, skrobać się', *čóhati -hām* (SSKJ też *čohāti -hām*) 'czochrać, drapać po skórze, zwłaszcza zwierzę', 'czyścić zgrzeblęm', *čohati se* 'trzeć się, ocierać się, drapać się', sch. dial. od XVII w. *čehati -hām* 'odłamywać, obrywać liście z gałązek, gałązki z drzewa; drzeć (np. pierze)';

ros. dial. pld.-zach. *чухамь* 'drapać' (Dal), ukr. *чухаму -хано* 'drapać (swędzące miejsce)', dial. 'szorować podłogę' (Dzendzelivskýj UZLP 167—8), u Hrinčenki *чухаму -хано* 'odłamywać, odszczepiać', brus. dial. *чухамь* 'drapać', u Nosoviča też *чухамь* 'drapać się, świerzbieć'. ~

Perf. *čehnuti*: ~ sła. dial. *čehnut'* 'złamać; uderzyć po głowie' (Kálal); sła. dial. *čehnuti čehnem* (SSKJ też *čehnuti čehnem*) 'silnie uderzyć, trzasnąć', u Pleteršnika też 'zerwać, szarpnąć', *čóhnuti čóhnem* 'drapać, szorować; silnie uderzyć, trzasnąć', sch. *čehnuti čehnem* perf. do *čehati*, bułg. ludowe *чехна* 'odrywać, odłamywać gałęzie';

ros. dial. *чохнуть* 'plusnąć wodą' (Dal), ukr. *чухнутися -нуся -неуся* 'podrapać się w swędzące miejsce', 'ześlizgnąć się'. ~

Formacja ekspresywna do *česati*. O budowie p. I 51. O wahanii samogłoski rdzennej zob. *česrati*: *čechrati*.

Machek LP IV 121, ES² 96, Skok ER I 312. K. P. — W. B. — F. S.

čechlikъ zob. **čechls**

čechls *čechla* 'okrycie, odzienie', dem. **čechlikъ** *čechlika*

~ pol. dawne *czechel -chla* 'płaszcz, pokrowiec, okrycie; koszula śmiertelna', stpol. XV—XVI w. *czechel*: *czachel -chla* 'koszula lub suknia (szczególnie kobieca) z białego płótna', 'ręcznik, prześcieradło kąpielowe', od XVI w. 'koszula śmiertelna' (też dial. np. wlkpol. *czechel, czychel, cychel* 'ts.', Karłowicz SGP), czes. dawne *čechel -chle (-chele)* 'szata kobieca lub męska, koszula, suknia; chustka na głowę', u Jungmanna też 'prześcieradło, chustka do potu; ręcznik, prześcieradło kąpielowe', 'szlafrok, koszula nocna', stczes. *čechel*: *čechl -la*: *-lu* 'chustka do potu, Schweisstuch', 'koszula śmiertelna' (też dial. Příř. slov., Bartoš DSM), sła. dial. *čachol* 'suknię přišitá k rubáši' (Kálal);

cs. *чехль* 'zasłona, przyodziewek, okrycie, velamen' (np. Pateryk XIV w.), bułg. *чехъл чехли* 'pantofle bez napiętków' (też Gerov), dial. *чухъл* zwykle pl. *чухли* 'ts.' (Stojkov Banat), maced. *чевол* 'but';

strus. *чехль* (XV w.), *чухоль* (XVI w.) 'nakrycie, pokrowiec', XVI—XVII w. 'rodzaj szaty' (Sobolevskij RFV LXIV 104, AslPh XXVI 559), ros. *чехол -хла* 'pokrowiec, futerał; osłona; spód odzienia, podszewka', dial. *чухол* też 'spódnica, halka' (Dal), 'ręcznik' (Sobolevskij RFV LXIV 104), ukr. *чохол* (u Żel. *чехол*) *-хла* 'pokrowiec, pokrycie, powłoka', dial. (wsch. Polesie) 'górna część kobiecej koszuli do pasa' (Leks. Poles'ja 317), brus. *чухол -хла* = ros. *чехол*, dial. poleskie zwykle pl. *чохлы, чохлы, чэхлы* 'mankiety' (Leks. Poles'ja 317). ~

Por. 1. pol. dawne (notowane przez Kn., L. z XVIII w.) *czechlo* 'płaszcz, pokrowiec, okrycie', 'koszula śmiertelna' (też dial. kasz., Karłowicz SGP, Lorentz PW), stpol. XV w. *czechlo*: *czachlo* 'koszula lub suknia (szczególnie kobieca) z białego płótna', czes. *čechlo* 'płócienny futerał na strzelbę' (Příř. slov.), bułg. *чехло* 'pokrowiec nakładany w lecie na czapkę', brus. dial. poleskie *чохла* pl. 'mankiety' (Leks. Poles'ja 317);

2. ukr. *чохла* 'mankiet'.

Stara pożyczka z stpol.: stpr. *kekulis* 'ręcznik; prześcieradło kąpielowe' (ładnie spruszczone, Brückner AslPh XX 500—1, Trautmann APS 355).

Dem. *čechliko*: ~ stpol. XV—XVI w. *czechlik*: *czachlik* 'koszula; lub suknia (szczególnie kobieca) z białego płótna', czes. dawne *čechlík* 'szata, koszula; chustka na głowę', stczes. 'bawełniana szata', sła. dawne *čech'iček* 'letni kitlička' (Kálal z Kollára);

bułg. dial. *чэхлицу* pl. dem. od *чэхъл* (Gerov Dop.);

ros. dial. *чэхлик* 'волосник, носимый на голове; наголовник, надеваемый женщинами под платок' (Опыт), *чэхлик* 'wierzchołki mchu' (Dal), ukr. *чохлик* dem. od *чохол*, *чэхлик* 'krótka męska koszula' (Žel.), dial. łemk. *чохлик* 'koszula zapinana z tyłu' (Hrinčenko), brus. dial. *чэхлик* 'wierzchnia część kobiecej koszuli do pasa' (Bjalŕkevič Mohylew). ~

Etymologia niepewna. Najprawdopodobniej do *čekati*: *česati* (zob.). Nazwy odzienia łączą się nieraz z pojęciem rwania, darcia, np. bułg. *дрѣха* 'odzież, ubranie', sch. dial. *drěha* 'ts.' : *dero drati*, *dero derti*, ros. *рубѣха* 'koszula' : *рубѣть* 'ciąć, rąbać', p. też *рѣба*. O suf. *-ъ* zob. I 103.

I trudności głosowe, i semantyka wyrazu przemawiają przeciw nawiązaniom ie., zestawianiu z goc. *hakuls*, stisl. *hokoll* 'wierzchnie przykrycie, płaszcz'.

Brückner SE 74, Sobolevskij RFV LXIV 104—5, Vasmer REW III 333 (tu przegląd innych etymologii). W. B. — F. S.

čekl'ati zob. **čes'ati**

čeknoŕi zob. **čekati**

čekrati zob. **česrati**

čekati 1. zob. **čakati 1**

čekati 2. *čekaŕo* : **čakati 2.** *čakajo* 'powodować (np. przez uderzenie, stukanie) lub wydawać dźwięk podobny do *če*, *ča*, *čak*'

čekati: ~ pol. dial. *czokać* 'cmokać' (SW), *czokać* : *ciokać* 'lekko głaskać ręką, płaskać konia dłońią mlaskając na niego' (Karlłowicz SGP za SWil., już w XVI w. *czokanie* 'głaskanie i poklepywanie młodych, płochych koni');

sch. wyjątkowe u Stulicia *čėknuti čėknēm* 'skubnąć, uszczypać, vellicare, fodicare' (RJAZ; na *čekati* wskazuje dial. derywat *čėkalo* '(in der Mühle) der Rührnagel, Rührstock, crepitaculum; obješena daska u koju se udara kao u klepalo', Vuk), bułg. dial. *чѣкам* 'łamać' (BDial. V 216: Rodopy), 'grzebać, dłużyć, brać po trochu' (BDial. I 156: Strandža), *чѣкам* 'dziobać' (Stojkov Banat), ludowe *чėкна -неи* 'rozdziwiać, rozwierać szeroko, rozszczepiać; odrywać, odłamywać gałęzie';

ros. *чѣкать -каю* 'brzękać przy zetknięciu, o metalu, szkle' (zwłaszcza *чѣкаться* 'trącać się kieliszkami'), 'wydawać dźwięk *čok-čok*, o niektórych ptakach i zwierzętach', perf. *чѣкнутъ -ну*, dial. *чѣкать (чѣкать)* 'stukać, postukiwać' (Dal), np. o deszczu o dach, o szyby (Опыт), ukr. dial. *чѣкатиця* 'zderzać się, stukać się; trącać się (np. kieliszkami)', perf. *чѣкнутися* (URS), brus. dial. *чѣкаць* 'tykać, o zegarze' (Šaternik Červ.). ~

Por. rozszerzone formantami:

1. pol. dial. kasz. *čekolac są* 'powoli pracować, guzdrać się; z trudem się przepychać' (Lorentz PW), sła. *čekl'jati* 'wydawać dźwięk *ček*, ewierkać; paplać; jąkać się' (Pleteršnik);

2. sło. *čeketáti* 'wydawać dźwięk *ček*, ćwierkać', sch. *čekètati -tām* : -*čēm* 'klekotać' (stąd dial. derywat *čekétalo* : *čektalo* = *čekalo*).

čakati: ~ czes. *čakati* 'o głosie kwiczołów', dial. *čakat* 'strzykać wodą' (Bar-toš DSM, Malina Mistřice), *čáknút* 'silnie uderzyć' (Malina Mistřice);

sło. *čáknúti -nem* 'krzyknąć *ča*', sch. dial. *čákati* 'uderzać dziobem, dziobać', 'kierować zaprzęgiem okrzykiem *ča*', *čáknuti* 'lekko, słabo uderzyć', bułg. dial. *чакам* 'krzesać ogień; łamać', perf. *чакна* (BDial. V 216: Rodopy); ros. dial. *чакать* 'stukać, brzękać' (Dal), np. *чакать зубами* 'szczękać zębami' (Opyt). ~

Por. rozszerzone formantami:

1. sło. *čakljáti -ám* 'jąkać się' (Pleteršnik);

2. sch. *čakètati* 'słabo uderzać, stukać'.

Dźwkn. Tego samego typu: lit. *čekšé'ti*, *čekšé'ti* 'mlaskać, cmokać', też o głosie wiewiórki, *čekšé'ti čekšiu* 'ćwierkać; piszczeć; krzyczeć, o dzieciach' : *ček!* interi. na oznaczenie odgłosu przy jedzeniu przez niektóre zwierzęta np. króliki, *čekš čekš!* interi. na oznaczenie mlaskania, cmokania, *čiakšnóti* 'mlaskać, cmokać' : *čiakš!* interi. oznacza hałas powodowany uderzeniem kijem, lot. *čakát* 'grzebać, dłubać', *čakatiš* 'kopać, ryć', *čakštét* 'szeleścić, trzeszczeć, skrzypieć; tykać; też o głosie ludzi, niektórych zwierząt', *čokát* 'wielokrotnie wtykać, trącać, grzebać'. W. B. — F. S.

čeknōti čeknō pld. 'krótko, chwilę czekać'

~ sch. *čeknuti -něm* 'krótko poczekać, expectare parumper' (Vuk, RJAZ),

bułg. dial. *чєкми* 'poczekaj trochę' (BDial. II 299: Rodopy). ~

Dem. od *čakati* : *čekati* z suf. -*nō*.

W. B.

čelestь čelesti : **čelestьнъ čelestьna** : **čelestьно čelestьna** dial. zach. i pld. : pld. i wsch. **čelestьникъ čelestьnika** 'wystająca część zwykle pieca, otwór, czeluść pieca, trzon pieca'

~ gluź. *čelesno* 'szczeka', *čelesny* (dziś *čelesnowy*) 'szczekowy', czes. przestarz. *čelesno* (u Jungmanna *čelestno*) 'czeluść pieca' (też dial., Malina Mistřice), 'otwór w ulu' (Přfr. slov., w tym znaczeniu też wtórne *česlo* : *česno*, p. Machek ES² 100), stczes. wyjątkowe ok. r. 1400 *čelest* f. albo *čelestie* n. 'miejsce na piecu', XIV—XV w. *čelesen -sna* 'piec', XIV w. *čelesen* : *čelesn -sna* 'otwór w piecu', w XVI w. *čelesten* 'ts.' (według Gebauera Sl. I 165 powstać wtórna z przypadków zależnych), sła. dial. *čelestie* n. 'czeluść pieca', *čelesten* 'ts.', *čelesno* 'ts.';

sch. dial. *čelesten*, *čelesno* 'otwór w piecu' (Bezlej ES poskusni sv. 12). ~

Z suf. -*ikъ* : ~ sło. dial. *čelěšnik -ka* 'palice za suszenie pri kmečki peči', 'zapiecek', 'stojalo za gorące trske, eiserner Holzspanleuchter auf hölzernem Fussgestell' (w tym znaczeniu u Pleteršnika też *čelěšnik*);

ros. dial. *челесник -ика* 'czeluść pieca' (Opyt, Dal), ukr. dial. *чєлєстник* 'ts.', poleskie *чєлєсник* 'ts.' (Lysenko Polissja), brus. *чалєснїкї* pl. 'ts.', dial. *чалєснїк* 'ts.', *чалєснїк* 'ts.'; арочное перекрытие перед входом в печь (Leks. Poleszja 158), *члєшнїк* 'проход в кухонноу печь, а также место в трубе под этим проходом' (Šaternik Červ.), poleskie *чалєснїк* : *члєшнїк* 'otwór w piecu' (Leks. Poleszja 158). ~

Ze słow.: węg. *cselesznek* (: *cseresznek*, *cseresznyek*) 'otwór w piecu' (Knieszsa MNSJ I 1, 611).

Por. sło. dial. *čelěšnjak* : *čelěšnjak* 'die Ecksäule des Ofengeländers; das Ofengeländer; die Ecke des Ofengesimses; der Holzspanleuchter' (Pleteršnik).

Ostateczną podstawą jest *čelo čelese* (por. też *čeles-ьна*). Pierwotna motywacja szcążkowo zachowana, tak ros. u Dala *челесникъ* = *печное чело* (tak samo Opyt 255, ros. *чело* 'czoło': 'czeluś pieca'). O przyrostku *-tь* zob. II 46. Inne postacie zach. i pld. słow. to substantywizowane adi., o suf. *-ikъ* w funkcji formantu substantywizującego adi. zob. I 90.

Berneker SEW I 140, Vasmer REW III 312.

Por. *čel'ustь*, *čel'ustьnъ*, *čel'ustьnikъ*.

W. B. — F. S.

čelestьnikъ zob. **čelestь**

čelestьno zob. **čelestь**

čelestьnъ zob. **čelestь**

čelesьnъ zob. **čelьnъ**

čelnъ *čelnu* 'przegub w ciele ludzkim lub zwierzęcym; kolanko na źdźble rośliny', 'część ciała między dwoma przegubami, stawami; część łodygi między dwoma kolankami'

~ pol. *człon -nu* 'część składowa, element jakiejś większej całości' (u L. jako nie używane z końca XVIII w., gwarom nieznane, notowane przez Ramuła kasz. *člon* 'corporis membrum' niepewne, może więc wtórne od *członek*), dłuż. dawne XVII w. u Chojnana *člon* 'corporis membrum', głuź. *člón člona* 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności; część składowa całości' (według Pfuha nie używane), czes. *člen -nu* 'część składowa czegoś, np. ogniwo łańcucha', 'część łodygi między dwoma liśćmi', *člen -na* 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności', dawne (też dial. moraw. *član -nu*) 'staw, przegub, articulus' (u Gebauera Sl. nie poświadczone przykładami), ślą. *člen -na* (dial. *član*, Kálal) 'część składowa jakiejś całości', 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności';

śle. *člěn -na* (SSKJ też *člěn člěna*) 'część składowa jakiejś całości', 'część palca między dwoma stawami', 'część łodygi między dwoma kolankami', u Pletersnika też 'staw, przegub', 'kostka, talus' (także dial. 'przegub nogi', Tominec Črni vrh), sch. *člân -na* loc. *člânu* (też *člân -na*) 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności' (stąd śle. nowe *člân -na* 'ts. '), 'część większej całości' (np. od XVI w. 'fragment, artykuł, paragraf'), 'staw, przegub, najczęściej: kostka u nogi, talus' od XIII w. (w tym znaczeniu dawne od XVI w. i dial. też *čljan*, *čkljan*, *škljan*, w XVI w. i dial. ptn.-czakaw. także *člěn*, *čljěn*, *čkljen*, *šljěn*; o rozwoju *č* > *a* p. Matecki JF XI 218—9), 'kolanko w łodydze np. trzciny, winnej latórośli' od XVII w., cs. **членъ** : **членъ** 'articulus' (stąd rus.-cs. **членъ**, **членъ** 'corporis membrum', ros. **член -на** 'corporis membrum, zwykle o kończynach; składowa część czegoś; człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności', ukr. **член члена** 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności; część składowa jakiejś całości', brus. **член члена** 'ts.', 'corporis membrum'), bułg. **член членът** 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności', 'artykuł, paragraf (ustawy)', pl. **членове** 'kończyny człowieka lub zwierzęcia', maced. **член** 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności', 'artykuł, paragraf (ustawy)', 'część ciała między dwoma stawami', 'część łodygi między dwoma kolankami', zwykle pl. **членови** 'corporis membrum';

strus. **членовъ** (Meillet SC 69), ukr. u Żel. **челѣн** = **член**, tu może też ros.

dial. *čelъnъ* (pierwotne coll.) 'известное количество паев в поле' (Meľničenko Jaroslavl). ~

Ze słow.: rum. *ciolan* 'kość, gnat' (Mihăilă Impr. 118—9).

Z pierwotnego *kel-nъ*. Postać *članъ* < *čolnъ*, p. Meillet SC 69, 123, Lehr-Splawiński PF XV 2, 352—5. O suf. *-nъ* zob. I 114—5. Najbliżej stoją: lit. *kelys* 'kolano; kolanko na źdźble', *kelėnas* 'kolano; rzepka w kolanie', łot. *celis* 'kolano', *ķeļna* 'noga kury'. Por. z wokalizmem *-o-* *kolěno*.

W kilku językach słow. najprawdopodobniej wtórne jako rezultat derywacji wstecznej od *čelnъkъ*.

Berneker SEW I 139—40, Meillet Ét. 454, Trautmann BSW 125, Sławski SE I 123, Vasmer REW III 345, Skok ER I 331—2. K. P.

čelnъkъ *čelnъka* 'przegub w ciele ludzkim lub zwierzęcym; kolanko w źdźble rośliny', 'część ciała między dwoma przegubami, stawami; część łodygi między dwoma kolankami'

~ pol. *członek -nka* (stpol. gen. *członku*) 'corporis membrum (zwłaszcza o kończynach) od XV w. (ale już w XIV w. przen. 'składnik psychiki'), też dial. np. Karłowicz SGP, Sychta SK, 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności' (od XVI w.), w XVI w. też 'obrączkowa zgrubiałość na trzcinie lub źdźble, kolanko, miejsce rozwidlenia się gałęzi lub pędów; odcinki, części rośliny między tymi rozwidleniami lub kolankami', dial. *członki* 'stawy palców' (Kucała PSM 168, Nitsch DPŚ, Sychta SK), dłuż. *člonk -ka* 'corporis membrum', 'człowiek wchodzący w skład jakiejś organizacji, społeczności', dial. 'część palca, Fingerglied' (Fasske Vetschau), głuz. *člónk -ka* 'corporis membrum, przegub, staw, articulus, junctura, nodus articulorum', 'kręć, kość pacierzowa', czes. *článek -nku* 'część składowa czegoś, zwłaszcza ogniwo łańcucha' (też dial. np. Gregor Slav.-buč.), 'część palca od przegubu do przegubu' (też dial. Lamprecht Opava), stezes. *člěnek* : *článek -nka* : *-nku* 'articulus', 'kostka u nogi, talus' (dial. *článek -ňka* 'kostka, staw', Gregor Slav.-buč., *článek* 'kostka zgiętego palca', Bartoš DSM), u Jungmanna także 'kolanko na źdźble', śla. *článok -nku* 'część składowa całości', *členok -nka* 'kostka u nogi' (dial. też *člienok*, *článok* 'ts.', Kálal, *členki* pl. Sipos Bükk-Gebirge), *člonek -nka* : *členki* pl. 'staw u palca' (Buffa Dlhá Lúka);

śle. od XVI w. *člěnek -nka* 'przegub, staw u ręki i nogi, zwłaszcza w palcach' (zwykle pl. *členki* 'kostki u nóg'), 'część składowa czegoś, np. ogniwo łańcucha', 'część łodygi między dwoma kolankami', u Pleteršnika także 'narost na drzewie, knöchelähnliches Auswuchs an Bäumen', seh. od XVI w. *člának -nka* (RMat. też *člänak*) 'przegub, staw', zwłaszcza 'kostka u nogi, talus' (np. u Vuka; w tym znaczeniu dawne dial. XVII—XVIII w. też *člěnak*, XVIII w. *čljanak*, dial. *šljanak*, *čljěnak*, *šljěnak*), 'część łodygi między dwoma kolankami', od XVII w. 'artykuł, rozdział, paragraf' (stąd śle. *člānek* 'artykuł', SSKJ), cs. *члннькъ* : *члннькъ* 'articulus' (stąd rus.-cs. *члннькъ* 'część jakiejś całości', ros. cerk. u Dala *членок* 'część palca'), bułg. dial. *чл'анок* pl. *чл'анци* 'kostka u nogi, talus' (Umlenski Kjustendil; w języku liter. *члѣнче* n. 'część kończyny np. raka, pająka', też maced. *члнчѣ* n. 'część ciała między stawami');

strus. *čelenъkъ* 'corporis membrum' (Vasmer REW III 345), ukr. dial. lem. *челенок* (: *челенко*) 'w palcu: kość, przegub' (Hrinčenko), *čelenky* : *členky* m. pl. : *čelinka* n. pl. 'członki u palców' (Stieber AJLemk. m. 260). ~

Pierwotne dem. od *čelnožs*, o budowie zob. I 89, 93.
Meillet Ét. 334.

K. P.

čelo 1. *čela* : *čelese* 'górna część twarzy człowieka powyżej oczu, część głowy między skroniami u zwierząt, frons', 'miejsce najbardziej wysunięte ku przodowi, ku górze, przód, przednia część, przednia strona czegoś', 'miejsce najlepsze, najbardziej zaszczytne', 'rodzaj kobiecego stroju głowy, czółko-diadem' (o przedmiocie p. Moszyński KLS² I 407—9), dial. pñ. **čelžmž!** pozdrowienie 'witaj!'.

~ pol. od XV w. *czolo -la* 'frons' (znane większości gwar, o zasięgu p. MAGP IX m. 415, cz. II 39, Dejna AGK m. 480), 'przód, przednia część, strona czegoś' (już w XV w. 'front wojska albo kolumny wojskowej', od XVI w. 'przednia lub górna część budowli'), też dial. np. 'górna lub dolna ścianka łózka od strony głowy lub nóg' (Kucała PSM 137), dial. również *czolo, czalo* 'łysina' (Karłowicz SGP), sñi. *čolo* także 'twarz, Gesicht' (Lorentz PW), od XVI w. *czolem!* pozdrowienie powitalne lub pożegnalne, połab. *čeli* dualis *čilšaiž* (też *čilšaiž*?) 'policzek, twarz', dłuż. *colo -la* 'frons', 'przód, przednia część, strona', głuž. *čolo -la* 'frons' (też dial., Michalk Neustadt), z *čola muka* 'wyciąg z mąki', z *čola žito* 'zboże najlepsze, ziarniste, (jędrne) zboże', czes. *čelo -la* 'frons', 'przednia część, strona czegoś' (już stczes. 'front wojska, kolumny wojskowej'), 'čelni prkno u vozu', dial. 'stroj na hovžizi dobytek, jímž táhne vžž čelem; rovná plocha na kameni stavebním' (Hruška DSCh), sła. *čelo -la* (dial. *čalo*, Kálal, wsch. *čolo*, Buffa Dlhá Lúka) 'frons', 'przednia część, strona czegoś, front', 'najlepsze miejsce, stanowisko';

sñe. *čelo -la* 'frons', 'przód, przednia część (np. kolumny, budynku), wystająca część czegoś', 'mała krawcowa płaszczyzna podłużnego narzędzia, np. siekiery, młotka' (też dial., np. wsch. Styria, Pleteršnik), sch. *čelo -la* (dial. czakaw. *čelö*, HDZ I 155) 'frons' od XVI w., 'skraj jakiegoś przedmiotu, górna lub dolna, przednia lub tylna strona czegoś, extremitas' od XIII—XIV w. (np. *čelo stola* 'naczelne honorowe miejsce przy stole'), 'początek lub koniec czynności, stanu, wydarzenia, czasu' od XV w., ses. *чело -ла* Supr. 'frons', bułg. *челó* pl. *челá* (o akcencie dial. i o związanych z nim różnych postaciach np. *челó, чалó, чолó, чело* p. BDA I m. 121) 'frons', 'łysina', 'przednia część czegoś', 'przód, honorowe miejsce w domu, przy stole' (też dial. np. Stojkov Banat), dial. 'najlepsze ziarno padające w czasie wiania zboża najbliżej', 'ozdoba głowy kobiety, diadem' (Gerov), maced. *чело* 'frons' (też dial. *čelu čelutu*, Małeckí SW), 'przednia część czegoś', 'naczelne, honorowe miejsce';

strus. *чело ; чоло -ла* 'frons', 'kobięcy strój głowy', 'front kolumny wojskowej; przód okrętu', ros. *челó -лá* pl. *челá* 'frons' (książkowe przestarz.), 'otwór pieca chlebowego; otwór paleniskowy pieca hutniczego' (dial. 'czelusię pieca' np. Mełničenko Jaroslavl), 'główna, wierzchnia lub przednia część czegoś, np. góry', 'wejściowy otwór w barłogu niedźwiedzia', dial. także 'strój głowy kobiecej', 'najlepsze ziarno padające w czasie wiania zboża najbliżej', *чело нуса* 'najlepsze piwo, pierwszy zlew, wierzch', pñ. *челом!* pozdrowienie powitalne (Opyt: Archangielsk, Nowogród), ukr. *чоло -лá*, rzadziej *чоло -ла* 'frons', 'przednia, licowa strona (np. fasada domu)', 'przednia część pieca' (też dial., Hrinčenko), dial. także 'okrywająca czoło część czepca noszonego przez zamężne kobiety', 'coś najlepszego, wybornego'

(Hrinčenko, np. 'najlepszy gatunek wina', Leks. Bjul. VI 53), *чоло* 'bardzo strone zbocze góry; szczyt góry' (Marusenko Polesje 253), *чолом!* pozdrowienie powitalne, brus. *чоло -ла* 'przód, przednia część czegoś', przestarz. 'frons' (u Nosoviča w tym znaczeniu *чоло*), dial. *чолом!* pozdrowienie powitalne (Nosovič). ~

Oba tematy (-o- : -es-) dobrze uzasadnione. Archaiczność tematu na -o- gwarantuje akcentuacja: *čello*. Za archaicznością tematu na -es- przemawiają oprócz odpowiednika połab. prastare derywaty: *čel-es-ьнаъ*, *čel-es-ьь*, *čel-es-t-ьnikъ*.

Dokładnych odpowiedników ie. brak. Od pierwiastka *kel- 'wznosić, podnosić; wysoki', prapokrewne lit. *kėlti kėliù* 'podnosić : *kálmas* 'góra', łac. *ex-cello* 'być wyższym, górować, podnosić się, wznosić się w górę', *celsus* 'wysoki, wyniosły': *collis* 'wzgórze', gr. *κολωνός* 'ts.'. — Pierwotne znaczenie byłoby 'wzniesienie, wyniesienie' : 'extremitas'.

Berneker SEW I 140, Sławski SE I 124—5, Vasmer REW III 312, Vaillant GC II 1, 234, 237, Skok ER I 304—5. *K. P. — W. B. — F. S.*

čelo 2. dial. pld. 'miara czasu, okres czasu np. od rana do wieczora albo od wieczora do rana'

~ sch. dial. *čelo* 'okres czasu około 12 godzin, od rana do wieczora albo od wieczora do rana' (Vuk: Risan, Boka Kotorska: dan i noć su dva čela, RJAZ, RMat. z Vuka), wyjątkowo 'okres 24 godzin, doba' (RJAZ). ~

Tu też sch. dial. *kólje* 'czas; wolny, swobodny czas' (Vuk: Czarnogóra), *dòkolica* 'wolny czas' (ib., RJAZ, RŠAN, RMat.).

Szcątkowo zachowany archaizm ie. Najprawdopodobniej pierwotny temat na -es-. Najbliższy odpowiednik: stind. *kálá-* m. 'czas, określony moment, los, śmierć' zaliczane do ie. *kel- 'kręcić (się), obracać (się)'. Do tego samego pierwiastka należy też psł. *kolo kolése* (zob.). Paralela semantyczna: psł. *verme* 'czas': ie. *ver-t- 'kręcić, obracać', psł. *vjtěti* (zob.). — O lit. *kėlenas* 'krótki okres czasu, chwila' i lot. *celiens* 'moment, okres czasu' p. Fraenkel LEW 236.

Cvetko Linguistica XI 33—4 (por. też Bezłaj Etim. 1971 s. 381—2), Mayrhofer KEWA I 202—3. *W. S. — F. S.*

čelovčičina (čьlovčičina) 'to, co ma związek z człowiekiem, co pochodzi od człowieka, np. woń ludzka, kał ludzki, mięso ludzkie'

~ pol. dial. kasz. *čłowčičina* 'kał ludzki' (Sychta SK), głuż. *čłowječina* 'wszystko, co ma związek z człowiekiem, np. zapach, woń człowieka, mięso ludzkie; ród ludzki', czes. *človčičina* 'coś pochodzącego z ciała ludzkiego, zwłaszcza woń ludzka, mięso ludzkie' (też dial. moraw. 'zapach ludzki'), 'właściwości ludzkie', sła. *človečina* 'woń ludzka; mięso ludzkie';

słę. *človčičina* 'mięso ludzkie';

ros. *человечина* 'trup, ciało ludzkie', ukr. *чоловічина* 'mięso ludzkie'. ~

Por. formacje bliskie znaczeniowo:

1. pol. dial. kasz. *čłowčężna* 'kał ludzki' (Sychta SK);

2. dłuż. *človečycina* 'mięso ludzkie';

3. bułg. *чловечина* : *члвечина* 'kał ludzki' (Gerov);

4. pol. dial. kasz. *čłowčičinc* 'kał ludzki' (Sychta SK), czes. dial. moraw. *človčičinec* 'ts.', sła. *človečinec* 'ts.'.

Od *čelovčik* : *čьlovčikъ*, o suf. -ina zob. I 121. W poszczególnych językach słów. poświadczane są również derywaty z suf. -ina 1. w funkcji singulatyw-

nej: stczes. *čeloveččina* 'homo', ros. pot. *человечина* 'ts.', ukr. *чоловічина* 'ts.'; 2. w funkcji augmentatywnej: pol. dial. kasz. *človeččna* 'armes Kerlchen' (Lorentz PW), śle. dial. *človeččina* 'wielki, niezgrabny człowiek' (SSKJ), sch. *čovjěčina* augm. do *čovjek* (Vuk), też 'szlachetny człowiek' (RMat.), brus. dial. *человечина* augm. do *чалавэк*, też pejorat. 'obłudnik' (Nosovič). W. B.

čeloveččьсь zob. **čeloveččькь**

čeloveččьjь *čeloveččja čeloveččyje (čьloveččьjь)* : **čeloveččьskь** *čeloveččьska čeloveččьsko (čьloveččьskь)* : **čeloveččьnь** *čeloveččьna čeloveččьno (čьloveččьnь)* 'właściwy człowiekowi, ludziom, dotyczący człowieka, należący do człowieka, humanus, hominum'

čeloveččьjь (čьloveččьjь): ~ pol. od XIV w. *człowieczy* 'należący do człowieka, właściwy człowiekowi, dotyczący człowieka', dial. kasz. *človeči* : *čoveči* 'należący do człowieka', dłuż. *človecy* 'ludzki', głuż. *člowječi* 'ts.', czes. *človečí* 'ts.' (już stczes.), śla. *človeči* (dial. też *človeči*, Kálal) 'ts.';

śle. *človečji* (dial. prekmurskie *človeč*) 'ludzki', sch. *čovječiji* (*čovjěčiji*) : *čovječji* (*čovjěčji*) 'właściwy człowiekowi, ludzki', stsch. *človečь* 'ts.' (XIII—XIV w.), scs. Ass., Supr., Ps. Sin., Euch. **чловець** 'właściwy człowiekowi, należący do człowieka, ludzki' (p. Brodowska-Honowska SPS 31, 44);

strus. **чловецьими** : **чловецьими** 'należący do człowieka, właściwy człowiekowi', ros. przestarz. i pot. *человечий* -чья -чье 'ts.', cerk. *сын человекъ* 'Chrystus' (Dal), ukr. *чоловічий* 'męski; ludzki', brus. *чалавэчы* (u Nosoviča *человечий*) 'odnoszący się do człowieka, właściwy człowiekowi; humanitarny, ludzki'. ~

Por. nowsze adi. poss. z suf. -ovz: pol. dial. kasz. *človekov* (Lorentz PW), dłuż. *človekowu*, śle. *človekov* (też dial., Tominec Črni vrh), sch. *čovjekov* : *čovjekov* (też dial. *čovjekov*, Elezović Kos.-Met.), maced. *човекос*, ukr. *чоловіків*.

čeloveččьskь (čьloveččьskь): ~ stpol. XV w. *człowiecki* 'człowieczy, ludzki, humanus, hominum', dłuż. *človeški*, dawne *človečki* 'ts.', głuż. *člowjeski* 'ts.', czes. poet. arch. *človecký*, stczes. *človečský* 'ts.';

śle. *človeški* 'odnoszący się do człowieka, właściwy człowiekowi; humanitarny', sch. *čovječki* od XVI w., stsch. od XIII w. *človečьski* 'związany z człowiekiem, odnoszący się do człowieka, ludzki', scs. **чловецьскъ** 'właściwy człowiekowi, związany z człowiekiem, ludźmi, ludzki', bułg. u Gerova *чловешки* (dial. też *члѣштити*, BDial. II 301, *члѣшк'и*, Stojkov Banat) 'ludzki', maced. *човешки* 'ts.';

strus. **чловецьскыми** : **чловецьскыми** 'dotyczący człowieka', ros. *человеческий* 'odnoszący się do człowieka, właściwy człowiekowi; humanitarny', ukr. przestarz. *чоловіцький* 'ludzki; męski; mężowski'. ~

čeloveččьnь (čьloveččьnь): ~ dłuż. *človečny* 'ludzki', głuż. *člowječny* 'ts.', stczes. *človečny* 'ts.';

śle. *človeččen* -čna -čno 'ludzki', sch. od XVII w. *čovječan* -čna -čno (dawne też czakaw. *človečan*, kajkaw. *človečen*) 'człowieka godny, humanitarny', dawne także 'właściwy człowiekowi', scs. Supr. **нечловецькими** 'nieludzki', bułg. *човечен* 'humanitarny, ludzki' (też dial., Gerov Dop.), maced. *човечен* -чна -чно 'ts.';

ros. *человечиний* 'mający cechy właściwe człowiekowi; humanitarny, ludzki', dial. (też *чел'зиний*) 'rosły, tęgi, męski' (Dal, Opyt Dop.), ukr. *чоловічиний* 'mający cechy właściwe człowiekowi; humanitarny', brus. *чалавечны* 'ts.'. ~

Por. połab. *clāvascenā* 'ludzkie' (< *čeloveččen-oje, Lehr-Splawiński, Polański SE I 81).

Adi. od *čelověkz* : *čelověkz*, z suf. *-ьjъ, -ьskz, -ьnz*. O wzajemnym stosunku poszczególnych formacji zob. Brodowska-Honowska SPS 44, 209. W. B.

čelověčьkъ *čelověčьka* (**čьlověčьkъ**) : pld. **čelověčьсь** *čelověčьsa* (**čьlověčьсь**) dem. i hip. od *čelověkz* : *čelověkz* 'homunculus' : dial. wsch., pld. 'zrenica oka, pupilla'

čelověčьkz (**čьlověčьkz**): ~ pol. od XVI w. *człowieczek -czka* dem. (też dial. np. kasz.-sł. *člówéčk : čovéčk, člăčk*, Lorentz PW, Sychta SK), dial. wsch. na pograniczu ruskim *człowieczek 'zrenica'* (o zasięgu MAGP I m. 42, cz. II 122, rusycyzm), dłuż. *člówéčk : člówéčk -ka* dem., głuż. *člówječk -ka* dem., czes. *člůvčék -čka* dem., stczes. XV w. wyjątkowe *člůvčéčk -čka* dem., sła. *člůvčéčik -ka* ale też gen. *člůvčéčka* dem.;

sł. *člůvčéčk -čka* dem., sch. od XVIII w. *člůvčéčak -čka* dem., bułg. dial. *члѣчек 'zrenica'* (BDial. II 301: Rodopy);

ros. *человѣчек -чка* dem., u Dala też *человѣчек в глазу 'zrenica'*, ukr. *чоловічок -чка* dem., dial. 'zrenica' (Hrinčenko, Żel.), poleskie *чоловічок -чка* dem., 'zrenica' (Leks. Poleszja 75). ~

čelověčьсь (**čьlověčьсь**): ~ sł. *člůvčéčec -čca* dem. (też dial., Pleteršnik), sch. od XVII w. *člůvčéčac -čca* (dawne *člůvčéčac*, dial. kajkaw. od XVII w. *člůvčéčec*) dem., cs. *члѡвѣчѣць* dem., bułg. dial. *члѡвѣчѣцѣ* dem., 'języczek w gardle', *члѣчѣцѣ 'zrenica'* (Gerov), *чѣлѣчѣцѣ 'ts.'* (BDial. V 217: Rodopy), maced. *чѡвѣчѣцѣ* dem. i hip. ~

Dem. od *čelověkz* : *čelověkz*, o suf. *-ьkz, -ьсь* zob. I 93, 100. Rozwój znaczenia ('mały, drobny) człowiek' > 'zrenica' znajduje paralele także w innych językach ie. i nieie., np. łot. *čilvēciņš aci* 'czarny punkt na gałce ocznej, zrenica' : *čilvēks* 'człowiek', łac. *pūpilla* 'zrenica' : *pūpa* 'dziewczyna, lalka', gr. *κόρη* 'zrenica' : 'dziewczyna', o rozwoju znaczeniowym p. Śmieszek JP II 123—8 (tu też jeszcze bliższe paralele z hebr. i arab.). Por. *l'al'a*. W. B.

čelověčьnъ zob. **čelověčьjъ**

čelověčьnъstvo zob. **čelověčьstvo**

čelověčьskъ zob. **čelověčьjъ**

čelověčьstvo (**čьlověčьstvo**) : zach. i pld. **čelověčьnъstvo** (**čьlověčьnъstvo**) 'właściwości człowieka, natura człowiecza, humanitas' : 'ludzie, ród ludzki'

čelověčьstvo (**čьlověčьstvo**): ~ stpol. XIV—XV w. *człowiec(s)tvo, człowieczstvo, człowieństwo* 'stan, natura człowiecza', w XVI w. wyjątkowe *człowieństwo 'ts.'*, dial. kasz.-sł. *člůvčéctwŏ : člăctwŏ 'ts.'*, 'ludzie, ród ludzki' (Lorentz PW), dłuż. *člůbčestvo* (też *člůbčestvo*) 'ludzie, ród ludzki', 'natura człowiecza', głuż. *člůwjestvo* 'ród ludzki', u Pfuhla też *člůbčestvo, člůwistvo 'ts.'*; natura ludzka', czes. poet. arch. *člůvčctvo* 'ludzie, ród ludzki, ludzkość', stczes. *člůvččstvo* 'natura ludzka', sła. *člůvčctvo* przestarz. książkowe 'natura ludzka', u Kálala też 'zdvořilost, služba, čest, zmužilost';

sł. *člůvččstvo* 'ród ludzki, ludzkość', przestarz. 'pozytywne cechy człowieka, humanitarność', sch. *člůvčč(č)stvo* 'ród ludzki, ludzkość', 'natura ludzka, pozytywne cechy człowieka, humanitarność, godność ludzka', dawne też 'wiek męski', dial. 'cechy męczyzny, męskość' (RJAZ), scs. Euch., Supr. *члѡвѣчѣство* 'ród ludzki, ludzkość', bułg. *чѡвѣчѣство* 'ludzie, ród ludzki', u Gerova *члѡвѣчѣство, члѡвѣчѣство* 'właściwość, godność człowieka', maced. *чѡвѣчѣство* 'ród ludzki, ludzkość';

strus. *ч(ѣ)лѡвѣчѣство* 'ród ludzki; natura człowiecza', ros. *человѣчѣство*

'ród ludzki, ludzkość', przestarz. 'natura człowiecza', ukr. przestarz. *чоловіцтво* 'ród ludzki, ludzkość', brus. *чалавецтва* n. 'ts.'. ~

čelověčnŕstvo (**čelověčnŕstvo**): ~ pol. od XV w. *człowieczeństwo* 'natura człowiecza, właściwości człowieka' (też dial. kasz., Lorentz PW), dłuż. dawne XVI w. u Jakubicy *človečenstvo* 'natura człowiecza, humanitarność', czes. *člověčenstvo* 'ród ludzki, ludzkość' (też dial. moraw., Bartoš DSM), sła. *človečenstvo* 'ród ludzki, ludzkość', rzadko 'natura człowiecza', dial. doviest' *priviest' do človečenstva* 'uszlachetnić, ożenić syna' (Kálal);

sch. *čovječanstvo* od XVI w. (dawne też *človječanstvo*, dial. kajkaw. od XVII w. *človečanstvo*) 'ród ludzki, ludzkość', dawne także 'natura człowiecza, właściwości człowieka, humanitarność'. ~

Abstractum > collectivum od *čelověkz*: *čylověkz*, adi. *čelověčnŕz*: *čylověčnŕz*, z suf. *-ŕstvo*. W. B.

čelověkz *čelověka*: **čylověkz** *čylověka* 'istota ludzka, homo', 'mężczyzna, vir', 'mąż, maritus': 'poddany, sługa, subditus'

~ pol. *człowiek* *-ka* (dial. też *człojek*, *czowiek*, *czojek*, kasz. *čłówek*: *čówek*) 'homo' od XIV w., dawne 'sługa, poddany, chłop, niewolnik' od XIV w., pot. 'robotnik, pracownik', dial. 'mąż', *pierwszy człowiek* 'syn pierworodny' (Karłowicz SGP), od XIV w. też *człek* 'homo', stpol. także 'niewolnik', potab. *člŕvok* 'homo' (< *čelvěkz, Lehr-Splawiński, Polański SE I 82), dłuż. *člověk* *-ka* (dial. też *človak*, Fasske Vetschau, *člojek*, *člejek*, Muka) 'homo', 'mąż', przen. 'der Dreher (das Männchen) am Spinnrad', głuž. *človjek* *-ka* (dial. też *človjek*, *člewjek*, *člojk*, Pfuhl, Michalk Neustadt) 'homo', czes. *člověk* *-ka* (pot. też voc. *čověče*) 'homo' (już stczes.), 'mężczyzna' (też dial.), stczes. 'poddany, niewolnik', dial. moraw. też 'świadek na weselu' (Bartoš DSM), sła. *človek* *-ka* (dial. wsch. *čl'ovek*, *člevek*, *člek*, Kálal) 'homo', 'mężczyzna';

sła. *člówek* *-ėka* 'homo' (notowane juź w XVI w. u Megisera), sch. *čovjek* *-ka*: *čovjek* *čovjėka* (w tej postaci od XV w., stsch. XII—XV w. *člověk*, dial. kajkaw. *človek*, czakaw. *človik*: *čovik*) 'homo', 'mężczyzna, zwłaszcza żonaty' (np. ne moźe biti *čovjek* dokle ga žena ne krsti, Vuk, por. czes. dial. moraw. *očlověčŕt* 'ożenić'), 'mąż', stsch. także 'poddany', dial. też *čdek*, *čđk*, *čđk* 'homo', scs. *чловець* 'homo', bułg. *човек* 'homo', dial. przede wszystkim *чел'ак*, *чыл'ак*, *чыл'ак*: *чис'ак*, *човек*, też *чс'ак* (o zasięgu p. BDA I m. 84 cz. II 81, II m. 101 cz. II 65—6), u Gerova *чов'ак*: *чел'ак*, *чол'ак*: *члов'ак* 'homo; mężczyzna, mąż, gospodarz' (BDial. II 301: Rodopy, Stojkov Banat 268), maced. *човек* (dial. *čuv'ak*, Małeckí SW) 'homo', 'mężczyzna';

strus. *человекъ*: *чоловекъ* 'homo', 'poddany', *чловець* 'homo', 'sługa', ros. *человек* *-ка* (dial. też *челѣк*, *чельѣк*, *чылѣк*, Dal, Opyt Dop.) 'homo', przestarz. 'dworzanin, sługa, słuźący; kelner', ukr. *чоловік* *-ка* 'homo', 'mężczyzna', 'mąż', u Hrinčenki też 'o wilkach: pojedyncza sztuka' (najprawdopodobniej nie jest więc przypadkowe pol. wyjątkowe w XVI w. *człowiek* 'członek', p. SP XVI IBL IV 228), brus. *чалавѣк* *-ка* 'homo', 'mąż' (też dial.). ~

Za podstawową pierwotną postać trzeba uznać *čelo-věkz*. Często używany wyraz (o ogólnosłow. tendencji do używania go w funkcji zaimka nieokreślonego p. Mazon Měl. Mikkola 146—56) ulegał różnym skrótom (paralele daje Fraenkel IF XVI 401—2), tak tłumaczyć można by zapewne oboczna juź psł. postać *čylověkz* (na taką postać wskazuje zapoźyczone ze strus. łot. *čilvėks* 'człowiek').

Etymologia niepewna. Prawdopodobna stara hipoteza Zimmera AslPh II 346—8: pierwotne compositum *čelo-věka*. Człon pierwszy ma ten sam pierwiastek co *čel'adъ* 'rodzina, ród': 'ludzie, poddani, służba', człon drugi identyfikowano z bałt. **vaika-*: lit. *vaikas* 'dziecko; syn, chłopiec', stpr. *vaiš* 'pachołek, parobek'. Pierwotne znaczenie 'należący do rodu, rodziny' (p. Brückner SE 79) czy też 'męski członek rodu' (Moszyński JP XXXIII 352—4, Baudouin de Courtenay PF III 471—2). Za takim pierwotnym znaczeniem przemawia ukr. dial. *чоловік* 'o wilkach: pojedyncza sztuka' i stpol. wyjątkowe *człowiek* 'członek'.

Berneker SEW I 140—1, Vasmer REW III 312—3 (w obu tych słownikach szczegółowy przegląd dawniejszej literatury), Trautmann BSW 339, Sławski SE I 123, Moszyński JP XXXIII 352—4, Barić Prilozi XVI 78—93 (próba uzasadnienia rekonstruowanego pierwotnego znaczenia 'syn ludzki' z ciekawymi paralelami), Skok ER I 336—7; V. V. Ivanov Etim. 1973 s. 17—22 (tu cenne paralele do rozwoju semantycznego II członu i krytyka Martynova Sbornik Avanesov 185—92). — Inne, ale nie znajdujące oparcia w realnym materiale słow., objaśnienie obu członów złożenia dała ostatnio Havlová ScSl XII 80—6 (podobnie Machek ES² 105): rekonstruuje psł. *čelo* 'grupa domowników czy też służących' i nomen agentis *věka < *voikós* 'stosujący siłę' czy też 'walczący, pracujący'. K. P. — W. B. — F. S.

čelъnikъ *čelъnika* 'znajdujący się na czele, na przodzie, naczelnik, przywódca' ~ stpol. XV w. *czelnik* 'roślina rumian żółty, Anthemis tinctoria', czes. u Jungmanna *čelník* 'będący na czele, przywódca', '(we młynie) kolo zubaté, kdež jsou palce v čele vsazený, das Stirnrad, rota frontata';

sł. *čelnik* 'będący na czele ludzi, zwierząt', sch. dawne od XIII w. *čelnik*: *čëonik* 'przełożony, naczelnik, praefectus', 'przywódca pasterzy' (XIV w.), dial. też 'pasterz' (Skok ER I 304), es. *чельникъ* 'praefectus', bułg. *челник* 'przywódca, naczelnik; przodownik', u Gerova też 'najstarszy w zadrudze; przywódca pasterzy owiec', 'żelazna obręcz na osi', maced. *челник* 'przywódca, naczelnik';

ros. *чельник -ика* 'strój głowy'. ~

Z pld.-słow.: śrgr. *τχέλνικος*, ngr. *τχελίγγας* 'przełożony grupy pasterzy', rum. dial. *celnic* 'właściciel stada' (Skok l. c.).

Od *čelěna*, o suf. *-ikъ* zob. I 90—1.

W. B.

čelъnъ *čelъna čelъno*: pld.-wsch. **čelesъnъ** *čelesъna čelesъno* 'związany z czołem, czoła dotyczący; przedni, czołowy, naczelny, princeps, egregius'

čelěna: ~ pol. *czelny* od XV w. 'będący na czele, czołowy, naczelny, przedni' (dawne), w XVI w. też 'znajdujący się na czołe; frontowy, od czoła', od XVIII w. 'bezczelny, zuchwały, nadmiernie śmiały, bezwstydnny' (też dial. kasz. *čelnī* 'bezczelny, zuchwały, frech', Lorentz PW; znaczenie pochodzi ze skrócenia z *bezczelny*, Sławski SE I 116), głuż. *čólny* 'z czołem związany, czołowy', czes. *čelný* 'przedni, czołowy, główny', 'będący na czołe' (już stczes. *čelnī* 'związany z czołem, czołowy'), sła. *čelný* 'z czołem związany', 'przedni, czołowy, główny, przodujący', 'frontowy';

sł. *čelen -lna -lno* 'z czołem związany; czołowy, frontowy', sch. od XVI w. *čëoni*: *čelnī* 'z czołem związany; będący na czele, czołowy, naczelny, przodujący, główny', bułg. *челен -лна -лно* 'z czołem związany; będący na czele, czołowy' (też dial. np. Stojkov Banat), maced. *челен -лна -лно* 'ts.';

ros. u Dala *челъный* 'odnoszący się do czoła', ukr. *чільний* (u Hrinčenki też *челъний*) 'główny, naczelny; przedni, frontowy'. ~

Por. nowsze adi. z suf. *-ovъ*: pol. *czołowy* 'odnoszący się do czoła' (od XVI w., też dial. kasz.-śl., Lorentz PW), 'znajdujący się na przedzie, od przodu, frontowy; pierwszy, naczelny, główny, przodujący', głuź. *čołowу* 'będący na czele, czołowy', czes. rzadkie *čelový* 'będący na czele', śl. *čelový* 'dotyczący czoła', ros. *челово́й -а́я -о́е* adi. do *чело́*, ukr. *чолові́й* 'dotyczący czoła; frontowy'.

čelesъnъ: ~ cs. *челесънъ* 'praecipuus' (stąd śl. *čelěsen -sna -sno* 'czołowy, naczelny', Pleteršnik);

rus.-cs. *челесънныи* 'główny, podstawowy; zwierzchni, naczelny', 'najwyższy'. ~

Z sufiksem *-ъnъ* od *čelo čela*: *čelo čese*. Zob. *čelъnikъ*. W. B. — F. S.

čel'adina zob. čel'adinъ 1

čel'adinъ 1. *čel'adina* 'członek wspólnoty rodowej, rodziny, rodu; poddany, sługa', fem. *čel'adina* pfn.

~ stpol. XV w. *czeladzin* (: *czaladzin*, *czeledzin*) 'sługa domowy, famulus', pol. dial. ciesz. *czeladzin* 'służący na wsi' (ustnie od dra Bizonia), dłuź. *celažin -na* 'sługa, służący', głuź. *čeledžin -na* 'ts.', czes. *čeledin -na* 'parobek', stczes. 'należący do rodziny: jej członek lub sługa domowy', dial. 'nieżonaty parobek; nieżonaty syn' (Bartoš DSM), 'wiejski chłopiec; wyrosły młodzieniec' (Malina Mistřice), śl. przestarz. książkowe *čel'adin -na* 'młodzieniec; służący, parobek';

stsch. XIII—XVIII w. *čeljadin* 'człowiek, jeden z ludzi', cs. *челядинъ* 'niewolnik';

strus. *челядинъ* 'niewolnik', ros. *челядинъ -на* hist. 'poddany', u Dala też 'sługa, parobek', ukr. *челядинъ -на* hist. 'poddany, sługa', dial. 'dorosły syn, dorosła córka', 'sługa, najemny robotnik, parobek', u Żel. też 'członek rodziny; sługa', brus. *челядзин -на* 'domownik' (Nosovič). ~

Fem. *čel'adina* (o budowie zob. I 59—60): ~ dłuź. *celažina* 'służąca', ukr. *челядіна* 'dorosła córka, dziewczyna, kobieta', 'zameżna kobieta', 'kobieta będąca członkiem rodziny', ekspresywne też 'członek rodziny', 'człowiek' (Hrinčenko, KDA m. 52, s. 114—6), dem. *челядінка* 'służąca, robotnica najemna'. ~

Singulativum od *čel'adъ*, o suf. *-inъ* zob. I 120.

K. P.

čel'adinъ 2. *čel'adina čel'adino* zach. 'należący do wspólnoty rodowej, rodziny, rodu'

~ dłuź. *celažiny* 'należący do służby', głuź. *čeledžiny* 'ts.' (Pfuhl), stczes. *čeledin* 'należący do rodziny, rodu, domowników, służby': *čeledinný* 'ts.'. ~ Por. głuź. *čeledžacy* 'należący do służby'.

Adi. od *čel'adъ*, z suf. *-inъ*.

W. B. — F. S.

čel'adъ *čel'adi* coll. 'rodzina, ród, wspólnota rodowa, wszyscy domownicy; poddani, służba, familia'

~ pol. od XIV w. *czeladz -dzi* (w XV w. też *czaladz*, *czeledz*) 'służba domowa, służdy, pachołkowie, domownicy, ludzie z najbliższego otoczenia', dawne od XVI w. 'uczniowie uczący się zawodu, czeladnicy', stpol. XIV—

XV w. też 'rodzina, ród', dial. *čelác* 'służba (na wsi)' (Maciejewski Chełm-dobrz. 228, Sychta SK, ciesz. ustnie od dra Bizonia), 'wszyscy zdolni do pracy, zarówno służba, jak i członkowie rodziny' (Karłowicz SGP), dłuż. *celaš* f. 'służba', głuź. *čeledš* f. 'ts.' (dial. też *čeladš* 'ts.', Michalk Neustadt), czes. *čeled'* f. 'ts.', 'ród, pokolenie', 'hołota, zbieranina', stczes. *čeled*, później *čeled'* f. 'rodzina, ród, dzieci, członkowie rodziny, służba (należąca do rodziny)', sła. *čel'ad'* f. 'służba', 'rodzina', 'młodzież';

sch. od XIII w. *čeljād* f. 'ludzie, homines' (też dial., np. Vuk z Dubrownika), 'służba domowa' (dawne i dial. 'domownicy: członkowie rodziny i służba, familia', dziś w tym znaczeniu zwykle *kućna čeljad*, też 'rodzina', RMat.), dial. 'kobiety w domu, feminae familias' (Vuk), dawne XVI, XVIII w. wyjątkowe 'ród, plemię' (RJAZ), scs. Mar. *челадъ* f. 'czeladź, familia', bułg. ludowe *челяд* f. 'działwa, dzieci jednej rodziny', 'rodzina' (np. dial. *чел'ам* : *челет* f., BDial. III 189: Ichtiman), 'wszyscy członkowie zadrugi, wspólnoty rodowej, zadruga', maced. *челад* f. 'działwa, dzieci rodziny', 'domownicy w stosunku do głowy rodziny';

strus. *челадъ* f. 'służba, niewolnicy', ros. *челядь* f. 'ludzie zwykli, prostactwo', hist. 'dworzanie, służba', 'poddani', dial. nowogrodzkie, kostromskie też 'wielka rodzina' (Opyt, Dal), ukr. *челядь* f. hist. 'poddani, dworzanie, służba', dial. 'wszyscy domownicy', 'robotnicy, najemnicy', 'młodzież', 'kobiety (dziewczęta i zamężne)', 'rodzina', 'grupa ludzi; ludzie' (Hrinčenko, KDA m. 51, s. 112—4), brus. *чэляды* f. hist. 'dworzanie, służba', dial. 'dzieci'. ~

Ze słow.: węg. *család* 'rodzina, ród, familia', *cseléd* 'sługa, służący, parobek, wyrobnik, wyrobnica', dawne 'członek rodziny' (Kniezsa MNSJ I 119—20).

Por. 1. ukr. dial. *челяда* = *челядь* (Hrinčenko);

2. pol. dial. kasz. *čelazá* 'czeladź' (Sychta SK, AJK VIII cz. II 252);

3. pol. dial. kasz. *čelesc* f. 'czeladź' (Sychta SK);

4. dem. *čel'ad'ska*: pol. od XVI w. *czeladka* dem. 'służba, studzy, domownicy; czeladnicy', dial. 'wszyscy zdolni do pracy, zarówno służba, jak i członkowie rodziny' (Karłowicz SGP), ciesz. 'służba na wsi' (ustnie od dra Bizonia), kasz.-słi. *čelotka* dem. 'czeladź' (Lorentz PW), czes. *čeládka* 'służba', stczes. *čeládka* : *čelédka* też 'rodzina', sła. *čeliadka* 'służba; rodzina; młodzież', 'gawiedz, hołota', sch. tylko u Stulicia *čeljatka* dem. (RJAZ), ukr. *челядка* 'służąca, najemna robotnica', brus. dial. *челядка* 'ts.' (Nosovič).

Ten sam pierwiastek co w *kolěno* 'kolano' : 'ród, pokolenie'. Najbliższe odpowiedniki w bałtyckim: lit. *kelys* (wsch.-lit. *kėlias*) 'kolano' : 'ród, pokolenie', łot. *celis* 'kolano'. O suf. *-'adъ* zob. I 64. Mniej prawdopodobny w świetle ostatnich badań związek z stind. *kúla-m* n. 'ród, pokolenie, rodzina; tłum, trzoda' (p. Mayrhofer KEWA I 238—9), z gr. *τέλος* 'hufiec wojska, zastęp' (p. Frisk GEW II 873), z irł. *cland, clan* 'potomstwo' (p. Lohmann KZ LVIII 214).

Fortunatov BB III 57, Meillet BSL XXVII 55, MSL XIV 375, Sławski SE I 115—6, Vasmer REW III 314, Skok ER I 305—6.

K. P. — W. B. — F. S.

čel'adъnica zob. **čel'adъnikъ**

čel'adъnikъ *čel'adъnika* 'członek wspólnoty rodowej, domownik, służa domowy', fem. **čel'adъnica** 'domownica, służąca'

~ pol. *czeladnik* -ka 'wykwalifikowany rzemieślnik pracujący pod kie-

runkiem majstra' (też dial., o zasięgu p. AJK V cz. II 208, 'pomocnik w rzemiośle', Lorentz PW, Sychta SK, od XVI w. 'uczający się rzemiosła', w XV w. 'uczeń, discipulus'), stpol. od XV w. *czeladnik*: *czeladnik* (ta postać też wyjątkowo w XVI w.) 'sługa domowy, dworzaniń, domownik, człowiek z najbliższego otoczenia' (dziś dial. 'parobek, robotnik, służący, zwłaszcza w gospodarstwie', Karłowicz SGP, Kucala PSM, Lorentz PW, Sychta SK, p. AJK l. c., także 'człowiek w ogóle', Karłowicz SGP), stpol. XV w. również pl. t. 'rodzina, ród, familia, gens', głuź. *čeladnik* -ka 'służący, sługa; pomocnik w rzemiośle', stczes. od XIV w. *čelednik* 'familiaris', sła. *čel'adnik* -ka 'młodzieniec', przestarz. 'robotnik, służący';

bułg. ludowe *челядник* 'człowiek mający dzieci', u Gerova *челядник* 'człowiek mający rodzinę';

ros. u Dala *челядник* -ka 'sługa, robotnik' (np. 'robotnik we młynie', Opyt), 'domownik', ukr. *челядник* -ka hist. 'poddany', dial. 'sługa, najemnik', 'pomocnik w rzemiośle; majster', 'mężczyzna; mężczyzna będący członkiem rodziny; członek rodziny', 'człowiek' (Hrinčenko, KDA m. 52—3, s. 114—6), brus. przestarz. *челядник* -ka 'uczeń w rzemiośle', dial. też 'najemny robotnik' (Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Fem. *čel'adnica*: ~ pol. dawne od XV w. *czeladnica* (w XVI w. też wyjątkowo *czeladnica*) 'kobieta będąca na służbie, służąca' (także dial., Sychta SK), w XV w. również pl. t. 'rodzina, ród, familia, gens', stpol. XV w. częściej *czeladniczka* 'służąca' (spotykane jeszcze wyjątkowo w XVI w.), sli. *čeladnička* 'ts.' (Lorentz PW), głuź. *čeladnica* 'służąca', sła. *čel'adnica* fem. do *čel'adnik*, 'służąca', *čel'adnička* 'ts.';

bułg. u Gerova *челядница* 'kobieta mająca rodzinę';

ros. u Dala *челядница* 'domownica, służąca, robotnica', ukr. *челядниця* 'służąca, najemna robotnica' (Hrinčenko), brus. dial. *челядница* 'najemna robotnica; żona robotnika' (Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Substantywowane adi. *čel'adnyz*, o suf. -*ikz*, -*ica* zob. I 90—1, 98. O zach. słów. nominach loci p. s. v. *čel'adnyz*. W. B. — F. S.

čel'adnyz *čel'adnyz* *čel'adnyz* 'dotyczący rodziny, rodu, wspólnoty rodowej, służby, należący do rodziny, wspólnoty rodowej, do służby'

~ pol. *czeladny* (przestarz. też *czeladni*, od XVI w.) 'dotyczący służby' (też dial. np. kasz. *čeladni*, Sychta SK), stpol. od XV w. 'dotyczący społeczności domowej; dotyczący rodu, plemienny, rodowy' (*syn matki czeladnej* 'syn matki rodu'), od XVI w. też 'dotyczący czeladników', dłuź. *celadny* 'dotyczący służby', głuź. *čeladny* (: *čeledny*) 'dotyczący służby' (Pfuhl), dziś subst. 'służący, sługa; czeladnik', -czes. *čelední* (rzadko *čeledný*) 'dotyczący służby', stczes. 'należący do rodziny, dotyczący rodziny' (też jako subst. 'sługa, domownik'), sła. *čel'adnyz* 'należący do rodziny, przeznaczony dla służby';

sch. niepewne u Stulicia *čel'adnan* -dna -dno 'człowieczy, personarum, hominum' (RJAZ), bułg. ludowe *челяден* -dna -дно 'rodzinny', dial. *челядин* -dna 'mający rodzinę; mający wielką rodzinę', *челядину име* 'nazwisko' (Stojkov Banat);

ros. u Dala *челядный* adi. do *челядь*, ukr. *челядний* 'należący do służby' (Hrinčenko). ~

Por. nomina loci 'pomieszczenie dla czeladzi, służby':

1. *čel'adnyz*'a (o suf. -*ja* zob. I 82): pol. przestarz. *czeladnia*, strus. *челядья*, ros. u Dala *челядня*, ukr. *челядня*, brus. *челядня*;

2. *čel'adnŏkŏz* (o suf. *-ikŏz* zob. I 90—1): pol. dial. *czeladnik* (Karłowicz SGP), czes. *čeledník* (też dial., Lamprecht Opava), sła. *čel'adnik*;

3. *čel'adnŏnica* (o suf. *-ica* zob. I 98): pol. dawne w XVIII w. *czeladnica*, dziś dial. (Karłowicz SGP, Sychta SK), sła. dial. *čel'adnica*.

Adi. od *čel'adŏ*, z suf. *-nŏz*.

Zob. *čel'adnŏkŏz*, *čel'adnŏnica* 'członek, członkini wspólnoty rodowej'.

W. B. — F. S.

čel'ustŏka zob. čel'ustŏ

čel'ustŏ *čel'usti* : dial. zach. i pld. **čel'ustŏje** n. 'szczęka', 'otwór między szczękami, otwór gębowy, paszcza', 'otwór pieca', dem. **čel'ustŏka**

čel'ustŏ: ~ pol. *czeluś* f. 'wielki otwór, wgłębienie, jama, przepaść, otchłań', stpol. od XIV w. 'różne części głowy w okolicy ust: szczęka, broda, jama ustna lub jej części: podniebienie, gardło', w XVI w. 'szczęka; policzek lub szczęka wraz z policzkiem', 'jama ustna' (por. u L. *czeluści* 'otwór między szczękami, otwór gębowy'), 'jama brzuszna; wnętrze pieca, palenisko', dial. 'otwór pieca' (Olesch Sankt Annaberg), 'otwór od komina' (Karłowicz SGP), kasz. *čelësc* f. 'szczęka; wielki otwór, głębia, jama' (Sychta SK, Lorentz PW) : ptn. *ščelosc* 'szczęka' (p. AJK IV m. 152, cz. II 41), sli. *č'iglesc* 'szczęka; wieczko skrzelowe ryby' (AJK l. c.), połab. *ci'auŏt* 'szczęka dolna', czes. *čelist* f. 'szczęka' (stczes. *čel'ust* f. 'ts.' : svých *čeleŏti* 'faucem', Gebauer Sl. I 166), zwykle pl. *čelisti* 'otwór między szczękami, paszcza', dial. laskie *č'eluš'č'* f. zwykle pl. *č'eluš'č'y* 'miejsce w piecu chlebowym, gdzie się zgarnia palące się węgle przy pieczeniu chleba' (Lamprecht Opava), sła. *čel'ust'* f. 'szczęka' (stąd pol. dial. koło Czacy *čeluś* 'ts.', Małecki — Nitsch AJPP m. 238, MAGP VI cz. II 84), zwykle pl. *čel'uste* 'otwór, drzwiczki pieca', dial. też 'skroń; przednia strona, front, fasada' (Kálal);

sł. *čeljúst* f. 'szczęka', 'podobna do szczęk część narzędzia, maszyny', sch. *čeljúst* f. 'szczęka' od XIV w., *čeljúŏti* pl. 'gardziel, paszcza, fauces', dial. czarnogórskie 'u puške kremenjače dva gvožđa među kojima stoji kremen' (Vuk, RJAZ), scs. Ps. Sin., Supr. *челюсть* f. 'szczęka', bułg. *челюст* f. 'szczęka; usta, paszcza', *челюсту* pl. 'paszcza zabitego zwierzęcia', dial. 'dwie krótkie deski w międlicy' (Gerov), maced. *челуџт* f. 'szczęka';

strus. *челюсть* f. 'szczęka', ros. *челюсть* f. 'ts.', dial. 'otwór lub przód pieca, palenisko' (Dal), ukr. *челюсти* f. pl. (u Hrinčenki *челюсту* m. pl.) 'otwór pieca', u Żel. *челюсть* f. 'szczęka' (*челюсту* pl. 'otwór między szczękami, paszcza'), 'otwór pieca'. ~

čel'ustŏje: ~ stpol. *czeluście* 'otwór pieca' XVI w. Mącz., Volckmar, dziś dial., Karłowicz SGP, Kucala PSM, kasz. 'wejście do pieca chlebowego' (AJK I m. 16, cz. II 69), kasz. też *szczeluszcze* n. 'szczęka' (p. AJK IV cz. II 41), dłuż. *celiščo* n. 'szczęka dolna, zuchwa', *celišča* pl. 'szczęki' (też dial., Fasske Vetschau), czes. dial. moraw. *čel'ustě*, *čel'ust'a* 'otwór pieca' (Bartoš DSM), sła. *čel'ustie* n. 'drzwiczki, otwór pieca' (dial. też *čel'ust'o*, *čel'ustie*, Kálal), 'część twarzy około ust';

sł. *čeljústje* n. 'paszcza, gardziel'. ~

Dem. **čel'ustŏka**: ~ pol. dawne XVII w. u Siennika *czelustki* 'małe szczęki' (L.), czes. dawne *čelistka* dem. do *čelist*, 'płaska strona noża, trzonek' (Jungmann), stczes. *Čelistka* NO (Gebauer Sl. I 166);

sł. *čeljúska* dem. od *čeljúst* (SSKJ), sch. dial. *čeljúska* 'die Schraube,

die den Flintenstein festhält' (Vuk: Czarnogóra), 'dolna połowa chomața znajdujaca się na piersiach konia' (Vuk: Srijem);

rus.-cs. **УЕМОСТЬКА** : **УЕМОСКА** 'название крюкового знака, неума'. ~

Najprawdopodobniej derywat od *čelo*. O pokrywaniu się w słow. nazw czoła i szczęki p. Brückner KZ XLV 35 (tu też o suf. '-ustь'), por. śl. dial. *čel'na* 'kość czołowa' (wsch. Styria) : 'szczęka' (ok. Lublany). Co do znaczenia 'otwór pieca' por. ros. dial. u Dala *челюсть* = *чело печи*.

Brückner SE 75, Vasmer REW III 313—4. W. B. — F. S.

čel'ustьje zob. **čel'ustь**

čel'ustьnikъ *čel'ustьnika* 'otwór pieca'

~ śl. *čelustnik* 'otwór pieca' (Jungmann);

śl. *čeljüstnik* 'der Nagel an der Wagenschere', *velikanski čeljustnik* 'der Kieferwurm, Eunice gigantea' (Pleteršnik), w SSKJ 'gadula';

ukr. dial. *челюстнику* pl. 'otwór pieca' (Hrinčenko). ~

Od adi. *čel'ustьnъ*, o suf. *-ikъ* zob. I 90—1. W. B. — F. S.

čel'ustьnъ *čel'ustьna čel'ustьno* adi. od *čel'ustь*

~ pol. dial. śl. *čelöstni* adi. do *čelěsc* (np. *čelöstnъ krapa*, Lorentz PW),

czes. *čelistní* (już stczes. *čel'ustný*) adi. do *čelist* (np. *čelistní kost* 'kość szczęki');

śl. *čeljüsten -tna -tno* 'szczękowy, dotyczący szczęki', sch. *čeljüsni* 'ts.', cs.

УЕМОСТЬНЪ 'ts.', bułg. *челюстен -тна -тно* 'ts.', maced. *челустен -тна -тно* 'ts.';

strus. **УЕМОСТЬНИИ** 'szczękowy', ros. *челюстнóй* (u Dala *челюстнóй*) 'ts.'. ~

Substantywizowane adi.: czes. dial. moraw. *čel'usno* n. 'otwór pieca' (Bartoš DSM), *čel'usňa* n. pl. 'ts.' (Malina Mistřice).

Z suf. *-ьnъ* od *čel'ustь*. W. B. — F. S.

čemerica : pld.-wsch. **čemerika** 'rośliny trujące Veratrum, Helleborus', 'proszek z ciemierzycy powodujący kichanie'

čemerica: ~ stpol. XV—XVIII w. *czemierzycza* 'Veratrum album; miłek wiosenny, Adonis vernalis' (w tych znaczeniach od XVI w. *ciemierzycza*, np. u Mańcz. 154b: bibe helleborum, pi *ciemierzicę* to yest toś szalón, masz muchy albo koczki w głowie; nowsze, nie notowane przez L., w wyniku etymologii ludowej *ciemiężycza*, dial. *ciemierzycza* 'Helleborus alba'), w XV w. też 'proszek z ciemierzycy białej powodujący kichanie', głuź. *čemjerica* 'ciemierzycza czarna, Helleborus niger', czes. *čemeřice* 'ts.', u Jungmanna *čemeřice bílá* 'Veratrum album', śl. *čemerica* 'Helleborus niger', 'proszek do kichania';

sch. dawne (Mikalja, Della Bella) *čemèrica* 'Helleborus';

ros. *чeмeрiцa* 'Veratrum', u Dala też 'Helleborus', ukr. *чeмeрiця* 'Veratrum', brus. *чaмeрiцa* 'ts.', dial. *чымeрiця* 'Veratrum album' (Bjaľkevič Mohylew), poleskie *чимeрiцa*, *чэмeрiцa* 'Cypripedium calceolus; Orchis morio; Polygonatum odoratum' (Leks. Polesьja 434). ~

čemerika: ~ śl. *čemerika* 'Veratrum album', sch. od XV w. *čemèrica* 'Veratrum; Helleborus niger; zimowit, Colchicum autumnale', bułg. *чeмeрiкa* (dial. też *чeмeрiцa*, *чoмeрiцa*, Gerov) 'Veratrum album', dial. *чэмeрiкa* 'wieloletnia trawiasta roślina trująca rosnąca na błotnistych wysokich miejscach' (BDial. II 299: Rodopy), maced. *чeмeрiкa* 'Veratrum album';

ros. *чeмeрiкa* 'Veratrum'. ~

Z brus. albo z pol.: lit. *čemerjėia* 'Veratrum album' (Fraenkel LEW 72);

ze słow.: węg. *csomorika* 'jaskier; cykuta'.

Por. czes. ludowe *čemerka* 'Helleborus niger', 'proszek do kichania z tej rośliny' (Přír. slov., Jungmann), u Jungmanna też 'rodzaj choroby, uherská nemoc', śl. *čemerka* 'proszek z ciemierzycy do kichania' (Isačenko SRS), ros. *чeмeрka* 'Helleborus' (u Dala *чeмeрka чихотная* 'Veratrum nigrum'), 'proszek wywołujący kichanie'.

Od *čemerz*, o suf. *-ica* : *-ika* zob. I 91, 98. — Co do znaczenia 'proszek wywołujący kichanie' por. niem. *Nieswurz* 'Helleborus': *niesen* 'kichać'.

W. B. — F. S.

čemerika zob. čemerica

čemeriti *čemer'o* dial. zach. i pld. 'napęlniać trucizną, jadem, truć, zatruwać, wywoływać chorobę przez zatrucie', 'złościć, gniewać'

~ pol. dial. podhalańskie *ciemierzycy* : *ściemierzycy* 'przeziębicić np. gruczoły limfatyczne, które wtedy nabrzmiewają, przeziębicić, o człowieku, koniu' (Karłowicz SGP), śl. dial. *očemerit' sa* 'dostać guzów pod skórą, np. z przedzenia się, przejeść się, opić się' (Kálal), wsch. *ščemeríc se -ru se* 'zachorować z głodu' (Buffa Dlhá Lúka);

śl. dial. wsch. *čemeriti -rím* (: *čemeriti*) 'drażnić, złościć', *čemeriti se* (: *čmęriti se*) 'złościć się, gniewać się', 'marszczyć się', 'chmurzyć się', 'ropieć, o ranach' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *čemeriti -rím* 'napęlniać trucizną, jadem, goryczą' (RMat.; RJAZ tylko ze Stulicia), bułg. dial. *чoмeря ce* (: *чoмpя ce*) 'marszczyć się, chmurzyć się' (Gerov), *чумap'z cz* 'marszczyć się, wyrażać niezadowolenie' (BDial. IV 232: Trojan). ~

Denominativum od *čemerz*, o budowie zob. I 57. Pierwotne znaczenie: 'truć, zatruwać ciemierzycą (Veratrum) lub ciemiernikiem (Helleborus)'.

W. B. — F. S.

čemeritz *čemerita čemerito* pld.-wsch. 'mający właściwości trucizny, trujący, gorzki'

~ śl. *čemerit* 'gorzki', sch. *čemerit* 'jadowity, trujący' (RMat.), w XVI w.

čemerit 'jadowity, o zmii' (RJAZ);

strus. *чeмeритыи* 'zaprawiony jadem, zatruty; straszny'. ~

Adi. od *čemerz*, z suf. *-itz*.

W. B. — F. S.

čemerz *čemera* 'roślina lecznicza i trująca, ciemierzycza, Veratrum, ciemiernik, Helleborus': 'jad, trucizna z tej rośliny': 'choroby nim wywołane', pld.-wsch. 'jad, trucizna', 'złość, gniew, zgryzota'

~ pol. dial. (np. Żywieckie, Podhale) *cemir* 'duszność w piersiach utrudniająca oddychanie', *ciemier*, *cimierz* 'choroba spowodowana nagłym przeziębieniem; silne nabrzmienie gruczołów limfatycznych', na Litwie *czemier* 'ciemierzycza, Veratrum', 'ból żołądka u konia' (Karłowicz SGP), czes. dawne u Jungmanna *čemer -ru* : *čemru* 'rodzaj choroby, uherská nemoc, die ungarische Krankheit', 'nudności, mdłości', dial. moraw. *čemer -ra* 'małe guzy pod skórą powstające np. wskutek gwałtownego picia' (Bartoš DSM), 'rodzaj wysypki' (Malina Mistřice), śl. *čemer -ra* : *-ru* 'druh choroby spôsobenej zrážaním krvi' (SSJ), dial. 'choroba spowodowana szybkim jedzeniem: małe guzy pod skórą, nudności, mdłości, kłucie w krzyżach; niesmak' (Kálal);

śl. *čemér -ra* 'jad, trucizna' (też dial. prekmurskie), 'ropień, ropa z rany', 'coś bardzo gorzkiego, zółć', 'gniew, złość', 'przykrość', 'gęsia skórka' (też dial. pld. Styria), sch. od XV w. *čëmēr -ra* 'jad, trucizna; gorycz trucizny',

'przygnębienie, rozgoryczenie, żal', dial. w Dalmacji *vučji čemer* 'Aconitum napellus' (RJAZ), bułg. *čémep* 'jad, trucizna', 'ciemierzycza biała, Veratrum album', ludowe 'zmarwienie', dial. 'przekleństwo, zło, diabeł (w przekleństwach)' (Gerov), *čémép* 'zły duch; przesolone jedzenie' (BDial. II 299: Rodopy), maced. *čemer* 'trucizna, jad; gorycz, wielka troska, zmarwienie'; strus. XII w. *чeмepъ* 'jad; roślina jadowita, ciemierzycza', 'zatruta strzała', ros. ludowe *čémep -pa* 'rodzaj końskiej choroby', 'rodzaj padaczki z bólem brzucha', u Dala też 'ból głowy', dial. *čémép* 'jad i ból od jadu' (Dal), ukr. *чeмip -py* 'ból żołądka' (Hrinčenko), brus. *чэmep -py* 'gorycz', bot. 'ciemierzycza, Veratrum'. ~

Ze słow.: lit. *čemerys* 'Veratrum album', 'diabeł', węg. *csömör* 'mdłości, nudności, wstręt, odraza, obrzydzenie' (por. Kniezsa MNSJ I 2, 618), rum. dial. *cemer* 'poison, amertume' (Skok ER I 306).

Por. 1. pol. dial. podhalańskie *ciemierz* 'choroba spowodowana nagłym przeziębieniem; silne nabrzmienie gruczołów limfatycznych' (Karłowicz SGP), cs. *чeмepъ* 'trucizna, venenum', strus. *чeмepъ* 'roślina jadowita, ciemierzycza; jad', ros. dial. *čémepъ* 'ból głowy; ból żołądka niekiedy z wymiotami i biegunką' (Dal);

2. formy zdające się wskazywać na pierwiastek *čem-*: bułg. ludowe *чeмpéя -eи* 'marnieć, tracić siły; ulatniać się, wietrzeć': dial. rodop. *чyмéе* 'chorować, wędnać, o człowieku, zwierzęciu, roślinie' (BDial. V 218), maced. *чeмpee* 'wędnać, usychać z tęsknoty, cierpieć', ros. dial. *чeмepá* 'odurzający tytoń' (Dal).

Roślina trująca stosowana w medycynie ludowej (np. sproszkowany korzeń Veratrum album wączany przeciw silnemu bólowi głowy, zażywany z miodem przeciw glistom, p. Moszyński KLS² II 1, 227). Obie rośliny (należące do różnych rodzin) łączy jadowitość i stosowanie w medycynie ludowej. Z tego podstawowego znaczenia rozwinęły się wtórnie: 'jad, trucizna tej rośliny, stosowana np. do zatruwania strzał': 'choroby nimi wywołane': 'złość, gniew, zgryzota' (Berneker SEW I 143). Wyraz należący do warstwy ie.: *kem-ero-*: *kom-ero-*: *kem-ero-*. Dokładne czy też bardzo bliskie odpowiedniki ie.: lit. *kēmeras* 'roślina lecznicza sadzic konopiasty, Eupatorium cannabinum' (u Kurschata Thes. też *kēmeriai* pl. 'ts.'), łot. *cemerinš* 'Helleborus', stw niem. *hemera* (*hamirō), niem. dial. *hemern* 'Helleborus, Veratrum album'. Tu zapewne też gr. *κάμαρος κάμμαρος* 'gatunek tojadu, Aconitum' (zob. ostatnio Frisk GEW I 771).

Berneker SEW I 142—3, Brückner SE 62, Moszyński KLS² I 392, II 1, 218, 227, 330, Sławski SE I 99, Budziszewska SPŻ 221, Machek ES² 97, Skok ER I 306, Fraenkel LEW 251—2, Pokorny IEW 558.

W. B. — F. S.

čemerъna čemerъno pld. 'pełen jadu, trucizny, trujący, jadowity'

~ sło. *četěren -rna -rno* 'trujący, jadowity; rozgniewany', sch. od XV w. *čētēran -rna -rno* 'jadowity, trujący; gorzki jak trucizna', bułg. *čémepen -rna -rno* 'złowieszczy', dial. 'przeklęty, nie wróżący nic dobrego' (BDial. V 217: Rodopy), u Gerova *čémepen* 'ciężki, zły, przeklęty, czarny', maced. *чeмepen -rna -rno* 'pełen goryczy, jadu, bólu'. ~

Por. pol. nowe (u L. nie notowane) *ciemiernik* 'Helleborus', ukr. *чeмepнiк* 'ts.'

Adi. od *čemerъ*, z suf. *-ъna*.

W. B. — F. S.

čepariti zob. čeperiti

čepati čep'ɔ 'chwytać, łapać; dotykać, poruszać; zahaczać, przypinać, zawieszając, zaczepiać; zginać, wyginać', dial. przede wszystkim pld. 'uderzać, łamać, rwać', perf. **čepiti** 1. čep'ɔ : čepŋɔti 1. čepŋɔ

čepati: ~ sch. od XVII w. *čepati čepām* : *čepļēm* 'stąpać, deptać, nadeptać na nogę' (np. dial. *čepāt čepam* 'kroczyć', ironicznie, Elezović Kos.-Met.), wyjątkowe 'łapać, chwytać', *ščepati -pām* 'złapać, schwycić';

ros. dial. *čepāt* 'zaczepiać; dotykać, ruszać; brać, łapać, chwytać; czerpać', 'kotysać', *čepāt* 'iść chwiejnym krokiem' (Dal, Opyt, Opyt Dop.), ukr. *čepati -nāro* 'zaczepiać, wieszać, przypinać; chwytać' (u Hrinčenko *čepati -nāro* 'zaczepiać, ruszać; zwieszać się', z ukr. zapewne pol. dawne u Smotryckiego *čepati* 'zaczepiać kogoś, przeszkadzać', L.), *čepati* 'zaczepiać się, chwytać się', brus. *čepati* 'czepiać, zahaczać; ruszać, zaczepiać' (Nosovič, Šaternik Červ.), *čepati* 'czepiać się, zaczepiać się'. ~

čepiti: ~ pol. *czepić się* 'chwycić się, przytrzymać się, zahaczyć się' (też dial., Karłowicz SGP: Lubelskie), u L. 'Ignąć do czego, chwytać się o co, zahaczać się, wieszać się', dial. *czepić* 'ująć, porwać, uczepić się' (Karłowicz SGP: Nadrabie), czes. dial. moraw. *čepiti* 'bić' (Kott Dod. DSM);

bułg. ludowe *čepati -uu* 'łamać', 'rozdziawiać, rozczapierzać', pot. *čepati ce* 'wyginać się, wykrzywiać się', dial. *čepati ca* 'bardzo się z kimś kłócić' (BDial. II 300: Rodopy), *čepati ce* 'drapać się np. po drzewach' (BDial. I 156: Strandža), *čepati* 'łamać, odłamywać; wyginać się, wywijać się, o młodych ludziach' (BDial. II 302, z *čep-), *čepati -uu* 'dłubać, rozdłubywać; skubać, dręczyć', dial. *čepati* też 'zaczepiać, dotykać, poruszać' (Gerov), maced. pot. *čepati ce* 'wymykać się, wymigiwać się';

ukr. dial. *čepati* 'uczepić się, chwycić się', brus. *čepati* 'zaczepiać kogoś, czepiać się; przyczepiać się; zadzierać z kimś' (też dial., Šaternik Červ.), dial. także *čepati -nāro čepati* 'zaczepić, zahaczyć' (Nosovič). ~

čepŋɔti: ~ pol. dawne XVIII w. u L. *czepnąć* 'ująć, chwycić', dial. *czepnąć się* 'odważyć się', *czepnąć się na kogoś* 'zaczepić kogoś' (Karłowicz SGP);

sch. *čepŋɔti čepŋɔt* 'nadepnąć, przycisnąć nogą', bułg. dial. *čepŋɔti* 'podłubać, podrapać, poczesać; zakąsić, zjeść trochę; klasnąć, plasnąć', *čepŋɔti* 'podrapać, podłubać' (Gerov), *čepŋɔti* 'dotknąć' (BDial. V 218: Rodopy), *čepŋɔti ce* 'podrapać się' (o. c. 217), maced. *čepŋɔti* 'podłubać, pogrzebać, pogmerać', dial. *čepŋɔti* 'zgolić np. wąsy', *čepŋɔti* : *čepŋɔti* 'wyrwać, zrywać, skubać' (Małecki SW);

ukr. *čepŋɔti* 'uderzyć' (Žel.). ~

Por. 1. pol. pot. *czepiać -piati* 'zatrzymywać, nagabywać, przestarż. 'przymocowywać, przypinać, wieszać', *czepiać się* 'chwytać się, zahaczać się; przytrzymywać się; doszukiwać się w kimś lub czymś złych intencji, cech', ukr. dial. *čepati -nāro* 'przyczepiać, przypinać; dotykać, chwytać', *čepati* 'czepiać się, trzymać się; piąć się, wić się', *čepati* 'przyczepiać, zawieszając', *čepati* 'przyczepiać się, zawieszając się', brus. *čepati* 'zaczepiać, przyczepiać; chwytać, łapać' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ.), *čepati* 'przyczepiać się; zaczepiać, przyczepiać się do kogoś lub czegoś';

2. bułg. dial. *čepŋɔti* : *čepŋɔti* 'drapać, dłubać, czesać; dziobać' (Gerov), rodop. *čepŋɔti* 'czesać wełnę', 'odzierać młode gałązki dla bydła', 'dotykać' (BDial. II 302, V 218), maced. *čepŋɔti* : dial. *čepŋɔti* 'grzebać się, o kurach',

‘dłubać, gmerać’, ‘czesać wełnę’, dial. *čépkam* : *čópkam* ‘plewić, wyrwać np. trawę’ (Małecki SW).

Dźwkn. jak *čapati*, *čupati*, *čepěti*. Ogniwnem łączącym z *čepěti* jest znaczenie ‘zginać, wyginać’, co do rozwoju znaczenia ‘siedzieć w kucki’ por. ukr. *čaniťmu* ‘stać w pozycji zgiętej’, ‘zginać się, wyginać się’, bułg. ludowe *чѣня -чу* ‘łamać’ : ‘rozdziawiać, rozczapierzać’, lit. *tupė’ti* ‘siedzieć w kucki’ : *čiuopti*, *čiuapti* ‘chwytać, dotykać’ (Fraenkel LEW 74, 1141—2). Por. lit. *čėpti*! inter. na oznaczenie nagłego ruchu, *čėpinti* ‘iść powoli, ciężko, opieszale’ = *čėpóti*, łot. *čiept* : *čiept* ‘zwędzić, porwać, ukraść’, *ķept* ‘czepiać się, chwytać pazurami’. — Zob. bliskoznaczne *čepiti*.

Bugge KZ XXXII 60, Sobolevskij RFV LXIV 171, Janko ČMF XX 15—9, Vasmer REW III 316, Sławski SE I 116. W. B. — F. S.

čepelʹ *čepelʹa* ‘nóż, ostrze noża’

~ stpol. NO *Czepiel* od r. 1413 (SSNO), czes. *čepel -le* m. i f. ‘ostrze noża, klinga szabli’, dial. chodzkie *čepyjl* ‘ostrze noża’ (Hruška DSCh), już w XIV w. *čepel* m. ‘lamella’, stczes. też NO *Čepel* m., śla. *čepel* f. ‘ostrze np. noża, siekiery, klinga, brzeszczot’;

bułg. dial. *чепѣл* m. ‘człowiek kłótniwy’ (BDial. V 217: Rodopy);

ros. dial. *чѣпелъ* f. ‘żelazna łopatka do oczyszczania konopi z październicy’ (Dal), *чѣпелъ -ня* ‘wielki nóż, tasak’ (Oпыт, Dal), ukr. dial. *чепель* : *чепіль -ля* ‘nóż (zwykle stary) z odłamanym końcem’, łemk. ‘zwykły nóż z drewnianym trzonkiem’ (Hrinčenko). ~

Por. 1. czes. *čepelka* ‘nożyk do golenia, żyłotka’, ros. dial. *чепелá* : *чепѣла* : *чепіла* ‘uchwyt patelni’ : ‘patelnia’, pskowskie *чепелішукá* : kurskie *чепелішукá* ‘nóż, nożyk’ (Dal, Oпыт), ukr. *чеплія* ‘uchwyt patelni’, u Żel. *чеплія* ‘patelnia’, *чепелік* ‘mały kiepski nóż; składany nóż; nóż z ułamka kosy używany do czyszczenia łyka’ (Hrinčenko, Żel.), brus. *чепляá* (dial. też *чепляá*, Šaternik Červ., *чепелá*, Nosovič) ‘uchwyt patelni’;

2. ukr. dial. *чепелітми -ляю* ‘z trudem coś robić, np. krajać, grać’ (Żel.), ‘źle grać’ (Hrinčenko), *чепулятми -ляю* ‘krajacь tępym nożem’ (Żel.) : ‘iść kulejąc’ (Hrinčenko, Żel.).

Do *čepati*, *čepiti*, por. należące tu pol. dial. kasz. *čepřec -pře* ‘oczyszczać rośliny okopowe z korzonków; obierać ziemniaki; grzebać; golić; zdejmować korę z drzewa’ (Sychta SK). O budowie zob. I 108.

Janko ČMF XX 20—1. — Machek ES² 98 dopatrywał się tu wzmacniającego *če* i **pelo* = stind. *phála-* n. ‘ostrze koła, klinga miecza’ (p. Mayrhofer KEWA II 394). Nieprawdopodobne. W. B. — F. S.

čeperiti *čeper’o* : *čepariti* *čepar’o* : *čepuriti* *čepur’o* ‘dotykać, poruszać, chwytać, czepiać, grzebać np. w piasku, rozpościerać, rozwidlać, rozkraczać, jeżyć, najeżać np. pióra, włosy’, zwykle *čeperiti* się : *čepariti* się : *čepuriti* się ‘grzebać się np. w piasku; rozpościerać się, rozciągać się, rozkraczać się’, ‘jeżyć się, stroszyć się’, ‘nadymać się, stroić się, pysznić się’

čeperiti : ~ dłuż. *šepjeriš (se)* ‘jeżyć pióra, nadymać się, o ptakach’, ‘rozciągać np. siatka, sieć’, głuź. *šepjerić* ‘jeżyć’, *šepjerić* pjerjo ‘puszyć się, o ptakach’, *šepjerić* so ‘jeżyć się, stawać się najeżonym, nastroszonym’, dial. *šepjerić se* ‘przechwalać, pysznić się’ (Michalk Neustadt), czes. dial. wałaskie *čepěriti sa* ‘pysznić się, wywyższać się’ (Bartoš DSM), śla. *čeperit’ sa* (dial. *čepěrit’ sa*, Kálal) ‘jeżyć pióra, nadymać się, o ptakach’, ‘gniewać się, złościć się’, ‘falować, o wodzie’;

sł. *čepëriti se čepërim se* (: *ščepëriti se*, też z uproszczeniem grupy *šč-šepëriti se šepërim se*) 'stroszyć pióra, np. o ptakach kąpiących się; puszyć się, pysznić się, stroić się', sch. dial. (Lika) *šepèrìti se -rìm se* 'puszyć się, pysznić się', też niejasne znaczeniowo *šepèrìti* (RJAZ), bułg. dial. *чепèрим се* 'nadymać się, pysznić się' (Umlenski Kjustendil), *чепèря се* 'rozwierać szeroko' (Gerov Dop.);

ros. dial. *чепèряться* : *чепèряться* 'rozstawiać nogi, rozpościerać ręce; pysznić się, puszyć się; kaprysić' (Opyt, Opyt Dop., Dal), ukr. dial. *чепèряться* 'stroić się' (Žel.). ~

Por. dłuż. *šeperaš* 'stroszyć, jeżyć pióra, o ptakach', stczes. *čeparati* 'poruszać, dotykać, pełzać'.

čepariti: ~ pol. dial. kasz. *čepařec -ři* 'grzebać, o drobiu' (*rozčepařec* 'rozczochrać'), *čepařec są* 'kąpać się w piasku lub wodzie, o drobiu; pluskać się; czochrać się, drapać się; czesać się, myć się' (Sychta SK);

sch. *ščepàrìti -rìm* 'schwycić, złapać', *raščepariti* 'rozkraczyć się';

ukr. dial. *чепàриту -рю* 'rozciągać, napinać', *чепàряться* 'rozciągać się' (Hrinčenko). ~

čepuriti: ~ sła. dial. *čepurkat' sa* 'nadymać się';

sch. dial. *šepùrìti se šepùrìm se* 'stroszyć pióra, rozpościerać ogon, np. o pa-wiu; puszyć się' (Vuk: ze Srijemu, RJAZ);

ros. dial. *чепýряться* : *чепýряться* 'nadymać się, pysznić się; stroić się', pskowskie *чепуряться* 'jeżyć się' (Opyt, Opyt Dop., Dal), u Mirtova Don. *чепуряться* 'puszyć się, pysznić się', ukr. *чепурити -рю -пiу* 'stroić, upiększać', *чепуряться* (dial. też *чипуряться*, Žel.) 'stroić się, upiększać się', u Žel. także 'pysznić się, być dumnym', brus. dial. *чанырiць* (u Nosoviča *чепурiць*) 'stroić, upiększać' (BRS), 'z trudem posuwać się' (Šaternik Červ.), *чанырiцца* 'stroić się, upiększać się; dodawać sobie otuchy', u Nosoviča też 'nadymać się, być czupurnym, zuhowatym'. ~

Por. z innymi rozszerzeniami sufiksalnymi:

1. pol. dial. kasz. *čepřec są -pře są* 'kąpać się w piasku, o drobiu; bawić się w wodzie, pluskać się; golić się' (Sychta SK; wskazuje na pierwotne *čepřati čepřo), sch. *čepřkati -kām* 'grzebać jak kura w piasku', 'szperać, gmerać, przewracać', bułg. dial. *чепòртка* 'kokietka' (BDial. II 300);

2. czes. *čepýřiti* 'jeżyć, stroszyć', *čepýřiti se* 'jeżyć się; gniewać się, wściekać się', dial. chodzkie *čepýřiti se* 'stroszyć pióra, o ptakach; dąsać się, gniewać się' (Hruška DSCh), stczes. *čepýřati* 'dotykać, poruszać, pełzać', dial. *čepejřati se* 'ryć, babrać, grzebać się, bawić się np. w piasku' (Janko ČMF XX 25), sł. *čepírìti se* : *čopírìti se* 'stroszyć się; puszyć się, pysznić się, stroić się', *šopírìti šopírìm* 'jeżyć włosy, stroszyć pióra', *šopřiti se* 'jeżyć się, stroszyć się; chełpić się, puszyć się', sch. *šepřiti se šepřim se* 'puszyć się jak paw; isć pyszniąc się pięknym strojem';

3. sch. dial. *čeporiti -rìm* 'szurać nogami', ros. dial. *чепорiться* 'nadymać się, pysznić się, stroić się';

4. pol. dial. kasz. *čepelëc są -li są* 'kąpać się w piasku, o drobiu' (Sychta SK), ros. dial. *чепелiться* 'chełpić się' (Vasmer REW III 316);

5. ros. dial. *чепыжиться* : *чепыряться* 'nadymać się, pysznić się, stroić się' (Opyt, Dal).

Ekspresywne derywaty od bliskoznacznych *čepati* : *čepiti*. Na większy pierwotny zasięg postaci *čepuriti* wskazuje *čepurь* (zob.). Por. np. czes. dial. *rozčapit'* nohy 'rozkraczyć', sch. *čepiti* 'rozpierać', *čepiti* noge 'rozkraczać',

čepiti se 'mizdrzyć się, przymilać się', bułg. *чѣня* 'łamać': 'rozdziawiać, rozczapierzać', *чѣня се* 'wyginać się, wykrzywiać się'. O sufiksach z *-r-* zob. I 54.

Tego samego typu derywaty spotykamy też od bliskoznacznych *čapati*: *čapiti*, *čupati*: *čupiti*, np.

1. pol. *czapierzyć się* 'sterceć, rozpościerać się na wszystkie strony', dial. kasz. *čapęřec są pęři są* 'rozsiadać się, zajmować dużo miejsca, o kurach' (Sychta SK), sła. dial. *čapiric se* 'rozkraczać się' (Buffa Dlhá Lúka), ros. dial. *чанырүтсья* 'nadymać się, pysznić się', *чанырүтсья* 'siać niezgodę, waśni', *чанырүтсья* 'nadymać się, pysznić się, stroić się' (Dal);

2. pol. *czupurzyć się* 'być czupurnym, usiłować wydawać się ważnym', dawne 'stroić się' (według SJP PAN z ukr., zob. jednak Sławski SE I 128), dial. *cupierzyć się* 'stroić głowę przesadnie' (Karłowicz SGP: Tykocin), kasz. *čupęřac są* 'stroić się dziwacznie' (Lorentz PW), brus. dial. *чупрүчнүц* 'uderzyć w twarz': *чунпрүчнүц* 'trać silnie, zwalić z nóg' (Nosovič).

Janko ČMF XX 21—5, Sławski SE I 128—9, Skok ER I 307—8.

W. B. — F. S.

čeperъ 1. *čepera* dial. pld., zwykle dem. **čeperъкъ** *čeperaka* 'miara długości: odległość między rozstawionym kciukiem a palcem wskazującym'

~ bułg. dial. *чѣпер* m. 'miara długości: odległość między czubkami rozstawionego kciuka a palca wskazującego' (BDial. II 300: Rodopy). ~

Dem. *čeperaka*: ~ sch. dial. *čepérak -rka* 'odległość między czubkami rozstawionego kciuka a palca wskazującego' (Vuk, RJAZ, RMat.), *čepérak čepérka*: popušti za jedan *čeperak* (Elezović Kos.-Met.), bułg. ludowe *чѣперек -рци* (dial. też *чѣперок*, BDial. II 111, *чонѣрек*, Gerov) 'ts.', maced. *чѣперок* 'ts.', dial. *čopirik* 'ts.' (Małeckci SW). ~

Por. 1. bułg. dial. *чѣпера* 'miara długości: odległość między czubkami rozstawionego kciuka a palca wskazującego' (BDial. I 156: Strandža), ukr. dial. łemk. *чѣпера* 'rosocha' (Hrinčenko), u Żel. *чѣпера* 'ts.';

2. ukr. dial. *чѣпера* 'czepiga, rączka pługa' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 181), bułg. dial. *чѣперка* 'rosocha' (Gerov): *чѣперък* 'miara długości' (BDial. II 229: Rodopy);

3. czes. rzadkie *čepýr* m. 'koniuszek, np. palca';

4. sła. *šēper -pra* 'polano, żerdź, pręt; dzida', sch. *šēpēr* 'grubszy koniec pręta; płot np. z wikliny, chrustu'.

Do *čepiriti* w znaczeniu 'rozciągać, rozpościerać, rozwidlać, rozkraczać', co do rozwoju znaczenia 'miara długości' por. psł. *pędъ*: *pęti pęno*, niem. *Spanne* 'piędź': *spannen* 'rozpinać, napinać'. W tym samym znaczeniu też derywat od *čepati*, *čepiti*: bułg. dial. *чѣна* 'miara długości' (BDial. II 299: Rodopy).

Janko ČMF XX 23 (według którego należy tu także czes. dial. przeczysko *čeperák*), Skok ER I 308.

Zob. *čeperъ 2*.

W. B. — F. S.

čeperъ 2. *čepera* pld. dial. (część ptn.-zach.) 'kleszcz, Ixodes'

sła. dial. *čepēr* 'kleszcz, Ixodes feduvius' (Pleteršnik), sch. czakaw. *čēper* m. 'ts.'.

Do *čepiriti* (o budowie zob. I 58—9) w znaczeniu 'chwytać, czepiać', co do rozwoju znaczenia por. *klěšćь*: *klěštitī*. Zob. *čeperъ 1*. W. B. — F. S.

čeperъкъ zob. *čeperъ 1*

čepерьнъ *čepерьна čepерьно* 'z najeżonymi włosami, piórami, nastroszony, jeżący się, najeżony', 'wystrojony, strojny', 'napuszony, nadęty', 'pyszny, dumny'

~ czes. u Jungmanna *čeprný* 'zwinny, dziarski', dial. moraw. *čoprný* 'ts.' (Kott Dod. DSM), sła. dial. *čeprný* 'ts.' (Kálal);

sch. *čěpěran -rna -rno* 'zwawy, chwacki, czupurny' (też dial. w Czarnogórze, Vuk). ~

Por. 1. bułg. dial. *чепѣрѣст* 'napuszony, hardy, wystrojony' (Gerov), maced. *чеперест* 'rosochaty';

2. bułg. dial. *чопѣрѣст* 'napuszony, hardy, wystrojony' (Gerov), maced. *чеперест* 'rosochaty';

ros. *чопорный* 'powściągliwy, pilnujący się, uważający na siebie; sztywny, nienaturalny; surowy', dial. też *чепорный* 'wystrojony' (Melnyčenko Jaroslavl); ze słow.: ngr. *τσοπρός* 'nienaturalny, sztuczny' (Vasmer REW III 347);

3. ros. dial. *чепурный* 'czysto odziany, strojny', *чепурник* 'gęste zarośla, gąszcz' (Vasmer REW III 317), ukr. *чепурний* (dial. też *чпурний, чопурний, Żel.*) 'starannie ubrany, schludny, strojny', brus. dial. *чепурний* 'schludnie, ładnie ubrany' (Nosovič);

ukr. *чепуристий* 'schludny; lubiący się stroić'.

Przymiotnik dewerbalny od *čepěriti* (*se*), z suf. *-нъ*.

Dobrze zaświadczone jest też w językach słow. adi. **čepерьнъ**: czes. *čiperný* 'zwinny, dziarski; dowcipny', dial. pld.-zach. *čiperný*, moraw. *čiprný* 'zwinny, zwawy, rzeński, szybki; ładny, zgrabny; schludny' (Janko ČMF XXI 35), sła. dial. *čiprný* 'zwinny, dziarski, dowcipny', sch. *čüpěran -rna -rno* 'rozczochrany, rozwichrzony',

por. też czes. nieodmienne *čupr* 'ładny, zgrabny, kształtny', ludowe 'szykowny';

ukr. dial. *чупорний* 'von der Henne' (Żel.);

pol. od XVIII w. *czupurny* 'zawadiacki, wyzywający' (zapewne z rus., p. Sławski SE I 128, ale też dial. np. Tykocińskie, Szymczak Domaniewek), dial. podhalańskie *ciupurny* 'dowcipny, czupurny', ukr. dial. *чупурний* 'starannie ubrany, schludny, strojny';

ukr. dial. *чупурний* 'schludnie, ładnie ubrany' (Hrinčenko);

ros. dial. *чупурный* 'mały, malutki' (Dal).

Te ekspresywne formacje motywowane są częściowo tylko odpowiednimi czasownikami typu *čupati*: *čupati*, *čuperiti* (p. *čepěriti*). W poszczególnych językach słow. widać wpływ wyrazu *čupъ* i derywatów na *-r*.

Janko ČMF XX 21—5, XXI 32—3, Sławski SE I 128, Vasmer REW III 347. W. B. — F. S.

čepěti *čep'q*: **čepěti** *čep'q*: **čapěti** *čap'q* 'siedzieć na zgiętych kolanach skuliwszy się, siedzieć w kucki; siedzieć rozczapierzywszy skrzydła, o ptakach', perf. **čepnōti 2.**: **čepnōti**: **čapnōti** *-nq*

~ pol. dial. *czepieć czepi* (poświadczone 1 przykładem w XVI w., w SP XVI IBL bez znaczenia) 'siedzieć w kucki, kucać' (Karłowicz SGP, Kucała PSM 174, ciesz. ustnie od dra Bizonia), 'siedzieć oczekując, czekać; ślepczeć, pilnować; siedzieć smutnym; drzemać siedząc' (Karłowicz SGP), ciesz. też *czapieć* 'siaść rozczapierzywszy skrzydła, o kurze; siaść w kucki, o człowieku' (ustnie od dra Bizonia), czes. dial. *čapěti* 'siedzieć w kucki' (Přir. slov., Bar-

toś DSM), wałaskie *čopět* 'ts.' (Bartoś DSM), laskie *č'apječ* 'ts.' (Lamprecht Opava), śła. *čap(i)et* 'ts.' (Kálal);

śle. *čepěti -pím* 'stać na bardzo zgiętych nogach, kucać; siedzieć nieruchomo w pozycji zgarbionej; przebywać, przesiadywać gdzieś, ślęczyć', u Pleteršnika też 'siedzieć, o kurze na gałęzi';

ukr. dial. *čanǫmu -nǫ* : *čanǫ -nǫmu* 'stać zgiętym, zginać się' (URS), *čunǫmu -nǫ -nǫmu* 'stać długo, wystawać; siedzieć skurczywszy się, zwiąć się, zginać się' (URS, Źel.), *čenǫmu* : *činǫmu* 'siedzieć w kucki; siedzieć komuś na karku' (Źel.). ~

Perf. *čepǫti* : *čepǫti* : *čapǫti* : ~ pol. dawne u Kn. *przy-czepnąć, u-czepnąć* 'usiąść w kucki, usiąść po turecku', dial. ciesz. *czepnąć* : *czapnąć* 'siaść rozczapierzywszy skrzydła, o kurze; siaść w kucki, o człowieku' (ustnie od dra Bizonia), głuź. *čapnyć so -nje so* 'przykucnąć', czes. dial. *čapnouti si* 'ts.' (Přir. slov.), moraw. *čapnúť*, wałaskie *čopnúť* 'usiąść w kucki' (Bartoś DSM), laskie *č'apnuć* 'ts.' (Lamprecht Opava), śła. dial. *čapnúť* 'usiąść w kucki, przykucnąć' (Kálal);

śle. *počěniti -čěnem* : *počěpniti -čěpnem* 'ts.';

ukr. dial. *čėnǫmu* 'usiąść w kucki, schylić się' (Źel.). ~

Por. 1. pol. dial. *czapic się* 'przycupnąć' (Karłowicz SGP), ciesz. *roččapic se* 'rozsiaść się szeroko' (ustnie od dra Bizonia), czes. dial. moraw. *čápit sa* 'kulić się do ziemi', *roččápit sa* 'rozkraczyć szeroko nogi' (Bartoś DSM), śła. dial. *čapit* 'usiąść w kucki' (Kálal), sch. *čėpiti čėpim* 'rozpościerać; ślęczyć, czekać; siedzieć w kucki', *čėpiti noge* 'rozkraczać nogi', u Vuka *čėpiti se* 'przymilać się, pieścić się' (co do rozwoju znaczenia por. lit. *tūpėtioti* 'drepnąć, przysiadawać, siadać w kucki' : 'starać się przypodobać komuś, przymilać się');

2. głuź. *čapać so -pa so* 'kucać', śle. *počėpati -čėpam* : *-pljem* 'siadać w kucki', bułg. dial. *čėnam* 'bawić się w zabawę z przykucaniem' (Gerov);

3. sch. dial. *čėpǫti se -tim se* 'robić grymasy, śmiać się' (Elezović Kos.-Met.), dawne XVII w. *rasčėpatiti* 'rozewrzeć, otworzyć', maced. *čėnamu* 'szeroko otwierać, rozszerzać nadmiernie', *čėnamu ce* 'rozkraczać się';

4. dwerbalne substantiva: pol. dial. *czeppek, czympek* 'kucki' (zwykle na *czėpku* 'w kucki, na zgiętych kolanach', Karłowicz SGP I 262, 283, Steuer Sulków), czes. dial. moraw. *čapka* 'ts.' (Bartoś DSM), ros. dial. *čėnǫpku* 'ts.' (Slovarʹ Rjazan.).

Dźwkn., w związku z *čėpiti, čapiti* (zob.). Por. *čėpěti* : *čėpiti*. Dopatrywano się nawiązań bałt.: Machek ES² 94 łączył *čapěti* z lit. *kėbsoti* 'siedzieć w kucki'. Według Bugi RR II 296 *čėpěti* ma odpowiednik w lit. *kėmpiti* 'chudnąć, marnic'. Mało prawdopodobne. — Łączono też z *čėpěti, kəpati* (Brückner SE 78, Sławski SE I 109—10).

Rozwadowski RS II 109—10, Janko ČMF XX 17—9.

K. P. — W. B. — F. S.

čepiga (čepyga) : čapiga (čapyga) pln. 'uchwyt, rękojeść pługa'

~ pol. (poświadczone od Kn.² z r. 1643) *czepiga*, zwykle pl. *czepigi* 'nogi pługa', dial. pld.-wsch. *czepigi* : *czapigi* pl. 'ts.' (o zasięgu p. MAGP I m. 16, cz. II 56, Małecki — Nitsch AJPP m. 101, Dejna AGK m. 476; zasięg w gwarach przemawia przeciw wysuniętemu przez Dzendzelivskiego UZLP 140—1 przypuszczeniu o zapożyczeniu z ukr.), dial. też 'socha, która ziemię zbiera i przewraca na skibę' (Karłowicz SGP: Mazowsze), 'nóż zepsuty,

tepy' (o. c.: Nowy Sącz, to znaczenie poświadczone już w r. 1617, p. BPP 59 s. 33), sła. dial. wsch. *čepihi* pl. 'nogi pługa' (Dzendzelivskýj l. c. uważa za zapożyczenie z ukr.);

ros. dial. *чанигу* : *чанігу*, *ченигу* : *ченігу* 'rączki pługa, nogi pługa', u Mirtova Don. *чанига* też 'narzędzie do oczyszczania pługa', *ченигу* 'rączki pługa', ukr. *чанига* 'rękojeść pługa', dial. *чєніга*, *чєніга*, *ч'анига* 'ts.' (o zasięgu Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 181, UZLP 140), 'gwiazdozbiór Orion'. ~

Do *čapiti*, *čepiti*. O budowie zob. I 66. Pierwotne znaczenie 'to, co się chwyta, uchwyt'. W językach słow. występują ślady zdające się wskazywać na większy pierwotnie zasięg i starsze znaczenie 'ten lub to, co chwyta' (nomen agentis > nomen instrumenti): 1. pol. dial. *čapigi* pl. 'połączenie bijaka z dzierzakiem u cepów' (MAGP XII cz. II 47: Włodawa), *čepigi* pl. 'nosidła na wodę' (MAGP IX cz. II 130: Mińsk maz.), ros. dial. *чанига* 'gęste młode zarośla, krzaki', *чаниж* : *чєніж -жє* 'zarośla' (Dal), brus. dial. *чаниженик* 'niski, karłowaty las lub zagajnik' (Jaškin BHN), denominalne verbum ros. dial. pln. *чєніжиться* 'zachowywać się czupurnie, zaczepiać ludzi awanturować się' (Opyt Dop.); 2. powtarzające się NO, np. pol. częste nazwisko *Capiga*, już w XV w. *Č(z)epiga* (SSNO), sła. wsch. *Čepiga* przezwisko; również w płd.-słow.: NM *Čepigovo* blisko Prilepu (RJAZ).

W. B. — F. S.

čepiti 1. zob. **čepati**

čepiti 2. *čep'q* dial. pln. 'ogarniać, otaczać czymś, przypinać, zaczepiać, nakładać pannie młodej czepiec'

~ pol. *czepić -pię* 'wkładać pannie młodej na głowę czepek, noszony przez kobiety zamężne' (też dial., Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, kasz. *čepic* : *čəpic* : *čəpic -pi* 'ts.', Sychta SK), dawne XVII w. u Potockiego 'wieńczyć' (Reczek SDP), *oczepić* 'nałożyć nakrycie, okryć' (L.), dial. *zaczepić* : *wyczepić* 'założyć chusteczkę na tył głowy' (Kucala PSM 201), czes. *čepiti* 'wkładać pannie młodej czepiec na głowę' (Přír. slov., też dial. *čepit* 'ts.', Malina Mistřice, Hruška DSCh), sła. dial. *čepit* 'ts.' (Kálal), *čepic* 'układać włosy do specjalnego uczesania właściwego mężatkom' (Buffa Dlhá Lúka);

ukr. dial. *oveniumu -nłó -niu* 'otoczyć coś tkaniną, włożyć np. spódnicę' (Hrinčenko). ~

Por. w podobnym znaczeniu denominativa od *čepьць*: głuź. *čěpcować* 'nakładać czepiec' (Pfuhl), sła. *čepčit* 'wkładać pannie młodej czepiec na głowę'.

To samo co *čepati* (p. *čepati* 1.). Por. stpol. od XVI w. *oczepić* 'ogarnać, naokoło otoczyć' (zob. *čepati* : *čapiti*). P. *čepьць*. W. B. — F. S.

čepnōti 1. zob. **čepati**

čepnōti 2. zob. **čepēti**

čepuriti zob. **čeperiti**

čepurь *čepura* 'rozwidlona gałąź, rozwidlony pień'

~ czes. *čepur* bot. 'Lathraea squammaria' (Janko ČMF XX 24);

sch. *čəpūr* : dial. (Dubrownik) *čəpūr* 'reszta odciętej lub złamanej gałęzi, cienkiego drzewa, łodygi kukurydzy, pieńek', cs. *чєпуриє* coll. 'nodi, rami', bułg. dial. *чєпур* : *чəпур* 'sęk' (Gerov: 'чєкор, чвор'), maced. *чєпур* 'cev na koju ističe voda'. ~

Por. 1. sła. dial. *čapor* 'pasterski bicz z krótką rękojeścią' (Kálal), sch. dial. *čäporak -ōrka* 'pieniek';

2. brus. dial. *čenyryxa* 'miara wódki równa szklance' (Nosovič). Tu może też sła. dial. *čepūr : šapūr : šapor -rja* 'naczynie na osetkę', sch. dial. (Srijem) *šepura* 'to, co pozostaje po objedzeniu winogrona, szypułka winogrona' (RJAZ);

3. ukr. dial. *čenepámuū* 'szeroko rozgałęziony'.

Do *čepuriti* w znaczeniu 'rozpościerać, rozwidlać', por. *čepersъ, čeperskъ*.

W. B. — F. S.

čepъ čepa : čarpъ 2. *čapa* 'odecięta gałąź, ucięty, odlupany kawałek drewna, używany np. jako zatyczka do beczki, jako kołek łączący kawałki drewna, jako sworzeń, na którym się coś obraca', też o różnych podobnych stożkowatych przedmiotach, także 'podobna kształtem ryba'

čepъ: ~ pol. od XV w. *czop -pa : -pu* (< *czep* z wtórnym *o* po *č*) 'stożkowata zatyczka u beczki, balii, szpunt', 'przedmiot o kształcie stożkowatym' (np. w XVI w. 'sopel lodu'), 'zaciosany koniec belki, deski, wpuszczany w wycięcie innej belki, deski', nowe także 'ryba Aspro', stpol. XV w. i dial. również w pierwotnej postaci *czep -pa* 'zatyczka, szpunt' (np. Olesch Sankt Annaberg), 'część składowa urządzenia we młynie' (Słownik stpol., Karłowicz SGP), 'sworzeń, na którym się obraca biegun we wrótniach' (Zaręba Siołkowice, już w XV w. 'biegun'), 'sworzeń u żurawia' (MAGP II cz. II 109), *czepy* 'zawiasy' (o. c. 124) dłuż. *cop -pa* 'zatyczka, szpunt', 'główny korzeń sosny' (też dial., Fasske Vetschau), 'języczek, uvula' (por. pol. u L. *czopek* 'ts.'), głuź. *čop -pa* 'zatyczka, szpunt', 'korzeń wrosły wierzchołkowo w ziemię' (też dial., Michalk Neustadt), 'biegun (geogr.)', 'zawiasa drzewiowa', *čop při haće* 'odpływ, spust stawu', czes. *čep -pu* 'zatyczka, szpunt' (już stczes., też dial. np. Malina Mistřice), 'zaciosany koniec belki, deski wpuszczany w wycięcie innej belki, deski', 'část hřídele uložena v ložisku', 'zamknięcie upustu w stawie', *čep sekryry* 'część siekiery, w którą włożone jest toporzysko', dial. 'żelazny koniec luśni u wozu' (Bartoš DSM), 'pionowy słupek na płozach sań, na którym opiera się nasad, stram' (o. c., *čepi* pl. 'stramy' Malina o. c.), 'języczek, uvula' (Kott Dod. DSM), stczes. XIV w. *čepy* pl. 'szpula';

sła. *čep čepa* 'zatyczka, szpunt', 'stożkowaty przedmiot służący do łączenia', 'pozostała po obcięciu część młodej gałęzi winnej latorośli', też dial., Pletersnik: pld. Styria (por. pol. *czopek* 'szczep'), 'ryba Aspro zingel', dial. też 'koniec osi w dolnym kamieniu młyńskim; Fensterkegel, Türkegel' (Pletersnik), sch. od XVI w. *čep čepa* 'korek, zatyczka, szpunt', 'zawiasy' (Vuk), dial. 'ryba Aspro streber', *crni čep* 'Aspro zingel' (Hirtz RNZO III 76, według Skoka ER I 307 zapożyczone), bułg. *čen čénm* 'zatyczka, szpunt' (też dial. np. Mladenov Vidin), 'sęk, gałązka', dial. 'żelazne pręty na końcach wału młyńskiego; drewniany klin, na którym się obraca koło garncarskie' (Gerov), 'kawałek drzewa, którym się przez rzucanie strąca owoce z drzewa' (BDial. I 156: Strandža), maced. *čen* m. 'drewniana zatyczka, szpunt';

ros. dial. *čon čóna* 'zatyczka, szpunt; kran, kurek u beczki', 'gałąź winnej latorośli', 'zab koła maszyny' (Dal), 'żelazne zakończenie wału w młynie, na którym się wał obraca' (Opyt Dop.), 'ryba Aspro zingel', dawne i dial. *čen* m. 'przrząd do młócenia, cep' (Dal), ukr. *čín čóná* 'zatyczka, szpunt', 'kołek do łączenia słupów', dial. 'sworzeń, na którym się coś porusza, obraca'

(np. 'żelazny kołek w wale młyńskim', Hrinčenko), 'kołeczek w snowadle; (żelazny) ząb w bronie' (Hrinčenko), *чин чона* 'ryba Aspro zingel' (u Hrinčenki i Żel. *чин чона* 'ts.', też dial.), *чон чона* 'ryba Luciperca volgensis' (Hrinčenko), brus. *чон* m. 'kadź' (por. ros. dial. rjazańskie *чѣн чѣна* 'ts.', Opyt, Dal), dial. *чен чѣна* 'żelazny rygiel, zasuwą' (Nosovič), poleskie *чин* m. 'część żaren, gdzie wstawia się żerdkę obracającą żarna' (Leks. Poleska 129). ~

Dobrze zaświadczone także postać *čapъ*: ~ stczes. *čap -pa*: *-pu* 'zatyczka, szpunt', 'zamknięcie upustu w stawie' (też dial., Přír. slov., Hruška DSCh), dial. także 'występ łączący drewno; żelazna oś wpuszczona w koło młyńskie' (Hruška DSCh), śl. *čap -pu* 'zatyczka, szpunt', 'sworzeń, czop łączący dwie części czegoś', dial. *čap* 'zatyczka, szpunt; zawias', *čapy* pl. 'zawiasy; gruczoły limfatyczne w jamie ustnej, migdałki' (Kálal);

sch. dial. *čäp čäpa* 'korek, zatyczka, szpunt' (Vuk z Czarnogóry), bułg. dial. *чан* m. 'drewniany przyrząd bednarski do mierzenia średnicy i obwodu naczynia' (BDial. I 155: Strandža), maced. dial. *чан* m. 'drewniany klin w warsztacie tkackim' (RMJ);

ros. dial. *чан* m. 'przyrząd do młócenia, cep', 'ziew w osnowie tkackiej' (Dal). ~

Zasiąg i semantyka wyrazu gwarantują jego rodzimość. Psł. wariant bliskoznacznych postaci *ščepъ*: *ščapъ* (zob.). Do ie. *kēp-*: *skēp* 'ciąć, rozszczeplić, łupać'.

Torbiörnsson RS I 37, Sławski SE I 125, Schuster-Šewc SDW 186—7, Kniezsa MNy LXI 132—41 (p. RS XXX 2, 163), Leder RF 138—9.

K. P. — W. B.

čepьyga zob. **čepiga**

čepъ *čepi* f. dial. wsch. 'to, co służy do zaczepiania, zahaczania, co zaczepia' ~ strus. *чепъ* f. 'łańcuch, catena', ros. dial. *чепъ* f. 'ts.', brus. dial. *чепъ* f. 'sękatę drzewo leżące na dnie rzeki, jeziora i przeschadzające w połowie ryb', 'miejsce w rzece, jeziorze napełnione sękatymi drzewami' (Nosovič). ~

Pierwotne nomen actionis od *čepiti* (por. *čepъ*: *čepiti*) > nomen instrumenti > nomen loci. Por. ukr. dial. *чинá* 'czepiga, rączka pługa' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 181), brus. dial. *чанá* 'to, co się może zaczepić, np. haczyk, wędka' (Jankoński DS III), *чанá, чанá, чонки* 'miejsce w rzece, jeziorze napełnione sękatymi drzewami' (Jaškin BHN 203). W. B. — F. S.

čepьсь *čepьca* 'nakrycie głowy kobiet przede wszystkim zamężnych, capitis tegimentum imprimis muliebre, nakrycie głowy nakładane przy obrzędzie weselnym jako symbol przyjęcia przez pannę młodą obowiązków mężatki i gospodyni'

~ pol. *czepiec -pca* 'kobiece nakrycie głowy z płótna, perkalu itp. noszone dawniej przez mężatki i wdowy' (od XV w. 'nakrycie głowy zwłaszcza kobiet, chustka, stroik, siatka na głowę', też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, kasz. *čepc* 'biały czepiec noszony dawniej przez wszystkie kobiety zamężne', *jić pod čepc* 'wyjść za mąż', Sychta SK), 'nakrycie głowy z białego, nakrochmalonego płótna noszone przez zakonnice', 'część żołądka u zwierząt przeżuwających', dawne 'druciana misiurka będąca częścią średniowiecznej zbroi', dial. 'oczepiny, weselny zwyczaj ludowy polegający na zdjęciu pannie młodej wianka a nałożeniu czepka na znak przyjęcia przez nią obowiązków mężatki

i gospodyni' (Karłowicz SGP), dłuż. *copc -ca* (dial. *cepc -ca*) 'kobiece nakrycie głowy, czepek', głuż. *čepc -ca* 'ts.' (dial. 'czepek z koronki, Spitzenhaube', Michalk Neustadt), 'kokarda związana pod brodą', 'żołądek zwierząt przeżuujących', bot. 'rzepień, Xanthium', czes. *čeppec -pce* 'okrągłe przylegające nakrycie głowy kobiety lub dziecka' (już stczes. 'nakrycie głowy, czepek, mitra', dial. 'nakrycie głowy kobiet zamężnych', Hruška DSCh), 'drugi żołądek zwierząt przeżuujących', *čeppec sekryry* 'część, w której jest osadzona rękojeść' (też dial., Hruška DSCh), sła. *čepiec -pca* 'okrągłe, przylegające nakrycie głowy, czepek', 'część żołądka zwierząt przeżuujących';

sła. *čēpec -pca* 'przylegające kobiece nakrycie głowy, czepek' (nie poświadczony w gwarach, może książkowa pożyczka np. z ros.), sch. *čēpac* : *čēpac -pca* 'rodzaj nakrycia głowy kobiety, czepek' (Vuk, RMat., według Moszyńskiego KLS² I 421 ograniczone do zachodu);

strus. *чепьць* 'strój głowy, rodzaj nakrycia głowy, czapka' (Srezn., Sobolevskij RFV LXX 98—9), ros. *чепёк -чепёк* 'dawne nakrycie głowy w kształcie kaptura kobiet z wyższych stanów', dial. ołonieckie 'chustka na głowę u mężatek, zawój', ukr. *чепіть чинить* 'nakrycie głowy zamężnej kobiety w kształcie czepka', dial. 'siatka noszona na głowie przez zamężne mieszczyki', 'drugi żołądek zwierząt przeżuujących', 'błona tłuszczowa', *чепунок* 'błona, w której się czasem rodzi dziecko lub zwierzę' (Hrinčenko), brus. *чепёк -чепёк* 'kobiece nakrycie głowy, czepek' (dial. *чепёк* 'rodzaj zawoju noszonego przez kobiety pod narzutką', Nosovič, poleskie np. *чепёк, чепёк, чепёк* 'dawne kobiece okrycie głowy w kształcie czepka, kaptura z białych nici', Leks. Poleszja 317), 'błona przytwierdzająca narządy wewnętrzne do ścianek jamy ciała'. ~

Por. 1. pol. dial. *czep* 'czepek' (Karłowicz SGP), ros. dial. *чеп* 'rodzaj czepka wkładanego pod zawój, chustkę' (Dal);

2. sła. *čēpa* 'czepek; czapka' (Pleteršnik), sch. dial. *šēpa* 'rodzaj czapki', *čēpica* : *šēpica* 'rodzaj kobiecej czapki' (p. Skok ER I 308);

3. pol. *czepka -pka* 'kobiece nakrycie głowy noszone dawniej przez mężatki i wdowy, czepiec; rodzaj czapeczki noszonej np. przez pielęgniarki; rodzaj czapeczki dziecięcej' (od XV w. 'nakrycie głowy, zwłaszcza kobiece', dial. kasz. *čepk* 'czepek, czapeczka dziecięca', Lorentz PW), 'część owodni pokrywająca czasem głowę noworodka', w XVI w. 'łożysko płodowe; błona otaczająca tłuszcz w ciele zwierzęcym', dłuż. *copk -ka* (dial. *cepk -ka*) 'czepiec kobiecy', 'siatkowy spiczasto zakończony czepek noszony przez kobiety przy świątecznych okazjach', ros. dial. *чепёнок, чепёнок -нка* 'rodzaj czepka wkładanego pod zawój, chustkę' (Dal), ukr. dial. *чепінок -нка* 'czepiec kobiecy';

4. bułg. ludowe *чепік* pl. *чепіку* 'trzewik' (co do znaczenia por. *čechla*), ros. dial. *чепік* 'czepek zakładany pod chustkę, zawój' (Dal);

5. ukr. dial. *чепік -ка* 'czepiec' (Hrinčenko).

Wnikliwe uwzględnienie całej rodziny wyrazowej poucza o ścisłym związku z *čepiti* (zob. *čepiti* 1. a przede wszystkim *čepiti* 2.). A więc podstawą pień werbalny, pierwotnie albo nomen actionis (por. pol. dial. *czepiec* 'oczepiny', ukr. *чепіть* = *чепінок*), albo nazwa rzeczy spełniającej czynność (Doroszewski PF XIII 100, por. pol. dial. *czepidło* 'chustka haftowana na rogach, związana do tyłu głowy', SJP PAN). Wskazywano też na nawiązania ie. (Berneker SEW I 143—4, Iljinskij RFV LXXXIV 1, 123—5, Hujer LF XLII 22—3, Příspěvky 61—2, Kuryłowicz Ét. 18, Fraenkel LEW 241, Moszyński JP XXXIII 350—1): lit. *kepūrė* 'czapka, kapelus; czepiec', łot. *čepure*

'czapka, kapelusz; chochoł okrywający kopiec zboża', gr. σκέπας 'zasłona osłona; okrycie, odzież' = σκέπη.

Sobolevskij RFV LXX 98—9 słusznie podkreślał możliwość wędrowania wyrazu (p. też Moszyński JP XXXIII 350—1; o zasięgu wyrazu i desygnatu zob. Moszyński KLS² I 421—2), ale zastrzeżenia jego przeciw rodzimoci wyrazu bezpodstawne. W. B. — F. S.

čerdla : dial. pld.-wsch. **čerdь** *čerda* 'kolejność, szereg, zmienność, następstwo', 'szereg rzeczy czy istot kolejno następujących, porządek, series', 'stado zwierząt domowych, zwłaszcza bydła, owiec, grex'

čerda : ~ pol. od XV w. *trzoda*, stpol. też *czrzoda*, XV—XVI w. także *czroda* 'gromada zwierząt domowych, bydła, zwłaszcza owiec, kóz, świń, stado', dial. np. *šoda* 'ts.' (Olesch Sankt Annaberg), 'gromada świń' (Maciejewski Chelm.-dobrz. 63), kasz. *třoda* 'stado' (Lorentz PW), głuź. *črjoda* 'gromada, masa, wielka ilość, tłum', dial. *črjoda* też 'stado' (Michalk Neustadt), 'czes. *třída*, stczes. *čřída*, *třída* 'klasa (np. społeczna, szkolna), warstwa, grupa; stopień; wielka ulica', dial. też *čída* 'kolej, kolejność; stado koni na pastwisku', choditi na *čidu* 'kolejno do pomocy głównemu pasterzowi' (Bartoš DSM), sła. *čřída* (dial. też *čřieda*, Kálal) 'stado np. owiec, koni';

sł. od XVI w. *čředa* (dial. też z uproszczeniem grupy *čř-* *čřda*, Pleteršnik, Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 155) 'stado zwierząt domowych', 'tłum', dawne (np. w XVI w. u Trubara) i dial. także 'porządek, kolej, kolejność' (Pleteršnik), sch. dial. czakaw. *čřèdà* : *čředa* (już w XVI w. w ikawskiej postaci *čřida*), w Istrii *čřèda*, kajkaw. *čředa* 'stado bydła, grex', 'kolej, kolejność' (Skok ER I 337), cerkiewne *čředa* 'kolejność, kolej, ordo' (Vuk), scs. *чрѣда* 'porządek, szereg; trzoda', bułg. *чepдà* 'stado bydła' (dial. np. *чepдъ*, Stojkov Banat, BDial. IV 233: Trojan, też *чpдà*, *чepedà*, Gerov), u Gerova *чepдà* 'szereg, kolejność';

strus. *чepèдà* 'kolejka, kolejność' : *чрѣдà чрѣдà* 'stado; bogactwo, obfitość; kolejka, kolejność', ros. *чepedà* 'szereg, łańcuch, np. ludzi', pot. 'kolej', przestarz. 'kolejność', dial. 'stado bydła, stado na pastwisku' (Dal) : *чepedà* przestarz. 'kolej; pole, dziedzina', ukr. *чepedà* 'stado bydła', u Żel. przede wszystkim 'kolejność, kolejka', brus. *чapadà* 'szereg, łańcuch, np. ludzi, ptaków; gromada, tłum; stado zwierząt', dial. 'stado bydła rogatego' (Nosovič). ~

Z nagłosowym s-: pol. dial. kasz.-sli. *střoda* 'trzoda, stado, o bydle, owcach, świnia, rzadziej o gęsiach', 'gromada, tłum, o ludziach' (Sychta SK, Lorentz PW), czes. *střída* (stczes. *střieda*) 'zmiana, np. robotnicza' (też dial., Hruška DSCh).

čerdь : ~ sch. dial. kajkaw. *čarad* m. 'kupa, gromada, stado' (Skok ER I 337);

ros. dial. *чepèд* m. 'kolejka, kolejność', 'jedna sztuka (w niektórych gwaraach kilka sztuk), w liczeniu bydła na pastwisku' (Dal), ukr. *чepèд* m. 'kolejność, kolejka' (Żel.). ~

Por. ros. dial. *чepедь* = *чepedà*, brus. dial. *чepедь* 'kolejność, porządek' (Nosovič), zob. też *očerdь*.

Ze słow.: rum. *cireadă* 'stado bydła rogatego' (Mihăilă Impr. 81), węg. *csorda* 'trzoda, stado, grex; banda, horda, czereda' (Kniezsa MNSJ I 1, 141—2), alb. *čerdhë* 'stado' (Skok ER I 337).

Kontynuuje ie. *kerdhā*. Najbliższe odpowiedniki w bałt. i germ.: lit.

keřdžius : *skęřdžius* 'dorosły zwierzchnik pasterzy, baca' (wskazuje na podstawowe **kerdā* : **skerdā* 'trzoda', które potwierdza zapożyczone z lit. karelskie *kerda* 'porządek, kolejność', stpr. *kęrdan* acc. sg. 'czas' (*'kolejność, następstwo'), goc. *hairda* f. 'trzoda, stado', stwniem. *herta* f. 'zmiana, kolejność', niem. *Herde* 'stado, trzoda', też 'gromada, tłum'. Tu także cymr. *cordd* f. 'szereg, zastęp, gromada, rodzina' (**kordhā*), gr. *κόρθυς* 'garście zżętego zboża, pokosy'. Powszechnie rekonstruowana prapostać ie. *kerdhā* (np. u Pokornego IEW 579) mało prawdopodobna. Oparta tylko na stind. *sárdha*- m. 'moc, siła, gromada, tłum', *sárdhas*- n. 'gromada, zastęp, oddział', których łączenie z naszą rodziną (jak pokazał Mayrhofer KEWA III 309—10) napotyka nie tylko na trudności głosowe, ale też na poważne trudności semantyczne. Punktem wyjścia rozwoju znaczenia wyrazu stind. jest 'siła, moc', podczas gdy dla naszej rodziny wyjść trzeba z podstawowego znaczenia 'kolejność, szereg, zmienność, następstwo; szereg rzeczy czy istot kolejno następujących, porządek, series' (według Feista VWGS 234 znaczenie 'trzoda' oparte na zmienności, kolejności używania pastwisk; nie można jednak wykluczyć, iż znaczenie to rozwinęło się ze starszego 'szereg, rząd bydła, owiec').

Odpowiednik lit. sugerowałby istnienie obocznych postaci **kerda* : **skerda* > *čerda* : **ščerda*, ale możliwe też tłumaczenie słow. postaci z nagłosowym *stř*- rozwojem grupy *čř*.

Zob. *očerdb*; z apofonią *krđb* (por. *žerdlo* : *grđlo*).

Berneker SEW I 144, Obnorskij Izv. XIX 4, 100, Trautmann BSW 127—8, Brückner SE 582, Stawski SE II 152—3, Vasmer REW III 320 (tu szczegółowy przegląd literatury), Skok ER I 337—8.

K. P. — W. B. — F. S.

čerdar'ь zob. **čerdьnikъ**

čerdati zob. **čerditi**

čerditi *čerd'q* : dial. zach. i pld. **čerdati** *čerdajq* : dial. pln. **čerdovati** *čerdujq* 'wykonywać coś kolejno zmieniając się, zmieniać, zamieniać kolejno, według jakiegoś porządku', 'zbierać w gromady, stada', dial. pld.-wsch. 'częstować kolejno, ugaszcząć'

čerditi: ~ głuź. *čřjódzić so -dzi so* 'zbierać się w gromady, gromadzić się, tworzyć stada', u Pfuha też *čřjódzić* (: *čřjódžed*) 'tworzyć tłum, stado, gromadzić', czes. *třiditi -dím* 'klasyfikować, grupować, sortować', dial. *čidit* 'zmieniać, wymieniać', *čidit sa* 'zmieniać się, następować po sobie', *počidit* 'odwiedzić kolejno' (Bartoš DSM);

słw. *čřđditi čřđdim* 'paść bydło zmieniając miejsce na pastwisku' (SSKJ), 'porządkować, szeregować, ustawiać w szereg' (Pleteršnik), *čřđditi se* 'łączyć się w gromady, stada', dial. (np. Bela Krajina, Prekmurje) 'zmieniać się, wymieniać się, robić coś kolejno' (SSKJ, Pleteršnik), scs. *чрѣдѣннѣ* 'uczta, biesiada', cs. *чрѣдѣти -ждѣ* 'przyjmować gości, gościć, hospitio excipere';

rus.-cs. *чрѣдѣти -ждѣ* 'przyjmować, ugaszcząć, nasycać' (w tym znaczeniu też ros. cerk. *чредѣтъ*, Dal), ros. dial. *чредѣтъ* 'ustalać kolejność, porządek, porządkować, szeregować', 'zmieniać się kolejno, przeplatać się z czymś', 'przygotowywać, poprawiać, doprowadzać do porządku', 'czyścić, sprzątać, zamiatać', 'oczyszczzać, czyścić' (np. *чредѣтъ* птицу, рыбу 'czyścić i patroszyć'), 'oporządzać, karmić w porę, np. krowę', 'ugaszcząć, częstować',

чepeди́тъся 'zmieniać się kolejno, zastępować się nawzajem, występować na przemian' (Dal). ~

čerdati: ~ czes. *střídati -dám* 'przemieniać, odmieniać, zmieniać', sła. *striedat' -dam* 'zmieniać';

sch. dial. czakaw. (Istria) *črēdāt se* 'zmieniać się kolejno przy wykonywaniu jakiejś pracy' (Skok ER I 337). ~

čerdovati: ~ głuż. *črjódowae so -uje so* 'zbierać się w gromady, gromadzić się, tworzyć stada';

ros. *чepeдoвaть -дѣю* 'przeplatać', *чepeдoвaтъся* 'wymieniać się kolejno, następować po sobie na zmianę; przeplatać się, układać się kolejno', ukr. *чepeдoвaти* 'szeregować, porządkować', *чepeдoвaти́ся* 'wymieniać się kolejno, w kolejności; łączyć się w gromady, stada' (Zel.), brus. dial. *чepeдoвaти -дѣю* 'odwiedzać kolejno lub przy ugaszczaniu podchodzić kolejno do każdego; odbywać służbę według kolejności', *чepeдoвaти́ца* 'pięć kolejno zwracając się do siebie' (Nosovič 751). ~

Od *čerda*, o poszczególnych typach czasowników zob. I 57, 46, 48.

K. P. — W. B.

čerdovati zob. *čerditi*

čerdъ zob. *čerda*

čerdьникъ čerdьnika : *čerdarъ čerdar'a* 'występujący, wykonujący coś po kolei, kolejno, na zmianę', 'pasterz bydła'

čerdьnikъ: ~ pol. dial. *trzodnik* : *trudnik* 'pasterz trzody chlewnej, świniopas' (Karłowicz SGP), *tśudnik* 'nie kastrowany samiec świni' (MAGP IX cz. II 88), głuż. *črjódnik -ka* 'zwierzę żyjące w stadach', czes. dawne *střidník -ka* 'wikary', stczes. u Husa *třidník* 'kapłan';

sła. dial. (Styria, Bela Krajina) *črēdnik -ka* 'pasterz gminny; owczarz' (Pleteršnik), cs. *чeрдьникъ* 'hebdomadarius';

ros. dial. *чepeдник -ка* 'ten, na kogo wypada kolejność w jakiejś czynności', 'pasterz bydła rogatego' (Dal), ukr. *чepeдник -ка* 'pasterz bydła'. ~

čerdarъ: ~ głuż. *črjódar -rja* 'szary człowiek', sła. *čriedar* 'pasterz';

sła. dial. prekm. *črēdar -rja* 'pasterz' (Pleteršnik), sch. dial. kajkaw. od XVII w. *čredar* 'pasterz bydła', sztokaw. *sridar* 'pasterz wołów' (GZM XXIV—XXV 193);

ukr. dial. zakarp. *чepeдaрь -ря* 'pasterz bydła rogatego' (Hrinčenko, o zasięgu KDA m. 146, s. 205—6). ~

Čerdьnikъ oparte na adi. *čerdьnъ*, o suf. *-ikъ* zob. I 90—1. *Čerdarъ* od *čerda*, o suf. *-arъ* zob. II 21. Co do rozwoju znaczenia por. goc. *hairdeis* m. 'pasterz' : *hairda* 'trzoda' (Feist VWGS 234).

K. P. — W. B.

čerdьnъ čerdьna čerdьno 'kolejny, zmienny, następujący', 'dotyczący szeregu rzeczy lub istot następujących kolejno', 'dotyczący stada, stadny, ze stadem związany'

~ pol. dawne od XVI w. *trzodny* 'należący do trzody' (L.), sli. *střodní* adi. do *střoda* (Lorentz PW), głuż. *črjódny* adi. do *črjóda* (Pfuhl), czes. *třidní* 'dotyczący klasy, warstwy';

sła. *črēden -dna -dno* 'dotyczący stada, trzody' (SSKJ), cs. *чeрдьнъ* 'agminis' (stađ strus. *чeрдьнъ*);

ros. przestarz. i dial. *чepeднoй* 'kolejny, następujący w kolejności', dial. też 'rzeński, żwawy; odpowiedni, porządný', pskowskie *чepeден* 'równy,

gładki', *чѣредный* 'oporządzony, czysty, schludny' (Dal), ukr. *чѣредний* adi. do *чѣредá* (Żel.). ~

Adi. od *čerda*, z suf. *-ъnъ*.

W. B.

čerenъ čerena : **čerenъ čeren'a**, dem. **čerenъ čeren'sca** dial. zach. i pld. 'sieć osadzona na drzewcu, sak'

~ pol. dial. *czerzeń* 'niewód' (Karłowicz SGP), od XVII w. *cierzeniec -eńca* 'siatka, sieć, podrywka, sak na ryby' (u Kn. s. v. *sak*), dłuż. *šefeň -ňa*, dial. też *šefeň -ňa* 'sak do łowienia ryb, sieć, „Schering”, Kreuzhamen, Setzhamen', czes. *čeřen -nu* 'czworokątna sieć rybacka osadzona na długiej tyczce' (już stczes.), dial. moraw. *čeřen* 'sít' o půl oblouku' (Bartoš DSM), śl. *čereň -ňa* (dial. też *čeren*, Kálal) 'sieć rybacka zawieszona na dwóch wygiętych, na krzyż przełożonych prętach';

sch. dial. (Srijem) *čērenac -nca* 'sieć rybacka osadzona na drzewcu' (Vuk). ~

Z dłuż.: niem. dial. *Schering, Scheren* 'rodzaj sieci rybackiej' (Bielfeldt ZS VII 353);

z sch. może węg. *cserény* 'rodzaj sieci' (Moszyński KMP 161).

Etymologia niepewna. Możliwy związek z *černъ* 3. 'rękojeść, uchwyt, rączka', co do rozwoju znaczenia por. niem. *Stiel-netz* 'sieć na trzonku' (: *Stiel* 'trzonek', *Netz* 'sieć').

Moszyński KMP 172—3, Daničić RJAZ I 943 (krytyczne uwagi Skoka ER I 310). K. P.

čerenъ zob. **čerenъ**

čerenъ zob. **čerenъ**

čerěnъ zob. **čerěnъ 1**

čerl'uščъ zob. **skrel'a**

čerma wsch. : pñ. **čermucha** : pld. **čermuša** : **čermъcha** : pld. i wsch. **čermъša** 'czeremcha, Prunus padus', 'czosnek niedźwiedzi, Allium ursinum'

čerma: ~ ros. dial. twerskie *чѣрма* 'Prunus padus'. ~

Na postać tę wskazuje także ros. dial. *чѣрмица* 'Allium ursinum'.

Dobrze zaświadczone w pñ.słow. są też postacie z suf. *-čka*, jak np. pol. dial. *trzemka, strzempka, czeremka, czerempka, teremka* 'Prunus padus' (o zasięgu p. MAGP XI m. 548, cz. II 154—7, Dejna AGK m. 478), czes. dial. *střenka, čemka* 'ts.', śl. dial. psia *črenka* 'kruszyna, Frangula alnus' (Mačhek ES² 586), ros. dial. *чѣрма* 'Prunus padus' (SRSO), ukr. dial. łemk. *č'er'emka* 'ts.' (Stieber AJLemk. m. 177), podejrzone jednak o przekształcenie z pierwotnego *čermъcha*.

čermucha: ~ stpol. od XVI w. *trzemucha* 'Allium ursinum' (Mačz. 27d), dial. wsch. (Podlasie, Mazowsze wsch.) *czeremucha* 'Prunus padus' (MAGP I. c.);

ros. *чѣрмуха* 'Prunus padus', ukr. *чѣрмуха* 'ts.', brus. dial. *чарóмуха* 'Padus racemosa' (Kiševskij Bot. sl. 92). ~

Por. ros. dial. *чѣрмух* m. 'Prunus padus' (Slovarъ Rjazan.), brus. dial. *чарумух* m. 'Padus racemosa' (Kiševskij I. c.).

čermuša: ~ sch. *crijemuša* 'Allium ursinum' (też dial., RJAZ: Lika). ~

Por. sch. dial. czakaw. i kajkaw. *čremuš, črimuš* (dial. też *crěmuža, crīmuža, cremuš, crimuz, crimuz*) 'Allium ursinum' (RJAZ), bułg. dial. *чѣрмуи* 'ts.'

(MBBR 95); tu może także głuż. dial. *črejmuš* m. 'Kartoffelunkraut (kriecht an der Erde)' (Michalk Neustadt).

čermčha: ~ pol. dawne od XV w. *trzemcha* (dziś *czeremcha*) 'Prunus padus', u Mańcz. 313b 'Allium ursinum', dial. *trzemcha*, *strzemcha*, *trzechma*, *czeremcha* 'Prunus padus' (o zasięgu postaci p. MAGP l. c.), stłuż. *čremcha* 'kruszyna, Frangula alnus' (Machek ES² 586), czes. *střemcha*, stczes. *třémcha*, *střemcha* 'Prunus padus', dial. też *křemcha*, *křamcha* 'ts.', *střencha* 'bez, Syringa' (Machek ES² 586), sła. *čremcha* (dial. *čeremcha*, Kálal) 'Prunus padus';

stl. dial. *črēmha* 'Prunus padus' (Pleteršnik);

strus. *чєрємчхл* w adi. *чєрємчхєвєн* 'odnożący się do czeremchy' (XV w.), ros. przestarz. i dial. *чєрємчá* (dial. *чєрємчх* SRŠO) 'Prunus padus', ukr. *чєрємчх* 'ts.' (też dial., np. Stieber AJLemk. m. 177; dial. także *čerimcha*, *očeremcha*, Makowiecki Sł. bot. 300), brus. *чарómчх* (dial. też *чярэмчх*) 'ts.' (Kiselevskij l. c.). ~

čermša: ~ stl. *črēmša* (dial. też *črēnsa*, *črēns -ēnsa*) 'Prunus padus', sch. dial. *cremža*, *crimža*, *črenza*, *črenz*, *crins* 'ts.' (RJAZ);

ros. *чєрємшá* 'Allium ursinum', dial. (Psków, Twer) *чєрємшч* 'jagody czeremchy' (Opyt Dop., Dal), ukr. przestarz. *чєрємшá* 'Allium ursinum', dial. 'Prunus padus' (Makowiecki l. c.). ~

Por. stl. *črēmšoš*, *črēmáž*, *čremaž* 'Allium ursinum', *čēmž -ža*, *čēmž*, *čimž* 'Prunus padus' (Pleteršnik), sch. dial. *cremoš*, *crimoš*, *crimuž*, *cremuž* 'Allium ursinum' (RJAZ).

Do ie. *kerm-* (: *kerem-* : *krem-* : *krom-*), *kerm-us-* (: *krem-us-*) o roślinach silnie woniejących, przede wszystkim o czosnku, cebuli, czeremsze. Wyrazy *čermčha* i *čermucha* mają dokładne pod względem morfologicznym odpowiedniki bałt.: lit. *kermušė* 'Allium ursinum', łot. *čermukša* 'jarzębina' (bsł. *kermušā*) : łot. *čērmaūkša*, *cērmauksis* 'jarzębina'. O suf. *-šha*, *-ucha* zob. I 75. Derywaty na *-šša*, *-uša* powstały na gruncie słow. (p. I 75, 79). Z innych języków ie. należą tu: śrirl. *crim crema* 'czosnek', gr. *κρόμμον* 'cebula', u Hesychiusza *κρέμμων* (**krem-uso-*), niem. dial. *rams*, ags. pl. *hramsan* (*hramusan) 'Allium ursinum'.

Rodzina ta należy do najstarszego zrębu psł. i ie. terminologii botanicznej.

Berneker SEW I 145—6, Trautmann BSW 128—9, Vasmer REW III 321, Moszyński PZJP 29, 72, JP XXXIII 351, Skok ER I 272—3, Fraenkel LEW 243, Kluge EW¹⁸ 580, Pokorny IEW 580—1, Chantraine DEG II 586.

Por. synonimiczne *sermšša* : *sermuša*.

W. B. — F. S.

čermucha, čermuša zob. **čerma**

čermъ *čerma* dial. pld. 'namiot'

Zaświadczone tylko w cs. *чрэмъ*, *чрємъ* 'tentorium' (ze źródeł sch. i rus. XVI w.).

Kontynuuje ie. *kermo-*. Najbliższe odpowiedniki: stind. *cárma* n. 'skóra, tarcza' i stwniem. *skirm*, *skěrm*, niem. *Schirm* 'osłona, ochrona' (germ. **skerma-*). Nie widać podstaw do wyprowadzania wyrazu słow. z germ. — Zob. *chormъ*.

Kiparsky GLG 64 (z przeglądem dawniejszej literatury), Brückner SE 183.

F. S.

čermčha, čermčša zob. **čerma**

černovъ *černova černovo* : dial. pln. **čєрнєлъ** *černьna černьno* : **čєрновъ** (**čєрнєлъ**) **чрѣвъ** 'ząb trzonowy, dens molaris'

černovъ: ~ pol. od XV w. *trzonowy* (stpol. też *czrzonowy*) ząb 'ząb osadzony w tyle szczęk, służący do miażdżenia pokarmu, dens molaris' (też dial., np. Kucała PSM 166, Olesch Sankt Annaberg 342), dial. kasz.-sł. *třónovi* : *střónovi* zřb 'dens molaris', głuź. *čronowy* 'trzonowy', czes. *třenový* zub 'dens molaris', dial. chodzkie *křenovýj* zub 'ts.', sła. dial. *črenový* (wsch. *čerenový*) zub 'ts.'. ~

Por. 1. substantywizowane adi.: czes. u Jungmanna *třenov -vu* 'kamień młyński';

2. adi. rozszerzone suf. -ьнъ: czes. *třenovní, střenovní* zub 'dens molaris', scs. Ps. Sin. *҃рѣновѣннѣ* m. pl. 'zęby trzonowe', cs. *҃рѣновѣнѣ* 'molaris', śrbuļ. *҃рѣновѣннѣ* pl. 'zęby trzonowe' (Berneker SEW I 147), rus.-cs. *҃рѣновѣннѣ* : *҃рѣновѣннѣ* 'zęby trzonowe; szczęka';

3. adi. substantywizowane przy pomocy suf. -ьць: głuź. *čronowc -ca* 'dens molaris', czes. *třenovec -vec*, stczes. *třénovec* 'ts.', sła. dial. *črenovec -vca* 'ostatni ząb, ząb mądrości';

też rus.-cs. *҃рѣновѣннѣ* pl. 'zęby trzonowe; szczęka'.

černъ: ~ pol. dial. kasz. *střinnĳ (střonnĳ)* zřb 'dens molaris' (Lorentz PW), czes. dawne u Jungmanna *střennĳ* zub 'ts.';

ukr. *чєрєннĳ* (u Źel. *чєрєннĳĳ* : *чєрєннĳĳ*) зуб 'dens molaris' (Hrinčenko). ~

Od *černъ* 2., z suf. -овъ, -ьнъ.

W. B. — F. S.

černъ 1. *černa* : **čerěnъ (čřěnъ)** *čerěna (čřěna)* 'podstawa ogniska, palenisko, głębokie naczynie do warzenia, gotowania'

~ pol. *trzon -nu* 'podstawowa, środkowa część pieca piekarskiego', dawne 'piec kuchenny, ruszt pieca kuchennego, kuchnia, komin', od XVI w. 'ognisko, na którym się ogień pali' (L.), stpol. XIII w. *czran (czrzan?)* : *czeran*, XV w. *czran* : *trzan* : *czron (czrzon?)* 'naczynie do warzenia w warzelnjach solnych', dial. *trzan, trzân, trzon, czrzon* 'miejsce, gdzie się zakłada ogień, podstawa ogniska w piecu, palenisko' (Karłowicz SGP, Sychta SK V 407), 'dno pieca chlebowego' (Dejna AGK m. 767, Maciejewski Chełm.-dobrz., Sychta l. c., AJK III m. 141, cz. II 164—5), kasz. i kociewskie 'spodnia skórka chleba' (Sychta l. c.), czes. *čerěn -nu* 'prasa do wytłaczania soku', według Jungmanna 'czworograniasty przyrząd z grubych belek w prasie, do którego wysypuje się winogrona', 'miejsce nad piecem, gdzie się spi' (Jungmann), 'grzbiet góry', *čerěn* střechy 'ślemię' (Přír. slov.), stczes. *čerěn* 'krata w piecu garncarskim oddzielająca ognisko od części, gdzie wypalano naczynia', sła. *čeren* 'grzbiet góry' (Kálal);

sch. dawne XIV—XVI w. i dial. (Czarnogóra) *čerjan -na* 'sklepienie nad ogniskiem z otworem łączącym się z kominem', dial. też *čerjan* 'plecionka nad ogniskiem w wiejskich domach' (Hercegowina), *čerjen* 'płytki kosz, w którym się suszy zboże nad ogniskiem' (Lika), *čeren* 'plecionka z prętów ogrodzona deskami, w której się suszy kukurydzę' (Serbia, RJAZ), cs. *҃рѣнъ* 'sartago', buļ. *чєрєн*, u Gerova też *чѣрєн* 'górna część ogniska', maced. *чєрєн* 'sklepienie ogniska pod kominem';

ros. dial. *чєрєн, чєрєн, чѣрєн, чрєн, чрєн* 'kocioł albo głęboka patelnia do warzenia soli', *чрєн* 'kocioł' (Dal), brus. dial. poleskie *чєрєн, чєрѣн, чєрєн, чєрєн, чєрєн* 'dno pieca; wierzch pieca, gdzie można leżeć' (Leks. Poleska 158). ~

Por. 1. czes. dial. moraw. *čerěň -ňa* 'grzbiet góry; ślemię' (Bartoš DSM),

sla. *čereň* m. 'grzbiet góry' (Kálal), sch. dial. (Dalmacja) *čeranj* m. 'sklepienie nad ogniskiem skupiające dym' (RJAZ), sch.-cs. *чєрѣнь* 'żelazny trójnóg z węglami' (Berneker SEW I 146), ukr. *чєрѣнь -ня* m., f. 'dno pieca; platforma nad sklepieniem pieca kuchennego', 'znaczna przestrzeń pokryta czymś', dial. 'podłoga pieca garncarskiego pokrywająca sklepienie' (Hrinčenko), brus. *чарѣнь -ні* f. 'dno pieca', 'wierzch pieca, gdzie można leżeć' (też dial. np. Šaternik Červ., *чарѣнь* m. 'ts.', Bjaľkevič Mohylew), poleskie np. *чарѣн', чєрѣн'* 'ts.' (Leks. Polesja 158);

2. stł. *čēr* f., m. 'stercząca skała', *čērēn -ēna* 'skaliste miejsce' (Pleteršnik).

Ze słow.: węg. *cserény* 'crates viminea, scirpea, Hürde, Wagenkorb' (Skok ER I 311).

Do ie. *ker(ə)*- 'palić, zarzyć się'. Najbliższe odpowiedniki: łot. *čēri* 'Glutsteine auf dem Gewölbe des Riegen- oder des Badstubenofens', stwaniem. *hērd*, niem. *Herd* 'ognisko, palenisko, piec kuchenny'. Por. paralelne rozwinięciem znaczeniowym i budową *gynъ*.

Osten-Sacken IF XXII 318—22, Berneker SEW I 146, Vasmer REW III 322, Skok ER I 310—11 (z ciekawymi uwagami o znaczeniu 'plecionka'), Pokorny IEW 571—2. K. P. — W. B. — F. S.

čєрпъ 2. *čєrnu* 'szczęka; ząb trzonowy'

~ pol. dawne *trzony* pl. 'zęby trzonowe' (u L. z XVIII w.), dłuż. *črono*, pl. *črona* 'szczęka', głuż. *črjony* : *črjona* pl. 'dziaśła, szczęka' (Muka), sla. *čren -nu* 'szczęka' (Jungmann z Bernoláka), w SSSJ dial. *čereň -ňa* 'dolna szczęka', u Isačenki SRS jako anatomiczne 'ząb trzonowy', też dial. *čren* : *čeren* 'ts.' (Kálal);

ros. niepewne *чєру* 'ząb trzonowy' (tylko Vasmer REW III 322, p. jednak Preobraženskij Trudy IRJ I 69). ~

Na dawny szerszy, może i ogólnosłow. zasięg wskazują derywaty, p. *černovъ* : *černъnъ*;

por. też derywaty z suf. *-akъ* : *-'akъ*: dłuż. *čronak -ka* 'ząb trzonowy; ząb mądrości' (też dial., Fasske Vetschau), głuż. *čronak* 'ząb trzonowy', czes. *třenák* 'ts.', ros. dial. *чєрєнák* 'ts.' (Vasmer l. c.), ukr. *чєрєнák* 'ts.' (Żel.).

Dokładny odpowiednik w celt.: cymr. *cern* 'szczęka', bret. *kern* 'lejek w młynie, wierchołek (Mühltrichter, Scheitel)'. Tu też łot. *čєruoklis* : *čєruokslis* 'ząb trzonowy'. Możliwy związek ze stind. *čárvati* 'miażdży, przeżuwa' (p. Mayrhofer KEWA I 379). Co do rozwoju znaczenia por. łac. *molāris* 'ząb trzonowy' : 'służący do mielenia, rozcierania'. — Materiał słow. wskazuje, że znaczenie 'ząb trzonowy' jest wtórne, oparte na metonimii.

Osten-Sacken IF XXII 322—3, Zupitza BB XXV 101, Berneker SEW I 147, Buga RFV LXVII 234, Trautmann BSW 129, Specht UID 141, 169, Pokorny IEW 582. — Meillet Ét. 267, 292 uważał za pożyczkę z goc. *qairnus* w *asilu-qairnus* 'Eselmühle' (p. *žrny*). Nie widać podstaw.

K. P. — W. B. — F. S.

čєрпъ 3. *čєrnu* 'rękojeść, uchwyt, rączka, manubrium', dem. **čєрпъкъ** *čєrnъka*

~ pol. *trzon -nu* 'podstawowa część składowa czegoś; rękojeść, uchwyt', 'nadziemna część grzyba, na której osadzony jest kapelusze', dial. *tržón* 'rękojeść noża lub toporka' (Karłowicz SGP), 'dzierzak cepów' (MAGP VIII m. 378, cz. II 99—100), 'mielak w żarnach' (MAGP III cz. II 61), kasz.

třón, střón, střon, třcon 'rękojęść, uchwyt, np. dzierzak cepów, trzonek siekiery, grabi' (Lorentz PW, AJK V m. 201—2, cz. II 39—40, 41—2, VIII m. 355, cz. II 59), dłuź. stare *cřon -na* 'rączka sieczkarni', głuź. *črony -ow* pl. 'trzonek noża' (: *črono* n., *črona -ow* pl. 'ts.'). czes. u Jungmanna *střen -nu* 'rękojęść noża, widelca';

sł. *črĕn -na* 'trzonek, np. noża' (Pleteršnik), sch. dial. od XIV w. *crĕn* (: *crĕn, crĕm*) 'rękojęść noża, świdra' (RJAZ), bułg. dial. *čĕpen, čĭpen, црѣн, трѣн* 'rogowy uchwyt czegoś, np. trzonek noża', u Gerowa też 'rękojęść szabli', rodop. *чурѣн* 'trzonek scyzoryka' (BDial. II 303), maced. *чрѣн* 'czarny róg; rogowa rękojęść noża', dial. *чĕpen* 'deski nad stropem' (Gerov Dop.: Bitola);

strus. *чĕрѣнъ* 'rękojęść, uchwyt', rus.-cs. *чрѣнъ* 'ts.', ros. przestarz. i dial. *чĕрѣн -na* 'ts.', ukr. *чĕрĕн* (u Żel. *чĕрĕн*) 'na' 'ts.', np. trzonek noża; lemiesz', 'głęb np. kapusty; pień' (Hrinčenko). ~

Tu może należy też maced. dial. *čĭr* m., pl. *čĭruvi* : *čĭr'a* (< *čĭrnъ, *čĕrĕnъ?) 'rękojęść noża, okładka scyzoryka' (Małeckci SW);

por. 1. dłuź. *cřono, šřono* 'pień, drzewo' (zob. jednak Schuster-Šewc Etim. 1970 s. 89—90), głuź. *črono*, zwykle pl. *črona -ow* 'trzonek noża';

2. czes. *třeň* f. 'nadziemna część grzyba, na której osadzony jest kapeluszy', u Jungmanna *třena* 'rękojęść (noża, widelca)', sł. dial. prekm. *črenjĕ* f. pl. 'trzonek noża' (Pleteršnik), brus. dial. *чĕрѣну* f. pl. 'trzonek, rękojęść' (Nosovič).

Dem. *čĕrnъka*: ~ pol. *trzonek -nka* 'rękojęść, uchwyt, rączka' (też dial., w gwarach też *strzonek*, np. Kucala PSM 143), dawne 'pieniek zęba', dłuź. *cřonk -ka* 'rękojęść noża', głuź. *črónki* pl. 'ts.' (Pfuhl), śroczes. i dial. *střenek* 'ts.', dial. moraw. 'krótkie, ozdobne biczysko; drewniany uchwyt, np. sierpa' (Bartoš DSM), śl. *črienok -nka* 'rękojęść, np. noża';

ros. *чĕрѣнок -нкá* 'uchwyt, rękojęść', 'sadzonka, zraz; ogonek liścia', ukr. *чĕрĕнку -ків* pl. (u Żel. *чĕрĕнок -нкá*) 'rękojęść, np. noża', brus. *чĕрѣнок -нкá* bot. 'sadzonka, zraz', *трѣнак*, pl. *трѣнки -каў* 'rękojęść, np. noża, łopaty'. ~

Por. 1. pol. dial. kasz. *střónka* 'rękojęść noża' (Lorentz PW), czes. *střenka* : *třenka* 'rękojęść, okładka (noża)', śl. *črienka* (dial. też *črenka*) 'ts.', ukr. dial. *чĕрĕнка* 'ts.', brus. *чĕрѣнку* pl. 'ts.';

2. głuź. *čronka -ow* pl. n. 'rękojęść noża', czes. dial. *třenko, křenko, střenko* 'ts.', moraw. *střenko* 'rodzaj biczyska; drewniany uchwyt, np. sierpu' (Bartoš DSM).

Dokładnych odpowiedników ie. nie ma. Najprawdopodobniej ten sam pierwiastek co w lit. *kėras* 'krzak, pień, karcz', z apofonią *korę korene* : strp. *kĭrno* 'krzak, krzew'. O suf. *-nъ* zob. I 114—5. W materiale słow. dobrze zaświadczony pierwotny znaczenie 'pień'.

Vasmer REW III 321—2 (tu też szczegółowy przegląd dawniejszych etymologii). — Machek ES² 586 przyjmował związek z *černъ* 2.: „kostĕné střenky jsou tedy jakoby čelisti, svĭrající něco”. Łączono też ze stind. *kárŋa*- 'ucho, rękojęść, uchwyt', cymr. *carn* 'rączka, rękojęść' czy też z pierwiastkiem (s)ker- 'ciąć, odcinać' (p. *kora*). K. P. — W. B. — F. S.

čĕrnъkъ zob. čĕrnъ 3

čĕrnъnъ zob. čĕrnovъ

čerpacha wsch. 'zwierzę okryte skorupą, zwłaszcza żółw, Testudo'

~ ros. *чeпéнаха* 'żółw', 'rogowe płytki pancerza żółwia', ukr. *чeпéнаха* 'żółw', u Żel. 'Teichmuschel (Anodonta); żółw błotny, Emys europaea', dial. 'gliniana fajka' (Hrinčenko), por. też w stpol. źródle XVI w. *czerepacha* 'krostawa żaba, Bufo variabilis', brus. *чaпанáха* 'żółw'. ~

Słw. *čépaħa* (wg SSKJ *čepáħa*) 'żółw', przede wszystkim velikanska *čepaħa* 'największy żółw morski Chelonia mydas' (chyba według ros. *чeпéнаха*).

Por. 1. dłuż. *čopašk* dem. do *čop* 'skorupa';

2. ros. dial. *чeпéныха* 'żółw' (Dal), ukr. dial. *чeпéныха* 'Schwanen- Teichmuschel (Anodonta cygnea); ropucha, Bufo' (Żel.), *чeпéнышка* 'skorupka; muszelka'.

Od *čerpъ*, o suf. *-acha* zob. I 72. Nazwa zwierzęcia od skorupy okrywającej ciało. Por. Mladenov Etim. 1968, 106—13. W. B. — F. S.

čerpěňz *čerpěna čerpěno* 'zrobiony z gliny, gliniany'

~ cs. *чрpěньz* 'testaceus';

rus.-cs. *чрpěняны* 'gliniany', ukr. *чeпeп'яний* (u Żel. *чeпéняний*) 'gliniany, o wyrobach garncarskich', brus. dial. *чрpěняны* 'gliniany' (Rastorguev Brjansk). ~ Por. głuz. *črjorpjenc* 'kupa skorup'.

Od *čerpъ*, z suf. *-ěnz*.

W. B.

čepровъ zob. **čepръпъ**

čepровъje zob. **čepръje**

čerpti *čъpъ* : *čъpati čerp'о* 'wydobywać czymś płyn lub coś sypkiego, nabierać, haurire', dial. wsch. 'szarpać, rwać'

čerpti čъpъ (zachowane szczerpkowo): ~ stpol. XV—XVI w. (Biblia królowej Zofii, Leopolda) praet. *naczarli* wody 'naczerpali' wskazujące na inf. *naczrzeć (Brückner SE 76, Vaillant GC III 155), stczes. *čřieti črpu* 'nabierać, czerpać', dial. laskie *krava črpe* 'daje mało mleka' (Machek ES² 98);

stsch. czakaw. XVI w. *čřisti* 'czerpać' (RJAŽ), scs. *по-чрpти -чрpнá* 'zaczepnąć, nabrać';

ukr. dawne *чepému чepný* 'nabierać, czerpać'. ~

Zwykle z normalnym uogólnieniem albo postaci a) inf., albo też b) praes.:

a) dłuż. *чрěš čru čroš* 'nabierać, czerpać', głuz. *načrěć -čru* 'nabrać, naczepać', czes. dawne *čřiti čřim* 'nabierać, czerpać', stczes. *čřieti čru čřěš* 'ts.' (zwykle *na-čřieti*), sła. *čřiet' čřiem* (dial. też *čřet'*, Kálal) 'ts.';

b) sch. od XVII w. *črpti črпem* 'nabierać, czerpać', cs. *чрpти, чрpсти, чрpсти* 'ts.', bułg. *чepна -neu -nax* 'nabierać, czerpać', dial. *чрěна : чрěна -neu* (Gerov), *чopн'о* (rodopskie BDial. V 218), *чрпém* (Umlenski Kjustendil) 'ts.', maced. *чрne* 'ts.'; ros. dial. zach. *чepmu чepý* 'ts.' (Dal), ukr. *чepнті чepny* 'ts.', brus. *чepці чepý* 'ts.' (Berneker SEW I 170).

Normalny rozwój *čerpti* > **čreti, čřeti* popchnął ten czasownik pod wpływ bliskiego grą wokalizmu typu *merti mirо* (por. stczes. praes. *čru*), stąd pln. sekundarne iter. *čřati, čřati*: stpol. *naczyrać* 'nabierać' (Brückner l. c.), dłuż. *čeraš* iter. do *črěš*, głuz. *načěrać -ra* 'naczepać', u Pfuhla *čěrać, čerać* 'czerpać', stczes. *načierati* : *načřati -rám* 'naczepywać' (Jungmann), sła. *načierat'* 'ts.'; ukr. u Żel. *чupámu* 'czerpać'.

čъpati čerp'о (zachowane szczerpkowo): ~ scs. Supr. *чрpпати чрpпкъ* 'czerpać, haurire'. ~

Zwykle z normalnym uogólnieniem albo postaci a) inf., albo też b) praes.:

a) pol. *czepać -pię* (od XV w., stpol. od XIV—XV w. też *czyrpać, czyrzpać*) 'nabierać, haurire', głuź. *čerpać -pa* 'ts.', czes. *čerpati -pám* 'ts.', stczes. *črpati črpaju* 'ts.', śl. *črpat* 'ts.', dial. wsch. *čerpac* 'ts.' (Kálal), śl. *črpáti -pám* 'pompować', książkowe 'czepać', rzadko 'wyczerpywać', sch. *črpati -pām* : *-pljēm* (tsch. od XIV w. *črpati črpljem*) 'czepać, haurire', bułg. *čépnя -nuu* 'ts.; ugaszczać, częstować'; strus. *чѣрпати, чѣрпати, чѣрпати -плю* 'haurire; nalewać, ugaszczać', ros. *чѣпnamъ -наю* (dawne *-наю*, też *чѣпnamъ*) 'nabierać, czepać', dial. 'nalewać' (Opyt, Dal), 'silnie pić' (Opyt Dop.), ukr. *чѣпnamу -наю -нациу* 'nabierać, czepać', brus. *чѣрпamъ -наю* 'ts.';

b) śl. dial. *črpati -pam* : *-pljem*, *črpati -pam* 'czepać; pić chciwie lub w dużych ilościach' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *črpati -pām* : *-pljēm* (stsch. od XVI w. *črpati*) 'nabierać, czepać'; strus. *чѣрпати -плю* 'ts.', rus.-cs. *чѣрпати, чѣрпати -плю* 'ts.; nalewać; dawać pić', ros. dial. *чѣпnamъ -наю -нациу* 'czepać' (Slovarъ Rjazan.), brus. pot. *чѣрпamъ* (dial. *чѣрпamъ*, Nosovič) 'ts.'.

Pśl. *črpo čerpti* (jak *črtō čersti*, *črō žerti*, *mōrō mertī*) : *čerp'ō črpati* (jak *serb'ō srbati*, *stel'ō stlati*), co do współistnienia obu typów por. *perti pōrō* : *pōrati pōrō*, *derti dōrō* : *dōrati dōrō*. Dokładne formalne odpowiedniki ie.: lit. *kīrpti kerpā* 'ciąć (nożycami), obcinać, przycinać, strzyć', łot. *cīrpt cērpū* : *cīrpū* 'przycinać, obcinać', łac. *carpere carpō* 'zrywać, skubać; wybierać, rozdzielać' (dalsze należące tu wyrazy kontynuujące ie. *(s)kerp- : (s)krep- 'ciąć, kroić, oddzielać, odrywać' p. Pokorny IEW 944—5). Pierwotne znaczenie zapewne 'ciąć, szarpać, rwać', zachowane szczątkowo w słow., por. ros. dial. *чѣпnamъ* 'rwać, szarpać, np. o niedźwiedziu', tu też pśl. *črps* (zob.). Rozwój znaczenia zapewne 'odrywać coś od całości, oddzielać dłonią' > 'nabierać np. dłonią coś sypkiego, płynnego'. Wtórnie też 'przelewać, odlewać płyn' (Machek ES² 98), 'zanurzać', por. dłuź. *zacrēs se* 'pograżyć się np. w wodzie, śniegu, bagnie, zatopić się'. — Por. należące do tej rodziny nomen instrumenti *čerps*.

Berneker SEW I 170—1, Trautmann BSW 129, Kuryłowicz AI 215, 242, Sławski SE I 118, Vasmer REW III 327, Skok ER I 278, Pokorny IEW 944—5.
K. P. — W. B. — F. S.

čerps *čerpa* 'gliniana skorupa, kawałek rozbitego glinianego naczynia, rozbity, zniszczony, stary gliniany garnek', 'czaszka', dem. **čerpskъ** *čerpska*

~ pol. dawne XVII w. (u Potockiego) *trzap -pa* (zamiast oczekiwanego **trzep*) 'skorupa rozbitego naczynia', dial. też 'garnek gliniany; stary garnek gliniany częściowo rozbity', dial. także *strzap* 'garnek' (Karłowicz SGP), *czerep* 'część rozbitego naczynia' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 136), *cerep* 'czaszka ludzka' (Karłowicz SGP: Tykocin), kasz. *čēřep* żartobliwie 'czaszka', Sychta SK (z rozbijającym grupę spółgłoskową wstawnym ě, Popowska-Taborska SIOr XVII 369—70), dłuź. *črōp -pa* (dial. też *čřep -pa*) 'skorupa garnka, stary garnek', ironicznie 'czaszka', głuź. *črjōp -pa* (dial. też *črōp*) 'skorupa', czes. *střep* : *třep -pu* (dial. też *čerep*, Bartoś DSM) 'skorupa z rozbitego naczynia', dial. 'naczynie gliniane', dawne 'skorupa np. zółtvia' (Jungmann), śl. *čřep -pa* : *-pu* 'skorupa czegoś rozbitego', 'gliniane naczynie na kwiaty, doniczka', pot. 'czaszka ludzka, zwierzęca', dial. coll. 'kafle' (SSJ), 'dachówka', 'nocnik' (Kálal), dial. także *čerep -pa* 'czaszka', wsch. 'skorupa; dachówka' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

śl. *čřep -pa* 'skorupa rozbitego garnka', dial. 'gliniany garnek', wsch. 'rodzaj dachówki', u Pleteršnika też 'czaszka', sch. *črjēp* : *čřep -pa* (dial.

czakaw. *crěp*, *črěp*, *čerip -ipa*, Skok ER I 274) 'skorupa, rozbity kawałek', 'dachówka', dial. 'doniczka', czakaw. (Cres) także 'naczynie z żarem', cs. *yrъnъ* 'testa, later, cranium', bułg. *чирен* : *чѣрен* (dial. też *чрѣн*, *чрѣн*, *чрѣн*, Gerov) 'skorupa rozbitego naczynia; czaszka', dial. także 'gliniane naczynie; doniczka', rodop. *чирен*, *чиран*, *чърпън* 'skorupa glinianego naczynia; metalowa pokrywka do formy chlebowej' (BDial. II 301, 303), maced. *чрѣн* (dial. też *чрѣн*) 'skorupa, kawałek rozbitego naczynia; doniczka', książkowe *чрѣн* 'czaszka';

rus.-cs. *чрѣпъ*, *чрѣпъ* 'gliniana skorupa', ros. *чѣрен -на* pl. *чрѣна* 'czaszka', 'twarda wierzchnia warstwa, skorupa', przestarz. 'pancerz np. żółwia', przestarz. i dial. 'lód pokrywający ziemię pod śniegiem; gołoledź', dial. 'высеченное в бревне место, в виде паза, на которое настиляется потолок; dach' (Опыт), ukr. *чѣрен -на* 'czaszka', dial. też 'duża skorupa', 'gliniany garnek; rozbity gliniany garnek; doniczka; płytki kaflowe do wykładania pieca' (KDA m. 139, s. 198—9), 'dachówka' (? : *поклау хату п'ід чѣреном*, KDO 471: Bukowina), brus. *чрѣн -на* 'czaszka', 'skorupa', dial. *чрѣн* 'kawałek rozbitego glinianego naczynia' (Polesze 192). ~

Por. pol. dial. cieszyńskie *čerepa* 'jakieś naczynie na mleko' (według Bizonia RKJW III 116 z ukr.), śle. dial. prekm. *črěpa* 'skorupa; gliniane naczynie', sch. dial. *crěpa* 'kawałek rozbitego naczynia glinianego' (Elezović Kos.-Met.).

Dem. *čerpъkъ*: ~ pol. dial. *trzopek*, *trzópek* 'skorupa, garnek (popękany)', dłuż. *čropk -ka* 'skorupka', głuż. *črjopk* 'ts.' (Pfuhl), czes. *střípek -pku* 'ts.', ślą. dial. *čriepek -pka* : *-pku* dem. do *črep*;

ros. *чрѣно́к -нкá* 'odłamek, skorupa z glinianego naczynia', pot. 'niewielki garnek, miska', ukr. *чрѣно́к -нкá* 'skorupa', '(stary) garnek, (stara) miska', dial. 'czaszka człowieka' (Hrinčenko), brus. *чаранóк -нкá* 'skorupa z rozbitego glinianego naczynia' (też dial., Jankoŭski DS III 145). ~

Ze strus.: lit. *čerpė* 'kafel; dachówka; rodzaj garnka' (Buga ZslPh I 29, Fraenkel LEW 73)

z pld.-słow.: węg. *cserép* 'skorupa; gliniany garnek; doniczka; kafel; dachówka' (Kniezsa MNSJ I 1, 128), rum. *cerep* 'czaszka', dial. *cereap*, *cireap* 'piec', alb. *çerëp* 'gliniana miska' (Skok ER I 274).

Od ie. **(s)ker-po-* : **(s)ker-* 'ciąć, kroić' (zob. *čerti*). Dokładnych odpowiedników brak. Najbliżej stoją: stpr. *kerpetis* 'czaszka', lot. *škirpta* 'szczyrba', *škirpele* 'drzazga', stwniem. *scirbi* 'skorupa, gliniany garnek', niem. *Scherbe* 'skorupa', stind. *karpapa-* m. 'skorupa, garnek, czerep, czaszka'. Co do rozwoju znaczenia por. łac. *testa* p. Meillet DEL s. v., Walde-Hofmann II 676. O stosunku znaczeń 'naczynie', 'czaszka' Schrader RIA I 355—6, Scheftelewicz BB XXVIII 143—58.

Berneker SEW I 147, Trautmann BSW 139, Sławski SE I 117, Vasmer REW III 323, Skok ER I 274. — Trubačev RT 227—8 dopuszcza możliwość wyrowadzania z ie. **ker-* : *kor-* : *kr-* 'pleść' : 'głina'. K. P. — W. B.

čerpъkъ zob. **čerpъ**

čerpyje pld.-wsch. : pld. **čerpovъje** coll. 'skorupy'

čerpyje : ~ sch. *crjjeplje*, dial. kajkaw. *črěje* 'skorupy';

rus.-cs. *чрѣпнѣ*, *чрѣпнѣ* 'kostяная оболочка', ros. przestarz. i dial. pl. *чрѣпья* 'skorupy', ukr. *чрѣп'я* n. 'ts.', brus. dial. *чрѣп'е -ня* 'ts.' (Jankoŭski DS III 145). ~

čerpovъje: ~ sła. dial. *čerpōvje* 'naczynia kuchenne' (Pleteršnik), sch. *čerpōvlje* (dial. kajkaw. u Belostenca *čerpovje*) 'dachówki; skorupy'. ~

Coll. od *čerpъ* z suf. *-vje*: *-ov-vje*.

W. B.

čerpъnъ čerpъna čerpъno: **čerpovъ čerpova čerpovo** 'dotyczący glinianej skorupy, czaszki, związany ze skorupą, czaszką'

čerpъnъ: ~ sch. *čèpan* 'zrobiony z wypalanej gliny; pokryty dachówką', cs. *уръпънъ* 'testaceus', bułg. *чепенен* 'czaszkowy, dotyczący czaszki';

rus.-cs. *уръпъннѣ* 'gliniany', ros. *чепенной* 'czaszkowy, czerepowy', ukr. *чепенний* (u Żel. *чепенний*) 'dotyczący czaszki, czaszkowy', brus. *чарпанный* 'ts.'. ~

Por. sła. *čerpnik* (dial. też *čerpniak*) 'doniczka', rus.-cs. *уръпъникъ* 'gliniane naczynie'.

O pierwotnym większym zasięgu tego przymiotnika świadczy derywat *čerpъn'a* (zob.).

čerpovъ: ~ dłuż. *čorpowy* 'czaszkowy, czerepowy', głuż. *črjorowy* 'skorupiany', czes. *střepový* 'ts.';

sch. XV w. *Cripovъ* Potok NM, też NM *Cripova* (RJAZ);

ros. u Dala *чепеновой* 'dotyczący czerepu, czaszki'. ~

Od *čerpъ* z suf. *-vъnъ*: *-ovъ*.

W. B. — F. S.

čerpъn'a 'duże gliniane naczynie, rodzaj misy'

~ sła. dial. *čerpъna* 'naczynie gliniane' (SSJ);

sła. dial. *čèpnja* 'gliniane naczynie w kształcie pokrywy służące do pieczenia chleba', sch. *črjèpnja* 'ts.' (dial. też czakaw. *počrèpnja*, Skok ER I 274), bułg. dial. *чрпъна*: *чрпъня* 'ts.' (Gerov; *чрпъn'a* BDial. V 216: Rodopy), *чепенна* 'ts.' (Gerov), maced. *чепна* 'ts.', też *чепенна* 'ts.' (od XVI w., Giannelli Lex. macéd. 36);

ros. dial. *чепення* 'duża gliniana rozszerzona ku górze czasza, rodzaj miski' (Mirtov Don.), *чрпня* 'ceber' (Oпыт, Dal). ~

Por. 1. brus. dial. *чепенень -ня* 'skorupa z garnka' (Nosovič);

2. pol. dial. cieszyńskie *čepanie* 'naczynie', *čepań* 'skorupa, trzop, czerep, naczynie gliniane; łeb' (ustnie od dra F. Bizonia), ukr. dial. *чепення* 'gliniane naczynie: garnek, miska, fajka, drewniana miska, łyżka; pokrywka naczynia; skorupy; żaba; zółw' (KDA m. 138, s. 197—8).

Substantywowizowane adi. *čerpъnъ*, o suf. *-ja* zob. I 82.

W. B.

čerslati čersl'q: **čřsliti čřsl'q** (**čřchliti čřchl'q**) 'odzierać drzewa z kory, zdejmować korę'

čerslati: ~ sła. *čréslati čréslam* 'zdejmować korę; bić' (Pleteršnik). ~

Por. sch. dial. (Chorwacja, Posawina) *črésłiti črésłim* 'garbować skórę przez włożenie jej do naczynia z wodą i rozdrobnioną korą; brudzić, plamić coś, np. sokiem owoców' (RJAZ II 79), cs. *уръслити* 'purpura tingere' (Bernerker SEW I 148), zapewne denominatiwa od *čerslo* 2.

čřsliti: **čřchliti**: ~ stpol. od 1403 r. (Mazowsze) *czyrsliti*: *czyrchlić* 'obdzierać wokół pnia pas kory z bielą, aby drzewo uschło', później też *czerschlić*, zwykle *oczerschlić* 'obić korę drzewa, aby uschło' (Brückner SE 674), w r. 1616 o *ucierzchlenie* sosni albo dębu 'odarcie z kory' (Archiwum Komisji Historycznej III, Kraków 1886, s. 27), dial. (Podhale) *cyrlić* 'obcinać wokół korę na drzewie, aby uschło', smreka *obcyrlić* 'obedrzeć wokół z kory' (Karłowicz SGP), sła. dial. *črchliit'* 'ścinać, zwałać drzewo' (Kálal). ~

Czasowniki oparte zapewne na partic. praet. act. na *-lъ* czasownika *čersti*

čřtq, por. też čerslo 2., čřslz : čřsl'a (čřchl'a). Por. też jednak typ czasowników ekspresywnych na -lati, -liti (I 53—4). Zob. čerti.

Brückner SE 674.

W. B. — F. S.

čerslo 1. 'krój pługa, culter aratri'

~ pol. od XV w. *trzosło* : *trzosło* (w XV w. też wyjątkowo *strosło*) 'krój pługa' (dial. także *čřosno*, Kucala PSM 106; szczegółowo o różnych postaciach zob. MAGP I m. 12, cz. II 37—9, Małecky — Nitsch AJPP m. 98, Dejna AGK m. 573; o rozwoju stpol. grupy *trz-* p. MAGP VIII m. 372, cz. II 79—80), dłuż. *črosło* (dial. też *čresło*) 'ts.', głuż. *čřjósło* (: *črosło*, *čresło*, Pfuhl) 'ts.', czes. dial. *číslo* 'ts.' (Bartoš DSM), u Jungmanna moraw. *čěřislo* 'ts.', sła. *čerieslo* (dial. też *črieslo*, *čreslo*, *čřislo*, *čereslo*, *čerislo*) 'ts.', dial. także o różnych żelaznych przedmiotach (Palkovič SbFFUK XIX 76—8), wsch. *čereslo* 'lemiesz pługa' (Buffa Dlhá Lúka);

bułg. ludowe *чрѣсло* (dial. też *чрѣсло*, *чрѣсло*, *чрѣсло*, *чрѣсло*, Gerov, *чрѣслы* Stojkov Banat) 'krój pługa', dial. 'grube żelazo, którym się tłucze zboże', *чрѣслы* n. 'część radła łącząca lemiesz z dyszlem' (BDial. VI 102: Tracja), maced. *чрѣсло* 'krój pługa';

ros. *чѣрѣсло* (u Dala *чѣрѣсло*) 'krój pługa' (według Dala dial. pld.), ukr. od XVI w. *чѣрѣсло* (dial. też *чѣрѣсло*) 'ts.' (o zasięgu w gwarach zob. Dzen-dzelivskýj Zakarp. II m. 180, UZLP 141, Stieber AJLemk. m. 27). ~

Ze słow.: węg. *csoroszlya* 'krój pługa' (Kniezsa MNSJ I 1, 142—3).

Nomen instrumenti od *čersti čřtq*, o budowie zob. I 103. Dokładny od powiednik: lit. *keřslas* 'narzędzie do puszczenia krwi, nóż do strugania', por. też stpr. *kersle* 'siekiera'. Pierwotne znaczenie 'to, co kroi, nacina', stąd 'duży nóż odcinający skibę z boku, krój pługa'.

Zob. *čerslo 2.*, *čřtadlo*.

Berneker SEW I 148, Trautmann BSW 130, Fraenkel LEW 245, Vasmer REW III 324.

K. P. — W. B. — F. S.

čerslo 2. '(pokruszona, zmielona) kora używana jako garbnik'

~ czes. *tříslo* (dawne też *stříslo*, Jungmann) 'kora np. dębowa, świerkowa używana do wyprawiania skór; pokruszona kora używana jako garbnik', sła. *trieslo* 'garbnik', u Kálala też 'gruba deska, dyl', dial. *črieslo* 'úzka klenba otworu v stene, vrchná část' vchodu', *treslo* 'ogrodzenie wokół ogrodu, zagrody dla owiec splecione z deseczek' (SSJ);

słe. *čréslo* 'suszona kora np. dębowa; pokruszona kora używana jako garbnik', dial. 'opony w orzechu włoskim' (Pleteršnik), sch. dial. kajkaw. *čreslo* 'pocięta lub sproszkowana kora używana jako garbnik' (RJAZ II 79, Skok ER I 338), bułg. dial. *чрѣсло*, *чрѣсло*, *чрѣсло* 'zielona łupina orzecha' (Gerov), maced. dial. *чрѣсло*, *чрѣсло* 'ts.' (Peev MJ XIX 211). ~

Od *čersti čřtq*, pierwotnie nomen actionis: 'cięcie, przecinanie, obdzieranie' > nomen acti 'to, co pocięte, obdarte, kora drzewa'. O budowie zob. I 103—4.

Berneker SEW I 148, Brückner SE 583, Skok ER I 338.

K. P. — W. B. — F. S.

čerslo 3. zwykle pl. *čersla* 'okolice pasa, krzyże, lędźwie, lumbi'

~ stpol. XV—XVI w. *trzosła* (w XV w. wyjątkowo też *strzosła*) pl. 'lędźwie, uda, okolice narządów płciowych', czes. *tříslo* 'pachwina, słabizna', 'kawałek, pas ziemi', sła. *čerieslo* 'kość w nosie', ludowe *čeriesla* pl. 'biodra', arch. 'krzyże', dial. *čréslo*, *čřislo*, *čřjéslo*, pl. *čřislá*, *čřjésłá*, *čerislá*, *čerjésłá*

'dolna część brzucha; słabizna; wnętrzności; okolica narządów płciowych, narządy płciowe; udo, wewnętrzna część ud; błona brzuszna; miednica' (Palkovič SbFFUK XIX 76—7);

stsch. XVI w. *čresla* pl. 'łędźwie, lumbi', scs. *чресла* pl. 'ts.;

strus. *чресла* pl. 'krzyże', rus.-cs. *чресла* : *чресла* pl. 'ts.; biodra; łono kobiece', ros. *чре́сла* pl. (też w cs. postaci *чрѣсла, чресла́*) 'krzyże, pas', ukr. dial. *чресла́* pl. 'łędźwie' (Żel.), 'krzyże' (Hrinčenko). ~

Por. ros. u Dala *чре́сла* : *чре́сел* 'pas' (tu zapewne zapożyczone ze wsch.-słow. lit. *čerėsłas* 'tłumok, torba pasterska, sakiewka', p. Buga ZslPh I 35, Fraenkel LEW 72).

Ścisłe związane z *čerslo* 2. Podstawowe znaczenie 'pas (odciętej kory), opona, przepona' (o używaniu pasa z kory drzewnej jako części ubioru p. Moszyński KLS² I 434—5, tu też w ogóle o pasie jako jednej z najważniejszych pierwotnych części ubioru) > 'okolice pasa, krzyże, łędźwie'. Por. *pojasz*.

Za bezpośrednią podstawę derywacyjną tego wyrazu uważano też *čersz* 'przez, skroś', *čerslo* miałyby być pierwotnie 'przepona, poprzeczna część ciała' (p. Vasmer REW III 323—4).

Porównywano też z lit. *kirkšnīs* 'pachwina', łot. *ciņknis* 'okolica pachwina, pachwina' (Mikkola UG I 94, Měl. Pedersen 413).

Berneker SEW I 148, Brückner SE 583, Vasmer REW III 323—4, Skok ER I 338. — Inaczej o rozwoju znaczenia Schuster-Šewc EW (Probeheft) 46: wychodzi z ogólnego znaczenia 'święta część ciała, talia'. Mało prawdopodobne.

K. P. — W. B. — F. S.

čersti *čřtŏ* 'ciąć, nacinać, wycinać', iter. *čřtati čřtajo*

~ cs. *чръсти чрътъ* 'ciąć, secare', partic. praet. act. *чарълъ*;

rus.-cs. *чръсти чрътоу* : *чрътоу* 'kreślić; czynić bruzdę', strus. *оуерести* (3. sg. aor. *оуерте*, partic. praet. pass. *оуертенъ*) 'nakreślić granice'. ~

Archaiczny typ czasownika wypierany w poszczególnych językach słow. przez iter. *čřtati*: ~ sła. *čřtati čřtam* 'kreślić, rysować, przestarz. 'nacinać, żłobić', u Pleteršnika też 'karczować; rytować, grawerować', sch. nowe od Stulicia *čřtati -tām* 'kreślić, rysować', scs. Supr. *чрътати чрътъмъ* 'ciąć, nacinać', bułg. *чрѣмъ -ѣем* (u Gerova *чрѣмъ -ем*) 'kreślić, zakreślać, zarysować', maced. *чрѣма* 'rysować, kreślić'; strus. *чарътати* 'nakreślić', ros. książkowe *начерѣмать* 'nakreślić, naszkicować, zarysować';

z ros. późna książkowa pożyczka: czes. *čřtati* (u Jungmanna przede wszystkim *čřtati*) -*tām* 'kreślić, nakreślać, szkicować, pisać' (Machek ES² 107), sła. *čřtati* -*tām* 'kreślić (od ręki), szkicować, pisać'. ~

Do ie. (*s*)*ker-* p. *čerti čřtŏ*. Najbliższe odpowiedniki: lit. *kiřsti kertù* 'rąbać, ścinać; kosić', łot. *cirst cęrtu* : *cirtu* 'ciąć, rąbać, ciosać', por. też stind. *krntāti* (nowsze *kártati*) 'tnie, kraje', partic. perf. pass. *krttá-*, awest. *kərntaiti* 'tnie, kraje; zdziera (skórę)', orm. *k'ert'em* 'zdzieram skórę, łupię', alb. *kjëth* (*kertō) 'strzygę'.

Berneker SEW I 172, Trautmann BSW 130, Vasmer REW III 329, Vailant GC III 148—9, Kuryłowicz AI 242. K. P. — W. B. — F. S.

čersz 1. *čersa* 'worek na pieniądze w kształcie pasa, wąska i długa sakiewka obwiązywana wokół pasa'

~ pol. przestarz. od XV w. *trzos -sa* (stpol. XV w. też *czrzos*) 'worek w kształcie pasa do opasywania się pieniędzmi, pas z kieszeniami, otworami na pieniądze' (też dial.: *trzos*, Karłowicz SGP: Tykocin, młpol. *sr*os*, Nitsch

WP IV 131, kasz. *křos*, Lorentz PW, Nitsch WP III 98), przen. 'pieniądze, majątek', dial. kasz. 'napiwek' (Sychta SK), dial. także 'metalowe ozdobne ornamenty na pasie' (Szymczak Domaniewek), sła. dial. wsch. *čeres* 'szeroki męski pas' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka: dawne);

ros. *чѣpec -ca* : *чѣpez -za* (może etymologia ludowa do praep. *чѣpez* p. *čergz* : *čersz*; o związku znaczeń 'przez' : 'pas' p. Potebnja RFV III 101, Trubačev ESSJ 72) 'dawna wąska i długa sakiewka obwiązywana wokół pasa lub nogi' (też dial. np. Melničenko Jaroslavl, Mirtov Don.), ukr. przestarz. *чѣpec -ca* 'skórzany pas na pieniądze', dial. 'szeroki skórzany pas męski' (KDO 471). ~

Miklosich EW 34 na podstawie rus.-cs. *чрѣсъ* rekonstruował cs. *чрѣсъ*.

Pśl. *čersz* < **kert-so-* ma bliski odpowiednik w celt.: stirl. *criss* m. 'pas', szkockie *crioss* m. 'pas, przepaska', cymr. *crys* m. 'koszula, suknia; szata fałdzista' (< **krtso-*). — Według Pokornego IEW 579 pśl. **kerd-so-* i celt. **krd-su-* kontynuują ie. *kerd-* 'przepasywać' : 'pas'.

Por. ros. dial. *чѣпеса* : *чѣпеса* 'pas' (zdaje się wskazywać na związek z *čerslo* 3., nie można więc wykluczyć przynależności pśl. *čersz* do rodziny *čerti čřp*, *čersti čřtq*; por. też pol. w XVII w. wyjątkowe u Potockiego płużne *trzosy* 'kroje pługa').

Rozwadowski WP II 154—6, Berneker SEW I 148, Kuryłowicz Ét. 19, Vasmer REW III 323, Lehr-Splawiński RS XVIII 6.

K. P. — W. B. — F. S.

čersz 2. : *čergz* praep. cum acc. w znaczeniu przestrzennym 'z jednej strony na drugą, w poprzek, przez, poprzek', w znaczeniu czasowym 'w ciągu, przez'; 'z powodu', 'za pośrednictwem, przy pomocy', pld.-wsch. adv. 'z jednej strony na drugą, w poprzek'

~ pol. dial. kasz. *ces* : *čes* praep. cum acc. 'przez, poprzek' (дон zdroj *ces* Źokno), 'w ciągu, przez' (*ces* całą noc), 'za pośrednictwem, poprzek' (p^oosił tã rãbã *ces* mã do miasta), Lorentz GP III 1124, czes. dial. pln.-wsch. (Litomyšl) *cez*, sła. *cez* (wyjątkowo też *cezo*), dial. także *čez* (: *čezo*, *čeze*) praep. cum acc. 'przez, poprzek' (id'em *ces* pol'e), 'w ciągu, przez' (*cez* deň), 'za pośrednictwem, poprzek' (*cez* národní výbory), 'z powodu' (*cezo* mňa), Stanislav DSJ II 606;

sł. *čēz* (arch. *čřz*, dial. też *čřas*, *čřez*, Miklosich EW 115) praep. cum acc. 'przez, w poprzek' (*čez* polje stopati, *čez* reko plavati), 'za, po upływie' (vrnem se *čez* deset minut), 'w ciągu' (*čez* dan), 'ponad, przeszło' (meri *čez* dva metra), 'z powodu' (pritoževati se *čez* draginjo), także adv. *čēz* (arch. też *čřz*) 'po drugiej stronie' (tam *čez* leži vas), 'z jednej strony na drugą' (tam je most, *čez* vozi vlak), sch. przestarz. i dial. *čřz* (w XIV w. *čřesz*, stsch. też *čřiz*, dial. *čřez*, *čéz*, *čes*, *čerez*, p. Popović WslJ V 10—3) praep. cum acc. 'przez, poprzek' (*čřez* goru voda teče), 'w ciągu, przez' (*čřez* svu misu), 'z powodu' (*čřez* njega sam propao), cs. *чрѣсъ* : *чрѣсъ* praep. cum acc. 'w poprzek, przez' (проводить насъ *чрѣсъ* морднѣ; *чрѣсъ* морѣ), cum gen. 'w ciągu' (*чрѣзь* вьсего лѣта слоужити), bułg. *чрез* 'za pomocą, za pośrednictwem, przez' (ще уредя тая работа *чрез* моя приятел) 'z powodu' (мнозина пострада даха *чрез* него, Korečny ESSB I 1, 52);

strus. *чѣресъ* (: *чѣросъ* z kontaminacji z synonimicznymi *skrozě*, *skrozь*, Šachmatov Očerk 153, o kontaminacji przyimków p. Lekov Studia Rospond 63—5) : *чѣрезъ*, też w cs. postaci *чрѣсъ*, *чрѣсъ*, *чрѣзь* praep. cum acc. 'przez,

w poprzek, z jednej strony na drugą' (черезъ Новгородъ; помостиша мостъ черезъ великую рѣку), 'w ciągu' (черось ноуь), 'co jakiś czas' (чересь годъ 'co roku'), 'ponad, przeszło' (поле черезъ зяклад не присоужати), 'wbrew, przeciw' (кто ли черезъ мою грамотоу что оу нихъ возметъ), ros. *через* (dial. też *чериз*, *чириз*, *тириз*) praer. cum acc. 'przez, w poprzek, z jednej strony na drugą' (пройти черезъ лес; мостъ черезъ реку), 'w ciągu' (курить черезъ час), 'za, po upływie' (черезъ несколько минут), 'za pośrednictwem, przez' (передать черезъ приятеля), 'z powodu, dzięki' (черезъ болезнь петь не могу), dial. także adv. *через* 'wbrew, przeciw' (Oпыт Доп.: Pskowskie), *черезь* 'w poprzek' (SRSO), ukr. *через* (dial. też *керез*; *к-* jak w ukr. dial. *скенати* : *скінати*, strus. *оскєпъ*) praer. cum acc. 'przez, poprzek' (черезъ ліс), 'w ciągu' (черезъ ніч), 'za, po upływie' (черезъ якийсь час), 'z powodu' (черезъ помилку), 'za pośrednictwem' (черезъ святихъ до Бога), brus. *чераз* (u Nosoviča *через* : *через*) praer. cum acc. 'przez' (прайці *чераз* лес), 'w ciągu' (письмо прійшло *чераз* тидзень), 'za pośrednictwem, za pomocą' (аформіць справу *чераз* банк), 'z powodu' (*чераз* яго многія пацярпелі), 'ponad, więcej niż' (працаваць *чераз* сілу), dial. 'po upływie jakiegoś czasu' (дождж ішоу нават *чераз* поўдзень 'po południu'). ~

Pierwotna psł. postać *čersъ*. Wygłosowe *-zъ* w *čersъ* pod wpływem przyimków typu *perzъ*, *jъzъ*. W poszczególnych językach słów. trudna grupa spółgłoskowa *čr-* jak nieraz przeszła w *cr > c*. — Ostateczną podstawą jest bsł. adi. *kersa* : *skersa* - 'poprzeczny' < *kert-sa* : *skert-sa* - (do *kertō* : *kirtō* 'tnę', psł. *čersti črtō*) : lit. *skėrsas* : *keřsas* 'poprzeczny', łot. *šķērs* 'ts.'. O paralelnie utworzonym gr. *ἐπι-κάρσιος* (= *ἐγ-κάρσιος*) 'ukośny, poprzeczny' < *ἐπι-καρσιος do ie. (s)*ker-t-* 'ciąć' zob. Frisk GEW I 537. — Najbliżej pod względem funkcji stoi stpr. *kērscha*, *kērschan*, z apofonią *kirscha*, *kirschan* praer. cum acc. 'przez, poprzek; ponad, więcej, niż', por. też łot. NM typu *Cers-upe*. — Pedersen IF V 54—5 uważał *čersъ* za pierwotny loc. pl. od nie zaświadczonego wyrazu pierwiastkowego *(s)*kert* 'cięcie'. Mało prawdopodobne. Najprawdopodobniej bezpośrednią podstawą jest szczytkowo zaświadczony przysłówek *čersъ* (pierwotny acc. sg. od adi. *čersъ, o tym typie adv. zob. *blizъ* adv. : praer.). Por. bałtyckie przysłówki odprzymiotnikowe: łot. *šķērsu* : *šķērsām* 'w poprzek', lit. *skersai* 'ts.'.

Zob. *skrozъ* : *skrozě*, *skvozъ* : *skvozě*.

Pedersen IF V 54—5, Buga RFV LXX 103 (= RR I 435), Endzelin SBE 31—2, Berneker SEW I 148—9, Trautmann BSW 129, Vasmer REW III 320—1, Bajec Besedotvorje IV 125—9, Stang Opuscula 233—4, Pokorny IEW 949—50, Skok ER I 338—9, Kopečný ESSB I 49—52.

W. B. — F. S.

čērša : **čēršъn'a** 'czereśnia, Prunus avium (drzewo i owoc)

čerša : ~ cs. *чрѣша* 'cerasus', bułg. *череша*, dial. też *чep'аша*, *чepéша*, *чирéша*, *чур'аша* : *чрéша*, *чрѣша*, *чрѣша*, *чрѣша* (Gerov, Stojkov Banat 269, BDial. III 191: Ichtiman, VI 104), maced. *чреша*, dial. *čer'áša* (Małecky SW). ~

Por. może wskazujące na tę postać: 1. ros. dial. *чepéшина* 'czereśnia, pojedyncze drzewo czereśni, jeden owoc czereśni' (Oпыт Доп., Dal), ukr. *чepешина* 'pojedyncze drzewo czereśni' (Hrinčenko), u Żel. 'Prunus avium';

2. ukr. dial. *чepéxa* 'gatunek czereśni, Prunus duracina' (Żel., Hrinčenko);

3. ukr. dial. *чepux* 'gatunek słodkich czereśni, czereśnia hodowana' (Leks. Bjuł. II 97);

4. strus. *чepесник* coll. 'czereśnie';

5. stsch. *Črěševo* NM (RJAZ I 821—2), ngr. Τσερέσοβον NM = maced. *Čereševo*, *Četaševo* (Vasmer SG 229).

čeršyn'a: ~ pol. od XVII w. *czereśnia*, stpol. XIV—XV w. *czreszna*, *trzeszna*, *traszna*, *czrześnia*, dial. *czrześnia*, *trześnia*, *strześnia*, *tereśnia*, też ze zmianą *ř-n* > *ř-l*: *czereśla*, *trześla* (por. niżej sch. *trjesla*), kasz. *křeśnia* (z dysymilacją *tř* > *kř*, p. AJK IV cz. II 150), o różnych postaciach fonetycznych i ich zasięgu p. MAGP VIII m. 475, cz. II 84—8, Małecki — Nitsch AJPP m. 306, Dejna AGK m. 479, Zareba AJŚ II m. 232, AJK IV m. 180, cz. II 150—2, głuz. *třešnja*: *třešeň -šnje*, czes. *třešně* (stcz. *třešně*), dial. moraw. *čerešňa* (Bartoš DSM), *střešňa* (Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát), śla. *čerešňa* (też dial., np. Sipos Bükk-Gebirge, *čerešňa*, Buffa Dlhá Lúka), dial. także *čerešeň f.*, *črešna* (Kálal);

śle. *čěšnja*: *črěšnja*, dial. (u Słowenów weneckich, Miklosich EW 34) *čerešnja*, sch. od XVI w. *trěšnja*, dawne od XIV w. i dial. *črešnja*, od XV w. *crešnja* (np. *crešnja*, Elezović Kos.-Met., czakaw. *čryšna*, HDZ I 155: Susak, *čřišnja*: *trišnja*, Moguš Senj), dial. też *trijesla* 'dzika czereśnia' (Vuk), cs. *чрешня*, bułg. dial. *чрешина* (Gerov), *чрешня*, *чрешня*, maced. *чрешина*, dial. też *чрешина* (RMJ);

strus. *чрешина*: *чрошина* (też w cs. postaci *чрешня*: *чрешня*), ros. *чрешня*, ukr. *чрешня*, brus. *чаршья*. ~

Z pld.-słow.: węg. od XIII w. *cserezsnye* 'Prunus avium' (Kniezsa MNSJ I 1, 129—30); z brus.: lit. *čerešnia* (Buga ZslPh I 35), *čeresnia*, *čerešně* 'Prunus insititia' (Kurschat Thes.).

Wędrawna pożyczka kulturowa. Postać *čerša* przejęta (najwcześniej w III—IV w. n. e.) przez Słowian wraz z hodowlą czereśni prawdopodobnie z ludowego łac. *čerieša, *cerasia, *ceresia (retorom. *ceriéscha*, engad. *čiréscha*): łac. *cerasus* 'czereśnia'. Dopuszczano też możliwość pośrednictwa stbaw. *cherssja, *chersse* 'czereśnia'. Źródłem wyrazu łac. jest gr. κέρασος (> κρασία) 'Prunus avium' pochodzenia niejasnego (Frisk GEW I 826—7).

Ostatnio Georgiev VBE 25—6 przyjmuje rodzimość wyrazu: psl. *čeršja < ie. **k^(w)erās-jā* ma być pokrewne tracko-frygijskiej nazwie czereśni zachowanej w gr. κέρασος 'czereśnia' (< ie. **k^(w)erās-jo-*) od ie. **k^(w)erāso-s* 'ciemny, czarny', np. lit. *kéršas* 'z białymi i czarnymi plamami' (przeciw temu Hamp ZslPh XXXI 298—300).

Postać *čeršyn'a* wtórna przez kontaminację z bliskoznacznym *višyn'a*. — Sch. dial. dubrow. *kriješa*, *kriješva*, dawne *kriša*, *krišva* 'czereśnia' z dalmatyńskiego *kris*.

Berneker SEW I 149, Kiparsky GLG 110—1, Schwarz AslPh XL 287—8, Sławski SE I 118, Moszyński PZJP 275—7, Milewski RS XXI 66—7.

W. B.

čeršyn'a zob. *čerša*

čerti *čьro* pln. 'ciąć, nacinać, oddzielać, obłupywać korę z drzew'

~ ukr. dial. *чёрти чпу чреу*, na Zakarpackiej Rusi *чрпту* 'zdziierać korę z drzew', hucul. *ччёрте дерево*: *ччёрно* 'obdarte z kory' (Dzendzelivskýj UZLP 165), brus. dial. *отчери*: *отчери* чертою бревны (Nosović 698 s. v. *чрпта*). ~

Por. pol. dawne ze Statutu litewskiego *oczer* = *oczerchlil* 'zdarł korę z drzew' (Brückner SE 674: stale w prawach bartnych).

Wokalizm inf. wtórny według praes.

Na czasownik ten wskazuje też nowsze *čeriti*: dłuż. *ceriš* 'kreslić; powierzchownie orać; robić bruzdy', głuź. *čerić* 'szurać nogą; orać powierzchownie', ukr. dial. *čepimu -pio -puu* 'oblupywać korę' (Hrinčenko: Zakarpacka Ruś).

Nie należy tu natomiast czes. *čeriti* 'fałdować, marszczyć', sła. *čerit* 'marszczyć, powodować powstawanie drobnych fal', p. Machek ES² 100.

Por. 1. ukr. dial. (na Bukowinie) *прочерпть* 'polana, działka wykarczowana w lesie' (Dzendzelivskij UZLP 165); *чepmúця* : *чepмуце* 'drzewo odarte dookoła z kory' (Żel., Hrinčenko, Dzendzelivskij l. c. : Ruś Zakarpacka, Huculszczyzna);

2. ukr. dial. *чepиn* f. : *чepиnуnа* 'wypalone karczowisko pod uprawę' (Dzendzelivskij l. c.);

3. sła. *čър* f. 'stercząca skała' (co do znaczenia por. należące do tej samej rodziny stisl. *sker* n. 'skała podwodna, rafa', stąd śrdniem. *schere* f. 'wierzchołek skały, rafa').

Prymarny czasownik kontynuujący ie. (s)*ker-* 'ciąć, odcinać, oddzielać'. Dokładne lub bardzo bliskie odpowiedniki: lit. *skirti skiriù* 'dzielić, oddzielać, rozrywać', łot. *šķirt* 'oddzielać, odłączać', stwniem. *sceran*, niem. *scheren* 'odcinać, oddzielać, strzyć', gr. *κείρω* 'obeinam, wycinam, strzygę', stirl. *scar(a)im* (*skerā-mi) 'oddzielam', alb. *sh-kjer* 'rozrywam'.

Zob. *kora*, *čersti čyto*, *čepiti čypo*.

Varbot Etim. 1971 s. 7—8, Trautmann BSW 17, Sławski SE II 471—2, Pokorny IEW 938—40. F. S.

čertz čerta : dial. wsch. **očertz očerta** 'trzcina pospolita, Arundo Phragmites, sitowie leśne, Scirpus silvaticus' (może też inne rośliny bagienne), 'podmokły, bagnisty las'

čertz : ~ sła. dial. *čret* 'bagnisty, moczarowaty las' (Kálal);

sła. dial. (Styria) *črēt -ta* (: *čréta* f.) 'bagniste miejsce porośnięte trawą i niskimi krzakami', też liczne NT (Bezłaj SVI I 121—2), sch. dial. *crēt créta*, kajkaw. *črēt čréta* 'miejsce bagniste, zwłaszcza w lesie', też NM (RJAZ, RMat, Skok ER I 273);

ros. pld. *чepém -ma* 'trzcina, Arundo Phragmites', ukr. dial. *чepém -my* 'trzcina pospolita, Phragmites communis', Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 266 (z ukr.: stpol. XVI w. *czeret* 'trzcina', dial. 'błoto wśród lasu porośnięte sitowiem, trzciną', dial. też *czeret* 'trzcina pospolita', Karłowicz SGP, Nitsche PGT 75), brus. *чapóm* 'Scirpus, Scirpus silvaticus' (Kiselevskij Bot. sl. 118), dial. też 'Phragmites communis' (Šaternik Červ.), poleskie *чepóm* 'ts.' (Tolstoj SGT 203). ~

očertz : ~ ros. pld. *оуспém -ma* (dawne też gen. *оуспемá*; *оуспem*, *оуспемь*) 'trzcina, Arundo; marzycza, Schoenus; trzcinnik, Calamagrostis; sitowie, Scirpus lacustris', też 'zarośla tych roślin', ukr. *оуспém -my* 'Scirpus; Phragmites', *оуспému* : *оуспемá* pl. 'zarośla rośliny Scirpus', dial. też 'Typha angustifolia, Typha latifolia' (Slav. Leks. 40: Żytomierz), 'miejsce porośnięte trzciną' (Żel.), 'nizina porośnięta trawą' (KDO 289), 'głębokie urwisko', Marusenko Polesze 239 (z ukr.: pol. dial. *oczeret* 'trzcina pospolita, Schoenoplectus palla', *oczerety* pl. 'bagniste miejsca porośnięte sitowiem, szuwarami itp.'), brus. dial. *auapóm* 'Scirpus silvaticus' (Kiselevskij o. c.).

Zaliczane tu niekiedy czes. *střítež* w NM jak stczes. *Třítež*, *Střítež* należy raczej do psł. *črtežь*, p. Machek ES² 588—9.

Zapewne do *čerti čerφ* 'ciąć', o suf. *-ta* zob. II 36. Roślinę nazwano by od

ostrzych szablanych liści (paralela germ. u Bernekera SEW I 150). Pierwotnie więc nomen agentis 'to, co tnie, kłuje'. Nazwa terenu, jak często, od zarastających go roślin (Tolstoj SGT 203). — Co do nagłosowego *o-* we wsch.słów. postaci *očerta* por. *obolnaje*.

Berneker SEW I 150, Vasmer REW III 324, Merkulova ORNR 47—8, Kurkina Etim. 1967, s. 131, Schütz GTS 50, Skok ER I 273.

K. P. — W. B.

čert'a zob. čft'a

červatъ červata červato 'z dużymi wnętrzościami, z dużym, wydętym brzuchem, brzuchaty, pękaty', červata 'brzemienna'

~ dłuż. *čřowaty* 'z dużymi wnętrzościami; mający chore jelita, wnętrzości; dotknięty przepukliną woreczka jądrowego (o bydło)', głuź. *čřjewaty* 'z dużymi wnętrzościami' (Pfuhl);

sł. *čřevāt -āta* 'brzuchaty, pękaty', *čřevata* 'brzemienna' (Pleteršnik),

cs. *чрѣватъ* 'ventriosus', *чрѣвата* 'brzemienna';

ukr. *чepедmий* 'brzuchaty, pękaty', *чepедmа* 'brzemienna'. ~

Od *červo*, z suf. *-atъ*.

W. B.

červicъ zob. červikъ

červikъ červika : dial. zach. červicъ červica 'bucik, trzewik'

červikъ: ~ pol. od XV w. *trzewik -ka* (zwykle pl. *trzewiki*) 'rodzaj lekkiego obuwia, but z cholewką lub bez niej, sznurowany, dawniej też nie sznurowany' (dial. *trzewik* : *strzewik*, Karłowicz SGP, Małecki — Nitsch AJPP m. 400, Nitsch DPŚ, Zareba Siołkowiec, Olesch Sankt Annaberg; *tševik* 'trzewik sznurowany lub zapinany', Tomaszewski GL), dłuż. dial. *čřevik -ka* dem. do *čřev* 'but', głuź. XVIII w. *čřivik (čřivok)*, p. Schuster-Šewc EW (Probeheft) 45, czes. dial. laskie *střevik -ka*, pl. *střeviky* 'niski lekki but, półbut' (Lamprecht Opava), sła. dial. *čřievtky* pl. 'trzewiki' (Kott);

bułg. dial. *чрѣвук* 'trzewik, bucik' (Gerov, Umlenski Kjustendil);

strus. *чрѣвникъ* 'trzewik, bucik, but', ros. *чрѣвѣуку -ка*, pl. *чрѣвѣуку* (dial. *чрѣвѣуку*) 'kobiecy bucik, zwykle z wąskim nosem i na obcasie, w ogóle kobiecey pantofel', dial. 'skórzane obuwie robocze', dial. także 'zoładek świński napelniony kaszą' (Vachros Naimenovanija obuvi 192), ukr. *чрѣвѣуку -ка*, pl. *чрѣвѣуку* 'trzewik, pantofel, kamasz', brus. *чрѣвѣуку -ка* pl. *чрѣвѣуку* 'ts.' (dial. także *чрѣвѣуку*, Nosovič, poleskie np. *чрѣвѣуку, чрѣвѣуку* pl., Leks. Poles'ja 317). ~

Z brus.: lit. *čerevėkas*, dawne i dial. *čeverėkas* 'trzewik' (Buga ZslPh I 35, Fraenkel LEW 73, Otrębski GL I 374).

červicъ: ~ stpol. XV w. *trzewic*, pl. *trzewice* (też z nagłosowym *czrz-* dem. *czrzewiczek*) 'sandał', może też 'bucik, trzewik', pol. dial. *trzewic* : *strzewic -ca*, pl. *trzewice* : *strzewice* 'trzewik, bucik (ponad kostkę)' (Karłowicz SGP, Małecki — Nitsch AJPP m. 400), czes. *střevíc -ce* (stczes. też *čřevíc, třevíc*) m. 'niski but, zwykle lekki lub do użytku domowego; dawna miara długości, stopa', sła. dial. *čřevíc* 'rodzaj obuwia, półbut' (Kálal). ~

Por. sła. książkowe *čřievica* (dial. *čřevica, čřevica*, Kálal) 'trzewik, bucik', sch. od XVII w. *čřevljica* f. 'but, bucik', ros. dial. *чрѣвѣуку* f. pl. 'kobiecy obuwie, trzewiki' (Dal, Mełničenko Jaroslavl).

Derywaty od *červъjъ*, o suf. *-kъ* : *-cъ* nawarstwiających się na pierwotne *-i* podstawy derywacyjnej zob. I 91, 97.

W. B. — F. S.

5. ros. dial. pln. *чeрeвiтъ* рыбу 'patroszyć (też o ptakach)' (Dal).

Dem. 1. *červъce*: ~ stpol. XV w. w terminologii botanicznej *trzewce*, *strzewce*, czes. u Jungmanna bot. *střevce*, sła. *črievce*, dial. *črevce* (Kálal); sła. *črěvce*, sch. *crijèvce* -ca : -ceta, cs. *чрѣвѣце* ('chorda') : *чрѣвѣсьце* ('ventriculus'), bułg. dial. *чeрeвѣцѣ* : *чрeвѣцѣ* : *чрeвѣцѣ* (Gerov), maced. *чрeвѣцe*; strus. *чрѣвѣце* : *чрeвѣце* ('struna'), ros. dial. pln. *чeрѣвѣцe* ('futro z brzucha zwierzęcia', Dal), ukr. *чeрeвѣцѣ*, brus. dial. poleskie *чѣрѣвѣцѣ* ('brzuch pszczoły', Leks. Poleszja 364); ~

2. *červъko*: ~ dłuż. *črówko*, głuż. *črjewko*, czes. *střívko*, sła. *črievko*;

ros. dial. *чeрѣвѣкo* ('dziecko', Dal), ukr. *чeрeвѣкo* (Hrinčenko); por. brus. dial. *чeрeвѣкu* : *чeрѣвѣкu* f. pl. 'podroby', przen. 'własne dzieci' (Nosovič). ~ Do ie. (s)ker- 'ciąć', p. *čerti*, *čersti*, *kora*, *skora*. Pierwotne znaczenie 'coś wyciętego, (wycięte) wnętrzości zwierzęcia', por. 1. sch. *crēvār-ára* 'szewc', maced. *чрeвap* 'ts.', 2. *kora*, *skora*, 3. lit. *skilvis* 'żołądek' : *skėlti* 'rozplatać, rozłupać, rozszcześcić'. Z suf. -vo, zob. Specht UID 79. Ten sam suf. w lit. *piļvas* 'brzuch, żołądek' : *piļti* 'łać, sypać, napelniać' (Fraenkel LEW 593). Według Skoka ER I 275 pierwotnie urzeczownikowiony przymiotnik na -vъ, zob. *červъnъ*. — Ten sam pierwiastek w bliskim znaczeniowo stpr. *kērmens* 'brzuch, żołądek'.

Berneker SEW I 150—1, Persson Beitr. 786, Janzén ZslPh XV 56, Trautmann BSW 128, Vasmer REW III 319, Pokorny IEW 940.

W. B. — F. S.

červъ červi m. (często pl. **červъje**) : **červъjъ** 1. *červъja* 'obuwie skórzane, but, trzewik, calceus'

červъ, pl. *červъje*: ~ połab. *criv* m., pl. *crive* 'but, trzewik', dłuż. *črěj* -ja (dial. *črěj*, *črěv -wja*), pl. *črěje* (w XVI w. u Jakubicy *črěvce*) 'but, trzewik; miara długości, stopa', głuż. *črij* -ja (dial. *črěj* m., Michalk Neustadt) 'bucik, trzewik', w XVI w. u Warychiusza *čriwi* pl. 'trzewiki, buty', czes. dial. *střív* m., pl. *střívě* 'bucik, trzewik', stczes. *střeví* : *třeví* n. 'obuwie' (Jungmann);

sła. dial. rezj. *črívje*, *črívje*, *črěvje* m. pl. 'trzewiki' (Slav. Leks. 214), sch. dial. czakaw. XVI w. *črev* 'but, calceus' (Vrančić), dziś *crive* pl. 'buty' (Jurišić Vrgada), cs. *чрѣвѣце* n. 'sandalium', bułg. dial. *чрѣвѣцe* : *чрѣвѣцe* m. pl. 'trzewiki, buciki' (Gerov);

strus. *чeрeвѣцe* n. 'rodzaj obuwia z jednego kawałka skóry; miękki bucik, pantofel; skóra; futro z brzucha zwierzęcia' (Srezn., Vachros Naimenovanija obuvi 191—2). ~

červъjъ: ~ stczes. *třeví* m. 'but, calceus' (Flajšhans Klaret);

sła. *črěvelj* -vlja, dial. *črěvelj* -vlja (obie postaci od XVI w.) 'but na twardej podeszwie sięgający zwykle ponad kostkę', dial. 'miara długości, stopa; okucie koła' (Pleteršnik), scs. Mar. *чрѣвѣцe* m. 'sandał, but', cs. *чрѣвѣцe* -вѣцe (rzadko) -вѣцe 'ts.';

strus. może *чeрeвѣцe* m. = *чeрeвѣцe*, rus.-cs. *чрѣвѣцe* (p. Vachros l. c.). ~

Por. 1. (wtórne oparte na pl. *červъje*, p. Vaillant GC II 70): sch. *črěvlja* f. (stsch. XIII w. *črěvlja*, dawne od XVI w. i dial. *črevja*, u Belostenca *črevlja*, często w pl. *črevlje*, *črevje*) 'but, bucik', maced. dial. *чрeвѣцe* pl. 'rodzaj płytkego obuwia, pantofle' (RMJ);

2. (wtórnie na podstawie pl. od *červo*): sch. dial. (Boka Kotorska) *črěva* f. 'but, bucik' (Vuk);

3. rus.-cs. *чрѣвѣцe* : *чрeвѣцe* 'obuwie';

4. nomina w znaczeniu 'szewc, sutor': a) dluž. *črejar*, głuź. *črijeř*, śle. *črèvljar -rja* : *črevljár*, sch. od XVI w. *crèvljār*, dial. *crèvār -ára* (RJAZ), maced. *чрешар*, rus.-cs. *чрешарь*;

b) połab. *crivnēk*.

Do psł. *červo* oznaczającego też 'skórę, zwłaszcza z brzucha zwierzęcia' : 'obuwie', dial. *červjъ* 'skórzany'. O budowie zob. I 83.

Berneker SEW I 151, Sobolevskij AslPh XXXIII 610, Persson Beitr. 786, Schrader RIA 354, Vachros Naimenovanija obuvi 191—3, Vasmer REW III 319, Vaillant GC II 70. W. B. — F. S.

červъse zob. **červo**

červъjъ 1. zob. **červъ**

červъjъ 2. *červja červje* wsch. 'zrobiony ze skóry, z futra (z brzucha zwierzęcia)' ~ strus. XVI w. *чрєвнн* 'zrobiony ze skóry, z futra', ros. przestarz. *чрєвнн -вья -вье* 'ts.', u Dala *чрєвнн мех* 'futro z brzucha zwierzęcia'. ~ Por. ros. dial. (Psków) *чрєвнн* 'drogi, miły, serdeczny', Opyt Dop. (co do znaczenia por. ros. dial. *чрєво* 'dziecko').

Od *červo* 'skóra, futro z brzucha zwierzęcia' (dial. wsch.), z suf. *-ъjъ*. W. B.

červъko zob. **červo**

červъпъ *červyna červno* adi. od *červo*

~ pol. *trzewny* (już stpol., dawne też *strzewny*, L.), dial. śli. *třevnī* (Lorentz PW), głuź. *črjewny*, czes. *střevní*, śła. *črevný*;

śle. *črèven* (Pleteršnik) : *črevēsen*, sch. *črījevni* (RMat., RJAZ), scs. *чрєвннъ*, bułg. *чрєвен -вна* (też u Gerova), maced. *чрєвен*;

strus. *чрєвнннн*, ros. przestarz. *чрєвнннн*, dial. *чрєвнннн* ('dotyczący wnętrzości; miły, drogi', Dal), *чрєвнннн* ('świeży, nie oczyszczony, nie rozplątany, cały, o rybie', Opyt), ukr. *чрєвнннн* (u Żel. *чрєвнннн*). ~

Por. 1. pol. dawne *trzewowy* : *strzewowy* (L.), głuź. *črjewowy*, czes. *střevový*, śła. *črevový*;

2. ros. dial. *чрєвнннн* 'miły, drogi' (Dal).

Z suf. *-ннъ*. W. B.

čerzъ zob. **čersъ 2**

česadlo : dial. zach. **česakъ** *česaka* : wsch. **česalъka** 'narzędzie do zeskrobywania, zdrapywania, oczyszczania przez czesanie'

česadlo : ~ pol. u L. *czesadlo* 'grzebień, zgrzebło' nie poparte przykładem, dial. 'przyrząd do czesania lnu (gwoździe wbite w beleczkę)' (Zaręba Siołkowiec), też 'szczotka do czesania lnu' (Falińska PST: Śląsk), kasz. *čłosadlo* : *čłosadlo* : *čłesadlo* 'siekiera ciesielska' (Sychta SK, też śli. *čósadlo* 'ts.', Lorentz PW), 'szczotka do czyszczenia włókna' (Sychta SK, AJK VI cz. II 105), głuź. *česadlo* 'zgrzebło', czes. u Jungmanna *česadlo* 'ts.' (za L. też 'grzebień'), śła. *česadlo* 'przyrząd do czesania wełny; zgrzebło';

sch. od XVI w. *česalo* (dial. też *česälo*, Skok ER I 312) 'zgrzebło', bułg. dial. *чєсало* : *чєсало* 'przyrząd do czesania lnu, wełny; zgrzebło' (Gerov), maced. *чєсало* 'zgrzebło';

ukr. dial. *чєсало* 'zgrzebło' (o zasięgu zob. Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 232). ~

Ze słow.: rum. *șesălă*, dial. *cesălă* f. 'zgrzebło; lekka brona' (Mihăilă Impr. 52).

Por. 1. ros. dial. *чешило* 'przyrząd do czesania' (Dal);

2. czes. *čechradlo* 'przyrząd do czesania bawełny'.

česako: ~ pol. *czesak -ka* 'wałek opatrzone szczotkami stanowiący część maszyny do czesania, greplarki', dłuż. *cesak -ka* 'grzebień', głuż. *česak -ka* 'grzebień', 'siatka przed młynem wodnym lub odpływem wody ze stawów rybnych', czes. *česák -ka* 'urządzenie do zbierania owoców' (Přir. slov.), dial. 'hřbítko' (Kott Dod. DSM), sła. *česák -ka* 'przyrząd do czesania lnu, konopi, wełny', 'zgrzebló'. ~

česalska: ~ ros. *чещалка* 'przyrząd do czesania włókien', ukr. *чещалка* 'zgrzebló' (o zasięgu zob. Dzendzelivskýj l. c.), brus. *чещалка* 'przyrząd do czesania włókien'. ~

Od *česati čěšp*, o budowie zob. I 114, 90, 94.

W. B. — F. S.

česakъ zob. **česadlo**

česalъka zob. **česadlo**

česati čěšp 'drapać, skrobać, grzebać, przegrzebywać', 'coś zbitego, zgęszczonego wyrównywać, wygładzać' (zwłaszcza 'przyglądzać, porządkować włosy, sierść grzebieniem, szczotką, pectere; oczyszczać, porządkować włókno'), 'rwać, drzeć, wydzierać, wrywać, zrywać, zgarniać owoce, carpere', pñ. 'ciąć, obcinać, obciosować', 'szybko iść, bieć', perf. *česnŕi česnŕp*

~ pol. *czesać czeszę* 'porządkować, przyglądzać włosy, sierść grzebieniem, pectere' (w tym znaczeniu stpol. od XV w. i dial. *czosać czeszę*), 'oczyszczać włókno lnu, konopi lub wełnę' (od XVI w. *czosać*, dial. *czosać : czesać*), przestarz. 'szybko iść, bieć, kłusować' (w tym znaczeniu już w XVI w. *czosać*), stpol. XV w. *czosać* też 'całą garścią zrywać np. owoce, carpere', XVI w. 'czyścić zgrzeblę, o koniu; czyścić, szczotkować', 'drapać' (u Kn. *czesać rybę* 'skrobać, zdrapywać łuski'), dial. także 'grzebać' (Karłowicz SGP), kasz. 'posługiwać się toporem przy obróbce drzewa lub kamieni' (Syhta SK), połab. *cesat cisē* 'czesać szczotką, szczotkować', dłuż. *cesas cešu* 'pectere; oczyszczać np. włókna lnu; szczotkować; czyścić zgrzeblę', głuż. *česac česu* : *česam* 'ts.', *česac so* także 'drapać się, sich schuppen' (Pfuhl), czes. *česati čěši* : *čěšu* : *-sám* 'pectere', 'oczyszczać włókna lnu, wełnę', 'zrywać owoce, trhati, sklízeti, škubati' (też dial. np. laskie *čosat* 'zbierać owoce'), 'tluc, bić', dawne też 'drapać, zochrać', 'bieć, pędzić' (Jungmann, także dial. *čásat* 'iść długimi krokami', Bartoš DSM), dial. też 'trzeć', *ogaři čásali chrústy* 'sešlehovali' (Bartoš DSM), *oč'esad* 'odrzec (z pieniędzy)' (Lamprecht Opava), sła. *česat -še* 'pectere', 'oczyszczać włókna lnu, wełnę', 'czyścić zgrzeblę np. konia', 'szarpać, targać', 'bić, uderzać';

sła. *česati čěšem* 'rwać, zrywać, drzeć, szarpać', 'pectere; czyścić zgrzeblę', sch. od XVI w. *česati čěšēm* 'skrobać, drapać', 'pectere' (w tym znaczeniu dial. czakaw. na Cresie *cesät*), 'czyścić zgrzeblę, np. konia', dawne XVII—XVIII w. 'drzeć np. pierze, zrywać owoce, kwiaty' (RJAZ), dial. w Dalmacji *česati masline* 'zbierać, zrywać' (Vaillant RES XXII 19), scs. *чесати чеша* 'zrywać, zbierać (owoce)', bułg. *чеша -eu* 'drapać (świerzbijące miejsce)', 'pectere; czyścić zgrzeblę np. konia; oczyszczać wełnę, włókna lnu', dial. 'bić, uderzać' (Gerov, też *чещам* 'uderzać kogoś słabo go dotykając', BDial. II 300: Rodopy), maced. *чеша* 'drapać', 'pectere' (też dial. *čěsam* : *čěša*, Małeckí SW);

strus. *чесати -шоп* 'pectere', 'zrywać, zbierać' (to też ros.-cs., Dal), ros. *чещать чешу чешешь* 'drapać', pot. 'pectere', 'oczyszczać włókna lnu, wełnę';

'energicznie coś robić', dial. 'biec, isć prędko' (Opyt Dop., Dal), ukr. *чечаму чечу чечу* 'pectere', 'oczyszczać włókna lnu, konopi, czesać, miedlić', 'energicznie coś robić', u Hrinčenki też 'bić, rąbać np. mieczem', 'isć, bieć', brus. *чачаць чачу чачу* 'pectere', 'czyścić len, wełnę' (też dial. np. Leks. Polesja 271), 'drapać, skrobać' (też dial. np. Šaternik Červ.), 'ciosać, obciosywać toporem', dial. też 'smagać, chłostać', *чечача* 'wzajemnie kąsać się zębami, o zwierzętach' (Nosovič), pot. i dial. *чачаць* 'szybko isć, mówić'. ~

Por. 1. z uogólnieniem -š- z praes.: pol. dial. śli. *češac -šają* 'oczyszcza len' (Lorentz PW), sch. *čěšati čěšēm* 'drapać, skrobać; oczyszczać wełnę; czyścić zgrzeblem np. konia';

2. nomen deverbale *česz*: czes. dial. laskie *čos* nomen actionis do *čosat'* 'zbierać owoce', ros. dial. *чoc* nomen actionis do *чечамь*, 'świerzb u bydła' (Dal), ukr. dial. *чoc* 'świerzb' (Hrinčenko).

Perf. *česnŏti*: ~ pol. dial. *czesnąć* 'lunać nagle, silnie', głuź. *česnyć -nje* 'uczesać; oczyścić szczotką, zgrzeblem', czes. dial. *česnúť, rozčesnúť* 'złamać, rozszczepić, o gałęziach' (Kott Dod. DSM), śl. *česnúť* '-ne' 'trzasnąć, uderzyć'; śl. *čěsniti čěsnem* 'uderzyć', maced. *чешне (ce)* dem. do *чеша*;

ros. dial. *чешнуть* 'uderzyć' (u Dala w tym znaczeniu też *чычнуть*), 'podrapać; poczesać', ukr. *чешнути -ну -неи* 'poczesać; uderzyć';

por. czasownik imperf.: bułg. dial. u Gerova *чешна -неи* 'drzeć, rwać; odłamywać' (też *чешам* 'odcięty'), maced. *чешне* 'rwać, łamać' (RMJ). ~

Kontynuuje ie. *kes-* 'drapać, skrobać, przegrzebywać, przeczesywać', z wokalizmem -o- zob. *kosa*. Brak dokładnych odpowiedników ie. Z tym samym wokalizmem: gr. *κέσκειν* n. 'pakuły, kłaki' (*kes-kes-on, z reduplikacją), por. też śrnl. *cir* f. 'grzebień' (*kēs-rā). Ie. odpowiedniki czasownikowe różnią się wokalizmem: lit. *kàsti kasù* 'ryć, grzebać, kopać', iter. *kasŏti* 'skrobać, drapać; czyścić zgrzeblem', łot. *kast kasu : kašu* 'grzebać; grabić', *kasŏt* 'drapać, skrobać; zdzierać, obłupiać; grzebać; grabić; chłostać, bić', gr. *ξάινω* 'czesać, zwłaszcza o wełnie, gręplować; tkać; roztrzaskać, zdruzgotać' (**ks-en-*), *ξέω* 'strugać, ciosać, wygładzać drewno; rzeźbić; czyścić, polerować' (**ks-es-*).

Podstawowe znaczenie 'drapać, skrobać, grzebać, przegrzebywać' > 'coś zbitego, zgęszczonego wyrównywać, wygładzać (włos, włókno)', 'rwać, drzeć, wydzierać, wyrywać, zrywać, zgarniać', z wtórną specjalizacją w kierunku 'ciąć, obcinać, obciosywać'. O rozwoju znaczenia 'drapać, drzeć, obdzierać, ciąć' > 'szybko isć, bieć' p. Jacobsson ScSl IV 304—5 (inaczej nie przekonująco Machek ZslPh XVIII 21—2), por. pol. *drapnąć* 'uciec', *rwać* 'szybko bieć', brus. *дрпачь* 'uciekać'. Znaczenie 'zrywać (kwiaty, owoce)' Vaillant RES XXII 19 tłumaczy deprewerbacją pierwotnych formacji prefiksalnych typu *otčesati*, co zresztą nie wydaje się konieczne: 'drapać', 'drzeć', 'rwać' to znaczenia bardzo bliskie i mogące się wzajemnie wymieniać.

Meillet MSL XIV 338, Bezzenberger BB XXVII 168, Berneker SEW I 151—2, Brückner SE 77, Trautmann BSW 119—20, Sławski SE I 120, Vasmer REW III 329—30, Machek ES² 100, Jacobsson ScSl IV 300—7, Kuryłowicz AI 365, IG 201, Vaillant GC III 251, 319, Skok ER I 311—2, Pokorny IEW 585—6. W. B. — F. S.

česla zob. česl'ъ

česliti zob. česl'ati

česlo zob. česl'ъ

česl'a zob. česl'ь

česl'ati česl'ajǫ : česliti česl'o : čechl'ati čechl'ajǫ zach. i pld. 'drapać, skrobać, grzebać, przegrzebywać, trzeć, przeczesywać, rozczesywać, czesać'

česl'ati: ~ sło. česl'jati -ām 'razčesavati ili trgati v pramene' (SSKJ), dial. 'zgarńać, zrywać, np. liście' (Pleteršnik), sch. od XVI w. česl'jati česl'jām (też dial. česl'jät česl'jām, Elezović Kos.-Met., czakaw. česlät, HDZ I 155) 'czesać włosy', 'czesać, gręplować wełnę', 'drzeć pierze', bułg. dial. česl'am 'porządkować włosy' (Umlenski Kjustendil), maced. česl'a 'czesać'. ~

česliti: ~ dłuż. cesliš -im 'oskrobywać rybę z husek';

bułg. dial. česl'a -uu 'czesać' (Gerov). ~

čechl'ati: ~ pol. dial. kasz.-śl. čexl'ac -ajǫ 'czyścić', 'skrobać jarzyny' (Lorentz PW, AJK I m. 39, cz. II 117), czes. dial. moraw. čechlat sa -chl'u sa 'ocierać się, trzeć się' (Bartoš DSM), wałaskie čechlat 'rozczesywać wełnę' (Svrák Karlovice), śl. dial. wsch. čexl'ac 'trzeć o coś' (Buffa Dlhá Lúka);

sło. dial. (np. Bela Krajina, Tominec Črni vrh) čehljati -ljām 'delikatnie skrobać, drapać', 'czesać len', čehljati se 'trzeć się, ocierać się, o zwierzętach', prekmurskie čohljati -ljām 'delikatnie drapać, skrobać, pocierać' (Pleteršnik). ~

Por. pol. dial. kasz.-śl. čechlić 'czyścić', 'skrobać jarzyny: obcinać korzonki i wąsy marchwi, brukwi, buraków, skrobać z grubsza ziemniaki' (Karłowicz SGP, AJK I m. 39, cz. II 117, Lorentz PW: čexl'ac), ukr. dial. čexonimiu 'obcinać, ciąć ostrym nożem' (Žel.).

Od česati. O suf. -l- częstym w czasownikach ekspresywnych p. I 53—4. W poszczególnych językach słow. możliwa też derywacja od česl'ь. Na pierwotne česl'ati : česliti nawarstwiły się nowsze čechl'ati, čechliti. Por. čechrati.

Machek ES² 96, Skok ER I 311.

W. B. — F. S.

česl'ь česl'a : česla (česl'a) : česlo dial. zach.-pld. 'narzędzie do zeszkrobywania, zdrapywania, wygładzania, żłobienia, przeczesywania, obcinania'

česl'ь: ~ głuź. česel -la 'grzebień', 'szczotka', 'krzywy topór';

sło. česelj česl'ja 'zgrzebło', dial. 'grzebień' (np. doleńskie, Pleteršnik, SSKJ), 'grzebień do czesania lnu' (wsch. Styria, Pleteršnik), dawne też česelj česl'ja 'grzebień; zgrzebło', także čehelj -hl'ja 'zgrzebło' (SSKJ), 'grzebień do włosów' (Pleteršnik), sch. od XVI w. česalj česl'ja : česl'ja (dial. czakaw. česal, HDZ I 155, kajkaw. od XVII w. česelj) 'grzebień', dial. (Hercegowina) 'mały plaster wosku zrobiony przez pszczoły w ciągu jednego dnia' (RJAZ), cs. česl' 'grzebień', bułg. česl'a 'grzebień' (też dial., Gerov, Umlenski Kjustendil: česl'a), maced. česl'a -uu 'grzebień', 'zgrzebło'. ~

česla (česl'a): ~ pol. dial. ptn.-kasz. čosla 'narzędzie do żłobienia w drzewie' (AJK VII m. 337, cz. II 179—80, Lorentz PW), rzadko 'szczotka do czyszczenia lnu' (AJK VI cz. II 105), śl. čosla 'siekiera ciesielska', česla 'szczotka do czyszczenia lnu' (Lorentz PW), w tych znaczeniach też dem. čoslelka, česlelka, čosolka (AJK VI l. c., VII l. c., Syeha SK, Lorentz PW), dłuż. ceslica 'rodzaj topora', czes. česle f. pl. 'drewniane lub żelazne tyczki przed młynem wodnym lub odpływem wody ze stawów rybnych';

sło. česla bot. 'Berberis vulgaris', čehlj'a 'zgrzebło', 'die Patsche der Strohecker' (Pleteršnik). ~

česlo: ~ pol. dial. kasz. čosłǫ 'narzędzie do żłobienia w drzewie' (AJK VII m. 337, cz. II 180);

sło. dial. (Bela Krajina) česl'o 'grzebień' (Pleteršnik). ~

Por. 1. sła. *česeň -sně* 'grzebień' (Jungmann, Kálal), p. Vaillant SI IX 495 dopatrujący się tu suf. *-en-*;

2. pol. dial. kasz. *čosník -ka* 'grzebień' (Sychta SK).

Do *česati česq.* O budowie zob. I 103—6.

Berneker SEW I 152, Trautmann BSW 120.

W. B. — F. S.

česnoŕi zob. česati

česnъ česnu pld. : česnъkъ 1. *česnaka* (zwłaszcza pln.) 'czosnek, Allium sativum' *česno*: ~ sła. *česen -sna* 'czosnek, Allium sativum', divji *česen* 'czosnek niedźwiedzi, Allium ursinum', sch. *česan -sna* (dial. czakaw. *česän česna*, kajkaw. *česen*, Skok ER I 312) 'ząbek czosnku' (od XVII w.), dial. (od XV w.) 'Allium sativum', bułg. *чѣсн* 'Allium sativum', dial. także 'ząbek czosnku' (Gerov, Stojkov Banat: *чѣсен -ене*), maced. *чесен* pl. *чесни* (dial. też *чешен* pl. *чешни*) 'ząbek czosnku'. ~

Por. 1. sch. *čěsno* (dial. *čěsno*, Elezović Kos.-Met.), *čè(h)no* 'ząbek czosnku', bułg. dial. *чесне* 'ts.' (Gerov);

3. bułg. dial. *чѣсна* f. 'ząbek czosnku' (Gerov Dop.);

3. utworzone zapewne na gruncie poszczególnych języków słow. derywaty: a) z suf. *-jъ*: sła. dial. *čésenj -snja* 'Allium sativum' (Pleteršnik), sch. *čěsanj -šnja* (dial. czakaw. *čěsenj cesnjä*, Skok l. c.: Cres, także *čěnj*) 'ząbek czosnku', maced. dial. *чешен* pl. *чешни* 'ts.';

b) z suf. *-ikъ*: pol. dial. *cosník -ka* (Górnowicz Malbork), *cesník*, *cosnyk -ku* (Małecki — Nitsch AJPP m. 289), kasz. *čosník -ka* (Lorentz PW, Sychta SK) 'Allium sativum', czes. dial. *česník -ku* 'ts.' (Malina Mistfice), sła. dial. zach. *čěsnik -ka* (u Pleteršnika *česník*) 'ts.', ukr. *часнік -кы* (dial. też *чєснік*, *чоснік*, *чїснік*, Hrinčenko, Żel., Makowiecki Sł. bot. 21—2) 'ts.', brus. dial. *часнык*, *чоснік* 'ts.' (Kiselevskij Bot. sl. 12);

c) z suf. *-akъ*: pol. dial. *czosnak -ku* 'Allium sativum' (według SWil. 'Teucrium scordium', Karłowicz SGP), *cesnak* (Małecki — Nitsch l. c.), kasz. *čosnäk* 'Allium sativum', gluż. *česnak*, *čosnačk* 'czosnaczek, Alliaria', czes. *česnáček -čku* 'ts.', sła. *cesnak -ku* (dial. też *česnak*) 'Allium sativum', sch. od XVII w. *čěšnjäk -áka* (dial. czakaw. *čěšnjäk*, Rasprave JAZU I 24) 'ts.', ukr. dial. *česnak* 'ts.' (Makowiecki o. c. 22).

česnъkъ: ~ pol. od XIII w. *czosnek -nku* (dial. też *czosnek czostku*, *czostek -stku*, Karłowicz SGP, Małecki — Nitsch l. c., Dejna AGK m. 324, kasz.-sli. *čosk -ku*: *čonsk*: *čw*nsk*, Lorentz PW) 'Allium sativum', czes. *česnek -neku* (stczes. *česnek česenku*) 'ts.', sła. dial. *česnok* 'ts.' (Kálal), *cesnek* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka);

sła. *čěsnek česenka*: *česneka* dem. od *česen* (Pleteršnik), sch. dawne (Della Bella, Stulić) *česának -nka* 'ząbek czosnku' (RJAZ);

strus. *чеснокъ* 'Allium sativum', ros. *чеснок -ка*: *-кы* 'ts.' (już w XVII w., p. Kotkov Očerki 83, 263), ukr. dial. *časnok*, *česnok*, *čisnok* 'ts.' (Makowiecki l. c.), brus. *часнóк часнакы* 'ts.'. ~

Z brus.: lit. *česnākas* 'czosnek' (Fraenkel LEW 73).

Postać *česnъkъ* wskazuje na pierwotny temat na *-ŕ-* rozszerzony suf. *-kъ* (Meillet Ét. 453, 292, 334, Sławski SE I 125, ale zob. także Vaillant GC II 120, Ekkert UZIS XXVII 54, por. SP I 89). Na temat na *-ŕ-* wskazują derywaty, np. sła. *čěsnov* adi. od *čěsen*, *čěsnovka* 'Alliaria officinalis', cs. *чесновитъ лоукъ*, *чесновать лоукъ*, *чесновитъкъ* (też *чесновитъкъ лоукъ*, *чесновитъць*) 'czosnek', bułg. *чеснóв лук* (dial. *чєснóф лук*, *лук чєснóф*, Stojkov Banat)

'ts.', ros. dial. *чеснѡвка* 'głównka czosnku', *чеснѡвица* '*Alliaria officinalis*' (Dal), ukr. *čosnovyča* 'ts.' (Makowiecki o. c. 19).

Od *česati*, o suf. *-nъ* zob. I 114—5. Pierwotne znaczenie 'rozszczepiona, rozłupana (cebula)', por. bułg. dial. *чѣсна -еи* 'rozdzieram, rozrywam, rwę wzdłuż albo wszere; oddzielam coś złączonego albo zrosniętego, np. o cebuli, kukurydzy' (Gerov). Nazwa nawiązuje do łatwego rozdzielania się główki czosnku na poszczególne ząbki. Co do rozwoju znaczenia por. niem. *Knoblauch*, dawne *Klob-lach* 'zosnek' (pierwszy człon występuje samodzielnie w ags. *clufu*, ang. *clove* 'ząbek czosnku', człon drugi niem. *Lauch* 'zosnek'): *Kloben*: *klieben* 'rozszczepiać, rozdzielać, rozłupywać', a także bułg. dial. *чѣсна* m. 'ząbek czosnku' (Mladenov Vidin): *чѣсна* 'drapać, czesać'. — Może substancywizowane adi., pierwotnie występujące w zestawieniu *česnъ lukъ 'rozszczepiona cebula' (por. sch. XVI w. złożenie *česndluk* 'zosnek'). Na pierwotny przymiotnik zdają się wskazywać przytoczone derywaty z suf. *-jъ*, *-ikъ*, *-'akъ*: *-akъ*.

Berneker SEW I 151, Sławski SE I 125, Vasmer REW III 330, Machek ČSR 265—6, Skok ER I 312. K. P. — W. B.

česnъkъ 1. zob. **česnъ**

česnъkъ 2. *česnъka* pln. 'zaciosane pale, zasieka, ostrokół'

~ pol. dawne XVI—XVIII w. *czosnek -nku* 'ostrokół, palisada, zasieka', pl. *czosnki* 'zaciosane pale, zasieka, palisady, rogatki' (L.), u Trotza *czosnek* 'Fussangel';

ros. u Dala *чеснок* 'ostrokół, palisada; słupy, koły, pnie służące jako fundament pod chatę; сплошная забойка свай', dial. (Kostroma) *чеснок -ка* 'pnie, korzenie drzew służące jako fundament drewnianych domów; gęsto postawione słupy' (Opyt). ~

Por. czes. dial. *česnýj* 'dający się łatwo czesać, o wełnie' (Přír. slov.), stsch. XIV w. NT *Česnъ* (RJAZ I 945), może też sch. *česnjak* 'gatunek winorośli' (RJAZ).

Zob. *česnъ*, *česnъkъ* 1. Pierwotnie 'to, co ociosane, zaciosane'. Nawiązuje do *česati* 'ociosywać' (dial. pln.).

Brückner SE 80, Vasmer REW III 330. W. B.

česrati *česrajo*: dial. pln. **čechrati** *čechrajo* 'drapać, skrobać, grzebać, przegrzebywać, trzeć, przeczesywać, czesać'

česrati: ~ stczes. XIII w. (może też w XV w.) *česrati -sřu* 'czesać, o wełnie, gręplować';

sł. dawne *česrati -rām* 'czesać, np. len, gręplować' (Pleteršnik), sch. dial. *česrati česrām* 'gręplować', dial. czakaw. na Cresie *cesrāt* (Tentor JF V 204);

ukr. dial. *чечпáму -пáю* (z rozbijającym grupę *-sr-* sekundarnym *-t-*) 'obcinać gałęzie' (Hrinčenko). ~

čechrati: ~ stpol. XV—XVI w. *čechrać* 'czesać len, wełnę' (też dial. *ceχrać*: *coχrać* 'czochrać; rozciągać wełnę przed przędzeniem', Szymczak Domaniewek), pol. *czochrać -ram* 'targać, wicherzyć, burzyć np. włosy, sierść, drapać; ocierać, trzeć ciało o coś twardego, o zwierzętach; oddzielać główki lnu od łądyg za pomocą żelaznych grzebieni, zwanych czochrami', w XVI w. u Mącz. 'czesać, wyczesywać, o wełnie', dial. 'drapać, trzeć' (Karłowicz SGP), 'niszczyć ubranie, buty' (Szymczak o. c.), dial. też *czuchrać* 'czesać wełnę', *czuchrać się* 'czesać się; ocierać się, o zwierzętach', 'guzdrać się' (Karłowicz SGP), czes. *čechrati -rām* 'natřásati, kypřiti, cuchati', *čechrati se* 'lekkó falować',

dial. chodzkie *rozčechranj* 'nieuczesany' (Hruška DSCh), sła. *čechrat'*: *čuchrat'* -*rá* (dial. też *čochrat'*, *cochrat'*, Kálal, Machek ES² 96) 'natriasat', *nadvihovaním uvol'ňovat'*, *strapotit'*, np. o lníe, włosach, brodzie' (u Kálala też 'těžce pospíchatí', 'trzeć, np. o kole'), *čechrat' sa* 'lekko falować' (Isačenko SRS), 'przeczesywać włosy' (Machek l. c.);

ros. dial. pld. *vyxpámь* 'poskoczyć, pobiec, pójść', kurskie *vyxpámь xopocm* 'łamać, zbierać chrust' (Dal), ukr. *vyxpámu -páio* 'oczyszczać pień drzewa z gałęzi, sęków, obcinać gałęzie', 'oczyszczać, czesać wełnę', 'pożerać, rozprzestrzeniać się, o ogniu', 'bić, uderzać', też o różnych energicznych czynnościach, dial. także 'zrywać szereg liści z gałęzi jednym ruchem ręki', 'biec' (Hrinčenko). ~

Por. 1. z metatezą: pol. dial. *czarchać (się)* 'czochrać (się)' (Kucala PSM 206), kasz. *čorchac -aią* 'odłamywać, odrywać; trzeć, ocierać; wlokąc nogi po ziemi zdzierać buty', *čorchlæc* 'obcinać, wycinać, obdzierać' (Lorentz PW), czes. dial. moraw. *na-čerchat* 'rozczochrać' (Machek l. c.), sła. dial. *čurchat' = čechrat'* (Machek l. c.), ukr. dial. *čipxamucя* 'drapać się' (Hrinčenko);

2. sła. poet. *čechrit'* -*i* = *čechrat'*, ukr. dial. *čicmpumu* 'czesać włókno konopi, wełnę', *čycmpumu* 'bić, sieć', 'łać, o deszczu' (Hrinčenko);

3. ros. dial. archangielskie *čéxop* 'człowiek niespokojny, szukający zwady' (Vasmer REW III 333), być może równe ukr. dial. *čycmpuň* 'krzepki, silny, o człowieku' (Hrinčenko), 'sprytny, zwinny, ruchliwy' (Leks. Bjul. VI 34).

Formacje ekspresywne od *česati*, o -*r*- zob. I 54. Godne uwagi nawarstwienie się nowszego *čechrati* (> *čerchati*, *čersati) na pierwotne *česrati*. Wahanie wokalizmu -*e*- : -*o*- : -*u*- tłumaczyć trzeba zarówno wpływem poprzedzającego *č* (Torbiörnsson RS I 36—7) jak i ekspresywnością formacji. Por. *čes'ati*, *čechl'ati*, *čechati*.

Machek ES² 96, Sławski SE I 124.

W. B. — F. S.

česvina dial. pld.-wsch. 'drzewo Ilex'

~ sła. *česmína*: *česmína* 'roślina Berberis vulgaris' (z asymilacją na odległość *v-n* > *m-n*), sch. od XV w. *česvina* 'Ilex' (także dial. np. Czarnogóra, Dubrownik, czakaw. też *česvina*), od XVII w. *česmína* 'ts.';

ros. *чесмина* 'Ilex aquifolium' (Dal). ~

Por. 1. sła. *česmîn*, *česmîn* 'Berberis vulgaris', sch. *česmîn -ina* 'Jasminum officinale' (RJAZ);

2. sła. *česmíka*: *česmíka* 'Berberis vulgaris', sch. *česmíka* 'Quercus ilex; Juniperus nana Wild.', dial. kajkaw. *česmíga*: *česmíga* 'Berberis vulgaris'.

Do *česati*, o suf. -*ina* zob. I 122. Co do -*v*- por. strus. *чешуца* 'łuska, skorupa', p. *češuja*. — Skok ER I 314 przyjmuje pierwotną postać *česmína*.

W. B. — F. S.

češuja: *češul'a* 'łuska np. ryby, skorupa'

češuja: ~ stpol. u Volckmara 108 *česzuja* 'łupina, osłona nasienia' (s. v. calix), na stpol. *čezžuja wskazuje denominalne *čezžuje* u Kn.² 1008: *skrobię ryby, czeszę, czežuje* (L.), u Mącz. 32c, a, 12b, 63c, 271b, 452d *šczeszuja* 'skorupa, osłona niektórych owoców, miseczka żółędziowa', *šczeszuje* 'łupiny orzecha' (Kn.¹ 380), dziś *šczeszuja* 'małż słodkowodny o owalnej dwuczęściowej muszli, Anodonta' (też dial. kasz., Sychta SK);

sch.-cs. XVI w. *češuja* 'łuska, squama', scs. Euch. 34b *чешуца* 'łuska, skorupa' (Meillet RS II 61);

strus. *чешуца* 'łuska ryb, gadów', 'maleńkie drewniane lub metalowe

plytki w kształcie łusek rybich', ros. *чешуя* 'łuska ryby, jaszczurki', dial. też 'odpadki przy kuciu metali' (Dal), brus. dial. *чешу́йка* (: *чешовка*) 'pasmo nici lnianych lub konopnych' (Nosovič). ~

češul'a: ~ stpol. ok. r. 1500 ze źródła wielkopolskiego *szczezula* 'łuska', dial. pln. (kaszb.-sli., Kociewie, Bory Tucholskie, Wlkopol.) *ščežula*, *ščežala*, *ščežla* 'łuska rybia' (o zasięgu p. Zagórski, Związki językowe pln. Wielkopolski i Krajny z kaszubszczyzną i językiem dolnołużyckim, 1964, 10—11, Tomaszewski GŁ, AJK VI m. 254, cz. II 53—4), 'ości ryby' (AJK IV m. 154, cz. II 45—6, Bzetelska-Feleszko SFPS VIII 142—3: semantyczna innowacja śr.-kaszb.), 'pletwa ryby' (Karlłowicz SGP: Chełmińskie), *czeżula* : *szczezula* 'część zęba tkwiąca w szczęce' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 167), kasz. także *ščežela* 'łupina orzecha, skorupa jaja', *ščežla* 'pusty strąk' (Sychta SK), śl. *šešul'a* 'strąk' (< **češul'a*);

śl. *češulja* 'oderwana gałąź z liśmi', 'zerwana część winnego grona, małe winogrono', 'pęk kwiatów np. czereśni' (też dial., Pleterśnik), sch. dawne dial. kajkaw. u Jambrešicia *češulja* 'winogrono, racemus';

strus. *чешовля* '?' (Srezn.). ~

Por. 1. strus. *чешем* 'łuska';

2. dłuż. *cestina* 'łuska, zwłaszcza rybia';

3. śl. *čehulja* = *češulja*, sch. *čehulja* 'szypułka winnego grona, kiść winogron'.

Do *česati češo*, o suf. *-uja*, *-ul'a* zob. I 88, 110. Podstawowe znaczenie 'coś zdzieranego, odrywanego, oddzielanego'. Odpowiedniki pol. do *jz-česati 'zdrapać, zczesać'. Tu najprawdopodobniej należą także przytoczone s. v. *čaša* derywaty z suf. *-ula*, *-ul'a*, wskazujące na związek etymologiczny obu rodzin.

Berneker SEW I 152, Brückner KZ XLVIII 178—9, 181—2 (o wymiianie *-j* : *-l'* w sufiksach), Trautmann BSW 120, Vasmer REW III 335.

W. B. — F. S.

češul'a zob. **češuja**

četa dial. pld. 'grupa ludzi, gromada', zwłaszcza 'grupa ludzi uzbrojonych, oddział wojskowy, cohors'

~ sch. od XV w. *četa* 'oddział wojskowy, rota, hufiec, kompania; grupa ludzi, tłum', dial. (Czarnogóra, Hercegowina) 'grupa ludzi idących coś zrabować lub odbić', Vuk (z sch.: czes. od XIX w. *četa* 'najmniejszy oddział wojskowy, drużyna; grupa, zastęp', śl. *četa* 'oddział wojskowy, rota, kompania; grupa ludzi'), cs. *чета* 'agmen, cohors' (na scs. *četa wskazuje denominalne verbum: *съчѣтати -тѣмъ* Supr. 'połączyć, zjednoczyć', *прѣчѣтати -тѣмъ* 'przyłączyć do kogoś', stąd bułg. *счѣтѣсам* 'łączyć, kojarzyć', rus.-cs. *съчѣтати* : *соучѣтати* 'połączyć', ros. *сочетать* 'ts.'), bułg. *чѣта* 'grupa, drużyna; grupa, oddział uzbrojonych powstańców, partyzantów', też dial. np. 'grupa murarzy razem pracujących' (BDial. II 300: Rodopy), maced. *чѣта* 'oddział wojskowy, kompania, rota; mała grupa ludzi w brygadzie roboczej', 'banda', hist. 'oddział uzbrojonych powstańców', dial. 'gromada ludzi, oddział żołnierzy' (Małeckci SW);

strus. (zapewne z cs.) *чѣта* (wyjątkowo też *чѣта*) 'oddział; zgromadzenie, wspólnota; tłum; wspólnicy'. ~

Por. 1. sch. XVI—XVII w. (Zoranić, Belostenec) *četo* n. = *četa*;

2. oparte na adi. *čѣтънъ* (sch. rzadkie *čѣтънѣ* 'związany z uzbrojoną grupą ludzi', śl. *čѣten* 'ts.', bułg. *чѣтън* 'ts.', maced. *чѣтен* 'ts.') pld. *čѣтъникъ* 'czło-

nek uzbrojonej grupy ludzi, oddziału wojskowego, drużyny': sch. *čětník -ka* 'członek uzbrojonej grupy ludzi, turmarius', hist. 'członek ochotniczej organizacji wojskowej walczącej z Turkami', dial. 'uzbrojony strażnik gminny, policjant', Vuk (z sch.: czes. *četník* 'żandarm', sła. przestarz. *četník* 'ts.', sła. *čětník* 'dowódca rotty; major', maced. *четник* hist. 'członek ochotniczej organizacji wojskowej walczącej z Turkami'), bułg. *чѣтник* 'partyzant, powstaniec'.

Ze słow.: węg. *csata* 'agmen, turma; grex; proelium, pugna; parvum proelium', Kniezsa MNSJ I 122 (stąd pol. od XVI w. *czata* 'straż, warta', sła. *čata* 'mały oddział wojskowy, hufiec', sła. *čata* 'zasadzka', ukr. *чата*, zwykle pl. *чату* 'straż, posterunek obserwacyjny'), rum. *ceată* 'gromada', alb. *çetë* 'pokrewieństwo; Handschlag beim Wettrennen', ngr. *τσότα* 'gromada', tur. *çete* 'wyprawa rabunkowa'.

Zapewne prapokrewne łac. *caterva* 'tłum, gromada, oddział, zastęp', irl. *cethern* 'oddział, gromada, grupa', umbr. *kateramu* 'congregamini'.

Berneker SEW I 152, Meillet DEL³ 187—8, Vasmer REW III 330—1, Skok ER I 314—5. W. B. — F. S.

četina zob. ščetina

četverakъ, četvorakъ dial. pld.: zach. *čъtverakъ, čъtvorakъ* przymiotnikowy liczebnik wieloraki 'czterech rodzajów, poczwórny, quadruplex'

četverakъ: *četvorakъ*: ~ sch. dial. *čětvórak -rka* 'poczwórnie tkany, pleciony' (RMat.), cs. *четверакъ* 'poczwórny'. ~

čъtverakъ: *čъtvorakъ*: ~ pol. *czworaki* od XV w. (stpol. XIV—XV w. *czwioraki, éwioraki*, jeszcze w XVI w. wyjątkowe *czwioraki*), dial. kasz. *čvóranki*: *čvóranki* 'czterech rodzajów; poczwórny', dłuż. *stvóranki* (dial. *stiberaki*) 'ts.', głuź. *štvoraki* 'ts.', czes. rzadkie *čtveraký* 'ts.', dial. moraw. *štveraký* 'ts.' (Bartoš DSM), sła. *štvoraký* 'ts.'. ~

Od *četversъ, četvorъ*: *čъtversъ, čъtvorъ*, z przymiotnikowym suf. *-akъ*.

W. B. — F. S.

četverica (: četvorica, čъtvorica): četverъka (čъtvorъka), čъtverъka (čъtvorъka): zach. *čъtverъca (čъtvorъca)* 'cztery osoby, zwierzęta lub przedmioty, całość składająca się z czterech jednostek'

četverica: *četvorica*: *čъtvorica*: ~ głuź. *štvorica* 'coś poczwórnego, złożonego z czterech jednostek razem, np. o orzechach laskowych' (Pfuhl), czes. *čtveřice* 'cztery osoby lub przedmioty', sła. *štvorica* 'ts.';

sła. *čětvěrica*: *čětvōrica* 'grupa czterech osób lub przedmiotów' (SSKJ), sch. od XVI w. *čětvōrica*: *čětvěrica* 'czterech mężczyzn' (zob. Stevanović SSJ I 316—7), wyjątkowo 'cztery konie', w XVI w. *četverici* adv. 'czterokroć' (RJAZ), scs. *четворицеи* adv. 'poczwórnie, czterokroć', cs. *четворица*: *четворица* 'cztery osoby, czwórka', bułg. ludowe *чѣтвѣрица* 'czterej, czworo' (zob. Mirčev Ist. gram. 177), maced. *четворица* 'ts.';

strus. *четверица*: *четворица* 'czworo; czterej, czwórka', adv. *четверицею*: *четворицею* 'cztery razy, czterokroć', ros. *чѣтвѣрица* 'cztery np. osoby, czwórka' (Dal), ukr. *чѣтвѣриця* 'czwórka' (Žel.). ~

četverska: *četvorъka*: *čъtverska*: *čъtvorъka*: ~ pol. *czwórka* 'cztery osoby lub przedmioty razem' od XVII w., dial. *czwórka* 'chustka złożona na czworo', 'połączenie bijaka z dzierzakiem' (Karłowicz SGP, MAGP XII cz. II 50), 'rodzaj brony' (MAGP VII cz. II 63), *czwórkka* 'czwórka bułek' (Kucala PSM 193), kasz. *čvórka* 'czwórka' (Lorentz PW), głuź. *štwórka* 'ts.', czes.

čtverka (dial. laskie *štverka*, Lamprecht Opava) 'cyfra 4, czwórka', 'rodzaj gry', dial. 'dawny pieniądz', sła. *štworka* 'liczba cztery, czwórka', 'cztery osoby lub przedmioty razem', dial. 'powóz zaprzężony w czwórkę koni' (Kálal), dial. także *štverka* 'szeroka wstążka na czole dziewcząt' (Kálal); sła. *čtvērka* 'cztery, czwórka', też *čtvōrka* (według Pleteršnika z sch.) 'grupa czterech osób', 'rodzaj tańca, kadryl', sch. *čtvōrka* (w RMat. też *čtvōrka*) 'cyfra 4; beczka określonej pojemności', 'rodzaj tańca' (Vuk, RMat.), bułg. *чѣворѣка* 'czwórka', dial. 'прежда от четири усукани нишки', 'dwie pary zaprzężonych wołów' (BDial. VI 239: Plevén), *чѣвѣрка* : *чѣворѣка* 'ts.' (Gerov), maced. *чѣворѣка* 'cztery osoby, czwórka', 'cyfra 4';

ros. *чѣвѣрка* 'cyfra 4', 'jakaś całość składająca się z czterech jednostek, cztery jednorodne przedmioty razem; zaprzęg z czterech koni', 'czwarta część jednostki miary', ukr. *чѣвѣрка* 'zaprzęg z czterech zwierząt', dial. *чѣрка* 'ts.; cztery sztuki, całość złożona z czterech części; czwórka' (Žel.), brus. *чѣвѣрка* 'cztery osoby, zwierzęta, przedmioty, czwórka'. ~

čtverca : *čtvorca* : ~ stpol. XVI w. *czworca* 'kwadrat, czworobok', 'pojęcie Boga w czterech osobach przypisywane katolikom przez innowierców', głuź. *štvorca*: po *štvorcy* lęzć 'iść na czworakach' (Pfuhl), sła. dial. wsch. *štverce* 'postroj (hlavně pro psy, koňe); sit' z motoužů na hrnek s jidlem; pás na průtrž' (Kálal). ~

Od *čtverz* : *čtvorz*, *čtvorz* : *čtvorz* z suf. *-ica*, *-zka*, *-ca* substantywizującymi przymiotnikowy liczebnik wieloraki. W. B.

čtveriti čtver'o : *čtvoriti čtvor'o* : *čtvoriti čtvor'o* 'pomnażać w czwórnasób; dzielić na cztery części, ćwiartować', 'wprzęgać dwie pary zwierząt pociągowych'

~ głuź. *štvoríc -ri* 'mnożyć przez cztery, pomnażać w czwórnasób'; sła. *čtvēriti -žrim* 'ćwiartować zabite zwierzę', dial. też 'jechać, orać zaprzęgiem złożonym z czterech zwierząt' (Pleteršnik), sch. dial. (Serbia) *čtvōriti čtvōřim* 'wprzęgać cztery woły, czterema wołami jeździć lub orać' (RJAŽ), bułg. ludowe *чѣворѣ* (u Gerova *чѣворѣ*) *-uu* 'wprzęgać dwie pary wołów', *чѣворѣ ми пред очите* 'widzę poczwórníe, troi się w oczach';

ros. dial. *чѣвѣрѣтъ* 'pomnażać w czwórnasób; dzielić na cztery równe części; powtarzać cztery razy' (Dal), *чѣвѣрѣтъ быков* 'zaprzęgać do wozu dwie pary byków' (Mirtov Don.), ukr. u Žel. *чѣвѣрѣтъ* 'przyprzęgać drugą parę wołów lub koni'. ~

Od *čtverz* : *čtvorz*, *čtvorz*, o budowie zob. I 57.

W. B.

čtvernogz : *čtveronogz* (*čtvoronogz*, *čtvveronogz*) 'mający cztery nogi, czworo-nožny'

čtvernogz : ~ scs. Euch. *чѣвѣрногъ*, cs. (np. u Jana Egzarchy) *чѣвѣрногыи*. ~

W poszczególnych językach słow. pojawiły się nowsze postaci (bez meta-tezy) *čtvernogz*, *čtvvernogz*, *čtvornogz*: czes. *čtvernohý* (już stczes.), dial. moraw. *štvernožky* 'na czworakach', sła. *štvernohý*, strus. *чѣвѣрногыи*, *чѣвѣрногыи*.

čtveronogz : *čtvoronogz* : *čtvveronogz* : ~ stczes. *čtvernohý*;

sła. *čtveronōg*, sch. od XIV w. *čtverōnog* : *čtverōnog*, cs. *чѣвѣроногъ*, *чѣвѣреногъ*, *чѣвѣрѣногъ*, *чѣвѣроногъ*, bułg. *чѣвѣронōгъ*;

strus. *чѣвѣроногыи*, ros. *чѣвѣронōгий*. ~

W poszczególnych językach słow. spotyka się w funkcji I członu liczebnik główny (por. niem. *vier-füssig*): czes. *čtyrnohý*, sła. *štirinōg*, sch. dawne

četir̃nog (RJAZ), cs. уѣтыриногъ, bułg. четириног, strus. уѣтыриногын, ukr. чотириногий;

por. brus. чатырохногі.

Złożenie egzocentryczne: pierwszy człon *četverъ* : *četvorъ*, *čtverъ*, człon drugi od *noga*. Pod względem budowy I członu najbliższej stoi awest. *čadwara-zangra* 'ts.'. W innych językach ie. *k*etur-* *k*etur-*, *k*etru-*: lit. *ketur-kōjis* (por. stind. *catur-aiga* 'czteroczłonowy', goc. *fidur-dōgs* 'czterodniowy'), gr. τετρά-πους, łac. *quadru-pēs* 'ts.'.

Trautmann BSW 131, Pokorny IEW 643.

W. B. — F. S.

četvero : **čtvero**, **čtvero** : **čtvero** liczebnik zbiorowy 'czworo, cztery, czterej, czwórka'

četvero : *čtvero* : ~ połab. *citvārū*;

sł. *čtvěro*, sch. *čtvero* : przestarz. *čtvero* (nieodmienne lub z gen. *čtvořga* : *čtvořga*, por. pol. *czworga*), scs. уѣтворо (Supr.), cs. уѣтверо : уѣтворо;

strus. уѣтверо : уѣтворо, ros. *чѣтвеpo*, dial. wsch. *чѣтвѣpo* (Dal; też w funkcji subst.), ukr. *чѣтвеpo чотирьох*, brus. *чацвѣра чацвѣрých*. ~

čtvero : *čtvero* : ~ pol. *czworo*, nowszy gen. *czworga* (o odmianie zob. Klemensiewicz GHJP 354, Vaillant GC II 2, 674), dial. *czworo* : *čwioro* : *sztwioro* (Karlłowicz SGP, Małeckı — Nitsch AJPP m. 471, Kucala PSM 224, Zaręba Siołkowiec), kasz. *čvoro* : *čvoro*, dłuż. *stwóro*, głuź. *štvořo*, czes. *čtvero* (stczes. *čtvero* : *štvero* też w funkcji subst. 'quadruplum'), sła. *štvořo*. ~

Do liczebnika *četverъ* : *četvorъ*, *čtverъ* : *čtvorъ*.

K. P.

četveronogъ zob. **četvernogъ**

četverъ, **čtvorъ** : dial. **čtverъ**, **čtvoř** liczebnik mnożny, wielokrotny 'czworaki, poczwórny, cztery'

četverъ : *čtvorъ* : ~ sł. *čtvěř -ra -ro* (przy rzeczownikach w pl. i coll.), sch. *čtvoři* m. *čtvoře* f. *čtvořa* n. pl. (dziś tylko przy rzeczownikach używanych w pl., zob. Stevanović SSJ I 315), dawne XV—XVIII w. *čtver -ra -ro* (RJAZ), scs. уѣтвoрѣ (Supr.), cs. уѣтвeрѣ : уѣтвoрѣ;

strus. уѣтвeрѣ : уѣтвoрѣ (np. уѣтвeрѣ кола), ros. dial. *чѣтвeрѣ* przy rzeczownikach używanych tylko w pl., работать за *чѣтвeрѣх* 'pracować za czterech' (Dal). ~

čtverъ : *čtvoř* : ~ stpol. *czwóř*, *čwióř -ra -ro*, dłuż. *stwóřy* (dial. *stwjeřy*, *stwjořy*) -ra -re, dawne u Jakubicy *čtveřy*, głuź. *štvořy*, czes. *čtveřý*, stczes. *čtveř* : *štveř*, sła. dial. *štvořý* (Kálal).

Por. czes. *čtveř* f. 'cztery osoby lub przedmioty, czwórka', sł. *čtvěř* f. 'czwórka koni zaprzężonych do wozu'. ~

Pewne dokładne odpowiedniki ie. ma postać *četverъ*: lit. *ketverì* m., *kėtve-rios* f. 'cztery', stind. *catvarám* n. 'czworoboczny plac, zagroda'. — Co do wokalizmu -ь postaci *četverъ* : *čtvoř* zob. *četyre* : *čtyre*.

Berneker SEW I 153, Trautmann BSW 132, Sławski SE I 129, Vasmer REW III 331. — O budowie zob. Meillet Ét. 231, Otrębski GL III 173.

K. P.

četverъka zob. **četverica**

četverъnъ *četverъna četverъno (čtvořnъ)* pld.-wsch. : zach. **čtverъnъ** (**čtvořnъ**) przymiotnikowy liczebnik mnożny 'złożony z czterech jednakowych części; poczwórny'

četverъnъ : *čtvořnъ* : ~ sł. *čtvěřen* 'poczwórny; złożony z czterech części',

sch. čětvōrnĭ 'złożony z czterech części', 'kwadratowy', bułg. четвóрен 'poczwórny', u Gerova też 'złożony z czterech jednakowych części', dial. четвѣрен 'czwarty' (Gerov), maced. четворен 'składający się z czterech części; poczwórny';

ros. четвѣрнóй 'poczwórny', ukr. четвѣрний 'ts.', u Żel. четвѣрний 'złożony z czterech części', brus. чацвѣрны 'poczwórny'. ~

čьtvєrьъ : čьtvorьъ : ~ stpol. XVI w. czworny 'poczwórny', dial. kasz. čvōrnĭ 'ts.' (Lorentz PW, Karłowicz SGP, por. čvorňák 'cztery pnie wyrastające z jednego pnia odziemnego', Sychta SK), głuz. štvōrny 'kwadratowy', steczes. čtvorný 'poczwórny', čtvěrnĭ : čtvěrnĭe zimnice 'febris quartana'. ~

Por. 1. stpol. XVI w. wyjątkowe czterny 'poczwórny', ros. dial. четыриу pl. 'ręce i nogi, o chodzeniu na czworakach' (Dal);

2. strus. четвѣрными 'składający się z czterech części'.

Od četverь : četvorь, čьtvєrь : čьtvorь z suf. -ьъ.

W. B.

četverьъ'a wsch. 'zaprzęg złożony z czterech koni'

~ ros. четвѣрня́ (też 'czworo dzieci z jednego połogu'), ukr. четвєрня́,

brus. чацвєрня́ (Nosovič). ~

Od četverьъ, o suf. -ja zob. I 82.

W. B.

četvorakъ zob. četverakъ

četvorica zob. četverica

četvoriti zob. četveriti

četvoro zob. četvero

četvorьъ zob. četverьъ

četvorьъka zob. četverica

četvorьъъ zob. četverьъъ

četvřgъ četvřga dial. wsch. 'czwarty dzień tygodnia, czwartek'

~ strus. четвѣргъ, четвѣрѣгъ, четвѣрнѣ, ros. четвѣргъ -гá, ukr. четвѣр -ргá, brus. чацвѣр чацвѣргá, dial. чѣцвѣр : чѣцвѣр -рга (Nosovič), чѣцвѣр -ру (Šaternik Červ.). ~

Z brus.: lit. četvėřgas 'czwartek' (Buga ZslPh I 28).

Z apofonią do četverь : četvorь. Por. bliskie zarówno głosowo jak i pod względem budowy słowotwórczej lit. ketvėrgis 'czteroletni', wsch.-lit. ketvėrgė '20 kopiejek'.

Trautmann BSW 131, Vasmer REW III 331 (tu słuszna krytyka próby wyprowadzania strus. postaci četvřgъ < četvřtaksъ, p. Šachmatov Izv. VII 1, 306, Bulić Izv. IX 3, 425—6).

Por. četvřtaksъ : čьtvřtaksъ.

K. P. — W. B.

četvřtaksъ četvřtaka pld.-wsch. : zach. čьtvřtaksъ čьtvřtaka 'coś czwartego; zwierzę w czwartym roku'

čьtvřtaksъ : ~ słu. četrták -ka 'baran lub wół w czwartym roku', 'całość składająca się z czterech części' (Pleteršnik), sch. od XVII w. četvřtāk -taka 'czteroletnie zwierzę, zwykle o koniu' (też dial. np. Vuk), wyjątkowo u Stulicia 'czteroletni chłopczyk', 'beczka określonej pojemności', dawne XVII w. 'miara zbożowa', dial. 'czwarty rój pszczół od tej samej matki' (RJAŽ), bułg. dial. четвѣртáк 'rodzaj kamienia młyńskiego' (Gerov);

ros. dial. четвѣртáк -ká 'koń lub byk w czwartym roku', 'ziemia stepowa,

ugór, orany po raz czwarty' (Dal), ukr. dial. *чeмeрmák -máká* 'czteroletni koń lub byk', 'belka o długości 4 sążni', *чeмeрmáka* f. 'czteroletnia krowa' (Hrinčenko), *чeмeрmák -ka* 'gatunek jęczmienia, jęczmień czterograniasty' (Zel., Hrinčenko). ~

čtvrták: ~ pol. dawne *czwartak* 'gatunek jęczmienia, który we cztery rzędy w kłosie ziarno rodzi', 'koń czwarty do trzech przyprzeżony' (L.), dial. 'czwarty snop oddawany dworowi', 'czwarta część gospodarstwa dawana dzieciom w posagu' (Karłowicz SGP), głuź. *štvořták -ka* 'czwarty koń', 'jęczmień czterograniasty' (Pfuhl), czes. *čtvrťák -ku* 'ts.', 'ćwierć litra; ćwierć hektolitru', sła. *štvtiák -ka* 'ćwierćlitrowe naczynie do mierzenia płynów i ciał sypkich', dial. 'czwarty rój pszczół' (Kálal). ~

Od *čtvrtě*: *čtvrtě*, o suf. *-akz* zob. I 89.

W. B.

čtvrtica zob. **čtvrtěca**

čtvrtina: **čtvrtina** 'czwarta część całości, quarta pars'

čtvrtina: ~ sła. *četrtna*, sch. *četrtna*: *četrtna*, cs. *четвертина*, bułg. *чeмeрmúna* (też u Gerova), maced. *чeмeрmúna*;

strus. *чeтвeрtинa*, *чeтвeрtинa*, ros. *чeмeрmúna*, ukr. *чeмeрmúna*, brus. *чaцeрmúna*. ~

čtvrtina: ~ pol. dial. *štferčina* (Nitsch DPŠ 234), głuź. *štvořčina*, czes. *čtvrtna*, sła. *štvtina*. ~

Por. pol. dial. *czwarcizna* 'czwarta część, zwykle czwarta część włóki' (Karłowicz SGP, Kucala PSM 259).

Od *čtvrtě*: *čtvrtě*, o suf. *-ina* w derywatach odprzymiotnikowych zob. I 120—1.

W. B. — F. S.

čtvrtě *čtvrtě* *čtvrtě* pld.-wsch. i połab.: dial. zach. i sła. **čtvrtě** 'czwarty, quartus'

čtvrtě: ~ połab. *ci'ortē*;

sła. *četrtni*, sch. od XII w. *četrtni*, scs. *чeмeрmъ*, bułg. *чeмeрmú*, maced.

чeмeрm(u);

strus. *чeтвeрtыи*, *чeтвeрtыи*, *чeтвeрtыи*, ros. *чeмeрmый*, ukr. *чeмeрmий*,

brus. *чaцeрmы*. ~

čtvrtě: ~ pol. od XIV w. *czwarty*, stpol. też *czwartny*, dial. także *stvořrti* (Olesch Sankt Annaberg 333), kasz. *čvarti*: *čvarti*, dłuź. *štvořty*, dawne u Jakubicy XVI w. *cwarty*, głuź. *štvořty*, czes. *čtvrtý*, sła. *štvtý*, dial. wsch. *štvti*;

sła. *štvti*. ~

Dokładne odpowiedniki formalne i znaczeniowe postaci *čtvrtě*: lit. *ket-virtas*, stpr. *kettwirts*, gr. *τέταρτος*, *τέταρτος*. Por. też stind. *caturthá* 'czwarty', łac. *quārtus* 'ts.', łot. *ceturtais* 'ts.'. — Co do *-ь* postaci *čtvrtě* zob. *četyre*: *četyre*.

Meillet BSL XXIX 34, Berneker SEW I 153, Trautmann BSW 132, Vasmer REW III 331.

K. P.

čtvrtěka zob. **čtvrtěca**

čtvrtěkz *čtvrtěka* pld.-wsch.: zach. **čtvrtěkz** *čtvrtěka* 'czwarty dzień tygodnia po niedzieli, czwartek'

čtvrtěkz: ~ sła. *četrtek -ika*, sch. od XIII w. *četrťak -ika*, scs. *чeтвeрtьkъ*, bułg. *чeмeрmъkъ*, maced. *чeтвeрmokъ*, dial. *čitrťak* (Małeckí SW 16);

strus. *чeтвeрtьkъ*, *чeтвeрtьkъ*, *чeтвeрmokъ*, ros. przestarz. *чeмeрmъkъ -mka*. ~

čtvrták: ~ pol. od XV w. *czwartek -tku*, w XVI w. *czwártek*, dial. *štvoúrték* (Olěsch Sankt Annaberg), kasz. *čvártik* : *čvártik*, Sychta SK, AJK VIII m. 372, cz. II 148 (w gwarach także *czwartek* : *sztwartek* 'kwadra księżycy, nów', Karłowicz SGP), dłuż. *stwórtek -tka*, w XVI w. u Jakubicy *ctwartk*, głuź. *štwórtek -tka*, czes. *čtvrtek -tku*, śl. *štvtok -tka* : *-tku*, dial. wsch. *štvartek* (Kálal). ~

Ze słow.: węg. *csütörtök*, *csütörtök* 'czwartek' (Kniezsa MNSJ I 145—6), stpr. *ketwirtice* (*ketwirtice*) 'ts.' (Trautmann ApSD 357).

Od *čtvrták* : *čtvrták*, o suf. *-ák* zob. I 93, por. *vštorák*, *pěták* (punktem wyjścia słow. nazw dni tygodnia jest więc *ponedělník*, pierwszy dzień tygodnia). Nazwa późna (u Skoka RES V 17—8 łac. *quarta feria*, przyjmowana dla patriarchatu w Aquilei). O wpływie romańskim patriarchatu w Aquilei na słow. nazwy dni tygodnia p. Skok l. c.

Ślowski SE I 129, Skok ER I 317—8.

Por. *čtvrták*.

W. B.

čtvrták f. pld.-wsch. : zach. **čtvrták** f. 'czwarta część całości, ćwierć', 'czwarta część miar pojemności, objętości', zach. i pld. 'kwadra księżycy'

čtvrták: ~ śl. *čtvrť -ti* 'czwarta część całości', 'miara objętości, korzec', sch. od XIII w. *čtvrť -ti* 'czwarta część całości', 'kwadra księżycy', dial. przestarz. 'miara zboża', cs. **čtvrták** 'czwarta część', bułg. *čtvrták* f. (u Gerova *čtvrták* m.) 'ts.', maced. *čtvrták* m. 'czwarta część kilograma';

strus. **čtvrták**, **čtvrták** f. 'czwarta część', 'miara ciał sypkich; jednostka pieniężna', ros. *čtvrták -mu* 'czwarta część całości', 'stare miary: objętości, długości, powierzchni ziemi', 'kwadra', ukr. *čtvrták -mi* 'czwarta część', 'miara ciał sypkich'. ~

čtvrták: ~ pol. *ćwierć -ci* (od XV w., stpol. też *ćwierć*, *czwierć*, w gwarach także np. *sztwierć*, *szczwierć*, szczegółowo o postaciach gwarowych i ich zasięgu p. MAGP VIII m. 359, cz. II 39—41, Zareba AJŚ III m. 434) 'czwarta część całości', 'jednostka objętości', dawne 'kwartał', stpol. i dial. 'jednostka powierzchni', 'faza księżycy, kwadra' (już w XVI w., co do znaczenia por. po-łab. *ciŕortē* 'czwarty; czwarta kwadra księżycy'), 'naczynie do mierzenia', dial. także 'miejsce na snopy po obu stronach klepiska, część miejsca na snopy' (szczegółowo o znaczeniach gwarowych i ich zasięgu p. MAGP III m. 109, cz. II 35—8, Zareba l. c., AJK III m. 132, cz. II 139; z pol.: ukr. *čtvrták*, brus. *čtvrták* 'czwarta część'), dłuż. *stvbérš -ši* 'czwarta część całości', dial. 'jednostka objętości, ciężaru', głuź. *štwórć -će* 'czwarta część całości', 'ćwierć korca', czes. *čtvrť -ti* 'czwarta część', 'miara pojemności', 'kwadra księżycy', śl. *štvtř -te* (dawne *-ti*), dial. wsch. *štverc* 'czwarta część całości', 'kwadra'. ~

Stare skrócenie: strus. **čtvrták** = **čtvrták** (dem. **čtvrták**, **čtvrták**), ros. przestarz. i pot. *čtvrták* f. = *čtvrták*, ukr. przestarz. *čtvrták* f. = *čtvrták*.

Od *čtvrták* : *čtvrták*, z suf. *-ák*.

K. P. — W. B.

čtvrták wsch. : zach. **čtvrták**, pld. **čtvrták** : zach. **čtvrták**, wsch. **čtvrták** : zach. **čtvrták** 'czwarta część całości, ćwierć'

čtvrták : **čtvrták**: ~ czes. *čtvrť* f. 'dawna miara ciał sypkich, ćwierć', 'kawałek pola obsiany ćwiercią korca ziarna', stczes. *čtvrť* f. 'czwarta część, ćwierć, o jednostkach np. miary, wagi';

strus. **čtvrták**, **čtvrták** 'jednostka pieniężna'. ~

čtvrták : **čtvrták**: ~ czes. *čtvrťice* 'poczwórna miara; czterokrotne powtórzenie';

śl. *čtvrť* 'czwarta część, ćwierć' (Pleteršnik), sch. *čtvrť* 'ts.; cyfra 4'. ~

Por. bułg. dial. *чeмъpъmиkа* 'kwadratowy kawał płótna'.
četyřtska : *četyřtska* : ~ pol. *ćwiartka* 'czwarta część całości, ćwierć' (w tym znaczeniu w XVI w. *czwartka*), 'połowa części zabitego zwierzęcia; miara, np. czwarta część korca, litra' (o znaczeniach w gwarach i ich zasięgu p. MAGP III cz. II 38), stpol. XV w. *czwartka* 'beczulka określonej wielkości', dłuż. *stwertka* dem. od *stwert* p. *četyřt*, głuż. *štwtorka* 'ćwierćnuta', czes. *čvrtka* (już stczes., dial. też *štvtorka*) 'czwarta część np. miary pojemności; ćwiartka zabitego zwierzęcia', sła. *štvtka* (też dial.) 'czwarta część', 'ćwierć litra', przestarz. 'jednostka miary pojemności, powierzchni';

strus. *чeтвeрткa*, *чeтвeрткa* 'miara ciał sypkich; jednostka pieniężna', ros. przestarz. i pot. *чeмъpъmкa* 'czwarta część czegoś, ćwiartka', brus. *чeрткa* 'ts.'. ~

Dem. od *četyřt* : *četyřt* z suf. *-ca*, *-ica*, *-zka*.

W. B.

četyř zob. *ščetyř*

četyřtska zob. *ščetyřtska*

četyre m., *četyri* f., n. : dial. *četyre* m., *četyri* f., n. 'cztery, quattuor'

četyre : ~ połab. *čitēr* (< *četyre lub *četyr);

słe. dial. *četirje* m. (-je przez analogię do *trije*, Ramovš (MSJ 111), *četiri* f. i n., gen. *četirih*, sch. od XIII w. *čētiri* (uogólniona dla wszystkich trzech rodzajów pierwotna forma f. i n.), gen. od XVI w. *čētirijū* (odmiana analogiczna do *tri*, Stevanović SSJ I 318), w XIV—XV w. gen. *četireh* : *četirih* (pierwotny loc. w funkcji gen.), dawne i dial. *četire* m., f., n. (od XV w., według RJAZ II 4 -e wtórne), *četr*, *četri*, scs. *чeтыpe* m., *чeтыpи* f., n., gen. *чeтыpь* : *чeтыpь*, cs. też nom. m. *чeтыpиe* (analogiczne do *триe*), bułg. *чeтyпy* (uogólniona dla trzech rodzajów pierwotna forma f. i n., ale też *чeтyпmа*, *чeтyпyмa* dla osób męskich 'czterej', także w dial., np. *чyтыpмa*, Stojkov Banat 270), dial. również *чeтepy*, *чeтыp* (Gerov), *чeтпy* (Gerov Dop.), *чeтap* (I. Kočev, Grebenskijat govor v Silistrensko, 1969, s. 59), śrbułg. gen. *чeтыpexъ* (pod wpływem deklinacji zaimkowej, Mirčev Ist. gram. 175—6), maced. *чeтyпy* (uogólniona dla wszystkich rodzajów pierwotna forma f. i n.), dial. *čētir* : *čētri* 'cztery', także *čitert'ax* : *čitri'á* 'czterej, cztery, we czterech' (Małecki SW 15—6);

strus. *чeтыpe* m., *чeтыpи* : *чoтыpи* f., n., gen. XII w. *чeтыpь*, XIII—XIV w. *чeтыpей* (analogiczny do *трей*), od XVI w. *чeтыpexъ* (końcówka z deklinacji zaimkowej, Kiparsky, Russische historische Grammatik II 175—6, Drovnikova VIRJ 196—206), ros. *чeтыpe* (uogólniona dla m., f. i n. pierwotna forma m., od XVI w.; o utracie rozróżniania rodzaju p. Drovnikova VIRJ 196—8, Kuznecov-Borkovskij, Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka², 1965, 263—5), gen. *чeтыpexъ*, w zabytkach XV—XVIII w. jeszcze gen. *чeтыpей*, ukr. *чoтыpи* (uogólniona dla m., f. i n. pierwotna forma f. i n.; osobna forma dla rodzaju męskoosobowego *чeтыpиe* jeszcze w XVII w., też w gwarach zakarpackich *чoтыpé*), dial. *чoтыpи*, *чoтыpи*, *чeтыpи*, *чeтыpь*, gen. *чoтыpьoxъ*, stukr. np. w XV w. *чeтыpexъ*, dial. także *чoтыpoxъ* (Bevzenko IMUM 234—7), z ukr. pochodzi stpol. wyjątkowe *czolery* 'cztery' (SP XVI IBL IV 244), brus. *чaтыpы* (stbrus. *чoтыpи*, *чaтыpы*, *чaтэpы*, *чaтыpы*; uogólniona dla wszystkich rodzajów pierwotna forma f. i n.), gen. *чaтыpoxъ* (stbrus. *чoтыpoxъ*, Karskij Belorusy II 245—6). ~

četyre : ~ pol. *cztery* m. nieosobowe, f., n. : *cztere-j* m. osobowe (uogólnienie tematu na -r- z gen. pl. *cztyr*, p. Klemensiewicz PF XV 1, 24, Grappin, Le noms de nombre 17; -j jak w *dwaj*, p. Sławski SE I 182; w stpol. w XV w.

i wyjątkowo w XVI w. pierwotne *cztyrze* : *sztyrze*, zachowane też w dial. np. *štyřže*, Zareba Siołkowice, kasz. *štęrej* : *štęreji*, Sychta SK, sli. *štěře*, Lorentz PW), stpol. XIV—XVI w. *cztyrze*, *sztyrze* : *cztyrzy*, *sztyrzy* (od XV w. także *cztyry*, *cztery*), rozróżnienie rodzajai dobrze zachowane też w gwarach, np. kasz. *štęrej* m. osobowe : *štěře* m. nieosobowe, f., n., o nagłosie postaci gwarowych zob. MAGP X cz. II 105—6, dłuż. *styřo* m. osobowe (< *čtyrje < *čtyre), gen. *styřoch* : *styři* m. nieosobowe, f., n., gen. *styřich*, w XVI w. u Jakubicy *ctyri*, u Megisera *styři*, dial. *styřo* m. : *styři* f., n., głuż. *štyrjo* m. osobowe : *štyři* m. nieosobowe, f., n., dial. *štyři* uogólnione dla wszystkich rodzajai, Michalk Neustadt (o wyrazach łuz. Muka HLF 436—9), czes. *čtyři čtyř* (wspólne dla wszystkich rodzajai), pot. też *čtyry*, *štyry čtyr* (uogólnione -r- z gen.), stczes. *čtyřie* m. (analogiczne do *třie*) : *čtyři* f. i n., rozróżnienie rodzajai zachowane też w gwarach: chodzkie *štyři* m. żywotne : *štyry* m. nieżywotne, f., n. (formy z nagłosowym *št-* już stczes.; o rozwoju w czes. p. Gebauer HMC III 1, 401—3), śla. *štyria* (dial. *štirä*, *štiria*, *štirä*, *štiré*, *štirie*) m. osobowe : *štyři* m. nieosobowe, f., n., gen. w języku literackim wspólny: *štyroch*, w gwarach zach. rozróżnienie: *štiroch* m. żywotne, *štiroch* : *štirech* m. nieżywotne, *štirech* : *štirich* f., n., pierwotny gen. *čtyr* : *štyr* w stśla., w zabytkach XVII—XVIII w. *čtyré*, *štyrie*, *čtyria*, *štyria*, *čtyra* m. żywotne : *štyri* m. nieżywotne, f., n. (Stanislav DSJ II 353—8);

śle. *štirje* m. (-je pod wpływem *trije*) : *štiri* f., n., odmiana dziś przymiotnikowa: gen. *štirih* (bez odróżnienia rodzaju; Kamovš MSJ 111), sch. dial. kajkaw. (u węgierskich Chorwatów) *čtiri*, w kajkaw. słownikach Habelicia, Belostenca *štiri* dla wszystkich rodzajai (RJAZ), bułg. dial. *чмърма* 'czterej' (Stojkov Banat 270);

ukr. dial. *umupu*, *umupi*, *umupuc*, łemk. też *umupe* (Bevzenko IMUM 235, Stieber AJLemk. m. 415). ~

Dla ie. rekonstruuje się skomplikowaną odmianę atematyczną: *k*etur-es* : acc. sg. *k*etur-ns*: stind. *catvārah* m. (acc. *catūrah*), *catvāri* n., *cātasrah* f., goc. *fidwōr*, gr. doryckie τέτορες = orm. *čork', toch. B *ś(t)wār*, *ś(t)wer* (**k*etuores*), stirl. *cethir*, łac. *quattuor* (z wtórnym -a- kontynuującym samogłoskę zredukowaną). W psł. uogólniono wzdłużony stopień zanikowy: *četyr*- < **k*etūr*-, por. lit. *keturi*, f. *kėturios*, gr. homeryckie πίτορες, attyckie τέτταρες 'ts.', goc. *fidur-dōgs* (czy też *fidūr-dōgs*) 'odbywający się 'czwartego dnia'.

Dial. *čtyr*- jest innowacją słow. o różnej chronologii (por. Pedersen KZ XXXVIII 420), mało prawdopodobne dopatrywanie się tu ie. samogłoski zredukowanej (np. przez Fortunatova KZ XXXVI 35, 47, Iljńskiego AslPh XXXIV 5, zob. też Meillet MSL XIV 343). Zanik półsamogłoski czy też wtórna późniejsza redukcja spowodowały normalny rozwój grupy spółgłoskowej *čt* > *št* (dysymilacja).

Brugmann Grdr. II 2, 12—5, Trautmann BSW 131, Pokorny IEW 642—4, Kuryłowicz AI 336. K. P. — W. B. — F. S.

četyre desęte m., četyri desęte f., n. : čtyre desęte m., čtyri desęte f., n. 'czterdzieści, quadraginta'

četyre desęte: ~ połab. *ciřerdisōt* (< *četyrdesęto);

sch. *četrdesēt* (: *četrdesēt*, Vuk), dial. czakaw. *četrdesēt*, stsch. *čtirideset* (dial. z Czarnogóry *čtiridest*, Vuk, *čtiridest*, *čtirideset*), *čtirideset*, w stsch. drugi człon także w postaci *deseti*, *desti*, scs. *четыре десѣте*, bułg. *четиридесет* :

чeтиpи́цeт, dial. *чeтиpдeцeт* (Gerov), *чeтpи́дeцтe* (BDial. II 300: Rodopy), *чeти́pec* : *чeти́pece* (BDial. VI 239: Plevn), *чeти́pцe* : *чeти́pцe* (Stojkov Banat 270), maced. *чeтиpuecет*, dial. *čitrijsti* : *čitirijsi* (Małecki SW 15);

strus. *чeтыpедeсaтe*, *чeтыpидeсaти*, ros. u Dala *чeты́pедeсaтъ*, ukr. u Hrinčenki *чoтиpдeсaтъ*, łemk. także *štyracet*, *štyracec*, *štyrac'at'* (Stieber AJŁemk. m. 333). ~

četyre desęte: ~ pol. od XIV w. *czterdzieści* (od XVI w. też m. osobowe *czterdziestu*), stpol. też *cztyr(y)dzieści*, *cztyrzydzieści*, *szterdzieści*, dial. kasz. *štęrgesć*, *štęřesć*, dłuź. *štyrižasća*, *štyřžasća*, w XVI w. u Jakubicy *čtyrižesće*, głuź. *štyrceči*, *štyrcečo*, dial. *štyrceč* (Michalk Neustadt), czes. *čtyřicet*, stczes. *čtyřidsęti*, *čtyrydsęti*, *čtyrydcęti*, śła. *štyridsať* : *štyridsiati* m. osobowe, dial. wsch. *štyracec* (Kálal);

śle. *štirideset* : *štirideset*. ~

Por. liczebnik porządkowy 'czterdziesty': pol. *czterdziesty* (od XVI w.), stpol. *cztyrdziesiąty*, *czterdziiesiąty*, dłuź. *štyrižasty*, *štyržasty*, *štyrižasety*, głuź. *štyrcety*, czes. *čtyřicátý*, stczes. *čtyřidsátý*, *čtyřidcátý*, śła. *štyridsiaty*, śle. *štirideseti*, sch. *četrdesęti*, cs. *чeтыpидeсaтый*, *чeтыpидeсaтыйи*, bułg. *чeтиpидeсeтy*, maced. *чeтиpuecети*, strus. *чeтыpедeсaтыйи*, ros. u Dala *чeты́pедeсaтый*.

Zestawienie liczebnika *četyre* : *četyre* z liczebnikiem *desę* (zob.). Typ ie., por. lit. *kęturiasdešimt*, goc. *fidwor-tigjus* 'czterdzieści' (p. Feist VWGS 150). O wsch.-słow. innowacji *sorokъ* p. Vasmer REW II 698—9.

Vaillant GC II 641—5, Sławski SE I 125—6.

W. B.

četyrekti zob. četyret'i

četyre na desęte m., **četyri na desęte** f., n. : **četyre na desęte** m., **četyri na desęte** f., n. 'czternaście, quattuordecim'

četyre na desęte: ~ połab. *citērnadist*, *citērnocte*, *citērnocti*;

sch. *četrnaest*, stsch. *četiri na desete* (XV w.), *četrnadesete* (XV—XVIII w.), *četrnadeset* (XVII w.), *četiri na deset*, *četirinadeste* (Belostenec), *četrnadeset* (XVII—XVIII w.), cs. *чeтыpе на десeтe*, bułg. *чeтиpинaдeсeт*, *чeтиpинaдeсeт*, maced. *чeтиpинaecет*, dial. *četranájsti* : *čitirnájsi* (Małecki SW 15);

strus. *чeтыpинaдeсaтъ*, *чeтыpьнaдeсaтъ*, *чeтыpенaдцaтъ*, *чeтыpьнaдцaтъ*, ros. *чeты́pнaдцaтъ*, u Dala też *чeтыpенaдeсaтъ*, ukr. *чoтиpнaдцaтъ*, brus. *чaтыpнaдцaцaць*. ~

četyre na desęte: ~ pol. od XIV w. *czternaście* (dziś też m. osobowe *czternastu*), stpol. także *cztyrnadcie*, *cztyrnaćcie*, *cztyrnacie*, *czternacie*, *szternaście*, w XVI w. rzadko też *czteryńskacie*, dial. kasz. *štęrnásce*, dłuź. *štyrñasćo*, w XVI w. u Jakubicy *čtyrñasće*, głuź. *štyrnaće*, *štyrnačo*, dial. *štyrnač* (Michalk Neustadt), czes. *čtrnáct*, przestarz. *čtrnácte*, stczes. *čtrnádsťe*, *čtrnádcťe*, *čtrnádsťe*, śła. *štrnášť*, m. osobowe też *štrnášti*;

śle. *štirinájst*. ~

Por. odpowiedni liczebnik porządkowy: pol. *czternasty*, stpol. *cztyrnasty*, dłuź. *štyrňasty*, głuź. *štyrnaty*, czes. *čtrnáctý*, stczes. *čtrnádcietý*, *čtrnádcťý*, *čtrnádsťý*, śła. *štrnásty*, śle. *štirinájsti*, sch. *četrnaestī*, cs. *чeтыpенaдeсeтыйи*, *чeтыpинaдeсeтыйи*, bułg. *чeтиpинaдeсeтy*, *чeтиpинaдeсeтy*, maced. *чeтиpинaecети*, ros. *чeты́pнaдцaтый*, u Dala też *чeтыpенaдeсaтый*, ukr. *чoтиpнaдцaтый*, brus. *чaтыpнaдцaцaць*.

Zestawienie złożone z liczebnika *četyre* : *četyre* + wyrażenie przyimkowe *na desęte* (loc. od *desę*). W poszczególnych językach słow. nastąpiło zrośnięcie się zestawienia w jedną całość (z jednym akcentem) i w związku z tym

skręcanie i spychanie do roli sufiksu członu *-desęte*. — Podobnie zbudowany liczebnik teŝ w innych językach ie., por. łac. *quattuor-decim*, gr. τετραρες-καί-δεκα, stind. *catur-daša*. W. B.

četyreŕ'i (četyrekti) : četyriti (četyrikti) pld. i wsch. (?) przysłówkowy liczebnik mnoŝny 'cztery razy, czterokroć, quater'

~ cs. *četyřiшти, četyřeжды, četyрижды* (stąd strus. *četyřeжды, četyřeжды, četyришыды, četyрьжды*, ros. *četyřeжды*, ukr. *čotyríжды, Žel.*); bułg. dial. *čétrиж* (np. *čétrиж двадесет* 'osiemdziesiąt');

ukr. *čotyríци* (Žel.). ~

Szczętkowo zaświadczony archaiczny typ liczebnika mnoŝnego od liczebnika *četyre četyri*. Ograniczone do scs. i bułg. sufiksalne *-žd-* najprawdopodobniej wtórne, wyabstrahowane z typu *dvaŝdi < dvaŝti*. O budowie zob. Trypućko Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu scsł. *dvaŝdi, triŝti*, Uppsala 1947 (tu teŝ przegląd dotychczasowych badań). W. B. — F. S.

četyrikti, četyrit'i zob. **četyreŕ'i**

četyri sęta : četyri sęta 'czterysta, quadringenti'

četyri sęta: ~ sch. dial. *čétirista*, dawne *čétiri sta, četr sta*, teŝ *čétiri sto* (Vrančić), *četer sto* (Bella), cs. *četyři ста*;

strus. *četyриста*, ros. *četyрестма* gen. *četyрѣхcom*, ukr. *čotырисма* gen. *čotыр'охcom*, dial. *čotырисма* (Hrinčenko), łemk. *čotырисмо, штырисмо*: (rzadziej) *штырисма* (Bevzenko IMUM 240, 246), brus. *čamyрыста* gen. *čamyр'охcom*. ~

Por. sch. *čétiri stōtine*, dawne *četri stōtine* (RJAZ), bułg. *četyрисчотин*, dial. teŝ *četyрисчотны, чтырчотны* (Stojkov Banat), *četyрчотин* (Kočev, Grebenskiját govor 59), maced. *četyрисчотини*, dial. *čétirstutín : četristutína* (Małeckí SW).

četyri sęta: ~ pol. *czterysta* (: m. osobowe *czterystu*), stpol. do XVI w. jeszcze zachowane pierwotne *cztyrzysta : czterzysta* (w XVI w. teŝ rzadko *szterzysta*), dial. takŝe *štyrysta* (Karłowicz SGP, Kucala PSM 224), stduŝ. XVI w. u Jakubicy *štyri sta*, głuŝ. *štyri sta*, czes. *čtyři sta*, sła. *štyristo* (dawne np. w XVI w. *čtyristo*);

słe. *štiristo -tōtih*. ~

Zestawienie z *četyri : četyri* (nom. n. liczebnika *četyre : četyre*) i *ęta* (nom. pl. liczebnika *ęta*). Z innych języków ie. por. np. lit. *keturi šimtai*, niem. *vierhundert*, łac. *quadringenti* 'ts.'. W. B.

čety zob. **ščetъ**

čeznŏti čeznŏ 'niknąć, zanikać, słabnąć, więdnąć, schnąć; znikać, ginać', dial. pld. teŝ 'usychać z silnego pręgnienia, tęsknoty, silnie pręgnąć, tęsknić', częściej złożone **jęz-čeznŏti** 'zaniknąć, osłabnąć; zwiędnąć, zmarnieć; zniknąć, zginać'

~ pol. książkowe rzadkie *czeznąć -nę* 'ginać, marnieć, niknąć' (poświadczone dopiero w SWil.), częściej z pref.: *szczeznąć* 'zginać, przepaść; zmarnować się', dial. (Młpol., Włkpol.) *szczeznąć* 'zginać, przepaść; umrzeć, zdechnąć' (Karłowicz SGP), 'zmarnieć, zginać' (Tomaszewski GŁ 193), kasz. *ščeznoc* 'zginać, przepaść' (Lorentz PW), sła. dial. wsch. *ščaznuc* (u Buffy Dlhá Lúka 217 *ščaznuc -žňe*) 'zniknąć' (Kálal);

sch. od XVI w. *čeznuti -nēm* 'silnie pragnąć, tęsknić; ginać, więdnąć, słabnąć pragnąc czegoś, tęsknić za czymś', dawne 'słabnąć, więdnąć, ginać, np. ze strachu, trosk, żalu, z tęsknoty', *iščeznuti -nēm* 'zniknąć, przepaść', stsch. 'osłabnąć', scs. *иштезнати -нѣ* 'zniknąć, zaniknąć, ustać', es. *уезнати -нѣ* 'deficere, languescere', bułg. *чѣзна -неи* 'schnąć, więdnąć, zanikać, tracić siły, marnieć, ginać', dial. 'znikać' (Gerov), 'silnie pragnąć, chcieć, tęsknić za kimś lub za czymś' (BDial. I 272: Sofia), *изчѣзна* 'zniknąć', maced. *чезне* 'ginać, przemijać, zanikać', *исчезне* 'zniknąć, zginać';

strus. *исчезнуѡти, ишезнуѡти* 'zniknąć', wyjątkowo 'upokorzyć, poniżyć', ros. dial. archang. *чѣзнуть* 'znikać, przepadać', *исчѣзнуть -ну* 'zniknąć, zginać', dial. też *исчѣзнуть* 'zeschnąć, schudnąć' (Dal), ukr. dial. *чѣзнути* 'znikać', 'ginać, umierać' (Leks. Bjul. VI 21), *чѣзнути -ну* (dial. też *чѣзнути*, Żel.) 'zniknąć, zginać, przepaść', brus. *чѣзнуть* 'chudnąć, schnąć, więdnąć, marnieć' (też dial. Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Por. strus. *ишезити, исчезити* 'spowodować zniknięcie'.

W ścisłym związku z kauzatywnym *kaziti* (zob.). O budowie p. I 45. Bliskie odpowiedniki w pln.-germ.: farerskie *hvökka* (praet. *hvakk*) 'wzdrygnąć się z przerażenia', też 'szybko ubywać, znikać', stnord. *hvika* (praet. *hvak*) 'chwiać się; cofać się, ustępować'. Mniej pewny związek z zaliczanym tu dawniej łac. *con-quiniscō* (perf. *con-quiēxi*) 'schylić się, skureczyć się, przycupnąć'.

Zupitza BB XXV 105, Trautmann BSW 132—3, Holthausen VEW A 135, Sławski SE II 111—2, Vasmer REW I 491. W. B. — F. S.

čębrica : **čubrika, čubrica** 'aromatyczna roślina używana jako przyprawa do potraw, cząber, *Satureia hortensis*', 'silnie pachnąca roślina, tymianek, macierzanka, *Thymus*'

čębrica: ~ stpol. XVI w. *cząbrzyca*, XVII w. *qąbrzyca* 'kanianka, *Cuscuta Epithimum*';

bułg. dial. *чѣбрыца* '*Satureia hortensis*' (Stojkov Banat), *чѣбрука, чѣбрука* : *чѣбруца* 'ts.' (Gerov), *чѣбруца* 'ts.' (BDial. I 204: Botevgrad), maced. dial. (Ochrid) *чѣмбрука* 'ts.' (Draganov RFV XIX 18);

ukr. dial. *чѣбрыця* 'gatunek rośliny' (Hrinčenko). ~

čubrika : *čubrica*: ~ sch. od XIX w. *čubrika* : *čubrica* '*Satureia hortensis*', dial. *čubrica* 'suszona roślina *Satureia hortensis* używana jako przyprawa' (Elezović Kos.-Met.), bułg. *чѣбрука*, dial. *чѣбруца* '*Satureia hortensis*; mieszanina rozartych roślin (jak cząber, koper) z papryką i solą, jedzona z chlebem', dial. *дѣва чѣбруца* '*Satureia coerolea*; *Thymus pannonicus*, *Thymus serpillum*' (Gerov), maced. *чѣбрука* : *чѣбруца* '*Satureia hortensis*; mieszanina rozartych roślin z papryką i solą jedzona z chlebem', dial. *чѣмбрука* 'ts.' (Jagić AslPh XI 268, Draganov RFV XIX 18). ~

Od *čębrъ* : *čubrъ*, o suf. *-ika* : *-ica* zob. I 91, 98.

W. B. — F. S.

čębrъ *čębra* (**ščębrъ**) : **čubrъ** *čubra* (**ščubrъ**) 'aromatyczna roślina używana jako przyprawa do potraw, cząbr, *Satureia hortensis*', 'silnie pachnąca roślina, tymianek, macierzanka, *Thymus*'

čębrъ: ~ pol. *cząber -bru* '*Satureia hortensis*' (też dial., Maciejewski Chełm.-dobrz. 51, Górniewicz Malbork), stpol. od XV w. *cząbr, qąbr -bru* 'ts.', dial. kasz. *coпер -pru* 'ts.' (Sychta SK; u Lorentza PW *coпār -pru*), czes. dial. *čabr -bru* 'ts.' (Přir. slov.), sła. *čabr* 'ts.' (Buffa SBN 278);

słę. *čpber -bra* '*Satureia hortensis*' (Pleteršnik);

strus. XII—XIV w. *чѣбрь, чѣбрьъ* 'Satureia', ros. *чабѣръ -бра́ : ча́бер -бра́* 'Satureia hortensis', dawne i dial. *чабѣръ, чѣбер, чѣбѣръ, чѣбѣръ, чѣбѣръ* 'ts.' (Dal, Mirtov Don.), dial. *чѣбѣръ* 'Thymus serpillum' (Mirtov Don.), ukr. *чабѣръ -бра́* 'Satureia hortensis', dial. *čab'or, čeber* 'ts.' (Makowiecki Sl. bot. 332), brus. *чабѣръ -бару́* 'macierzanka, Thymus' (dial. też *чабур, чабѣръ*, pod wpływem pol. *чанбер, чомбар, чомбір, чонбор*, Kiselevskij Bot. sl. 130—1, Leks. Poleszja 434), dial. także 'Satureia hortensis' (Nosovič, Bjaľkevič Mohylew, Kiselevskij o. c. 118). ~

Por. derywaty: 1. ros. *чабрѣу -ча́*, dial. *чѣбрѣу -ча́* (od XVIII w.), *чѣборѣу* 'macierzanka, Thymus, Thymus serpillum' (Dal, Mirtov Don.), ukr. *чабрѣу -чю́*, dial. *чѣбрѣу -чю́* 'Thymus' (Hrinčenko), *čabrec* 'Satureia hortensis' (Makowiecki l. c.), brus. dial. *чабрѣу* 'Thymus' (Kiselevskij o. c. 130—1), *чѣбрѣу* 'Thymus serpillum' (Leks. Poleszja 434);

2. ukr. *чѣбрик -ку* 'Thymus', *чѣбрик* 'ts.; Satureia hortensis', brus. dial. *чѣбрик* 'Thymus' (Kiselevskij l. c.).

ščebřz: ~ stpol. XV w. *szczębr* 'Satureia hortensis'. ~

Por. ros. dial. *чѣбрѣу -ча́* 'Thymus serpillum' (Dal), ukr. *чѣбрѣука* 'Satureia' (URS), *чѣбер -ру* 'Satureia hortensis' (Hrinčenko), brus. dial. *чѣбрѣу* 'Thymus serpillum' (Leks. Poleszja 434).

čubr: ~ stpol. XV w. wyjątkowe *czubr* 'Satureia hortensis', czes. *čubr : čibr* 'Satureia' (już stczes., też dial. *čubr, čiber*, Bartoš DSM, Machek ČSR 200), sła. *čubr, čibr* 'Satureia hortensis' (Buffa SBN 280—1);

sł. *čuber -bra* 'Satureia hortensis' (SSKJ), sch. od XV w. *čubar -bra* 'ts.', sterb. *čubr*, dawne i dial. też *čupar -pra*, dawne *čupar* 'ts.', cs. *чупѣръ* 'Satureia', bułg. dial. *чубър* (Mladenov Vidin), *чѣбар, чѣбрьъ* m. 'Satureia hortensis' (Gerov);

ros. dial. *чубѣръ, чумбѣръ* 'Thymus serpillum' (Mirtov Don.). ~

Por. derywaty: czes. dial. *čubrek* 'Satureia' (Bartoš DSM), sła. dial. *čubrik : čubrik* 'Satureia hortensis' (Kálal), sch. XIX w. *čubric* 'roślina serpillus', *čumborak -rka, čumborié* 'Satureia hortensis' (RJAZ).

ščuber: ~ czes. dial. moraw. *ščuber -bru* 'Satureia' (Bartoš DSM). ~

Por. derywaty: czes. dial. moraw. *ščubřík* 'Satureia', laskie *ščubřeček* 'aromatyczny kwiat ogrodowy, macierzanka' (Horečka Frenštát), sła. dial. *štúbrik : štubrik -ka* 'Satureia hortensis' (SSJ), u Kálala też *ščubřík, ščúbrik, št'úbrik* 'ts.'.

Ze słow.: lit. *čėbras, čiōbras* 'Satureia' (Skardžius 57, Fraenkel LEW 71—2), łot. *cēberinš* 'ts.' (Vasmer REW III 297), węg. dawne od XIV w. *csombor* 'Satureia hortensis' (Kniezsa MNSJ I 1, 139), rum. *cimbru* 'ts.'.

Etymologia niepewna. Najbardziej prawdopodobne objaśnienie K. Mozyńskiego JP XXXIII 348—9: Roślina nie rośnie dziko na terenach pńsłow., bywa tylko hodowana. Ten fakt a także chwiejność wokalizmu przemawiałyby także gr. *θύμβρος* 'cząber' (zwykle *θύμβροξ : θυμβρον* 'ts.'), a może i łac. *combrētum* 'jakaś roślina aromatyczna'.

Mniej prawdopodobne inne próby objaśnienia: Trudności przede wszystkim semantyczne przemawiają przeciwko łączeniu (Brückner SE 73, Sobolevskij Sl V 445, Sławski SO XVIII 274—5, SE I 114, Vasmer REW III 297) z *čemerz* 'ciemierzycza, Veratrum, ciemiernik, Helleborus' (zob.). — Trudności fonetyczne nie pozwalają na wyprowadzanie wyrazu z gr. *θύμβρος* (ostatnio Machek ČSR 200, ES² 108). W. B. — F. S.

čęditi čęď'q pld.-wsch. 'rodzić dziecko'

~ bułg. ludowe *чедá -íuu* 'rodzić dziecko' (Gerov);

strus. *чадити чажоу* 'rodzić'. ~

Od *čędo*, o budowie zob. I 57.

W. B.

čędo 'potomek, dziecko, infans, proles'

~ stpol. wyjątkowe XVI w. (w zmazurzonej postaci) *čędo* 'dziecko' (Brückner AslPh XX 178 uwaga 1, SE 542), sła. u Kálala *čado* 'zdziecinniały staruszek';

sch. od XIII w. *čędo* (dawne dial. czakaw. też *čado*) 'dziecko, syn lub córka' (Vuk, RJAZ, RMat.; dziś poet., wyparte przez *dijete* p. *děte*), scs. *чѣдо* 'dziecko', bułg. ludowe *чедо* pl. *чедá* 'dziecko, syn lub córka' (dial. też *чэдо*, Stojkov Banat 272), maced. *чедо* 'ts.', dial. także *čęndu čęndutu* pl. *čęndá* 'dziecko' (Małeckí SW), w Bogdańsku *kęndo* 'dziecko jeszcze nie ochrzczone' (J. Ivanov RES II 99, Trubačev STR 41—2 uwaga 175);

strus. *чѣдо* : *чѣдо* 'dziecko, syn lub córka', pl. *чѣда* 'potomstwo', ros. przestarz. *чѣдо* 'dziecko, syn lub córka', ukr. przestarz. *чѣдо* 'dziecko, dziecię', u Hrinčenki też coll. 'dzieci', brus. dial. *чѣдо* 'złe dziecko, uparciuch' (Nosovič), o rozwoju znaczenia p. Brandt RFV XXI 215. — Wyrazy ruskie są najprawdopodobniej pożyczkami cerkiewnymi. ~

Por. 1. stczes. *čad*, *čád* m. 'dziecko płci męskiej, chłopiec' (Gebauer Sl.), dawne u Jungmanna starý *čád* 'stary, zdziecinniały człowiek', sła. dial. *čad*, *čiad* 'zdziecinniały starzec' (Kálal), sch. dawne wyjątkowe XVIII w. *čed* m. 'dziecko, dziecię';

2. stczes. *čada*, *čáda* 'dziecko płci żeńskiej, dziewczynka', dawne u Jungmanna *čáda* 'zdziecinniała staruszka', sła. dial. *čada*, *čáda* 'ts.' (Kálal);

3. sła. od XVI w. *čęden* 'czysty, schludny, ładny; skromny, przyzwoity; rozumny, mądry', sch. od XVIII w. (najwcześniej u słownikarzy kajkaw.) *čędan* 'skromny, niewinny', por. maced. dial. *чѣдник* 'ojciec', *чѣдница* 'rodzicielka, matka' (RMJ), scs. *чѣдѣнь* (: *бѣдѣнь*), *бѣз-чѣдѣнь* 'bezdziety'. — O rozwoju znaczenia p. Skok ER I 302;

4. czes. liter. *čacký* 'dzielny', stczes. *čadský* 'ładny, udany, szlachetny, bohaterski', strus. wyjątkowe *чѣдскыи* 'ludzki, właściwy ludziom'. Zob. Machek ES² 92—3, Skok ER I 302.

Od *čęti*, o suf. *-do* zob. I 62—3. Pierwotne znaczenie 'to, co poczęte' > 'potomek, dziecko'. Rozwój znaczenia jak w goc. *barn* 'dziecko' : *baíran* 'przynieść, urodzić' (Obnorski Izv. XIX 4, 100). — O dawniejszych bezpodstawnych próbach wyprowadzania z germ. (ostatnio Vaillant GC I 52—3, por. stwniem. *kind* 'dziecko') p. Kiparsky GLG 22—3, Trubačev STR 41—3 (tu przegląd starszej literatury). — Nie widać podstaw do przyjęcia hipotezy Martynova SGLV 198—205: *čędo* miałyby być wtórnym singulativum od coll. *čęď*.

Berneker SEW I 154, Trautmann BSW 133—4, Brückner SE 542, Vasmer REW III 298—9, Skok ER I 302.

Zob. *bratučęď*, *jsčęď* : *jsčęďskъ*.

K. P.

čęď f. pld. i wsch. (?) coll. 'potomstwo, dzieci'

~ scs. *чѣдъ* f. 'drużyna, ludzie', serb.-cs. XIV w. *čęď* f. 'dzieci; czeladź, ludzie', maced. dial. *чѣм*, *чѣм* 'rodzina' (Ivanov BDA I m. 183);

strus. *чѣдъ* : *чѣдъ* f. 'dzieci; ludzie; lud; towarzysze, drużyna', ros. dawne *чѣдъ* f. 'lud, drużyna', ukr. u Żel. *чѣдъ* 'dzieci'. ~

Wyrazy ruskie są najprawdopodobniej pożyczkami cerkiewnymi.

Coll. od *čędo*, z suf. -ь.

W. B.

čepěti zob. **čepěti**

čępnōti zob. **čepěti**

čęstica zob. **čęstb**

čęstina pld.-wsch. 'coś gęstego, np. gęsty las, gęste zarośla'

~ sch. *čęstina* 'gęstość, densitas, crebritas' (od XVII w., też u Vuka),
cs. **҃҃҃҃҃҃҃** 'fruticetum, δάσος', bułg. dial. *čęstina* 'rodzaj gęstego sita;
rzadkie sito do przesiewania zboża' (Gerov, BDial. III 190: Ichteman),
maced. *čęstina* 'gęste sito' (też dial., Małecki SW);

strus. **҃҃҃҃҃҃҃** 'gąszcz, gęstwina; rodzaj tkaniny', ros. dial. *čęstina* 'gęsty
las, zarośla, gęstwina' (Dal), brus. dial. *čęstina* 'ts.' (Nosovič). ~

Od *čęstb*, o suf. -ina zob. I 120—1.

W. B.

čęstiti *čęst'o* 'czynić coś często, wielokroć, w niewielkich odstępach czasu, frequentare'

~ pol. dial. kasz. *čęścęc -ci* 'uczęszczać, odwiedzać' (Sychta SK), w ję-
zyku liter. od XV w. iterat. *uczęszczać* 'odwiedzać, często bywać', czes. dial.
čęstiti 'często odwiedzać' (Bartoš DSM);

sch. od XVI w. *čęstiti čęstim* 'często coś czynić, np. często odwiedzać',

cs. **҃҃҃҃҃҃҃** 'frequentare', bułg. dial. *čęstj-juu* (rodop. *čęstēm, čęstēm*,
BDial. II 300, 302) 'często gdzieś chodzić, często powtarzać tę samą czyn-
ność; o kogutach: często pisać, 'często się realizować, pojawiać', maced. dial.
čęstju 'chodzić gdzieś często, czynić coś często' (RMJ);

strus. **҃҃҃҃҃҃҃** 'często coś czynić; często gdzieś chodzić, odwiedzać',
ros. *čęstim' čęstju čęstimu* 'bardzo często wykonywać jakiś ruch, czynność,
np. często bić, uderzać, szybko mówić; często odwiedzać kogoś', ukr. *čęstimu
čęstju čęstimu* 'bardzo często coś czynić; często odwiedzać' (URS), brus.
čęstju čęstju čęstimu 'czynić coś częstym', *čęstju čęstju* 'często kogoś od-
wiedzać' (Nosovič). ~

Denominativum od *čęstb*, o budowie zob. I 57.

W. B.

čęstitb *čęstita čęstito* pld. 'szczęśliwy, felix'

~ sło. *čęstit* 'szczęśliwy', sch. od XIV w. *čęstit* 'szczęśliwy', 'szanowny,
szacowny', 'dość duży, znaczny, wartościowy', cs. **҃҃҃҃҃҃҃** 'szczęśliwy', bułg.
pot. *čęstim* 'ts.' (zwykle w pozdrowieniach i życzeniach, też dial., np. BDial. I
156: Strandža), maced. *čęstim* 'ts.', 'szanowny, szacowny, czcigodny'. ~

Por. 1. psł. złożenie *zlo-čęstb* (zob.), bułg. arch. *čęst* 'szczęśliwy' (Gerov);
2. pochodne czasowniki: sło. *čęstitati -tam* 'gratulować; składać życzenia
szczęścia' (według Pleteršnika z sch.), sch. od XVIII w. *čęstitati čęstitām*
'składać życzenia, wieszować, gratulować', bułg. *čęstimj -mju* 'ts.'. O więk-
szym zasięgu wyrazu świadczy sła. u Jungmanna *čęstitovati -tuji* 'chodzić
z życzeniami szczęścia w czasie świąt, gratulować, wieszować'.

Od *čęstb*, z suf. -itb. Co do znaczenia por. *čęstb, szęstbje*.

Skok ER I 313.

F. S.

čęsto zob. **čęstb**

čęstokortb 'wiele razy, często, niejednokrotnie, frequenter, plerumque'

~ pol. od XV w. *częstokroć* 'wiele razy, niejednokrotnie, nierzadko', głuź.
čęstokróć 'ts.', czes. *čęstokrát(e)*, stczes. *čęstokrát* 'ts.', sła. *čęstokrát* 'ts.';

sł. od XVI w. *čęstokrat* 'wiele razy, niejednokrotnie, wielokroć' (też dial., Pleteršnik), sch. od XVI w. przestarz. *čęstokrāt* 'ts.';

strus. XIV w. *чѣстоꙋꙋꙋ* 'często'. ~

Złożenie z *čęsta* i *kortb*, *kortz* (zob.).

W. B.

čęstostb f. : pld.-wsch. *čęstota* 'gęstość, densitas', 'wielokrotne, częste pojawianie się, występowanie jakiegś czynności, zjawiska, częstotliwość, frequentia' **čęstostb**: ~ pol. od XV w. *częstość* f. 'częste występowanie, powtarzanie się czegoś, frequentia', dial. kasz. *čęstosc* f. 'ts.', dłuż. *cestosć* f. 'ts.', głuź. *častosć* f. 'ts.', czes. rzadkie (też stczes.) *častost* f. 'ts.', śła. *častost'* f. 'ts.';

sch. (tylko u Stulicia) *čęstōst* f. 'frequentia', cs. *чѣстостъ* f. 'ts.; gęstość'; ros. przestarz. *чѣстѣсть* f. 'frequentia', ukr. *чѣстѣсть -mocmi* 'ts.'. ~

čęstota: ~ cs. *чѣстота* 'frequentia', bułg. *чѣстота* 'ts.', maced. *чѣстота* 'ts.'; strus. *чѣстота* przede wszystkim 'gęstwina', też 'frequentia', ros. *чѣстота* 'frequentia', ukr. *чѣстота* 'ts.', brus. *чѣстота* 'ts.; gęstość, zawartość'. ~ Por. 1. sch. od XVI w. *čęstōca* 'frequentia, crebritas';

2. abstractum z suf. *-yn'i*: stbułg. u Jana Egzarcha *чѣстѣньнѣ* 'gęstość, densitas', brus. *чѣстѣньнѣ* 'częstość', dial. 'gęste zarośla' (Jaškin BHN 204).

Abstracta od *čęsta*, z suf. *-ostb*, *-ota*.

W. B.

čęstota zob. **čęstostb**

čęstb *čęst'a čęsto* 'składający się z wielu części rozmieszczonych jedna obok drugiej, zbity, skupiony, gęsty, creber, densus; wiele razy powtarzający się w krótkich odstępach czasu, wielokrotny, frequens', adv. **čęsto**

~ pol. od XIV w. *częsty* 'powtarzający się w krótkich odstępach czasu wiele razy, wielokrotny, frequens', dial. kasz. *čęstni* 'ts.; gęsty' (Lorentz PW), dłuż. *cesty* 'wielokrotny, frequens', głuź. *časty* 'ts.', czes. *častý* 'ts.; gęsty, np. o lesie' (już stczes.), śła. *častý* 'frequens';

sł. (literackie) *čęst* 'frequens' (u Pleteršnika nie notowane), sch. od XIII w. *čęst čęsta čęsto* 'składający się z wielu części gęsto rozmieszczonych, gęsty, zwarty; frequens' (wypierany w gwarach przez *gust* p. *gostz*, Skok ER I 313), scs. *чѣстѣ* 'gęsty', bułg. *чѣстѣ* 'frequens', dial. też 'gęsty', np. o lesie, mleku (RBKE, BDial. II 302, VI 103), maced. *чѣстѣ* 'frequens; gęsty' (dial. *čęst čęsta čęstu* 'ts.', Małecki SW);

strus. *чѣстѣньнѣ* 'gęsty; frequens', ros. *чѣстѣньнѣ (чѣстѣ чѣстѣ чѣсто)* 'gęsty; frequens; szybki, pośpieszny', ukr. *чѣстѣньнѣ (u Hrinčenki чѣстѣньнѣ)* 'gęsty, frequens', brus. *чѣстѣ* 'ts.'. ~

Adv. **čęsto**: ~ pol. od XIV w. *często* 'wiele razy, nierzadko, saepe, frequenter', dial. kasz. też 'gęsto' (Karłowicz SGP), dłuż. *cesto* (dawne u Thareusa *casto*) 'saepe, frequenter', głuź. *často* 'ts.', czes. *často* 'ts.', śła. *často* (dial. wsch. *često*) 'ts.';

sł. *čęsto* 'saepe, frequenter' (też dial.), sch. *čęsto* od XIII w. 'ts.', 'gęsto', scs. *чѣсто* 'saepe, frequenter', bułg. *чѣсто* 'ts.', dial. też 'gęsto' (Gerov), maced. *чѣсто* 'saepe, frequenter';

strus. *чѣсто* 'gęsto; saepe, frequenter', ros. *чѣсто* 'saepe, frequenter', 'z niewielkimi odstępami, gęsto; szybko, o mówieniu' (też dial., Słowarz Rjazan.), ukr. *чѣсто* 'saepe, frequenter', brus. *чѣсто* 'ts.; gęsto'. ~

Pierwotne partic. praet. pass. od nie zachowanego w słow. czasownika (zob. *komz*). Dokładny odpowiednik: lit. *kiñštas* 'napchany' : *kemšū kiñšti* 'pchać, napychać'. Pierwotne znaczenie 'napchany, gęsty, o miejscu' (por. *gostz* : *žimo žėti*), stąd 'gęsty w czasie' > 'częsty', wspólne znaczenie 'bliski

jeden drugiego w przestrzeni czy też w czasie'. Ten sam rozwój znaczenia w psł. *gostā* (zob.), por. łac. *frequēns* 'liczny, gęsty, częsty' (: *farcire* 'napętniać, wypychać, tuczyć'), *crēber* 'gęsty; częsty'.

Berneker SEW I 154—5, Trautmann BSW 126, Sławski SE I 121, Vasmer REW III 305, Machek ES² 95, Skok ER I 313.

Zob. *komā*.

W. B. — F. S.

częsta f. 'wycinek jakiejś całości będący wynikiem podziału, element składowy całości, pars', 'dział, udział, dziedzictwo, posiadłość', 'los, przeznaczenie', dem. **częstka** : **częstica**

~ pol. od XIV w. *część* -ci 'wycinek jakiejś całości będący wynikiem podziału, kawałek, fragment, pars', stpol. też 'dział, dziedzictwo, spadek; udział; majątek; zastęp', w XVI w. także 'uczestnictwo, czynny udział, wspólność, związek', dial. również 'posag', 'zapłata juhasów na szałasie' (Karłowicz SGP), kasz. też 'wycinek podzielonego gospodarstwa; żona' (Sychta SK), głuź. *časć -će* 'kawałek, cząsteczka (mięsa)', czes. *část -ti* 'pars', (stczes. *číst* : *čěst*, też *částa* 'ts.'). arch. 'pewna kwota pieniędzy', sła. *časť -ti* 'pars', dial. 'porcja jedzenia, jedzenie, jadło' (SSJ);

sch. *čest -ti* (dial. czakaw. też *čast*) 'pars' (w tym znaczeniu od XII w.), dawne też 'sors, fortuna, felicitas', dial. *od česti* 'częściowo, trochę' (Vuk), scs. *частъ -ти* 'pars; udział, zapłata', bułg. u Gerova *чечм* f. 'szczęście, dobry los, fortuna' (w bułg. złąły się psł. *čestā* i *čbstā*);

strus. *частъ* f. 'pars', 'część posiadłości, dział; własność, majątek; dziedzictwo, spadek; los, dola; szczęście, powodzenie', ros. *часть -му* 'pars; udział, dział, porcja; oddział, jednostka wojskowa', przestarz. 'dola, szczęście, los, przeznaczenie', ukr. *часть -ми* 'pars', u Żel. też 'los', dial. 'posag' (KDA m. 121, s. 184, Dzendzelivskýj UZLP 31), brus. *чачуь -yi* 'udział, dział, porcja, pars', dial. 'działka; dola, los, przeznaczenie' (Nosovič). ~

Dem. 1. **częstka**: ~ pol. *cząstka* dem., dial. kasz. *čostka* 'pars; posag, wiano' (Sychta SK), głuź. *čas(t)ka* 'kawałek (mięsa)', czes. *částka* dem. (już stczes.), sła. dial. *časťka* dem. (Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bökk-Gebirge);

cs. *частька* 'particula';

ros. dial. pld. *чацмка* dem. (Dal), ukr. *чацмка* dem., brus. *чацмка* dem.; ~

2. **częstica**: ~ czes. *částice*, sła. *častica* dem.;

sch. *čestica* dem., 'komunia', maced. *чечмуца* dem.;

ros. *чацмица* dem., ukr. *чацмиця* dem. (Hrinčenko);

też jako termin gramatyczny 'partykuła' w głuź., czes., sła., sch., maced., ros., brus. ~

Por. głuź. *časćować -uje* 'krając na cząstki, kawałkować'.

Brak odpowiedników ie. Najprawdopodobniej z *knd-tis do bsł. *kāndō* 'gryźć' (lit. *kāndu kąsti* 'kąsać', łot. *kuðķu kuōst* 'ts.', lit. *kañdis* 'ukąszenie', *kąsnis* 'kawałek'; o zaliczanym tu często pol. dial. *kądek* 'kąsek, kęs' p. Sławski SE II 116). Pierwotne znaczenie 'kawałek odkąszony' > 'kęs' > 'część, pars'. Co do dalszego rozwoju znaczeniowego por. *dol'a*. — Zob. *učestā*, *kqsati*, *kqsz*.

Solmsen KZ XXXIV 547—8, Pedersen MPKJ I 167, Brandt RFV XXI 215, Meillet RS II 63, Berneker SEW I 155, Sławski SE I 121—2, Vasmer REW III 305, Skok ER I 313—4. — Nie widać podstaw do przyjęcia hipotezy Martynova SGLV 201—2 (nawiązuje do *čedo* 'dziecko', coll. *čedā*, cs. *чадъ* 'ludzie, drużyna').

Zob. *učestā*.

W. B. — F. S.

čęstka zob. čęst

čęstnikъ *čęstnika* 'posiadający część czegoś, mający udział w czymś, uczestniczący w czymś, particeps'

~ stpol. XIV—XV w. *częstnik* 'posiadacz działu, części majątku', wyjątkowo 'współsprawca, particeps', w XVI w. *częstnik*, *czesznik* (*częstnik*) 'współwłaściciel lub współużytkownik';

stsch. *čęstnik* 'posiadający część czegoś, particeps' (XIII w.), 'ten, komu przełożony udzielił jakiejś władzy, zwierzchnik, magistratus' (od XII w.; dial. w Chorwacji *čęstnik* 'starosta weselny'), dawne u Stulicia 'szczęśliwy człowiek' (RJAZ), cs. **чѣстникъ** zob. Miklosich LP 1131;

ros. pot. *чѣстник* 'prywatny przedsiębiorca, handlarz' (nie notowane przez Dala). ~

Od *čęstnъ*, o suf. *-ikъ* zob. I 90.

Zob. *učęstnikъ*.

W. B. — F. S.

čęstnъ *čęstna čęstno* 'tyczący się części, należący do części, częściowy, tyczący się działu, udziału, poszczególny, szczególny', 'mający w czymś udział, uczestniczący w czymś, particeps', dial. 'szczęśliwy'

~ stpol. *częstny*: w XV w. roki *częstne* 'roki małe, odbywające się co miesiąc' (też adv. *częstnie* 'według części, stosownie do części, proporcjonalnie'), w XVI w. 'tyczący się części, należący do części, częściowy; uczestniczący', w XV w. też wyjątkowe *częstny* 'osobisty', czes. u Jungmanna *čęstny* 'częściowy, partialis', przestarz. = *šťasný* 'szczęśliwy';

sch. dawne *čęstan* 'uczestniczący w czymś, particeps' (od XV w.), 'szczęśliwy' (od XVI w.), scs. **чѣстнъ**: **любы чѣстна** 'μερικὴ φίλια' (Euch.), cs. **чѣстнъ** 'ὁ ἐκ μερους';

strus. wyjątkowe **чѣстнъ** 'szczególny, osobliwy, odosobniony', ros. **чѣстнѣи** 'poszczególny, szczegółowy, oddzielny; szczególny, wyjątkowy, odosobniony; prywatny', przestarz. 'osobisty', dawne też w funkcji subst. 'naczelnik cyrkułu', ukr. *чѣстнуї* 'częściowy, szczegółowy, osobny', adv. *чѣстно* 'specjalnie, szczególnie' (Žel.). ~

Por. sch. *čęsnica* 'specjalne pieczywo pieczone na Boże Narodzenie, dzielone na części'.

Od *čęstъ*, z suf. *-nъ*.

Zob. *szęstnъ*.

W. B. — F. S.

čęst'a dial. wsch. i pld. 'coś gęstego, gęsty las, gęste zarośla, gąszcz, gęstwina, densi frutices, dumi'

~ cs. **чѣстѣ** 'fruticetum';

strus. **чѣстѣ** 'gęsty las', ros. *чѣстѣ* (dial. wsch. *чѣстѣ*, Dal) 'gęsty las, gęste zarośla, gąszcz, gęstwina', brus. dial. *чѣстѣ* 'gęsty las, gąszcz, gęstwina' (Jaškin BHN 204). ~

Por. ros. dial. (pskowskie, twerskie) *чѣстѣ* 'gąszcz, gęstwina' (Dal).

Od *čęstъ*, o budowie zob. I 82. W tym samym znaczeniu substantywizowane adi.: sch. *čęsta* (dial. *čęsta*, Skok ER I 313) 'zarośla, gąszcz', cs. **чѣстѣ** 'fruticetum', strus. **чѣстѣ** 'gęste zarośla, gąszcz'. W. B.

čęti *čęti* 'zacząć, rozpocząć, incipere'

Czasownik całkowicie wyparty już w dobie psł. O bardzo niepewnych śladach w stczes. zob. Gebauer Sl. I 173. Na jego istnienie wskazują:

1. czasowniki prefiksalne *na-čęti*, *po-čęti*, *za-čęti* (zob.);

2. nomina actionis (< nomina acti) *konъ* : *konь*, *konьсь* (zob.);

3. derywat *čę-do* (zob.).

Prymarny czasownik oparty na ie. pierwiastku **ken-* 'wyrastać, wypuszczać pędy, pojawiać się, zaczynać (się), wszczynać (się)'. Najbliższe odpowiedniki: śrirl. *cinim* (**keniō*) 'powstaje, wynikam', *cinis* 'ortus est', łac. *re-cēns re-centis* 'właśnie przychodzący, nowo urodzony, świeży, młody, nowy', gr. *καιός* 'nowy, świeży' (p. Frisk GEW I 754). Tu może też łot. *citiēls* (**kinties*), *cinītiēls* 'mocować się, pasować się' (zob. jednak zastrzeżenia Endzelina, Mühlenbach I 392), co do rozwoju znaczenia por. lit. *imtis* 'brać się do czego' : 'pasować się, walczyć'.

Osthoff Etymologische Parerga I, 1901, 269, Berneker SEW I 168—9, Zubatý AslPh XVI 368 (Studie I 2, 91—2), Trautmann BSW 133—4, Vasmer REW II 203, Walde-Hofmann LEW II 423—4, Pokorny IEW 563—4, Skok ER I 315—6. — Brückner KZ LI 227, SE 74 łączył przede wszystkim z lit. *skinti skinù* 'zrywać np. owoce'. Pierwotne znaczenie byłoby 'nadrywać, nacinać' > 'rozpoczynać'.
K. P. — W. B. — F. S.

čezati *čezajo*, zwykle złożone **jęz-čezati** *jęz-čezajo* 'nikać, zanikać, słabnąć, znikać, ginać'

~ pol. dial. (okolice Tarnobrzega i Niska) *scezać* 'ginać' (Karłowicz SGP); sch. dawne XVI w. i dial. *čezati -zām* 'ginać, słabnąć ze strachu, żalu, tęsknoty, tęsknić' (RJAZ, RMat.), scs. *ишѣзати, иштезати, иуазати -заш* 'znikać, zanikać', bułg. *изчезвам* 'znikać';

strus. *ишезати, ишезати -злю* 'znikać', ros. *исчезать -злю* 'znikać, ginać', ukr. *иєзати -злю* 'znikać, ginać, przepadać'. ~

Iter. od *čeznōti*, o budowie zob. I 47. Postulowany wokalizm *-a-* (por. sch. dawne *raskazati -žem* 'zniekształcić, wypaczyć, oszpecić', Skok ER I 320) wyrugowany najczęściej przez wokalizm czasownika podstawowego.

W. B. — F. S.

či 1. part. pytajna 'czy, an', spójnik względny i rozłączny, dial. ptn. **či li** 'czy też' (w tych samych zasadniczych funkcjach)

či: ~ pol. *czy* part. pytajna, spójnik względny i rozłączny 'albo, lub' (od XVI w., o rozwoju funkcji spójnikowej p. Klemensiewicz w GHJP 445—6), stpol. XV w. wyjątkowe part. wprowadzająca pytanie uzupełniające 'czyli właściwie, sive', też dial. np. kasz. *čē* part. i con. 'czy' (Sychta SK I 163), połab. *čē* con. 'lub, albo, czy', czes. *či* part. pytajna w funkcji alternatywnej 'czy, czy też', spójnik względny i rozłączny 'albo, lub', w stczes. part. pytajna (p. Bauer Vývoj 90, 95, 156), sła. *či* part. pytajna 'czy, czy też', spójnik względny i rozłączny;

słę. dial. (wsch. Styria, Rezja) *či* part. pytajna 'czy', con. 'jeśli' (Pleteršnik), sch. dial. (u Chorwatów węgierskich) *či* 'czy' (RJAZ);

strus. **ym** part. pytajna 'czy, czyż', con. 'albo, lub; jeśli; chociaż, chociażby', ros. dial. (zach. pld.) **cu** part. pytajna 'czy', con. 'czy, czy też' (Dal, Mirtov Don.), ukr. **cu** part. pytajna 'czy', spójnik względny i rozłączny, brus. dial. **cu** part. pytajna 'czy', spójnik względny i rozłączny, też spójnik warunkowy 'jeśli' (Nosovič), szczegółowo zob. Karskij Symb. Rozwadowski II 191—3. ~

či li: ~ pol. *czyli* part. przyłączająca człon wyjaśniający 'to jest' (w tej funkcji od XVIII w.), stpol. part. wprowadzająca zdania pytajne (od XIV w.), part.-spójnik wprowadza drugie pytanie alternatywne, part.-spójnik w funkcji alternatywnej 'czy to, czy też' (do połowy XIX w., dziś dial.), szczegółowo

przeгляд historii i geografii u Bednarczuka PSP 47—9, czes. *čili* part. przyłączająca człon wyjaśniający 'to jest', spójnik alternatywny 'czy, czy też, albo', arch. i stezes. part.-spójnik wprowadzający drugie pytanie alternatywne;

strus. *чѣм* part. pytajna 'czyż', w funkcji alternatywnej 'czy też, albo (też)', ros. dial. *чи-ли* part. pytajna 'czyż' (Dal), brus. dial. *чѣли* part. pytajna 'czyż', w funkcji alternatywnej 'czy też, albo (też)' (Nosovič). ~

Psł. *či* to pierwotny instr. sg. zaimka pytajnego **k^oi-* (p. *čb*, *čsto*). Dokładne odpowiedniki: łac. *quī* 'czym, jak, skądby, dlaczego', stisl. *hwi* 'jak, dlaczego'. Funkcja alternatywna spójnika *či* powstała na gruncie pñ.-słow. ze względno-pytajnej. — Dial. *či li* to złożenie *či* + *li* (*li* w funkcji part. wzmacniającej). Znaczenie 'to jest' powstało w pol. i czes. paralelnie na gruncie rozwoju historycznego.

Berneker SEW I 155, Meillet SC 443, Sławski SE I 129—30, Bednarczuk PSP 46—9, IEP 141—2. K. P. — L. B. — F. S.

či 2. part. enklityczna w funkcji wzmacniającej

~ słe. dial. *ovāči* 'inaczej, daremnie, bezpodstawnie' (por. *ovāk* 'tak; inaczej'), *točkar* (< *to-či-ka-že, p. Bajec SRL V—VII 198) 'niedawno, dopiero co';

strus. *нынѣ-чи*, *нинѣ-чи* 'teraz' (: *нынѣ*, *нинѣ* 'teraz'), ros. dial. *нони-чи* (: *нони-чи*) 'teraz' (: *ноне* 'teraz'). ~

Por. interi.: czes. *čic*, *čiči* przywoływanie kota, *čihy* zawołanie na woły, słe. *či*, *či či či* naśladowanie głosu ptaków, bułg. *чѣбу*, *чѣба* odpędzanie psa, ros. *чѣбы-чѣбы* przywoływanie kurcząt.

Zob. *ča* 1., *čb* 2.

W. B.

čičь p. **kvičь** : **kvikъ** (tu też o ros. *чѣчep* i o mało prawdopodobnej etymologii Trubačeva Etim. 1971 s. 80—2).

čichati *čichajo* 'kichać, sternuere'

~ pol. dawne od początku XVII w. *czychać*, dial. (okolice Drohiczyzna) *cychać* 'kichać' (L., Karłowicz SGP); dłuż. *tsichas* -*cham* 'ts.', głuż. *trichać* : *čichać* -*cham* 'ts.' (też dial. *čichać*, Michalk Neustadt);

słe. dial. *čihati* *čiham* 'kichać' (Pleteršnik), bułg. dial. *чѣхам* 'ts.' (Gerov);

ros. *чѣхать* *чѣхают* 'kichać', dial. 'mieć wymioty' (Dal), ukr. *чѣхати* (u Żel. *чѣхати*) *чѣхают* 'kichać'. ~

Sekundarne perf. *čichnoti* (por. pierwotne *čechnoti*, p. *čychati*): głuż. *čichnyć* -*nje* 'kichnąć', czes. dial. zach. *čejchnout* 'ts.' (Machek ES² 314), es. *чѣхнати* -*нѣ* 'ts.', bułg. dial. *чѣхна* -*неи* 'ts.' (Gerov); ros. *чѣхнѣть* -*нѣ* -*нѣишь* 'ts.', ukr. *чѣхнѣти* -*нѣ* -*нѣи* 'ts.'.

Iter. do *čechnoti*, o budowie zob. I 47.

K. P.

čikati *čikajo* 'wydawać charakterystyczny, krótki odgłos, np. stukać, tykać, cykać, czkać'

~ pol. dial. *czykać* 'tykać, o zegarze' (Karłowicz SGP), *cykać* 'czkać, singulare' (Dejna AGK m. 477), kasz. *čėkac* 'tykać o zegarze' (Sychta SK), głuż. *čėkać* 'tehtać, łaskotać', czes. *čikati* -*kām* 'patrzeć zezem' (Jungmann);

słe. *čikati* -*kām* 'zuć tytoń; pluć', sch. *čikati* -*kām* 'wydawać głos „čik”, np. o kosie', *čikati* -*kām* 'zuć tytoń', bułg. dial. *чѣкам* 'w zabawie: uderzać kogoś i w ten sposób usuwać go z zabawy' (Gerov), rodop. 'okopywyć tytoń po raz pierwszy' (BDial. II 301);

ros. *чикать -каю* 'uderzać, stukać; tykać, cykać; ciąć, strzyć głośno nożycami, ciachać', ukr. *чикати-каю* 'ciąć nożem, nożycami, ciachać', dial. łemk. 'skrzeczeć, o głosie sroki', brus. *чыкаць* 'ciąć nożem lub nożycami, ciachać' (też dial., Šaternik Červ.). ~

Por. 1. sch. *čičati* o głosie sokoła (Hirtz RNZN II 61);

2. pol. dial. kasz. *čikotać čikoce* 'czkać' (Sychta SK), ślą. dial. *čikotać* 'szczebiotać, o ptakach', *čikútać* : *čikútkat* 'czkać' (Kálal), ukr. dial. *чикотати чикоче* 'świergotać, szczebiotać; skrzeczeć, o sroce' (Verchratskyj Hovir Batjukiv 202);

3. ślą. dial. *čik'at'* 'łechtać, łaskotać', sch. dial. *čikl'jati* o głosie mysikrólika (Hirtz RNZN II 63);

4. ślą. dial. *čiknúť* (*sa*) 'czkać' (Kálal).

Dźwkn., oparte na interi. *čiki!* (zob.). W niektórych wypadkach mamy może do czynienia z iter. do *čikati* (o budowie zob. I 47).

Zob. *ščikati*.

W. B.

čikъ! interi. na oznaczenie krótkich, miarowych odgłosów, np. przy stukaniu, cięciu

~ pol. dial. *czyk!* naśladowanie dźwięków krótkich a urywanych, np. tykania zegara, śpiewu ptaka, złamania czegoś (Karłowicz SGP: z Litwy), kasz. *čėk čėk čėk!* naśladowanie tykania zegara (Sychta SK);

sch. *čik!* o głosie przestraszonego mysikrólika (Hirtz RNZN II 63);

ros. *чик!* o uderzeniu 'trzask! ciach!', ukr. *чик!* na oznaczenie cięcia 'ciach!', na oznaczenie skakania, brus. *чык!* na oznaczenie szybkiego cięcia 'ciach!'. ~

Dźwkn. Por. tego samego typu bliskie znaczeniowo lit. *čik!* np. o głosie dziecięcia (LKŽod. II 106—7).

W. B.

čikъ-čirikъ! interi. na oznaczenie świergotu niektórych ptaków

~ sch. *čik-čirik!* o świergotcie ptaków 'čwierk!', też *či-črk!* o głosie ptaka (Hirtz RNZN II 62), bułg. *чик-чирук!* o świergotcie ptaków 'čwierk!', maced. *чик-чирук!* 'ts.';

ros. *чик-чирук!* o szczebiocie niektórych ptaków. ~

Dźwkn. Tego samego typu np. lit. *čik čibirik!* o čwierkaniu wróbla (LKŽod. II 107), *čirik!* o głosie ptaków, skrzypieniu, trzeszczeniu (LKŽod. II 121).

W. B.

čila dial. zach. 'chwila, tempus, spatium'

~ stczes. *čila* 'chwila', adv. *včile* 'teraz, zaraz, natychmiast', czes. dial. moraw. i zach.-ślą. adv. *včil, včile, povčil, včul* 'teraz'; z czes.: pol. dial. ciesz. *fčil* 'teraz'. ~

Do *čiti čijo*, zob. *čils*, o psł. *-la* p. I 104—5. Najbliższy odpowiednik w germ.: goc. *hveila*, stwniem. *hwila* 'chwila, godzina, czas', dziś niem. *Weile* 'chwila'.

Pelikán, Rozprawy filologicke věnované Janu Gebauerovi, 1898, 31, Trautmann BSW 124, Machek ES² 102, Pokorný IEW 638. F. S.

či li zob. či

čilikati čilikajo płn. 'čwierkać, świergotać, o ptakach'

~ ślą. u Jungmanna *čvilikati -kám* 'čwierkać, świergotać, o wróblach, jaskółkach';

ros. *чиликать -каю* 'wydawać dźwięk *чилик-чилик*, čwierkać, świergotać,

o niektórych ptakach' (też dial., Słownik Rjazan.), ukr. dial. *чилікнхтми* 'ćwierknąć, zaświergotać' (Żel.). ~

Por. 1. ros. dial. *чунік* 'wróbel' (Mirtov Don.);

2. czes. dial. *čilip!* o dźwięku wydawanym przez wróble (Přir. slov.).

Dźwkn., por. *čirikati, čik-čirika!* Dokładny odpowiednik: lit. *čilykoti* 'świergotać, piszczeć, o jaskółce' : *čili! čili čili!* o głosie np. wróbli, *čilykšt!* o głosie jaskółek (LKŽod. II 109).

Por. *kviliti*.

F. S.

čilь čila čilo 'wypoczęty, świeży; rześki'

~ głuź. *čily* 'zwawy, ruchliwy, czerstwy, krzepki, rześki, świeży, wesoły', u Pfuha też 'nieuszkodzony', czes. *čily* 'zwawy, żywy, chwacki, dziarski' (już stczes.), dial. moraw. *čily* 'świeży, zachowujący pierwotny stan' (Bartoš DSM), śl. *čuly* (etymologia ludowa do *čut'*, zob. *čuti*) 'żywy, ruchliwy, rażny, bystry';

śl. *čil čila* 'wypoczęty, świeży, rześki, zwawy; zdrowy, silny', sch. od XVI w. *čio* : *čil čila* : *čila čilo* : *čilo* 'silny, mocny, krzepki, rażny', 'wypoczęty';

ukr. u Żel. *чилуї* 'zdrów, silny, mocny; nieskazitelny, nieposzlakowany'. ~

Pierwotne partic. od *či-ti čjo 'wypoczywać' (zob.), por. *čulь* : *čuti*, *gnilь* : *gniti*, *smělь* : *směti*. Podstawowe znaczenie 'wypoczęty' zaświadczone realnie w śl. i sch. (od XVI w.).

Berneker SEW I 166, Vaillant RES VI 106—7. — Trautmann KZ XLVI 239—40 łączył z ie. *kēi-* 'być w ruchu, wprawiać w ruch' (gr. *κλω* 'iść, posuwać się, płynąć', łac. *ciēō ciēre* 'poruszać, wprawiać w ruch; pobudzać, podniecać, wzniecać, wywoływać', p. Pokorny IEW 538). Mniej prawdopodobne.

Por. *čitь, čitavь*.

K. P.

činiti čin'q 'układać za porządkiem, porządkować', 'robić, działać' : 'czarować', 'oczyszczać wymłócone zboże przez rzeszoto, cribrare'

~ pol. *czynić czynię* 'robić', stpol. 'robić, tworzyć, wykonywać, budować (np. drogę)', 'walczyć; prawować, rozsądzać się', w XVI w. też 'ustanawiać, powoływać na jakąś godność, urząd; uważać, mieć za coś, osądzać', *czyniē* prawem 'dochodzić czegoś prawem, procesować się', dial. 'rzucać uroki, czarować' (L.), 'łać, zwłaszcza coś gęstego, sypać', *cyniē* (za duszę) 'modlić się' (Karłowicz SGP), dłuż. *cyniś cynim* 'robić, wykonywać coś', głuź. *činiē činim* 'ts.; postępować', czes. *činiti činim* 'robić, działać', 'besztać, karcić', dial. *činit kožu* 'wyprawiać, garbować skórę' (Bartoš DSM), śl. *činiť činim* 'robić, działać; wynosić, równać się', *čini sa* 'wydaje się';

śl. przestarz. *činiti činim* 'robić, działać', dial. *činiti činim* : *činiti činim* 'oczyszczać wymłócone zboże przez rzeszoto' (już w XVI w. u Megisera), sch. od XIII w. *činiti činim* 'robić, działać, wykonywać', 'czynić czary, czarować', 'garbować (skórę)', dial. też 'oczyszczać wymłócone zboże przez rzeszoto' (Vuk), *činiti se* 'udawać, zdawać się', *čini se* 'zdaje się', scs. *чинити чиниē* 'porządkować, szeregować; działać, tworzyć; prowadzić do czegoś', bułg. *чиня чиниē* ludowe 'robić, działać' (też dial. np. *чиниē* BDial. II 301: Rodopy), 'kosztować, mieć wartość; być wartym', dial. także 'uważać, myśleć' (BDial. III 190—1: Ichtiman), 'przesiewać wymłócone zboże przez rzeszoto' (Gerov), *чини ми се* 'zdaje mi się', maced. *чини* 'działać, robić; uczynić kimś, czymś', 'wartać, mieć wartość';

strus. *чинити чиниē* 'robić, działać; wykonywać coś; przygotowywać',

ros. *чинить чиню чинишь* 'naprawiać, reperować; temperować, zaostrzać, pr. ołówek', przestarz. 'robić, wyrządzać', dial. 'garbować (skórę)', 'nadziewać', ukr. *чинити чиню чиниш* 'robić, działać; garbować (skórę)', dial. 'czyścić (zboże)', brus. *чыніць чыню* 'działać, tworzyć', *чыніць кудзелю* 'раскладывать тонкими пластами для того, чтобы свернуть кудель — трубку льна' (ZVSZ 90). ~

Denominativum od *činъ*, o budowie zob. I 57. Pierwotne znaczenie 'układać za porządkiem' > 'tworzyć, robić'. Na rozwój poszczególnych znaczeń mogły wywrzeć wpływ czasowniki prefigowane (Vaillant RES XXII 19). Znaczenie 'czarować' często związane z 'czynić, robić'.

Sławski SE I 131, Machek ES² 102—3, Skok ER I 325—6.

K. P. — W. B.

činъ I. *činu* 'porządek, rząd, ład; należyty sposób; obrzęd; to, co związane z obrzędem i porządkiem: narzędzie, broń, praca, czyn'

~ pol. *czyn czyni* 'dzieło, praca, postępek', stpol. też 'sposób' 'to, co odkrywa, błona; ubiór', 'broń, zbroja; rząd na konia', 'z grubsza obrobiony materiał drzewny, zdatny na budulec oraz do przeróbki na narzędzia, wozy itp.', 'machiny wojenne, wieże, tarany', w XVI w. też 'skład, magazyn', dawne 'rezultat czynności', 'ofiara' (L.), dial. SW *cyn* 'wiązanie drewniane pod walnicą kół wodnych młyńskich' (o wyrazie pol. Ostrowska JP XXXV 161—81), głuź. *čín čina* 'dzieło, działanie, postępek; czynność', 'miejsce, naczynie do położenia czegoś' (Pfuhl), czes. *čín činu* 'uczynek', stczes. też 'sposób, modus; zwyczaj, obyczaj, obrządek, ritus, ordo' (dziś szczątkowo dial., p. Bartoš DSM), 'przyczyna, cel, zamiar', sła. *čín činu* 'uczynek, postępek; sposób';

sła. przestarz. *čín čina* 'uczynek, postępek', sch. *čín čina* loc. *činu* 'uczynek, postępek, dzieło; robienie, praca', 'obrzędek, zwłaszcza cerkiewny', 'forma, postać', stsch. od XIII w. 'stan społeczny, ordo', 'porządek, obyczaj, rytuał; sposób', 'urząd, godność (najczęściej cerkiewna)', od XVII w. i dial. *čini* pl. 'czary, uroki', scs. *чинъ чиноу* 'porządek; szyk, rząd, szereg; oddział; reguła, zasada; sposób; ceremonia', bułg. *чин чинѣт* pl. *чинове* 'ławka szkolna z podstawą do pisania', dial. 'ugoszczenie zięcia przez teścia w drugą sobotę po weselu' (Gerov), maced. *чин* 'akt dramatu';

strus. *чинъ чиноу* 'porządek, kolejność; stanowisko, ranga, stopień; zgromadzenie, zebranie; czas', ros. *чин чина* 'dostojeństwo, godność, urząd, ranga, stopień, szarża' (z ros. to znaczenie też w innych językach: sła., sch., bułg., maced., ukr., brus.), przestarz. 'rytuał, obrządek, ceremonia', dial. *чинѣ* pl. 'uroczystość po weselu w określone dni', *чины* pl. 'podarunki, gościńce' (Dal), ukr. *чин чину* przestarz. 'czynność, działanie, uczynek', dial. 'sposób' (Hrinčenko), brus. *чын чыну* 'porządek'. ~

Archaiczny temat na *-u-* (o suf. *-ny-* zob. I 115, por. Meillet Ét. 453—4, Vaillant GC II 1, 120, Ekkert UZIS XXVII 64—8; z pierwotnym cirkumfleksem *čín činu*, p. Kiparsky Wortakzent 54) do ie. *k^vei-* 'układać warstwami, układać, gromadzić, porządkować'. Dokładnych odpowiedników nie ma. Najbliżej stoją: stind. *čimóti, cáyati* 'układa warstwami, porządkuje, nakłada stos drzewa do zapalenia świętego ognia', npers. *čidan* 'gromadzić', gr. *πρ(ε)ίω* 'robić, wytwarzać, sporządzać', 'tworzyć, pisać wiersze'. Pierwotne znaczenie psł. *činъ* byłoby więc 'układanie warstwami, porządkowanie': 'porządek, sposób należyty, słuszny; obrząd', 'to, co jest związane z obrzędem, po-

rządkiem (naczynie, narzędzie, broń), 'praca, dzieło'. Podobny rozwój znaczeniowy wykazuje *ředz*, np. pol. *rząd* na konia : *czyn* 'zbroja na człowieka', *narzędzie* : *naczynie*, pol. *urzędnik* : ros. *чиновник*, pol. *wyrządzić* : *uczynić* (Brückner SE 474). Por. też łac. *opus* 'praca', 'skutek pracy, dzieło, budowa, maszyny wojenne'.

Meringer IF XVII 155, Osthoff BB XXIV 119—20, Meillet Ét. 453—4, Trautmann BSW 124, Sławski SE I 130—1, Vasmer REW III 339—40, Machek ES² 102—3, Pokorny IEW 637—8. K. P. — W. B. — F. S.

čínz 2. *čínu* 'ziew, wolna przestrzeń w formie trójkąta tworząca się przez rozchylenie płaszczyzn nitek osnowy w warsztacie tkackim', 'kołeczki (deseczki) rozdzielające nici osnowy przy snuciu, każdy z dwu szeregów nici osnowy tworzących ziew'

~ pol. dial. (Warmia i Mazury, Beskid Śląski) *czyny* : *cynty* pl., czes. *číněk -nku*, *čínky* f. pl. (Přir. slov.), dial. *čínka* (Malina Mistřice), sła. *činy* f. pl., *činky* f. pl., dial. też *čin* m. (Kálal);

sch. dial. *čini* m. pl. (RJAZ), bułg. dial. rodop. *чин* m. (BDial. II 301), *чинове* pl. (BDial. V 217);

strus. XV w. *чинь*, ukr. dial. *чини -нів* (Hrinčenko), brus. dial. *чыны* pl. (Trubačev RT 133), w gwarach Polesia *чыны* : *чыні* i *чэны* : *чэні* (Leks. Poles'ja 278). ~

To samo co *čínz* 1. Według Ostrowskiej JP XXXV 168, 176 nawiązuje do dobrze zaświadczonego znaczenia 'materiał drzewny' (specjalizacja: 'narzędzie z drzewa'). Może raczej pierwotnie 'ułożenie, uporządkowanie'. Por. verba: sch. *čínkati -kām* 'izvlačiti žice iz krpe i otkidati lišće' (RJAZ), bułg. dial. *чинѐм* 'кръстосвам жици при сноване около чиновете — колчета според нуждите', *чинѐсам* 'ts.', 'поправам; закръпвам; набелизвам' (BDial. II 301: Rodopy), ros. dial. *чинить лыка* 'изготавливать для плетки лаптей' (Dal). — Trubačev RT 132—3 wyprowadza z ie. *(s)kejn- : (s)kojn-, zob. *čénz*. Machek ES² 103 uważał za pożyczkę z őrwniem. *schin* w tym samym znaczeniu, czemu sprzeciwia się stanowczo zasięg geograficzny wyrazu.

Zob. *čénz*.

W. B. — F. S.

čira, čirzka pfn. 'pisklę kury, kureczę, kura' (pieszczotliwie)

~ pol. dial. kasz. *čirka* pieszczotliwie 'kura' (Sychta SK, Lorentz PW), czes. dial. *čirka* : *čirpulka* 'kura' (Bartoš DSM);

ros. dial. *чиньуки* pl. 'kurczęta' (Opyt: Vjatka). ~

Od interj. *čirz*! Zob. synonimiczne *čira*, *čirzka*.

W. B. — F. S.

čiravz *čirava čiravo* pfd. 'mający coś odciętego, okaleczony, obcięty'

~ sch. *čirav* 'mający małe wymię, np. o kozie, owcy' (RJAZ, Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *чинас* 'mający zadarty, perkaty nos; bezrogi; mający ucięte ucho, bezuchy' (Gerov), 'spłaszczony' (Duvernois), maced. *чинас* 'mający zadarty, perkaty nos', adv. *чинасо* 'słabo, luźnie, niezupełnie'. ~

Derywat od *čirz* 1, z suf. *-avz*.

K. P.

čiplz *čipla čiplo* 'mający coś odciętego, okaleczony, obcięty', 'szcuple'

~ czes. *čiplý* 'wysmukły; szcuple, chudy', (Jungmann, z oboczną postacią *štiplý*, dial. moraw. *štouplý*), *čiplá* koza 'koza bez rogów', sła. dial. *čiplý* 'szcuple, chudy, wysmukły', *čiplá* koza 'koza bez rogów' (Kálal);

sł. dial. (Bela Krajina) *čipel -pla* 'skąpy, szczupły, spärlich' (Pleteršnik);
ros. dial. *чиплаухий* 'mający obcięte uszy (?), np. o świniach, ludziach'
(Mirtov Don.). ~

Por. 1. sł. dial. *čipek -pka* = *čipel* (Pleteršnik);

2. sła. dial. *čipky* m. pl. 'szczypota' (Kálal).

Podstawa ta sama co w *čipz* 1. (zob.), z suf. -lž.

Por. *ščupľz*.

K. P.

čipz 1. *čipa čipo* pld. i wsch. (?) 'mający coś odciętego, okaleczony, obcięty'
~ sch. dial. (Dalmacja) *čip* adi. 'luźny, rozluźniony, słabo coś trzymający,
słabo związany, lusus', 'nie zachowujący tajemnicy, o człowieku' (RJAZ),
bułg. *чун* adi. 'perkaty, zadarty, o nosie; z perkatym, zadartym nosem',
dial. też 'bezrogi, o owcy; mający ucięte ucho, bezuchy' (Gerov), rodop.
'mający małe uszy, o owcy, kozie' (BDial. II 301), maced. *чун* adi. 'perkaty,
zadarty, o nosie'. ~

Por. 1. sch. dial. (Dalmacja) *čip* m. 'kosmyk wełny (wyrwany lub nie)'
(RJAZ), bułg. dial. *чун* m. 'sęk' (Gerov);

2. sch. dial. (Lika) *čipa* 'owca lub krowa z małym wymieniem; mała trawa
z trudem dająca się kosić' (RJAZ), bułg. dial. *чина* 'nowonarodzona, jeszcze
nie ochrzczona dziewczynka', 'odmiana winnej latorośli' (Gerov), rodop.
чунка 'drobne, nierozwinięte dziecko' (BDial. II 303), ros. dial. archang. *чина*
'мелкий наносный лес, береговой выкид' (Dal);

3. sch. dial. *čipulja* 'krowa z małym wymieniem' (Serbia), 'mała trawa,
z trudem dająca się kosić' (Lika), RJAZ.

Kontynuuje pierwotne *kei-p-o do ie. *skēi-p-* 'odeinać, rozszczepiać',
zob. należące do tego samego pierwiastka *čepz* (tu odpowiedniki ie.) i *čepiti*.
Rozwój znaczenia przypomina uderzająco psł. *kynz* 'okaleczony, obcięty,
ułamny; małego wzrostu': ie. (*s*)*ker-* 'ciąć' p. *čerti*. — Derywaty i postacie
oboczne wskazują na pierwotnie większy zasięg wyrazu. Zob. *čipavz*, *čipľz*,
ščipati, *ščupľz*.

Por. Mladenov AslPh XXXVI 118—9.

K. P.

čipz! 2., čipz-čipz! interi. wabienie kur, kurczął

~ pol. dial. kasz. *čip-čip!* naśladowanie głosu kur w celu ich zwołania
(Sychta SK, Lorentz PW), czes. *čip!* o ćwierkaniu wróbli, dial. *čip-čip!*
przywoływanie kur (Bartoš DSM), sła. *čip*, *čip!* *čip*, *čip!* naśladowanie głosu
piskląt, kurczął;

bułg. dial. rodop. *чунп!* *чунп чунп!* wabienie kur (BDial. V 217), u Gerova
чун! na oznaczenie pluskania. ~

Por. oparte na interi. czasowniki: czes. dial. *čipčet* 'piszczeć, o kurczętach'
(Bartoš DSM), sła. *čipčat!* -i 'piszczeć o małym drobiu i pisklętach', *čipotat!*
'piszczeć, o kurczętach', bułg. dial. *чункам* 'kapać małe dziecko; pluskać się'
(Gerov).

Dżwkn. Naśladowanie głosu kurczął (i piskląt innych ptaków) użyte jako
interi. przywołująca kury, kurczęta. Tego samego typu lit. *čip!*, *čýp!* naśla-
dowanie głosu piskląt, przywoływanie kurczął (LKŽod. II 117), por. też
čýpti čypiu 'piszczeć, ćwierkać', *čipčėti* 'piszczeć, o pisklętach'. Zob. synoni-
miczne bliskie głosowo *čipz!*

W. B. — F. S.

čipzka zob. *čipa*

čirakz zob. *čirz 1*

čirikati čirikajo 'ćwierkać, świergotać'

~ pol. dial. *czyrykać* (z nieregularnym rozwojem *-ri-* > *-ry-*) 'ćwierkać, świergotać, o ptakach' (SW, SJP PAN), czes. *čirikati -kám* 'ts.', sła. *čirikat' : čirinkat' 'ts.'* (Kálal);

sła. *čirikati -kam : čirikati -kam* 'ćwierkać, świergotać, o świerszczach, ptakach' (SSKJ), bułg. *чирікам -каю* 'ćwierkać', maced. *чирика 'ts.'*;

ros. *чирікать -каю* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach, o świerszczu', ukr. dial. *чирікам', ч'ір'ікам* 'wydawać głos, o kuropatwie', *чирікату* 'ćwierkać, o wróblu' (KDO 156), brus. *чырыкаць : чырыкаць -каю 'ts.'* ~

Por. nowsze formacje:

1. pol. dial. *czyrkać* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach' (Karłowicz SGP), ros. dial. *чиркать 'ts.'*, 'trzeć z hałasem', 'pić powoli, cedzić przez zęby; doić' (Dal), ukr. *чиркату* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach';

2. sła. *čiriti* 'ćwierkać, świergotać' (Pleteršnik);

3. maced. *чиримика* 'ćwierkać, świergotać, o ptakach', bułg. *чурумікам -каю 'ts.'*, maced. *чурумика 'ts.'*;

4. ukr. *чирікату -каю* 'ćwierkać, świergotać'.

Dźwkn., por. pol. *czyr-czyr!* naśladowanie głosu ptaków, dial. z Litwy *czyryk!* naśladowanie głosu wróbla (Karłowicz SGP), czes. *čirik!* o głosie ptaka, sła. *čiri! čri! čirik!* naśladowanie głosu np. świerszcza, niektórych ptaków, ros. *чирк-чирк!* 'ts.', lit. *čir-čir!* oznacza np. głos niektórych ptaków, trzeszczenie, skrzywienie, *čirik!* naśladowanie głosu ptaków, skrzywienia, trzeszczenia (LKŽod. II 121), łot. *čir! čiri!* na oznaczenie szczebiotania ptaków, *čirka! čirku!* na oznaczenie dźwięku przy dojeniu. Por. *čirk-čirik!* O budowie zob. I 49—50. Dokładny odpowiednik: lit. *čirikūoti* 'ćwierkać, świergotać', por. też łot. *čirkstēt* 'ćwierkać, świergotać; trzeszczeć, skrzypieć', niem. dial. *schirken* 'piszczecić, kwilić'.

Vasmer REW III 342.

K. P.

čirь 1. (ščirь) čira : čirakъ (čir'akъ, ščirakъ) čiraka : čirьka 1. f. 'czyrak, wrzód, ropień na ciele, abscessus, apostema', dial. wsch. 'narośl na drzewie, grzyb wyrastający na pniu drzewa'

čirь: ~ sła. *čir čira* 'wrzód', sch. od XVII w. *čir čira* 'czyrak, wrzód, ropień', es. *чирь 'ts.'*, bułg. dial. *чир m. 'ts.'* (Gerov, BDial. I 157: Strandža: tu *чир*', II 301: Rodopy, III 288: Samokov, Mladenov Vidin), maced. *чир m. 'ts.'* (też dial., Małecki SW);

ukr. *чир* 'hubka', dial. *чир -y* 'łyko', brus. dial. *чир m.* 'wysuszony grzyb rosnący na drzewie używany do rozniecania ognia, hubka' (MSDM 119), *чэр* 'grzyb na drzewie' (MSDM 148);

z rus.: pol. dial. kresowe *czyr, czér, czer, cer* 'spróchniałe wewnątrz drzewo bukowe albo brzoźowe, zdatne do krzesania ognia, hubka; grzyb bukowy, używany do krzesania ognia' (Karłowicz SGP, Nitsch JP XXVII 116—7). ~

Por. czes. *čirůvka* 'grzyb rosnący na starych pniach drzew iglastych, Tricholoma', według Přír. slov. 'grzyb *Hypholoma*' (p. Machek ES² 103), sła. *čirovka* 'grzyb Tricholoma'.

čirakъ : čir'akъ: ~ sła. od XVI w. *čirják -ka* 'wrzód, ropień', sch. dawne od XVI w. *čirjak* 'pustula, ulcus', dial. *čirjak* 'bąbel, wrzód' (RJAZ, Skok ER I 327);

ros. dial. *чиряк -ка* (pskow., twerskie *чирьяк*, Opyt Dop.) 'czyrak, wrzód, ropień', ukr. *чиряк -ка* (u Żel. *чиряк*) 'ts.';

zapewne ze wsch.-słow. (p. Sławski SE I 131): pol. *czyrak* 'ropień, wrzód', u L. z XVIII w. *czerak* 'ts.' (tu też *czyrek* 'wrzód z wierchołkiem'), dial. kresowe *czyrak*, *czérak*, *czera* 'wrzód' (Karłowicz SGP). ~

čirьka: ~ bułg. dial. *чърка* : *чърка* 'wrzód, ropień; pryszcz na twarzy' (Gerov, BDial. I 216: Plovdiv, III 191: Ichtiman, IV 231: Trojan);

ros. dial. pld. *чърка* 'wrzód, ropień', też 'cycek; membrum virile' (Opyt Dop.), ukr. pot. *чърка* 'wrzód, ropień, czyrak'. ~

Por. 1. sch. dial. *čvir* 'czyrak, wrzód, ropień' (Skok l. c.);

2. ros. dial. *чирѣть* 'twardnieć, ubijać się', *начирѣть* 'obrać, dojrzeć, o czyraku';

3. pol. dial. kasz. *čėradło* 'czyrak' (Sychta SK);

4. sle. *čirav* 'owrzodzony' (Pleteršnik), sch. *čirav* 'ts.', maced. *чирас* 'ts.'.

Zwracają uwagę postaci z nagłosowym *šč*-: pol. dial. (Chełmskie) *szczyravka* 'pryszcz' (Karłowicz SGP), czes. dial. *štírák* 'opuchnięcie od ukąszenia owada', *šterák* 'wysypka', sle. dial. *ščirec -rca* 'wrzód', rezańskie *ščtrovec -vca* 'ts.' (Pleteršnik).

Etymologia niepewna. Nazwy tego rodzaju nie mają zwykle dokładnych odpowiedników ie. Korci łączenie z gr. *σείρος* : *σείρος* 'stwardniałość, stwardniały wrzód' (*σείρον* 'skórka sera' : *σείρός* 'twardy'), z którego pochodzą łac. *scirrhus*, włos. *scirro*, hiszp. *cirro* 'ts.'. Według Iljinskiego (p. niżej) zarówno wyraz psł. jak i gr. należą do ie. *(s)ker-* 'ciąć, odcinać, oddzielać' (p. *čerti čsrq*). Przytoczone przez niego na poparcie tej tezy ros. dial. *чирѣть* 'psuć się, o artykułach żywnościowych', *чир* 'cienka skorupa lodowa na zamrzniętej wodzie lub śniegu' w świetle nowszych badań okazały się pożyczkami (zob. Vasmer REW III 341). Gombocz Nyelvtudomány IV, 1913, 289—94 (p. RS VII 187) wyprowadzał z tur., por. *džag*., kaz. *čir* 'wrzód', osmań. *čirik* 'ropa' (przeciwko temu Vasmer l. c.).

Berneker SEW I 157, Iljinskij RFV LXX 258—60, Sławski SE I 131—2, Machek ES² 627, Skok ER I 327. K. P. — W. B. — F. S.

čirь 2. adi. zob. *ščirь*

čirьka 1. zob. *čirь 1*

čirьka 2. : *čir'anjka* pln. 'cyranka, ptak z rodziny dzikich kaczek, *Anas querquedula*'

čirьka: ~ pol. dial. kasz. *čirka* ('młoda mewa', Sychta SK), dłuż. *cyrka*, czes. *čirka*, stczes. *čierka* (Flajšhans Klaret), sła. dial. *čirka* (Ferianc SNV 56);

ros. dial. pskow. *чърка*, ukr. *чърка* (też dial., Verchratskyj Znadoby uhor. II 275), brus. *чърка* (: *чърка*). ~

Por. 1. ukr. *чиріця*, dial. poleskie *чиріця* 'Anas crecca, *Anas querquedula*' (Leks. Poleszja 467), *чирічка*, *чирычка* 'ts., *Anas boschas*' (ib., Lysenko Polisszja 69);

2. masculina: a) brus. dial. poleskie *чыр*, *чирик*, *чирык* 'Anas crecca, *Anas querquedula*', też nazwa samca *чирэц* (Leks. Poleszja 467);

b) czes. dial. *čirek* 'Anas querquedula', ros. *чирок* 'ts.', brus. *чирок* 'ts.' (także dial. poleskie, l. c.).

čir'anska: ~ pol. od XV w. *cyranka* (Strutyński PNP 76);

ukr. *чирánka* : *чирénka*, brus. *чирánka* (też dial. poleskie, Leks. Poleszja 467). ~

Por. ros. *чирѣнок*.

Od dźwkn. *čir!* (zob. *čirikati*). O budowie p. I 94. Por. lit. *čirikas* 'świerszcz' (LKŽod. II 121).

Berneker SEW I 157, Kalima RS VI 89, Brückner SE 70, Bulachovskij Izv. VII 101, Sławski SE I 111, Vasmer REW III 342, Machek ES² 103.

K. P.

čirьjъ (ščirьjъ) *čirьja* 'czyrak, wrzód, ropień na ciele, abscessus, apostema'

~ słe. od XVI w. *čiräj -ja* 'wrzód, ropień', dial. 'mały wrzód bez wierzchołka, die Hitzblatter' (Pleteršnik), sch. dawne XVI w. *čiraj*, dial. czakaw. (Istria, Cres) *čiräj, čiraj* 'wrzód, ropień' (RJAZ, Skok ER I 327), bułg. *чирей* m. 'ts.', dial. też *чирей, чирей* m. 'ts.' (Gerov, Stojkov Banat), maced. dial. *čirij čirijut* pl. *čtri* 'czyrak' (Małecki SW);

ros. *чирей -ря* (dawne *чируй -я*) 'czyrak, wrzód, ropień'. ~

Por. czes. *čirík* 'wysypka na ciele, pęcherzyki, bąble' (Jungmann V 981), stczes. *ščiřik* 'jakaś choroba', *štiřik* 'rodzaj rośliny, arpoli' (Jungmann, Machek ES² 627), co do budowy por. *červikъ : červijъ*; słe. dial. *šćirjevec -vca* 'wrzód' (Pleteršnik).

Derywat od *čirь* 1. (zob.). O budowie p. I 83.

Vaillant GC II 1, 71.

K. P.

čir'anьka zob. **čirьka 2**

čisliti *čisl'q* 'liczyć, obliczać, wyliczać'

~ głuż. *čislíc -li* 'liczyć, rachować', czes. dawne (Jungmann) *čisliti* 'liczyć'; cs. *УИСЛИТИ -ШЛИ* 'liczyć, rachować', bułg. *числя (ce) -iuu (ce)* 'liczyć (się), zaliczać (się)';

strus. XVI w. *УИСЛИТИ -МО* 'liczyć, rachować', ros. *числить -лю* przestarz. 'wyliczać, liczyć', 'uważać za kogoś, coś', ukr. dial. *числити -лю* (u Hrinčenki *числиту*) 'liczyć, obliczać', 'uważać za kogoś, coś'. ~

Por. słe. *čislati -lam* 'cenić; uważać, zważać'.

Denominativum od *čislo*, o budowie zob. I 57.

W. B.

čislo 'liczba, numerus'

~ stpol. XIV—XV w. *czyslo* (według Urbańczyka BZ 105 z czes.) 'liczba, ilość, suma', w XVI w. zaświadczone tylko szczytkowo (L., w SP XVI IBL tylko termin astronomiczny złote *czyslo*), dłuż. *cyslo* 'numer' (z głuż. ?), głuż. *čislo* 'cyfra, liczba; numer', czes. *čislo* 'liczba, numer', stczes. też 'system pieniężny, waluta', 'pismo, czytanie, nauka, uczenie', sła. *čislo* 'liczba, cyfra; numer';

słe. od XVI w. *čislo* 'liczba, cyfra', u Pleteršnika też 'rachunek; wzgląd', sch. dawne od XII w. *čislo* 'liczba, cyfra', dial. 'rózaniec', scs. Ps. Sin., Supr. *УИСЛО* 'liczba', bułg. *число* 'liczba; data' (u Gerova nie notowane), maced. arch. *число* 'liczba';

strus. *УИСЛО* 'liczba, ilość; liczenie, rachowanie, obrachunek, wyliczenie; data', ros. *число* 'liczba; ilość; data', ukr. *число* 'liczba; numer', u Hrinčenki też 'ilość', brus. *число* 'data' (BRS, z ros.). ~

Z pierwotnego *čit-slo do *čisti čistq* 'liczyć, rachować', o suf. *-slo* zob. I 104. Pierwotnie nomen actionis > nomen acti. Rozwój znaczenia jak w ptn.-słow. *ličьba* 'rachowanie, liczenie' : 'liczba, cyfra'.

Por. *čisme*.

K. P.

čisl'nica zob. **čismenica**

čislъnъ *čislъna čislъno* 'dotyczący liczby, liczbowy, liczebny, ilościowy'
 ~ głuź. *čislъny* 'dający się policzyć', czes. *číselný* 'dotyczący liczby', stczes. *čislъný*, zwykle *nečislъný* 'niezliczony', sła. *číselný* 'dotyczący liczby, liczbowy'; scs. *числьнъ* 'policzony, zmierzony' (Euch., też cs.), bułg. *числен* 'liczbowy, liczebny'; strus. *числьними, числеными, числыми*: *числыми люди* 'poddani', ros. *численный* 'odnoszący się do liczby, wyrażany liczbą; ilościowy', ukr. *чисельний* 'liczbowy, ilościowy', *числений* 'liczny'. ~
 Adi. od *čislo*, z suf. -ъnъ.
 Zob. *čislъnica, čislъnъka* (s. v. *čismenica*). W. B.

čislъnъka zob. *čismenica*

čismenica pld.-wsch. (dial. wsch. **čismenъka**): pld.-wsch. **čislъnica** (wsch. **čislъnъka**) 'trzy nici w paśmie (jednostka miary przędzy)'
čismenica: ~ sch. dial. *čismenica* (Dalmacja, Hercegowina), *čišmenica* (Lika), bułg. dial. *чисменица* (Gavazzi Sl III 656); ros. dial. *чисменица*: *чисмяница* (Dal, Opyt Dop.). ~
čismenъka: ~ ros. dial. *чисменка*: *чисмянка* (Dal, Opyt Dop., SRSO). ~
čislъnica: ~ sch. dial. *čisaonica* (Vuk), *čisanica* (Srijem, Lika), *čisōnica* (Vuk), *čiznica* (Dalmacja); ukr. dial. *чисниця* (Hrinčenko), brus. dial. *численіца*, poleskie *чисниця* (Leks. Poleszja 278). ~
čislъnъka: ~ ros. dial. *численка* (Dal), brus. dial. poleskie *численка* (Leks. Poleszja 278): *числина* (dem. *числінка*), Scjaškovič Grodno. ~
 Por. bułg. dial. zach. *четница, четник* 'trzy nici w paśmie'.
 Derywaty od *čisnę čisnene*: *čislo*, adi. *čislъnъ*. O suf. -ica, -ъka zob. I 94, 98. Gavazzi Sl III 655—7, Trubačev RT 103. F. S.

čismentъ *čismena čismeno* dial. pld. 'czysty, schludny, lubiący czystość'
 ~ sch. dial. *čismentъ* 'schludny, lubiący czystość', *čismentitъ* 'ts.' (RJAZ: Srem). ~
 Od *čistъ*. Archaizm nawiązujący do skonkretyzowanych abstraktów od-przymiotnikowych na -mentъ typu ros. *глухментъ* 'głucha noc': *глухотъ* 'głuchy', strus. *оузьментъ* 'cieśnina': *оузкъ* 'wąski'. Zob. I 126. — Według Skoka ER I 328 suf. -mentъ przeniesiony z adi. *trizmen* < *trezven* (p. *terzvъ*). Nie widać podstaw. F. S.

čismentъka zob. *čismenica*

čisnę *čisnene* pld.-wsch. 'liczba, numerus'
 ~ scs. Supr. *чисма -мене* 'liczba' (też cs., np. wyjątkowe serb.-cs. w XIII w., RJAZ); strus. *чисма, чисма* 'liczba, ilość'. ~
 Por. ukr. dial. *чисмо* 'ilość nici w paśmie' (Žel.).
 Z pierwotnego **čit-smen-* do *čisti čitъ*, o suf. zob. I 127. Por. lit. *skaitmuō -meñs* 'cyfra': *skaityti* 'liczyć'. P. *čislo*.
 Meillet Ét. 422—3. K. P.

čistě zob. *čistъ*

čisti *čitъ* 'liczyć, rachować', 'rozpoznawać znaki; odgadywać, wróżyć, zwracać uwagę, spostrzegać, pojmować, rozumieć; mniemać, sądzić, zważać; uważać na kogoś, otaczać czcią, poważać', iter. *čitati čitaję*

~ stpol. XIV—XVII w. *czyść (czyści) czę* 'czytać, legere', XV w. wewnątrznie *czyść* 'rozumieć, intelligere', w XVI w. *czyść* też 'interpretować, rozumieć tekst biblijny', połab. *catē* 3. sg. praes. 'liczy', czes. *čísti čtu* 'legere', 'dostrzegać, rozpoznawać', stczes. też 'liczyć, rachować; uważać za coś, mieć za coś, putare', dial. *číst* 'zdawać się, mniemać, przypuszczać' (Bartoś DSM);

stsch. XIII—XVI w. *čísti čtu* (później *čtem*) 'czytać, legere', 'szanować, cześć, colere' (RJAZ), scs. *ѣсти ѣтъ* 'liczyć; czytać, legere; cześć, szanować', bułg. *чѣмá -мѣу*, aor. *чѣмox* 'legere', pot. 'uczyć się', ludowe 'liczyć' (np. dial. Gerov, Stojkov Banat, BDial. VI 103, 239), 'odmawiać nad kimś modlitwę np. na intencję wyzdrowienia', 'uważać za kogoś, coś, myśleć' (Gerov), maced. dial. *чѣм* 'legere' (RMJ);

strus. *ѣсти ѣтоу* 'liczyć, wyliczać, mierzyć; legere'. ~

W poszczególnych językach powstały wtórne postaci inf. z wokalizmem praes.: pol. *czcić* od XIV w. (stpol. też *čcić*, w XVI w. *teić, tezić*) *czczę* 'oddawać cześć, wielbić, otaczać wielkim szacunkiem; obchodzić jako święto, świętować', stpol. też 'częstować, podejmować gości', dial. kasz. *teęc tei, teęc tei, ceac* 'otaczać cześć' (Sychta SK, Lorentz PW), w stpol. od XV w. także *czcić czte* (w XVI w. też *čcić, teić*), u L. w XVII w. *czesć* 'czytać, legere', dłuż. dawne i dial. *čciš čcim* 'otaczać cześć, szanować', czes. dial. *čtát* 'legere' (Hruška DSCh); śle. od XVI w. *štěti štějem* 'liczyć', 'poczytywać komuś np. za zasługę', dial. 'uważać, mieć za coś lub kogoś, mniemać', prekm., wsch. Styria 'legere', dial. także *čtěti čtěj* (prekm. praes. *čtēm : čtēm*) 'legere' (Pleteršnik), sch. przestarz. od XVI w. *čtiti -tīm*, od XVII w. *čtati -tām* przestarz. 'legere' (też u Vuka, dziś tylko 'czytać, odmawiać modlitwy'), dawne XV—XVI w. *čtati čtām* 'legere', od XV w. *čtiti čtjem* 'ts.; oddawać cześć, cześć; świętować', XVI—XVII w. *čtjeti čtim* 'legere', od XV w. pñ-zach. *štiti* (też *štjeti, šteti*) *štijem : štīm* 'ts.' (dziś dial. czakaw. np. *štiti*, Rasprave JAZU I 202, *štjt*, HDZ I 178); strus. *ѣсти : ѣсти ѣтоу* 'liczyć, wyliczać, mierzyć; legere; szanować, otaczać cześć', *ѣтти* 'okazywać cześć, szacunek', ros. przestarz. *честь чму чмѣу* 'legere' (dziś zwykle *по-честь по-чму* 'przeczytać'), 'uważać za kogoś, coś', dial. 'liczyć' (Dal), książkowe *чтуть чму чмуу* 'otaczać cześć', ukr. *чміму чму -уу* 'okazywać cześć, szacunek, wielbić'.

Iter. *čitati*: ~ pol. *czytać -tam* 'legere' (w tym znaczeniu od XV w.), 'odgadywać, przepowiadać, wróżyć', stpol. XVI w. 'wróżyć z układów ciał niebieskich', 'interpretować, rozumieć (tekst biblijny)', dial. (Podhale, Cieszynskie) 'liczyć, rachować' (Karłowicz SGP), kasz. *čtác -aĩa* 'legere', *počtác* 'uważać' (Lorentz PW), dłuż. *cytas -tam* 'legere' (według Muki z głuź.), głuź. *čitac -tam* 'ts.', czes. *čitati -tām* 'czytywać' (dial. też 'czytać, legere', np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát), 'liczyć, rachować', 'uważać za coś', przestarz. 'sądzić, mniemać', dial. *čitat čicu* (: *čitam*) 'liczyć, rachować; mniemać, sądzić, uważać; polegać na kimś, liczyć na kogoś, na coś; wróżyć' (Bartoś DSM, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), śla. *čitat' -tam* 'legere', 'dostrzegać, rozpoznawać', ludowe 'liczyć, rachować';

sch. od XVII—XVIII w. *čitati -tām* 'legere' (stąd śle. *čitati -tam* 'ts.'), 'rozpoznawać znaki i odgadywać ich znaczenie, rozumieć, odgadywać coś; wróżyć', od XVI w. *čitati čitām* 'cześć, szanować', scs. *ѣчитати -лъ* 'policzyc' (Supr.), *поуитати* 'czytać, odczytać, uporządkować' (ale *поуитание* 'cześć, uwielbienie' : 'czytanie'), *примитати* 'przydać, przyłączyć', *примитати са* 'zaliczyć się, przyłączyć się', bułg. *почитам -ау* 'cześć, szanować, respektować',

dial. *чумáя -еи* 'myśleć, sądzić, wydawać się' (Gerov), *чумам се* 'brać coś pod uwagę, liczyć się z czymś' (Umlenski Kjustendil), maced. *чума* 'legere', 'odgadywać, rozumieć np. myśli';

ros. *чумáть -áю -áеиъ* 'legere', 'czytać głośno, deklamować', 'rozpoznawać, odgadywać sens, znaczenie czegoś ze znaków, linii, śladów', 'pojmować, rozumieć coś', 'czynić wyrzuty, wyrzucać', dial. 'uważać za kogoś lub coś' (Dal, Opyt), 'liczyć, rachować; brać pod uwagę, liczyć na coś', 'sądzić, mniemać', 'odmawiać modlitwę za nieboszczyka; leczyc przez wymawianie zaklęcia lub modlitwy' (Słownik Rjazan.), ukr. *чумáти -áю* 'legere', dial. 'liczyć, rachować' (Żel., Hrinčenko: lemko.), brus. *чумáць -áю* 'legere'. ~

Jedna z ważnych wspólności bałtosłowiańsko-indoirańskich w zakresie kultury duchowej. O budowie zob. I 41. Najbliższe odpowiedniki ie.: łot. *šķist šķīetu šķītu* 'mniemać, myśleć, uważać', iter. *skāitīti* 'liczyć', *pātarus skāitīti* 'odmawiać modlitwy', lit. *skaityti skaitau* 'czytać; liczyć, rachować', 'uważać za coś', 'recytować, wygłaszać', dawne 'modlić się', stind. *cētati* 'uważa, spostrzega, myśli, poznaje, rozumie', *cikivān* 'rozumiejący, wiedzący; mądry', awest. *ēkivā* 'rozważający, zastanawiający się'.

Wydaje się, że także i w słow. są ślady wokalizmu pierwotnego iter. (identycznego z bałt.): ukr. dial. *чумáтися* 'sprawiać kłopot, długo się namyślać', Żel. (zob. Zubatý Studie I 2, 93), stpol. XVI w. (tylko u jednego pisarza) *catew* lub *catwia* 'cześć, poważanie', *catwić* 'cenić, ważyć, poważać, szanować', dial. 'jednać sobie' Karłowicz SGP: z okolic Siedlec i Łukowa (sugerują psł. *cēty cētve*).

Co do pierwotnego znaczenia por. stbułg. (Chrabr) *урѣтами и рѣзани уѣтѣхъ и гѣтѣхъ* 'przy pomocy kresek i nacięć liczyli i wróżyli'.

Berneker SEW I 174—5, Trautmann BSW 135, Schrader RIA I 353, Ślawski SE I 132—3, Moszyński PZJP 94, Pokorny IEW 637.

K. P. — W. B. — F. S.

čistica zach. 'roślina o właściwościach oczyszczających względnie przeczyszczających, np. Inica, *Linaria vulgaris*'

~ pol. *czyścica* bot. 'Calamintha' (też dial., Karłowicz SGP), stpol. od XV w. 'Inica, *Linaria vulgaris*', głuź. *čisčica* bot. 'czyścica storzyszek, *Calamintha clinopodium*', czes. dial. *čistica* 'komosa strzałkowata, *Chenopodium bonus-Henricus*' (Bartoš DSM), śła. *čistice* 'clinopodium = czyścica, *Calamintha vulgaris*' (Buffa SBN 280), dial. *čiscica* (Buffa Dlhá Lúka). ~

Nomen agentis od *čistiti*, o budowie zob. I 98—9.

Por. *čistьць* 3.

W. B.

čističьkъ *čističьka čističьko* dial. zach. i pld.: zach. **čistučьkъ** *čistučьka čistučьko* dem. od *čista*

čističьkъ: ~ głuź. *čisčički* 'czyściuchny, czyściutki';

bułg. dial. *чѣстичѣк* dem. od *чѣст* (Gerov, BDial. VI 103). ~

čistučьkъ: ~ pol. dial. śli. *čestčički* 'bardzo czysty, czyściutki' (Lorentz PW), dłuż. *cystučki* 'całkiem czysty, czyściutki', czes. *čist'oučký* 'ts.' (też dial., Gregor Slav.-buč.: *čist'učké*), śła. *čistučký* 'ts.'. ~

Por. inne formacje deminutywne: 1. pol. *czyściuchny* (od XVI w.), kasz. *čestčyni, čestučni* (Sychta SK), śli. *čestčyni* (Lorentz PW), brus. dial. *чѣстѣчно* adv. (Nosovič); sch. *čiščahan*, dial. czakaw. *čist čiščähan* 'całkiem czysty' (HDZ I 155: Susak), ros. pot. i ludowe *чистѣхонек*;

2. pol. *czyściusieńki* (u L. bez cytatu), brus. *чысцібенькі*, ukr. *чистісінський* (URS), *чистісенький* (Hrinčenko);

3. czes. *čist'ounký*, sła. *čistunký*, ukr. *чистенький*, dial. *чистіонький* (Hrinčenko);

4. pol. *czyściutki* (u L. bez cytatu), *czyściuteńki* (od XVI w., L.), brus. *чысціотки*, por. stczes. *čistúci* 'ts.'.

Por. *běličьkь*, *bělučьkь* s. v. *bělakъ* 1.

W. B. — F. S.

čistin'a 'czystość': 'coś czystego, odkrytego, niezarośniętego', zwłaszcza 'niezarośnięte drzewami, krzakami miejsce w lesie, polana'

~ pol. dial. *czyścina* 'goła, niezarośnięta wyspa na środku stawu' (Nitsche PGT 197, Jurkowski MS PAN 22, 102), też NW, w SJP PAN jako dawne 'czysta, nie zarośnięta przestrzeń wodna stawu, jeziora', głuź. *čisćina* 'polana, wyrąb', czes. dial. *čistina* 'polana, nie zarośnięte miejsce w lesie' (Přír. slov.: z Němcovej), sła. *čistina* 'poręba, polana, łąka w lesie' (też dial., Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

sła. *čistina* 'puste miejsce, przestrzeń w lesie nie porośnięta drzewami ani krzakami', 'czystość, przejrzystość', 'ilość, procent czystego złota w stopach metali', dial. też 'przednia przędza, przednie płótno' (Pleteršnik), sch. *čistina* (acc. *čistinu*: *čistinu*) 'czyste pole, łąka; otwarte pole, pogorzelnisko po lesie', dawne od XV w. 'czystość; jasność, prawda', dial. 'czysta, oczyszczona pszenica' (Vuk), scs. Supr. *чистина* 'czystość' (też cs.), bułg. dial. *чистинá* 'czystość', 'polana, oczyszczone miejsce w lesie' (Gerov), maced. *чистина* 'miejsce bez drzew w lesie, polana', 'szeroka, otwarta przestrzeń', 'czystość';

strus. *чистина* 'szczerłość, otwartość, serdeczność', ros. dial. *чистина* 'polana, miejsce otwarte, nie porośnięte drzewami, krzakami' (Slovarъ Rjazan.), ukr. dial. *чистинá* 'szczerze pole; czyste, niezarośnięte miejsce na wodzie lub w lesie' (Hrinčenko, Jurkowski MS PAN 22, 101—2, Smalъ-Stocъkыj Sl V 26), *чистинá* (u Hrinčenki lem. *чистина* ?) 'ziarno czyste, bez plew, np. żyto, pszenica' (Žel.). ~

Abstractum (wtórnie skonkretyzowane w nomen attributivum) od *čista*, o suf. *-ina* zob. I 120—1.

W. B.

čistitel'ь *čistitel'a* 'ten, kto czyści, oczyszcza, purgator', zapewne i 'kapłan ofiarnik, dokonujący obrządku oczyszczającego' (o tym obrządku zob. np. Moszyński KLS² II 1, 255 nn.)

~ pol. *czyściciel -la* 'ten, kto czyści, usuwa brud', 'ten, kto kastruje zwierzęta' (też dial., Dejna AGK m. 536), czes. rzadkie *čistitel -le* 'ten, kto czyści, oczyszcza';

sła. *čistitelj -lja* 'ten, kto czyści', sch. dawne *čistitelj* 'ts.', scs. *чиститель* 'kapłan, cudotwórca';

strus. *чиститель* 'kapłan', ros. *чиститель* 'maszyna do czyszczenia', u Dala 'ten, kto oczyszcza, kapłan'. ~

Por. synonimiczną odmienną formację: czes. *čistič -če* 'ten, kto czyści', sła. *čistič -ča* 'ts.; przyrząd do czyszczenia'.

Nomen agentis od *čistiti*, o suf. *-tel'ь* zob. II 51—2.

W. B. — F. S.

čistiti *čist'о* 'czynić czystym przez usuwanie zanieczyszczeń, brudu, domieszek zbędnych składników, oczyszczać, purgare, mundare', też 'przerzedzać, trzebić las', 'kastrować, wałaszyć'

~ pol. od XIV w. *czyścić czyszczyć* 'robić czystym, usuwać brud, zanie-

czyszczenie, śmiecie, domieszki, oczyszczać', od XVI w. 'powodować rozwolnienie' (dial. *czyścić się* 'cacare'), stpol. też 'usuwać zmasę moralną, uwalniać od zła moralnego, oczyszczać z popełnionych win; zadośćuczynić, okupić (winę)', stpol. i dziś przestarz. 'kastrować, wałaszyć' (też dial., Dejna AGK m. 537, Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork, *oczyszczony* 'kastrowany' p. Małecki — Nitsch AJPP m. 183, MAGP IX cz. II 85—7), dial. także 'oddzielać ziarno od plew, usuwać plewy ze zboża' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 111, Szymczak Domaniewek), *czyścić się* 'palić się', kasz. *čěšćec čěšći* (u Lorentza PW też *čəscəc*) 'usuwać brud, śmiecie; uciekać; dużo jeść' (Sychta SK), połab. *caistē* 3. sg. praes. 'robi czystym', dłuż. *cysciš-im* 'robić czystym, oczyszczać', głuź. *čiscic -či* 'ts.', 'kastrować', hvezdy *so čisća* 'spadają', wjedro *so čisči* 'wypogadza się', dial. także 'oczyszczać zboże' (Michalk Neustadt), czes. *čistiti čistím* (stczes. *čistiti čišću*) 'robić czystym, oczyszczać', 'klarować, rafinować', 'przecyzyszczać', dial. hvězdy *se čisti* 'spadają' (Přir. slov.), sła. *čistiti -ti* (dial. *čiscic čiscu*, Buffa Dlhá Lúka) 'robić czystym, usuwać brud, zanieczyszczenia; usuwać obce domieszki; rafinować', 'usuwać coś niepotrzebnego, np. skrobać, łupić jabłko, ziemniaki';

słę. od XVI w. *čistiti čistím* 'robić czystym, usuwać brud, zanieczyszczenie; usuwać obce domieszki, np. oczyszczać ziarno z plew', dial. (Rezja) 'kastrować', gozd *čistiti* 'przerzedzać las', čebele *se čistijo* 'wylatują na wiosnę z ula', sch. od XVI w. *čistiti -tím* 'robić czystym, usuwać brud, zanieczyszczenia, oczyszczać', 'usuwać coś niepotrzebnego, co przeszkadza', przen. 'kraść; szybko, gwałtownie jeść', dial. 'kastrować', scs. Supr. *чистити -штѣ* 'robić czystym', bułg. *чистя -муу* (dial. np. *чистя*, Stojkov Banat) 'robić czystym, usuwać brud, zanieczyszczenie, oczyszczać, sprzątać', 'usuwać coś niepożądanego; tępić, niszczyć', maced. *чисту* 'robić czystym, usuwać brud, zanieczyszczenie', 'usuwać coś niepożądanego, zbytecznego';

strus. *чистити чистиу* 'oczyszczać (z grzechów)', ros. *чистить чистуу чистимиу* 'robić czystym, usuwać brud, zanieczyszczenie, usuwać coś niepożądanego', (np. *чистить воду* 'klarować, precedzać'), 'usuwać np. łupinę, obierać (ziemniaki), patroszyć (rybę)', 'powodować rozwolnienie' (Dal, też 'mieć biegunkę, Opyt), przen. 'grabić, rabować', ludowe 'obierać', 'wyzywać, łajać', 'prać, lać', dial. (pskow., twerskie) 'mieć nudności; wymiotować' (Opyt Dop.), *чистить лес, сад* 'usuwać suche drzewa, gałęzie w lesie, sadzie' (dial. 'trzebić, wypalać las', Dal), ukr. *чистити чистуу чистимиу* 'robić czystym, usuwać brud, zanieczyszczenie; oczyszczać, np. patroszyć rybę', 'kastrować' (o zasięgu w gwarach p. Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 204), 'prać, lać, bić', brus. *чистиць чистуу чистиу* 'usuwać brud, zanieczyszczenie, coś zbędnego, oczyszczać' (też w poleskiej terminologii pszczelarskiej, Leks. Poleszja 364), dial. 'bić, tłuc' (Jurčanka Mscisl.). ~

Z nagłosowym *c-*: bułg. dial. rodop. *чистем* 'czyścić' (BDial. II 298), zob. podstawowe *чист* s. v. *čistъ*.

Z pol. albo z brus.: lit. *čįstyti* 'czyścić' (Skardžius 58).

Denominativum od *čistъ*, o budowie zob. I 57.

Por. starszą formację *čestiti*.

K. P. — W. B.

čisto zob. **čistъ**

čistostъ zob. **čistota**

čistot'a : **čistostъ** f. 'brak brudu, zanieczyszczeń, schludność, puritas', 'nie-winność, bezgrzeszność, nieposzlakowanie'

čistota: ~ stpol. XIV—XVI w. *czystota* 'czystość pod względem moralnym: niewinność, bezgrzeszność, dziewictwo, skromność, wstydlivość; prawość, zacność' (też dial., Karłowicz SGP, sli. *čistóta* acc. *čistotą*, Lorentz PW), w XV w. też 'szczerłość, sinceritas', wyjątkowo 'czystość fizyczna', dłuż. *cystota* 'czystość, jasność; niewinność, bezgrzeszność', głuź. *čistota* 'czystość, schludność; szczerłość; niewinność, niepokalaność', czes. *čistota* (już stczes.) 'czystość, schludność; brak obcych domieszek, szczerłość; nienaruszoność; nienaganność, nieposzlakowanie; niewinność', stczes. 'czystość; enota, niepokalaność', także *Čistota* m. NO, sła. *čistota* 'czystość, schludność; brak obcych domieszek, szczerłość; nienaganność, niepokalaność' (też dial., Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge);

sł. *čistóta* 'czystość; procent podstawowego składnika czegoś', sch. od XIII w. *čistōta* 'czystość, puritas; nienaganność, niepokalaność', scs. **чистота** 'czystość; szczerłość; czcigodność, wielebność', bułg. *чистота* 'czystość, puritas', maced. *чистота* 'ts.';

strus. **чистота** 'oczyszczenie; czystość duchowa, moralna; niepokalaność, niewinność; szczerłość', ros. *чистота* 'czystość, schludność, puritas; staranność, dokładność, precyzja; poprawność', dial. też 'miejsce otwarte, nie porośnięte lasem, krzakami' (Słownik Rjazan.), ukr. *чистота* 'czystość, schludność; przejrzystość (wody); niewinność', brus. *чистота* 'czystość, schludność; przejrzystość, jasność; nieskazitelność, niewinność'. ~

Z pol.: lit. *čystatà* 'czystość' (Skardžius 58).

Por. sł.-sch. *čistot'a*: sł. *čistōča* 'czystość' (też dial. prekm., Pleteršnik), sch. od XV w. *čistōča* (dial. *čistōča*, Elezović Kos.-Met.) 'czystość; nienaganność, nieposzlakowanie'.

čistost: ~ pol. od XIV w. *czystość -ci* 'brak brudu, zanieczyszczeń, schludność, puritas; czystość pod względem moralnym; prawdziwość, szczerłość, prawość; bezgrzeszność, niewinność', stpol. też 'blask, przezroczystość', także dial. np. *cystosť -sci* (Szymczak Domaniewek), *čystoišć* (Olesch Sankt Annaberg 26), kasz. *čystosc -cě* 'czystość, niewinność' (Syhta SK, Lorentz PW), dłuż. *cystosť -či* 'puritas; jasność, przejrzystość; niewinność, niepokalaność, prostota', głuź. *čistost -če* (już u Warychiusza w XVI w.) 'ts.', czes. rzadkie *čistost -ti* (w stczes. wyjątkowe) 'puritas', też 'zawartość srebra i miedzi w srebrnych monetach' (Přír. slov.);

sł. *čistost* : *čistōst* (już w XVI w. u Megisera) 'puritas; nienaganność, niewinność, castitas', sch. dawne od XVI w. *čistōst -osti* 'puritas' (RJAZ), scs. Supr. **чистость** 'ts.';

strus. **чистость** 'czystość moralna', ukr. *чистість -mocmi* 'puritas', brus. *чистоту -ци* 'ts.' (Nosovič). ~

Z brus. lub z pol.: lit. *čystastis* 'czystość' (Skardžius 58).

Por. 1. stpol. XV—XVI w. *czystoć* 'czystość, niewinność, nieskazitelność, wstrzemięźliwość seksualna';

2. sł. *čistóba* 'brak brudu, czystość', ros. dial. *чистоба* : *чистобь* 'miejsce oczyszczone z lasu, nowizna, karczowisko' (Opyt, Dal), ukr. u Żel. *чистобá* 'oczyszczanie, rafinowanie'.

Abstracta od *čistā*, z suf. *-ota*, *-ostā*.

W. B.

čistotna *čistotna čistotno* 'lubiący czystość, dbający o czystość, czysty, schludny; niewinny, bezgrzeszny, nieposzlakowany'

~ stpol. XVI w. wyjątkowe *czystotny* 'jasny, wyraźny, zrozumiały',

słi. *čistotni* 'czysty, schludny', głuź. *čistotny* 'ts.; niewinny, niepokalany, nieskalany, wstydlivy', czes. *čistotný* 'dbający o czystość; utrzymany w czystości, schludny, czysty; nieposzlakowany, nienaganny, nieskazitelny, niewinny, wstydlivy; całkowity, zupełny', stczes. tylko *čistotné -ného* 'opłata za oczyszczenie z zarzutów', sła. *čistotný* 'lubiący, zachowujący czystość, dbający o czystość, schludny' (też dial., Buffa Dlhá Lúka: *čistotni*);

cs. *чистотный* 'purus' (np. sch.-cs. XIII—XIV w. *чистотный* 'niewinny, nieskalany, purus', RJAZ II 46), bułg. u Gerova *чистотен* 'lubiący czystość, schludny';

strus. *чистотнымъ* 'czysty; oczyszczający; prawy, uczciwy', ros. u Dala *чистотный* 'odnoszący się do czystości cielesnej lub moralnej', dial. 'utrzymujący się w czystości, schludny' (Mirtov Don.). ~

Od *čistota*, z suf. -нъ.

W. B.

čistovъ *čistova čistovo* dial. wsch. 'czysty, bez skazy; oczyszczony, otwarty, nie porośnięty, bezleśny'

~ strus. *чистовымъ* 'czysty, bezgrzeszny', ros. *чистовой* 'czystopisowy', ukr. *чистовий* 'ts.', brus. *чиставы* 'ts.'. ~

Por. ros. dial. *чистовина* 'polana, miejsce nie zarośnięte w lesie' (SRSO), ukr. *чистовина* 'czyste, niezarośnięte miejsce w wodzie' (Jurkowski MS PAN 22, 101—2), brus. dial. *чиставина* 'polana w lesie, miejsce oczyszczone z drzew lub zarośli' (Jaškin BHN 205).

Od *čistъ*, co do budowy por. *istovъ*.

W. B. — F. S.

čistučъkъ zob. **čističъkъ**

čistъ *čista čisto* 'z niczym nie zmieszany, pozbawiony domieszek, nienaruszony' > 'prawdziwy, prawy, zupełny, całkowity, pełny, istny, nienaruszony, nietknięty' > 'doskonały, wyborny, dobry, piękny': 'pozbawiony zanieczyszczeń, nie zabrudzony, nie zamacony, przejrzysty, klarowny' > 'nie skalany, bezgrzeszny, niewinny': 'nie zarośnięty drzewami czy krzewami, chwastami, goły, otwarty', **čistъ** cum gen. : **čistъ otъ** 'wolny od czegoś' (zwłaszcza **čistъ grěcha** : **čistъ otъ grěcha** 'wolny od winy, uchybienia'), **do čista** 'całkiem, doszczętnie', **čista voda** 'woda bez zanieczyszczeń, przejrzysta, klarowna', **čisto nebo** 'niebo jasne, pogodne, bez chmur', **čisto zolto** 'szczerze złoto, bez domieszek', **čisto srebro** 'szczerze srebro, bez domieszek', **čista pravda** 'oczywista, szczerza prawda', **čisto sŕdъce** 'bezgrzeszne, niewinne serce', **čisto pol'e** 'otwarte, szczerze pole', **čistъ pŕtъ** 'wolna droga, bez przeszkód'; adv. **čistě** : **čisto**

~ pol. od XIV w. *czysty* (stpol. też *czyst*) 'nie zabrudzony, wolny od zanieczyszczeń', 'nie zamglony, przejrzysty, nie zmacony, klarowny, jasny', 'dźwięczny, wyraźny w brzmieniu', 'z niczym nie zmieszany, bez domieszki, prawdziwy', 'niewinny, niepokalany, nie naruszony płciowo', 'szlachetny, prawy, szczerzy', stpol. też 'doskonały, wyborny, dobry, piękny' (także dial., Karłowicz SGP), XV—XVI w. 'goły, otwarty, nie zarośnięty drzewami lub krzewami', dial. 'rzeczywisty, zupełny, prawdziwy, istny' (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz. 203, Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW), 'nie zapłodniony, nie zależony, o jajku' (MAGP IV cz. II 57—8, Maciejewski o. c. 73, Pluta Dzierżysławice, Sychta SK), 'nie zachwaszczony, o ziemi' (Szymczak Domaniewek), kasz. także 'nieurodzajny' (Sychta SK); *czysta* woda 'przejrzysta, klarowna, bez dodatków, zanieczyszczeń, sama woda' (od XVI w.), *czyste* niebo 'pogodne, bez chmur', *czyste*

złoto 'złoto bez domieszek, szczerze złoto' (od XV w.), *czyste* srebro 'srebro bez domieszek, szczerze srebro' (od XV w.), *czysta* prawda 'oczywista, szczerza prawda' (od XVI w.), *czyste* serce 'bez zmazy, niewinne', stpol. *czystego* serca 'będący bez zmazy, niewinny', *czyste* pole 'pole otwarte, równe, szczerze', do *czysta* 'zupełnie, całkowicie, bez reszty' (od XVI w.), stpol. XVI w. *czysty* od grzechu 'wolny od grzechu', połab. *caist* 'z niczym nie zmieszany, prawdziwy, szczerzy', 'bez zmazy, niepokalany', dłuż. *cysty* 'nie zabrudzony, przejrzysty; klarowny, jasny', 'goły', 'nienaganny moralnie, niewinny, szlachetny', 'całkowity, zupełny', *cysty* cas 'przejrzysta, jasna pogoda', na *cystej* zemi spaś 'spać na gołej ziemi', *cysta* hutšoba 'serce bez zmazy, niewinne', do *cysta* 'całkowicie, całkiem, zupełnie', głuż. *čisty* 'nie zabrudzony, schludny', 'jasny, przezroczystry', 'bez domieszek, szczerzy, rodzimy, samorodny', u Pfuha *čisty* něčeho : *čisty* wot něčeho 'wolny od czegoś, pozbawiony czegoś', do *čista* 'na czysto', z *čista* (*ščista*) 'całkiem, całkowicie, zupełnie, doszczętnie', czes. *čistý* (stczes. też *čistýj*) 'nie zabrudzony, schludny', 'nie zmieszany, bez domieszek, szczerzy', 'doskonały, prawdziwy, rzeczywisty, istny', 'nieposzlakowany, nienaganny, cnotliwy', 'dokładny, prawdziwy', 'pozbawiony czegoś, pusty, próżny' (już stczes. *čistýj* čeho : *čistýj* od čeho 'wolny od czegoś', dziś np. *čistýj* od hřichů 'wolny od grzechów'), stczes. też 'piękny, wspaniały' (także dial., np. Bartoš DSM, Hruška DSCh), 'jasny' (dial. 'przejrzysty', Bartoš DSM), dial. również 'próżny', 'nie zapłodniony, o jaju' (Hruška DSCh), stczes. *čist* niti (: *čistov* niti) 'nagi', *čisté* voda 'woda bez zanieczyszczeń, przezroczysta' (Jungmann), *čisté* złoto 'szczerze złoto, bez domieszek', *čisté* stříbro (stczes. stříbro *čisté*) 'szczerze srebro, bez domieszek', *čistá* pravda 'szczerza prawda', *čisté* pole 'otwarte, równe, szczerze pole', stczes. *čisté* srdce 'serce bez zmazy, niewinne', *čistýj* bílý den 'czysty, pogodny dzień', u Jungmanna *čisté* hovado 'zdrowe bydło', stczes. do *čista* 'całkiem, całkowicie, zupełnie', sła. *čistýj* 'nie zabrudzony, schludny', 'bez domieszek, szczerzy', 'nienaganny, nieposzlakowany', 'całkowity, zupełny, sam, istny', *čisté* nebo 'niebo jasne, pogodne, bez chmur', *čisté* złato 'szczerze złoto', *čisté* stříbro 'szczerze srebro', *čistá* pravda 'szczerza prawda', dial. *čiste žifčeta* 'same tylko dziewczęta, bez chłopców' (Buffa Dlhá Lúka);

sł. *čist čista -to* 'nie zabrudzony, bez zanieczyszczeń', 'bez domieszek, szczerzy', 'nie zachrypnięty, czysty, o głosie', 'nienaganny, nieskazitelny, nieposzlakowany, bez zarzutu', greha *čist* 'wolny od grzechu, niewinny', *čista* voda 'woda bez zanieczyszczeń, przezroczysta', nebo je *čisto* 'niebo jest pogodne, nie zachmurzone', *čisto* złato 'szczerze złoto', *čisto* srebro 'szczerze srebro', *čista* resnica 'szczerza prawda', *čisti* veter 'wiatr północny', do *čista* (: do *čistega*) 'całkiem, zupełnie, doszczętnie', sch. od XIII w. *čist čista* : *čista čisto* : *čisto* 'nie zabrudzony, schludny', 'jasny, nie zamglony, bezchmurny; jasny, wyrazisty, o głosie', 'bez domieszek, szczerzy', 'moralnie bez zarzutu, nieposzlakowany, niewinny, cnotliwy', 'całkowity, cały, zupełny, niewątpliwy', dial. też 'pszenny, o chlebie, mące' (Elezović Kos.-Met.), stsch. i dial. *čist* čega, dziś zwykle *čist* od čega 'wolny od czegoś, niczym nie zajęty' (np. *čist* griha 'bez grzechu, niewinny'), *čista* voda 'woda bez zanieczyszczeń, nie zmacona, przezroczysta', *čisto* nebo 'niebo pogodne, bez chmur', *čisto* złato 'szczerze złoto', *čisto* srebro 'szczerze srebro', *čista* istina 'szczerza prawda', srce *čisto* 'serce niewinne, bez grzechu', *čist* dan 'jasny dzień', dial. *čista* ravnica 'całkowita równina, bez nierówności' (RJAZ), dawne XVIII w. do

čista 'całkiem, całkowicie, zupełnie, do cna' (RJAZ), scs. *ѸМСТЪ* 'nie zabrudzony, purus, mundus', 'nienaganny niewinny', 'jasny' (cs. też 'decorus; sanctus'), cs. *ѸМСТЪ КРѸВЕ* 'niewinny rozlewu krwi', *ѸМСТЪ ОТЬ ГРѸХЪ* 'wolny od grzechów', bułg. *чист* 'nie zabrudzony, schludny', 'nie zaciemniony, jasny, np. o niebie; jasny, wyraźny, o mowie', 'uczeiwy, porządný, nienaganny, niezepsuty; dziewiczy', pot. 'prawdziwy, całkowity, zupełny, istny' (też dial., np. BDial. V 217: *чис*, BDial. VI 103, Gerov), dial. także 'bez domieszek, szczery; nienaruszony, całkowity' (Stojkov Banat), 'nie zamacony, o wodzie, źródle' (BDial. VI 103), *чисто* небо 'pogodne, nie zachmurzone niebo', *чисто* злато 'szczerе złoto', *чисто* сребро 'szczerе srebro', *чисто* сѣрце 'serce niewinne, bez grzechu', dial. *пѣят* е *чист* 'droga wolna', *чис* чѣлѣк 'meżczyzna bez zarostu', *чѣста* жинѣ 'kobieta p• menstruacji' (Stojkov Banat), *чисто* брашно 'pszenna mała' (Mladenov Vidin), maced. *чист* 'nie zabrudzony, schludny', 'bez domieszek, szczery', 'jasny, np. o niebie; wyraźny, czysty o głosie', 'bez zarzutu, nienaganny', 'prawdziwy, istny', dial. *čista* : *číst* m., *čista* f., *čistu* n. 'purus; nie zarażony' (Małeckí SW), *чисто* небо jasne, pogodne niebo', *чисто* злато 'szczerе złoto', *чисто* сребро 'szczerе srebro', *чисто* срце 'niewinne, bezgrzeszne serce';

strus. *ѸМСТЫИ* 'nie zabrudzony, purus', 'bez domieszki, szczery', 'jasny, biały' (też o chlebie), 'nienaganny, nieposzlakowany, niezepsuty; doskonały; sprawiedliwy; święty, świątobliwy', 'otwarty, odkryty, np. o polu', 'jawny', 'wolny od obowiązków', 'rzadki, bez zarośli, o lesie', 'całkowity, zupełny, pełny, bez wyjątków', *злато ѸМСТО* 'szczerе złoto', *ѸМСТО сѣрѣбро* 'szczerе srebro', *ѸМСТОЕ поле* 'otwarte, szczerе pole', *ѸМСТЫИ ПОѸТЬ* 'droga wolna, bez przeszkód', ros. *чѣстый* (*чист чѣста чѣсто*) 'nie zabrudzony, schludny, purus, mundus', 'bez domieszki, szczery', 'staranny, dokładny, poprawny', 'mający wolną, nie zajętą powierzchnię; goły', 'wyraźny, jasno się rysujący', 'nienaganny, nieposzlakowany, bez zarzutu', 'wolny, oczyszczony od kogo, czego (np. od długu); pozbawiony wszystkiego, nie mający majątku', dial. 'sam, sam jeden; bardzo podobny, całkiem podobny do kogoś, czegoś, istny' (Słownik Rjazan.), *чистая* вода 'woda bez zanieczyszczeń, nie zmacona, przejrzysta', *чистое* небо 'niebo jasne, pogodne, bez chmur', *чистое* золото 'szczerе złoto', *чѣсто* (*чѣстѣ*) поле 'szczerе pole', *чистое* серце 'serce bez grzechu, niewinne', dial. *чѣстый* дерѣть 'dzegieć brzoźowy' (Опыт), ukr. *чѣстий* 'nie zabrudzony, schludny', 'bez domieszek, szczery', 'nie skażony, nienaganny', 'przejrzysty, nie zamacony', 'prawdziwy, istny', dial. 'nie zarośnięty chwastami, o polu' (Гринченко), *чисте* золото 'szczerе złoto', *чисте* поле 'szczerе, otwarte pole', *чѣста* правда 'szczerа правда', *чисте* серце 'bez grzechu, niewinne, szczerе serce', brus. *чѣсты* 'nie zabrudzony, schludny', 'bez domieszek, szczery', 'jasny, wyraźny, nie zachrypnięty', 'nie skażony, nienaganny', pot. 'prawdziwy, istny', *чѣстае* золата 'szczerе złoto', *чѣстая* праўда 'szczerа правда', у *чѣстым* полі 'w szczerym polu', ад *чѣстага* сѣрца 'ze szczerego serca', *дачѣстá* 'całkiem, całkowicie, zupełnie'. ~

Z nagłosem pierwotnego kauzatiwum *čĕstiti*: bułg. dial. rodop. *чист* 'czysty' (Klepikova Slav. Leks. 172).

Z brus. lub z pol.: lit. *čýstas* 'czysty' (Skardžius 58);

z pld.-słow.: węg. *tiszta* 'czysty, purus, inturbatus; niewinny, castus, mundus; sincerus, verus; szczery, meracus, merus, non mixtus; świeży, recens; serenus, innubilis; lucidus' (Kniezsa MNSJ I 1, 525—6).

Adv. 1. *čisté*: ~ stpol. XV—XVI w. *czyście* 'bez brudu, schludnie; bez grzechu, niewinnie; jasno, błyszcząco', w XVI w. też 'przezroczyście, przejrzyste; dźwięcznie, wyraźnie', 'dobrze, doskonale, pięknie, przyjemnie, mile; słusznie, odpowiednio, stosownie; skutecznie; bardzo, mocno, usilnie', 'zupełnie, całkowicie, bez wyjątku', dial. 'ładnie' (Karłowicz SGP), połab. *caiste* 'bez brudu, schludnie', dłuż. *cysće* 'ts.; jasno, przezroczyście, przejrzyste', 'całkowicie, całkiem, zupełnie', głuź. *čisće* (w XVI w. u Warychiusza *čisćí*) 'bez brudu, schludnie', 'całkiem, całkowicie, doszczętnie, zupełnie', czes. *čisté* (stczes. *čisté*: *čístě*) 'bez brudu, schludnie', 'nienagannie, nieposzlakowanie; doskonale; pięknie, dobrze, kunsztownie', 'jasno, wyraźnie, o dźwięku', 'całkiem, całkowicie, zupełnie', dial. 'pięknie' (Bartoš DSM); scs. *чисто* 'bez brudu; nienagannie, niewinnie';

strus. *чисто* 'nienagannie, nieposzlakowanie'. ~

2. *čisto*: ~ pol. *czysto* 'bez brudu, schludnie' (od XIV w.), 'przejrzyste, przezroczyście; dźwięcznie, wyraźnie' (od XVI w.), 'bez domieszek, prawdziwie, szczerze', stpol. XIV—XVI w. 'bez grzechu', 'pięknie' (też dial. 'ładnie, pięknie', Karłowicz SGP), dial. 'porządnie, dokładnie, tak jak należy; ucziwie' (Szymczak Domaniewek), 'zupełnie, całkiem, całkowicie' (Karłowicz SGP, Górniewicz Malbork), kasz.-śl. *čěsto* 'bez brudu; zupełnie, całkowicie' (Sychta SK, Lorentz PW), połab. *caistü* adv. do *caist*, dłuż. *cysto* 'bez brudu, schludnie; jasno, przezroczyście', 'z pewnością, całkiem', głuź. *čisto* 'bez brudu, schludnie', czes. rzadkie *čisto* adv. do *čistý*, też dial. np. na *čisté čisto* 'jisto jisté' (Malina Mistřice), śl. *čisto* 'bez brudu, schludnie; poprawnie, jasno; wyraźnie', 'całkiem, zupełnie';

ste. *čisto* 'bez brudu; dźwięcznie', *čisto* 'całkiem, zupełnie; bardzo', sch. *čisto* 'bez brudu; bez domieszek; dźwięcznie, wyraźnie; jasno, pogodnie', 'zupełnie, całkowicie; niemal, prawie; właściwie', dial. 'istotnie, rzeczywiście; tylko', cs. *чисто* 'pure', bułg. *чисто* 'bez brudu; bez domieszki; jasno, wyraźnie', 'wyłącznie, tylko', dial. 'całkiem, zupełnie' (Umlenski Kjustendil, BDial. VI 103: *чисто*), maced. *чисто* 'bez brudu; bez domieszki; jasno, wyraźnie, dokładnie', 'tylko, wyłącznie';

strus. *чисто* 'jasno, wyraźnie, zrozumiale; jawnie; ucziwie', 'w pełni, całkowicie', ros. *чисто* (dial. też *чистó*) 'bez brudu, schludnie; starannie, dokładnie, poprawnie', 'całkiem, zupełnie; wyłącznie, tylko', jako coni. 'całkiem, zupełnie jak', ukr. *чисто* 'bez brudu, schludnie', 'w pełni, całkowicie, dokładnie, do szczytu', brus. *чисто* 'bez brudu, schludnie; starannie, dokładnie, poprawnie'. ~

Kontynuuje bsł. (*s*)*kid-to-*. Dokładne odpowiedniki w bałt.: stpr. acc. *skīstan* 'czysty', lit. *skýstas* 'rzadki, płynny' : *skýsti -stu -dau* 'rzedzieć, stawać się czystym, jasnym; oddzielać się, odłączać się', Fraenkel LEW 808 (: *skái-stas* 'piękny, śliczny, jasny' < ie. **skoid-to-*), łot. *skāists* 'płynny, ciekły, rzadki', 'jasny, czysty'. Z suf. *-ro-* i z apofonią samogłoski rdzennej: lit. *skaidrūs* 'jasny, pogodny' : stind. *čitrá-* 'wpadający w oczy, wspaniały, jasny' (zob. należące tu także *čirs* : *ščirs*). Do ie. (*s*)*kēi-d-* 'ciąć, odcinać, oddzielać, odłączać' (por. należące do tej rodziny kauzatywne *čēditi*, *čēstīti*). Pierwotne znaczenie 'przedczony, wyklarowany, rozjaśniony' > 'czysty', por. podobny rozwój znaczenia w niem. *rein* 'czysty', dial. 'przesiany przez sito, przetak', pierwotnie 'przesiany, przebrany' (Kluge EW¹⁸ 593).

Berneker SEW I 157—8, Meillet RS II 62, MSL XIV 353, Endzelin SBE

198, Trautmann BSW 263—4, Sławski SE I 132, Vasmer REW III 342—3, Isačenko ZslPh XIII 99—100, Pokorny IEW 919—21.

K. P. — W. B. — F. S.

čisty *čistave* pld. 'czystość; czyste, otwarte, bezleśne miejsce'

Na wyraz ten zdaje się wskazywać sł. *čistvina* 'nie porośnięte miejsce w lesie; wolna od lasu przestrzeń' (Pleteršnik).

Do *čista*, *čistiti*, z suf. *-y -zve*.

F. S.

čistъ f. wsch. 'miejsce oczyszczone z zarośli, wytrzebione'

~ strus. *чистъ* 'nowina w lesie oczyszczona z drzew i zarośli, karczowisko', ros. przestarz. i dial. *чистъ -му* 'ts.', dial. też 'czyste, gołe, gładkie, otwarte, bezleśne miejsce; step, tundra', 'czystość, schludność', brus. dial. *чистъ* 'polana, miejsce oczyszczone z drzew lub zarośli', też NT (Jaškin BHN 205). ~

Por. masculina: dłuż. *cysc -ća* 'oczyszczenie', także w nowszym znaczeniu 'czyściec, purgatorium': pol. dial. *czyszcz* (Karłowicz SGP: Wlkp., Maciejewski Chełm.-dobrz. 249), kasz. *čišć : čisc* (Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *cysc* (dial. *cyšć*) *-ća*, głuź. *čisc -ća*.

Nomen actionis > nomen acti do *čistiti*, z suf. *-b*.

W. B. — F. S.

čistъць 1. *čistъca* 'coś czystego, jasnego'

~ stpol. XVI w. wyjątkowe *czyściec* 'gorące źródło', czes. dial. *čistec -tea* 'gołoledź' (Bartoš DSM), 'vodka na oči, nic' (Kott Dod. DSM);

sł. *čistec*: na *čistec* priti 'ins Klare kommen', na *čistec* dognati 'ins Rein bringen', sch. *čistac : čistac -sca* 'jaje bez zarodka', 'nieposzlakowany człowiek', dial. 'jałowa matka pszczela', *čistac -dca* 'wolna, nie zasłonięta przestrzeń', izvesti na *čistac* 'wyjaśnić, uregulować';

ros. dial. (лен) *чистмѣ -чѣ* 'len oczyszczony, otrzepany i wyczyszczony' (Opyt Dop., Dal). ~

Substantywizowane adi. *čista*, o suf. *-ьць* zob. I 99—100.

Zob. *čistъць 2*.

K. P.

čistъць 2. *čistъca* 'cyna, stannum'

~ czes. arch. *čistec -tce* (stczes. *čistec -tčě*) 'cyna';

sł. *čistec -tea* 'cyna' (według Pleteršnika z cs.), cs. *чистъць* 'ts.';

strus. *чистъць* 'cyna'. ~

Substantywizowane adi. *čista*, p. *čistъць 1*. Pierwotne znaczenie 'jasny, świecący (metal)' (Moszyński PZJP 140), por. też cs. *каситер, рекше чистое олово* (Skok ER I 328).

K. P.

čistъць 3. *čistъca* 'roślina o właściwościach oczyszczających względnie przeczyszczających', zwłaszcza 'czyściec, Stachys', może też 'lnica, Linaria vulgaris'

~ pol. *czyściec -śca* bot. 'czyściec, Stachys' (też dial., Karłowicz SGP), stpol. od XV w. 'konitrut, Gratiola officinalis; lnica, Linaria vulgaris; kuklik pospolity, Geum urbanum', w XV w. też 'gatunek cynamonu', w XVI w. także 'roślina lecznicza używana jako składnik leków', dial. *czyściec* polny 'szarota leśna, Gnaphalium silvaticum', dłuż. u Chojnana XVII w. *cysc -ca* 'ostrożęń warzywny, Cirsium oleraceum', czes. dial. *čistec -tce* 'Stachys; przetacznik, Veronica' (Přír. slov.; jako termin bot. już w stczes.), 'lnica, Linaria vulgaris' (Bartoš DSM), sla. *čistec -tea* 'Stachys', dial. *čistec : čiscec* 'Linaria vulgaris' (Kálal);

sł. *čistec -tea* 'Stachys' (według Pleteršnika z sch.), 'szałwia łąkowa, Salvia pratensis', sch. *čistac : čistac -sca* 'Stachys' (Vuk);

ros. *чистмѣу -еуѣ* 'Stachys; Geum urbanum', ukr. *чистмѣу -мѣу* 'Stachys', dial. też inne rośliny np. 'rozchodnik biały, Sedum acre' (Żel., Makowiecki Sł. bot. 338), 'Inica, Linaria arvensis' (Makowiecki o. c. 211), 'przytulia pospolita, Galium mollugo' (Hrinčenko), brus. dial. *чыцмѣу* 'Linaria vulgaris' (Kiselevskij Bot. sl. 75), poleskie *чuc'měу* 'kopytnik, Asarum europaeum' (Leks. Poleszja 434). ~

Ze słow.: niem. *Ziest* 'Stachys'; kalką ze słow. może być też łac. *herba munda* 'ts.' (Machek ČSR 198).

Por. derywaty z innymi suf., o niewielkich zasięgach: 1. czes. dial. *čistik -ku* 'Linaria' (Přír. slov.), ukr. *чiцтук* 'Sedum acre' (Żel.), 'Stachys' (Makowiecki o. c. 358), brus. *чiццик* 'Stachys' (też dial., np. Nosovič, Kiselevskij o. c. 126), dial. także 'Linaria vulgaris' (Kiselevskij o. c. 75);

2. sł. *čišljak -ka* 'Stachys' (też dial., Pleteršnik), dial. *čisták* 'świetlik, Euphrasia officinalis' (Pleteršnik), ros. *чистяк -ка* 'ziarnopłon, Ficaria' (dial. też inne rośliny, Dal), ukr. *чистяк* 'Stachys recta; glistnik, Chelidonium maradicans' (Żel.), brus. *чыццяк -кы* 'Ficaria'.

Od *čistiti*, o suf. -ць zob. I 100. Pierwotnie nomen agentis 'to, co oczyszcza, przeczyszcza'. Nazwa roślin leczniczych (którym przypisywano też właściwości magiczne), używanych np. do oczyszczania ran. Por. u Vuka 854: *čistac* 'nekaka trava (bijeloga cvijeta) koju žene kuhaju pa onom vodom umivaju djecu od uroka', u Mirtova Don. 359 s. v. *чистяк*: декоктом из него омывають язвы.

Rostafiński Symb. I 299, 300, Moszyński PZJP 140, Machek ČSR 198.

K. P.

čist'a 'czyszczenie; miejsce oczyszczone z zarośli, wytrzebione'

~ sł. *čišča* 'oczyszczenie' (Pleteršnik), miesięčna *čišča* 'miesiączka' (SSKJ); strus. *чипа* 'nowina w lesie oczyszczona z drzew i zarośli, karczowisko', ros. dial. *чiуца* 'czystość' (Opyt Dop.), 'nowina wlesie oczyszczona z drzew i zarośli, karczowisko', 'rzadki las bez zarośli i gęstwiny; zagajnik oczyszczony z chrustu i zarośli' (Dal, Opyt Dop.). ~

Por. ros. dial. *чипина* 'czyste, gołe, bezleśne miejsce' (SRSO).

Nomen actionis > nomen acti do *čistiti*, o budowie zob. I 81—2.

W. B. — F. S.

čitati zob. **čisti**

čitavъ *čitava čitavo* pld.-wsch. 'cały, nieuszkodzony'

~ sch. *čitav* 'nieuszkodzony, zdrowy (na ciele, na umyśle)' (od XV w., ale już w XIV w. adv. *čitavo* 'bez szkody'), 'obejmujący wszystkie części, całość, pełny, nieprzerwany, cały; całkiem podobny, taki sam; będący w pełni sił, w najlepszych latach, całkowity, o człowieku', zdrav (i) *čitav* 'cały i zdrowy', dawne i dial. adv. *čitavo* 'całkiem, całkowicie', bułg. *чiмас* 'nieuszkodzony, cały, zdrowy' (np. здрав и *чumas* 'cały i zdrowy'), u Gerova też 'czysty', maced. *чumas* 'cały, nieuszkodzony' (tylko здрав и *чumas* 'cały i zdrowy');

ukr. dial. *чiмасуї* 'wielki, porządny, dobry' (Hrinčenko: Руś Zakarp.), 'silny, zdrowy; cały, nieuszkodzony; pracowity, pracujący ze wszystkich sił; rozumny, zręczny, sprytny; dokładny, wypełniający przyrzeczenia',

adv. *čúmaso* 'ze wszystkich sił; dokładnie bardzo' (KDA m. 184, s. 233—4). ~
Derywat od *číta*, z suf. *-avъ*. K. P.

čiti *čьjo* 'spoczywać'

Czasownik zaświadczony tylko w derywatach i formacjach sekundarnych:

1. *čila*, *čila* (zob.);
2. *počiti* : *pokojь* (zob.);
3. *kojiti* (zob.).

Prymaryny czasownik oparty na ie. *k*eiǝ-*, *k*iiē-* 'wypoczywać'. Najbliższe odpowiedniki: stpers. *šiyāti-š* 'błogość, zadowolenie' = łac. *quies -ētis* 'wypoczynek, pokrzepienie, spokój' (**k*iiē-t-s*), *quiēscō quiēscere quiēvi* 'odpoczywać'. — Brückner KZ LI 227, SE 424 łączył z stpr. *et-skī-t* 'powstać', *et-skī-snan* 'powstanie'. Ze względu na trudności semantyczne mało prawdopodobne.

Berneker SEW I 166, Trautmann BSW 124, Vasmer REW II 420, Pokorny IEW 638. F. S.

čitъ *číta* *č'ito* pld.-wsch. 'cały, nie uszkodzony'

~ sch. dial. (według Vuka zwłaszcza w Bośni) *čit* 'taki sam, istny, verus, integer', ciekaw. w XVI w. 'cały, nie uszkodzony', dziś *čit čitovat* 'całkowity' (RMat.);

ros. dial. pskow. *čúmyū* 'trzeźwy, niepijany, nie pijący' (Opyt). ~

Dokładne odpowiedniki: lit. *kietas* 'twardy, mocny', łot. *ciēts* 'ts.'. Vaillant RES VI 106—7 opierając się na derywacie sch. *čítav* spotykanym dawniej też w znaczeniu 'w pełni sił, mający nie naruszoną pamięć' widzi tu bsl. adi. na *-to-* (*kčī-to-s) do *kežō*, psł. *-čiti -čьjo* (p.) zastąpione później przez produktywną formację na *-la*, p. *čila*.

Jagić AslPh VIII 154—5, XVII 292, Trautmann BSW 124, Grünenthal ZslPh IX 380—1, Vaillant GC III 275, Vasmer REW III 343.

Por. *čítavъ*.

K. P.

čizikъ *čizika* : **čizьkъ** *čizьka* 'ptak czyżyk, *Carduelis spinus*'

čizika: ~ pol. od XVI w. *czyżyk -ka*, dial. *czyzyk*, *cyzyk*, *czyzyk* (Strutyński PNP 19—20), dłuż. *cyzyk* (też dial., Fasske Vetschau), głuź. *čizik -ka*, czes. rzadkie *čizik -ka* (Přír. slov.), sła. *čizik -ka* (dial. też *čizik*, *čizik*, Ferianc SNV 249);

rus.-cs. *чизикъ* 'acanthis', ros. *чизик -ка*, ukr. *чизик* dem., brus. *чизик*. ~

Ze słow.: węg. *csizik* 'Carduelis spinus' (Kniezsa MNSJ I 1, 136);

z zach.-słow.: śrwniem. *zizik*, śrniem. *zeisich*, śrdniem. *sisek*, *zisek*, niem. *Zeisig* 'Carduelis spinus' (Kluge EW¹⁸ 880);

z pol.: lit. *čizikas* 'Carduelis spinus' (LKŽod. II 194).

čizьka: ~ stpol. XVI w. *czyżek* (Strutyński PNP 19), dial. sli. *čizk* (Lorentz PW), czes. *čížek -žka* (już stczes. jako NO);

sł. *čížek -žka*, sch. *čizak -ška*.

Dem. od *čičь*, o budowie zob. I 90, 93.

K. P. — F. S.

čizьla *čiz'la* 'ptak czyżyk, *Carduelis spinus*'

~ pol. od XV w. *czyż -za*, stpol. XV—XVIII w. też *cyż*, dial. *cyž*, *cyz* (Strutyński PNP 19), *čyš -ža* (Olesch Sankt Annaberg), dłuż. *cyž -ža*, czes.

čiz -že (już stczes. od XIV w., w XIII w. NO), dial. *čiz*, laskie *tiz* (Bartoš DSM), sła. dial. *čiz* (: *čiz*) *-ža*, też *čizka*, *tizka* f. (Ferianc SNV 249);

sch. *čiz čizla* (RMat.), dawne od XVII w. *čiz*, *ciz* (RJAZ);

ros. *чиж -жá*, ukr. *чиж -жá*, brus. *чыж -жá*. ~

Ze słow.: węg. *csiz* 'Carduelis' (Kniezsa MNSJ I 1, 136), rum. *cij* (Skok ER I 331);

z zach.-słow.: śrwniem. *zise* 'Carduelis spinus' (p. Kluge EW¹⁸ 880);

z pol. lub z brus.: lit. *čižas* 'Carduelis spinus' (LKŽod. II 193).

Pśł. *čičь* < *či-g-jь czy też raczej *čigь (masc. na -i-). Dźwkn. od głosu ptaka, składającego się z szeregu dźwięków, brzmiących jak *čy, tšy* (zob. *čikz!*, *čikz-čirikz!*, *čikati*, *čilikati*, *čirikati*). Co do -g- w bezpośredniej podstawie derywacyjnej por. sł. (z Hilferdinga) *ščyg* 'czyżyk': pśł. *ščigzls* 'Carduelis carduelis', sch. *čiganje* 'ówierkanie wróbla' (Hirtz RNZN II 62), pol. łowieckie *czyhikać* o głosie głuszca, ukr. dial. *чигомáти чигóче* 'wydawać dźwięk „чигá” np. o czajce', bułg. dial. *чигла* 'ptak paszkot, Turdus viscivorus'. O suf. -jь zob. I 80—1. — Ros. dial. *чижéное гнездо* (Dal) zdaje się wskazywać na pierwotne masculinum na -i-.

Bulachovskij Izv. VII 112, Sławski SE I 133, Vasmer REW III 337, J. Sokołowski, Ptaki ziem polskich I, 1972, 91, Strutyński PNP 91.

K. P. — F. S.

čičькь zob. čičikь

čl'ьь zob. čl'ььь

čl'gati čl'žo : čl'gajo, zwykle čl'gati się pln. 'pełzać, ślizgać się, poruszać się jak płazy dotykając brzuchem ziemi, repere, serpere', perf. čl'gnoti (se)

~ pol. *czołgać się czołgam się* (od XV w., w XVI w. też wyjątkowo *czołgać*) 'posuwać się naprzód w pozycji leżącej, na brzuchu, na czworakach, pełzać', dial. kasz. *čólgac są čólgá są* 'ts.' (Syhta SK, Lorentz PW), stpol. XV w. też *czołkać, czołkać się* 'ts.', dial. sł. *čólkac -čq* : *-kaiq* 'ts.' (Lorentz PW);

ukr. *чóвгаму -гаю* 'powłóczyć, szurać nogami, wlec się', *чóвгамися* 'ts.', u Żel. 'ślizgać się'. ~

Perf. čl'gnoti (se): ~ stpol. XVI w. wyjątkowe *czołgnąć się* 'ześliznąć się', u L. bez cytatu, dial. kasz. *čó'gnoc są*, sł. *čó'łknoc* 'wpełznąć' (Lorentz PW), ukr. *чóвгнуги -ну* 'szurnać nogami' (URS). ~

Por. stpol. XVI w. *czołgiem* 'czołgając się', u L. *czołgiem* : *czołgami* 'ts.', dawne *czołg -gu* 'czołganie się, pełzanie' (L.), dial. sł. *čó'k -k'u* 'ts.' (Lorentz PW), w XVIII w. *czołg -ga* 'płaz' (L.), dial. *czołgi* 'przyrząd do wiezienia beczki z wodą lub pługa na pole' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 90), ukr. *чосг interi*. na oznaczenie szurania nogami.

Por. lit. *klāgoti* 'iść ciężko ubranym' (uwaga prof. J. Safarewicza). — Zwykle zestawia się z ags. *hyle* 'zakrzywienie, zakręt', z apofonią śrirl. *celg* f. 'podstęp, zdrada' (do ie. *kelg-* 'wić się; zakręt'). O czasownikach na -gati : -kati zob. I 49—50. Por. (s)klzati, kl'tati.

Berneker SEW I 166, Kulbakin RS I 51—2, Pokorny IEW 554.

W. B. — F. S.

čl'gnoti zob. čl'gati

čl'nikь zob. čl'nikьь

čl'нь čl'na 'łódź z wydrążonego pnia drzewa, czółno, cymba', 'ruchoma część warsztatu tkackiego o kształcie łódki, w której się mieści szpulka z niemi wątku, czółenko tkackie, radius textorius'

~ stpol. XV—XVII w. *czołn* : *czołn czołnu* 'mała łódź zrobiona przeważnie

z jednego kawałka drzewa', od XVIII w. *czólno* (co do zmiany rodzaju por. *udz* : *udo*, *br'uchz* : *br'ucho*, *pykzls* : *pykzlo*), pierwotne masc. zachowane jeszcze w gwarach, np. *czóln*, *czóten*, *czóln* (o zasięgu poszczególnych postaci p. MAGP V m. 239, cz. II 84—7; w gwarach widoczne też znaczenie 'łódź wydłubana z pnia'), kasz.-sli. *čáln*, *čóln*, *čelon*, *čálon* 'czólno, szczególnie kłocowe' (Sychta SK, Lorentz PW), też 'czólenko tkackie' (AJK VII m. 338, cz. II s. 185), połab. *čáun* 'mała łódź', dłuż. *coln -na* 'łódka, czólno' (dial. też *colm*, z rozwojem *č-n* > *č-m*; o zasięgu postaci p. Sorb. SA IV m. 71), głuż. *čolm -ma* 'ts.' (dial. też *coym*, *coln*, o zasięgu p. Sorb. SA I. c.), czes. *člun -nu* (już stczes. *člun -na* : *-nu*) 'mała odkryta łódź, łódka, czólno' (dial. też *čun*, Kott Dod. DSM, Lamprecht Opava), u Jungmanna także 'czólenko tkackie', sła. *čln -na* 'rodzaj małej łódki, czólno' (też dial., Kálal);

sł. od XVI w. *čóln -na* 'mała odkryta łódź, czólno' (też dial., np. *čóun*, Tominec Črni vrh, *čün*, *čün*, Rigler Notr. 55), dial. także 'niecka, duże koryto; czólenko tkackie' (Pleteršnik), sch. *čün -na* (loc. *čünü*) 'płytko łódź wydrążona w pniu drzewa, łódka w ogóle', dial. (Lika) 'dwa końce łodzi, na których siedzi wiosłarz' (Skok ER I 342), także 'czólenko tkackie' (Vuk, Elezović Kos.-Met., RMat.), cs. *члнь* : *челнь* 'łódź, cymba', bułg. *чун* 'mała łódź', dial. *члн*, *чун* 'łódka wydrążona w kawałku drzewa, jak koryto' (Gerov), maced. *чун* 'łódź', dial. 'prymitywna łódź z trzech pni drzew' (Duridanov Studia Rospond 285—6);

strus. *члнь*, *чолнь*, *члнь*, *челонь* 'łódka', 'czólno', też 'naczynie w kształcie łódki', ros. *чѣлн челна́* (dawny gen. też *чѣлна*) 'łódka wydrążona w pniu drzewa', poet. 'łódka w ogóle', dial. też 'czólenko tkackie' (Dal), ukr. *чóвен чóвна́* (dial. też *човѣн човна́*, Żel., *човно́* n., Hrinčenko) 'łódka, czólno', brus. *чóвен чóуна* 'ts.' (też dial., Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk: *чóвен* : *чóүн*), poleskie *чóвэн* 'łódź wydrążona w pniu drzewa; duża łódź z desek' (Leks. Poleszja 191). ~

Ze słow.: niem. *Zülle*, *Zülle* 'czólno rzeczne' (Kluge EW¹⁸ 886), alb. *sule* f. 'mała łódź' (Skok ER I 342);

z pol.: lit. *čelnà* : *čálnà* f. 'czólno, łódka' (LKŽod. II 55, 65).

Z pierwotnego **čl'no* (o budowie zob. I 114—5), z apofonią ale z tym samym sufiksem lit. dial. *kelnas* 'łódka rybacka; prom' (z Miežinisa, gdzie bez akcentu), z sufiksalem -*m*-: lit. *kélmās* 'pień drzewa', lot. *čéłms* 'ts.', stwniem. *scalm* 'statek' (:ie. *kel* 'bić, ciąć, siekać'). Pierwotne znaczenie 'pień drzewa' > 'wydrążony (przez wydłubanie lub wypalenie) pień drzewa używany jako łódź' (o desygnacie p. Moszyński KLS² I 681—6, Łowmiański, Początki Polski II 402, Plezia, Najstarsze świadectwa o Słowianach, 1947, 34). — Znaczenie 'czólenko tkackie' przenośne, od podobieństwa kształtu obu desygnatów, por. niem. *Schiff* 'czólno' : *Schifflein* 'czólenko tkackie' (Kluge EW¹⁸ 648).

Berneker SEW I 166—7, Meillet RES VII 7, Buga RFV LXVII 235 (RR I 326), Trautmann BSW 126, Sławski SE I 125, Vasmer REW III 311, Fraenkel LEW 237, Pokorny IEW 544. W. S. — W. B.

čl'пъкъ čl'пъка : zach. i pld. čl'пъсь čl'пъса: pfn. čl'пикъ čl'пика dem. od čl'no čl'пакъ: ~ stpol. od XV w. *czolnek -nka* 'małe czólno; czólenko tkackie', dziś dial. *czolnek*, *czolnek*, rzadko *czónek* 'czólenko tkackie' (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Gruchmanowa Kramka 18, Dejna AGK m. 390—1), kasz. *čátenk*, *čálnok -ka* 'małe czólno' (Sychta SK), *čwánk* 'ts.' (Lorentz PW),

też 'czólenko tkackie' (o postaciach i ich zasięgu p. AJK VII m. 338, cz. II 183, też sli., Lorentz PW: *čw'nk*), połab. *čūnək* 'czólenko tkackie', dłuż. *colnk -ka* 'małe czólno, łódka', 'czólenko tkackie' (dial. *covk, coyk*, Sorb. SA IV m. 32, s. 102, Fasske Vetschau), głuż. *čolnk* 'czólenko tkackie' (Pfuhl; w gwarach *covk* wyjątkowe, p. Sorb. SA I. c.), czes. *člunek* 'małe czólno, łódka; czólenko tkackie' (już stczes. *člnek : člunek -nka : -nku*), dial. *čluněk* 'czólenko tkackie' (Hruška DSCh), laskie *čunek* 'ts.' (Horečka Frenštát), sła. *člnok -nka* (dial. też *člnek, čl'nek*) 'mała łódka; czólenko tkackie';

sł. *čolnek -nka* 'mała łódka', dial. (np. Styria) 'czólenko tkackie' (Pleteršnik), sch. *čūnak : čūnak -nka* (u Vuka i RJAZ *čūnak -nka*) 'mała łódka', 'czólenko tkackie', 'rura doprowadzająca wodę; przewód kominowy';

ros. *челнок -окá* (dial. też *чѣлнок -ка*, Slovarь Rjazan., archang. *челонок, Орут*) 'niewielkie czólno, łódka wydrążona z pnia; czólenko tkackie', ukr. *човнок* 'małe czólno' (Žel., Hrinčenko), dial. *чóвнок, ч'óлнок, ч'олнок, ш'óлнок, ш'олнок* 'czólenko tkackie' (o zasięgu p. Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 242, UZLP 142), brus. *чаўнок чаўнакá* 'czólenko tkackie' (BRS, dial. Šaternik Červ., Bjalkevič Mohylew, Leks. Poles'ja 276, też Nosovič: *чевнок*), dial. także 'małe czólno' (Rastorguev Brjansk). ~

Ze słow.: węg. *csolnak, csolnok, csolnak* 'czólno, cymba, scapha' (Kniezsa MNSJ I 1, 139—40).

čl'něcъ: ~ pol. dial. kasz. *čłone -ca, čluně* 'czólenko w krosnach' (Sychta SK, szczegółowo o zasięgu i postaciach p. AJK VII m. 239, cz. II 183);

sł. *čolnec -nca* dem. do *čoln* (Pleteršnik), tu może też sch. dial. kajkaw. *čunjec -njea* 'owoc rośliny Colchium autumnale' (RJAZ II 100). ~

čl'nikъ: ~ pol. dawne XVII w. *czolnik -ku* 'małe czólno, łódka; czólenko tkackie' (L.), dial. *czolnik* 'mała łódź, czólno' (MAGP V m. 239, cz. II 86—7, Olesch Sankt Annaberg: *čounik*), 'czólenko tkackie' (Karlówiec SGP: Mazowsze, Lubelskie, Dejna AGK m. 390—1), kasz.-sli. *čw'nik* dem. od *čw'n*, 'czólenko tkackie' (Lorentz PW, AJK VII cz. II 183), dłuż. *colnik -ka* (dial. wsch. *colmik -ka*) 'małe czólno', 'czólenko tkackie' (o postaciach gwarowych i ich zasięgu p. Sorb. SA IV m. 32, s. 102), głuż. *čolmik -ka* 'małe czólno, łódeczka', dial. 'czólenko tkackie' (Michalk Neustadt, w gwarach też *čovnik*, Sorb. SA I. c.), sła. dial. wsch. *čolnik -ka* 'czólenko tkackie' (Buffa Dlhá Lúka);

ukr. *чóвник -ка* 'małe czólno, łódka', 'czólenko tkackie' (o postaciach gwarowych i ich zasięgu zob. Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 242), brus. dial. *чóўник -ка* 'czólenko tkackie' (Šaternik Červ., MSDM 82: Witebsk, Leks. Poles'ja 276). ~

Por. 1. sł. *čolnič -iča* (w SSKJ też *čolnič* 'mała łódka', u Pleteršnika także 'czólenko tkackie; Schiffbein, os scaphoideum', sch. *čūnič : čūnič* dem. od *čun* (RMat.);

2. głuż. *čolnica* 'lekka łódź' (Pfuhl), sch. dial. *čūnica* 'łódka, cymbula' (Vuk, RJAZ).

O budowie zob. I 93, 100, 90.

Trubačev RT 33—7.

W. S. — W. B.

čl'něcъ zob. *čl'někъ*

čl'pti čl'po wsch. 'siec, bić, tłuc, wbijać w pamięć', 'pojmować, rozumieć'

~ ukr. *човтмі -нү -нѣм* 'bić, tłuc; iść z trudem, wlec się; powtarzać, wbijać w pamięć' (też dial., Hrinčenko, Leks. Bjul. VI 34), 'pojmować, rozumieć' (Žel.), *човтміся* 'krzątać się; wałęsać się, włóczyć się', brus. dial.

чaŷnył -ny -něu 'mówić niedorzecznie, pleść, wygadywać na kogoś' (MSDM 159, 170, Sejaškovič Grodno 549). ~

Por. ukr. dial. чośnymu голоу 'suszyć głowę', чośnymu 'mówić bez przerwy, nieustannie; wmawiać komuś coś, dowodzić' (Żel.).

Niepewne. Berneker SEW I 167 łączył z ie. *skel(e)-p-*, rozszerzenie (*s*)*kel-* 'ciąć' (: *kel-* 'bić, uderzać', p. *kolti kol'o*): stind. *kálpate* 'zostaje uporządkowane, dostosowuje się' (: kauzatywne *kalpáyati* 'uporządkowuje', pierwotne *'rozdziela, przydziela'), partic. praet. pass. *kłptá-* 'gotowy, przygotowany' (Mayrhofer KEWA I 183—4), łac. *scalpō scalpere* 'drapać, dłubać, skrobać; ryć dłutem, wyrzynać' : *sculpō sculpere* 'ryć, wyrzynać, rzeźbić', goc. *halbs* adi., niem. *halb* 'pół; częściowy, niepełny, niezupełny' (pierwotnie 'podzielony'). — Čop SRL XI Linguistica 50—2 rekonstruuje ie. *k^wlp-* : *k^wlep-* 'chwycić, ujmować' : 'pojmować'. — Trubačev Slav. Jaz. V 184 łączy z lit. *kilpoti* 'robić pętle, plątać się' : *kilpa* 'pętla'. Trudności semantyczne. W. B. — F. S.

čl'pъ čl'pa : čl'bъ čl'ba : ščl'bъ ščl'ba pln. 'wzniesienie, pagórek; wierzchołek góry'
čl'pъ: ~ czes. dawne *člup* 'pagórek, górka, collis' (Jungmann), dial. *Člupi-pú* m. 'nazwa pagórkowatego pola' (Gregor Slav.-buč.), wałaskie *čup* 'góra z płaskim wierzchołkiem', Bartoš DSM, laskie *čup -pa* 'większy pagórek', Malina Mistřice (z rozwojem *lu > u*, Machek ES² 105). ~

Derywaty: 1. czes. *člupek -pku* 'wierzchołek' (Přir. slov.), 'pagórek' (Jungmann), dial. 'droga do wzgórze' (Kott Dod. DSM, tu też: v jizbě vystupovalo se na pec *člupkem*), *čupek* 'góra z płaskim wierzchołkiem' (Bartoš DSM), laskie 'mniejszy wzgórek' (Malina Mistřice);

2. czes. dial. *čupec* 'wzniesienie z płaskim wierzchołkiem' (Bartoš DSM);

3. ros. dial. *чeмáн, чaмáн, чoмáн* 'wzniesienie, pagórek, górka', pskowskie 'bałwan, duren' (Opyt, Opyt Dop., Dal).

čl'bs: ~ ukr. dial. *чoлб* 'wierzchołek góry' (Marusenko Polesze 253). ~

ščl'bs: ~ ukr. dial. *чoсб -ба* (: *чoсба* f.) '(stromy) wierzchołek góry, szczyt; wzniesione miejsce między dwoma wąwozami, urwiskami; skała' (p. Marusenko l. c., KDO 296). ~

Na prapostać *čelpъ, *ščelbs mogą wskazywać: ros. dial. ołonieckie *чoлoб* 'czerwona glina', Trubačev ESSJ (prospekt) 85, ukr. dial. *чoлoпoк* : *чoлoпoк -нкá* 'szczyt, wierzchołek góry; czubek głowy' (Hrinčenko, URS, Marusenko Polesze 253—4, KDO 296).

Ten sam pierwiastek co w *skala* (zob.): do ie. (*s*)*kel-* 'ciąć, odcinać', z rozszerzeniem (*s*)*kel-p-* : (*s*)*kel-b-*. Najbliższe odpowiedniki w germańskim: stisl. *skjolf* f. 'wzgórze, pagórek; ławica, mielizna', ags. *scielf* m. 'wierzchołek, grań skały', hol. *schelf* 'kupa'. Por. čl'pti.

Trubačev ESSJ (prospekt) 85, Machek ES² 105; o rodzinie ie. i germ. Holthausen VEWA 254, Pokorny IEW 926. — Vasmer REW III 313 nawiązywał do psł. *čelo*, ie. *kel-* 'podnosić, sterczeć; wysoki'. W. B. — F. S.

čřčъ zob. černъ 1

čřčati čřčo : čřkati 1. čřkajo 'ćwierkać, świergotać; płynąć małą strugą, ciec z pluskiem, ze szmerem, ciurkać; skrzypieć, trzeszczeć'

čřčati: ~ stpol. wyjątkowe XVI w. *czerczący* 'płynący z szumem, szumiący' (ŚP XVI IBL), sła. *čřčat* -čřm 'płynąć małą strugą, małym strumieniem, ciec z pluskiem, ze szmerem';

sła. *čřčati čřm* 'ćwierkać, świergotać, o świerszczu, szczebiotać; dudnić,

trzaskać; sączyć się, ciurkać' (Pleteršnik), sch. dawne XVII—XVIII w. *čřčati -čim* 'ćwierkać, świergotać' (RJAZ);

ukr. *чepчámu -чy* 'brzękać, szczękać, np. o łańcuchu; szemrać, o wodzie'. ~ *čřkati*: ~ pol. dial. *czyrkać* 'ćwierkać, świergotać, np. o wróblach' (Karłowicz SGP), kasz. *čirkac čirká* 'świergotać' (Sychta SK);

sł. *čřkati čřkam* 'skrzypieć, też o głosie zięby' (Pleteršnik);

ros. *чúркáть -кáю* 'pocierać powodując szelest; wydawać dźwięki przypominające suchy trzask pocieranych przedmiotów, o owadach, zwierzętach', dial. 'ćwierkać, świergotać', ukr. *чúркáму -кáю* 'pocierać, trzeć powodując szelest', dial. *чúркáму* 'ćwierkać, szczebiotać' (Żel.). ~

Por. maced. *чpчopу* 'ćwierkać, świergotać'.

Dźwkn., por. lit. *čirkš! čirkšt!* naśladowanie głosu ptaków (np. wróbli), skrzypienia, syku (zob. także *čirikati*). Najbliżej stoją: lit. *čirkti = čirkšti* 'ćwierkać, świergotać; brzęczeć', łot. *čirkstēt* 'ćwierkać, świergotać; trzeszczeć, skrzypieć'.

Zob. *čřčati* : *čřkati*.

Janko ČMF XVIII 277, Berneker SEW I 164.

W. B. — F. S.

čřčькь čřčька dial. pld. 'świerszcz, Gryllus'

~ sł. *čřček -čka* 'świerszcz', dial. 'grzechotka' (Pleteršnik), sch. dawne XVI—XVIII w. *čřčak -čka* 'świerszcz, cicada, Gryllus' (RJAZ). ~

Nomen agentis od *čřčati*, o budowie zob. I 93. Por. *čřčькь, чřčькь, свřčькь*. Tego samego typu lit. *čirikas* 'świerszcz' : *čirikuoti* 'ćwierkać, świergotać' (LKŽod. II 121).

W. B. — F. S.

čřčhati zob. *čřsati*

čřčhliti zob. *čerslati*

čřčh'а zob. *čřslь*

čřčhnōti zob. *čřsati*

čřkati 1. zob. *čřčati*

čřkati 2. *čřkajo* 'robić rysy, kreski, drapać, pocierać, trzeć', też 'o dźwiękach powstających przy drapaniu, pocieraniu, tarceniu, skrzypieć', perf. *čřknoťi čřknoť*

~ czes. przestarz. *čerkati -kám* 'kreślić, robić kreski';

sł. *čřkati* (: *čřkáti*) *čřkam* (SSKJ; u Pleteršnika *čřtam*) 'bazgrać, gryzmolić', 'skrzypieć, np. o nie nasmarowanym kole', bułg. dial. *чóркáм* 'dłubać, grzebać, gmerać', 'drażnić, denerwować', 'pracować nad czymś powoli ale starannie', 'bóść' (BDial. II 302: Rodopy);

ros. *чepкáть -кáю* : *чéркáть -кáю* 'rysować, drapać, robić rysy; przeciągać czymś ostrym, ciachać', 'kreślić, przekreślać, pisać zamasyście', dial. kurskie 'pić napoje wysokowe' (Dal), ukr. *чepкáму -кáю* (: *чéркáму -кáю*) 'robić rysy, kreślić, rysować, zostawiać ślad na czymś', dial. 'bić, uderzać', pot. 'wypijać'. ~

Por. 1. brus. dial. poleskie *padčéřczywaje* 'przecina korę w poprzek dokoła pnia' (Pietkiewicz Polesie I 164; co do znaczenia p. *čerti, čerslati*);

2. sch. kajkaw. XVII w. *čřknja* 'linia, kreska' (Belostenec, też Šulek, RJAZ).

Perf. *čřknoťi*: ~ pol. dial. *czarknąć* : *czerknąć* 'potrzeć, otrzeć' (Karłowicz

SGP), kasz. *cårnoc* 'potrzeć, z lekka dotknać', *cårnoc są* 'otrzeć się, lekko zawadzić' (Sychta SK);

ros. *черкнутьь -ну* 'zrobić ryse, drasnać; skreślić, szybko napisać, nabazgrać; przeciąć, ciachnać', ukr. *черкнути -ну* (: *черкнути -ну*) 'zrobić ryse, kreskę, drasnać; urznąć, ciachnać czymś ostrym; uderzyć, chlasnać; rzucić, cisnąć; rzucić się, pobiec; łyknać'. ~

Formacja ekspresywna do *čerti čьrę* (zob.), o czasownikach na *-kati* p. I 49. Zob. *čerslati*.

Schuster-Šewc EW (Probeheft) 44, Varbot Etim. 1971 s. 7—8.

K. P. — W. B.

čřknoći zob. čřkati 2

čřlenъ čřlena čřleno = čřv'enzъ

~ pol. dawne XVI w. *czerlony* 'mający barwę czerwoną lub zbliżoną do czerwonej, też o skórze, sierści, upierzeniu zwierząt', także Morze *Czerlone*, *czerlonosć* 'czerwona barwa, czerwien' (SP XVI IBL);

śle. dial. i dawne *črljen -ena* 'ruber, purpureus' (Pleteršnik; wg Hernego SF 44 z sch., niesłusznie od XVI w. (u Megisera 1592: *črljen* 'ruber'), sch. *črljen črljēna -no* 'ruber' od XIV w. (też u Vuka), dawne od XIII w. a dziś ludowe (z pieśni) *črljen* 'ts.' (też u Vrančicia XVI w. *črljen* 'ruber, rubicundus'), dial. w różnych postaciach fonetycznych np. *črlēn* (kajkaw.), *črljēn* (Žumberak), *čerljan* (Skok ER I 276; co do geografii postaci *črven* i *črljen* zob. Vaillant La langue... Zlatarić I 325);

strus. *чрленъи, чрленъи, чрленъи* 'ruber', ros. dawne pld. XVII w. штанов *чрленных*, курту суконную *чрленную* делал (Kotkov Očerki 155, 166), ukr. dial. *чрлений* (huculskie), *челлений* (z *-rl-* > *-ll-*) 'ruber' (Hrinčenko), wg URS *чрлений* przestarz. i poet. 'ts.'. ~

Por. dial. sli. zach. *čěroni* comp. *čěreńši* 'ruber' (Lorentz PW), z uproszczeniem grupy spółgłoskowej w przeciwnym kierunku sch. dial. z Cresu *cevjen* (Skok l. c.).

Z pierwotnej postaci *čřvlenъ* < *čřv'enzъ* z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *-rvl-* > *-rl-* (dalszy wyjątkowy rozwój *-rl-* > *-ll-* zaświadczony w ukr.), świadectwo ogólnego zasięgu *l* epentetycznego. T. Sz.

čřmakъ čřmaka dial. zach. : čřmъnakъ čřmъnaka pld. 'coś czerwonego, o czerwonym zabarwieniu, np. żółtko jajka', 'ptak z czerwonym upierzeniem' *čřmakz* : ~ stpol. NO *Czyrmak*, *Czermak* od XIV w. (SSNO), połab. *carmak* m. 'żółtko jajka' (Lehr-Splawiński, Polański SE 70, Polański, Sehnert PD), czes. *čermák -ka* 'pliszka czerwonogardła, Rutilia' (wg Machka ES² 98 'Erithacus rubecula, rudzik'), stczes. *črmák* 'Erithacus rubecula' już w XIV w. (Gebauer Sl.), też NO *Črmák* (Svoboda SOJ 196), śla. ludowe *čermák* i *černák* 'rodzaj ptaka' (wg Ferianca SNV 203 'Phoenicurus'), dial. *črmák* 'wielka osa' (Kálal), por. dial. wsch. *čermaček* 'słowik z czerwonym ogonkiem' (Kálal), także synonimy *červenák*, *červienka*, *kravnik* (Ferianc l. c.). ~ *čřmъnakz* : ~ śle. *črmnják* i z uproszczeniem grupy *-mn-* > *-n-* *črnják* 'żółtko' u Pleteršnika też dial. (dial. z ok. Mariboru *črmlják* m. 'ts.'). beljak okoli *črmljaka* z Dalmatina XVI w., u Megisera 1592 *črmljak* 'ts.'). sch. dawne czakaw. XV w. *čřmъnak* 'v jajce 'ts.' (Boryś SRzCz 68; dziś *černeč* od jaja 'ts.', ZNŽO VI 17: Krk, z *čřmъnakz). ~

Por. derywaty z suf. *-skъ*, *-ikъ* od *čřmъnъ*: dłuż. *cenk* (z *čřvъnъskъ lub

čermnъkъ) 'zółtko jajka' (Muka), głuź. čork, čornik (to może z *čormnikъ), dial. čwork 'ts.' (Pfuhl, Zeman).

Od čřmь, čřmьnъ. O suf. -akъ w formacjach odrzeczownikowych i odprzymiotnikowych p. I 89. Znaczenie 'zółtko' jako przeciwstawienie do 'białko': od rzucającej się w oczy barwy zbliżonej do czerwieni. K. P. — T. Sz.

čřmь čřma čřmo dial. wsch. 'czerwony, zbliżony kolorem do czerwieni'

~ ros. dial. twerskie черемный -ая -ое 'smagły, śniady, brunatny, stanowiący mieszaninę koloru czarnego z czerwonym' (Opyt Dop., Dal). ~

Por. 1. może tu należąca stpol. NO *Czyrma* z XIII w. (SSNO ze znakiem ?);

2. ros. dial. ołonieckie череміа 'choroba odra' (Merkulova Etim. 1970 s. 162).

Do subst. čřmъ jak čřvъ : čřvь, o tym archaicznym typie adi. zob. Tarszycki PSS III 51—4. F. S.

čřmyslo zach. 'drewniane nosidła zakładane na barki do noszenia wiader i koszy'

~ pol. dial. kasz. ślarměstě pl. 'drewniane nosidła zakładane na barki do noszenia wiader i koszy' (Sychta SK: Łyśniewko). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazuje materiał onomastyczny: nazwy 3 jezior: *Scharmützel*, *Schermützel*, *Zermützel* na dawnym terytorium głuź. i połab.-pomorskim (nazwane od podobieństwa kształtu do nosideł).

Ze zredukowanym wokalizmem pierwiastka do psł. dial. wsch. *kormyslo* (zob.).

Popowska-Taborska SIOr XVII 369—70, Hinze ZS XVII 19—23, Trubačev Etim. 1972 s. 35—41 (wychodzi z prapostaci *čermyslo*). F. S.

čřmь čřmi m. 'robak, czerw, vermis', 'kolor czerwony' (zob. čřmьnъ), 'choroba (objawiająca się zaczerwienieniem)'

~ sła. dial. črm 'wielka osa' (Kálal);

sł. črm -ma m. 'karbunkuł, węglik, anthrax', 'rodzaj choroby świń, objawiającej się krostami na podniebieniu', črm v prstu 'zanokcica, zastrzał, choroba palca' (to dial. ze Styrii), čřn m. 'obrzęk, opuchlina' (dial. np. Bela Krajina), 'śnieć na zbożu', 'zgorzel na winogronach' (dial. ze Styrii), sch. od XVIII w. čřn m. f. (< *črm, asymilacja na odległość c...m > c...n, Skok ER I 275—6) 'rdza zbożowa, robigo' (od rdzawych plam na źdźbłach zbóż), 'zanokcica, zastrzał na palcu' (por. niem. *Fingerwurm* 'ts.', dosłownie 'robak palca'; u Vuka w tym znaczeniu čřnj m.), por. trup od drwa, što *črv* ili *črn* bješe umorio (R-JAZ z jednego pisarza z Dubrownika, XVIII w.). ~

Śladu tego wyrazu w pol. dopatrywał się Krček Grupy 77 w bardzo niepewnym *čzerń* 'robaki w gnijącym mięsie' (tylko SW bez dokumentacji).

Stary wyraz ie. zaświadczony szczątkowo (wyparty przez nowsze čřvь). O pierwotnym ogólnosłow. zasięgu wyrazu świadczą derywaty: čřmъ, čřmьnъ, čřmakъ). Por. też zaświadczone szczątkowo w poszczególnych językach słow.:

1. pol. NO *Czermín* od XVI w., *Czyrmiński* od XIV w. (oparte najprawdopodobniej na pierwotnym przymiotniku dzierżawczym čřmьnъ, formacja typowa dla tematów męskich na -i-);

2. sła. *čermel'* m. bot. 'pszeniec grzebieniasty, *Melampyrum cristatum*' (por. lit. *kirmėlė* f. 'robak, czerw');

3. stczes. NM *Črmici*, por. čřmьnikъ;

4. sł. *čřmast* 'opadnięty przez rdzę';

5. adi. čřmьnъ, na które wydaje się wskazywać: sch. NM z XVII w.

Črýměnsky lugovi (RJAZ), rus.-cs. чръмынъмъ 'czerwony' (Kotkov Očerki 255 z Beryndy, XVII w.; może metateza z pierwotnego čръměnъ).

Kontynuuje ie. *k*ŕmi- 'robak, czerw' : stprus. *girmis* 'robak' (= *kirmis*, Trautmann APSD 339, BSW 134), lit. *kirmis* f. : *kiŕmis* m. : *kirmis* m. (acc. *kiŕmį*) 'robak, czerw', łot. *cirmis* 'robak', 'gąsienica', stind. *kŕmi*- m. 'robak, czerw', *kŕmi*- m. 'czerwona farba pochodząca z czerwca', pers. *kirm* 'robak', alb. *krim* (*krim-bi*), dial. geg. *krüm* 'robak, czerw', stirl. *cruim* 'robak' (prairl. *k*rimi*-).

Krček Grupy 77—8, Berneker SEW I 169, Brückner SE 77, Zubatý IF VI 155—6, Vasmer REW III 325—6, Vaillant GC II 148, Machek ES² 98, Skok ER I 275—6, Kuryłowicz AI 242, Fraenkel LEW 257, Pokorny IEW 649. — Wg Hernego SF 40—3 pożyczka wędrowną sprowadzająca się koniec końcem do stind. *kŕmi*- czy jego irańskich odpowiedników. Nie widać podstaw.

K. P. — F. S.

čрътънакъ zob. čрътъкъ

čрътъněti čрътъnějo dial. pld. 'stawać się czerwonym, czerwienieć, czerwienić się' ~ cs. чръмынѣти ся -нѣтъ ся -нѣтъся ся 'rubere' (Miklosich LP z Beryndy), rus.-cs. чръмынѣтисѣ 'czerwienić się' (tylko w przykładzie z XVI w. чръмынѣтисѣ оустѣнѣ, Srezn.), ros. (cs.) чернѣть 'stawać się czerwonym', чернѣтѣся 'czerwienić się' (Dal), чернѣтисѣ чернѣюсѣ 'stawać się czerwonym, czerwienieć' (SAR). ~

Na ten czasownik wskazuje też: sło. dial. črmnět -ěla (z uproszczeniem grupy -mn- > -n- črnět -ěla) adi. 'czerwony, rumiany' (rezjańskie z pieśni ludowej: Moja ličica so bleda, Tvoja pa črnela, Pleteršnik).

Od čрътънъ 'czerwony'. O suf. -ěti -ějo zob. I 47.

F. S.

čрътъница dial. pld. i wsch. 'coś wyróżniającego się różnymi odcieniami czerwieni' ~ sło. črtnica 'wąglik, czarna krosta, księgosusz (zakaźna choroba bydła); rodzaj wysypki, wyrzutu skórno, der Frieselausschlag' (Pleteršnik), też NW Črmenica : Crmenica 'lewy dopływ Drawy' (Bezłaj SVI I 116), sch. od XIV w. Črtnica 'rzeka i kraj w Czarnej Górze': Črtnica (z uproszczoną grupą -mn-) 'ts.' (Vuk), stsch. Črtnica, w XV w. Črtnica < Črtnica (-vn- < -mn-, Skok ER I 276) dosłownie 'czerwona ziemia' (Skok ib.), też NM Crmanica (Bezłaj ib.);

ros. dial. черѣмница (Šachmatov Izv. VII 1, 305: znaczenia nie podaje). ~

Por. stczes. NW Črtná (Gebauer Sl.).

Derywat od čрътънъ. O suf. -ica zob. I 98.

Por. čрътъникъ.

Bezłaj SVI I 116.

W. S.

čрътъникъ čрътъника dial. zach. i pld. 'coś wyróżniającego się różnymi odcieniami czerwieni'

~ głuź. čornik (z uproszczoną grupą -mn- > -n-) 'zółtko', stczes. XIV w. NM Črtnik -ka (Gebauer Sl.), czes. Črtníky NM (Profous MJČ I 320: od XVI w.);

stchorw. Črtnik NO (Skok ER I 276: XI w., imię żupana w Brebirze, Dalmacja). ~

Por. stczes. NM Črtnici pl. (Gebauer Sl.).

Derywat od čрътънъ, o suf. -ikъ zob. I 90.

Por. čрътъница.

W. S.

čĕťmъnovati se čĕťmъnъjъ se dial. pld. 'czerwienić się, pokrywać się czerwonym kolorem'

~ scs. Zogr., Mag. ур̄мъновати ся ур̄мъноуѣ ся 'barwić się na czerwono', rus.-cs. ур̄мъноватися, уер̄мъноватися 'czerwienieć, pokrywać się czerwonym kolorem' (Srezn.), ros.-cerk. чермновѣтъся: nebo чермнуется 'staje się pogodnie, rozjaśnia się' (Dal), ukr. чермнуватися 'czerwienić się' (tylko u Żel., zapewne z cerk.). ~

Od čĕťmъnъ 'czerwony'. O suf. -ovati zob. I 48.

F. S.

čĕťmъnъ čĕťmъna čĕťmъno 'czerwony, ruber (o różnych odcieniach czerwieni)'

~ pol. NM Czermna, już w XIV w. Czurmna (liczne zapisy XIV—XVI w. a także dzisiejsze np. z uproszczeniem grupy spółgłoskowej: Czurna, Cyrno, Czurma zob. Borek RKJW VI 285—6, Stieber TŁemk. I 14—15, Lubaś PO PAN 9 s. 38, por. SG I 810—11), stłuż. čĕťmny 'czerwony' (Eichler WZU Leipzig XIII 380), w niem. zapisach NM już w XI w. np. Cirmini r. 1012—18, Scirmena r. 1224 (Borek Zachodniosłow. nazwy toponim. z formantem -ъn- 1968, 41), czes. częste w NM Čermná (ludowe z uproszczeniem grupy spółgłoskowej Čermá i Černá), stczes. NM Črtná XIV w. (Gebauer Sl., Profous MJČ I 318—21, Machek ES² 98), sła. w nazwie potoku w okolicy Liptova Črtno, w zapisie z r. 1372 Cheremno (Stanislav DSJ I 393);

sch. stare i rzadkie črman črtna 'czerwony, ruber' XIII—XVII w., poza tym tylko w NM np. Črman Kal XV w. (pierwotnie zapewne 'czerwone bagno', zob. Skok ER I 275), jako nazwa góry Črtna Gora, w starych zapisach od XV w. Črtna Gora i Črtna Gora, z uproszczeniem grupy -m- > -n- Črnyje Gory już XV czy XVI w. (RJAZ), scs. Ps. Sin., Cloz., Supr. ур̄мънъ 'czerwony', cs. pr. ур̄мъны ризы, ур̄мъное море, власи ур̄мъни, облакъ ур̄мънъ;

strus. ур̄мънънъ, ур̄мънънъ, ур̄мънънъ, ур̄мънънъ 'czerwony', 'ognistoczerwony, ryżu, o włosach', 'ognisty', z XI w. w zwrotach 'okrwawiony' (Аще ур̄мънънъ грѣхъмъ ѣсте), ros. dial. permskie, Wiatka, Wologda, sybirskie черѣмный 'czerwony, rudy', szczególnie 'ryżu, o włosach' (Oпыт, Dal), przestarz. (wg Vasmera REW III 325 cerk.-słow.) чѣрмный (чѣрмен -мнѣ -нѣ) 'ciemnoczerwony, purpurowy, szkarłatny' (SSRJ), 'mętnej, czerwonej barwy; ryżu' (Dal), jako NO z r. 1614 Чермной NO (Kotkov Očerki 255), ukr. przestarz. i poet. чѣрмний 'czerwony; purpurowy' (o różnej intensywności czerwieni). ~

Por. 1. composita: čĕťmъnookъ 'mający oczy czerwone': sła. črtnočka 'ryba Leuciscus rutilus' (i synonimy črnooka, črnovka zapewne z adideacją do črtn 'czarny'), cs. ур̄мъноокъ 'rubros oculos habens', ros. dial. sybirskie чермнoléсье 'las iglasty' (Oпыт Dop.);

2. ros. dial. pln. zach. черемну́ха 'choroba zakaźna z wysypką, szkarlatyna, odra' (Dal, p. Merkulova Etim. 1970 s. 162—4), ukr. dial. чермо́ха, черму́ха zool. 'płotka, Scardinius erythrophthalmus' (Żel., też dial. ros., p. Lindberg-Gerd SNR 192);

3. z suf. -ostъ, -ьstvo: cs. ур̄мънность 'rubedo' (Miklosich LP z Beryndy), ур̄мънънство 'color ruber' (ib.), rus.-cs. ур̄мънность, уер̄мънность 'czerwony kolor' XIII w. (Srezn.), ros. u Dala чѣрмность 'czerwoność, czerwień' (z cerk.).

Adi. od čĕťmъ też 'barwa i barwnik czerwony', paralelne do čĕťmъnъ od čĕťmъ (zob.). Co do znaczenia 'czerwony' por. też franc. vermeil 'czerwony, różowy': łac. vermivulus 'robaczek', vermis 'robak'. Dokładny odpowiednik lit. kiřminas 'wielki robak', w LKŹod. też adi. 'z robakami'.

Berneker SEW I 169, Vasmer REW III 325—6, Skok ER I 276.

K. P. — T. Sz.

č̣ṛṃṇь zob. č̣ṛṃṇ'ь

č̣ṛṃṇ'ь č̣ṛṃṇ'a (może i č̣ṛṃṇь f.) 'nazwa jakiejś rośliny związanej z owadem
č̣ṛṃ : č̣ṛṿ czy też z kolorem czerwonym'

~ pol. *czermień* m. (tak SJP PAN, SWil.) bot. 'Galla, roślina z rodziny obrazkowatych, Araceae' (już w XVI w. *czermień* bot. 'Arum maculatum', wg SP XVI IBL rodzaju m., bez dokumentacji), dial. wyjątkowo *czermień* 'radix serpentariae' (Karłowicz SGP bez lokalizacji i oznaczenia rodzaju, wg SW m.), wg Moszyńskiego KLS² I 32 kłącze *czermienia* 'Calla palustris', ale w fachowej terminologii bot. *czermień* błotna czyli f. 'Calla palustris'; sch. dial. *črmanj* bot. 'nazwa jakiejś rośliny na Chorwackim Przymorzu' (Skok ER I 276), dial. z Istrii 'plewa', jako NM *Crmanj Crmnja*, z XIV w. Séroš s̄ *Čr̄m̄nj̄et̄* (RJAZ). ~

Por. 1. ukr. dial. *чѣрмань* (кампѣшіянська) 'Haematoxylon campechianum' (Żel.), u Makowieckiego Sł. bot. *čermań* kampešyjańska 'ts.', zapewne zam. *č̣ermeń z jakąś wtórną zmianą.

2. pol. dawne XVII w. *czermieniec -eńca* bot. 'Arum' (L. z Syreniusza), strus. *чѣрмьнь, чѣрмень* f. 'czerwony kolor, rumieniec' (мѣлоунам чѣрмень добровоньнам).

Od č̣ṛṃṇь z suf. -j̄. Postać č̣ṛṃṇь f. to abstractum na -ь od č̣ṛṃṇ'. Roślina *Arum maculatum* zwana też *obrazki plamiste*, może więc nazwa związana z czerwonymi plamami występującymi na liściach. F. S.

č̣ṛṃ'єп̣ь č̣ṛṃ'єna č̣ṛṃ'єno dial. pld. 'czerwony, o różnych odcieniach czerwieni, też czerwony'

~ sło. dial. *črmljēn -ēna -ēno* 'czerwony' (SSKJ), wg Pleteršnika *črmljēn* 'czerwony'. ~

Por. też derywaty: cs. *чръмленница* 'byssus' (Miklosich LP), rus.-cs. *чръмленница, чръмленница* 'drogocenna tkanina, bisior'.

Pierwotnie partic. praet. pass. Wskazuje na vb. *čṛṃiti* (zob. *čṛviti* < *čṛv̄*), por. lit. *kirmj̄ti -ij̄* 'robaczywiec' (*kirm̄ti -ė'ju* i *kiřm̄ti -ė'ju*). F. S.

č̣ṛṇaḳ č̣ṛṇaka : č̣ṛṇaḳ č̣ṛṇ'aka 'coś lub ktoś odznaczający się czarną barwą'
č̣ṛṇaḳ: ~ dłuż. *car̄nak* 'czarny, ciemny człowiek', 'czarne zwierzę', 'murzyn', głuź. *čornak* 'coś lub ktoś czarny; czarny koń', czes. dial. *černák* 'rodzaj czarnej fasoli' (Přír. slov.), stczes. *črnák* 'czarny człowiek' (XIV w., Gebauer Sl.), sła. lud. *černák* (: *čermák*) 'rodzaj ptaka, Phoenicurus ochruros' (SSJ, Feriane SNV 205), por. jednak *čr̄maḳ*;

bułg. dial. *чрънák* 'sosna czarna, Pinus Laricio Poir.' (Gerov). ~

č̣ṛṇaḳ: ~ pol. *czarniak* 'ryba z rodziny dorszowatych o ciemnej łusce, *Gadus virens*', w SW *czerniak* 'jakaś roślina (Melothria)', 'nowotwór przepełniony czarnym barwikiem, rak czarny', 'nowotwór w postaci guza barwy ciemnobrunatnej, zjawiający się na skórze zwierząt', stpol. NO *Czyrzniaak, Czyrzniaak, Czerniak* (już od XIV w., SSNO), stczes. *črnák* 'czarny, ciemny człowiek' (XIV w., Gebauer Sl.);

sło. *črnjāk* 'człowiek o czarnej, ciemnej skórze' (SSKJ), u Pleteršnika też 'czarna świnia', 'bies', sch. *črnjāk -áka* 'ciemne wino', 'mnich' (RMat.), niepewne u Stulicia 'murzyn', 'czarny baran' (RJAZ), maced. *чрънák* 'ciemne wino';

ros. черняк -ка 'czarny kolor (przy głosowaniu)', przestarz. 'brudnopis, brulion', u Dala 'ciężko fizycznie pracujący chłop', 'brudas', 'sokół-samiec', ukr. чорняк -ка 'czarny kolor', przestarz. 'brudnopis, brulion', dial. 'rodzaj ryby z gatunku byczków' (Leks. Bjul. VI 53). ~

Substantywizowany przymiotnik č̣nъ, o suf. -aks : -'aks zob. I 89.

W. S. — M. Ś.

č̣nastъ (č̣n'astъ) č̣nasta č̣nasto : č̣natъ (č̣n'atъ) : č̣nistъ 'mający kolor zbliżony do czarnego, prawie czarny, ciemny, subniger'

č̣nastъ: ~ pol. dial. kasz. č̣rñasti 'prawie czarny, ciemny' (Sychta SK), czes. dial. moraw. č̣rnastý 'czarniawy', č̣rnast (eufemistycznie: kýho č̣rnasta 'czart', Bartoš DSM), sła. č̣rnastý 'zabarwiony na czarno, lekko czarny, prawie czarny, ciemny' (SSJ, Kálal), 'czarniawy' (Jungmann);

sch. dawne č̣rnast 'czarniawy, subniger' (RJAZ z XVIII w. i ze Stulicia r. 1806). ~

č̣natъ: ~ pol. dial. č̣rñaty ч̣ор 'ciemny szatyn' (Kucała PSM), cyrñaty 'ts.' (ustnie z okolic Jasła), głuź. č̣ornjaty 'czarniawy' (Pfuhl), stezes. XIII—XIV w. NO Č̣rñata m. (Gebauer Sl.);

ukr. dial. чорняма 'gatunek kaczki, Fuligula cristata' (tak Żel., ale chyba chodzi o ptaka 'Nyroca fuligula, kaczka czernica'). ~

č̣nistъ: ~ czes. dial. wałaskie č̣rnistý 'czarniawy' (Bartoš l. c.), sła. rzadkie č̣rnistý i č̣iernistý 'ciemny, czarniawy' (SSJ);

ros. dial. идти чернями, ч̣прñсто (przeciwstawne: морем, морцсто) 'iść blisko brzegów' (por. ч̣рñи 'kamienie przybrzeżne'), archang. ч̣прñстее 'blisko brzegów' (przeciwstawne: морцстее, Dal), ч̣прñцуи 'bardzo czarny' (Slovarъ Rjazan.). ~

Por. 1. pol. dawne XVII w. czarnasy 'czarnawy' (Reczek SDP);

2. sła. č̣rnkast 'czarnawy' (SSKJ, Pleteršnik, też dial. ze Styrii), č̣rnkast 'ts.', sch. č̣rnkast 'ts.' (RMat., RJAZ z XIX w.), č̣rnjkast 'ts.' (Vuk, RMat.).

Od č̣nъ, z suf. -astъ (-'astъ), -atъ (-'atъ), -istъ.

F. S.

č̣natъ zob. č̣nastъ

č̣nava zob. č̣n'ava

č̣navъ (č̣n'avъ) č̣nava č̣navo 'mający kolor zbliżony do czarnego, prawie czarny, ciemny, subniger, zwykle o karnacji ciała, o kolorze włosów'

~ pol. czarniawy, czerniawy 'mający kolor zbliżony do czarnego, prawie czarny, ciemny, subniger' (też dial. np. cyrñiawy na gębie, Karłowicz SGP, č̣rñavé włosě, Sychta SK) od XVII w. (u L. czarniawy od XVII w. i czerniawy bez przykładu), dawne i dial. czarnawy 'ts.' (np. SWil., Tomaszewski GŁ, Olesch Sankt Annaberg, Maciejewski Chełm.-dobrz., Lorentz PW: kasz.-sli.) od XVI w. (w XVI w. też wyjątkowo czernawy, także SWil.), dłuź. carnawy 'ts.' (Muka), głuź. č̣ornawy, č̣ornjawy 'ts.' (ib., Pfuhl), czes. č̣rnavý 'ts.' (też dial., Lamprecht Opava), sła. č̣rnavý 'ts.';

sła. č̣rnāv -áva (wg SSKJ też č̣rnjāv -áva) 'mający kolor zbliżony do czarnego, prawie czarny, subniger, np. czarno-siny od uderzenia' (np. dial. goreńskie: Je še č̣rnāv po č̣elu od udarca, Pleteršnik), jako subst. č̣rnjāv f. 'czerń', č̣rnjáva 'ts.', 'ciemniejsze drewno w rdzeniu pnia' (to także dial., Pleteršnik);

ros. ludowe ч̣рñавый (ч̣рñав -ва -во) i ч̣рñавый 'ciemnowłosy, o ciemnych włosach, o człowieku; czarny, ciemny, o włosach' (SSRJ, Dal), ukr. чорнявий 'czarnowłosy; ciemnowłosy', 'ciemny, o włosach' (URS, Hrinčenko), dial.

чорнавий 'subniger' (Žel.), brus. чарнявы 'śniady, smagły; ciemnowłosy, brunet'. ~

Por. 1. stpol. XV w. *czyrniawy* 'czarniawy, niger' (Słownik stpol. 1 przykłał);

2. *čřn-ik-avš* dial. pld.: słu. rzadkie *čřnikav* 'czarniawy, subniger' (SSKJ), bułg. rzadkie *чєрникав* 'ts.' (też dial. rodopskie, BDial. V 217 i u Gerova), maced. *чрникав* 'ts.';

3. maced. *чрнкавєст* 'czarniawy, subniger'.

Od *čřnъ*, z suf. *-avš* ('-avš).

F. S.

čřnědъ zob. **čřn'adъ**

čřněti *čřnějo* 'stawać się czarnym, ciemnym, nabierać czarnej, ciemnej barwy, nigrescere', **čřněti se** 'czernić się, odznaczać się czarną, ciemną barwą'

~ pol. od XVI w., głównie liter., rzadziej w dial. *czernieć -eje* (stpol. i dial. *-yr-*) 'stawać się czarnym lub prawie czarnym, przybierać barwę czarną, ciemnieć', liter. 'wyglądać czarno lub prawie czarno, odznaczać się czarnym kolorem, odbijać ciemną barwą od jaśniejszego tła, czernić się', *czernieć się* przestarzała forma wzmocniona do *czernieć* (SJP PAN, SP XVI IBL), dial. *čyrněć* (Olesch Sankt Annaberg), kasz. *čárńec, čárńec* i *čěrnec -eia* 'nigrescere' (Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *carńes -eju* 'nigrescere', głuż. *čornječ -nju* 'ts.', czes. *černěti se -ním se* (u Jungmanna tylko *černěti*) 'nigrescere', sła. liter. i dial. *černiet' -iem* 'ts.', *černiet' sa* 'wyglądać czarno, ciemno, czernieć się' (SSJ, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava);

słu. *čřněti -im* (dial. *čěřńi'*, Tominec Črni vrh) 'stawać się czarnym, ciemnym, nigrescere', książkowe 'odróżniać się, odznaczać się czarną barwą', sch. od XVI w. *čřnjeti čřním* (wyjątkowe z č-) 'nigrescere', *čřnjeti se* 'być czarnym, wyglądać czarno, czernieć się' (znane też w dial., RJAŽ), scs. tylko prefigowane *чурньєти -ъкъ* 'nigrescere' (Supr.), bułg. *чєрнєя -єєи* 'stawać się czarnym, nigrescere', przen. 'cierpieć, doznawać mąk, smucić się', 'czernieć się, wyglądać czarno', *чєрнєя се* 'czernieć się, wyglądać czarno, odznaczać się czarną barwą', dial. *чєрн'єєє* 'cierpieć, męczyć się ciężką pracą' (Strandža, BDial. I 155), *чрнеє* 'stawać się czarnym', 'cierpieć, męczyć się', *чрнеє се* 'czernieć się, odznaczać się czarną, ciemną barwą';

ros. *чєрнєть -єю* 'stawać się czarnym, nigrescere', 'wyróżniać się czarną barwą, czernieć się', u Dala także 'brudzić się, walać się', *чєрнєтьсєя* 'wyglądać czarno, wyróżniać się czarną barwą, czernieć się', ukr. *чорніти -нію* 'stawać się czarnym', 'czernieć się, odznaczać się czarną barwą', *чорнітисєя* 'wyglądać czarno, odznaczać się czarną barwą, czernieć się', brus. *чарнєць* 'stawać się czarnym, nigrescere', 'wyglądać czarno, czernieć się'. ~

Por. ponadto sli. *čarńoc* 'stawać się czarnym' (Lorentz PW), czes. *černati (se) -nám* 'ts.', przen. 'stawać się chmurnym, mrocznym' (Přír. slov.), u Jungmanna *černati se*, zwykle bezosobowo 'wyglądać czarno, czernieć się', w dial. *černat : čerňat* 'nigrescere' (Belič Dol. 55), sła. dial. *čerňat* 'nigrescere' (Sipos Bükk-Gebirge).

Denominativum od *čřnъ*, o budowie zob. I 47.

W. S. — M. Š.

čřnica : **čřnika** 'coś czarnego, wyróżniającego się czernią', zwykle w nazwach roślin i owoców, przede wszystkim 'borówka czarna, *Vaccinium myrtillus* i jej owoc'

čřnica: ~ pol. *czernica*, zwykle pl. *czernice* (stpol. XV w. i rzadko XVI w.

czyrnicę, od XVI w. *czernicę*) 'Vaccinium myrtillus i jej jagody', dial. *czarnicę*, *czernicę*, *czyrnicę* 'ts.' (o zasięgu Belcarzowa JP XL 283—6, MAGP IV m. 188, cz. II 104, Zaręba AJŚ II m. 227), kasz. *šćěrńica* : *šćěrńica*, zwykle pl. *šćěrńice* 'ts.' (Sychta SK, Lorentz PW II 435, AJK IV m. 182, cz. II 159—60), dial. także *czernicę*, *czyrnicę* pl. 'jeżyna, Rubus fruticosus' (Karłowicz SGP, Kucala PSM 61, MAGP IV m. 199, cz. II 138—40, Małecki — Nitsch AJPP m. 291, Zaręba AJŚ II cz. II 66), 'czereśnia, której owoce dojrzewają prawie na czarno' (Kucala PSM 63), 'czarnoziem' (Pluta Dzierżysławice), połab. *carnaicē* 'jeżyna, czernica', dłuż. *carnica* (zwykle pl. *carnice*) 'Vaccinium myrtillus' (o zasięgu w gwarach p. Sorb. SA III m. 111), 'węgiel kamienny', głuż. *čornica* 'Vaccinium myrtillus', czes. dial. *černice*, *černica* 'jeżyna; Vaccinium myrtillus' (Přír. slov., Bartoš DSM), 'odmiana czereśni' (Přír. slov., Bartoš DSM, Svěrák Karlovice, Lamprecht Opava, Gregor Slav.-buč.), 'odmiana gruszek', 'czarnoziem' (Gregor Slav.-buč.), stczes. *črnicē* 'jeżyna', sla. *černica* 'jeżyna, Rubus caesius', dial. 'Vaccinium myrtillus' (Kálal); ste. *črnica* 'czarnoziem', 'ciemny owoc, roślina rodząca ciemne owoce, np. odmiana czereśni', 'siniec', 'zwierzę wyróżniające się czernią, np. wąż Coluber riridiflavus carbonarius, dzika kaczka Nyroca fuligula', dial. pñ. zach. 'Vaccinium myrtillus', sch. *crnica* 'wrzosiec, Erica carnea; ciemny owoc, roślina rodząca ciemne owoce, zwłaszcza czarna dzika czereśnia', *črnica* 'czarnoziem', dial. 'Vaccinium myrtillus', scs. ур̄ница 'morwa, Morus albus', 'zakonnica' (stąd sch. od XIII w. *črnica*, strus. ӯр̄ница, ros. przestarz. черніца, ukr. черніця, brus. przestarz. чарніца; z rus. pol. od XVI w. i dial. wsch. *czernica* 'ts. '), bułg. черніца 'morwa, Morus alba i jej jagody' (też dial., np. чарніца, Stojkov Banat 273, ӯр̄ница, BDial. I 155: Strandža, o zasięgu p. BDA I m. 229—30, II m. 236—7, ABG m. 98), dial. rodop. черніца 'Vaccinium myrtillus' (BDial. V 217), maced. цр̄ница 'morwa i jej jagody', dial. čarnica : čarnica 'ts.' (Małecki SW);

strus. ӯр̄ница 'gatunek drzewa owocowego', ros. dial. черніца 'Vaccinium myrtillus' (o zasięgu p. ARG m. 167), ukr. чорніця : черніця 'ts.', dial. też 'jeżyna, Rubus fruticosus' (Makowiecki Sł. bot. 318, Hrinčenko: łemk., Stieber AJŁemk. m. 185—7), brus. чарніца (dial. też черніца, чорніца), częściej pl. чарніцы 'Vaccinium myrtillus' (też dial., np. Šaternik Červ., Bjalŕkevič Mohylew, Leks. Poles'ja 434, Kiselevskij Bot. sl. 136—7). ~ *črnika*: ~ stpol. XVI w. wyjątkowe *czernika* może 'winorośl, Vitis vinifera' (ŠP XVI IBL);

ste. *črnika* 'gatunek dębu, Quercus illex', 'roślina czarnuszka, Nigella arvensis, Nigella damascena', dial. 'czarna czereśnia' (Pleteršnik), sch. od XVII w. *črnika* 'Quercus illex; Nigella damascena, Nigella arvensis', dial. 'gatunek winorośli, gatunek gruszek' (RJAZ), dial. kajkaw. *črnika* 'gatunek czereśni' (RJAZ), bułg. dial. черніка 'morwa, Morus alba, drzewo i owoce' (BDial. I 204 : Botevgrad, III 190: Ichtiman, VI 239: Pleven, VI 233: Trojan: чарнік̄, też ӯр̄ніка, BDial. II 298: Rodopy, V 241: Tracja);

ros. черніка 'Vaccinium myrtillus' (też dial. pñ., Dal, Bobrova EIRJ VI 16; w gwarach także черніца; o zasięgu obu postaci zob. ARG m. 167), ukr. dial. černyka 'ts.' (Makowiecki Sł. bot. 389), poleskie черніка, черніки pl. 'ts.' (Leks. Poles'ja 434). ~

Od č'nz, o suf. -ica : -ika zob. I 91—2, 98—9. Co do znaczenia 'Vaccinium myrtillus' por. wyrażenie č'na agoda s. v. č'nz.

K. P. — W. S. — W. B.

čřnidlo 'środek słuŹący do barwienia na czarno, czernidło'

~ pol. *czernidło* 'czarna pasta' (teŹ dial. np. Olesch Sankt Annaberg), 'zaprawa słuŹąca do barwienia na czarno np. skóry, materiału' (od XVI w.), stpol. od XV w. (w XV w. *czyrznidło* : *czyrznidło*, postaci spotykane jeszcze w XVI w.) 'atrament, tusz' (dziś w tym znaczeniu dial. śląskie np. Nitsch DPŚ, Steuer Sulków), 'roślina pszeniec różowy, *Melampyrum arvense*', w XVI w. 'pszenica orkisz, *Triticum spelta*', dłuŹ. *carnidlo* '(czarny) atrament', głuŹ. *čornidlo* 'czarna farba, czernidło; czarny wosk; czarny atrament', czes. *černidlo* 'czernidło, czarna farba; czarna pasta; atrament' (teŹ dial. np. Bartoš DSM, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), stczes. *čřnidlo* także 'kąkol, *Lolium*' (Gebauer Sl.), dial. morawskie *černidlo* 'chwast, *Melampyrum*, rosnący w pszenicy, w jego nasionach znajduje się czarny pyłek' (Bartoš ib.), śła. arch. *černidlo* 'atrament' (SSJ), teŹ dial. *černilo* (Kálal);

śle. *čřnilo* 'atrament' (juŹ u Megisera 1592), 'czarna pasta do butów' (teŹ dial. z Gorenjska), 'czarna farba; czarny pigment w oku; błoto', dial. także 'czarne winogrona' (Pleteršnik: Kamnica pod Mariborem), sch. *čřnilo* 'czerń: o kolorze, mroku itp.', 'czernidło' (w tym znaczeniu teŹ u Vuka), 'atrament' od XIII w., 'czarne Źałobne odzienie', scs. *чрѣнило* 'atrament' (Sadnik-Aitzetmüller HAT), bułg. *чepнѣло* 'czernidło, czarna farba, czarny kolor, czarność', przen. 'czarna, nieszczęsna dola', u Gerova teŹ *чрѣнило* 'coś bardzo czarnego; czernidło', 'czarny, zły, ciężki los, żywot', także dial. (np. StrandŹa) *чрѣнило* 'cierpienie, udręka, męka' (BDial. I 155), maced. *чрѣнило* 'czernidło; odzieŹ Źałobna; rodzaj choroby roślin *Ustilago*', przen. 'nieszczęśliwe Źycie', teŹ dial. *čřnilo* : *čarnilu* 'Źaloba' (Małecki SW);

strus. *чрѣнило* : *чрѣнило* : *чрѣнило* 'atrament' od XI w., 'pasoŹyt roślin zboŹowych' (Srezn.), ros. *чepнѣла* pl. 'atrament', przestarz. i pot. *чepнѣло* 'ts.' (SSRJ), ukr. *чopнѣло* 'czarna farbka do czernienia tkanin; atrament; roztwór koperwasu uŹywany przez szewców do czernienia skóry, obuwia' (Hrinčenko), dial. *чepнѣло* 'pasoŹyt kukurydzy w postaci czarnego nalotu' (o odmianach fonetycznych zob. Dzendzelivskij *Žakarp.* II m. 202), brus. *чapнѣла* n. sg. 'atrament'. ~

Z brus.: lit. *černŹilas*, *čarnylas* 'czernidło, czarna pasta; atrament' (Buga *ZslPh* I 49, Fraenkel LEW 73).

Nomen instrumenti od *čřniti*. O suf. *-dlo* zob. I 113—4.

K. P. — W. S.

čřnika zob. *čřnica*

čřnikъ *čřnika* dial. zach. i pld. 'ktoś lub coś wyróżniające się czarną barwą, czernią'

~ pol. dial. śli. *čarńik -ka* 'czarny, kary koń' (Lorentz PW), teŹ kasz. NW *Čarńik* (Sychta SK), dłuŹ. *carnik -ka* 'czarny, kary koń', zwykle w pl. *carniki* 'czarne mrówki', głuŹ. *čornik -ka* 'czarny ołówek', 'atrament' (tylko u Pfuħla), czes. rzadkie *černík -ka* 'Cygan', stczes. NO *Čřník -ka* i w NM *Čřnici* pl. m. (Gebauer Sl.);

sch. *čřnik čřnika* 'człowiek smagły, śniady, brunet', 'nieszczęśnik, nieborak' (RMat.; u Vuka jako rodzaj wyzwiska: *Šta učini čřniče jedan!*), wyjątkowe (tylko u Stulicia, r. 1806) jako nazwa etniczna 'Etiop, Aethiops'. ~

Substantywizowane adi *čřnъ*. O suf. *-ikъ* zob. I 90.

Zob. *čřnъсь*, *čřnakъ*.

F. S.

čřnina 'czerni, nigredo', wtórnje przez konkretyzację 'coś czarnego, ciemnego, np. polewka z krwi; czarne odzienie'

~ pol. *czernina* : *czarnina* (dial. też *čárnina*), liter. i dial. pñ. 'zupa z krwi zwierzęcej, najczęściej świńskiej, z kaczki lub gęsi' (SJP PAN, Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork, Maciejewski Chełm.-dobrz.), u L. 'prosię czarną polewką podlane', w dial. ponadto 'ciemność, wieczór' (Karłowicz SGP) i pl. *czarniny* miejscami na wsch. 'czarne jagody' (MAGP IV cz. II 104), dial. kasz. *čárnina*, *čárnina* 'polewka z rosółu i krwi gęsi lub kaczki z dodatkiem różnych przypraw', 'krew ludzka' (Sychta SK), głuź. *čornina* 'coś czarnego, czarne, ciemne miejsce', 'prosię w czarnym sosie', czes. dial. laskie *černina* 'roślina czerniec gronkowy, *Actaea spicata*', 'ciemna mąka' (Bartoš DSM);

śle. *črnina* 'czerni, czarna barwa', 'żałobne odzienie', 'ciemne wino', 'miejsce gdzie jest czarno' (SSKJ), u Pleteršnika ponadto 'rodzaj winogron dających ciemne wino', sch. od XVII w. *crnina* 'czerni', 'żałobne odzienie', rzadko w XVII w. 'atrament', Šulek i dial. czakaw. (*čarninā*, HDZ I 155) 'czarne winogrona', w RMat. także 'mrok, ciemność' i 'smutek, żaloba', cs. serb. *чрњина* 'czerni', bułg. dial. *чрњина* 'czerni' (Gerov), *чрњина* 'rodzaj czarnych winogron' (Mladenov Vidin), maced. *чрњина* 'czerni', 'czarne, żałobne odzienie', 'ciemność, mrok' (RMJ, MRS);

ros. *чрњина* 'czerni'. ~

Abstractum od *čřnā*, o budowie zob. I 120—1.

W. S. — M. Š.

čřniti čřn'o 'czynić coś czarnym, barwić na czarno; brudzić, nigrificare', przen. 'obmawiać, oczerniać, szkalować', *čřniti se* 'wyglądać czarno, odznaczać się czarną, ciemną barwą, odbijać ciemną barwą od jaśniejszego tła', 'stawać się czarnym, czernieć, nigrescere'

~ pol. od XVI w. *czernić czernię* (stpol. i dial. -yr-; o kontynuantach stpol. *ir* w gwarach zob. MAGP V m. 229—33) 'malować na czarno, czynić czarnym', przestarz. 'brudzić' (L. z XVII w.), przestarz. i dial. 'obmawiać, szkalować, oczerniać' (Kucała PSM, Olesch Sankt Annaberg, Lorentz PW), *czernić się* od XV w. 'czernieć, stawać się czarnym, nigrescere', od XVI w. 'wyglądać czarno lub prawie czarno, odznaczać się czarnym kolorem, odbijać ciemną barwą od jaśniejszego tła', w XVI w. też rzadko 'być pogrążonym w smutku', dziś przestarz. 'wzajemnie siebie obmawiać, szkalować', dłuź. *carnis -im* 'czynić czarnym', *carnis se* 'stawać się czarnym; wyglądać czarno', głuź. *čornić -nju* 'czynić czarnym', 'oczerniać', *čornić so* 'wyglądać czarno', 'stawać się czarnym, nigrescere' (Pfuhl), czes. *černiti -nim* (stczes. od XIV w. *črniti*, Gebauer Sl.) 'barwić na czarno', 'oczerniać, szkalować', dial. 'brudzić' (Malina Mistřice), 'chmurzyć się, krzywić się, nieprzyjaźnie patrzyć na kogo' (Přír. slov., Kubín Kladsko), u Jungmanna ponadto *černiti se* 'stawać się czarnym, nigrescere', śla. *čiernit' -nim* 'barwić na czarno' (SSJ, także dial.: Habovštiak Orava 185);

śle. od XVI w. (Megiser 1592) *črniti -nim* : *črniti* 'barwić na czarno', 'oczerniać', *črniti se* : *črniti se* książkowe 'wyglądać czarno, wyróżniać się ciemnym kolorem' (SSKJ, Pleteršnik), sch. od XVI w. *črniti črnim* 'czynić czarnym', 'hańbić, bezcześcić, zniesławiać', rzadziej 'oczerniać, szkalować', 'brukać, kalać duszę grzechami', 'zaciemniać, wypaczać sens czegoś', *črniti se* 'wyglądać czarno', cs. *чрњити* 'barwić na czarno' (*чрњиломь брњи чрњити*,

bułg. XIII w.), *чрѣнити сѧ -ше сѧ* 'χουαίλειν, fuscum fieri' (Miklosich LP), bułg. *чѣрня -ии* (u Gerova też *чрѣня*) 'czynić czarnym', 'oczerniać, szkalować', 'unieszczęśliwiać', *чѣрня се* 'czynić się czarnym' i 'być barwionym na czarno', maced. *чрни* 'czynić czarnym', 'oczerniać', 'unieszczęśliwiać', *чрни се* 'wyglądać czarno, odznaczać się czarnym kolorem', *ми се чрни пред очи* 'robi mi się ciemno przed oczyma' (RMJ, MRS);

ros. *чрніть -нiю -нiиць* 'czynić czarnym, barwić na czarno; zamazywać, zasmarowywać; brudzić', 'oczerniać, szkalować', *чрніться* 'stawać się czarnym, czernieć', 'być barwionym na czarno', ukr. *чорніти -нiю -нiиць* 'czynić czarnym, barwić na czarno', 'oczerniać', *чорнітися* 'stawać się czarnym, nigrescere', brus. *чрніць* 'zabarwiać na czarno', 'oczerniać'. ~

Denominativum od *čŕnъ*, o budowie zob. I 57. W. S. — M. Š.

čŕnizn'a dial. pñ. 'czerń, nigredo', 'to co jest czarne, ciemne'

~ sñi. *čarnizna* 'polewka z krwi gęsi lub kaczk' (Lorentz PW), sła. dial. *čarnizna* 'żałobne odzienie' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. liter. i dial. *чрнизна* 'czerń'. ~

Por. ponadto z suf. *-izina*: ros. dial. *чрнiзина* (: *чрнiзiна*) 'czerń', 'czarne piętno', 'czerniejący w dali przedmiot' (Dal, Opyt, Opyt Dop.).

Od *čŕnъ* z suf. *-izna*. Por. *bělizna*. M. Š.

čŕno adv. 'w kolorze czarnym, najciemniejszym ze wszystkich', 'smutno, źle': dial. pñ. w funkcji orzeczenia bezosobowego 'mnóstwo, dużo'

~ pol. *czarno* od XVI w. 'w kolorze czarnym, najciemniejszym ze wszystkich; ciemno, mroczno; brudno; źle, smutno, niepokojąco', w XVI w. też 'niesprawiedliwie, niesłusznie', także dial. np. Górniewicz Malbork, zrobić *czarno* 'poczernić' (MAGP V, cz. II 62), kasz. *čarno* 'w kolorze czarnym; ciemno; brudno' (Sychta SK), też w funkcji orzeczenia bezosobowego 'mnóstwo, dużo': tego tam było jaź *čarno* (ib.), głuź. *čorno* 'w kolorze czarnym', czes. *černo* 'ts.; ciemno; smutno, pesymistycznie' (Přír. slov.), też dial. *černo*: belo ich tam až *černo* 'mnóstwo, dużo' (np. Bartoš DSM);

sñe. *čŕno* 'w kolorze czarnym; smutno, pesymistycznie' (SSKJ), sch. *čŕno* np. *erno* gledati 'patrzeć pesymistycznie' (RMat.), bułg. *чѣрно* 'w kolorze czarnym; smutno, pesymistycznie' (RBKE), maced. *чрно* 'w kolorze czarnym; ciemno; smutno';

ros. *чрно* 'w kolorze czarnym; ciemno', przen. i pot. 'ciężko, trudno', pot. też w funkcji orzeczenia bezosobowego 'mnóstwo, dużo' (SSRJ), ukr. *чорно* 'w kolorze czarnym; smutno, źle', brus. *чорна* 'ts.' (BRS). ~

Por. czes. *černě* 'w kolorze czarnym; ciemno; brzydko, źle; nieprzyjemnie, haniebnie; nielegalnie' (Přír. slov., SSJČ), też dial. np. Malina Mistřice, sła. *čierne* 'w kolorze czarnym; pesymistycznie' (SSJ).

Adverbium od *čŕnъ*. W. S.

čŕnoba dial. zach.-pñd. 'czerń, czarność, nigror'

~ sła. dial. wsch. *čarnoba* 'zachmurzone niebo' (Buffa Dlhá Lúka);

sñe. *črnoba* 'czerń, czarny kolor' od XVI w. (Dalmatin), 'krew zebrana pod skórą, np. od silnego uderzenia' (Pleteršnik), dziś *črnoba* tylko w terminologii agrotechnicznej 'rodzaj choroby powodującej czernienie roślin' (SSKJ). ~

Od *čŕnъ*. O suf. *-oba* zob. I 61. F. S.

č̣̣noblrvъ č̣̣noblrvъ č̣̣noblrvъ dial. p̣ln. 'mający czarne brwi, supercilia fusca habens'

~ stpol. wyjątkowe XV—XVI w. *czarnobrwy* (Słownik stpol., SP XVI IBL), czes. *černobrvý*, sła. *čiernobrvý*, przestarz. też *černobrvý*;

ros. *чернобрóвий* (*чернобрóв*), ukr. *чернобрóвий*, przestarz. *чернобрóвий* (URS), też *чорнобрóв* -ва, -ве, *чорнобрóв* (Hrinčenko), brus. *чарнабрóвы* (BRS, też dial.). ~

Por. ros. dial. *чернобрóвка* bot. 'Tagetes' (Mirtov Don.).

Złożenie z *č̣̣nъ* i *bry brъve*.

F. S.

č̣̣nobyľ f., **č̣̣nobyľ m.** č̣̣nobyľ'a m. 'bylica, Artemisia vulgaris'

~ stpol. XV w. *czarnobyl* 'bylica, Artemisia vulgaris' (wg Słownika stpol. podejrzone o pożyczkę z stczes., zob. też Basaj, Siatkowski RKJŁ XI 86), poza tym tylko dial. z Litwy *czarnobyl -la* 'ts.' (też z Litwy u L. z końca XVIII w.), czes. *černobýl m.*, *černobýlí n.* 'Artemisia vulgaris', stczes. *črnobýl m.* 'ts.' od XIV w., sła. *černobyl' m.* 'ts.', dial. też *černobýl*, *černobil*, *černobiel* 'ts.', *čiernobyl'* 'psianka czarna, Solanum nigrum' (SSJ, Buffa SBN 279);

sła. *črnobil f.* wyjątkowe, poza tym tylko w zestawieniu *črna bil* 'trędownik bulwiasty, Scrophularia nodosa', dial. 'Artemisia vulgaris', 'czworolist popolity, Paris quadrifolia' (Pleteršnik), sch. *crnobil*, *crnobilj* i *crnobilnik m.* 'Artemisia vulgaris' (Simonović BR 50, stąd RMat.), wg RJAZ postaci *crnobilj*, *črnobil* 'ts.' ze Stulicia r. 1806, chyba pożyczka z ros.;

ros. pot. *чернобыл -ла* i *-лу*, *чернобыль -ля*, *чернобылье n.* 'Artemisia vulgaris' (SSRJ; też dial. *чернобыл*, *чернобыль* 'ts.', Mirtov Don.), u Dala *чернобыл m.*, *чернобыль f.*, *чернобылье n.* 'ts.', też (np. dial. twerskie) 'bylica polna, Artemisia campestris', 'bylica miotłowa, Artemisia scoparia', dial. kaukaskie *чернобыл* 'dziki bez, Sambucus ebulus', ukr. *чорнобыль чорнобилю m.* i pot. *чорнобыль чорнобили f.* 'Artemisia vulgaris' (URS), dial. *чорнобил -лу* 'ts.' (Žel., Hrinčenko) i w innych postaciach (zob. Makowiecki Sł. bot. 41), huculskie *чернобыль -лю* 'goryczka karpacka, Gentiana carpatica' (Hrinčenko, też Makowiecki o. c. 164: *čornobil* 'ts.'). brus. *чарнобыль -лю* 'Artemisia vulgaris' (też dial., Bjaľkevič Mohylew). ~

Por. ros. dial. *чернобыльий* 'mający pociemniałe źdźbła' (np. *чернобыльий ячень*, Mirtov l. c.).

Compositum, I człón *č̣̣nъ*, II *byľ*, por. sła. *črna bil* 'Scrophularia nodosa', ukr. dial. *čornyj bil* 'Artemisia vulgaris' (Makowiecki o. c. 41).

Machek ČSR 248—9, Budziszewska SPŽ 217.

T. Sz. — F. S.

č̣̣nobyľ zob. **č̣̣nobyľ**

č̣̣nogolvъ č̣̣nogolvъ č̣̣nogolvъ 'wyróżniający się czarną głową, mający czarną głowę'

~ pol. *czarnogłowy* 'mający czarną głowę' (L., SJP PAN), czes. *černo-hlavý* 'mający czarne włosy' (Přír. slov., Jungmann), sła. *čiernohlavý*, przestarz. *černohlavý* 'mający czarną głowę';

sła. *črnoglav -gláva* 'mający czarną głowę' (Pleteršnik), sch. *crnoglav* 'ts.' (RMat.) od XVII w. (u Belostenca XVII w. *črnoglav*, RJAZ);

ros. *черноголовый* (*черноголов -ва -во*) 'mający czarne, ciemne włosy', 'mający czarną głowę, o ptaku, owadzie, zwierzęciu' (SSRJ), ukr. *чорноголовий* 'ts.' (URS, też dial.), brus. *чорнагалóвы* 'ts.'. ~

Substantywizowane adi.: ~ stpol. XV—XVI w. *czarnogłów* 'tribula,

Anthriscus silvestris, w XV w. też 'głowienka pospolita, *Prunella vulgaris*', dawne z XVII w. 'zebrzyca, Seseli', czes. *černoňlav -vu* 'Seseli hippomarathrum, zebrzyca kobyła' (Přír. slov.), 'Siler montanum' (Jungmann), sła. *černoňlav* 'Seseli hippomarathrum, zebrzyca kobyła', 'Prunella, głowienka' (Buffa SBN 279);

sł. *črnoglav -gláva* 'Prunella vulgaris, głowienka pospolita', sch. *črnoglav* i *črnoglav* 'Sylvia atricapilla, pokrzewka czarnońbista' (RMat.) od XVII w. (RJAZ), 'Ajuga genevensis, dąbrówka kosmata' (Simonović BR, stąd RMat.), 'Prunella vulgaris, głowienka pospolita' od XVII w., jako NO *Črnoglavъ* XIII—XIV w. (znane także jako NM i NT, RJAZ), cs. *чр̑ноглавъ* m. NO (Miklosich LP);

brus. *чорнагалѡў* m. 'Prunella, głowienka'. ~

Por. głuź. *čornohłowny* 'mający czarną głowę';

formacje sufiksalne:

1. z suf. *-ъць*: sł. *črnoglavěc -vca* 'mający czarną głowę', bot. 'Carex glauca, turzycza siwa', sch. *črnoglavac -āvca* 'Sylvia atricapilla, pokrzewka czarnońbista' (też u Vuka), 'Helleborus, ciemiernik', ludowe (Vuk) 'Ajuga genevensis, dąbrówka kosmata', bułg. dial. *чр̑ноглавци* m. pl. 'zwierzęta z czarnymi głowami' (Gerov Dop.), ukr. przestarz. *чорноголо́вци -ци* 'buty czerwone z czarnymi czubkami' (URS);

2. z suf. *-ъкъ*: czes. *černoňlávěk -vka* 'Prunella laciniata, głowienka kremowa' od XV w. (stczes. *černoňlávěk -vka*), dial. moraw. *černoňlávěk* 'Sylvia atricapilla, pokrzewka czarnońbista', 'Parus palustris', 'Prunella, głowienka', sła. *černoňlávok*, przestarz. *černoňlávok -vka* 'Prunella vulgaris', 'ptak Sylvia' (synonim: penica *černoňlavá*), sch. dial. ze Sremu *črnoglavak* 'ryba o małej, czarnej głowie';

3. z suf. *-ъка*: czes. dial. *černoňlávka* 'Ujuga chamaepitys' (Bartoš DSM), sł. *črnoglavka* 'Sylvia atricapilla', sch. *črnoglavka* 'ts.' (też u Vuka), dial. 'pszenica o czarnych kłosach' (RMat.), ros. *чрноголо́вка* 'Prunella, głowienka', dial. *чрноголо́вка* 'Sylvia atricapilla' (Melničenko Jaroslavl), ukr. dial. *чорноголо́вка* 'mający czarną głowę' (Hrinčenko).

Compositum, I człon *čřnъ*, II *golva*.

W. S. — T. Sz.

čřnookъ *čřnooka čřnooko* 'mający czarne, ciemne oczy, nigris oculis'

~ pol. *czarnooki* (u L. bez dokumentacji), czes. *černoooky*, sła. *černoooky*, dawne też *černoooky*;

sł. *črnok -óka*, sch. *črnok*, w XVII w. *črnok* (ale już w XVI w. *črnok* 'czarnooki młodzieniec', RJAZ), cs. *чр̑ноокъ*, bułg. *чрноок* (dial. też *чр̑ноок*, Gerov, BDial. VI 102, *чр̑ноок*, BDial. I 155), maced. *чрноок*;

ros. przestarz. i poet. *чрноо́кий*, ukr. *чорноо́кий*, brus. *чарнаво́ки*. ~

Por. głuź. *čornowóckaty*, *čornowóčny* 'czarnooki'.

Złożenie z *čřnъ* i *oko*.

W. B.

čřnostь f. 'czerń, kolor czarny, najciemniejszy, nigredo, nigritia; ciemność'

~ pol. *czarność* 'czerń, czarny kolor' od XV w. (też dial. np. kasz.), 'ciemność, mrok; ciemne zabarwienie skóry, włosów' od XVI w., przen. 'niekczemność, niegodziwość', dawne 'czarne odzienie' (dziś dial. kasz., Sychta SK), głuź. *čornosć* 'kolor czarny, czerń', czes. *černost* 'ts.; ciemność, mrok', przen. 'złość, niegodziwość, niekczemność' (Přír. slov.), stczes. *črnost* 'czerń; ciemność' (Gebauer Sl., Novák SlHus), sła. *černoost* 'kolor czarny, czerń, czarność'; sł. *črnōst* 'kolor czarny, czerń' (Pleteršnik), 'śniadość (cery)', sch. *črnōst*

č'rnosti (od XIV w., stsch. *č'rnosts*) 'nigredo' (RJAZ), cs. *урънoст'ь* 'ts.' (Miklosich LP), maced. *уpнoст* 'ts.';

strus. *уpнoст'ь* : *уepнoст'ь* 'nigredo', przen. 'brud moralny, nieczystość' (Srezn.), ros. z cs. *чepнoст'ь* 'nigredo' (Dal), ukr. *чopнicт'ь чopнoст'и* 'ts.' (też Hrinčenko). ~

Por. stezes. *č'rnот* -*ти* f. 'czerń, czernidło' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), u Jungmanna *č'ernoт* -*ти* f. 'ts.'.

Abstractum od *č'rnъ*, z suf. -*ostь*.

Zob. też *č'rnota*, *č'rnina*, *č'rnizna*, *č'rnь*, *č'rn'a*, *č'rnoba*.

W. S.

č'rnota 'czerń, nigredo; ciemność'

~ pol. NO od początku XIV w. *Czarnota* (SSNO), dial. kasz. *č'arnota* 'brud, pył, kurz' (Sychta SK), głuź. *čornota* 'czarność, czerń', czes. *černota* 'ts.; ciemność', sła. *čiernota* : *černota* poet. 'ts.';

sła. *č'rnóta* 'czarność, czerń', sch. NO *C'rnota* (stsch. od XI w. *C'irnota*, *Č'rnota*), cs. *уpнoтa* 'nigredo', bułg. *чepнoтá* 'czarność, czerń' (BTR), u Gerova też 'coś bardzo czarnego', maced. *уpнoтyиja* 'czerń; ciemność, mrok', przen. 'ciężkie, nieszczęśliwe życie';

strus. *уpнoтa* : *уepнoтa* 'czarność, czarny kolor' (Srezn.), ros. *чepнoтá* 'ts.; ciemność, mrok', przen. 'podłość, złość, nikczemność', pot. 'padaczka, epilepsja; czerń, pospólstwo' (SSRJ), dial. też 'czarna odzież; brud; brudna bielizna do prania' (Dal), 'gorszy gatunek siana' (SRSO), ukr. *чopнoтá* 'czarność; czerń; ciemność', brus. *чapнaтá* 'ts.' (BSR). ~

Por. sch. *č'rnóca* od XVI w. 'czarność, nigredo' (RJAZ), maced. dial. *уpнoкa* 'ts.' (Vidoeski Kumanovo 256).

Dokładny odpowiednik ie.: stind. *kr̥ṣṇatā* f. 'czarność' = psł. *č'rnota* (Mayrhofer KEWA I 264).

Derywat od *č'rnъ*, z suf. -*ota*.

Por. *č'rnostь*, *č'rnoba*, *č'rnina*, *č'rnь*, *č'rn'a*.

W. S.

č'rnovatъ *č'rnovata č'rnovato* dial. pñ. 'o barwie zbliżonej do czarnej, czarniawy, subniger'

~ dłuź. *č'arnowaty*, głuź. *čornowaty* (Pfuhl);

ros. *чepнoвáтый*, ukr. *чopнoвáтый*, u Žel. też *чopнoвáтый*, brus. *чapнaвáтый*. ~

Por. synonimiczne głuź. *čornojty* (Pfuhl).

Od *č'rnъ*, z suf. -*ovata*.

W. B.

č'rnovolsъ *č'rnovolsa č'rnovolso* 'wyróżniający się czarnymi, ciemnymi włosami, nigris capillis'

~ pol. *czarnowłosy* od XVI w. (SP XVI IBL), czes. *černovlasý*, sła. *čiernovlasý*, dawne też *černovlasý*;

sła. *č'rnovlās* -*lāsa*, sch. dawne (Della Bella, Stulić) *č'rnovlas*, cs. *уpнoвoлacъ*;

ros. *чepнoвoлoбcый*, ukr. *чopнoвoлoбcий* (też dial., Hrinčenko), brus. *чapнaвoлoбcы*. ~

Por. dłuź. *č'arnowłosaty*, *č'arnovłosaty* 'czarnowłosy', głuź. *čornowlóskaty*, *čornowlósnу* 'ts.', cs. *уpнoвoлacатъ* 'ts.'.

Złożenie z *č'rnъ* i *volsъ*.

W. B.

č'rnovъ *č'rnova č'rnovo* 'mający czarną, czarniawą barwę, czarny, czarniawy'

~ pol. dial. kasz.-śl. *č'arnovī* 'czarniawy' (Lorentz PW);

sch. dial. (Lika) *č'rnova* imię krowy (RJAZ);

ros. *чepнoвoй* -*вáя* -*вoе* 'brulionowy, napisany na brudno, wstępny,

szkicowy; obrobiony z grubsza, nieobrobiony, surowy', pot. 'czarny, brudny, ciężki, o robocie', 'zanieczyszczony, o metalach', u Dala *черновий* 'czarniawy, ciemny, smagły', ukr. *чорновий*, brus. *чарнаві* = ros. *черновій*. ~
 Por. 1. stczes. NM *Črnov* (czes. NM *Černov* według Profousa MJČ I 333 z *Černínov*);

2. derywaty: a) głuź. *čornowe* 'coś czarnego', bot. 'pszeniec, *Melampyrum sylvaticum et nemorosum*' (Pfuhl), czes. NM *Černovec* (według Profousa MJČ I 333—4 od NO *Č(e)rna*), sch. dawne *crnovac* 'krogulec, *Accipiter nisus*' (RJAZ);

b) ros. *черновик* -ка 'brudnopis, brulion', dial. *черновик* 'cmentarz' (Mełničenko Jaroslavl), brus. *чарнавік* -ка 'brudnopis, brulion';

c) ros. dial. *черновіна* 'czerń, ciemna, czarna barwa, przedmiot czerniejący w oddali', archang. 'jama na bagnie wypełniona błotnistą mazią' (Opyt, Dal).

Od *č'nvъ*, co do budowy por. *č'istovъ*.

W. B.

č'nozemъ *č'nozema* 'gleba o ciemnym zabarwieniu, czarnoziem, próchnica' ~ pol. *czarnoziem* -mu (u L. z drugiej połowy XVIII w.), dial. też z nie-regularnym -o- *czarnoziom*, *czarnozióm* -mu (Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz. 31);

bułg. *чернозем* m. (też u Gerova), maced. *чрнозем* m.;

ros. *чернозем* -ма, ukr. *чорнозем* -му (u Żel., też *чернозем*), brus. *чарназем* -му. ~

Por. feminina: 1. czes. *černozem* -mě, sła. *černozem* -me;

2. ukr. *чорноземля* 'czarnoziem'.

Złożenie z *č'nvъ* i *zem'a*, o budowie zob. Meillet SC 376.

W. B.

č'noğa zob. **č'noğъ**

č'noğъ *č'noğa* : **č'noğa** pld. 'coś, co odznacza się czarną barwą'

~ sła. *črnóga* 'czerniec gronkowy, *Actaea spicata*' (SSKJ), dial. *črnóga*, kajkaw. *črnúga* 'czarna świnia' (Pleteršnik), sch. regionalne *črnūg* 'wieprzek o czarnej szczeci' (Stevanović SSJ² I 458), *črnuga* 'świnia o czarnej szczeci', por. stsch. XIV w. NO *Črnugović* (RJAZ I 848). ~

Od *č'nvъ*, o suf. -oğъ, -oğa zob. I 67—8.

F. S. — M. Ś.

č'nuča (: zach. i pld. **č'nučъ** *č'nuča*), **č'nuša** (: **č'nušъ** *č'nuša*), dem. **č'nušъka** 'coś czarnego, wyróżniającego się czarną lub ciemną barwą', przede wszystkim 'roślina czarnuszka, *Nigella*'

č'nuča: ~ pol. *czarnucha* 'kobieta o ciemnej cerze lub czarnych włosach' (już stpol. jako imię kobiece, SSNO), dawne 'choroba pasożytnicza zbóż objawiająca się czernieniem ziarna', stpol. XV w. 'czarnuszka, *Nigella sativa*', dial. 'czarna krowa' (Karłowicz SGP, też sli.: *čárněcha* 'ts.', Lorentz PW), kasz. *čárnuča* 'brudna kobieta' (Sychta SK), głuź. *čornucha* 'Nigella' (Pfuhl), czes. *černucha* 'Nigella arvensis' (według Machka ČSR 43 z pol.), dial. 'czarna krowa, owca' (Bartoš DSM, Svěrák Karlovice), sła. dial. *černucha* (: *čiernucha*) 'Nigella' (Kálal, Buffa SBN 280), 'czarna owca, krowa' (Kálal);

sła. *črnúha* rzadko o czarnych owadach, zwierzętach (SSKJ), u Pleteršnika 'Nigella arvensis';

ros. *чернуха* 'kobieta z czarnymi włosami', 'Nigella', 'rodzaj jadalnego grzyba', dial. też 'kąkol; ryba *Scardinius erythrophthalmus*' (Dal, Lindberg-Gerd SNR 192), 'cmentarz' (Mełničenko Jaroslavl), ukr. dial. *чорнуха*

'całkiem czarna tłusta glina', *чоруха* 'ryba Scardinius erythrophthalmus' (Hrinčenko). ~

čĭnuch: ~ pol. *czarnuch* -*cha* 'mężczyzna, chłopiec o ciemnej cerze lub czarnych włosach' (dial. 'czarny', Karłowicz SGP, *čornuch* 'przezwiśko człowieka ubrudzonego, Steuer Sulków), sli. *čárněχ -χα* 'czarny wół, byk' (Lorentz PW), głuź. *čornuch* 'człowiek o ciemnej skórze', stczes. *črnúch* 'jakaś roślina' (Gebauer Sl.), sła. dial. *čarnuχ* 'przezwiśko czarnego' (Buffa Dlhá Lúka);

sł. *črnúh -ha* 'czarnowłósy człowiek; zwierzę (zwłaszcza pies) z czarną sierścią', u Pleteršnika też *črnjúh* 'ciemny człowiek; brudas'. ~

čĭnuša: ~ pol. dial. kasz. *čarnuša* 'nazwa czarnej krowy; czarna kaczką, Oidemia nigra' (Sychta SK), sła. *černuša* 'kobieta o ciemnej cerze, czarnych oczach i włosach; czarne zwierzę (krowa, owca)';

sch. NT *Črnúša* (Elezović Kos.-Met.), dial. *črnjuša* 'wrzosiec, Erica carnea', *črnjušina* 'wrzos, Calluna vulgaris' (RJAZ, Vuk), bułg. dial. *чepnyua* 'imię czarnej owcy' (BDial. VI 239: Pleven), *чepnyua* 'ts.' (BDial. III 190: Ichti-man). ~

čĭnuš: ~ stpol. NO *Czarnusz* (SSNO), czes. *černouš -še* m. 'czarny koń', 'ciemny, smagły człowiek' (Jungmann), stczes. NO *Črnúš* (Gebauer Sl.), sła. *černuš -ša* 'czarny pies';

stsch. XIV w. NT *Črnyuš* (RJAZ I 848). ~

čĭnuška: ~ pol. *czarnuszka* 'Nigella' (od XV w.), 'kobieta o ciemnej cerze, czarnych włosach', sli. *čarněška* 'czarna krowa' (Lorentz PW), głuź. *čornuška* 'czarna kobieta' (*čornuš* 'psianka, Solanum', Pfuhl), czes. *černouška* 'coś ciemnego, czarnego, np. o kurze', u Jungmanna 'czarna, smagła kobieta, brunetka' (hip. *černoušek* 'czarnowłósy człowiek; coś czarnego'), sła. *černuška* 'Nigella', 'kobieta o ciemnej cerze lub czarnych włosach; czarne zwierzę';

ros. *чepnyuka* 'czarna, smagła dziewczyna, kobieta', 'Nigella', 'gatunek grzyba', dial. też 'drobna cebula, dymka' (Slovarь Rjazan.), ukr. *чорnyuka* 'Nigella (sativa)', dial. *чepnyuka* 'ts.; imię krowy' (Hrinčenko), brus. *чapnyuka* 'Nigella', pot. 'czarna, smagła kobieta, dziewczyna', u Nosoviča *чepnyuka* 'Nigella; mniszka'. ~

Por. 1. pol. dial. *czarnocha* 'nazwa krowy', stpol. NO *Czarnocha* m. (SSNO), głuź. *čornoch* 'człowiek czarny', czes. *černoch* 'ts.', dial. nazwa bydłęcia Kott Dod. DSM), stczes. NO *Črnoch*, NM *Črnoch* (Gebauer Sl.), sła. *černoch* 'człowiek czarny';

2. pol. dial. *czarnyszka* 'Nigella' (Karłowicz SGP), dłuź. *čarniš* m. nazwa czarnego byka, czes. *černýš* m. 'pszeniec, Melampyrum' (stczes. *črnýš* 'ts.'), 'czarny kot' (Přír. slov.), sł. *črníš* m. 'odmiana winogron', ros. *чepnyu -uá* 'gatunek ptaka; samiec cietrzewia', dial. też 'robak ziemny' (Mirtov Don.), ukr. *чорnyu -uá* 'gatunek żuka', dial. 'czarny chleb' (Hrinčenko).

Od *čĭnъ*, o suf. -*ucha*, -*uchъ*, -*uša*, -*ušъ* zob. I 74—5, 78—9.

W. S. — W. B.

čĭnuchъ zob. **čĭnucha**

čĭnul'a 'dziewczyna, kobieta o czarnych włosach, ciemnej cerze; zwierzę czarnej maści'

~ pol. *czarnula* 'dziewczyna, kobieta czarnowłosa, o ciemnej cerze', dial. (także *čárnula*) 'ts.; nazwa czarnej krowy' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 166, Sychta SK), stpol. XV w. NO *Czarnula* (SSNO), czes.

dial. *čřnuŕa* 'krowa czarnej maści' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice), sła. *čřnuŕa* 'dziewczyna, kobieta czarnowłosa, o ciemnej cerze; czarne zwierzę, np. krowa' (też dial., Kálal);

sł. *čřnŕlja* 'kobieta ciemnowłosa, o śniadej cerze' (SSKJ);

ukr. dial. łemk. *чєрнŕлѧ* 'nazwa czarnej krowy' (Hrinčenko), *чєрнŕлѧ* 'brunetka' (Zel.). ~

Por. stsch. XIII w. NO *čřnŕul*, sch. dial. *čřnŕulac*, *čřnŕulc* 'pszeniec, Melampyrum nemorosum i arvense' (RJAZ I 848).

Od *čřnž*, o suf. *-ul'a* zob. I 110.

W. N.

čřnuša, čřnuš, čřnuška zob. **čřnucha**

čřnž *čřna čřno* 'bardzo ciemny, będący koloru najciemniejszego ze wszystkich (w opozycji do *běls* 'biały'), niger, ater; ciemny, mroczny; brudny' > 'zły, złowrogi, złowieszczy; smutny, trudny do zniesienia; nieszczęsny, nieszczęśliwy'; w użyciu substantivejnym: *čřno* 'czerń; ciemność, nigredo', 'coś wyróżniającego się czarnym lub ciemnym zabarwieniem', też w NM, **čřnž** 'ktoś lub coś wyróżniającego się czarnym lub ciemnym zabarwieniem, np. człowiek, zwierzę, ptak', eufemistycznie 'o złym duchu, diable', nierzadkie w NO, *čřna* 'coś wyróżniającego się czarnym lub ciemnym zabarwieniem, np. woda (już ie. nazwa rzeki, zob. niżej), zwierzę', też w NW, NM i NO; *čřna agoda* zob. *čřnica*, *čřna voda* 'woda głęboka, nieprzejrzysta, ciemna', **čřnž lěsz** 'las ciemny, gęsty' > 'gęsty las liściasty', 'gęsty las iglasty', *čřna gora* 'wzniesienie terenu wyróżniające się ciemną barwą', **čřnž lěsz** 'rosnący na wzniesieniu' > 'miejsce, gdzie rósł *čřnž lěsz*', *čřna nokť* 'bardzo ciemna, mroczna noc', **čřnž dně** 'dzień niepomyślny, nieszczęśliwy', **čřnž chłěbž** 'chleb ciemny z żytniej, razowej mąki', *čřna bolěšť*, *čřna nemokť* 'ciężka choroba, zwłaszcza padaczka', *čřna sčmřť* 'ciężka choroba zakaźna, np. dżuma', *čřna jstžba* 'ciemne pomieszczenie z paleniskiem' (zob. Moszyński KLS² I 567—8); **na čřnž(jš) nogžť** : **jako estž za nogžťmž čřno** 'bardzo mało, prawie nic' (Tolstoj Slav. Jaz. VII 279—90 z dokumentacją)

~ pol. *czarny* od XV w. (stpol. też *czyrny*) 'niger, ater; ciemny', 'mroczny' (od XVI w.), 'brudny, powalany', przen. 'zły, niegodziwy, złowrogi, złośliwy, szkodliwy', 'smutny, trudny do zniesienia' (w tym znaczeniu już w XV w.), 'złowieszczy, niepokojący', dial. oprócz podstawowego znaczenia też 'ciemny (ogólnie o chlebie i mące)', 'śniady, o ciemnej cerze' (Zaręba AJS III m. 264, 265), 'brudny' (Nitsch DPS), kasz. *čârni* 'niger, ater; nieprzejrzysty; brudny, powalany', przen. 'nieuczciwy, niewdzięczny, złowrogi, zły, niedobry' (Sychta SK), o nazwach barw ciemnych i czarnych w dialektach polskich zob. Zaręba NB 18—20; *czarne ziele* od XV w. 'roślina Pulsatilla pratensis', *czarna jagoda* 'borówka, czernica, Vaccinium myrtillus', też dial. (MAGP IV m. 188, cz. II 102—4, AJK IV m. 182, Zaręba AJS II m. 227, Sychta SK, Maciejewski Chełm.-dobrz. 53), *czarny korzeń* od XVI w. 'roślina Helleborus niger' (SP XVI IBL), 'trawa nie odrosła, jeszcze młoda', dial. 'żywokost, Symphytus officinale' (Sychta SK), *czarny bez* od XVI w. 'krzew Sambucus nigra', też dial. (Dejna AGK m. 452, Maciejewski Chełm.-dobrz. 53), *czarny zwierz* od XVI w. 'dzik', *czarny chleb* od XVI w. 'chleb razowy, żytni', też dial. (Dejna AGK m. 473, Górniewicz Malbork), *czarny las* dawne 'las o różnych gatunkach drzewostanu, głównie liściasty' (od XVI w. też NM), *czarna woda* 'głębina w morzu' (Sychta SK), *Czarna Góra* NM (Karłowicz SGP, Sychta SK), *Czarna Wieś* od XVI w. NM, *czarna noc* od XVI w. 'bardzo ciemna noc',

też dial. (Szymczak Domaniewek), *czarny* dzień 'dzień niepomyślny, pełen niepowodzeń', dial. 'Wielki Piątek' (Karłowicz SGP), *czarna* izba od XVI w. 'aestuarium rusticorum' (SP XVI IBL), 'izba czeladna', 'pomieszczenie wspólne dla ludzi i zwierząt' (Karłowicz SGP: Podhale), 'wędzarnia w chacie kaszubskiej' (Sychta SK), *czarna* niemoc od XVI w. 'rodzaj choroby', *czarna* śmierć od XVI w. 'okrutna śmierć' (SP XVI IBL), 'choroba epidemiczna powodująca dużą śmiertelność'; połab. *cornē* 'niger'; *cornā vādā* NW, *cornā* vorno 'czarna wrona', dłuż. *carny* 'niger', też dial. (Fasske Vetschau); *carna* wóda 'ciemna woda' (częste w różnych NW, Muka), *carne* jagody pl. 'borówki czernice' (Sorb. SA III m. 110—1), *carny* hogeń 'gorączka przy ranie' (Muka), głuż. *čorny* 'niger', dial. też 'brudny' (Michalk Neustadt); *čorna* zejím(j)a, rola 'rodzaj gleby, Mutterboden' (o odmianach fonetycznych i zasięgach zob. Sorb. SA I m. 15), *čorne* drjewe 'drzewo iglaste, szpilkowe' (Zeman), *čorny* kos : *čorny* kós 'Amsel' (Sorb. SA III m. 28), *čorny* mór 'dżuma', czes. *černý* 'niger, ater; ciemny, mroczny', przen. 'smutny; ponury; nieszczęśny, nieszczęśliwy; zły, nieprzyjazny, wrogi; nielegalny, tajny', stczes. *črný* 'niger' (Gebauer Sl.), dial. *čěrný* 'brudny' (Bartoš DSM); *čěrné* jahody pl. 'borówki, czernice', też dial. (np. Gregor Slav.-buč.), *čěrné* maliny 'ostrężyny', też dial. (Kott Dod. DSM, Horečka Frenštát, Malina Mistřice), *čěrná* (zvěť) 'dzik', *čěrný* les 'ciemny las', dawne 'las iglasty, szpilkowy', też NM, *Čěrná* Hora NM, *čěrný* chléb 'ciemny, razowy chleb', *čěrná* noc, *čěrná* tma 'bardzo ciemna noc', *čěrná* nemoc 'dżuma', *čěrná* smrt, *čěrný* mor 'nazwy średnio-wiecznych chorób epidemicznych', sła. *čierny* 'niger, ater; ciemny, mroczny', przen. 'smutny, ponury; beznadziejny; zły; wrogi, niebezpieczny, złowrogi; zabroniony, tajny, nielegalny', dial. *čarni* (Buffa Dlhá Lúka), *čěrní* : *čarni* (Sipos Bükk-Gebirge), *čěrna* zem 'urodzajna ziemia', *čierny* chléb 'chleb z ciemnej mąki', *čěrna* noc 'bardzo ciemna noc', *čierne* dni pl. 'niepomyślne dni', *čěrna* duša 'o złym człowieku';

sła. *čřn čřna čřno* od XVI w. (Megiser 1592) 'niger, ater', przen. 'nieprzyjemny; nieprawomyślny', dial. *čār* 'niger' (Ramovš VII 54), *čěrn* 'ts.; ciemny' (Ramovš VII 90, Tominec Črni vrh), *čār*n (Rezja), *čarōn* (Ramovš VII 130), *čřni* (Ramovš VII 172), *čřna* prst 'czarna, urodzajna ziemia', *čřni* les 'drzewo iglaste', *čřni* gozd 'las z drzewami iglastymi', *čřna* noc 'bardzo ciemna noc', *čřni* dnevi pl. 'niepomyślne, trudne dni', *čřna* duša 'zły człowiek', *čřna* smrt 'dżuma', *Čřna* Voda NW, *Čřni* Potok NW i NM, *Čřni* Les NM (Bezljaj SVI I 123), sch. *čřn čřna čřno* : *čřni čřnā čřnō* : czakaw. *čārni čārni čārni* (od XIV w., do XIII w. z č-, stsch. *čřni*) 'niger, ater; ciemny, mroczny; śniady (o cerze)', przen. 'smutny; niemły; okrutny, trudny do zniesienia; grzeszny, zły, złowrogi; nieszczęśliwy, nieszczęśny; nędzny'; *Čřnā* Gora od XV w. nazwa regionu w Jugosławii, częste w NM, *Čřnā* Rijeka od XIV w. NW i NM, *Čřnā* Vas od XV w. NW i NM, *Čřni* Potok od XIV w. NW i NM, *Čřni* Vrh od XV w. NM, *Čřnō* Blato NM, *Čřnō* Vrelo NW i NM, *čřnā* noć 'bardzo ciemna noc', *čřni* dani pl. 'niepomyślne i nieszczęśliwe dni', *čřni* hljeb, kruh 'ciemny chleb', *čřnā* krv 'czarna krew z żyły', scs. *чрѣнь* 'niger, ater' (Sadnik — Aitzetmüller HAT: Zogr., Mar., Supr.), cs. (XIII w.) *чрѣнь* 'ts.', *чрѣна рѣка*, *чрѣна гора* (Miklosich LP), bułg. *чер* : *черен* *черна* *черно* 'niger, ater; ciemny, mroczny', przen. 'smutny, nieszczęśny, nieszczęśliwy', u Gerova *чѣрѣн* : *чѣрен* 'niger, ater; pociemniały; śniady; ciężki; zły; gorzki', dial. też *чрѣн* (BDial. VI 101), *чрѣн* 'ts.' (Strandža: BDial. I 155), *чѣрѣн* *чѣрна* 'ts.' (Stojkov Banat); *чѣрен* хляб 'ciemny chleb', *чѣрна* ноц 'bardzo

ciemna noc', *čérni* дни 'smutne, nieszczęśliwe dni', dial. *čérna* чѣрныца 'borówka, czernica' (Stojkov Banat), *čьrni* боровѣнки 'borówka, czernica, Vaccinium myrtillus', *чр̃ни* ангели 'diabły' (Герон) maced. *чрн* 'niger, ater', przen. 'smutny; nieszczęśliwy, nieszczęsny; zły, negatywny, nieprzyjemny; trudny, ciężki', *чрн* леб 'ciemny chleb', *чрн* ден 'nieszczęśliwy dzień; dzień po święcie św. Atanazego', *чрни* дроб 'wątroba', *чрна* крв 'czarna krew z żyły', dial. *čérna* m. i f. *čérni* n. : *čárna* m. i f. *čárni* n. 'niger' (Małecki SW), *čérna* др'ѣп : *čárna* žijér 'śledziona' (ib.);

strus. *чр̃ными, чр̃ными, чр̃ными, чр̃ными, чр̃ными* 'niger, ater; śniady', przen. 'prosty (o człowieku), poddany'; *чр̃ными лясъ* 'las liściasty' (Srezn.), ros. *чёрный* : *чѣрен чєрнѧ чернѧ* 'niger, ater; brudny; ciemny, mroczny', przen. 'zły, negatywny; zaniebany, niewykształcony', *чёрный* лес 'las liściasty' (SSRJ, Dal), też 'las iglasty' (SRRO), *чёрная* ночь 'bardzo ciemna noc', *чёрная* зверь 'niedźwiedź' (Dal), *чёрная* немочь 'epilepsja, padaczka', *чёрная* смерть 'dżuma', *чёрное* слово 'przekleństwo' (Meľničenko Jaroslavl), *чёрный* глаз 'zawistny wzrok', *чёрная* избѧ 'izba, w której piec nie ma komina' (Meľničenko Jaroslavl), ukr. *чорний* : *чорен чорна чорно* 'niger, ater; ciemny, mroczny; brudny', *чорний* ліс 'las liściasty', też dial. *чорни* ліс 'ts.' (Slav. Leks. 58), *чорний* день 'nieszczęśliwy dzień', *чорна* бѧліст 'epilepsja', *чорное* слово 'przekleństwo z wymianieniem diabła', *чорна* хѧта 'czarna izba, kurna chata', dial. *чорна* печінка : *чорний* потрух 'wątroba' (KDA m. 80, s. 141—2), brus. *чорны* 'niger, ater; ciemny, mroczny; brudny', przen. 'zły', *чорны* лес 'las liściasty', *чорны* хлєб 'ciemny, razowy chleb', *чорны* дзєнь 'nieszczęśliwy dzień', poleskie *чорнає* зерне 'paszyt zbożowy *Claviceps purpurea*' (Leks. Palessja Minsk 72), *чорна* хѧта 'kurna chata' (ib. 153), *ч'орний* лес 'las liściasty' (Tolstoj SGT 192). ~

Por. formy substantywizowane:

1. *čr̃no*: pol. dial. *czarne* 'kiszka, jelito zwierzęce nadziane kaszą zmieszaną z krwią' (Dejna AGK m. 545), dłuż. *carne* 'czarność, nigredo', *carne* we hoce, hoku 'żrenica' (Muka), głuź. dial. *čorne* 'czarna jucha' (Michalk Neustadt), czes. *černo* 'czern, czarność', sła. dial. *Čarne -eho* NM (Buffa Dlhá Lúka), sła. *čr̃no* 'czern; czarne odzienie na znak żałoby', sch. *čr̃nō* 'ts.; ciemność' (RMat.), NM *Crno* (RJAZ), dial. *čárno* 'rodzaj winogron' (HDZ I 153), bułg. noszą *чѣрно* 'żałobę', maced. *чр̃но* 'czern; odzienie', ros. *чѣрное* 'odzież w czarnym kolorze', ukr. *говорити по чорному* 'przeklinać' (Hrinčenko), brus. *чорнає* 'czarna odzież' (BSR);

2. *čr̃nъ*: pol. NO od XIV w. *Czarny, Czerny, Czern, Czyrny, Czurn* (SSNO), *czarny* 'człowiek ciemnoskóry, ciemnowłosy, o śniadej twarzy; Murzyn', dial. 'ts., zwłaszcza jednak o zwierzętach wyróżniających się czarną lub ciemną sierścią, np. czarnej maści koń, ciemno upierzony ptak' (Tomaszewski GŁ, Zareba Siołkowice, Kucała PSM 166, Maciejewski Chełm.-dobrz. 166), kasz. też 'nazwa diabła' (Sychta SK), głuź. *čorny* 'ciemnowłosy, ciemnoskóry; Murzyn', 'diabeł' (Zeman), czes. *černý* 'diabeł', też dial. (Hruška DSCh, Bartoš DSM), także eufemistycznie 'o wieprzach' (Bartoš DSM), steczes. od XV w. NO *Črny, Černy* (Gebauer Sl.), sła. *čierny* 'diabeł' (SSJ), sch. *čr̃nī* 'człowiek o śniadej cerze; diabeł; czarna figura w szachach', też NM *Crn* (RJAZ), maced. *чр̃ни* 'człowiek o śniadej cerze', też NO *Цр̃ни* (RMJ), ros. *чёрный* 'diabeł' (SSRJ, Meľničenko Jaroslavl);

jako NO *Čŕňko* (stare z Č-) od XV w. (RJAZ), por. też *čŕňjka* 'kobieta o czarnej karnacji' (Vuk, RMat.), 'czarna koza' (Frančić), bułg. dial. *чрѣнка* 'ciemny znak na czymś, plama', 'haft na rękawie koszuli' (Gerov), maced. *чрнка* 'kobieta o ciemnej karnacji', 'żrenica'. ~

Por. też: 1. z innym suf. nawarstwionym na pierwotne *čŕňakъ*: maced. *чрнкавест* 'czarniawy' (RMJ);

2. złożone formacje deminutywno-ekspresywne na *-ьkъ*, *-ьkъ* 'intensywnie czarny, bardzo czarny; czarniutki, czarniusieńki':

čŕň-ič-ьkъ: głuź. *čornički* (Pfuhl), czes. u Jungmanna *černičký*, bułg. dial. *чрѣничък*, *чѣрничък*, maced. *чрничок*;

čŕň-uč-ьkъ: pol. dawne *czarniuczki* (Kn., L. bez dokumentacji), dial. sli. *čarněčkī* (Lorentz PW), także *čarniúčki* (Karłowicz SGP), czes. rzadkie *čerňoučký* (SSJČ), stczes. z XIV w. NM *Črnúček -čka* (Gebauer Sl.), por. i dial. *černučičký* (Kott Dod. DSM), sła. *čiernučký* (SSJ), u Kálala *černučký*;

čŕň-uš-ьkъ: pol. dial. *czarniuški* (Karłowicz l. c.), adv. *czarniuško* (Zaręba Siołkowice), sli. *čarnuški* (Lorentz l. c.), też u L. *czarniuški* (bez dokumentacji), głuź. *čornuški*, sła. *čiernušký* (SSJ), por. także sch. wyjątkowe (tylko u Stulicia r. 1806) *crnušast* 'subniger' (RJAZ);

čŕň'-ut-ьkъ: pol. *czarniutki* (też dial. np. Karłowicz l. c., Olesch Sankt Annaberg), u L. bez dokumentacji, dial. śląskie także *czarnutki* (Karłowicz l. c.), czes. dial. *č'erňutky* (Lamprecht Opava), por. też pol. *czarniuteńki* (także dial., Olesch l. c. i u L. bez dokumentacji);

čŕň-en-ьkъ: pol. dial. sli. *čarniňki* (Lorentz l. c.), ros. *чѣрненький*, ukr. *чорненький* (URS), por. i dial. *чорнѣничий* (Hrinčenko);

inne formacje o mniejszym zasięgu: bułg. dial. *чрнѣчък* (Gerov), czes. rzadkie *čerňounký* (SSJČ), sła. *čiernulinký*, maced. *чрнулав*, *чрнулест*, pol. *czarniusieńki* (też dial., Olesch l. c. i u L. bez przykładu), brus. *чарніосеньки* (też u Nosoviča), ukr. *чорнісенький*, *чорнісінкий* (URS).

Od *čŕňъ*, z suf. *-ьkъ*.

F. S.

čŕňь f. 'czarność, czarny kolor, nigredo, nigritia; ciemność; coś czarnego, ciemnego zwłaszcza czarne ubranie; czarny barwnik', **na čŕňь** 'czarnawy, ciemny'

~ pol. *czerni* f. 'kolor czarny', od XVI w. 'czarna odzież; ciemność', 'czarny barwnik, drobny proszek niektórych metali otrzymywany drogą chemiczną', dawne pogardliwie 'tłum, ciżba, mnóstwo', w tym znaczeniu już w XVI w., dial. śląskie *čyrň* f. 'ostrężyna' (Zaręba AJŚ II m. 226), głuź. *čornň* f. 'czarność, czerni', u Pfuhla też 'czarny kolor, czarna farba, czarne ubranie', *na čornň* 'czarnawy', czes. *černň* f. 'czarny kolor; czarne ubranie; czernidło', sła. *černň* f. 'czarny kolor (książkowe); czarna farba, czernidło; rodzaj choroby roślin w postaci czarnego nalotu';

sł. *čŕň črnň* f. (książkowe) 'czarność; czarny kolor', sch. wyjątkowe XVIII w. *čŕň* f. 'ts.', *Čŕňj* NM, stsch. *Čŕňь* NM, RJAZ, Elezović Kos.-Met.;

strus. *чѣрнь* : *чѣрнь* 'czarny kolor, nigredo, nigritia; czarne pole w tkaniu; prosty lud, tłum, ciżba', **na чѣрнь** 'ciemny' (Srezn.), ros. *чернь* f. 'czarność, nigredo, nigritia; rodzaj czarnej farby; czernione srebro; las liściasty', przestarz. 'motłoch, tłum, pospólstwo' (SSRJ), dial. też 'czarny materiał; czarny las, las liściasty; dolina między górami pokryta czarnym lasem — lasem liściastym' (Opyt, Mirtov Don., SRSO), także coll. *чернь* f. 'gatunek kaczek' (Mełničenko Jaroslavl), ukr. *чернь* f. 'rodzaj czarnej emalii na srebrze', przestarz. 'motłoch, pospólstwo', dial. też 'czarny kolor; czarne

odzienie; czarne nici' (Hrinčenko), brus. чэрнь f. 'czernione srebro', przestarz. 'motłoch, pospólstwo', dial. 'farbowanie na czarno; czarne żałobne odzienie'. ~

Odprzymiotnikowe abstractum od čřnъ, z suf. -ъ.

K. P. — W. S. — F. S.

čřnъсь čřnъca 'ktoś lub coś wyróżniające się czarnością, ciemnością skóry, cery, odzienia'

~ pol. *czerniec czernca* 'roślina czerniec, Actaea; czarny korzeń', dawne 'zakonnik obrządku wschodniego' od XVI w., stpol. XV w. *czyrniec* : *czerniec* 'rośliny: Melampyrum arvense; Solanum nigrum', od XV w. też NO *Czerniec* (SSNO), w XVI w. 'człowiek ciemnej, czarnej karnacji' (SP XVI IBL), stczes. *čřnec -noč* 'człowiek wyróżniający się czarnością' (w NO), też NM *Čřnci* pl. (Gebauer Sl.), sła. dial. u Jungmanna *čřnec* 'pasożyt rośliny zbożowej';

sł. *čřnec čřnca* 'człowiek czarny, wyróżniający się ciemnym kolorem skóry, czarnymi włosami', rzadko 'zwierzę czarnej maści, zwłaszcza koń' (SSKJ), 'czarny, ciemny chleb; śnieć zbożowa; czerń młodego fermentującego wina (Styria); ostrokrzew' (Pleteršnik), też NW *Čřnec*, skąd wtórnie NM (por. Bezlaj SVI I 122—3), sch. *čřnac čřnca* 'człowiek czarny, wyróżniający się ciemnym kolorem skóry, ciemnymi włosami', już w XIII—XIV w. 'człowiek wyróżniający się czarną szatą, mnich' (stsch. *čřnъсь*), dial. 'winna latorośl z czarnymi gronami', dobrze zaświadczone także w NW i NM *Čřnac*, *Čřnac* : *Čřnec*, *Čřnci* pl. (RJAZ), *čřnac* = *čřni prišt*, scs. *чрньць* 'mnich', maced. *чрнец* 'człowiek czarny, wyróżniający się ciemnym kolorem skóry, ciemnymi włosami', przen. 'człowiek szary, ciężko pracujący' (RMJ);

strus. od XI w. *чрньць* 'zakonnik', ros. przestarz. i dial. *чрнець чернеца* 'ts.', *чрнцы* pl. 'mnisi' (SSRJ, Dal), ukr. *чрнець ченця* (dial. *чрця*) 'ts.', dial. 'roślina czerniec gronkowy, Actaea spicata', *місяць* — *чрнець* 'miesiąc, którego pierwszy i ostatni dzień przypadają w okresie postu; pierwsza i ostatnia kwadra księżycy przypadające w poście', brus. *чарнец чарняца* 'zakonnik' (BRS), u Nosoviča gen. *чрнеца* : *ченца*. ~

Derywat od čřnъ. Suf. -ъсь w funkcji formantu substantywizującego przymiotnik (zob. I 99—100). W. S.

čřn'a 'czarność, nigredo, nigritia; coś czarnego, wyróżniającego się czernią'

~ stczes. *čřně* f. 'czarność, nigredo' (XIV w., Gebauer Sl.);

sł. *čřnja* 'czarna maciora' (Pleteršnik), sch. *Čřnja* NM, NW (przysiółek w Banacie, rzeka w Serbii, RJAZ), książkowe *čřnja* 'nieszczęśnik, biedak' (RMat.);

ros. dial. *чёрня* 'czarny barwnik do tkanin' (Słownik Rjazan.), ukr. *чёрня* 'забелина на зубах лошади' (Hrinčenko), 'gatunek dzikiej kaczki, kaczka cyranka' (Bilećkyj-Nosenko), *чёрня* 'czarna koza' (Žel.), dial. poleskie *чърня* 'gatunek dzikiej kaczki, Nyroca' (Leks. Poleszja 466). ~

Abstractum od čřnъ, o suf. -ja zob. I 82.

W. N.

čřn'adъ f. : **čřnědъ** f. dial. pld.-wsch. 'czarność, coś bardzo czarnego np. czarne chmury, gęsta mgła, mglista pogoda', 'gatunek dzikiej kaczki'

~ sch. (RJAZ) *čřnjād* f. 'niepogoda, caligo', *čřnād* f. 'gęsta, niska mgła, caligo';

strus. *чрнядъ* : *чрнядъ* 'gatunek kaczki' (Srezn.: Słowo o wyprawie Igora, Azarch Mat. russ. dial. II 151), ros. *чёрнядь* : *чёрнедь* : *чёрнетъ* f. 'czerni,

czarność; szary, prosty naród; gatunek kaczuki' (SSRJ), 'ciemnoczerwona ochra' (SRJ), u Dala też 'torf z czarnoziemiu', dial. *чёрнедь* f. 'gatunek czarnej kaszki' (Opyt Dop.), *чёрнетъ* f. 'ts.' (Mirtov Don.), 'prosty, szary naród' (Opyt Dop.), ukr. dial. *чорн'ад'*, *чёрн'ад'* 'coś bardzo czarnego; czerní, czarność powstała z dużej ilości czarnych przedmiotów; czarne chmury podczas burzy; szary, prosty naród', 'rodzaj dzikich kaczek, *Nyroca fuligula*' (Dzendzelivskýj SFPS XII 198—200), brus. *чёрнець* f. 'rodzaj dzikiej kaczuki' (BRS);

z ros. czes. u Jungmanna *černěď* f. 'gatunek kaczuki, *Anas platyrinchos*', *černet'* f. 'gatunek kaczuki, *Anas fuligula*', głuż. u Pfuha *čornječ -a* m. 'gatunek kaczuki'. ~

Por. ukr. *чёрнідка* 'gatunek kaczuki, *Anas oedemia*' (Žel.).

Derywat od *čĕnъ*, o suf. -'adv : -'edъ zob. I 64—5.

Ekkert VII Barchudarov 114—20.

W. S.

čĕn'akъ zob. čĕnakъ

čĕn'astъ zob. čĕnastъ

čĕn'atъ zob. čĕnastъ

čĕn'ava, zach. i pld. też *čĕnava* 'czarność, nigredo, nigritia, ciemność, caligo; coś czerniejącego, czarnego, ciemnego, np. tłum, gromada ludzi'

čĕn'ava: ~ pol. *czarniawa*: *czerniawa* (dial. też *czyrniawa*) 'czarna, ciemna masa czego, np. deszczowe chmury, tłum ludzi', przestarz. *czerniawa* 'lud prosty, czerní', dial. także 'bunt' (Karłowicz SGP), głuż. *čornjava* 'ziemia bagnista, borowina; czubata kaczką', czes. dial. *černava* 'czarny mrok' (Bar-toš DSM), sła. *čierňava* 'ts.', 'tłum, gromada, mrowie czegoś' (SSJ, Kálal); sło. *črnjava* 'czerní, czarność', 'coś czarnego, np. ciemny twardeł w rdzeniu drzewa' (też dial., Pleteršnik, Tominec Črni vrh), sch. *crnjava* 'wrzos, *Calluna vulgaris*' (Simonović BR 90);

strus. XII—XIV w. *чёрнива* 'zamęt, trwoga, niepokój wewnętrzny; pokuta' (Miklosich LP, Srezn.), ros. dial. *чёрнедь* 'tłum, mrowie ludzi; czarne miejsce, piętno, plama, np. znak na tkaninie' (Dal), ukr. *чорнява* 'czerní, czarność', 'tłum, mrowie ludzi' (dial. *чёрнява*, Žel., łemk. *чёрнява*, Hrinčenko), dial. łemk. 'czarne chmury' (Hrinčenko). ~

čĕnava: ~ dłuż. *carnava* 'nazwa czarnej krowy', żartobliwie 'czarny surdut; sutanna', pl. *carnawy* 'rodzaj gruszek', głuż. *čornaava* 'ziemia bagnista' (Pfuhl), czes. *černava* 'czarny mrok', 'czarnoziem; bagnista, grząska łąka z czarną, torfowatą ziemią' (stąd pol. dawne *czarnawa* 'czarnoziem', L., SW), sła. *černava* 'czarny mrok' (Kálal);

sch. *crnava* 'wrzos, *Calluna vulgaris*', stsch. XIII w. NM *Črňave* f. pl. (RJAZ), maced. *чрнава*: *чрнева* 'czerní, czarność; mrok'. ~

Por. sch. *črnjavina* (w RJAZ *črnjavina*) 'czarne chmury, mgła, mrok; śnieć na pszenicy', kajkaw. *črnjavka* 'siniec' (RJAZ).

Podstawa derywacyjna niejednolita: z jednej strony *čĕniti*, *čĕniti se* (z suf. -'ava, -'ava), z drugiej adi. *čĕn'avz*, *čĕnavъ*, o suf. -a zob. I 60. Abstraktum z wtórną konkretyzacją. — Por. urzeczownikowione przymiotniki: ros. dial. *чёрнява* (: *чёрнявка*) 'kobieta o śniadej cerze' (Dal), ukr. *чорнява* 'brunetka, kobieta o śniadej cerze'. M. S. — F. S.

čĕn'avъ zob. čĕnavъ

čřpadlo : **čřpakъ** *čřpaka* 'naczynie do nabierania, czerpania np. wody'

čřpadlo: ~ pol. dawne od XVII w. *czerpadlo* 'naczynie do czerpania' (Dasy-podius, L.), głuź. *čerpadlo* (: *čěradlo*) 'czerparka', czes. *čerpadlo* 'urządzenie do czerpania, pompa', u Jungmanna też 'miejsce w rzece, gdzie się czerpie wodę; przystań dla łodzi' (w stczes. w tych znaczeniach *čřpadlo*);

sch. *čřpalo* 'przyrząd do czerpania', scs. Mar. *поруьпало* (: *поруьпальникъ*) 'naczynie do nabierania, czerpak', bułg. dial. *чepдaлo* : *чpдaлo* (: *чepнaлo*, *чpдaлo*) 'ts.', rodop. *чepдaлo* 'miejsce, skąd nalewa się wodę' (BDial. V 217);

strus. *чepпaлo* 'naczynie do czerpania, nabierania, czerpak', ros. *чepдaлo* (dial. też *чepпaлo*) 'ts.', dial. 'sak do wyjmowania złowionych ryb', ukr. dial. *чepпaлo* 'naczynie do czerpania, czerpak' (Żel.). ~

Por. sło. *čřepálo* 'naczynie do czerpania, czerpak'.

čřpako: ~ pol. od XVII w. (Kn.) *czerpak* -ka 'naczynie służące do czerpania cieczy lub ciał sypkich; mała sieć na dwóch pałkach złączonych na krzyż, osadzona na długim kiju', głuź. *čerpak* -ka (: *čěrak* -ka) 'naczynie do czerpania, czerpak', czes. *čerpák* -ku 'rodzaj drewnianego naczynia' (Přír. slov., Bartoš DSM), dial. też *čřpák* 'ts.' (Bartoš DSM), sła. *čerpák* : *čřpák* 'rodzaj drewnianego naczynia' (też u Kálala);

bułg. *чepнaк* 'naczynie do nabierania i picia wody; chochla' (też dial., BDial. I 156: Strandža);

ros. *чepнaк* -ка 'naczynie do czerpania, czerpak', dial. też 'duży sak rybacki' (Dal, Mirtov Don.), ukr. *чepнaк* -ка 'naczynie do czerpania, czerpak', dial. 'czerpak na długim kiju lub wiadro z krótką rączką do nabierania wody; rodzaj przyrządu rybackiego, rodzaj sieci' (Hrinčenko, Żel.), brus. *чepнaк* -ка 'czerpak', dial. poleskie *чepнaк*, *чřпaк* 'czerpak do zbierania roju' (Leks. Poleszja 364). ~

Por. sło. dial. *čřepák* 'garnek (pejorat.)' (Pleteršnik).

Ze słow.: węg. *cserpák* 'czerpak, haustum; naczynie do picia' (Kniezsa MNSJ I 1, 130—1).

Od *čřpati* (p. *čerpiti*), o budowie zob. I 113—4, 90. K. P. — W. B.

čřpakъ zob. **čřpadlo**

čřpati zob. **čerpiti**

čřпoтi *čřпo* perf. do *čerpiti* *čřпo* : *čřpati čerp'o*

~ pol. przestarz. *czerpnąć*, stpol. XV w. *na-czyrpnąć*, *po-czyrpnąć*, głuź. *čerpnyć* -nje, sła. *čřpnút'*;

maced. *чpне*;

ros. *чepнyть* -нy, ukr. *чepнyти* -нy. ~

Por. sło. *čřepniti čřepnem* 'ein Scherbengeräusch von sich geben' (Pleteršnik), sch. *záčrepnuti* 'zaczerpnąć', brus. *чapřпnyць* 'ts.'. W. B.

čřpř *čřpa* wsch. 'narzędzie do cięcia, sierp'

~ ros. dial. *чepп* 'sierp' (Opyt, Dal). ~

Ale pol. dawne *czerp* -pa 'naczynie do czerpania wody' (stąd czes. *čerp* -pu 'wiaderko do czerpania wody', u Jungmanna z L.) to derywat wsteczny od *czerpać*.

Nomen instrumenti do *čerpiti* *čřpřo* (zob., tam też o śladach znaczenia 'ciąć, rwać'). Dokładny odpowiednik w łot.: *cirps* m. : *cirpe* f. 'sierp'. Por. należące do tej samej rodziny gr. *κρῶπιον* (*krōp-) 'sierp', śrirl. *corrán* 'ts.', stind. *krpānaḥ* m. 'miecz', *krpāiñ* f. 'sztylet'. Zob. psł. synonimiczne *čřpř*.

Vasmer REW III 327. — Według Trautmanna BSW 129 wyraz powstał z kontaminacji psł. synonimicznych *čj'pъ* : *čj'sl'a*. K. P.

čj'pъkati *čj'pъkajo* 'nabierać, czerpać płyn w niewielkich ilościach'

~ czes. dial. *wałaskie crpkat'* 'dolewać po kropli, kapać' (Bartoš DSM), sła. *črpkat'* -*ká* 'nabierać trochę płynu i przelewać go; po trochu się wylewać, rozlewać; pryskać';

sch. *črpkati* -*kām* dem. do *crpsti* (Vuk). ~

Dem. od *čerpiti čj'pъ* : *čj'pati čerp'o*, o budowie zob. I 49—50. W. B.

čj'sati *čj'so* : *čj'sajo*, **čj'chati** *čj'so* : *čj'chajo* pñ. 'silnie pocierać, drapać, czochrać', perf. *čj'snōti čj'sno* : *čj'chnōti čj'chno*

čj'sati: ~ ukr. dial. *чєрцáму -цáю* 'drapać swędzące miejsce; trzeć, pocierać; uciekać' (Hrinčenko, Żel.). ~

Perf. *čj'snōti*: ~ ros. dial. pskow. *чєрцнýть* 'silnie uderzyć kogoś' (Opyt Dop.), ukr. dial. *чєрцнyти* perf. do *чєрцáму* (Hrinčenko). ~

čj'chati: ~ pol. dial. *czarchać (się)* 'czochrać (się)' (Kucała PSM 206), kasz. *čorχac* (: *čárχac*) *čorχa* : *čorše* 'powłócząc nogami zdzierać obuwie', 'iść', 'trzeć nogą o nogę podczas chodzenia', *čorχac są* 'trzeć się' (Sychta SK, Lorentz PW), głuź. *čerchać* (u Pfuha *čerčhać*) -*čham* 'szurać nogami', czes. przestarz. *čerchati* 'robić kreski, bazgrać' (Přír. slov.);

brus. dial. *чєрчaуь* 'trzeć, pocierać' (Šaternik Červ.). ~

Perf. *čj'chnōti*: ~ pol. dial. kasz. *čorχnoc* 'otrzeć, potrzeć; zedrzeć, zerwać' (Lorentz PW), 'zażyć tabaki, wypić kieliszek wódki', 'oszukać', *občorχnoc* 'zedrzeć sobie naskórek' (Sychta SK), głuź. *čerehnyé* (u Pfuha *čerčhnyé*) -*njem* 'szurnać nogami po ziemi', sła. dial. *čerchnút* 'uszkodzić, stłuc, np. garnek' (Kálal);

brus. dial. *nadčj'pъnyуь* 'podkreślić' (Scjaškovič Grodno). ~

Do *čerti čьpъ*, o czasownikach na -*sati*, -*chati* p. I 50—2. Zob. *čj'kati* 2., *čerslati*.

Varbot Etim. 1971 s. 7—8.

W. B.

čj'sliti zob. *čerslati*

čj'sl'a f. : **čj'sl'a** (**čj'chl'a**) 'miejsce, gdzie uschły drzewa po zdarciu z nich kory, gdzie wycięto drzewa, polana'

čj'sl'a: ~ stpol. 1407 r. (Mazowsze) *czyrsl* 'część lasu, w której drzewa uschły po wycięciu na pniach obrączkowatych pasów kory'. ~

čj'sl'a (**čj'chl'a**): ~ pol. dial. (Podhale, Żywieckie) *cyrla*, *cyrchla*, *cyrkla* : *cerkla* 'polana powstała po uschnięciu drzew, na pniach których wycięto obrączkowate pasy kory, leśna łąka' (Karłowicz SGP), sła. dial. *črchl'a* 'sek w drzewie' (Kálal), też NT *Črchl'a* (rzadko zalesione wzniesienie i trawiasta podmokła przełęcz w Niżnych Tatrach);

ukr. dial. *чєрцлa* 'miejsce, gdzie wyrąbano las i pozostały tylko młode drzewka; pole powstałe przez wypalenie lasu, karczowisko' (Żel.);

tu może też stsch. NM *Crchl'a* (RJAZ). ~

Pierwotne nomen actionis > nomen loci od *čerti čьpъ* : *čersti čj'to*, zob. *čerslati* : *čj'sliti* (*čj'chliti*).

Varbot Etim. 1971 s. 8.

W. B. — F. S.

čj'sl'a zob. **čj'sl'a**

čřsnŕti zob. čřsati

čřstvĕ zob. čřstvo

čřstvĕti čřstvĕŕŕo 'stawać się jędrnym, twardym, krzepkim, twardnieć, krzepnać, zdrowieć'

~ pol. *czerstwieć czerstwieję* (stpol. i dial. *czyrstwieć*) 'stawać się czerstwym (suchym, twardym), zsychać się' (u Lindego z XVIII w.), 'krzepnać, zdrowieć' od XVI w. (SP XVI IBL), głuŕ. *čerstwjeć* 'stawać się czerstwym, rześkim, świezym; zdrowieć' (Pfuhl), stczes. *čřstvĕti : čerstvĕti -ěju* 'stawać się rześkim', sła. *čerstviet'* 'stawać się świezym, rześkim';

sle. *čřstvĕti -tĕm* 'twardnieć, krzepnać';

ros. *чѣрствѣть -сѣю* 'twardnieć, zsychać się; krzepnać; stawać się nieczułym, oschłym', teŕ u Dala, ukr. *чѣрствѣти -сѣю* 'czerstwieć, twardnieć, zsychać się', brus. *чарцувѣць* 'twardnieć, stawać się nieczułym (o sercu, duszy)', u Nosoviča *чарцувѣць* 'stawać się czystszy, świezszy (na twarzy)'. ~

Por. sch. *čřřšćati -ām* 'stawać się twardym, krzepkim, twardnieć, krzepnać' (RMat.).

Denominalny czasownik od čřstvĕ. O budowie zob. I 47.

W. S.

čřstvina zob. čřstvostĕ

čřstviti čřstv'ŕo 'czynić jędrnym, twardym, mocnym; pokrzepiać, wzmacniać, odświeŕzać'

~ pol. dawne od XVI w. *czyrstwić : czerstwić* 'rzeŕwić, pokrzepiać', głuŕ. *čerstwić* 'odświeŕzać, orzeŕwiać, otrzeŕwiać', czes. *ob-čerstviti* 'odświeŕzyć, orzeŕwić, oŕywić' (SSJČ);

sle. *čřstvĕti -tĕm* 'rzeŕwić; pokrzepiać', sch. *čřstvĕti čřstvĕm* 'czynić coŕ twardym, krzepkim, mocnym, firmare' (RMat., RJAZ), es. *чрствити -влѣж* 'ts.' (Miklosich LP), bułg. (Gerov) *чѣрствѣ -миу : чѣрствѣ -миу* 'rzeŕwić, pokrzepiać, wzmacniać; wracać do zdrowia';

ros. *чѣрствѣть -мѣю* 'znieczulać, czynić nieczułym', teŕ u Dala, ukr. *чѣрствѣти -сѣю* 'ts.' (URS). ~

Denominativum od čřstvĕ, o budowie zob. I 57.

W. S.

čřstvo, pln. teŕ čřstvĕ adv. od čřstvĕ

čřstvo: ~ pol. *czerstwo* 'zdrowo, krzepko' (SJP PAN), stpol. (teŕ *czyrstwo*) przede wszystkim 'dziarsko, rześko, żywo; szybko' (SP XVI IBL), głuŕ. *čerstwo* 'świeŕo, rześko, ŕwawo, żywo', czes. rzadkie *čerstvo* 'szybko, prędko', dial. teŕ 'niedawno, dopiero co, świeŕo' (Přír. slov.), sła. *čerstvo* 'prędko; niedawno, świeŕo';

sle. *čřstvo* 'mocno' (SSKJ), sch. *čřstvo* 'mocno, silnie, pewnie', bułg. dial. *чѣрство : чѣрство, чѣрство* 'silnie, mocno; zdrowo; zręcznie, żywo, ŕwawo, prędko, szybko' (Gerov, BDial. I 156, 271, III 286), maced. *чѣрство* 'mocno, silnie, solidnie';

strus. XVI w. *чѣрство, чѣрство* 'silnie, wytrwale', ros. *чѣрство* 'oschle, nieczule' (SSRJ), ukr. *чѣрство* 'ts.' (URS), brus. *чѣрства* 'ts.' (BRS). ~

čřstvĕ: ~ stpol. *czerstwie, czyrstwie* 'żywo, szybko, dziarsko' (SP XVI IBL), u L. z XVII w. 'mocno', głuŕ. *čerstwje* 'świeŕo, rześko, ŕwawo, żywo', czes. *čerstvě* 'szybko, prędko', dial. teŕ 'niedawno, świeŕo' (Přír. slov.), sła. *čerstve* 'żywo, szybko, niedawno, świeŕo' (Isačenko SRS);

strus. XI w. *҃рствѣ, ҃рствѣ* 'szczerze, otwarcie'. ~

Por. cs. *҃рствѣ* 'szczerze, otwarcie' (o tym typie zob. Vaillant GC II 2, 682—8).

Derywaty od *čřstva*.

W. N.

čřstvostъ f., zach. i pld. **čřstvota**, pld. i wsch. **čřstvina** 'gestość, jedrność', 'twardość, krzepkość, tężyzna', 'świeżość'

čřstvostъ: ~ pol. *czerstwość* 'zdrowy wygląd; jedrność, krzepkość, dziarskość', 'twardość (pieczywa)', stpol. (też *czyrstwość*) 'dziarskość, rzeškość, rzeżwość, żywość, świeżość; szybkość' (SP XVI IBL), głuz. *čerstwość* 'świeżość, rzeškość; zdrowy wygląd; zwawość, żywość' (Pfuhl, Zeman), czes. *čerstvost* 'szybkość, chyżość, zwinność', 'świeżość', stczes. *črstvost* 'świeżość' (Gebauer Sl.), sła. *čerstvost* 'świeżość', 'żywość, zwawość, chyżość', 'rzeškość';

sła. *čvrstōst* (w SSKJ *čvrstost*) 'stałość, trwałość, siła, moc; jedrność', 'krzepkość, tężyzna', 'rzeškość, świeżość', sch. dawne *čvrstost* 'twardość, stałość, soliditas' (RJAZ);

ros. *чѣрствость* 'twardość, suchość', przen. 'oschłość, obojętność', ukr. *чѣрствість -вості* 'ts.' (URS), brus. *чѣрствачуь* 'ts.', dial. *чѣрствочуь* 'czystość', 'szczerzość, otwartość' (Nosovič). ~

čřstvota: ~ głuz. *čerstvota* 'świeżość, rzeškość, zwawość, żywość', czes. rzadkie *čerstvota* 'szybkość, chyżość, zwinność', 'świeżość' (Přír. slov.), sła. *čerstvota* poet. 'świeżość';

sła. *čvrstōta* 'stałość, trwałość, jedrność', 'krzepkość, tężyzna', 'rzeškość, świeżość' (= *čvrstōst*), sch. *čvrstōta* 'twardość, tężyzna, siła, moc' (RMat.), maced. *чрствота* 'twardość', 'moc, tężyzna', 'wytrzymałość, odporność'. ~

čřstvina: ~ sła. liter. nowe *čvrstīna* 'stałość, trwałość, siła, moc' (SSKJ), sch. *čvrstīna* (Vuk, RMat.), dial. *čvrstīna* (Elezović Kos.-Met.) 'twardość, stałość, trwałość, wytrzymałość, odporność', 'obfitość, pełność, jedrność', bułg. *чѣрствина* 'krzepkość, twardość', 'zwawość, dziarskość' (BTR, Gerov), maced. *чрствина* 'twardość', 'moc, tężyzna', 'wytrzymałość, odporność';

ros. dial. *чѣрствина* 'coś szczerstwiałego, stwardniałego' (Opyt Dop., Dal). ~

Abstracta od *čřstvъ*, z suf. *-ostъ, -ota, -ina*.

M. Ś.

čřstvota zob. **čřstvostъ**

čřstvъ *čřstva čřstvo* 'zbity, gęsty; jedrny', 'stwardniały, twardy', 'silny, mocny, krzepki', 'rzeški, zwawy, szybki; świeży', dial. zach. i sła. **čřstva voda** 'świeża woda'

~ pol. *czerstwy* (zamiast *czarstwy, może pod wpływem *czerstwieć*, Łoś GP I 67, por. być może z pierwotnym rozwojem dial. *čorstfy*, Dejna AGK m. 345) 'zdrowy, rumiany, jedrny, jary, krzepki', dawne XVI w. *czerstwy, czyrstwy, czerstwi, czyrstwi* 'dziarski, rzeški, rzeżwy, żywy, świeży; szybki' (SP XVI IBL), dziś dial. *czerstwy* np. *czerstwe* zdrowie, *czerstwy* wygląd (powszechne w Poznańskim), *czerstwy* 'świeży, o wodzie' (z Cieszyńskiego), *čyrstvi* 'świeży; zwawy, rzeški; rażny' (Olesch Sankt Annaberg), kasz. *čěrštvi* 'munter, frisch' (*čěrštvejšé* k^olorø, Lorentz PW), znaczenie 'suchy, twardy, nieświeży, o pieczywie' (też dial., wbrew Nitschowi Studia 164—5 nie tylko kresowe: zob. Dejna l. c. *czerstwy, czertwy, czerwski, czerkwy* 'czerstwy, o chlebie') od XVIII w. (Nitsch l. c. z Kluka XVIII w., też L. z XVIII w.), głuz. *čerstwy* 'świeży; rzeški, zwawy, żywy' (Zeman), u Pfuha też 'dziarski, zdrowy',

čerstva woda 'świeża woda', z *čerstweho* suda natočić 'ze świeżej beczki nalać', w *čerstwym* pomjátku měć 'mieć w świeżej pamięci', böh dał, strowi a *čerstwi* byli (tu *čerstwy* 'munter'), czes. *čerstvý* 'niedawno powstały, nowy, świeży, nie stary' (np. *čerstvý* chléb, *čerstvé* máslo, vejce, *čerstvé* noviny; *čerstvé* stopy 'świeże ślady', *čerstvá* voda 'świeża woda') od XIV w. (stczes. *črstvý*, Gebauer Sl.), 'wypoczęty, nie zmęczony, nie znużony' (*čerstvé* síly, *čerstvý* kůň), 'chży, zwawy, szybki' (*čerstvý* posel, jít *čerstvým* krokem; *čerstvý* vítr 'mający szybkość 27—35 km na godz.), 'chłodny, świeży' (*čerstvý* vzduch, *čerstvé* ráno, SSJČ), stczes. XIV—XV w. *črstvý*, *črství* 'rześki, dziarski; świeży' (Gebauer l. c.), dial. rzadko, np. *čerstvý* jak ryba (Bartoš DSM), *čerstfy* chleb (Lamprecht Opava), śla. *čerstvý*, dial. *čřstvy* 'niedawno powstały, niedawno zrobiony lub przyniesiony, nowy, świeży, nie stary' (*čerstvá* zelečina, *čerstvé* pečivo, *čerstvé* maslo, mäsö, vajcia, *čerstvý* sneh 'taki, co dopiero, w tej chwili spadł'), 'mający dużo energii, żywotności, rześki, żywy, ruchliwy, szybki' (*čerstvý* ako ryba, *čerstvý* krok; mat' niečo v *čerstvej* pamäti 'dobrze coś pamiętać'), 'świeży, orzeźwiający, czysty' (*čerstvý* vzduch, *čerstvá* voda, *čerstvé* ráno), por. u Kálala prešlo mu do *čerstvého* 'dotknęło go do żywego', dial. *čerstvi* np. ráno človek taki *čerstvi* 'świeży, rześki', *čerstvi* x'ip 'stary', także *čerstvi* 'szybki' (Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge);

śle. dial. *čřstev -stoa* 'mocny, krzepki', 'świeży', *čřstva* voda 'świeża woda' (Pleteršnik, SSKJ, Tominec Črni vrh), cs. *чръствъ* 'silny, mocny; gęsty', też 'sincerus', 'principalis', 'gravis', por. także *дѣвѣльннн бо и чръствннн вода* (Miklosich LP);

strus. *чръствнн*, *чръствнн*, *чѣрствнн*, *чѣрствнн* 'twardy, mocny', 'lity, o metalu', 'gęsty, nie rzadki, nie płynny', 'suchy, o chlebie' (*чѣрства нѣврннн*), 'nieskazitelny, nienaganny' (XVI w.), 'jasny, o umyśle', 'szczery, otwarty', 'ważny, znaczny' (XI w.), ros. *чѣрствнн* (*чѣрств -vá -vo*) 'taki, który utracił miękkość, świeżość, zaschnięty, stwardniały, nieświeży, o pieczywie; stwardniały, zbity, o glebie', przestarz. i ludowe 'twardy, ze stwardniałą skórą, np. o rękach' (SSRJ), u Dala *чѣрствнн* 'ts.', też np. земля *чѣрствá* от засухи, przen. 'oschły, nieczuły, sztywny', ukr. *чѣрствнн* 'suchy, zeschnięty, o chlebie', przen. 'obojętny, nieczuły', dial. 'jędry, twardy; świeży; mocny, silny' (Žel., Kuzela — Rudn.), brus. *чѣрствнн* = ros. *чѣрствнн* (też dial. np. Šaternik Červ.), *чѣрствнн* чалавѣк 'oschły, nieczuły' (BRS), dial. także *чѣрствнн* 'czysty', 'szczery', 'świeży, rześki' (Старик, а еще *чѣрствнн*, Nosović). ~

Z metatezą *čřstov* > *čřrstv*: śle. *čřrst* 'silny, krzepki, mocny' (stąd 'pełen sił żywotnych', np. starec je še *čřrst*), 'twardy, jędry', 'żywy, rześki' (*čřrstv* oči imeti), 'czysty, o metalach, bez rdzy', *čřrstv* voda 'świeża woda' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *čřrst čřrstv -sto* od XVI w. 'silny, mocny; zdrowy; stały, trwałe, niezmienny', 'stwardniały, twardy', 'gęsty, zbity; jędry, pełny' (RJAZ, RMat.), cs. *чръствъ камень* 'solidus' (Miklosich l. c.), bułg. dial. *чѣрств*, *чѣрств*, *чѣрств*, *чѣрств* 'silny, mocny, krzepki', 'twardy' (Герон), 'gęsty' (np. *чѣрств* млѣко, BDial. II 299), ludowe także *чѣрств*, *чѣрств -ста*, *чѣрств* 'zwawy, dziarski; zręczny', 'pracowity', 'szybki' (RBKE, BDial. I 156, III 189, VI 239, Stojkov Banat), maced. *чѣрств* 'pewny, niezachwiany, mocny' (*чѣрств* стол; *чѣрств* волја), 'twardy' (од *чѣрств* дрво; на *чѣрств* почва; *чѣрств* рака 'mocna, twarda ręka, która nie folguje'; też dial. *чѣрств* како дрен 'twardy jak dereń', Vidoeski Kumanovo 83), 'stały,

nie płynny' (w terminologii chemicznej: *успсму* тела 'ciała stałe'), wg MRS także 'suchy, zeschnięty, o chlebie';

ros. dial. *успсмуі* 'stwardniały, zeschnięty, o pieczywie' (Opyt, Dal).

Por. 1. śl. dial. *čřstel -stla* 'silny, mocny, krzepki';

2. śl. dial. *čřsten -tna* 'ts.';

3. pol. dial. *cyrski* 'zdrowy, krzepki' (Nitsch l. c., DPŚ z okolic Opola), też w innych postaciach np. *cerskfi*, *cerskfy* 'czerstwy chleb' (Dejna l. c.), *cerkwy* także 'rzeźwy, krzepki' (Nitsch Studia 164: z ok. Warszawy). Najprawdopodobniej wyrazy te powstały na gruncie poszczególnych języków w rezultacie bądź to rozwoju głosowego, bądź też w związku z likwidacją wygłosowej grupy spółgłoskowej.

Kontynuuje ie. **krt-tu-os* do ie. **kert-* 'pleść, wić, wiązać'. Najbliższe odpowiedniki: stind. *křtsná-* 'całkowity, cały', łac. *crassus* 'gruby, gęsty' (**křat-tós*, zob. Walde — Hofmann I 285, inaczej Meillet DEL³ 264). Budowa jak w psł. *mř-tvč*.

Pierwotne znaczenie 'zbity, gęsty, jędrny, twardy' (stąd 'zeschnięty, nieświeży, o pieczywie'), 'silny, mocny, krzepki' > 'żywy, rześki, żwawy, szybki, o świeżych siłach': 'taki, który niedawno nastąpił, świeży, nowy', por. paralełę semantyczną: psł. *křotč* (ros. *крымóу* 'stromy; gęsty, twardy', sch. *krūt* 'gruby; twardy'): psł. *křotiti* 'związać, splatać'.

Berneker SEW I 171, Sławski SE I 118—19, Reichelt KZ XLVI 341—2, Vasmer REW III 327—8, Mayrhofer KEWA I 259, Pokorny IEW 584—5. O rozwoju semantycznym Rozwadowski Sem. 91. K. P. — T. Sz.

čřta 'nacięcie, (nacięta, wyżłobiona) linia, kreska'

~ śl. *čřta* 'kreska, linia; nacięcie, rysa; zarys, kontur', sch. *čřta* (już w XIV w. *čřta*) 'kreska, linia; linia graniczna', *čřte* pl. 'rysy', w XIV w. też *Čřta* NM (RJAZ), scs. *чрѣта* 'kreska, linia; belka', bułg. *чрѣма* (dial. też *чрѣма*, Gerov) 'kreska, linia, rysa, cecha', *чрѣму* pl. 'rysy twarzy', maced. *чрѣма* 'linia, kreska; linia coś rozgraniczająca; cecha', *чрѣму* pl. 'rysy';

strus. *чрѣта, чрѣта, чрѣта* 'nacięcie; linia, kreska; szkic, rysunek; kierunek; moment, chwila', ros. *чрѣма* 'linia, kreska; granica; cecha, właściwość' (stąd zapewne zapożyczone w XIX w. czes. *čřta* 'kreska, linia; szkic, zarys', śl. *čřta* 'ts.; cecha, właściwość', *čřty* pl. 'rysy twarzy'), ukr. u Żel. *чѣрма*: *чѣрма* 'linia, kreska' (por. dial. zakarp. *чѣрмуця* 'drzewo z obdartą wokół korą', Hrinčenko), brus. dial. *чѣрма* 'linia, kreska; przyrząd ciesielski do oznaczania kreski na desce' (Nosovič), *чѣрма* 'dłuto do żłobienia rowków w drewnie; wyżłobiony rowek w drewnie' (Bjałkevič Mohylew). ~

Por. ukr. *чѣрма* f. 'kreska, linia' (Żel.), dial. *виѣрма* 'aż po brzegi naczynia' (Vasmer REW III 328).

Od *čersti čřto*, o budowie zob. I 60. Dokładne odpowiedniki: lit. *kirtà* 'uderzenie' (LKŽod., uwaga prof. J. Safarewicza), stind. *křtā* 'szpara, szczelina, rysa; wąż, parów' (według Mayrhofera KEWA I 258 znaczenie jednak niepewne). Por. *čřt'a*.

Berneker SEW I 171, Vasmer REW III 328.

K. P. — W. B.

čřtadlo 'krój pługa, culter aratri'

~ dłuż. *cerstadlo*, dial. *cerstalo*, *cyrstadlo* (według Muki z prałuż. **čertadlo* < psł. *čřtadlo*) 'krój pługa', czes. *čřtadlo* 'ts.' (też dial., np. Hruška DSCh), u Jungmanna także 'spodnia część pługa, na której jest osadzona radlica, lemiesz', stczes. *čřtadlo* 'krój pługa; nóż';

sł. *čřtálo* (u Pleteršnika *čřtalo*) 'krój pługa' (też dial. np. Tominec Črni vrh, Riegler Notr. 153—4), dawne 'ryśik; ołówek', sch. *čřtalo* (stsch. od XV w. *čřtalo*, dial. też *čřtálo*, *čřcalo*, Vuk, Skok ER I 278) 'krój pługa', dziś też 'przyrząd do rysowania, linia' (RMat.), w XIV w. NO *Čřtalo* (RJAZ), bułg. dial. *чрѣмáло* 'krój pługa' (Gerov), *чрѣмáло* 'ts.; żelazo do tłuczenia w mózdzierzcu' (Mladenov Vidin), maced. dial. *чрѣало* 'lemiesz radła' (RMJ), 'część pługa, drewniany klin wkładany w otwór w lemieszu radła' (Reiter Titov-Veles);

ros. dial. (Kaługa) *чрѣмáло* 'косульный или сошной отрез, нож, черсло' (Dal). ~

Od *čřtati* (p. *čřsti*), o suf. *-dlo* zob. I 113—4. Por. synonymiczny derywat prymarny *čřslo* 1. K. P. — W. B.

čřtati zob. **čřsti**

čřtež f. 'nacięcie, wycięcie, np. wycięty znak graniczny, linia, kreska, wycięte (wykarczowane) miejsce, nowina w lesie'

~ stłuż. 1440 r. NT *Schirtiß* = *čřtež (Eichler Issled. serboluž. 192), sł. dial. *čiert' až*, *čert' až*, *čert' až*, *črt' až*, *črtež* f. 'linia graniczna, granica; poręba, polana', też liczne NT i NM (Kálal, przede wszystkim Vážný Bratislava VI 462—6: środkowa Słowacja, według którego wyraz miałby być przyniesiony przez ukraińsko-rumuńskich pasterzy; dziś w języku liter. poet. arch.);

sł. *čřtež* m. 'zarys, plan' według Pleteršnika z ros., ale wyraz poświadczony też w NM *Čřtež* (Bezlej SRL VIII 4—5, Eseji 133), sch. od XVIII w. *čřtež* m. 'rysunek, szkic, opis', ale już w XIV w. NM *Čřtež* : *Čřtež* (RJAZ), bułg. *чрѣмѣж* m. 'rysunek, wykres, plan', maced. *чрѣмѣж* m. 'rysunek, szkic';

strus. *чрѣмѣж* : *чрѣмѣж* 'znak graniczny' (XIV w.), 'szkic' (XVI w.), ros. przestarz. *чрѣмѣж* - *чрѣжá* 'rysunek, szkic, plan, wykres' (stąd czes. u Jungmanna *čřtež* 'ts.'). dial. syberyjskie 'umowny znak graniczny; nacięcie; nacięcie na drzewie' (Dzendzelivskýj UZLP 166), ukr. dial. *чрѣмѣж* : *чрѣмѣж* m. 'pole uprawne uzyskane przez wykarczowanie, usunięcie pni, krzaków, lasu', hucul. 'przeźren, na której odarto drzewa z kory, aby uschły w celu karczunku', też liczne NT i NM (poświadczone od XIV w., Dzendzelivskýj UZLP 164—7), brus. *чрѣмѣж* - *чрѣжá* 'rysunek, szkic, plan, wykres'. ~

Appellativum w znaczeniu 'rysunek, szkic' do poszczególnych języków słow. zostało zapewne zapożyczone z ros.

Nomen actionis > nomen acti od *čřsti* *čřto*, *čřtati*, por. np. ros. dial. pñ. *чрѣмѣж* *лес* 'podcinać drzewa, przygotowywać do ścięcia zdzierając korę' (Dal). O suf. *-ež* zob. I 69—70. Na pierwotnie duży zasięg wyrazu wskazują stare NT i NM. Ścisłe związane z odwieczną techniką trzebienia, p. Moszyński KLS³ I 154—5. K. P. — W. B. — F. S.

čřte zob. **čřtik**

čřtica dial. pñ. 'diablica'

~ pol. dial. *czarcica* 'czarcia matka' (Karłowicz SGP: Ziemia Dobrzyńska), też 'kobieta nieznośna, złośliwa, obrzydliwa' (Zdaniukiewicz Łopatow-szczyzna), dłuż. *carsica* 'diablica', pl. *carsice* też 'rodzaj gruszek', głuż. *čřtica* 'diablica; roślina szalej jadowity, *Cicuta virosa*' (Zeman), czes. *čřtice* 'diablica', ekspr. 'zła, rozpustna kobieta', stczes. *čřticě* 'diablica', sł. *čřtica* 'zła, rozpustna kobieta', w ogóle 'zła, złośliwa istota, zwierzę', 'jędza, wiedźma,

czarownica', ekspr. 'kobieta piękna, uwodzicielka' (SSJ), dial. 'zła kobieta; f. do čert' (Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 170);

ukr. чортівця 'diablica'. ~

Por. 1. ros. dial. чертіца 'diablica' (Opyt Dop., Dal), ukr. чортівця 'zła kobieta, diablica';

2. pol. czarłówka 'diablica' (SW), dłuż. cartowka 'ts.', głuź. čertowka 'ts.', ros. чертòвка 'diablica; wiedźma', u Dala też 'zła kobieta; rusałka', brus. чармòўка 'diablica', u Nosoviča też 'zła kobieta'.

Femininum do črtъ, o suf. -ica zob. I 98.

W. S.

črtikъ črtika : črtъkъ črtъka : črtę črtęte pñ. dem. od črtъ

črtikъ: ~ pol. czarcik (L., SJP PAN), dial. kasz. čarcək (Ramułt, Lorentz PW), dłuż. caršik, głuź. čerčik, czes. čertík, sła. čertík;

ros. чѣртук, ukr. чортук, brus. dial. чѣрцук (Nosovič). ~

črtъkъ: ~ pol. NO Czartek już z pocz. XIV w. (SSNO), stczes. črtek XIV—XV w. (Gebauer Sl.), u Jungmanna črtek;

ukr. dial. чортòк -мкà (Žel., Hrinčenko). ~

črtę: ~ pol. czarcią -cięcia (SJP PAN, SW), głuź. čerčo -čeca, czes. črtě -těte przen. 'figlarne, psotne dziecko' (Přír. slov.), u Jungmanna też jako dem. do čert;

ukr. чортя -мяти (URS, Žel., Hrinčenko). ~

Por. także formacje na -ен-: ros. чертѣнок pl. чертенята, ukr. чортеня -няти, brus. чарцяня i чарцяня.

Deminutiva od črtъ.

M. S.

črtiti 1. črt'о 'nacinać, złobić linie, kreślić; nacinać lub odzierać korę drzewa, ~ sła. črtit' 'kreślić, rysować' (Kálal);

sła. črtiti -tim 'karczować; nacinać';

ros. чертíть черчу чертíть (dawne чертíть) 'przeprowadzać linie, kreślić; sporządzać szkic, plan', przestarz. 'rysować', dial. pñ. чертíть lec 'podcinać drzewa, przygotowywać do ścięcia zdzierając korę' (Dal; według Moszyńskiego KLS² I 154—5 wyraz w tym znaczeniu występuje też na pñ.-zach. Ukrainie i Białorusi), brus. чарцiць чарчу чѣрцiць 'kreślić'. ~

Denominativum od črta (albo raczej od partic. praet. pass. črtъ < čerti črto), o budowie zob. I 57. O technice przygotowywania drzew do wypalania przez przecinanie lub częściowe odzieranie kory p. Moszyński KLS² I 154—5.

Zob. črtežъ, črslъ : črsl'a, čerslati : črsliti.

Vaillant GC III 148—9.

W. B. — F. S.

črtiti 2. (se) črt'о (se), zach. też črtovati črtuju 'zachowywać się jak czart, biesić się', 'kłać, przeklinać'

črtiti: ~ głuź. čerčic so čerču so 'zachowywać się dziko jak diabeł' (Zeman), rozčerčic 'rozwścieczyć, rozzłościć, rozdrażnić', czes. čertiti -tim 'swawolić, dokazywać jak diabeł', čertiti se (też dial.) 'złościć się, irytować się, pieklić się' (Přír. slov., Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), sła čertit' -tim (koho) 'gniewać kogo', čertit' sa pot. 'gniewać się, złościć się, pieklić się', u Jungmanna čerti sa mi 'dręczy mnie, trapi mnie', u Kálala ponadto črtit' (sa) 'mieć wstręt do czego';

sła. črtiti -tim (w SSKJ też črtiti -tim) 'nienawidzić' (też dial., Tominec Črni vrh), sch. dial. črtiti črtim 'przysięgać, zaklinać, usilnie błagać; przeklinać', črtiti se 'ts.' (RJAZ);

ros. *чептѣть чепчѣ -тѣтъ* 'hulać, awanturować się, łobuzować' (SSRJ, też dial., Dal, Opyt Dop.). ~

čřtovati: ~ dłuż. *cartowaś -tuju* 'kłać, przeklinać; zaklinać na czarta', głuź. *čertować* 'ts.', czes. u Jungmanna *čertovati* 'ts.', *čertovati se* 'kłać się, zaklinać się na czarta', dial. *čertouvat se* 'pieklić się, swawolić' (Kubín Kladsko), *čertovat* 'kłać' (Bartoš DSM), sła. *čertovat* 'ts.' (Kálal, Habovštiak Orava). ~

Por. ponadto ros. dial. *чептѣть(ся)* 'kłać, przeklinać' (Dal, Opyt Dop.), także ekspresywne ros. *чептыкѣтъся* 'ts.', dial. też *чептыкѣтъ(ся)*, SSRJ, Dal, Opyt, ukr. *чортыхѣтися* 'ts.' (URS).

Denominativa od *čřtъ*.

M. Š.

čřtopolchъ *čřtopolcha* pln., o różnych rodzajach kłujących roślin, najczęściej odmianach ostu, *Carduus* (z innych np. dziewięcisz, *Carlina*)

~ stpol. od XV w. *czartoploch* 'roślina kłująca mikołajek polny, *Eryngium campestre*' (Słownik stpol.), u L. z XVIII w., dziś dial. (pln.-wsch., Karłowicz SGP) 'gatunek bedłki wywołującej wymioty, *Agaricus integer*', kresowe 'dziewięcisz bezłodygowy, *Carlina acaulis*' (Karłowicz tamże), sła. dial. *čertopoloch* 'chaber kolący, *Cynaria*, *Centaurea calcitrapa*' (Buffa SBN 280);

ros. *чертуполѣхъ -ха* lud. 'różne odmiany ostu, *Carduus*' i inne rośliny kłujące: 'ostrożeń, *Cirsium*', 'rzepień koleczasty, *Xanthium spinosum*', 'mikołajek płaskolistny, *Eryngium planum*' (SSRJ, Dal, SRSO), ukr. *чортуполѣхъ -ху* 'odmiany ostu, *Carduus*' (URS), u Żel. też 'rzepień koleczasty, *Xanthium spinosum*', u Hrinčenki ponadto 'dziewięcisz bezłodygowy, *Carlina acaulis*', brus. *чарманалѣхъ* 'odmiany ostu, *Carduus*' (Kiselevskij Bot. sl. 31, Šaternik Červ.). ~

Złożone nomen agentis (por. *čřtzь, polšiti*). Pierwotne znaczenie 'płoszący czarty, diabły', bowiem wierzenia ludowe przypisywały tym roślinom magiczne właściwości odpędzania demonów (Moszyński KLS² II, 1, 308, 329). Por. też tego samego typu złożenie: ros. *чертубѣн -на* 'kłująca trawa', pot. 'kto przepędza czarty i wszelką nieczystą siłę', pot. 'obrzęd przepędzania czarta i nieczystej siły', dial. 'chrzest' (SSRJ, Dal).

Zob. też *devętsilъ*.

F. S. — M. Š.

čřtorъja pln. 'miejsce poryte przez czarty'

~ ukr. dial. *чорторія* 'wąwóz, parów' (URS).

Poza tym tylko w NM, NT i NW: pol. *Czartoryja* (NM, NT, NW, Zierhoffer PO PAN 3, s. 143, Hydronimia Wisły 51, AJK I 48), czes. morawskie NM, NT *Čertoryje* (Bartoš DSM, Hosák-Šrámek 162—63);

ukr. NM i NW *Черторея, Черторыя, Чертория* (Trubačev Nazvanija rek 195, 268);

por. też ros. dial. *черторѣи* 'parów, wąwóz' (SSRJ, Dal), ukr. dial. *чорторіи* 'wir wodny' (URS, Żel.). ~

Stare compositum, zob. *čřtzь* i *řzja*: *ryti řzjo*. Co do budowy por. *vl'ko-vuja*. Uzasadnienie semantyczne daje ros. przysłowie в тихом омуте черти водятся (RS XXI 146).

Zierhoffer PO PAN 3 s. 143, AJK I 48. — Mało prawdopodobne objaśnienie Otrębskiego BzN XIV (1963) 194—7 (przeгляд innych objaśnień: Hosák-Šrámek 163).

M. Š.

čřtovati zob. *čřtiti* 2

čřtovъ zob. *čřtъja*

čřtovyškz zob. **čřtyjz**

čřty *čřta* 'mityczna postać demoniczna, zły duch, diabeł, daemonium, diabolus'
 ~ pol. *czart -ta* 'zły duch, diabeł, szatan' od XV w., dial. też *čort*, *čurt*
 (obie postacie np. kasz., Sychta SK, *czort* u L. jako nie używane), *čert* (z po-
 granicza czes., bohemizm), o różnych postaciach fonetycznych np. Karłowicz
 SGP, Lorentz PW, Sychta SK, Olesch Sankt Annaberg, Górnowicz Malbork,
 Maciejewski Chełm.-dobrz., Sychta JP XXXVII 38, dial. też *czarta* dać
 'czary zadać' (Karłowicz SGP z Poznańskiego); w znaczeniu 'zły duch, dia-
 beł': dłuż. *cart -ta* (Muka, Fasske Vetschau), dial. także *cert* (Muka), głuż.
čert -ta, także stgłuż. i dial. (Stachowski Warychiusz 1597, Michalk Neustadt),
 czes. *čert -ta* (również dial., np. Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Horečka
 Frenštát, Malina Mistřice), stczes. *črt -ta* (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret,
 Novák SlHus), sła. *čert -ta*, też dial. (Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-
 Gebirge, Habovštiak Orava);

sła. *črt -ta* 'nieprzyjaźń, nienawiść' (także dial. prekmurskie), w mitologii
čřt 'zły duch' (SSKJ);

ros. *чѣрт -ma* 'diabeł', 'personifikacja zła, nieczysta siła', u Dala też 'wodnik',
 'diabeł leśny' (z ros. bułg. *чорт* 'diabeł', Gerov), ukr. *чорт -ma* 'diabeł', brus.
чорт -ma 'ts.'. ~

Z pol. albo brus. : lit. *čartas*, *čėrtas* 'diabeł' (Buga ZslPh I 49, Skardžius
 52, 55, Fraenkel LEW 71).

Może pierwotny imiesłów przeszły bierny od *čerti čьrō* 'ciąć', ie. (s)ker-,
 por. łac. *curtus* 'okaleczony, obcięty, skrócony'. Wierzenia w okaleczone
 istoty mityczne spotyka się zarówno u Słowian, jak i u licznych ludów na
 całym świecie. Zmienność postaci głosowej w pol. (spotykana też np. w sła.)
 wywołana różnymi czynnikami i charakterem wyrazu (eufemizm, p. Sychta
 l. c.), warunkami fonetycznymi po *č*, p. Wijk ZslPh VII 367—8), nie można
 wykluczyć też lokalnych wpływów sąsiednich języków słow.

Berneker SEW I 172, Sławski SE I 113, Moszyński KLS² II 1, 619—20
 (tu liczne paralele), 703, JP XXXIII 346—7, Machek ES² 99. — Nie można
 też wykluczyć możliwości związku z psł. *čarz* : *čara* (zob.), lit. *kerėti* 'czaro-
 wać złym spojrzaniem, rzucać urok'. Za zestawieniem tym przemawiałyby
 paralela *vorgz* 'wróg, diabeł' : *voržiti* 'wrożyć, czarować' (por. sła. *črt* 'nieprzy-
 jaźń, nienawiść' : *črtiti* 'nienawidzić', sch. *črtiti* 'zaklinać, przeklinać').
 Możliwe też nawiązanie do psł. *čara* 'wycięta linia, kreska', *čřta* 'ts.', *čersti* :
čřtiti 'nacinać'. Zob. Mikkoła WS II 217—8, Brückner KZ XLVIII 174—5,
 ŠE 73, Jakobson IJSLP I—II 276. — Schuster-Šewc ZSl XVI 359—71 łączył
 z psł. *skorz* 'prędko, skory'. Nie widać podstaw. W. N. — F. S.

čřtykz zob. **čřtykz**

čřtyjz *čřtyja čřtyje* zach. : **čřtovz** *čřtova čřtovo* pln. : **čřtovyškz** *čřtovyška čřto-
 vško* pln. 'właściwy czartowi, należący do czarta, związany z czartem,
 odnoszący się do czarta, daemonicus, diabolicus', **čřtyjz** (**čřtovz**) **palьsz**
 'belemnit' (palec diabelski, strzałka piorunowa, p. Moszyński KLS² II 1,
 617), **čřtyje** : **čřtovo lajyno** (**govьno**) 'rodzaj leku'

čřtyjz : ~ pol. *czarci* 'pochodzący od czarta diabelski, szatański', od XVI w.
 (też dial., np. Ramułt, Lorentz PW, Sychta SK, Olesch Sankt Annaberg),
czarcikęs 'roślina *Succisa pratensis*' (SJP PAN), *czarcie* łajno albo diable
 gównno '*Assa foetida*' (SJP PAN, u L. z XVIII w., też dial. *czarcie* łajno
 'ts.', np. Karłowicz SGP, Sychta SK), dial. *čarėy* gůvno 'środek leczniczy'

(Olesch l. c.), diable albo *czarcie palce* 'podłużne palcowate kamyki czy skamienieliiny' (z pñ. Mazowsza, Moszyński l. c. II 1, 617, 734 m. 18), *czarci palec* 'belemnit', inaczej *boży prątek* (Karłowicz l. c., SW), *czarcie zebro* 'radix morsus diaboli' (ib.), głuź. *čeréi* 'diabelski', czes. *čertí* 'ts.', też dial. moraw., *čertí* hovno 'Assa foetida' (Bartoš DSM), bot. *čertkus* (Přír. slov.), dial. moraw. *čertí* kus 'Succisa pratensis' (ib., Machek ČSR 226), stczes. *črtkus*, *čertkus* 'morsus diaboli' (Gebauer Sl.), sła. *čertkus* 'roślina Succisa'. ~ **čřt'ov:** ~ pol. dawne *czartowy*, *czartów* 'przynależny czartu, diabli', bot. *czartowa broda* 'polna rzeżucha, Lepidum ruderales', już w XV w. 'tawuła, Spiraea, parzydło, Aruncus', *czartowo ziele* 'czarcikęs łąkowy, Succisa pratensis' (około r. 1500), *czartowe gówno*, łajno 'Fenula alliacea', 'Assa foetida', *czartowo zebro* 'Falcaria vulgaris' (SP XVI IBL), *czartowe zebro* 'driakiew, Scabiosa succisa' (XVII w., L., SW), *czartowe mleko* 'Euphorbia platyphylla' (ib.), w znaczeniu 'diabli, diabelski': dłuź. *cartowy*, *cartowe gówno* 'trędownik guzowaty, Scrophularia nodosa', też 'masć z tej rośliny', *cartowe pazory* 'paproć, Aspidium filix-mas', *cartowy wótkusk* 'Succisa pratensis', głuź. *čertowy*, bot. *čertowy hrib* 'Boletus satanas', *čertowe pazory* 'widłak, Lycopodium', *čertowy potać* 'skrzyp' (Pfuhl), czes. *čertový*, stczes. *čřt'ov*, *čřt'ov* (Novák SIHus), ludowe *čertovo lejno* 'Assa foetida' (Přír. slov.), dial. *čertovo hovno* 'ts.' (Gregor Slav.-buč.), *čertovo mléko* 'Euphorbia' (Machek l. c. 139), *čertův spár* (čpár) 'widłak' (ib., Přír. slov.), *čertowo zebro* 'paproć, Aspidium' (Přír. slov., Bartoš DSM), *čertovo křídlo* 'Succisa pratensis' (Bartoš DSM), *čertovo peří* 'paproć' (Kott Dod. DSM, Machek l. c. 27), sła. dial. (SSJ) *čertovo lajno* 'rodzaj lekarstwa', *čertove rebrá* 'paproć', *čertové mleko* 'Corymbites, Platyphyllon', *čertovo oko* (też rebro, Kálal), *čertoví kus* 'Succisa' (Buffa SBN), *čertový pazúr* 'Astrogalus' (ib.);

ros. *чѣрмос -са -со* 'odnoszący się do czarta, przynależny jemu, diabelski' (stąd bułg. *чѣрмос* 'ts.'). *чѣрмос* palec 'belemnit, diabelski palec, strzałka piorunowa' (też dial., np. Mełničenko Jaroslavl), *чѣрмоса борода* 'roślina kozibród, Tragopogon' (SAR), ukr. *чѣрміє -мова -мове* 'diabelski', *чѣрміє палець* = ros. *чѣрмос* palec, dial. *чѣрмосе світло* 'nafta' (Hrinčenko), bot. *čortova boroda* 'Succisa pratensis' (Makowiecki Sl. bot.), brus. *чѣрмай* 'diabelski', *чѣрмага вока* 'okna w trzęsawisku', dial. *чѣрмѣй палиц* 'belemnit' (Bjaľkevič Mohylew, u Nosoviča też jako 'środek leczniczy'). ~

Por. sch. *Crtovo* NM (RJAZ).

čřt'ovsk: ~ pol. *czartowski* 'diabelski, szatański' od XVI w. (SP XVI IBL, L.), *czartowskie łajno* 'Assa foetida' (L., SW), bot. *czartowskie mleko* 'wilczomlec, Euphorbia platyphylla', *czartowskie zebro* 'driakiew, Succisa pratensis' (SWil.), też dial. np. kasz. *čartovski*, sli. *čartojski* 'diabelski' (Lorentz PW), w znaczeniu 'diabelski': dłuź. *cartojski*, *cartowski*, głuź. *čertowski*, *čertojski* (Pfuhl), czes. *čertovský*, stczes. *čřtovský*, sła. *čertovský* (też dial., Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava);

ros. *чѣрмоскуй* 'diabelski, diabli, diabelny' (stąd bułg. *чѣрмоску* 'ts.'). ukr. dial. *чѣрмієскуй* (Żel.), brus. *чѣрмѣйски*. ~

Derywaty od *čřt'ě*, z suf. *-bjě*, *-ovz*, *-ov'skz*.

W. N. — F. S.

čřt'a (očřt'a): *čert'a* dial. pñd.-wsch. 'miejsce wykarczowane, wycięte', 'namiot' **čřt'a (očřt'a):** ~ sła. dial. (Tolmińskie) *čřča* 'sianożęć na karczowisku', też liczne NT (Bezłaj SRL VIII 4, SVI I 119), stsch. wyjątkowe XVI w. *čřča* 'znak graficzny w średniowiecznych rękopisach, tytel' (RJAZ), scs. Ps. Sin.

оурьште 'namiot, mieszkanie' (też w śrbułg. psalterzach), śrbułg. też оурьшта, оурьшта 'ts.');

strus. wyjątkowe XIV w. уьрша 'namiot'. ~

čert'a: ~ cs. урьшта 'namiot';

strus. (Nowogród, XIII w.) уреща 'namiot'. ~

Zapewne do čerti čьrč (partic. praet. pass. črčъ): čersti črčq, o budowie zob. I 81—2. Co do rozwoju znaczenia 'mieszkanie, namiot' por. może wsch.-słow. sěčь 'warowny obóz' (od 'zasioków, umocnień'): 'cięcie, rąbanie; coś wyciętego, wyrąbanego; wyrąbany las, poręba', zob. też pasěka, zasěkъ. Por. zaliczane tu też scs. črtogъ.

Korsch Zbornik Jagić 254, Brückner KZ XLVI 237, Vasmer REW III 324, Sadnik — Aitzetmüller HAT 224. W. B. — F. S.

čřva f. coll. wsch. 'robactwo, robaki; larwy owadów (zwłaszcza pszczoł)

~ ros. чéрва coll. 'larwy pszczoł' (SSRJ), dial. чéрва : чéрва 'larwy pszczoł zwłaszcza w ostatnim stadium rozwoju' (Dal), też 'robactwo' (Dal, Słowarъ Rjazan., Opyt, Mirtov Don.), ukr. чéрва coll. 'ts.; larwy pszczoł' (URS, Hrinčenko, Żel.), też 'pasożyty (glisty) mózgowe u owiec' (Hrinčenko), brus. чарва coll. 'larwy pszczoł' (BRS), poleskie чэрва : чэрь : чэрь f. 'ts.' (Leks. Poleszja 364). ~

Por. też: luz. dial. cerva : červa 'robak' (Sorb. SA III m. 81), głuź. čerwa 'robak w mięsie' (Michalk Neustadt, por. też Sorb. SA l. c.), stczes. XIV w. NO Črva (Gebauer Sl.);

sch. cřva 'dziura wydrążona np. w beczce przez robaka' (Vuk, stąd RJAZ; wg Skoka ER I 276 deverbativum).

Stare coll. od čřvъ, o suf. -a zob. I 60.

T. Sz. — W. S.

čřvakъ zob. čřv'akъ

čřvenakъ čřvenaka : čřven'akъ čřven'aka 'istota lub rzecz wyróżniająca się zabarwieniem czerwonym lub czerwonym (przede wszystkim o człowieku, ptakach, roślinach, owadach)

čřvenaks: ~ pol. czerwona -ka 'ptak brodzący z rzędu blaszkodziobych, Phoenicopterus roseus', dłuż. cerwenak -ka 'czerwonoskóry, Indianin' (Muka), głuź. čerwjenak -ka 'czerwona; flaming', czes. červenák -ka 'ptak czerwona, Phoenicopterus ruber' (Jungmann), sła. červenák -ka 'człowiek z zaczerwienioną twarzą albo ryzymi włosami' (SSJ), dial. 'miedziany pieniądz; gatunek ziemniaków' (Kálal);

bułg. dial. червенák : чрвенák 'rodzaj gruszek' (Gerov), 'czerwone wino', 'brzeg, osypisko z czerwoną ziemią' (BDial. IV 150; I 155). ~

čřven'akъ: ~ pol. czerwieniak dawne 'czerwone wino' (SJP PAN), dial. červoňak 'grzyb kozak, Boletus rufus' (Zaręba AJŚ II m. 169, cz. II 51), czes. červeňák -ku 'odmiana chmielu', dawne 'miedziany pieniądz' (SSJ), dial. 'rodzaj gruszek, jabłek, ziemniaków' (ib.), 'grzyb kozłarz czerwony' (Siatkowski Kudowa II 64), 'czerwone sukno' (Bartoš DSM);

sch. crvenjāk -áka 'czerwone wino; przydomek człowieka rudego', NT w Serbii (RJAZ), crljenjāk -áka 'gatunek winnej latorośli' (ib.), 'ptak gil Pyrrhula pyrrhula' (RMat.), bułg. dial. червен'ак 'człowiek zdrowy, z czerwoną twarzą' (BDial. VI 238), 'las z poczerwieniałymi jesienią liśćmi' (BDial. III 189), 'rodzaj dzikiej gruszy z czerwonymi owocami' (BDial. I 204);

ukr. червенák -ká 'ptak rudzik, Erithacus rubecula' (Hrinčenko). ~

Por. czes. *červenáč* -če m. 'rodzaj jabłek' (Přir. slov.).

Derywaty od *čřvenъ*. O suf. -akъ : -akъ zob. I 89.

W. S.

čřvenastъ zob. **čřvenatъ**

čřvenasъ *čřvenasa čřvenaso* dial. zach. 'czerwonawy, subruber'

~ pol. dial. *czerwonasy* 'czerwonawy, subruber' (płd.-zach. Młpol., płn. Mazowsze, Ziemia Dobrzyńska, Malborskie), kasz. też *čerwonasi, čerwonasi*, z Borów Tucholskich *čerweňasi* 'czerwonawy' (AJK IX m. 412, cz. II s. 91, Górnówicz Malbork), poświadczone już w XVII (u L. z Haura *czerwonasy* 'ts.'). ~

Por. strus. *чрвасънѣм, чрвасънѣм* 'zabarwiony na czerwono'.

Od *čřvenъ*, co do budowy por. *bělasъ*. Zob. też *čřvenastъ* i *čřvenkastъ* (s. v. *čřvenakъ*). F. S.

čřvenati *čřvenajo* dial. zach. 'być czerwonym; czerwienieć, czerwienić się', **čřvenati sę** 'czerwienieć, czerwienić się'

~ pol. dial. kasz.-sł. *čerwěńac : čerwěńac* 'stawać się czerwonym, czerwienieć' (Lorentz PW), czes. *červenati* 'być czerwonym; czerwienieć, czerwienić się' (Přir. slov.), *červenati se* 'być czerwonym, czerwienić się', stczes. *črvenati* 'czerwienieć' (Gebauer Sl.), dial. *červenat : čerweňat* 'czerwienieć, stawać się czerwonym', sła. *červenat se* 'mieć rumieniec na twarzy, być czerwonym (o człowieku); wyróżniać się czerwonym kolorem, czerwienić się' (SSJ). ~

Od *čřvenъ*. O budowie zob. I 36. Zmiękczenie *n* w poszczególnych językach nowsze pod wpływem *čřveniti* (p. Bělič Dol. 55). W. S.

čřvenatъ *čřvenata čřvenato* (**čřvenatъ**): **čřvenastъ** 'niezupełnie czerwony, mający odcień zbliżony w kolorze do czerwonego, rubicundus, subruber'

čřvenatъ: ~ pol. dial. *cerwieniaty* 'czerwonawy' (z Podhala), wyjątkowo też *čerwieniaty* (może z **čerwieniaty?*, Karłowicz SGP), *czerwieniaty* 'różowy' (Górnówicz Malbork), dłuż. *cerubenaty* 'czerwonawy', głuź. *četwjenaty, četwjenjaty* 'ts.' (Pfuhl), czes. dawne *červenatý* 'jasnoczerwony' (Jungmann). ~ **čřvenastъ**: ~ pol. dial. *czerwonasty* 'czerwonawy' (Maciejewski Chełm.-dobrz.), kasz. śr. i płd. *čerwěňasti* 'ts.' (Syhta SK), też *čerwěňasti* 'ts.' (Lorentz PW), czes. dial. wałaskie *červenastý* 'ts.' (Bartoš DSM), sła. *červenastý* 'ts.' (też u Kálala);

sch. wyjątkowe z XVIII w. *crvè nast* i z XIX w. *crvènjast* 'subruber' (RJAZ). ~

Z pol.: ukr. *чрвонáстий*, dial. *чрвонáстий* 'czerwonawy' (też u Hrinčenki).

Od *čřvenъ*, z suf. -atъ, -astъ.

F. S.

čřvenavъ *čřvenava čřvenavo* dial. zach. 'niezupełnie czerwony, mający odcień zbliżony w kolorze do czerwonego, rubicundus, subruber'

~ pol. *czerwonawy* 'rubicundus, subruber' od XVI w. (też dial. np. kasz. *čerwonavi* śr. i płd., *čerwěnavi, čerwěnavi* płn. 'ts.', Syhta SK), dial. *czerwonawy* 'trochę czerwony, czerwonawy', *czerwieniawy* 'różowy' (Górnówicz Malbork), z uproszczeniem grup -řv- > -ř-: sli. *čerwěnavi* 'trochę czerwony, czerwonawy' (Lorentz PW), dłuż. *ceribenawa* f. 'kobieta w czerwonej sukni, kurtce', *cerবেনawy* pl. 'rodzaj czerwonych gruszek', czes. *červenavý* 'trochę czerwony, czerwonawy' (też dial. np. Kott Dod. DSM, Lamprecht Opava), sła. *červenavý* 'ts.' ~

Z pol.: ukr. *черво́навий*, dial. *черво́нвий* 'zbliżony do czerwonego koloru, trochę czerwony'.

Por. dłuż. *ceribenawka* 'nazwa małej, czerwonej krowy', 'czerwony kapturek, w bajce' (Muka), głuż. *čerwjenaawka* 'czerwony kapturek' (Zeman), dłuż. *ceribenowaty* 'czerwonawy', głuż. *čerwjenowaty*, *čerwjeniłiwy* 'ts.'

Od *čřvenъ*, z suf. *-avъ*.

F. S.

čřvenica : **čřv'enica** (płd. też **čřvenika**), **čřvenьka** : **čřv'enьka** 'coś wyróżniającego się barwą czerwoną lub czerwonawą (np. roślina, owoce, ziemia, glina, odzienie), choroba przejawiająca się zaczerwienieniem', rzadziej 'o istotach wyróżniających się kolorem czerwonym czy czerwonawym'

čřvenica (**čřv'enica**): ~ pol. *czerwienica* 'choroba skóry: zaczerwienienie połączone często z obrzękiem' (SJP PAN), dawne od XVII w. 'roślina farbownik, Anchusa tinctoria służąca do farbowania na czerwono', w pl. 'czerwone borówki, Vaccinium vitis-idaea' (L.), dłuż. *ceribeńca*, dawne i dial. *ceribenica* 'ryba płotka', też w NW *Ceribeńca* (Muka), głuż. *čerwjenica*, *čerwjenica* 'czerwona ziemia' (Pfuhl), czes. *červenice* 'zaczerwieniona glina', 'rodzaj ryb karpiovatych', 'perliczka', 'wierzba czerwona', stczes. *črvenicě* 'rodzaj czerwonych jabłek', dial. *červenica* 'czerwonawa gleba' (Horečka Frenštát), *červenice* pl. 'rodzaj spodni hanackich' (Bartoš DSM), śla. *červenica* 'ryba wzdregą, Scardinius erythrophthalmus', dial. 'czerwona glina' (Kálal);

sch. *crvenica* 'choroba róża', 'czerwone piegi', 'czerwona ziemia' (RMat.), *erljènica* 'czerwona ziemia', 'szkarłatny płaszcz' (w tym znaczeniu od XIII w., stsch. *erwoljenica*, *erljenica*), 'krwawa biegunka, czerwotka' (RMat., RJAZ), dial. czakaw. *črljenica* 'dolna część żeńskiego ubioru ślubnego w kolorze czerwonym' (z Krku), cs. *урьвеница* 'byssus', 'jakaś choroba', *урьвленица* 'byssus' (Miklosich LP), bułg. dial. *урвєница* 'choroba połączona ze wzdęciami; dyzenteria', 'pożółkłe liście na drzewach', 'roślina Physalis Alkekengi, miechunka rozdęta' (Geron), *чрвєница* 'gliniasta gleba, która po wyschnięciu pęka' (Mladenov Vidin), maced. *чрвеница* 'choroba róża', 'czerwona gleba ilasta' (też dial., Vidoeski Kumanovo);

strus. *урвеница*, *урвеница*, *урвленица*, *урвленица* 'drogocenna tkanina i szata z niej' (Srezn.), ros. dial. *червеница* 'roślina farbownik, Anchusa tinctoria, Anchusa officinalis' (Dal, Mirtov Don.), dawne u Dala *черленица* 'purpurowa szata', 'przędza zabarwiona na czerwono', ukr. *червениця* 'wyróżniający się czerwienią owad ogniczek większy, Pyrochroa coccinea', dial. łemk. 'pasożyt koniczyny kaniańka' (Stieber AJŁemk. m. 202). ~

čřvenika: ~ sch. *crvenika* 'nazwa czerwonej kozy', 'czerwone wino' (Vuk), też 'latorośl z drobnymi, czerwonymi winogronami', 'czerwone jabłko', *erljènika* 'gatunek wyróżniających się czerwienią jabłek, śliw, winogron' (RJAZ). ~

čřvenьka: ~ pol. *czerwotka* 'krwawa biegunka, dyzenteria' od XVI w., 'zakaźna choroba świń' (SJP PAN), stpol. XV w. *czyrwotka* 'palusznik krwawy, Panicum sanguinale', też NO *Czyrzwotka*, *Czyrwotka*, *Czyrwotka* (SSNO), dial. (często w pierwotnej postaci *červonka*) 'choroba czerwotka; krew', 'rodzaj gleby', 'krowa czerwona, rodzaj gruszek, grzybów' (Karłowicz SGP, Sychta SK, Pluta Dzierżysławice), dłuż. *ceribeńka* 'gruszka jesienna', 'czerwona mrówka', zwykle w pl. przen. 'nazwa Francuzów' (Muka: od czerwonych spodni), głuż. *čerwjenka* 'roślina marzanna lekarska, Rubia tinctorum' (Pfuhl, Lajmert RM), *čerwjenka*, *čerwjenka* 'krew', 'czerwona gruszka jesienna'

(Pfuhl), czes. *červenka* 'ptak pliszka czerwonogardła, rudzik', 'dyszenteria', 'choroba świń, różyca', 'odmiana pszenicy z czerwonym ziarnem', 'czerwona glina', 'rodzaj grzybów *Boletus colopus*', 'krowa czerwona', 'odmiana gruszek', stczes. *črvenka* 'odmiana jabłek', 'krwawa biegunka', NO *Červenka*, *črvlenka* 'czerwona kredka', dial. moraw. *červenka* 'koza z czerwoną sierścią', 'słowik rudzik, *Luscinia rubecula*', 'odmiana gruszek', 'biegunka', 'grzyb *Boletus colopus*' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM), 'choroba świń' (Lamprecht Opava, Malina Mistrice), śła. *červienka* 'rodzaj choroby zakaźnej; choroba skóry (różyca); choroba pszczół', 'ptak rudzik', 'odmiana kur, gruszek', 'rodzaj gleby' (też dial., Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

śle. *črvěnka* 'roślina komosa, *Chenopodium*', *črljěnka* 'roślina psianka czarna, *Solanum nigrum*', hostna *črljěnka* 'roślina przestęp dwuplenny, *Bryonia dioica*' (Pleteršnik), sch. *črvěnka* 'zwierzę, owoc, roślina wyróżniająca się czerwienią', 'czerwona kreda albo ołówki' (RMat., RJAZ), *črljěnka* 'zwierzę roślina, owoc czerwonego koloru' (Vuk, RJAZ), bułg. dial. *чрвѣнка*, *чрвѣнка*, *чрвѣнка* 'choroba odra, róża', 'ranka na dziąsłach', 'gatunek czerwonej pszenicy', 'pieczarka polna, *Agaricus campester*' (Gerov, BDial. III 189, IV 233, V 217, VI 102, 238, Umlenski Kjustendil), maced. *чрвенка* 'odmiana czerwonej pszenicy', 'czerwone wino';

ros. *чрвѣнка* pot. 'kolor w kartach: czerwien, kier' (SSRJ, Dal), ukr. dial. *чрвінка* 'krwawa dyszenteria, czerwinka; dur brzuszny', 'ryba płotka *Leuciscus erythrophthalmus*' (Żel., Hrinčenko), brus. dial. *чрвѣнка* 'kolor w kartach, kier' (Nosovič). ~

Derywaty od *čřvenъ* : *čřvenъ*, o suf. *-ica*, *-ika*, *-zka* zob. I 98, 91, 94.

W. S. — F. S.

čřvenidlo zob. **čřvidlo**

čřvenika zob. **čřvenica**

čřvenina zob. **čřvenost**

čřveno zob. **čřvenъ**

čřvenost f. : zach. i pld. też **čřvenina** 'czerwien, rubedo, rubor'

čřvenost : ~ pol. *czerwonosć* 'czerwien' od XVI w. (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Lorentz PW), już w XV w. *czyrwonosć* 'rumieniec (wstydu); czerwona glinka' (Słownik stpol.), dłuż. *ceribenosć* 'rubedo, rubor' (Muka), głuź. *čerwjenosć* 'czerwien, rudość włosów; rumieniec', czes. *červenost* 'czerwony kolor, czerwien; rumieniec', stczes. *črvenost* 'rubedo', śła. *červenost* 'też 'rumieniec';

sch. *črljènost* 'rubor';

ros. *чрвлѣность* 'purpura' (Dal), ukr. (z pol.) *чрвѣність -ности* 'czerwien' (Żel., stąd Hrinčenko). ~

čřvenina : ~ dłuż. *ceribenina* 'różyca, choroba świń' (Muka), głuź. *čerwjénina* 'czerwonosć' (Zeman), czes. *červenina* 'czerwonosć, rubricitas' (Jungmann), dial. *červenina* 'czerwona gleba, ziemia' (Bartoš DSM);

śle. *črljenina* 'czerwien; czerwona szminka' (Pleteršnik), sch. dawne kajkaw. *črljenina* 'ts.' (RJAZ), bułg. *чрвенина* 'czerwien, czerwonosć; rumieniec' (też dial.), maced. *чрвенина* 'czerwien; kredka do ust, róż', 'rumieniec'. ~

Por. też z suf. *-izna*: kasz. arch. *čerwleńizna* 'ruda żelaza; kolor jaskrawo czerwony' (Sychta SK), głuź. *čerwjénizna* 'czerwonosć'.

Abstracta od *čřvenъ*, z suf. *-ostъ*, *-ina*.

W. S. — F. S.

čr̥ven̥ čr̥vena čr̥veno : čr̥ven̥ čr̥'ena čr̥'eno 'zabarwiony czerwim', 'mający kolor krwi: o różnych odcieniach czerwieni od ciemnoczerwonego do rudego, ryżego, ruber, purpureus', adv. čr̥veno

~ stpol. XV w. *czyrwiony, czyrzwiony* 'koloru krwi, zarumieniony, ruber, purpureus, coccineus (np. o materiale, o ciele ludzkim)', także 'rudy, gniady, rufus, rubeus (o włosach ludzkich, o maści zwierzęcej)', 'ze złota wysokiej próby' (wyjątkowe także z białości *czerwony* 'różowy, rubicundus, roseus'), dziś dial. *czerwiony* na Śląsku i Kaszubach (też np. *čěr̥vion̥i*) głównie pñ. (MAGP VI m. 294, Małecki—Nitsch AJPP m. 412, Pluta Dzierżysławice, Lorentz PW, Sychta SK, por. Nitsch DPŚ 68, Dejna PLP I m. 136, II 186 i m. XV), od XV w. także dzisiejsze *czerwony* (comp. *czerwieńszy*), dial. kasz. *čěr̥woni* (comp. *čěr̥woniš̥i*), już w XVI w. wyłącznie *czerwony* : *czyrwony* (uważane za postać zdepalatalizowaną pod wpływem czes., zob. ostatnio Siatkowski Boh. 115—16; pol. *czerwony* może jednak też reprezentować rodzimy rozwój grupy *-rvl-*, p. *čr̥len̥* > *-rv-*, por. dłuż. *cerwony*) 'koloru pierwszego pasma tęczy, koloru krwi, zarumieniony, ruber, purpureus, coccineus' (dial. w szerszym znaczeniu, wg Zaręby NB 27: „*Czerwonymi* można ... nazwać konie gniade, kasztany, cisawe, kury karmazynki, włosy rude, sierść wiewiórki, cerę rumianą, opaloną, śniadą, krwistą itd.”, por. *czerwone* włosy 'rude włosy', Kucala PSM), również w nazwach bot. np. *czerwone* jagody dial. wlkpol. 'poziomki' (Budziszewska SPŻ 212), kasz. *čěr̥vone* jagodě 'borówki, *Vaccinium vitis-idaea*' (Sychta SK), połab. *carvenē*, f. *carvenā* 'czerwony, ruber' (Lehr-Splawiński, Polański SE 72), dłuż. *ceribeny* (też dial., Fasske Vetschau), dial. *cerwjony, cerwony, cyribeny*, dawne z XVI w. *cyrwjony* (Jakubica) 'ruber, purpureus', bardzo częste w nazwach roślin, np. *cerbena* wérba '*Cornus alba*', *ceribeny* drest '*Polygonum persicaria*', *ceribeny* muž '*Anagallis arvensis*', także jako subst. *ceribena -neje* f. 'nazwa krowy o czerwonej sierści', głuź. *čerwjeny* 'ruber, purpureus' (też dial. np. Michalk Neustadt), 'rumiany, rudy' (por. *čerwjena* chorosć 'róża, czerwotka, dyzenteria', *čerwjena* répa 'ćwikła, burak czerwony'), także w nazwach bot. np. *čerwjena* wopuška '*Sylvia phoenicurus*' (Pfuhl), dłuż. *čerwene* jagody : głuź. *čerwene* jawody 'brusznice' (Sorb. SA III m. 112), czes. *červený* 'mają kolor krwi, maku; czerwono-brunatny, rudy, rudowłosy, złotyżółty' (w różnych połączeniach np. *červený* jako jabłko, pivoňka, rak, růže; *červený* dukát; *červený* nos; *červená* kráva; *červené* vlasy; *červený* král 'menstruacja', *červená* nemoc 'czerwotka'), bot. vrba *červená* (Přir. slov.), u Jungmanna *červená* jahoda 'poziomka', stczes. *červený* 'ruber, purpureus' od XIV w. (np. *czerwena* barva 'coccinum'; *czrywene* růžě; plášč *červený* 'pallium coccineum', Gebauer Sl.), dial. *červený* częste np. *červená* subst. 'krew', *červený* jak krew, oheň i bot. *červený* trn '*Lycium barbarum*' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát, Lamprecht Opava), sła. *červený* 'mający kolor jak krew, ogień, mak, piwonia' (też dial. np. *červení*, Buffa Dlhá Lúka), częste w nazwach bot. *červená* kapusta, *červená* repa (SSJ);

sch. *čr̥ven cr̥vena -no* (*čr̥venī -nā -nō*) 'ruber' (też u Vuka) od XIV w. (z č- od XIII w., po w. XIV już rzadko ale jeszcze w XVIII w.), *čr̥venā* boja 'kier', dawne tylko w XIV—XVI w. (rzadkie) *čr̥vljen* 'ts.' (RJAZ), scs. *чръвенъ* Euch., Sav. 'ruber', Zogr., Mar., Euch. *чръвенъ* 'ts.; szkarłatny', Ass. *чръвенъ* 'szkarłatny', bułg. *чръвен -на -но* (dial. też np. *чръвѣн*, BDial. VI 101) 'mający barwę krwi', 'rumiany', także w licznych połącze-

niach frazeologicznych np. червѣн вѣтръ 'róża, choroba Erysipelas' (też dial. np. Gerov, BDial. III 189), червѣн лукъ 'cebula', wiele innych nazw bot. zob. u Gerova np. червѣна врѣба 'Salix purpurea', червѣн бѣрянъ 'Blitum capitatum', por. dial. црвѣното 'zapalenie np. dziąseł' (BDial. I 155), бѣли-црвѣни w ludowej mitologii 'tabuistyczna nazwa złych duchów' (Gerov), maced. црвен 'mająca barwę krwi', 'rumiany', црвен ветер 'choroba Erysipelas', bot. црвена врба 'Salix purpurea', dial. čřvѣn -ѣна -ѣни 'ruber' (Małecki SW);

strus. ҃рвѣнѣи, ҃рвѣнѣи, ҃рвѣнѣи 'ruber', ҃рвѣлѣнѣи, ҃рвѣлѣнѣи, ҃рвѣ-лѣнѣи, ҃рвѣлѣнѣи 'ts.', 'krwawy' (?) od XI w., jako subst. ҃рвѣнѣ, ҃рвѣнѣ 'nazwa lipca' od XII w., ros. przestarz. червлѣный (червлѣн -на -но) 'purpurowy' (SSRJ, Dal), ukr. poet. червлѣний 'ruber', dial. zakarpackie червлѣний 'ts.' (Hrinčenko, Stieber AJLemk. m. 202). ~

Z pol.: ros. dial. pld.-zach. червѣный 'ruber', 'odnoszący się do koloru w kartach, czerwienno, kierowy' (Dal, Vasmer, REW III 318), червѣнный 'ts.' (zwykle poet. i dial. ukr., SSRJ), ukr. червѣний 'ruber', 'dukatowy, o złocie' (URS, por. Richardt PLU 41), brus. чырвѣны, dial. чырвѣный 'ruber' (BRS, Nosovič, Bjaľkevič Mohylew), dial. też чырван 'ts.' (Šaternik Červ.).

Adv. čřveno: ~ pol. czerwono od XVI w. (dawne w XVI w. też czerwono), dial. np. kasz. červono (śr. i pld.), červono (płn.), čerřono (Sychta SK), červyno (Górniewicz Malbork), czes. rzadkie i dial. červeno (Přír. slov.), śła. červeno; bułg. червѣно, maced. црвѣно. ~

Z pol.: ukr. червѣно, brus. чырвѣна.

Dwie chronologicznie różne formacje: 1. odpierwiastkowe čřvenъ (p. čřvъ, budowa jak zelenъ, studenъ), 2. čřv'енъ produktywne partic. praet. pass. od čřviti 2. 'barwić czerwim'. Pierwotne znaczenie 'barwiony czerwim' > 'czerwony' (jeden z podstawowych kolorów czystych, uchodzący wśród ludu za najpiękniejszy, Moszyński KLS² II 1, 77).

Zubatý Studie I 2, 79, Meillet Ét. 436, Sławski SE I 119—20, Brodowska-Honowska SPS 136—7, Vaillant GC III 118, Herne SF 43—8, Moszyński KLS² I 382—3, II 2, 111—12. K. P.

čřvenъka zob. čřvenica

čřvenъkъ čřvenska čřvensko dial. zach. i pld. 'intensywnie czerwony, bardzo czerwony, czerwieniutki', dem., intens. do čřvenъ

~ głuż. čerwjenki 'czerwoniuchny, czerwoniutki, czerwoniuteńki' (Zeman), wg Pfuhla čerwjenki (dem. od čerwjeny) 'trochę czerwony, czerwonoawy';

sch. dial. z Liki i u Stulicia r. 1806 čřljěnko m. 'nazwa wołu o czerwonej sierści', też čřvĕnko w ludowej zagadce o ogniu (RJAZ), bułg. dial. червѣнѣк, црвѣнѣк, чрвѣнѣк (dem. od червѣн) 'czerwieniutki', bot. црѣвѣнѣк фасул 'bób, Vicia faba' (Gerov). ~

Por. też 1. z innym suf. nawarstwionym na pierwotne čřvenъkъ: czes. dial. moraw. červenkavý (Kott Dod. DSM), śła. červenkastý, červenkavý (też dial., Kálal, Buffa Dlhá Lúka), dłuż. cerveňkŏvaty, cerveňkŏjty, głuż. čerwjenkŏjty, sch. crvĕnkast (też u Vuka) od XVIII w., orljĕnkast, w dzisiejszej postaci z c- od XVIII w., w XVII w. (u Bjelostenca) čřljĕnkast, w takiej formie także w XVIII w. u Jambrešicia (RJAZ, RMat.).

2. złożone formacje na -ъkъ, -ъkъ 'intensywnie czerwony, bardzo czerwony';

čřven-ič-ъkъ: głuź. *čerwjenički*, bułg. dial. *чрвѣничък*, *чрвѣничък*, *чрвѣничък*;

čřven-uš-ъkъ: głuź. *čerwjenuški*, śl. *červenušký*;

čřven-uč-ъkъ: czes. *červeňoučký*, śl. *červenučký*;

čřven'-ut-ъkъ: pol. *czerwieniutki* (też dial. np. Maciejewski Chełm.-dobrz.) od XVII w. (Kn.), czes. dial. laskie *červeňutky* (Lamprecht Opava), brus. *чырванютки*;

čřven-un-ъkъ: czes. *červeňounký*, śl. *červenunký*, u Kálala *červeňunký*;

čřven-en-ъkъ: ukr. *червоненький*.

Od čřvenъ, z suf. -ъkъ.

F. S.

čřvenьсь čřvenьса : čřv'еньсь čřv'еньса 'kolor, barwnik czerwony czy czerwona; coś wyróżniającego się takim kolorem (zwykle o roślinach, owocach)'

~ stpol. XV w. *czyrwieniec* 'materiał szkarłatny, purpura', w XVI w. *czerwieniec* 'roślina farbownik, Anchusa' (SP XVI IBL), przestarz. i dial. *czerwieniec -ńca* 'czerwony, złoty dukat' (SJP PAN, Karłowicz SGP, Sychta SK), dial. kasz. *červíńc -ca* 'kolor jaskrawo czerwony, czerwień', 'banknot stuzłotowy emisji z r. 1948', 'pstrąg potokowy Salmo trutta morpha fario' (Sychta SK), głuź. *čerwjenc -ca* 'walec, figura w kartach' (Pfuhl), czes. *červenec -nce* 'miesiąc lipiec', dawne i dial. 'miedziany pieniądz' (Přfr. slov.), stczes. XV w. *črvenec -nce* 'materiał szkarłatny; szata szkarłatna', 'roślina niedospiałek, Centunculus', 'nazwa miesiąca czerwca lub lipca', też NO *Črvenec*, dial. laskie *č'erveňec -ńca* (Lamprecht Opava), moraw. NT *Črvenec* (Bartoš DSM), śl. *červenec -ńca* zwykle w pl. 'stary miedziany pieniądz' (też dial. *července* 'ts.', Kálal);

śl. *črvěnc -ńca* 'gatunek wyróżniającej się czerwienią winnej latorośli', *črljěnc -ńca* 'rumieniec', 'cebula' (Pleteršnik), sch. *črvěnac -ńca* (u Vuka nie notowane) 'roślina cebula, Allium cepa' (RJAZ), też w NW i NT (ib.), *črljěnac* 'cebula', dial. (Lika) 'czerwony ziemniak', 'nazwy koguta', 'nazwa źródła', także NM w Serbii (RJAZ);

ros. *чрвѣнец -ńця* od XVIII w. (Vasmer REW III 319) 'dawna złota moneta rosyjska; dawny banknot w ZSRR', dawne *чрвленѣц -ńця* 'barwnik czerwony uzyskiwany z owada Coccus' (Dal), ukr. *чрвінець -ńця* = ros. *чрвѣнец* (URS), brus. *чырвѣнец -ńця* = ros. *чрвѣнец* (BRS), też dial. u Nosoviča *чырвѣнець -ńця* 'ts.' ~

Por. powstałe zapewne niezależnie na gruncie poszczególnych języków słow.:

čřvenikъ: dłuź. *ceribenik* 'koń maści czerwonej', głuź. *čerwjjenik* 'czerwony atrament' (Pfuhl), bułg. dial. *чрвєнік* 'nazwa miesiąca czerwca lub lipca' (Gerov), maced. ludowe *чрвеник* 'ts.';

čřvenъkъ: pol. dial. *červónk* : *čer'ónk -ka* 'nazwa czerwonego wołu' (Sychta SK), głuź. *čerwjjenk -ka* 'rubryka; czerwona kredka' (Pfuhl), o sztucznym stczes. *črvenek -ńka* zob. Gebauer Sl., sch. *črljěnak -ńka* 'rubin', 'rodzaj winnej latorośli' (RJAZ: Belostenec; Dalmacja).

Od adi. čřvenъ : čřv'енъ, o funkcji suf. -ъць zob. I 99—100. Wsch.słow. *červon-* oparte na zapożyczonym z pol. przymiotniku podstawowym, p. čřvenъ.

W. S. — F. S.

čřven'akъ zob. čřvenakъ

čr̥ve čr̥vete zach. dem. do čr̥v̥

Na formację tę wskazują:

1. głuź. *čerwjo čerwjeca* 'robaczek, czerw';
  2. sła. dial. coll. *črvāč* f. 'robactwo' (Kálal).
- Dem. z suf. -e, -ete.

W. B. — F. S.

čr̥vidlo dial. pld.-wsch. : čr̥venidlo zach. i pld. 'środek do barwienia na czerwono, czerwonaowo'

čr̥vidlo: ~ sch. *crvilo* (wyjątkowe w XVIII w.) 'barwienie, farbowanie, tinctus' (RJAZ), cs. *чръвило* 'color ruber', bułg. *чръвило* (dial. też *чръвило*, *чръвило*, Gerov, Stojkov Banat) 'kredka do warg i twarzy, róż' (BTR, Gerov), u Gerova także dial. *чръвило* 'ts.', 'roślina Onosma', dial. *чръвило* 'środek do barwienia na czerwono zrobiony z jakiegoś chwastu' (BDial. III 189), maced. *чръвило*, dial. *červilu* (Małecki SW) 'kredka do warg i twarzy, róż'. ~ *čr̥venidlo*: ~ pol. dawne *czerwienidło* 'szminka, barwiczka, róż; czerwona farba' (SJP PAN, L.: XVIII w.), głuź. *čerwjenidlo* 'środek do barwienia na czerwono; czerwony atrament', czes. *červenidlo* 'czerwona szminka' (Jungmann);

sch. *crvènilo* od XVII w. 'czerwień; środek do barwienia na czerwono' (Vuk, RJAZ), też 'czerwony atrament' (RMat.), dawne i dial. w tych znaczeniach też *crľjènilo* od XVII w. (RJAZ, RMat.), maced. *чрвенило* 'czerwień; rumieniec; czerwona szminka; środek do barwienia na czerwono' (RMJ), dial. *čarvinilu* 'czerwona szminka' (Małecki SW). ~

Por. strus. *чръвильникъ* : *чръвильникъ* XI w. 'farbiarz', *чръвильница* XII w. 'farbiarnia' (Miklosich LP, Srezn.).

Paralelne nomina instrumenti (o suf. -dlo zob. I 113—4) od *čr̥viti* : *čr̥veniti*. Repartycja dialektyczna, być może, jest wywołana wykorzystaniem różnych środków do wytwarzania tego barwnika (szerzej o tym Moszyński KLS² I 384).

W. S.

čr̥vikъ zob. čr̥v̥jъ I

čr̥vina zach. i pld. 'robaki, robactwo'

~ głuź. *čerwina* 'robactwo';

sła. *črvina* 'robactwo' (Pleternik), sch. dial. *crvina* 'od tijesta kao crvići koji se kuhaju i jedu u jusi' (RJAZ). ~

Por. inne formacje z suf. -ina: 1. dłuź. *cerwina* 'choroba trychinoza', czes. *červina* 'próchno powstałe po stoczeniu np. drewna przez robaki', sła. *črvina* 'ts., wytoczone przez robaki otwory';

2. czes. dial. *červina* 'czerwona krowa' (Jungmann, Bartoš DSM), *červinka* 'czerwona ziemia', 'choroba czerwotka', 'rodzaj czerwonych gruszek' (Jungmann), *červinky* f. pl. 'czerwone ziemniaki' (Jungmann V 885).

Coll. od *čr̥v̥*, o budowie zob. I 121.

W. B.

čr̥visko zob. čr̥višće

čr̥višće dial. zach.-pld. : čr̥visko dial. zach. 'miejsce, gdzie gniezdzą się czerwie, robaki'

čr̥višće: ~ dłuź. *cerwišćo* 'gniazdo robaków; ścierwo, padlina; robactwo', głuź. *čerwišćo* 'ts.', czes. *červiště* 'miejsce do hodowania robaków', dawne *červoviště* 'gniazdo robaków' (Jungmann), o stczes. *črvišće* p. Gebauer Sl.; sch. NM *Crvišta* pl. od XIV w. nazwa osady w okolicach Štipu (RJAZ). ~

čřvisko: ~ pol. dial. *czerwiska* pl. 'owoc robaczywy' (Karłowicz SGP: okolice Niska), dłuŹ. *cerwisko* 'gniazdo robaków'.

Por. teŹ augmentativa: dłuŹ. *cerwiŹsko* 'duŹy, wstrętny robak, robaczysko', głuŹ. *čerwiŹsko* 'ts.' (Pfuhl). ~

Nomina loci od *čřvŹ*, o suf. *-iŹŹe*, *-isko* zob. I 95—6.

W. S.

čřviti 1. *čřv'Ź* 'składać jajeczka, płodzić się, mnoŹyć się, o owadach', *čřviti* se 'płodzić się, rodzić się; mrowić się, o owadach'

čřviti: ~ pol. dawne XVII w. a dziś dial. *czerwić czerwi* 'składać jajeczka, o owadach' (L.), dial. 'składać jajka, o matce pszczelej' (np. Kucala PSM, Maciejewski Chełm.-dobrz), głuŹ. *čerwić -wi* (u Pfuha w starej pisowni *čerwić*) 'składać jajka, o owadach', 'robaczywieć, stawać się robaczywym' (sad, morchej *čerwi*, Pfuhl), czes. tylko myŹliwskie *červiti* 'szukać poŹywienia na ziemi, o ptakach' (SSJČ), *červiti -vím* 'składać jajka, o owadach, płodzić się' (tylko u Jungmanna, z pol.);

sch. dawne *čřviti čřvim* 'toczyć, niszczyć coŹ, o robakach' (z XVIII w. i u Stulicia, r. 1809), 'dzielić coŹ na drobne kawałki, in frustula dividere' (to dial. z Liki), intrans. 'roić się, mrowić się, o robakach' (wyjątkowe z XVIII w.);

ros. *чerpиmь -cím* w terminologii pszczelarskiej 'składać jajka, o matce pszczelej', dial. *чerpиmь, начerpиmь* yлeй 'przesadzić gniazdo i woszczyznę z larwami z jednego ula do drugiego' (Dal), ukr. *чerpиmи -влю -виmи* 'składać jajka, o owadach, o matce pszczelej' (URS, Hrinčenko), dial. poleskie *чerpиm* 'składać jajka, o matce pszczelej' (Leks. Polesьja 364). ~

Z uproszczeniem grupy *-rv-* (por. *čřvŹ* > *čer*, zob. *čřvŹ*): ros. dial. *чerpиmь* 'znosić jajka, o matce pszczelej' (Dal, np.: *Матка стала чerpиmь*), ukr. dial. *чerpиm, чepиemь* 'ts.' (Slav. Leks. 58: Źytomierskie), brus. dial. *чerpиць -pіo чerpиmь* 'znosić jajka, o owadach, np. o pszczołach' (Nosovič), poleskie *чerpиm* 'składać jajka, o matce pszczelej' (*матка чerpиm* Leks. Polesьja I. c.).

čřviti se: ~ pol. dawne *czerwić się* (: *zaczzerwić się*) np. robactwo *się* w tym mieŹsie *zaczzerwiło*, nieosobowe *czerwi się* 'płodzi się, rodzi się, gnieŹdzi się' (juŹ w XVI w. z pref.: Pszczółka, gdy *się* jej teŹ *zaczzerwi* niecnoty, to ona i Źródł lata przestanie roboty, Rej), dłuŹ. *cerwiŹ se -wi se* 'znosić jajka, o owadach', 'roić się, mrowić się, o owadach', głuŹ. *čerwić so* 'wlec się (powoli), leŹć', czes. *červiti se* 'płodzić się, o pszczołach' (tylko u Jungmanna, z pol.);

sch. dawne *čřviti se* 'być toczonym przez robaki, vermiculari' (tylko VoltidŹi i Stulić, XIX w.), dial. *čřviti se* 'rozdrabniać się' (z Liki);

ukr. dial. *чerpиmиcя -влюcя* 'o owadach: składać jajka' (Hrinčenko). ~
Denominativum od *čřvŹ* 'robak'. O budowie zob. I 57. K. P.

čřviti 2. *čřv'Ź* dial. pld. 'malować na czerwono'

~ sch. dawne XVI w. czakaw. *čřviti čřvim* a dziś dial. czakaw. np. *červiti* (Skok ER I 276 z wyspy Vrgada), *čarvit* (HDZ I 155 z wyspy Susak) 'barwić, farbować jakimkolwiek kolorem' (Vrančič *čřviti* 'inficere, tingere'), wyjątkowo z XVII w. *čřviti se* 'barwić się' (RJAZ), cs. *чřviti -влж -виши* 'rube-facere' (Miklosich LP), scs. tylko partic. praet. pass. *оучřvиленъ* Assem. 'szkarłatny', bułg. *чerpя -іmи* aor. *чerpиx* 'malować na czerwono, czerwona farbą', *чerpя ce -іmи ce* 'rumienić się ze wstydu, zawstydząć się', 'malować się różem, różować się', dial. *чerpя -виmи* 'rozpalać do czerwonoŹci, np. łańcuch, okowy' (u Gerova z pieŹni ludowej), *чerpиem* 'czerwienić się' (BDial. I 271),

чѣрва ce 'malować się czerwoną farbą' (np. BDial. III 189, VI 238), maced. *чрси* 'malować czerwoną farbą', *чрси* ce 'stawać się czerwonym, rumienić się ze wstydu', 'malować się różem';

rus.-cs. *чрвити*, *чрвити чрвлю* 'barwić na czerwono', 'malować twarz różem, różować się'. ~

Denominativum od *čřvь* 'robak; kolor czerwony, czerwien'. O budowie zob. I 57. Na większy pierwotnie zakres występowania tego czasownika wskazuje rozpowszechnione w słow. partic. praet. pass. *čřv'enzь*. K. P.

čřvinvь *čřviva čřvivo* : **čřvliivь** *čřvliiva čřvliivo* 'stoczony przez robaki, robaczywy, vermiculosus'

čřvinvь: ~ pol. dawne XVI—XVII w. *czyrwiwy*, *czerwiwy* 'robaczywy, pełen czerw'u' (SP XVI IBL, L.), głuź. *čerwiwy* (u Pfuha *čerwiwy*) 'ts.', czes. *červivý* 'robaczywy' od XV w. (Gebauer Sl. z Husa), dial. *červivýj* 'ts.' (Hruška DSCh), sła. *červivý* 'zżarty, podziurawiony przez robaki, gąsienice, larwy';

sła. *črviv -iva* 'robaczywy' (Pleteršnik; wg SSKJ *črviv*), też dial., np. Tominec Črni vrh, sch. *črviv* 'ts.' XVII—XVIII w. (RJAZ), cs. *чрвиивь* 'robaczywy, o drzewie' (Miklosich LP), bułg. *чрвиис* 'mający robaki lub zjedzony przez robaki, robaczywy', dial. *чрвиис* 'ts.' (BDial. II 297: Rodopy), *чрвиис -ва* 'mający robaki' (BDial. III 189), *чрвиис* 'ts.', przen. 'bogaty' (Mladenov Vidin), maced. dial. *červif* : *čarvif -iva -ivu* 'robaczywy', *čarvivu dr'ävu* 'drzewo stoczone przez robaki' (Małecki SW);

strus. *чрвиивыи*, *чрвиивыи*, *чрвиивыи* 'zjedzony, zjadany przez robaki, robaczywy', ros. *чрвиивый* (*чрвиис -ва -во*) 'robaczywy, np. o owocach' (por. i derywat *чрвиисеть* 'stawać się robaczywym, robaczywieć'), ukr. *чрвиивий* 'robaczywy, np. o jabłkach' (też dial. np. Verchratskyj Znadoby uhor. I 270), brus. *чрвиисы* = ros. *чрвиивый* (BRS). ~

čřvliivь: ~ pol. dawne XVII w. *czerliwy* (o uproszczeniu grupy spółgłoskowej p. *čřvь*) 'robaczywy' (*czerliwe* ze spodku, Brückner SE 77 z Potockiego);

sch. *črvljiv* 'robaczywy' (też u Vuka 'vermiculosus') od XVIII w. (w postaci z č- dawne z XVII w.), XVII—XVIII w. też *črvljiv* 'ts.' (RJAZ), bułg. dial. *чрвиис* 'ts.' (Gerov), maced. *чрвиис* 'ts.' ~

Por. 1. z suf. *-avъ* (: *-'avъ*): czes. *červavý* 'robaczywy' (też dial. np. *červavé* drévo, Kott Dod. DSM), sła. *červavý* 'zżarty, podziurawiony przez robaki, gąsienice, larwy', sła. *črvav -ava* 'robaczywy', sch. *črvav* 'ts.' (RMat.), ros. dial. *чрвиивый* 'robaczywy, np. o grzybach' (SRSO).

2. formacje na *-atъ*, *-itъ*: dłuź. *červjaty* 'robaczywy', głuź. *čerwjaty* 'ts.' (Pfuhl), sła. *črvast* (w SSKJ *čřvast*) 'podobny do robaka', sch. *črvast* 'ts.', ros. dial. *чрвастый* 'ts.', 'czerwony', *чрвастый* 'robaczywy' (Dal), dłuź. *červity* 'ts.', sła. *červovity* 'podobny do robaka, przypominający robaka' (SSJ).

Od *čřviti* (*se*), *čřvь*, z suf. *-ivъ*, *-l-ivъ*.

T. Sz. — F. S.

čřvliivь zob. **čřvinvь**

čřvotočina 'coś stoczonego, zniszczonego przez robaki; drzewo podziurawione przez robaki; proszek natoczony z drzewa przez robaki', 'korytarz wydrążony przez robaka, via teredinis'.

~ stpol. XV w. *czyrwotoczyna* 'próchno drewna stoczonego przez czerwie' (może też 'czerw toczący drzewo'), dawne XVI w. *czerwotoczyna* 'próchno, drzewo stoczone przez czerwie' (SP XVI IBL), dziś dial. *čřvotoczyna* (ustnie

z okolic Jasła, Karłowicz SGP z okolic Ropczyce), także jako pl. tantum *czėrwotoczyny* 'próchno, proszek natoczony z drzewa przez robaki' (Karłowicz l. c. z pld. Młpol.), głuź. *čėrwjotočina* 'proszek, próchno natoczone przez robaki', 'rzecz stoczona przez robaki' (tylko u Pfuhla, gdzie też adi. *čėrwjotočny*, to wg niego z czes.!), czes. *čėrvotočina* 'dziurki w drzewie, papierze itp. wydrążone przez robaki', stczes. XV w. *čřvotočina* 'próchno natoczone przez robaki', sła. *čřvotočina*, *čėrvotočina* 'drzewo stoczone przez robaki', regionalne 'robak żyjący w drzewie' (SSJ, Kálal);

sch. *čřvotočina* 'śląd zostawiony przez kornika w drzewie; próchno, proszek natoczony przez robaki; coś pogryzionego przez robaki' (u Vuka 'pulvis e corruptione per vermes') od XVIII w. (już w XVI w. u Vrančicia *čřvotočina* 'próchnienie, próchno, caries'), dawne od XVII w. 'robak gryzący drzewo', (wyjątkowo u dwu pisarzy XVIII i XIX w.) 'miejsce, w którym drążył robak, otwór wydrążony przez robaka', por. też u Vuka dial. ze Srijemu bot. 'widłak goździsty, *Lycopodium clavatum*' (RJAZ), bułg. *чєрвоточина* 'zeschnięte ekstrementy robaka w owocu lub drzewie' (też dial. np. rodopskie BDial. V 217), dial. 'dziura w drzewie lub w czymś innym wydrążona przez robaka' (u Gerova też *чřвоточина*, *чřвоточина*), dial. *чřвоточина*, *чřвоточина* 'resztki z drzewa zjedzonego przez robaki' (BDial. I 271, II 111: Sofijskie), *чřвоточина* 'jaja składane przez żaby (skrzek) nanizane jedno przy drugim' (BDial. VI 150 z okolic Kjustendiłu), maced. *чřвоточина* 'ślady (ekstrementy) po robakach w drzewie', 'drzewo zjedzone przez robaki';

strus. *чřвоточина*, *чєрвоточина* 'próchno, proszek natoczony z drzewa przez robaki', ros. *чєрвоточина* 'otwór wydrążony przez robaki (larwy owadów)', 'spróchnienie, próchno', jako coll. 'o rzeczach stoczonych, poniszczonych przez robaki (larwy owadów)', dial. *чєрвоточина* przen. 'o małych istotach, np. o prosiętach' (Słowař Rjazan.), ukr. *чєрвоточина* 'coś robaczywego, zjedzonego przez robaki, np. o jabłkach', dial. też 'dziura wydrążona przez robaki, śląd po robakach', 'dziury wydrążone przez mole' (Žel.), 'spróchnienie, próchno' (Hrinčenko), 'robaczywe drzewo' (Verchratskyj Hovir Batjukiv, 1912, 301), brus. *чєрвоточина* = ros. *чєрвоточина* (BRS), dial. *чєрвоточина* 'próchno z drzewa zjedzonego przez robaki' (Šaternik Čėrv.). ~

Zasięg i jednolite znaczenia gwarantują prasłowiańskość wyrazu. Derywat od *čřvotoč* (zob.), o suf. *-ina* p. I 121. T. Sz. — F. S.

čřvotoč *čřvotoči* f. 'korytarz wydrążony przez robaka, via teredinis', 'coś zjedzonego, stoczonego przez robaki', dial. zach. także 'robak żyjący w drzewie, Anobium, teredo'

~ pol. *czėrwotocz -czu* m. 'choroba drzew będąca rezultatem toczenia drewna przez pasożyty, czerwie' od pocz. XVII w. (L. z Syreniusza: 'toczenie czerwów, robaczywość'), czes. *čėrvotoč* m. 'czerw drzewny, Anobium' od XIV w. (stczes. *čřvotoč* m. 'teredo'), *čėrvotoč* f. 'otwory w drzewie, papierze itp. wydrążone przez pasożytniczego robaka', sła. *čřvotoč* i *čėrvotoč -če* f. 'czerw drzewny, Anobium' (SSJ; u Kálala *čřvotoč* f. coll.), dial. *čřvotoč -či* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka);

sch. *čřvotoč* f. 'śląd kornika w drzewie, via teredinis' (Vuk). ~

Por. szczerunkowo zaświadczone inne archaiczne formacje: ros. dial. *чєрвоточа* 'otwór, korytarz wydrążony, wywiercony przez robaki', 'coś zjedzonego przez robaki', ukr. *чєрвоточка* 'coś zjedzonego przez robaki', 'owad Anobium', dial. *чєрвоточка* : *чєрвоточ* 'owad Anobium' (Verchratskyj Znadoby uhor.

I 270, Hovir Batjukiv, 1912, 301) i adi. *чepсomókuи* 'robaczywy, stoczony przez robaki' (Hrinčenko), *чepсomóчa* 'rzecz stoczona przez robaki', 'robaczywość, dziura stoczona, wydrążoną przez robaki; dziury wygrzyzione przez mole' (Žel.).

Na szerszy pierwotnie zasięg wyrazu *čřvotočb* wskazuje *čřvotočbina*.

Złożenie oparte na wyrażeniu *čřvb točb*. Pierwotnie nomen actionis (> nomen acti): nomen agentis, por. *kolo-vortb*.

Dickenmann Nominalkom. 180.

T. Sz. — F. S.

čřvb *čřva čřvo*: **čřvbь** (**čřvbьbь**) *čřv'a čřv'e* 'odnoszący się do robaka, czerwia, właściwy robakowi, czerwiewi; robaczywy, stoczony przez robaki'

čřvbь: ~ dłuż. *cerwy -wa -wo* 'robaczywy, stoczony przez robaki, o owocach', głuź. dial. *čerwy* 'ts.' (Pfuhl), stczes. XIV w. *črvá* adi. f. 'vermia' (wg Flajshansa Klaret wtórne skrócenie z *črvivá*);

ukr. dial. *чepсo* adv. 'czerwono' (Hrinčenko). ~

čřvbь (**čřvbьbь**): ~ głuź. *čerwi -wja -wje* (u Pfuha *čerwi*) 'robaczywy, stoczony przez robaki, o owocach', czes. *červí* 'odnoszący się do czerwia, robaka, właściwy czerwiewi, robakowi', sła. *červí -via -vie* rzadkie i poet. przen. np. *červí lós*;

sch. dawne XVIII w. *črvji, črvlji* 'odnoszący się do robaków, vermium' (RJAZ), cs. *чрѣвни* 'vermium' (Miklosich LP). ~

Por. 1. formacje na *-včb, -ovčb*: pol. wyjątkowe *czerwiowiy* adi. od *czerw* (SJP PAN z SW bez dokumentacji), wyjątkowe z XVI w. (1 przykład) *czerwowy* adi. od *czerw* (SP XVI IBL), stpol. XV w. *czyrzwiewiy* 'robaczywy', 'szkarłatny', dłuż. *cerwjowy* 'odnoszący się, należący do robaka', też w nazwach bot. *cerwjowe* zele 'kurzyśląd polny, Anagallis arvensis' (Muka), głuź. *čerwjowy* 'odnoszący się do robaka, właściwy robakowi' (Pfuhl), czes. u Jungmanna *červový* 'ts.', bot. *červové* kořeni 'pięciornik wiosenny, Potentilla verna'; sch. *črvov -va -vo* 'odnoszący się do robaka' (RMat.; w RJAZ wyjątkowo z XVII w. 'vermis'); ros. pot. *чepсóвый* 'kierowy, czerwieny' (SSRJ), ukr. *чepсóвий* 'ts.' brus. *чырсóвы* 'ts.'

2. substantywizowane adi.: czes. *červa* f. 'krowa o czerwonej sierści', ros. pot. *чepса* f. 'kolor w kartach, kier', ukr. *чepса* f. 'ts.', brus. *чырса* f. 'ts.'

Adi. od *čřvbь*.

T. Sz. — F. S.

čřvbькь *čřvčka* dem. do *čřvbь*

~ stczes. *črvек, červек -vka* 'vermiculus' (Gebauer Sl., Jungmann), też 'szkarłat' (Jungmann);

sła. *črvек -vka* 'vermiculus', sch. od XVI w. *črvak -vka* (czakaw. od XVI w. *črvak*, kajkaw. *črvек*) 'vermiculus', też 'mól, Tinea; jedwabnik', XVI—XVII w. 'szkarłat' (RJAZ), cs. *чрѣвькь* 'vermiculus'. ~

Tu może też ros. dial. *чepсóк -oká* 'robak' (Slovarь Rjazan.), por. sła. coll. *črvoč* f. 'robactwo'. Nie można jednak wykluczyć pierwotnej formacji na *-okč* (zob. I 92).

O budowie zob. I 93.

W. B. — F. S.

čřvbь 1. *čřvi* m. 'robak, vermis', 'robak pasożytny na drzewie, teredo', 'larwa różnych owadów, głównie pszczoł', częste w znaczeniu coll. 'robactwo, larwy', dial. 'kolor czerwony', 'o różnych chorobach (wg wierzeń ludowych o chorobach wywołanych przez robaka)'

~ pol. *czerw -wia* (stpol. XV w. jeszcze instr. pl. *czyrwmi*) 'larwa niektó-

rych owadów np. pszczoł, much, niektórych chrząszczy (już w XIV w. *czyrwo*, *czyrzw* 'robak, vermis'), 'larwa — pasożyt tocząca drzewo, owoce itp.' (dawniej nazwa zbiorowa) od XV w. (stpol. 'robak gryzący drzewo, teredo, Anobium pertinax', *czyrwo* drzewny 'ts.'). dawne XVI w. *czyrwo* : *czewo* (też z *-wó*) acc. *czyrwia* także 'robaczywienie, choroba roślin, owoców, robigo, roratio, vermiculatio' i bot. 'Scleranthus annuus', jako coll. u Reja *czyrw* albo robacy (SP XVI IBL), dial. rzadkie *czewo czerwu*, *cyrf -va*, *cerf -vu* 'larwy pszczoł' (Nitsch Studia 125, Kucala PSM, Olesch Sankt Annaberg), śląskie też moc *čyrvu* 'o larwach pszczoł' (Nitsch DPŚ), *czewie* pl. tant. (owoc *cyrwie*m śleci) 'owoce robaczywe' (Karłowicz SGP z ok. Ropczyc, też w SWil *czewie* pl. tant. 'ts.'). pl. *cyrwy* 'robaki w owocu' (Nitsch Studia l. c. z ok. Bochni), połab. *carv* leżące 'ślimak' (Lehr-Splawiński, Polański SE 71—2), dłuż. *cerw -wja* 'robak, np. w żywności, owocach' (pl. *cerwie* se mierzwe 'robaki się roją'), 'larwa pszczoł', głuź. *čerw czerwja* (u Pfuhla w starej ortografii *čerw -wja*) 'robak', u Pfuhla 1061 też 'larwa' (różne postacie fonetyczne w dial. luz. np. *čerw*, *čerp* zob. Sorb. SA III m. 81), czes. *čerw -va* 'robak; larwa owadów' (też dial., Bartoš DSM) od XIV w. (stczes. *črv -va* pl. *črvie*, Gebauer Sl., Flajshans Klaret), przestarz. 'palenie w żołądku, zgaga', stczes. *črv -va* też 'smok' XIV w., z XV w. także *Czrw* NO (Gebauer l. c.), dial. np. *čerw* krúcený 'larwa pszczela w jajeczku', *čerw* bršený 'pszczoła wylęgnięta z jajka' (Bartoš l. c.), *čerw -va* 'choroba palca ręki, objawiająca się bolesnym wrzodem' (Hruška DSCh), u Jungmanna moraw.-ślą. 'bolesny wrzód na palcu' (wg Jungmanna nazwa od obnażonego nerwu, branego przez lud za robaka), śl. *čerw -va* 'robak', dial. wsch. 'młoda pszczoła' (Kálal);

śl. *črv* m. (SSKJ *črv -va*) 'robak' od XVI w. (też dial. np. Tominec Črni vrh i rezjańskie, zob. Slav. Leks. 212); *črve* pasti 'być martwym', podziemski *črv* 'dżdżownica', także *črv* 'larwy owadów w ziemi, drzewie, mięsie, owocach', *črv* na prstu 'wrzód na palcu', sch. *črv* gen. pl. *črví* dawniej też *črviju*, nowsze *črvā* (w dzisiejszej postaci z *e-* od XVI w., z *č-* od XIV w. : stsch. *črvv* a dziś dial. czakaw. i kajkaw., zob. RJAZ, por. Skok ER I 276) 'robak, vermis', w znaczeniach specjalnych o różnych rodzajach robaków np. 'robak pasożytny na drzewie, teredo, na winorośli, książkach, ubraniu, na zwierzętach', 'larwa pszczoł', 'jedwabnik', 'glista w ludzkim ciele' (u Vuka *črv* 'vermis', 'teredo'), wyjątkowo w XV w. z *č-* 'rodzaj choroby powodującej powstanie rany' i u Della Belli XVIII w. 'mal di vermi, verminatio', wyjątkowo z XIX w. 'ryba morska Lumbricus terrestris' (nazywana też *glistina*), dawne i wyjątkowe (u dwu pisarzy) w XVI i XVII w. 'kolor, barwa (jakakolwiek)', scs. *чръвь* m., cs. *чръвь* m. gen. *-ви* 'robak', bułg. przestarz. *чѣрв чѣрвѣт*, dial. też *чръв*, *чръв*, *чорф*, *чѣрев*, *чѣръв*, *чръф* 'robak' (RBKE, Gerov, BDial. I 155, Mladenov Vidin, BDial. V 98), *чръф -вѣт* 'ts.', 'gąsienica' (BDial. VI 101), *чѣръф* 'jedwabnik' (BDA I m. 236), u Gerova *чръв* m. 'Lumbricus terrestris', też *чѣрвие* n. coll. i *чръвие*, *чръвие* 'robaki, czerwie', maced. *чръв* m. 'robak', por. dial. *červ'g* n. pl. *červ'ganta* 'ts.' (Małecki SW));

strus. *чръвь*, *чръвь*, *чѣрвь*, *чѣръв* m. gen. sg. *чѣрви*, pl. *чѣрвие чръвьѣ* 'robak' od XI w. (w XV w. *чѣрвь* z niejasnym znaczeniem 'piekło', Srezn., Vasmer REW III 318), ros. *чѣрвь -вѣ* pl. *чѣрви* gen. *чѣрвѣй*, dial. twerskie *чѣрев чѣрева* (Opyt Dop., stąd u Dala *чѣрев*), *чѣрев -ва* pl. *чѣрвы* (Sl. Rjazan., Vasmer l. c.) 'robak, larwa owadów' (np. шелковичный *чѣрвь* 'jedwabnik', дождевой *чѣрвь*, земляной *чѣрвь* 'dżdżownica'), *чѣрви* pl. 'kiery, czerwień w ko-

lorze', ukr. pot. *чѣрв -сá* 'robak' (URS), dial. w znaczeniu coll. 'larwy pszczoł' (Hrinčenko), por. też dial. *кѹпа чѣрвѣѹ* (Verchratskij Новир Batjukiv, 1912, 301). ~

Por. 1. *čřvь* f.: pol. dawne XVI w. *czervi* żytna 'choroba żyta, rdza' (Mačz.), strus. *чѣрвѣ, чѣрвѣ* f. 'czerwona farba' (np. *Чѣрвѣно или въ чѣрвѣи омочено*), 'drogocenna tkanina', ukr. dial. *чѣрвѣ* f. 'larwa pszczoły', 'robactwo; robak' (Žel.).

2. Na gruncie poszczególnych języków słow. widać uproszczenia wygłosowej grupy spółgłoskowej: głuź. dial. *čѣr, čer, čyr* 'robak' (Sorb. SA l. c.), ros. dial. *чѣрѣ* 'larwy pszczoł' (por. i adi.: в каждой чѣрѣной ячейке по одному яичку, Dal), ukr. dial. *чѣр чѣра* 'larwa pszczoły' (Slav. Leks. 58: Żytomierskie), *чѣр* 'robak' (Verchratskij l. c.), brus. dial. *чѣрѣ -пу* f. 'larwa pszczela' (Nosovič), dial. poleskie *чѣр, чѣр* f. 'larwy pszczoł' (Leks. Poleszja 364), tu zapewne też należą ukr. dial. *чѣрѣ* f. 'robactwo' (Žel.).

Pierwotne masculinum na -i- z wtórnym przejściem do produktywnych tematów na -o-, -jo- czy też fem. na -i-. Ten sam pierwiastek co w synonimicznym **kř-mi-* (p. *čřmь*). O wymianie formantów -m- : -v- w językach ie. zob. Specht UID 45, 181. — Nazwa koloru czerwonego wtórnice od owadu dostarczającego barwnika czerwonego (zob. *čřvьсь, čřviti, čřmьсь* 'czerwony' < *čřmь* = *čřvь*, por. ukr. *черваний* 'czerwony', strus. *вермис* 'szarańcza' : łac. *vermis* 'robak', stind. *křmi-* 'robak' : 'czerwona farba otrzymywana z robaków z rodziny Coccidae'). — Wg Spechta l. c. dokładny odpowiednik bałt.: lit. **skirvis* kryje się w lit. *skiřvinti -vina* 'pełzać, o mrówce' : *skru-zdė, skru-zdėlė* 'mrówka'. Niektórzy badacze uważają postać *čřvь* za zniekształcenie już ie. *čřmь* (Meillet Ét. 374, DEL² 1280, Vaillant GC II 1, 148). Według Skoka ER I 276 punktem wyjścia miałyby być adi. *čřmьсь* > *čřvьсь* (dysymilacja na odległość). Mało prawdopodobne. — Otrębski LP I 129—30 przyjmował kontaminację *čřmь* i synonimicznego *norvь, panorvь* = lit. *nařvas*.

Berneker SEW I 172—3 Trautmann BSW 134, Vasmer REW III 318, Vaillant GC II 1, 148. K. P. — T. Sz. — F. S.

čřvi 2. *čřvi* m. wsch. 'sierp'

~ ros. dial. z Wiatki *чѣрѣ* 'sierp' (Dal), brus. dial. *červ* 'ts.' (tylko Trautmann BSW 135). ~

Por. ros. dial. tomskie *чѣрѣак -ка* 'pila' (Dal z ?).

Nie można wykluczyć już ie. *kř-ūi-* m. (jak zwykle w bsl. z wtórnym przejściem do produktywnych typów na -o-, -io-) : lit. *kiřvis* gen. *kiřvio* 'siekiera, topór', łot. *cīrvis, cīrvja* 'ts.', stind. (nie zaświadczone) *křvi-* m. 'jakieś narzędzie tkackie'. Podstawą byłby rdzeń **(s)ker-* 'ciąć, krajać', p. *čerti čьрѣ*. Por. *čřpь*.

Zubatý AslPh XVI 388, Studie I 2, 93, Berneker SEW I 172, Trautmann BSW 135, Vasmer REW III 317, Fraenkel LEW 259, Mayrhofer KEWA I 262, Pokorny IEW 938, 940. K. P.

čřvьсь 1. *čřvьсь* dem. 'mały robak, robaczek', 'owad z rodziny Coccidae dostarczający czerwonego barwnika, zwykle *Coccus cacti, Porphyrophora polonica*', 'barwnik czerwony, czerwona farba; czerwony kolor', dial. płn. 'roślina, na której korzeniach żyje owad dostarczający czerwonego barwnika, zwykle *Scleranthus annuus*'

~ pol. *czerwiec -wca* zwykle w pl. *czerwce* 'Coccidae, rodzina owadów z podrzędu pluskwiaków' (od XV w. 'owad Porphyrophora polonica', stpol. XV w. tylko w formie *czyrwiec*), 'czerwony, szkarłatny, purpurowy barwnik uzyskiwany dawniej z samicy owada, zwanego polskim czerwcem' od XV w., bot. *czerwiec* 'Scleranthus, roślina z rodziny goździkowatych', *czerwiec* trwałe 'Scleranthus perennis', na jego korzeniach żyje owad, czerwec polski, wytwarzający czerwony barwnik (w XV w. *czyrwiec* bot. 'Scleranthus annuus', 'Polygonum persicaria', 'Pimpinella saxifraga'), dawne XVI w. *czerwiec*, rzadziej *czyrwiec* także 'barwa intensywnie czerwona', 'tkanina, szata intensywnie czerwonego koloru', 'jedwab' (por. stpol. XV w. *czyrwcowy, czyrzwcowy* 'czerwony, purpurowy, szkarłatny, coccineus'), dial. *cyrvec* bot. 'brodawnik zwyczajny, Leontopodon hispidus' (Kucala PSM), 'drogi, przedni jedwab' (Karłowicz SGP), czes. *červec -vce* 'owad z rodziny Coccidae' od XIV w. (stczes. *črvec -vcě*, Gebauer Sl.), 'rodzaj czerwonej farby', stczes. *črvec -vcě* też bot. 'centunculus' XIII—XIV w. (Gebauer l. c.), śla. *červec -vca* 'szkodliwy owad' (np. *červec lakový* 'Tarchadia lacca'), przestarz. *červec -vca* 'rodzaj czerwonego, purpurowego barwnika', 'materiał ufarbowany tym barwnikiem';

śle. *čřvec -vca* dem. do *čřv*, škarklatni *čřvec* 'Coccus cacti, koszenila', sch. *čřvac čřvca* (Vukovi nie znane) 'mały robak' od XVI w., 'coccum, owad (robak na drzewie), z którego otrzymuje się szkarłatną farbę', 'szkarłat: kolor i materiał' od XV w., cs. *чръвьць* 'vestis genus, byssus' (Miklosich LP), bułg. dial. *чръвещу* 'Lumbricus terrestris, dżdżownica' (Gerov), maced. *чрвещу -вци* 'robak', z XVI w. *чрвещ* 'ts.' (Giannelli LM 25);

strus. *чръвьць* dem. od *чръвь* 'robak' XII w., *чръвьць, чръвьць, чєрвьць, чєрвьцьць* 'czerwony kolor, czerwone tło w tkaninie', 'drogocenna tkanina purpurowej barwy' od XV w., 'jakiś drogocenny kamień (rubin?)' XVI w., ros. *чєрвєцчч* *чєрвєцччч* 'rodzaj owada z ryjkiem, pasożytującego na zbożach i drzewach owocowych', dial. *чєрвєцчч -вцчч* 'owad Coccus (koszenila), dający czerwoną farbę', także bot. 'Scleranthus annuus' (por. i *чєрвєчччччч* 'Potentilla argentea'), ukr. *чєрвєць -вця, чєрвєць -вця* 'farba, barwnik czerwony, róż', *чєрвєць -вця* 'owad Coccus cacti' i 'Coccus polonicus' (Hrinčenko), też 'jedwab ufarbowany koszenilą', 'krew z błony dziewiczej', bot. 'Potentilla argentea' (ib.), brus. *чєрвєцчч -вцячч* zool. 'owad' = ros. *чєрвєцчч* (BRS). ~

Z uproszczeniem grupy spółgłoskowej: ukr. dial. *чєрєць -рцчч* 'rodzaj materii o kolorze szkarłatu' (Żel.), u Hrinčenki *чєрєць -рцчч* 'owad Coccus cacti, Coccus polonicus', 'jedwab barwiony koszenilą', 'krew z błony dziewiczej'.

Dem. od *čřvььь* z suf. *-ьць*, o budowie zob. I 100.

K. P.

čřvьььь 2. *čřvььььca* dial. pln. 'okres odpowiadający dzisiejszemu szóstemu lub siódmemu miesiącowi roku'

~ pol. *czerwiec czerwca* 'szósty z kolei miesiąc roku, mensis Junius' (powszechne w dial., np. Dejna AGK m. 105, Lorentz PW, Kucala PSM, Górniewicz Malbork, Olesch Sankt Annaberg) od XV w. (stpol. w formie *czyrwiec*);

strus. *чєрвьцьць* (zapisane w formie *чєрвьцьчччч*) 'nazwa miesiąca lipca' z r. 1307 (Srezn. ze znakiem ? przy znaczeniu), ukr. przestarz. *чєрвєцьчччч -вця* 'szósty miesiąc roku, mensis Junius' (URS), dial. *чєрєцьчччч* (o uproszczeniu grupy spółgłoskowej p. *čřvьььь*) 'ts.' (Verchratskyj, Hovir Batjukiv, 1912, 301), brus. dial. *чєрвєцчччч -вцячччч* 'stara nazwa szóstego miesiąca roku' (Nosovič). ~

Por. bułg. dial. *чрвєнік* 'szósty lub siódmy miesiąc roku' (Gerov).

To samo co *čřvьсь* 1. (zob.). Miesiąc nazwany więc od ukazywania się w tym czasie różnego robactwa, zwłaszcza od zbioru owadu dostarczającego barwnik czerwony. Por. lit. *kirmelių* mēnuo 'szósty miesiąc, mensis Junius', dosłownie 'miesiąc robaków': *kirmelė* 'robak, larwa owadów', *mėnuo* 'miesiąc'.

Miklosich SM 7—8, Moszyński KLS² I 381—2, II 2, 111—2. — Hołyńska-Baranowa UNM 47—50, 101—2 dopatruje się niepotrzebnie derywacji dezintegralnej od *čřvьнз*. K. P.

čřvьсь 1. *čřvьja* dial. pld. 'robak, vermis', dem. *čřvikъ čřvika*

čřvьсь: ~ cs. (w różnych redakcjach) *чрвєнн* 'robak' (Miklosich LP), bułg. *чєрвєй* 'ts.' (BTR), dial. też *чєрвєи, чрївєи, чїрвєи* 'ts.' (Gerov, Stojkov Banat). ~

Por. też głuż. *čėřwjo -wjeća* 'robak, czerw; robaczek' (Pfuhl), maced. dial. *čėrv'g* pl. *čėrv'gnta* 'robak' (Małecki SW).

čřvikъ: ~ pol. *czerwik -ka* dem. od *czerw*, stpol. *czyrwik* 'robaczek' (SP XVI IBL), dłuż. *cerwik -ka* 'mały robak', też dial. 'robak drzewny' (Fasske Vetschau), głuż. *čėřwik -ka* 'robaczek' (Pfuhl), dial. *čėrwik* 'robak toczący owoce np. jabłko': *čėrbik* 'robak' (Michalk Neustadt), czes. *čėrvík -ka* 'robaczek', stczes. też *črvík* 'ts.', sła. *čėrvík -ka* 'mały robak', też dial. (Kálal);

bułg. dial. *чрєук* 'robak' (Umlenski Kjustendil). ~

Por. także stpol. NO *Czyrwic : Czerwic* od XIV w., sła. *črvič črviča* dem. od *črv* 'robak, czerw.'

O suf. *-ьсь, -кз* zob. I 83—4, 89.

Por. *čėrvьсь : čėrvikъ*. K. P.

čřvьсь 2. zob. *čřvь*

čřvьнз *čřvьна čřvьно* 'związany z czerwem', 'czerwony'

~ pol. wyjątkowe *czerwny* adi. od *czerw* (SW bez dokumentacji), czes. jako subst. *červen -vna* 'miesiąc czerwiec', stczes. *črven -vna* 'szósty lub siódmy miesiąc', z XIV w. *črvna* f. 'rubrica' (Gebauer Sl.);

sch. dawne wyjątkowe z XVII w. (Belostenec) *črvni* beteg 'choroba jelit wywołana przez robaki, glisty', wyjątkowo z XVIII w. *črvni* 'vermiculosus' (u Kavanjina: *Črvno* njedro da je čisto, RJAZ), cs. *чрвєннз* 'ruber': *чрвєнн море* (Miklosich LP). ~

Por. stczes. *črvnec -vencě* 'czerwiec, Junius' od r. 1300, 'lipiec, Julius' XIV—XV w. (Gebauer l. c.), bułg. dial. *чрвєнєм се* 'czerwienić się' (BDial. II 111).

Na ogólnosłowiański zasięg wskazują derywaty, zob. *čřvьн'ь*.

Od *čřvь*, z suf. *-нз*. K. P.

čřvьн'ь *čřvьн'a* dial. pfn. 'okres roku odpowiadający dzisiejszemu szóstemu, rzadziej siódmemu miesiącowi'

~ pol. dial. śląskie *čyrvůň -vňa* 'czerwiec', zwłaszcza w zwrocie *na čyrvňa* 'w czerwcu' (Nitsch DPS), czes. *červen -vna* 'czerwiec' (: *červenec -nce* 'lipiec'), stczes. *črven -vna* 'ts.' (od r. 1300 też *črvnec -vencě* 'czerwiec' lub 'lipiec' już w XIV w., wyjątkowo w XIV w. także na oznaczenie jakiejś rośliny), 'nazwa siódmego miesiąca, lipiec' od r. 1300, też *dvój červen* z XV w. 'szósty lub siódmy miesiąc roku' (Gebauer Sl.), dial. laskie *č'erveň -vňa : červeňec -nca* (Lamprecht Opava);

ros. dawne *чєрвєнєм* m. 'szósty miesiąc roku, okres zbierania czerwca na

terenach zachodnich' (Dal), ukr. *чёрвень -вня* 'czerwiec', brus. *чэрвень -ня* 'ts.' (też dial. np. Bjałkevič Mohylew). ~

Postać *čr̥v̥n'ь* spotyka się także w innych językach słow., ale w znaczeniu odmiennym (substancywizowany przymiotnik *čr̥v̥n'ь*): pol. dial. *cyrvěj -vňa* 'człowiek czerwony na twarzy', 'kier w kartach' (Nitsch WP IV 129), czes. u Jungmanna *červen -vna* 'oprząd jedwabnika', sch. wyjątkowe z XIX w. *črvanj črvnja* 'rodzaj czarniawej lub czerwonej ziemi', jako NM i NG *Črvanj Črvnja* (RJAZ), ros. cerk. u Dala *чёрвень* 'przędza albo tkanina ufarbowana koszenilą, czerwcem', ukr. dial. *чёрвень -вня* 'owad czerwiec, Coccus cacti' (Hrinčenko).

Od *čr̥v̥n'ь* z suf. *-jь* (o budowie zob. I 80), por. synonimiczne stczes. *črvnec* (< *čr̥v̥n'ь* + suf. *-ьць*) i *črv'ьць*.

Miklosich SM 7, Šaur SB A 20, 1972, 70—6.

F. S.

čr̥v'akъ čr̥v'aka : čr̥va ъ čr̥vaka 'robak'

čr̥v'akъ: ~ pol. dial. *cerwiacek* 'robaczek' (Karłowicz SGP: Tykocin), ślą. *červiak -ka* 'robak; robaczek' (też dial., SSJ, Kálal);

cs. *урьвникъ* 'szarańcza, locusta' (Miklosich LP), bułg. dial. *чёрвяк, чёрвек, чр̥в̆вяк, чр̆в̆ак, чр̆в̆'ак, чр̆в̆'ак* 'robak' (powszechnie w dial., np. BTR, Gerov, BDial. I 271, II 110, III 189, 232, IV 150), *чёрвек* 'wągier' (BDial. II 300), дъждовен *чёрвяк* 'dżdżownica' (Gerov), maced. dial. *чрвек* 'świerszcz, Gryllus campestris' (RMJ);

strus. *урьвникъ*: *урьвникъ* 'szarańcza' (Srezn.), ros. *чёрвяк чёрвякá* 'robak' (SSRJ, też dial., Dal), ukr. *чёрв'як чёрв'якá* 'ts.', brus. *чарвяк чарвякá* 'ts.' (też dial., Bjałkevič Mohylew), poleskie *чэрв'ак* 'larwa pszczoły' (Leks. Poleszja 364). ~

čr̥v'akъ: ~ bułg. dial. *чёрвек* 'robak' (BDial. III 189: Ichtiman);

ros. dial. *чёрв'ак чёрв'акá* 'robak' (Mirtov Don., Słownik Rjazan.), ukr. dial. *чёрв'ак чёрв'акá* 'ts.', 'dżdżownica' (Hrinčenko, KDA m. 23). ~

Por. ślą. *červač, črvač, črvoč* coll. 'drobne robactwo' (SSJ), dial. *červač, črväč* też 'larwy pszczoły' (SSJ, Kálal), collectivum od *čr̥v'akъ*, z suf. *-ь*.

Derywat od *čr̥v'ь*, o suf. *-akъ*: *-'akъ* zob. I 89.

W. S.

čr̥v'enatъ zob. **čr̥v'enatъ**

čr̥v'eněti čr̥v'enějo 'stawać się czerwonym, rubescere', 'odróżniać się od tła czerwonym kolorem, rubere'

~ pol. *czerwieniec czerwienieje* 'stawać się czerwonym, nabierać czerwonego koloru, czerwienić się' od XVI w. 'odróżniać się od tła czerwonym kolorem', dial. kasz. *čėrvjeńec -ńeją* (Ramułt), dłuż. *ceribeńes -ńeju* 'stawać się czerwonym' (wg Muki w simplex rzadko; z pref. np. *hobceribeńes, hoceribeńes, huceribeńes, sceribeńes*), głuź. *červjenječ červjenjeje* 'stawać się czerwonym, czerwienić się', czes. rzadkie *červeněti* 3 pl. *červenějí* 'ts.', stczes. *črvněti -ěju -ieš* XV w. 'ts.' (Gebauer Sl.), ślą. *červeniet' -ie* (dawne i *-eje*) *-ejú* 'stawać się czerwonym, nabywać, otrzymywać czerwony kolor' (np. lica, listy, čerešne *červenejú*), *červeniet' sa* 'rumienić się, o człowieku', 'być czerwonym', też dial. *červeńec se -ńeje se* (Buffa Dlhá Lúka);

śle. dial. kajkaw. *črljeněti -nim* 'stawać się czerwonym' (Pleteršnik), sch. *črvěnjeti črvěnim* 'stawać się czerwonym, rubescere' od XIX w. (też RMat.), *črvěnjeti se* 'wyróżniać się barwą czerwoną, być, stawać się czerwonym' (też ludowe), *črljenjēti -dnim* 'być, stawać się czerwonym' (RMat.; w RJAZ tylko

z Mikalji XVII w.), *črljènjeti se* 'wyróżniać się czerwonym kolorem, rubere' (wg RJAZ od XVI w., ale materiał tu podany należy częściowo do formacji na *-iti*), cs. *urъvlenъti sь -nъz sь* 'rubere' (Miklosich LP), bułg. *червенѣя -нѣеш* aor. *червенѣх* 'stawać się czerwonym', 'rzucać się w oczy czerwonym kolorem', *червенѣя се* 'rzucać się w oczy czerwonym kolorem', maced. *чрвенеє (се)* 'wyróżniać się, rzucać się w oczy czerwoną barwą';

ros. *чрвленѣть* 'stawać się czerwonym, purpurowieć' (Dal), ukr. dial. zakarpackie *чрвеніти -нію -нієш* 'stawać się czerwonym' (Hrinčenko), brus. dial. *чрвенѣць* 'stawać się czerwonym' (Nosovič). ~

Z pol.: ukr. *чрвоніти -ію* 'czerwienić, rumienić się', brus. *чрванѣць -нѣю -нѣєш* 'stawać się czerwonym', 'pokrywać się rumieńcem', przen. 'wstydzic się' (BRS, Nosovič).

Derywat od *čřv'ень*. O budowie zob. I 47.

T. Sz.

čřv'enica zob. **čřvenica**

čřv'eniti čřv'en'o 'czynić czerwonym, nadawać czemu czerwoną barwę, malować na czerwono, rubefacere', **čřv'eniti se** 'stawać się czerwonym, rumienić się, rubere'

~ pol. *czerwienić czerwienię* 'nadawać czemu barwę czerwoną, malować na czerwono, czynić czerwonym, rumienić' (też dial. np. kasz. *čěrveńic 'ts.*, Lorentz PW) od XVI w. (SP XVI IBL), *czerwienić się* 'stawać się czerwonym, nabierać czerwonego koloru, czerwieniec' od XV w. (stpol. XV w. *czyrwienić się* 'rubescere, rutilare'), dial. kasz. *čerwienic są* też 'rumienić się' (Sychta SK), dłuż. *ceribenis -im* 'czynić czerwonym, malować na czerwono', *ceribenis se* 'nabierać czerwonego koloru', 'rumienić się', głuź. *čerwjenic -ni* 'czynić czerwonym', *čerwjenic so* 'stawać się czerwonym, czerwieniec', czes. *červeniti* 3 sg. *červení* 'barwić na czerwono', *červeniti se* 'stawać się czerwonym, rumienić się';

sch. *crvènitì -im* 'czynić coś czerwonym, nadawać czemuś czerwoną barwę, kolor, rubefacere' (RMat., Vuk) od XVII w., *crvènitì se* passivum od XV w., także 'rumienić się ze wstydu' (RMat., Vuk), *črljènitì -nim* 'czynić czerwonym' (też u Vuka) od XVII w., *črljènitì se* 'stawać się czerwonym, rumienić się' od XVI w. (RJAZ, RMat.), maced. *чрвени* 'malować na czerwono', *чрвени се* 'wyróżniać się czerwoną barwą, czerwieniec';

ros. *чрвлѣнитъ* 'barwić czerwoną farbą' (tylko u Dala). ~

Z uproszczeniem grupy spółgłoskowej: pol. dial. kasz. *čěrveńic* 'czynić czerwonym' (Lorentz PW).

Z pol.: ukr. *чрвоніти -ню -нієш* 'barwić, malować na czerwono', brus. *чрваніць* 'czynić czerwonym, malować na czerwono', pot. 'brudzić na czerwono'.

Denominativum od *čřvenъ, čřv'ень*.

T. Sz. — F. S.

čřv'еньъ zob. **čřvenъ**

čřv'еньъка zob. **čřvenъка**

čřv'ень f. 'czerwony kolor; szkarłat; czerwony barwnik, czerwona farba, color coccineus, rubor'

~ pol. *czerwień* f. 'czerwony kolor, szkarłat, purpura', 'czerwony barwnik, czerwona farba, szminka', 'czerwona tkanina, przędza, nici, ubranie' od XVI w. (w XVI w. 'farba czerwonego koloru', 'tkanina, szata czerwonego koloru'), 'rodzaj koloru w kartach, kier' od XVIII w. (też dial. np. kasz.

čěřvěň -ěne f. 'ts.', Lorentz PW), dłuż. *cerwień -ni* f. 'czerwony kolor; czerwona farba', *na cerwień* 'czerwonawy' (Muka), głuż. *čerwjeń -nje* f. 'czerwony kolor', *na čerwjeń* 'czerwonawo', czes. *červeň -ně*, rzadko *-ni* f. 'czerwony kolor; czerwona farba', stczes. XIV w. *črvlen -ni* f. 'cynober' (Gebauer Sl.), sła. *červeň -ne* f. 'czerwona farba', 'czerwona barwa; rumieniec' (np. *červeň zalieva líce*);

sch. *čřvĕn -ni* f. 'czerwony kolor, rubor, rubedo' od XVIII w. (też u Vuka), 'febris, scarlatina, szkarlatyna' (u Vuka dial. z Zemunu, też Frančić), kao *crven* čir 'obrzęk, opuchlina, tumor' (Vuk), *čřljĕn* f. (tak też RMat., wg Frančića *čřljĕn -ni* f.) 'czerwony kolor, czerwień, rubedo' od XVIII w. (też ludowe i u Vuka), 'rumieniec wstydu' (RMat.), scs. *чръвєнь* f. 'czerwony kolor', cs. *чръвєнь* f. 'ts.' (Miklosich LP);

rus.-cs. *чръвєнь*, *чръвєнь*, *чєрвєнь* 'czerwony kolor' XI w., 'czerwona farba' XV w., *чръвлєнь*, *чръвлєнь*, *чєрвлєнь* 'czerwona farba', 'czerwona nić', 'czerwona tkanina', ros. u Dala *чєрвлєнь*, *чєрлєнь* f. 'jasnoczerwona żelazista glina, którą smaruje się płoty, dachy itp.', ukr. *чєрвєнь -вєнь* 'brązowo-czerwona farba; szkarłat' (dial. huculskie 'brązowo-czerwona barwiąca substancja do malowania naczyń glinianych', Hrinčenko), brus. *чѣрвань* f. 'czerwoność', 'rumieniec na twarzy', 'purpura, szkarłat (kolor)', dial. *чєрвєнь -ни* f. 'czerwony kolor w kartach' (Nosovič). ~

Abstractum od *čřv'eny*, *čřv'eny* z suf. -ь.

K. P. — T. Sz.

čřv'enyсь zob. **čřv'enyсь**

čřv'ь zob. **čřv'ь**

ču! 1. wykrzyknik nakazujący skupienie uwagi, zachowanie ciszy; partykuła wzmacniająca

~ stpol. (XV w.) *czu* partykuła wzmacniająca sąsiedni wyraz: 'właśnie, oczywiście'; spójnik wprowadzający równoważnik zdania o treści komentującej: 'to jest, mianowicie' (Słownik stpol.), dial. kasz. *čo! ču!* wykrzyknik nakazujący zachowanie ciszy: 'cyt!, cicho! sza!' (Ramułt, Sychta SK, Lorentz PW, Karłowicz SGP: kasz.-śli.);

scs. *чю!* partykuła zaświadczone w *нынє-чю! : нинн-чю!* 'teraz, właśnie' (Sadnik — Aitzetmüller HAT: Supr.);

strus. *чю!* partykuła zaświadczone w *нынн-чю!* od XI w. 'teraz, nunc' (Srezn.), ros. *чу!* wykrzyknik używany w celu zwrócenia czyjejs uwagi na zjawiska dźwiękowe: 'słyszysz?', w języku potocznym w funkcji partykuły wprowadzającej w znaczeniu 'mówią, słyszy się', 'czy wiesz ty, czy widzisz ty' (SSRJ), też dial. *чу!* wykrzyknik nakazujący skupienie uwagi, zachowanie ciszy (Opyt, Dal), okrzyk używany przez Kozaków do popędzania konia (ib.), partykuła używana w znaczeniu 'niby to, że niby to' (Opyt), dial. *дáсе-чу* 'niedawno' (SRNG): *дáсе* 'ts.', ukr. u Żel. *чу* = *чýєи* 'słyszysz?; słuchaj!', *чу-чу!* o nasłuchiwanii, podsłuchiwanii. ~

Pierwotnie 2 sg. aorystu od *čuti čuję* (zob.). Zob. jednak *ča* 1., 2.

Berneker SEW I 162, Vasmer REW III 349, Rozwadowski RS II 110.

W. S.

ču! 2. **čukъ!** **čuchъ!** interi. zawołania na zwierzęta, ptactwo domowe, zwłaszcza na świnie przy ich odpędzaniu lub wabieniu

~ pol. dial. kasz. *czu* *czu la la!* 'szczucie psami' (Karłowicz SGP: ptn.);

sch. *čūk-čūk!* 'okrzyk, którym wabi się kury', dial. *čūk!* 'okrzyk przy po-

pędzaniu osła' (Elezović Kos.-Met.), *čuki!* wabienie kota lub kury (RJAZ), dial. *čūki!* wabienie osła (Elezović ib.), *čūks!* popędzanie osła : *čūks!* zatrzymywanie osła (ib.), *čūš-čūš!* popędzanie osła (RJAZ) : *čūše!* 'ts.', bułg. *чуш!* popędzanie osła, maced. *чyкy!* zatrzymywanie osła;

ros. *чу, чyx-чyx!* wabienie świni, *чyx, чyx!* 'ts.' (Vasmer REW III 360), dial. *чyш-чyш* odpędzanie świni (Dal), też u Dala *чyк-чyк-чyк!* wabienie świni (wsch.-syberyjskie), ukr. dial. *чу!* odpędzanie świni (Hrinčenko, Leks. Bjul. VI 53), *чю!* *чюш!* odpędzanie świni (Hrinčenko), *чюкy, чюкy-на!* wabienie świni (ib.). ~

Por. 1. wtórne verba: sch. *čūkati čūkām* 'wabić kury okrzykiem *čūk-čūk!*', też *čukati* 'wołać *ču!* w celu przywabienia kur' (RJAZ z Della-Belli i Stulicia), *čūknuti čūknēm* 'wabiąc kury, wykrzyknąć *čuk!*' (Vuk), dial. *čūknut čūknem* 'popędzić osła okrzykiem *čuk!*' (Elezović l. c.), *čūškati čūškām* 'wołać *čuš!* przy popędzaniu osła' (RJAZ ze Stulicia), ros. *чyxать* 'wołać *чyx-чyx!* w celu przywabienia świni' (Dal), brus. u Nosoviča *чyxашь, чyxхуць* 'chrząkać (o świni)';

2. oparte na interi. nazwy odpowiednich zwierząt, ptaków: sło. dial. *čūka* 'kura' (Pleteršnik), sch. dial. *čūš* m. 'osioł' (RJAZ: Bačka), *čūša* 'ryj świni' (Vuk), *čūko* (Banija) : *čūkōv* (Brač) 'pies' (Skok ER I 363), ros. *чyкa* 'prosię, świnia', też *чyxа, чyкa* 'ts.' (Vasmer REW III 360), brus. *чyкa* 'świnia' (BRS).

Dźwkn. zawołania na zwierzęta. Odpowiedniki w innych jęz. ie.: lit. *čūk-čūk!* wabienie świni, *čūku!* 'ts.', *cu cu!* *čiu!*, *čiu čiu* wabienie świni (Fraenkel LEW 76), również wtórne verba: lit. *čūkšnōti* 'wabić świnie', *čūkēnti* 'ts.', łot. *čuk, čuk!* wabienie świni, *cu, cuk (cūk)!* 'ts.', *suk suk* wołanie na świnie; też nazwy zwierząt oparte na interi.: lit. *čūka* 'świnia', *čūkas* 'ts.', *čūke* : *čūké* 'ts.', łot. *cūka* 'ts.'. — Zob. *cu!* *cu-cu!*

Moszyński KLS² I 132—3, Kořínek Studie 214, Vasmer REW III 360, Fraenkel LEW 75—6, Skok ER I 363. W. S.

čuba zob. **čupъ**

čubatъ *čubata čubato* dial. pln. 'mający na głowie sterczące włosy, pióra, czub'

~ pol. *czubaty* 'mający czub, sterczące pióra lub grzebień na głowie, zwykle o ptakach' (od XVI w., też dial. np. Kucala PSM 75, Sychta SK), 'wypukły, wydatny, sterczący' (już w XV w. wyjątkowo 'elevatus'), 'ostro zakończony', 'napełniony po brzegi, z naddatkiem, z czubem' (także dial., Karłowicz SGP, Sychta SK, już w XVI w. adv. *czubato* 'powyżej brzegu miary, z naddatkiem, z czubem'), czes. dial. laskie *čubatý* 'spiczasty, stożkowaty' (Bartoš DSM, Lamprecht Opava), sła. dial. wsch. *čubati* 'rozczochrany' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. pot. *чубатый* 'mający czub, o człowieku, o ptaku' (też dial. pld., Dal), ukr. *чубатий* 'mający czub, o człowieku, o ptaku', u Žel. też 'krzaczysty, bufiasty, buschig, bauschig', brus. *чубаты* 'mający czub, o człowieku, o ptaku'. ~

Od *čubъ*, z suf. *-atъ*.

W. B.

čubrica, čubrika zob. **čębrica**

čubrъ zob. **čębrъ**

čubъ zob. **čupъ**

čučati *čučo* 'przysiadać na zgiętych kolanach, skuliwszy się, siedzieć w kucki, conquiniscere'

~ czes. *čučeti čučím* 'gapić się; kucać, siedzieć w kucki', u Jungmanna 'kryć się', dial. *čučet* też 'milszeć; czatować' (Bartoš DSM), sła. *čučat' čučím* 'milszeć, być cicho';

sła. dial. *čučati čučím* 'kucać, siedzieć w kucki', sch. od XVI w. *čučati čučím* 'ts.', bułg. *чуча -чучи* dziecinne 'siedzieć', *чуча* 'usiaść, cupnąć'. ~

Por. 1. pol. dial. kasz. *čuča* 'górna, sfałdowana część napełnionego worka po jego związaniu; włosy na głowie kobiety zwinięte w kok' (Sychta SK), sła. dial. *čuča* 'kwoka' (Pleteršnik), *čučka* 'kok' (SSKJ), sch. dial. tylko w zagadce *čuča* f. 'ta, która kuca, o kotce' (RJAZ), ros. dial. *чуча* (też *чючя*) 'strach na wróble; kukła; wypchane zwierzę, ptak' (Dal);

2. ros. *чучело* 'wypchane zwierzę, ptak; kukła, manekin; strach na wróble' (inaczej o wyrazie ros. Vasmer REW III 361), ukr. *чучело* 'maskara, maska' (Żel.), brus. *чучала* n. = ros. *чучело*;

3. ukr. dial. *чуча, чучєра* 'mały, brzydki człowiek; marna, zmarniała istota' (Żel.).

Sprowadza się do ie. *keu-k-* 'krzywić, zginać, skręcać', por. identyczne budową synonimiczne *kučati* < **kou-k-*.

Berneker SEW I 161, Sławski SE III 301.

W. B.

čudak *čudak* 'osoba lub rzecz niezwykła, dziwna, dziwaczna, dziwak'

~ pol. od XVII w. *čudak -ka* 'dziwak', 'coś dziwnego, osoba lub rzecz śmieszna, nadzwyczajnej postaci', 'dziwactwo', też dial. np. *čudák* 'dziwak' (Kucala PSM), *čudok* 'dziwak; coś dziwnego; dziwactwo' (Szymczak Domaniewek), kasz.-sł. *čėdak* 'dziwak' (Lorentz PW, Sychta SK), dawne u L. 'cudotwórca' (w tym znaczeniu kasz.-sł. *čėdowk -ka*, Lorentz PW), głuź. arch. *čwóđak -ka* 'potwór', czes. dial. *čudák* 'dziwak' (Bartoš DSM), sła. *čudák -ka* 'ts.' (też dial., Buffa Dlhá Lúka);

sła. *čudák -ka* 'dziwak', sch. *čūdāk čudáka* 'ts.', bułg. *чудák* 'ts.', maced. *чудак* 'ts.';

ros. *чудák чудакá* 'dziwak', ukr. *чудák чудакá* 'ts.' (Hrinčenko), brus. dial. *чудák -ка* 'ts.' (Bjaľkevič Mohylew).

Od *čudo*, o suf. *-akъ* zob. I 89.

W. B. — F. S.

čudesiti zob. **čuditi**

čudesъno zob. **čudesъnъ**

čudesъnъ *čudesъna čudesъno* : **čudъnъ** *čudъna čudъno* 'wywołujący zdziwienie, budzący podziw, dziwny, niezwykły, nadprzyrodzony; wspaniały, doskonały', adv. **čudesъno** : **čudъně, čudъno**

čudesъnъ: ~ pol. dial. *čudośny, čudosny* 'dziwny, cudacki' (Karłowicz SGP: Wlkp.), sła. *čudesný* 'dziwny, niezwykły, nadprzyrodzony' (też dial., Buffa Dlhá Lúka);

sła. książkowe *čuděsen* 'cudowny; dziwny, dziwaczny' (SSKJ), sch. od XIII w. *čuděsan* (w RMat. *čūdesan*) 'zadziwiający, niezwykły, wspaniały; nadprzyrodzony, cudowny', scs. Supr. *чудєсьнъ* 'cudowny, dziwny', bułg. *чудєсен* 'niezwykle piękny, cudowny, wspaniały; nadprzyrodzony' (też dial., Gerov, Stojkov Banat: *чудєсин -сна*), maced. *чудесен* 'niezwykle piękny, cudowny, wspaniały', arch. 'dziwny, niezwykły';

rus.-cs. *чудєсьнннн* 'zadziwiający, zdumiewający', ros. *чудєснннн* 'cudowny;

czarodziejski, bajeczny; cudny, wspaniały', dial. 'dziwny, niezwykły, dziwaczny' (Slovarь Rjazan.), ukr. *чудєсний* 'cudowny; czarodziejski, bajeczny, cudny, wspaniały'. ~

Adv. *čudesъno*: ~ sch. *čudesno* 'zadziwiająco, cudownie' (RMat.), dawne *čudēsno* 'cudownie, w sposób nadprzyrodzony' (RJAZ), bułg. *чудєсно* 'przepięknie, cudnie, cudownie, świetnie, doskonale', maced. *чудєсно* 'przepięknie, cudownie, świetnie, wspaniale; niezwykle, bardzo', ros. *чудєсно* 'cudownie, czarodziejsko, bajecznie, wspaniale, doskonale, świetnie', ukr. *чудєсно* 'ts.'. ~

čudъnъ: ~ pol. *cudny* 'niezwykle piękny, czarujący; nadzwyczajny, godny podziwu', stpol. od XV w. *czudny*: *cudny* (postać z *c*- utrwala się w XVI w.) 'piękny, doskonały, wyborny' (ze stpol.: stdłuż. u Jakubicy *cudny* 'przyzwoity, wstydlivy, skromny'), dial. *cudny* 'piękny, doskonały, wyborny, wzorowy' (Szymczak Domaniewek, kasz. *ciđni*, sli. *cěni* 'ładny, piękny', Lorentz l. c.), głuż. arch. *čwódnъ* (o *-wó-* p. *čudo*) 'dziwny, osobliwy, szczególny, dziwaczny; cudowny, zadziwiający', dziś *cuni* 'łagodny, delikatny, miękki' < *cudni p. Schuster-Šewc EW Probeheft 40 (także o rozwoju znaczenia), inaczej Trubačev Etim. 1971, 83—4: nawiązuje do strus. *оуѣннои* 'дурной', ros. *очень* 'bardzo' (mało prawdopodobne), stczes. *cudný*: *ciđný* 'zadziwiający, cudowny', sła. *čudný* 'dziwny, szczególny, niezwykły, dziwaczny, zagadkowy' (też dial., Buffa Dlhá Lúka);

słe. *čuden -dna* 'cudowny; niezwykły; brzydki, obrzydliwy', sch. *čūdan* od XIII w. 'wywołujący zdziwienie (np. nowością, rzadkością, niezwykłością), dziwny, niezwykły, osobliwy, zdumiewający', stsch. też 'cudowny, czyniący cuda; liczny, niezmierny', stsch. i dial. *čudno čudo* 'coś niesłychanego, wywołującego podziw, wielki cud', scs. *чудьнъ* 'cudowny', bułg. *чуден -дна -дно* 'dziwny, cudny, niezwykły, cudowny' (też u Gerova), maced. *чуден -дна -дно* 'wywołujący zdziwienie, dziwny; przepiękny, cudny, wspaniały; niezwykły', dial. 'zdziwiony, zdumiony' (RMJ);

strus. *чудьными* 'zadziwiający, zdumiewający; wspaniały; cudowny; czyniący cuda; czcigodny, szanowny, wielebny; nieosiągalny, wielki', ros. *чудный (чуден чудна чүдно)* 'cudowny; cudny, przepiękny; świetny, wspaniały', przestarz. 'zdumiewający, niezwykły', pot. *чудной (чудєн чудна чүдно)* 'dziwny, dziwaczny' (też dial., Opyt, Dal), ukr. *чудний* 'dziwny, dziwaczny, śmieszny'. ~

Adv. 1. *čudъně*: ~ pol. *cudnie* 'niezwykle, pięknie, zachwycająco, nadzwyczajnie', stpol. od XIV w. *czudnie*: *cudnie* 'pięknie; doskonale, wybornie; wytwornie, grzecznie', w XVI w. też 'dobrze, przyjemnie', dial. sli. *ciđně* 'pięknie, cudownie' (Lorentz PW), stdłuż. *cudnje* 'przyzwoicie, porządnie' XVI w., stczes. *ciđně* 'dziwnie, osobliwie' > 'starannie, baczenie, tajemnie, skrycie' (Gebauer Sl.), sła. *čudne* adv. do *čudný*; ~

2. *čudъno*: ~ pol. dial. *cudno* 'dziwnie' (Karlłowicz SGP), kasz. *ciđno*, sli. *cěno* 'pięknie, cudownie' (Lorentz PW), sła. *čudno* adv. do *čudný*, słe. *čūdnō* 'cudownie; niezwykle; bardzo', sch. *čūdnō* 'dziwnie, zadziwiająco', stsch. 'cudownie, mire, mirabiliter; doskonale, nadzwyczajnie, niezwykle', bułg. *чүдно* 'dziwnie, cudnie, niezwykle, cudownie', maced. *чүдно* 'ts.', strus. *чудьно* 'dziwnie', ros. *чүдно* 'dziwnie, dziwacznie', *чүдно* 'cudnie, przepięknie, świetnie, wspaniale, doskonale', ukr. *чүдно* 'dziwnie, śmiesznie'. ~

Por. ros. dial. *чүдый* 'dziwny, niepojęty; opętany, nawiedzony' (Opyt).

Derywat od *čudo čudese*. Postać pierwotna *čudesъnz* oparta na temacie na *-es-*, postać *čudъnz* wtórna związana z sekundarnym przejściem rzeczownika podstawowego do tematów na *-o-*. O nagłosowym *c-* p. *čudo*.

W. B. — F. S.

čuditi čud'q : wsch. **čudesiti čudešq** 'wywoływać zdziwienie, zdumienie swoją niezwykłością, nadprzyrodzonym charakterem, zadziwiać, zdumiewać', 'robić coś niezwykłego, postępować niezwykle, dziwnie, dziwaczyć, wydziwiać', dial. pñ. może też 'czarować, leczyć za pomocą czarów, zamawiania', **čuditi se** 'dziwić się, zdumiewać się'

čuditi : ~ pol. dial. *czudzić* 'durzyć, opętywać słowami' (Karłowicz SGP: Krakowskie);

sł. *čuditi* : *čúđiti -dim* 'zadziwiać, zdumiewać', sch. *čúđiti -dim* 'ts.' (RMat.), maced. *чуду* 'ts.';

strus. **чудити** 'wychwalać, wysławiać' (tylko partic. praes. pass. **чудимъ**), ros. pot. *чудить -дуть* 'dziwaczyć, wydziwiać, cudaczyć; wygłupiać się, błaznować, żartować', ukr. pot. *чудити -джы -дїи* 'cudaczyć, błaznować', dial. 'mit stiller Bewunderung da sitzen' (Žel.), *видчудити* 'wyleczyć, o znachorze' (Hrinčenko), brus. *чудзіць -джы чўдзіи* 'zadziwiać, dziwić' (Nosovič). ~

čuditi se : ~ czes. dial. moraw. *čudit' sa* 'dziwić się' (Bartoš DSM);

sł. *čúđiti se čúđim se* 'dziwić się, zdumiewać się', sch. *čúđiti se čúđim se* (stsch. *čúđu se*) od XIII w. 'ts.' (dawne w tym znaczeniu też *čuditi*), scs. **чудити сѧ -ждѧ сѧ** 'ts.', bułg. *чудя се -дуи се* 'ts.', 'rozważać, rozmyślać, głowić się' (też dial., Gerov, Stojkov Banat: *чуда се*), maced. *чуду се* 'dziwić się, zdumiewać się; podziwiać; zastanawiać się, głowić się', dial. *sa čúd'a* 'myśleć, zastanawiać się' (Małecki SW);

strus. **чудитисѧ** 'być podziwianym, wysławianym; dziwić się, zachwycać się', ros. *чудиться -дуться* 'przywidywać się, wydawać się, zdawać się, wydawać się, roić się, zwidywać się' (też dial., np. pñ. у этого озера чудится 'zwoździ, pojawiają się zwidy', Dal), przestarz. *чудиться -дуться* 'dziwić się, zdumiewać się', ukr. przestarz. *чудитисѧ -джусѧ -дїусѧ* 'ts.', brus. *чудзіцца -джусѧ чўдзіусѧ* 'ts.'. ~

čudesiti : ~ ros. dial. *чудѣсѧ* 'dziwaczyć, wydziwiać, cudaczyć; wygłupiać się, błaznować, żartować' (Dal), brus. dial. *чудѣсѧ -иѧ -циѧ* 'dziwaczyć, wydziwiać, cudaczyć' (Nosovič). ~

Denominativum od *čudo čudese*, o budowie zob. I 57. W. B. — F. S.

čūdo čūdese 'zdziwienie, podziw' : 'coś zadziwiającego, niezwykłego, budzącego podziw; zjawisko nadprzyrodzone', dial. pñ. 'mnóstwo, wiele'

~ pol. *cudo -da* 'rzecz, osoba, zjawisko niepospolicie piękne, nadzwyczajne; rzecz dziwna, dziwaczna, straszycło, dziwolak', stpol. od XIV w. *cudo, czudo* 'zjawisko niezwykłe, nadprzyrodzone, miraculum, prodigium; monstrum', dial. *cuda* pl. 'dziwy, fantazje' (c- prawie wyłączne już w XVI w. objaśnia się zwykle mazurzeniem, zastanawia jednak chronologia i zasięg geograficzny: też w dial. niemazurzących, zob. niżej przy objaśnieniu), głuź. arch. *čwódo -da* (z ekspresywną dyftongizacją, por. Berneker SEW I 161, Vasmer REW III 351) 'dziw, cud, cudo, cudotwór, dziwo', czes. dial. moraw. *cuda* pl. 'dziwy, nieszczęścia' (np. o słocie, zamieci, p. Bartoš DSM 40), sła. *čudo -da* 'cud, zjawisko niezwykłe, coś szczególnego; straszycło; dziwak',

dial. toto na *čudo* šumne 'bardzo piękne', do *čuda* 'bardzo dużo' (Buffa Dlhá Lúka);

sł. *čúdo -desa* (dziś zwykle gen. *čuda*) 'cud, zjawisko niezwykle, coś niezwykłego, dziw', książkowe 'zdziwienie', jako adv. 'mnóstwo; bardzo, w wysokim stopniu' (też dial. np. prekm.), sch. od XIII w. *čúdo -da* (w stsch. rzadko też *čudese*) pl. *čuděsa : čüda* 'zjawisko lub rzecz zadziwiająca, niezwykła, wszystko co jest niezwykle, szczególne, zadziwiające: miraculum, prodigium; dziw, cudo, okropność, monstrum', dawne i dial. pld.-zach. 'bieda, nieszczęście', jako adv. 'wiele, mnóstwo', scs. *чудѡ -десе* 'zjawisko nadzwyczajne, miraculum' (w cs. gen. też *чудѡ*), bułg. *чýдо* pl. *чýдєцá* (u Gerova też *чýда*) 'ts.', 'zjawisko niepospolicie piękne', 'mnóstwo', maced. *чýдо* 'zjawisko nadzwyczajne, miraculum; coś niezwykłego, zadziwiającego', jako adv. 'wiele, mnóstwo', dial. *čúdu čúdu* (pl. *čúdanta*): nieodm. *čúdu* 'cud, miraculum' (Małeckí SW);

strus. *чудѡ* pl. *чудєца* (rzadziej *чудѡ*) 'zjawisko niezwykle, nadprzyrodzone, miraculum', 'zdziwienie', ros. *чýдо -да* pl. *чýдєцá : чýда* 'zjawisko nadprzyrodzone, cud, miraculum', 'coś niezwykłego, zadziwiającego', 'dziwo, potwór, monstrum', ukr. *чýдо -да* pl. *чýдєцá* 'zjawisko nadprzyrodzone, miraculum; rzecz niezwykła, dziw', 'coś niezwykłego, zadziwiającego', brus. dial. *чýдо -да* (pl. *чýду : чýдєцу* p. niżej) 'dziwo, niezwykle zjawisko', w pl. 'dziwactwa, cudactwa, kaprysy' (Nosovič), *чýда* n. 'чýдо' (Šaterník Červ.). ~

Na gruncie poszczególnych języków słow. pojawiają się też sekundarne postaci:

1. sła. *čudeso*, zwykle pl. *čudesá* 'coś niezwykłego, dziwo, dziw', sch. dawne XVII—XVIII w. *čuděso* 'cud, miraculum', dial. *čuděso* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.), czakaw. (Istria) *čüdeso* 'łajdak, szelma' (Skok ER I 339—40);

2. sł. dawne *čúdes* m. = *čúdo* (Pleteršnik);

3. pol. od XVI w. *cud -du* 'miraculum', dial. *cud -du : -da* (ale pl. *cuda*) 'ts.', sła. dial. *čud -du* 'dziw, cud', zwykle w połączeniu *nie čud* 'nie dziw, nie dziwota', sł. *čud čüda* 'zdziwienie', ukr. dial. *чýд -да* 'miraculum' (Hrinčenko), brus. *чýд -ды* 'ts.', dial. *чýд -ды* 'ts.' (Nosovič);

4. sł. *čüda* f. 'wiele, mnóstwo', sch. ludowe od końca XVIII w. *čüda* f. 'zdziwienie, miratio; miraculum' (RJAZ).

Derywat od *čuti*, o budowie zob. I 62—3. Kontynuuje ie. *kēu-dos, por. bliskie budowę gr. *κῦδος -εος* 'sława, cześć' (*kūdos). Pojawiające się w słow. zaburzenia nagłosu (cs. *шчудѡ*, zapewne i formy pln.słow. z nagłosowym *c-*) być może związane z obocznym nagłosowym *sk-* (ie. *keu : skeu-* p. *čuti*) p. Schmidt KSchB VI 134—5, Brückner KZ XLIII 317. Rozwój znaczenia jak w gr. *θαῦμα* 'cudo, dziwo' : *θεάομαι* 'patrzę, podziwiam', por. też *divo : divz*.

Bezzenberger BB XXVII 145, Berneker SEW I 161, Sławski SE I 109, Vasmer REW III 351—2, Pokorny IEW 587, Skok ER I 339—40.

W. B. — F. S.

čudovati čuduju 'robić coś niezwykłego, postępować niezwykle, dziwnie, dziwaczy, wydziwiać', dziwić, zadziwiać', zwykle **čudovati se** 'dziwić się, zdumiewać się'

~ pol. dawne (u L. z XVIII w.) *cudować -uję* 'grymasić, kaprysić, dziwić się, postępować dziwacznie; wydziwiać' (dziś dial. 'dokazywać, figlować; wydziwiać; wyrzucać komu, wymyślać, lżyć', Karłowicz SGP, Tomaszew-

ski GŁ 112, Zaręba Siołkowice 27), dawne (L. od XVII w.) *čudować się* 'dziwić się, dziwować się' (też dial., Karłowicz SGP, Kucala PSM 236), dial. także 'zachwycać się, chwalić się; dokazywać, hałasować' (Karłowicz SGP), kasz. *čėdovac čėdėje* 'usilnie się starać, robić wszystko, co tylko możliwe; panoszyć się', *čėdovac są* 'podziwiać' (Sychta SK), czes. dial. moraw. *čudovat'* 'strofować, czynić wyrzuty', *čudovat' sa* 'dziwić się', wałaskie, laskie 'klócić się' (Bartoš DSM), śl. *čudovat' sa* (dial. *čudovat' sa*) 'dziwić się', dial. wsch. też 'przypatrywać się czemuś niezwykłemu, gapić się' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

śl. *čúđovati se -ujem* : *-ovam se* 'dziwić się, zadziwiać się' (też dial. np. wsch. Styria, Pleteršnik), stsch. XVI w. czakaw. *čúđovati se* 'dziwić się, mirari' (RJAZ);

ukr. pot. *чудувати -дýю -дýси* 'dziwić, zadziwiać', *чудувати з кого, чого* 'dziwić się' (też dial., Hrinčenko; w tym znaczeniu także *чудуватися*, u Żel. *чудоватися*), brus. dial. *чудасáцца* z karo 'dziwić się'. ~

Denominativum od *čudo*, o budowie zob. I 48.

Por. *čúđiti (se)*.

W. B. — F. S.

čudovišče pld.-wsch. 'istota niezwykła, zadziwiająca, dziwo, potwór, poczwara, monstrum'

~ sch. (nowe, u Stulicia) *čudđvište* 'dziwo, potwór, monstrum', bułg. *чудовище* 'potwór, monstrum' (też u Gerova), maced. *чудовиште* 'ts.';

ros. *чудовище* (dial. *чудовище*, Dal) 'potwór, monstrum', ukr. u Żel. *чудовище* 'potwór, poczwara, monstrum'. ~

Por. 1. ros. przestarz. i pot. *чудище* 'potwór', ukr. *чудище* 'potwór, poczwara';

2. ukr. *чудовисько* : *чудисько* 'potwór, poczwara'.

Od *čudo*, o suf. *-ov-išče* zob. I 96.

W. B. — F. S.

čudьně, čudьно zob. **čudesьně**

čudьнъ zob. **čudesьнъ**

čuchati *čuchajr* 'rozpoznawać coś czuciem, przede wszystkim węchem, wąchać, węszyć', dial. zach. może także 'wonieć, wydawać woń, zapach, zwykle przykry'

~ pol. dial. śląskie *čuchać* 'wydawać dobrą lub złą woń' (Olesch Sankt Annaberg: iter. do *čuchnińć*, dokumentacja tylko na *-nqé!*), głuź. *čuchać -cha* (: *čuchotać*) 'węszyc, wietrzyć (węchem), wąchać' (Pfuhl, Zeman), czes. *čichati -chám* (lud. *čuchat*) 'wąchać, węszyć', dial. *čuchat -ám* 'śmierdzieć' (Přír. slov., Horečka Frenštát; Malina Mistrice też 'przeczuwać, domyślać się'), śl. *čuchat' -chá* 'wąchać, węszyć' (*čuchat' vůňu*; *čuchat' kvetiny*; *čuchali zápach pálených vlasov*), 'obwąchiwać, o psie' (SSJ);

śl. dial. *čúhati čúham* 'węszyc, wietrzyć' (doleńskie), 'przeczuwać, mieć przecucie', tu może i dial. *čúhati -ham* 'dać, dmuchać, chuchać' (le mało *čuhaj*, bo takoj hladno), *čuhati se* v prste (Pleteršnik; SSKJ nie notuje);

ros. dial. trans. i intrans. *чухать чухаю* 'rozpoznawać czuciem (powonieniem, smakiem), czuć, odczuwać' (SSRJ, Melnyčenko Jaroslavl; wg Dala pld. i zach. 'czuć, rozpoznawać smakiem lub węchem', np. Он *чухал*, да не *расчухал*, какое вино. *Почухай, расчухай*, чем пахнет, wologodzkie), dial. archang. *чухаться* с кем 'być z kimś zaznajomionym' (Vasmer REW III 350 z Podvysockiego; co do znaczenia por. pol. potoczne *zwąchać się* z kimś 'zawrzeć

bliższą znajomość'), dial. także *чухать -аю* 'czuć', 'słyszeć' (np. Ребяшки вот какі, а чухаюм, когда вор идёт, SRSO). ~

W kilku językach słow. zaświadczone perf. *čuchnŋti*: głuź. *čuchnyč čuchnje* 'zwęszyć, zwietrzyć, zwąchać' (Pfuhl, Zeman), czes. *čichnouti*, ludowe *čuchnout* 'powąchać' (*Čichni si, jak to seno voní*; też dial., np. Gregor Slav.-buč.), śła. *čuchnút* (si) *-ne* 'powąchać', 'obwąchać, o psie' (SSJ);

sch. *čúhnuti čúhnēm* (por. Skok ER I 344) 'powiać, zawiąć, o wietrze' (Frančić).

Por. 1. adi.: pol. dawne i wyjątkowe z XVIII w. *cuchny* 'cuchnący, cuch wydający, śmierdzący' (L. z Trotza), w XVI w. także w derywacie w 1 sg. *cuchnieję* (u Calepina 'sordesco — poczynam śmierdzieć, *czuchnieję*) 'wydawać odrażającą woń, śmierdzieć' (SP XVI IBL), dial. *cuchnić* (= *cuchnieć*) 'śmierdzieć' (z Krakowskiego), *cuchniał* 'ts.' (ib.);

2. dłuź. *cuchliš, cušliš* 'węszyć, obwąchiwać' od XVII w. (Muka), sch. dawne i wyjątkowe z XVI w. *čuhŋati -tam*: horugva *čuhŋaše* 'powiewała' (RJAZ).

Ekspresywne intensivum do *čuti*, o czasownikach na *-čati* zob. I 50—1. Pierwotne *-s-* widoczne w najbliższych odpowiednikach ie.: gr. ἀκούω 'słyszę, słucham, przysłuchuję się; pojmuję' (*ἀ-κούσ-ιω), goc. *hausjan* 'słyszeć'.

Berneker IF X 151—2, Machek LP IV 131, SB IV, 1955/3, 29—30, ES² 102, Vasmer REW III 360, Feist VWGS 251—2, Pokorny IEW 587—8, Chantraine DEG I 50—1. K. P. — T. Sz.

čuchnŋti čuchnŋ 'wydawać nieprzyjemny zapach, śmierdzieć'

~ pol. *cuchnąć* (*c-* z mazurzenia, zob. *čuchz*) *cuchnie* 'wydawać przykrą, odrażającą woń, śmierdzieć', może już w XV w. z Rozmyślania przem. 1 raz w zapisie *wyczuchnac* (zam. *wyczuchnąć*?) 'falernum despumare (extinguí)', częste w XVI w. *cuchnąć*: *czuchnąć* 'wydawać odrażającą woń, śmierdzieć' (dziś dial. z terenów mazurzących *cuchnąć* 'śmierdzieć', np. Derki koniem *cuchły*, Karłowicz SGP), dial. śląskie *čuchnŋńé* 'dobrze lub źle pachnieć' (bez lato mięso barzo prantko *čuchŋe*, Olesch Sankt Annaberg), por. i w formie partic. praes. np. z XVI w. *czuchnący, czuchniący* 'wydający odrażającą woń, śmierdzący' (u Kn. XVII w. tylko *cuchnący*), czes. dial. *čuchnút -chnu* 'śmierdzieć' (Maso *čuchne*, Bartoš DSM, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.);

śle. dial. (np. rezjańskie) *čúhniti čúhnēm* 'wydawać z siebie niemiłą woń, np. woń zgnilizny, śmierdzieć' (meso *čuhne*), także *čŋhniti čŋhnēm*, np. mrlić że *čohne* (Pleteršnik, SSKJ nie notuje), sch. *čúhnuti čúhnēm* (wg Skoka ER I 344 tu należące) 'wiać, dmuchać' (RMat. imperf. wzięte ze słownika Benešicia, bez dokumentacji), wg RJAZ z XV w. godě větar *kjuhne* 'flare' (także w XIX w., ale w innym, niejasnym znaczeniu);

ros. dial. twerskie *чухнымь* 'stawać się stęchłym, zatęchłym' (tylko Opyt Dop., stąd u Dala), ukr. dial. *чухному* 'wydawać nieprzyjemny zapach' (Żel.). ~

Inchoativum do *čuchati*, w tym samym znaczeniu 'wydawać nieprzyjemny zapach, śmierdzieć' też podstawowe *čuti*. T. Sz. — F. Š.

čuchъ 1. čucha 'czucie, węch, zmysł powonienia', 'woń, zapach, zwykle przykry, smród'

~ pol. *cuch* *cuchu* (prawdopodobnie postać z mazurzeniem, zob. Sławski JP XXXVI 282, SE I 108, inaczej Rozwadowski GJP 185, por. też GHJP

145) rzadkie 'odrażający, przykry zapach, odór, smród' znaczenie od XVI w. (ale w XVI w. tylko 1 raz z Siennika i w postaci *czuch*), dial. śląskie *cuχ* (MAGP XII m. 557 cz. II s. 26—7 na mapie 'dym'), wyjątkowe w języku literackim (z Żeromskiego) 'powonienie, węch psa' od XVII w. (w XVII w. *cuch* i *czuch*, L.), w tym znaczeniu dziś dial. śląskie *czuch -cha* 'węch psa' (Pluta Dzierżysławice), także *čuχ* 'węch, czucie' (Karłowicz SGP z Cieszyńskiego, Nitsch DPŚ), por. także dial. *czuch* 'zapach' (Karłowicz l. c.: ustnie z Jaworza), co do znaczeń 'odrażający zapach; zapach': 'węch' por. *czujny* 'baczny; wyczulony; wrażliwy': dial. *czujny* 'cuchnący' (Gruchmanowa Kramaska), dłuż. *cuch -cha* 'węch, powonienie (u psów myśliwskich)', głuź. *čuch -cha* 'węch, powonienie', czes. *čich -chu*, lud. *čuch* (np. Přír. slov., Lamprecht Opava) 'zmysł powonienia, węch' (stczes. od XIV w. *čich* 'zmysł', np. z Husa: pět tělestných *čychow*, jako NO z XIV w. *Czuch*, Gebauer Sl., Novák SlHus, także dziś przen. 'zmysł'), 'woń, zapach', dial. *čuch -chu* też 'smród' (Gregor Slav-buč.), sła. *čuch -chu* 'zmysł powonienia, węch' (SSJ); sła. dial. *čuh* m. 'woń, zapach', rezjańskie 'smród, woń zgnilizny', sch. *čûh* *čûha* (z wtórną zmianą *č > é*, zob. Skok ER I 344) 'spiritus, flatus, technienie, powiew' (np. u Vuka: nema vjetra ni *čûha*) od XVI w. (dial. także w postaciach *čuv*, z Dalmacji *čûv*; postać *čuh* dziś dial. i poświadczona także wyjątkowo w XVI—XVII w. *čuh* m. 'spiritus, halitus, aura', RJAZ);

ukr. dial. *чух* m. 'zapach zgnilizny; wyziew; smród' (Żel.). ~

Por. ros. dial. syberyjskie *чýха* 'nos, pysk zwierzęcia, ryj świni' (Dal).

Nomen actionis (< nomen acti) od *čuchati*.

Machek SB IV, 1955, A 3, s. 30, Skok ER I 344.

K. P.

čuchъ! 2. zob. **ču!**

čujъnъ *čujъna čujъno* : **čuvъnъ** *čuvъna čuvъno* 'czuwający, odczuwający, wrażliwy, doznający wrażeń zmysłowych': 'dający się odczuć, wyczuwalny, odczuwalny'

čujъnъ: ~ pol. od XV w. *czujny* 'zwracający na wszystko baczną uwagę, czuwający, baczny, uważny, ostrożny; łatwo coś wyczuwający, wyczulony, wrażliwy', stpol. od XV w. też 'czuwający, nie śpiący', w XVI w. także 'dający się odczuć, wyczuwalny, odczuwalny' (dial. 'cuchnący', Karłowicz SGP, Gruchmanowa Kramaska), dial. 'mający dobry węch i słuch, dobrze czuwający, o psie' (np. Kucala PSM 75, Górniewicz Malbork), kasz. *čujni* 'łatwo się budzący' (Sychta SK), sli. *čejni* 'dobrze czuwający, o psie' (Lorentz PW), głuź. *čujny* 'dotyczący wrażeń zmysłowych, węchu, smaku' (Pfuhl), czes. dial. moraw. *čujný* 'dający się odczuć, delikatny, wrażliwy', horniackie 'cuchnący' (Bartoš DSM), sła. *čujný* 'wrażliwy na bodźce fizyczne, zwłaszcza na wrażenia słuchowe; słyszalny, dosłyszalny, głośny; wrażliwy, czuły'; sła. dawne *čújen* 'dobrze czuwający, np. o psie; czuły, o słuchu' (SSKJ), sch. *čûjan* 'słyszalny', maced. *чужен* 'ts.';

ukr. *чуйний -на -не* 'czuły, wrażliwy, np. o słuchu', przestarz. i dial. 'żywy, zwawy' (URS), dial. 'czuwający' (Hrinčenko), 'mający dobry węch' (Żel.), brus. dial. *чуйны* 'czuły, wrażliwy', u Nosoviča też 'uważny, baczny'. ~ **čuvъnъ**: ~ czes. *čivný* 'czujący', dial. wałaskie *čuvný* 'dający się odczuć, delikatny, wrażliwy' (Bartoš DSM);

cs. **чувствънъ** 'sensibilis';

strus. **чувствъным** 'silnie odczuwający, wrażliwy, czuły; zmysłowy, cielesny', ukr. *чувний* 'czuły, wrażliwy' (Żel.). ~

Por. 1. czes. *čivní* 'nerwowý', rzadkie *čivý* 'zdolny odczuwać, czujący' (Přír. slov.);

2. sch. dawne XIX w. *čúvnja* 'custodia, tutela' (RJAZ).

Od *čujъ čuti, čuvati*, z suf. *-ъnz*.

K. P.

čuka f. : **čukъ 3.** *čuka* dial. pld.-wsch. 'skaliste wzniesienie, wzgórze'

čuka: ~ sch. *čūka* 'góra lub wzniesienie z jednej strony strome, a z drugiej łagodnie nachylone; szczyt góry', też dial. 'góra, grań' (Elezović Kos.-Met.), częste w NM, bułg. *чýka* 'nagi, skalisty szczyt góry; kamieniste, skalne wzgórze', dial. *чukъ* f. 'szczyt' (BDial. II 303: Rodopy), *чýka* 'kamieniste wzniesienie' (BDial. VI 150: Kjustendilsko, BDial. VI 104), także 'mogiła, kopiec' (BDial. III 340, V 99, VI 104), 'obrząk, guz na ciele powstały po uderzeniu' (BDial. II 303: Rodopy), maced. *чyka* 'skaliste wzniesienie, skalisty szczyt'. ~

čuko: ~ sch. *čūk čūka* 'skaliste wzniesienie i szczyt góry w pobliżu wsi Čelija w Serbii' (RJAZ), też NO w XIII i XIV w. (ib.). ~

Por. 1. ros. dial. *чuk -ка* 'czub' (Slovarъ Rjazan.);

2. sch. dial. *Čukle* pl. NM w Bośni (RJAZ), sle *čūkla* 'skaliste wzniesienie' (Pleteršnik), bułg. *чýkla* 'niewielka ziemna mogiła; kamienisty pagórek' (BTR), u Gerova 'skalisty szczyt', też dial. *чýkъ* f. 'grzbiet, wzniesienie' (BDial. IV 232), *чukъé* 'skaliste wzniesienie' (BDial. VI 150: Kjustendilsko), także *чukъá* m. 'spiczasty szczyt' (BDial. II 303: Rodopy), *чýkaa* m. 'ts.' (BDial. V 218).

Zwykle łączy się z ie. **keu-k-* 'krzywić, zginać, skręcać, wydymać się, wybrzuszać się' (zob. *čučati*). Najbliższymi odpowiednikami (z apofonią samogłoski rdzennej) byłyby: lit. *kaũkas* 'guz, wrzód' = stnord. *haugr* 'pagórek' (ie. **kouko-*), lit. *kaũkaras* 'pagórek', goc. *hauhs*, stwniem. *hōh*, niem. *hoch* 'wysoki' (Mladenov AslPh XXXIV 385—9 = GSU XIII—XIV 145—9, Trautmann BSW 121—2). — Od pld.słow. *čuka* nie można chyba oddzielać lit. *čiũkaras* : *čiũkuras* 'ostrze, szczyt góry', łot. *čukurs*, *čukuris* 'wiązka, pęk; wzniesienie, szczyt' (por. *čukara*), które Fraenkel LEW 76 skłonny jest uważać za formacje dźwkn. — Berneker SEW I 159 przyjmował podstawę dźwkn. pld.słow. *čuka*, zestawiając z *čukati*. — Skok ER I 340 nie wykluczał pochodzenia śródziemnomorskiego wyrazu pld.słow., porównując z *tükú* < *tük* 'wzgórze, pagórek' w Gaskonii: alb. *Súka* pagórek, półwysep na morzu, *Punta Sũkës*, *çuke*, ngr. (Epir) *τσούκα* 'pagórek, wzniesienie; obrząk, guz na twarzy'.

W. S. — F. S.

čukara zob. **čukarъ**

čukarъ *čukara* : **čukara** f. dial. pld. 'skaliste wzniesienie, wzgórze; szczyt góry'

čukarъ: ~ sch. dial. *čūkār -ára* 'urwisko skalne; grunt skalisty, kamienisty' (RMat.), też NM i stare grodzisko w Serbii (RJAZ), bułg. *чukъp* m. 'ostra, poszarpana skała w górach' (RBKE), 'kamieniste, skaliste wzgórze' (BTR), też dial. (BDial. VI 150: Kjustendilsko), 'nagie, zwykle skaliste wzniesienie' (BDial. I 205), 'nagie, strome miejsce' (BDial. VI 104), maced. *чukap* 'skaliste wzniesienie; skalisty szczyt'. ~

čukara: ~ sch. dial. *čūkara* 'urwisko skalne; grunt skalisty, kamienny' (RMat.), też NM w Serbii (RJAZ), bułg. *чukъpa* 'ostra, poszarpana skała w górach' (RBKE), 'skaliste wzniesienie' (BTR), też dial. (np. BDial. II 192: Ichtiman, BDial. VI 150: Kjustendilsko). ~

Derywaty od synonimicznych *čukъ, čuka*, por. lit. *čiūkaras* 'ostrze, szczyt góry'. O suf. *-arъ* : *-(a)ra* zob. II 20, 18—9. W. S. — F. S.

čukati *čukaję* 'powodować (np. przez uderzenie, stukanie, pukanie) lub wydawać charakterystyczny dźwięk podobny do *ču čuk*', pld.-wsch. 'uderzać, stukać, kołatać, pukać', pld. też 'trzebić, kastrować', perf. **čuknęti** *čuknę*

~ czes. dial. *čukat* 'czkać' (Machek ES² 615), sła. dial. *čukat* 'ts.' (Kálal);

słe. *čukati -am* 'wydawać głos *čuk*' (Pleteršnik), pot. 'opowiadać coś nieprzyjemnego' (SSKJ), sch. *čukati -ām* 'uderzać, pukać; dziobać', też dial. *čųkam čųkam* 'uderzać, stukać, pukać; grać na jakimś instrumencie' (Elezović Kos.-Met.), bułg. *čųkam* 'uderzać czymś twardym; pukać, stukać, tupać; tłuc, ubijać; rozdrabniać', dial. również 'kastrować, trzebić; oddzielać ziarno od plew przez obtłukiwanie' (Gerov), 'międlić np. konopie' (RBKE), maced. *čyka* 'uderzać, pukać, stukać; strącać owoce z drzewa; trzebić, kastrować; wrzucać, miotać', też dial. *čųkam čųkaš* 'tłukę, biję; pukam do drzwi' (Małecki SW, Reiter Titov-Veles);

ukr. *čųkamu -kaю* 'zabawiać dziecko przez podrzucanie go na ręce', też u Hrinčenki, u Žel. *čųkamu* z odsłuchaczem do *čųmkamu* 'mlaskać, cmokać przy jedzeniu', brus. dial. *čųkamy* 'niańczyć dziecko'. ~

Perf. **čuknęti**: ~ sch. *čųknuti -nem* 'uderzyć; stuknąć; brzęknąć; uderzyć po głowie' (stąd *čųknūt* 'stuknięty, niespełna rozumu, pomyłony', też dial. Elezović l. c.), w RJAZ (z Mikalji i Stulicia) *čuknuti -nem* 'osculari', bułg. *čųkna* 'uderzyć, stuknąć', też dial. *čųkna* perf. do *čųkam* (Stojkov Banat), *čųkny* (BDial. VI 104), *čųkna* 'stuknąć' (BDial. III 192: Ichtiman);

ros. dial. *čųknuty -кny* 'uderzyć, stuknąć' (Slovarъ Rjazan.). ~

Por. pol. dial. kasz. *czukoty* pl. 'czkawka' (AJK VIII m. 343, cz. II 201—2), czes. dial. laskie *čukytat* w wyrażeniu *čukyce se mi* 'mam czkawkę' (Bartoš DSM), sła. dial. *čukávka* 'czkawka' (Kálal), bułg. dial. *čukóma -muu* 'długo albo często stukać, uderzać' (BDial. IV 151), ros. *čukomátъ* (por. *čikati*) 'łaskotać, łechtać' (Dal), *čukómka* 'łaskotanie' (ib.);

2. sch. *čuka* : *čúka* 'owca bez uszu; owca' (RJAZ: Lika), *čúkān* 'baran bez uszu' (ib.), bułg. *čųkan* adi. 'wykastrowany', *čųkan* овен 'baran wykastrowany w specjalny sposób', *čųkán* 'pniak, kłoc' (BTR, też u Gerova), maced. *čųkan* adi. 'wytrzebiony, wykastrowany';

3. bułg. *čųkalo* 'moździerz; kołatka', dial. 'drewniane naczynie, w którym rozbija się ziarno, sól; stępa' (BDA I m. 204, cz. II 142, BDA II m. 218, cz. II 112—3), 'urządzenie do obtłukiwania konopi' (BDial. III 192: Ichtiman), *čųkaly* 'tłuczek w moździerzu' (Stojkov Banat), maced. *čųkalo* 'kołatka (przy drzwiach)', dial. *čúkálu* 'żelazny młotek na długim trzonku służący do ubijania w stępie; tłuczek w maśnicy' (Małecki SW).

Dźwkn., por. onomatopeje: sch. *čųk!*, zwykle *čųk čųk!* przy lekkim pukaniu, uderzaniu (RMat.), też dial. (Elezović l. c.), bułg. *čųk!* 'stuk!, puk!', maced. *čųk!* 'ts.', *čųk! čųk!* naśladowanie pukania do drzwi, ukr. *čųk! čųku!* 'hop!' (przy podrzucaniu dzieci). Najbliżej stoi: lit. *čiūknęti* 'bić, uderzać', *čiūkčioti* 'młócić, bić cepem', *čiūkšt!* interi. o odgłosie np. przy ślizganiu się, uderzaniu, biciu, chwytaniu, łot. *čukát* 'kłuć, żgać; dłubać, grzebać', *čuks!* interi. na oznaczenie szybkiego ruchu. Tego samego typu dźwkn. *čekati* : *čakati* (zob). Mało prawdopodobny związek z rekonstruowanym dla ie. (Pokorny IEW 535) dźwkn. **kēu-* : **kǣu-* : **kū-*. — Mladenov AslPh XXXIV 389—92

(GSU XIII—XIV 149—52) sprowadzał do ie. **keu-k-* 'bić, uderzać', łącząc z psł. *kovati kujō* (zob.). Mało prawdopodobne. W. S. — F. S.

čukŋoti zob. čukati

čukъ 1. čuka dial. pld. 'to, czym się uderza, młot, bat, cep'

~ sch. čuk čuka 'bat; młot; cep' (RMat.), bułg. чук чукѣм 'młot', też dial. чук чукѣ m. 'ts.' (Stojkov Banat), чук m. 'ts.' (BDial. III 192: Ichtiman), maced. чук m. 'młot(ek)', 'bat'. ~

Por. bułg. чукѣло 'moździerz; kołatka', też dial. чукѣлу 'tłuczek w moździerz' (Stojkov Banat), чукѣло 'urządzenie do wytłukiwania konopi' (BDial. III 192: Ichtiman), maced. чукѣло 'kołatka (przy drzwiach)', też dial. čukálu 'żelazny młotek służący do ubijania w stępie; tłok w maśnicy' (Małecki SW).

Derywat wsteczny od čukati (zob.).

W. S.

čukъ 2. čuka dial. pld. 'sowa pójdzka, Strix noctua'

~ sle. čuk -ka 'Strix noctua', też dial. (Tominec Črni vrh), sch. čuk -ka 'ts.', już u Vrančicia, bułg. dial. чук, dem. чукѣ'o 'sowa' (Slav. Leks. 175: pld.-wsch.), rodopskie чукѣ m. 'puchacz' (BDial. II 303). ~

Por. alb. çuk 'sowa' (Skok ER I 362).

Dźwkn.: u Vuka ču 'o głosie sowy pójdzki', sle. čukati 'ts.' Por. tego samego typu u Jungmanna čuvik 'Strix noctua' (u Sokołowskiego Ptaki II 34: kewek o głosie pójdzki), sle. čovik 'Strix noctua', włos. civetta (dawne ciovetta) 'ts.', franc. chouette 'sowa', niem. dial. Schuhu 'puchacz'.

Berneker SEW I 163, Skok ER I 362—3.

Por. čavka.

W. S. — F. S.

čukъ 3. zob. čuka

čukъ! 4. zob. ču!

čula zob. čulъ 2

čuliti čul'o 'nadstawiać uszu; natężać słuch'

~ sła. dial. čul'ic se 'krčit' sa' (Buffa Dlhá Lúka);

sch. čuliti čulim 'strzyc (uszami); nadstawiać uszu, natężać słuch' (Vuk), čuliti -im i čulim : čuljiti čuljim 'ts.' (RMat.), dial. z Banatu čuli se ili nápred ili nátrag 'stulać uszy, strzyc uszami', 'nadstawiać uszu', bułg. dial. pñ.-zach. начулу (уши) 'nadstawić uszu', maced. чулу 'wyteżać słuch, nadstawiać uszu';

ukr. dial. чýлту 'nadstawiać uszu' (Žel.), zakarp. чýлтисѣ 'postawić uszy, strzyc uszami, o koniu', 'jeżyć się; złościć się; obwiązać głowę zakrywając czoło' (KDA m. 197, s. 243—4). ~

Także w środowisku bałkańskim: rum. ciuli ciulesc 'stroszyć (się), jeżyć (się)', dial. ciuli 'poruszać uszami, nadstawiać uszu, nadśluchiwać, np. o koniu, psie', 'słuchać z wielką uwagą, o człowieku', mołdawskie čull 'wyteżać słuch, nadstawić uszu', o wyrazie rum. ostatnio Cioranescu DER 200.

Od čulъ 2., por. jednak także čulъ 1.

Klepikova SPT 92—3.

W. B. — F. S. — T. Sz.

čulъ 1. čula čulo 'czujny, dobrze słyszący, słuchający; czujący, wyczulony, wrażliwy'

~ pol. *czuły* 'odnoszący się do kogoś z miłością, tkliwy, kochający; wzruszający, rzewny; wrażliwy, wyczułony, szybko, dokładnie reagujący na zmiany zewnętrzne', stpol. XVI w. 'nacechowany zdolnością czucia zmysłowego, czujący; uważny, pilny, dbały, staranny', dial. 'poczuwający się do obowiązku' (Karłowicz SGP), 'wrażliwy' (Olesch Sankt Annaberg 25), kasz. *čėli* : *čuli* 'dobrze słyszający, czujny; cichy tak, że dobrze słysząc; tkliwy, uczuciowy' (Lorentz PW), o czes. *čulý* i sła. *čulý* p. *čils*;

ros. dial. *чүлыи* 'tkliwy, uczuciowy; posłuszny', ukr. *чүлыи* 'tkliwy, wrażliwy, łagodny, delikatny', brus. *чүлы* 'życzliwy, przychylny, serdeczny; tkliwy, uczuciowy', dial. 'posłuszny' (Nosovič).

Por. sch. *čulan* 'zmysłowy, lubieżny'. ~

Pierwotne partic. praet. act. II do *čuti*.

W. B.

čulъ 2. *čula čulo* 'z maleńkimi uszami', zwykle substantywizowane *čula* 'owca z maleńkimi uszami'

~ pol. dial. (Zaolzie) *čuly*, *čuly* 'bez rogów, o owcy, baranie' (Małeki — Nitsch AJPP m. 157, Zaręba AJŚ III m. 457), czes. dial. wałaskie *čulka* 'owca z małymi uszami', *čul'ena* 'koza z maleńkimi uszami, jakby bez uszu' (Bartoš DSM), *čulá* koza, owca : *čulka* 'biała koza, owca' (Svěrák Karlovice), sła. dial. *čula* 'owca z maleńkimi uszami, bez uszu' (Kálal);

sła. *šul šula* (z *č* : *tš* > *š*) 'z małymi uszami' (np. *šul oven*), *šula* f. = *šula* owca 'owca z małymi uszami' (Pleteršnik), sch. dial. *čula* 'mająca małe uszy, o owcy' (Vuk, RJAZ z Liki), *čula* z pld. Hercegowiny, *čula*, *čula* Durmitor (czarnogórskie), *čula* z Chorwacji 'ts.', z Serbii *Čulo*, *Čula* 'sa okrznutim ušima', bułg. dial. *чул* 'bezuchy' (Герон), *чул*, *чүă* 'mający odcięte ucho' (BDial. II 112: Sofia, VI 240: Plewen), *чүла* 'owca z maleńkimi uszami', maced. *чүла* pl. -*евуи* m. 'mający krótkie, małe, jakby odcięte uszy' (RMJ);

ukr. dial. karpackie *чүлыи* 'bezuchy lub z małymi uszami, zwłaszcza o owcy; bezrogi lub z małymi rogami', często *чүла* вівця : *чүла* (KDA m. 197, s. 243—4).

Por. sła. *šulav* = *šul* (Pleteršnik), sch. dial. *čulav* : *čulav* 'mający małe uszy lub bezuchy' (RJAZ). ~

Wyraz dobrze znany także w innych językach bałkańskich: rum. dial. *ciul* 'mający małe uszy, jedno ucho, lub nie mający uszu, zwykle o owcy', *čulă* 'z maleńkimi uszami, bez uszu, o kozie, psie' (Crânjală RV 244), arum. *čul* 'mający małe uszy, o koniu, baranie', 'nie mający gałęzi, o drzewie' (Papahagi DDA 366—7), alb. dial. *çull*, *çullë* 'owca z maleńkimi, krótkimi uszami', gr. dial. płn. (z Macedonii) *čula tšulo* 'owca z krótkimi uszami', *čulu*, *čula* 'baran z obcięzonymi uszami'. Por. także węg. dial. *csula* 'z maleńkimi, obcięzonymi uszami, nie tylko o owcach', *csulya* 'z obcięzonymi uszami, o owcy, psie', *sula* 'krzywy, z obcięzonymi uszami', *csula* 'rogaty'.

Może do ie. *skēu-* 'ciąć, odcinać, oddzielać'. Najbliżej stałoby śrwniem. *schiel* (**skēu-lo-*) 'drzazga, trzaska, odprysnięty lub oderwany kawałek' (o tej rodzinie bez uwzględnienia faktów słow. Pokorny IEW 954). Zob. jednak *kulъ* (Sławski SE III 342, Kurkina Etim. 1971 s. 60—1, por. Mladenov EPR 689). — W poszczególnych językach słow. możliwa pożyczka z rum. Por. ostatnio Klepikova SPT 88—92 (z szczegółowym przeglądem dotychczasowych objaśnień). — O wyrazach rum. ostatnio inaczej Cioranescu DER 200.

W. B. — F. S. — T. Sz.

čupa zob. **čupъ**

čupati čup'ɔ : čupiti čup'ɔ 'targać, rwać, zrywać; łamać, zginać', perf.

čupnoŕti 1. čupno

čupati: ~ czes. rzadkie *čupati* 'targać, czochrać, np. trawę, brodę', dial. moraw. *dočupat se -pu se* 'doszukać się, dociec, odkryć coś; osiągnąć, dostać coś' (Bartoš DSM, Machek ES² 108), sła. dial. *počupat' (ruku)* 'pocałować' (Kálal);

sł. dial. *čûpati -pam* 'szarpać, czochrać, np. grzywę konia' (SSKJ), sch. od XVII w. *čûpati -pām* 'skubać, targać, szarpać, rwać, wyrywać; czochrać włosy', *čûpati se* 'wyrywać sobie włosy, skakać sobie do oczu, vellere, rixari';

ukr. dial. *чъпату* 'z trudem iść, wlec się' (Žel.). ~

čupiti: ~ bułg. *чъпя -uu* 'rozbijać, tłuc, łamać, odłamywać, załamywać np. ręce' (też dial. np. Stojkov Banat), dial. także 'skręcać, wykręcać, wyginać, zginać' (Gerov), rodop. *чънѣм* 'oczyszczać kukurydzę z liści i łuskać ziarna; wysiadywać jaja' (BDial. II 303), *чън'Ѡ* 'obierać z łupiny owoce, ziemniaki' (BDial. V 218);

ros. dial *чъніть* : *чънуть* kurskie 'rozumieć, pojmować', woroneskie 'psocić, swawolić' (Dal, Opyt). ~

Perf. **čupnoŕti**: ~ sch. *čûpnuti -nēm* 'szarpnąć, urwać, uszczknąć', bułg. *чънна* 'rozbić, stłuc, złamać, odłamać', dial. rodop. 'zdjąć skórę z owoców, ziemniaków', 'podziobać' (BDial. V 218). ~

Por. sła. dial. *čupkaŕ' (sa)* 'iść powoli, ciężko' (Kálal), bułg. dial. *чънкам* 'dziobać' (Gerov, BDial. V 218: Rodopy), maced. dial. *чънка* 'ts.' (RMJ), ros. dial. (np. syberyjskie) *чънкамъ* 'brudzić, walać' (Dal), ukr. dial. *чънкату* 'stukać, postukiwać, głośno stąpać' (Žel.).

Dźwkn. jak *čapati, čepati*. Por. pol. dial. kasz. *čup čup!* na oznaczenie stąpania kota (Sychta SK), *čupù!* *čupù čupù!* na oznaczenie odgłosu kroków (Lorentz PW), lit. *čiùpt!* na oznaczenie szybkiego chwytu 'łap!, cap!', *čiùpti* 'chwytać', łot. *čupāt* 'gromadzić na kupę', *čupināt* 'dotykać, macać; targać za włosy', *čups!* na oznaczenie szybkiego ruchu. — Por. *ščupati*.

Janko ČMF XX 277—80, Skok ER I 342—3.

W. B. — F. S.

čuregъnъ zob. **čeregъnъ**

čupěti čup'ɔ zach. 'siedzieć na zgiętych kolanach skuliwszy się, siedzieć w kucki', perf. čupnoŕti 2. čupno

~ pol. dial. (Podhale, pld. Młpol.) *cupieć* 'siedzieć w kucki, siedzieć, skurczywszy się, siedzieć na ziemi' (Karłowicz SGP, Kucala PSM), w XVII w. *czupieć* (p. Sławski SE I 109, u L. *czupieć* bez cytatu), sła. *čupiet' -pim* 'kucać, siedzieć w kucki'. ~

Perf. **čupnoŕti**: ~ pol. pot. *cupnąć* 'przysiąść, kucnąć, przypaść do ziemi, przyczać się' (też dial. podhalańskie, pld.-młpol., Karłowicz SGP, Kucala PSM 174, wlkpol. *ciupnąć, uciupnąć*, z pierwotnym nagłosowym č-: pol. dawne XVII w. *czupnąć*, L., dial. kasz. *čępnęc*, Sychta SK), dial. także 'zdrzemnąć się' (Karłowicz SGP: Nadrabie), czes. dial. laskie *č'upnuč'* dziec. 'przysiąść, kucnąć, usiąść' (Lamprecht Opava), sła. *čupnūt' si* 'ts.'. ~

Por. 1. pol. dial. *cupieć* 'siedzieć w kucki, przysiąść' (Karłowicz SGP: Podhale), sła. *čupit' sa* 'siedzieć skurczonym, schylonym, w kucki', *učupeny* 'skurczony, schylony';

2. dewerbalne substantiva: pol. dawne *w czupki* 'w kucki' (Kitowicz BN 88 s. 192), dial. *czup czupk* 'kucka, siedzenie po turecku' (Karłowicz SGP: Poznańskie), kasz. *čępk -ka* 'przycupnięcie, kucki' (Sychta SK), czes.

dial. *čupek*, śląskie *čupec* 'miejsce za piecem, za kominem' (Janko ČMF XX 281).

3. pol. dial. *czupień* 'część zęba tkwiąca w szczęce' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 167).

Dźwkn., w związku z *čupiti* (zob.). Por. *čepěti* : *čepiti* (tu o rozwoju znaczenia).

Rozwadowski RS II 109—10, Janko ČMF XX 280—1, Sławski SE I 109—10. W. B. — F. S.

čupiti zob. **čupati**

čupnoći 1. zob. **čupati**

čupnoći 2. zob. **čupěti**

čupra zob. **čuprъ**

čuprina dial. pñ. 'sterczące włosy na wierzchu głowy, czub'

~ pol. od XVI w. *czupryna* (w XVI w. też *szupryna*) 'bujne włosy układające się swobodnie na głowie', 'czub włosów na wierzchu głowy', 'górny brzeg worka układający się w fałdy nad zawiązaniem', przen. 'głowa', też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GŁ, kasz. *čęprna* : *čuprina*, Lorentz PW, w gwarach w tym znaczeniu także *czubryna* : *czubrzyna* (np. Dejna AGK m. 350, Nitsch WP IV 129: Myślenice), *czumbrzyna* (Karlówicz SGP), czes. *čupřina* (arch. *čupryna*, rzadkie *čuprena*) 'bujne włosy na głowie, czub', dial. łaskie *čupryna* 'ts.', wałaskie 'owca z czubem włosów na głowie' (Bartoš DSM), 'imię psa z długą sierścią' (Kott Dod. DSM), śła. *čupriny* pl. 'bujne włosy na głowie';

ros. *чуприна* 'czub, bujne włosy na głowie (zwykle o Ukraińcach)', według Dala dial. pñd., zach. też *чупрына* 'ts.' (także Mirtov Don.), ukr. *чуприна* 'ts.', brus. *чупрына* 'ts.' (też dial., Nosovič). ~

Z pol. albo brus.: lit. *čiupryna* 'czupryna'.

Por. 1. bułg. *чупрун* 'czupryna' (? Janko ČMF XXI 33, przez Gerova nie notowane), ros. dial. *чупрун* 'czupryna';

2. ros. dial. *чупрун* 'czub, czupryna' (Dal); śle. *čoprûn* 'czub, czupryna' : *čop* 'ts.' (p. *čuprъ*).

Derywat od *čupra*, zob. *čuprъ* : *čupra*. O budowie zob. I 121.

Janko ČMF XXI 33—4, Sławski SE I 127—8, Vasmer REW III 357.

W. B. — F. S.

čuprъ čupra : **čupra** f. 'sterczące włosy na wierzchu głowy, czub'

čuprъ : ~ czes. dial. moraw. *čúper* 'kłak, rozczochrany kosmyk' (Janko ČMF XXI 33);

sch. *čupérak -rka* 'kosmyk włosów, sierści, kędzior; to, co się naraz urwie, oderwie z całości, np. garść trawy', w RMat. też *čúper -ra* 'kosmyk włosów, sierści';

ukr. *чупре -па* 'czub; czupryna, włosy' (stąd pol. dial. *czuper* 'czupryna', Karlówicz SGP: Drohobycz). ~

čupra : ~ pol. dial. od XVII w. *czupra* 'czupryna', stczes. *Čupera* NO, śła. ludowe *čupra* 'głowa, zwykle kosmata', *čupry* pl. 'rozczochrane, kędzierzawe włosy, czupryna', *čupra* też 'szelma, rozpustnica';

sch. w zagadce *čúpra* (Vuk);

ros. dial. (Wiatka) *чупра* 'brudas, flejtuch' (Dal). ~

Derywat od *čupz*, o budowie zob. II 17—8. Najbliżej stoi: łot. *čuprs* 'czupryna, czub', *čupurs* 'ts.', *čupra* 'ts.' (ale lit. *čiuprà* 'czub, czupryna' Fraenkel LEW 76 uważa za rodzimy derywat wsteczny od *čiuprynà*, pol. *czupryna*).

Janko ČMF XXI 33—4, Sławski SE I 127—8.

W. B. — F. S.

čupz *čupa* (zach. i pld. **čupa** f.): płn. **čubz** *čuba* (zach. i pld. **čuba** f.) 'kępka sterczących piór na głowie ptaka, crista; pęk sterczących włosów na głowie człowieka, cirrus'

čupz: ~ pol. dial. kasz. *čep*: *čup -pa* 'sposób uczesania kobiety: warkocz zwinięty z tyłu głowy; kok', 'pęczek piór na głowie ptaka, czubek', 'wierzchołek drzewa lub góry' (Sychta SK, Lorentz PW), czes. dial. moraw. *čup* 'góra z płaskim wierzchołkiem' (Bartoš DSM, też NT), 'wzgórze' (Malina Mistřice), *čupek* 'pukiel włosów' (Machek ES² 107);

sł. wyjątkowe *čup* m. 'czub' (Pleteršnik za Cafem), sch. od XVIII w. *čup -pa* 'kosmyk włosów' (według RJAZ 'fasciculus capillorum'), 'ilość czegoś (np. trawy) wyrwana za jednym szarpnięciem; szczypta czegoś', dial. czakaw. *čüp čupa* 'čuperak (kose, sijena, slame)' (Ribarić SDZ IX 142);

ros. dial. *чуп* 'czub' (też *чупак* 'ts.'), także 'rodzaj zielska' (Vasmer REW III 356). ~

čupa: ~ pol. dial. kasz. *čupa* 'sposób uczesania kobiety: warkocz zwinięty w krążek z tyłu głowy, kok' (Sychta SK);

sch. od XVIII w. *čupa* 'kosmyk (włosów), czupryna, czub włosów na głowie', 'włosy w futrze'. ~

čubz: ~ pol. *czub -ba* 'pęk włosów sterczących nad czołem lub na wierzchu głowy, czupryna, wierzch głowy' (od XV w.), od XVI w. 'kępka sterczących piór lub grzebień na głowie ptaka; stercząca ozdoba z piór, włosia na nakryciu głowy, pióropusz, kita; wierzch, zakończenie czegoś (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, sli. *čub čeba*: *čuba*, Lorentz PW), dial. także *czuby* pl. 'podgięte do góry przednie końce płóz w saniach' (MAGP II m. 52, cz. II 10, Dejna AGK m. 617), czes. dial. laskie *čub* (: *čubek*) 'kępka sterczących piór na głowie ptaka', *ma pot č'ubem* 'jest pijany' (Lamprecht Opava), sła. dial. *čub* 'kępka sterczących piór na głowie ptaka';

ros. *чуб -ба* pl. *чубы* 'pęk włosów sterczących nad czołem, czupryna', 'długi pęk włosów na ciemieniu wygolonej głowy, o Ukraińcach', dial. 'pęk sterczących piór, włosów, zwłaszcza u ptaków' (Dal), ukr. *чуб -ба* 'sterczące włosy, pióra', brus. *чуб -ба* 'ts.', 'kępka, np. żyta'. ~

čuba: ~ pol. dial. *czuba* 'szczyt góry; wierzch głowy', 'kura czubata' (Karłowicz SGP), 'czub', 'warkocz pozwijany na tyle głowy' (Kucala PSM 75, 166), dłuż. *cuba* (: *cubka*) 'garść, pęk np. włosów', według Muki I 140 też głuź. *cuba* 'ts.', czes. dial. laskie *čuba* 'pęk sterczących piór, u ptaków', 'stóg, do którego składa się snopy' (Lamprecht Opava), sła. dial. ekspresywne *čuba* 'wierzchołek; czub', wsch. 'pukiel włosów, czupryna' (Kálal). ~

Tu też sch. *čuba*: *čuba* 'czub na głowie ptaków, cirrus', dial. czakaw. (Istria) *čuba* 'czubata kura' (Skok ER I 361—2, tamże paralele na przejście č > é w sch.).

Ze słow.: lit. *čiūbas* 'czub, kosmyk włosów', łot. *čuba* 'nabrzmałość, pęk, kosmyk' (Fraenkel LEW 75), rum. *ciup* 'pęk, kosmyk', alb. *çupë* f. 'długie włosy', 'dziewczyna' (Skok ER I 342).

Por. 1. z innym wokalizmem (niem. *Schopf* 'czupryna, czub u ptaków'): sł. *čop čopa*: *šop* 'czub, pęk włosów, piór; szczyt dachu';

2. przenośne pogardliwe pol. *czuba* 'dziewka, chłopka' (Brückner SE 81), sch. *čupa* 'ktoś nieuczestny; dziewczyna; służąca', bułg. dial. pld.-zach. *čupa* 'dziewczyna', maced. dial. *čupa* 'ts.' (Skok ER I 342).

Do ie. (s)keup- : (s)keub(h)- 'snopek, pęk, czub, czupryna'. O alternacji p : b jako determinancie pierwiastka zob. Specht UID 259—60. Pewne odpowiedniki w germ.: stwniem. *scoub-* 'wiązka słomy, snopek' (dziś niem. *Schaub* 'ts.', dial. *tschúpp*, *tschúpe*, *tschaup* 'czupryna, czub ptaków'), *scubil* 'kosmyk włosów, słomy', goc. *scuft* 'czupryna', śrwniem. *schopf*, niem. *Schopf* 'czupryna, czub ptaków'.

Berneker SEW I 160—1, Iljinskij AslPh XXIX 487—8, Janko ČMF XIX 29—31, XXI 37—8, Kluge EW¹⁸ 638, 674, Sławski SE I 126—7, Vasmer REW III 349. — Skok ER I 342—3 uważał *čupa* : *čupa* za nomina postverbalia od *čupati*. Nie widać podstaw, choć są w niektórych językach słów. wtórne nawiązania do verbum. W. B. — F. S.

čura zob. **čurъ 1**

čurati 1. *čurajp* dial. wsch. 'zakreślać krąg, koło magiczne', 'wypowiadać *čurъ*, zaklęcie magiczne', **čurati se** 'zakreślać krąg magiczny, odgraniczać się od złych mocy; stronić, unikać'

~ ros. arch. i potoczne *чураться -дуюсь* 'wypowiadać słowo „чур” aby bronić się (odgraniczyć się) od czegoś: dawniej w zaklęciach od złych mocy, później w grach itp. (u Dala w tym znaczeniu też *чурать*); stronić od kogo, czego, unikać kogo, czego', dial. u Dala *чураться* (pld.-zach.): *чураться* (pld.) 'stronić od kogo; nie cierpieć, nienawidzić kogo', także 'odgraniczać się, zakreślając linię' (Opyt), ukr. *чуратися -рюся* przestarz. *чурати -до* 'unikać, stronić od kogo, wyrzekać się, wypierać się, lekceważyć', brus. *чуратца*, dial. też *чуратца* (Nosovič, Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk), 'stronić, unikać', 'wyrzekać się kogo, czego', u Nosoviča *чурать* 'krzyczeć, wołać „чур”': kto pierwszy krzyknął „чур моє” przy znalezionej rzeczy, wówczas rzecz była jego'. ~

Por. ros. dial. *чурать* = *чурать* 'mówić „чур” (Opyt, Dal: archangielskie), brus. u Nosoviča *чуратца -рюся* 'odskakiwać, odlatywać, odpadać'; ros. dial. u Dala też *чуроваться* 'zaklinać się od czegokolwiek'.

Denominativum od *čurъ 2*. O budowie zob. I 46.

M. Š. — W. S.

čurati 2. zob. **čurěti**

čurčati *čurčiti* : **čurkati** *čurkajeti* 'ciec słabo, powoli, sączyć się ze szmerem, manare'

čurčati: ~ czes. dial. moraw. *čurčet* 'sączyc się, szemrać, o wodzie' (Kott Dod. DSM), sła. *čurčat' -č* 'ciec cienką strugą, głośno, prędko, ciurkiem, lać się', dial. *čurčec čurči* 'bulgotać' (Buffa Dlhá Lúka);

bułg. dial. *чурчя -миу* 'płynąć ciurkiem' (Gerov);

w poszczególnych językach słow. z nagłosowym c, c': pol. od XVII w. *ciurczeć -cze* 'lać się małą strugą, ciec z pluskiem, ze szmerem, kapać', dial. też 'wydawać głos, o niektórych ptakach, o świerszczu', dawne XVIII w. i dial. 'wydawać głos podobny do niektórych ptaków, do świerszcza', czes. dial. moraw. *čurčet* 'sączyc się, kapać' (Bartoš DSM), brus. *чурчяць* : *чурчяць* 'szemrać, bulgotać, płynąć, ciec ciurkiem'. ~

čurkati: ~ głuź. *čurkać -kam* 'oddawać mocz w odstępach, z przerwami,

o krowach', sła. dial. *čurkat'* 'ciec cienką strugą, głośno, prędko, ciurkiem, lać się';

bułg. dial. *чъркам -каму* 'szumieć, huczeć, o wodzie', 'ubijać, tupać';

ukr. dial. *чъркати -каю* 'lać się strumieniem' (Hrinčenko);

w poszczególnych językach słow. z nagłosowym *c, c'*: pol. *ciurkać -kam* 'lać się małą strugą, ciec z pluskiem, ze szmerem, kapać', 'śpiewać, o ptakach', dial. *ciurkotać* 'ćwierkać, o kuropatwie' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 70), głuź. *čurkać* 'in Wasserstrahlen laufen, schliessen' (Pfuhl), sła. *curkat'* -*kám* 'ciec z pluskiem, lać się małą strugą', sch. *cürkati -kām* 'pomału ciec cienkim strumieniem' (RMat.);

por. czes. dial. moraw. *curknut'* 'trochę nalać', brus. dial. *чъркнуйъ* perf. do *чъркауйъ*. ~

Dźwkn. jak *čurěti* : *čurati* (zob.). Por. interi.: sła. *curk!* oddaje odgłos przerywanego strumienia cieczy, lit. *čiūrks!* *čiūrks!* oddaje szmer płynącej małej strugi wody, łot. *čurks!* 'ts.'. O budowie zob. I 48—9. Najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *čiūrksiti* 'wytryskiwać z szumem, szemrać, o wodzie', łot. *čurkstēt* 'ciurkać, płynąć z lekkim szmerem; świergotać, ćwierkać'.

Sławski SE I 105—6.

W. B. — F. S.

čurěti čur'q : **čurati 2.** *čurajo* 'ciec słabo, powoli, sączyć się ze szmerem, manare'

čurěti: ~ sła. dial. *čurec čuri* 'ciec' (Buffa Dlhá Lúka);

ukr. dial. *чупіму чупіумь* 'ciec strugą, ciec ciurkiem', też z wtórną postacią inf. *чупіуму* 'ts.' (Zel.);

por. bułg. *чучъря -пуу* 'ciec strugą ze szmerem';

w poszczególnych językach słow. też z nagłosowym *c, c'*: sła. *curěti -rim* 'ciec słabym strumieniem, ciurkiem, sączyć się; przepuszczać płyn, przeciekać', dawne u Belostenca *curēti curim*, dziś z wtórną postacią inf. *cūrīti -rim* 'słabo ciec, sączyć się', ukr. dial. *чупіму* 'tryskać, ciec, rozlewać się obficie, lać się, płynąć' (Zel.), też z wtórną postacią inf. *чупіуму -пумь* (w języku liter. *дзюпіуму*) 'ciec strugą'. ~

čurati: ~ głuź. *čurać -ram* 'płynąć strumieniem, płynąć z szumem', czes. *čurati -rám* 'siusiac, mingere';

w poszczególnych językach słow. z nagłosowym *c, c'*: pol. dial. *čurać* 'iść włączyć nogami po ziemi' (Szymczak Domaniewek), dłuź. *curaś* : dial. *čuraś -ram* 'płynąć cienkim strumieniem; oddawać głośno mocz', głuź. *čurać* 'in Wasserstrahlen laufen, schliessen' (Pfuhl), czes. *courati -rám* 'wlec, ciągnąć (np. suknię po wodzie); babrać się', *courati se* 'wałęsać się, włączyć się' (też dial., np. Kott Dod. DSM), 'robić coś powoli, guzdrać się', dial. moraw. *courat* 'rozlewać nadmiernie' (Bartoš DSM), chodzkie 'iść po wodzie, błocie' (pogardliwie, Hruška DSCh), sła. dial. *curat'* 'sączyć się, szemrać, o wodzie' (Kálal), *cúrat'* 'wałęsać się, włączyć się; guzdrać się', sła. od XVI w. *cūrati cūram* 'oddawać mocz, mingere'. ~

Por. czasownik tranzytywny z suf. *-iti*: ros. dial. *чупіумь* : *чърпумь* 'lać głośnym strumieniem; oddawać mocz, mingere' (Dal, Opyt).

Dźwkn. od odgłosu szemrania wody, por. interi. oddające plusk, szmer płynącej, lejącej się cieczy, np. pol. dial. *ciur!* (Karłowicz SGP), głuź. *čur!* (Pfuhl), sła. *curk!*, brus. *чуррр!*, lit. *čiūr!* : *čiūr!* (Kurschat Thes.), łot. *čur!* Dokładne odpowiedniki: lit. *čiurėti* 'sączyć się, ciurkać, ściekać' : *čiuriuoti* 'bryzgać, tryskać; oddawać mocz', łot. *čurēt -ēju* : *čurāt* 'ciurkać; siusiac'. Por. też niem. dial. *tschürln* : *schurlen* 'siusiac'.

Berneker SEW I 131, Scheffelowitz KZ LVI 187, Mühlenbach I 422—3,
Sławski SE I 105—6. W. B. — F. S.

čurkati zob. čurčati

čurь 1. *čura* : *čura* f. dial. wsch. 'granica, linia, rubież; krąg magiczny, czarodziejski', stąd interi. **čurь!** czarodziejskie zaklęcie od siły nieczystej 'a kysz! wara!'

~ ros. arch. i dial. *чур* 'granica, miedza, przedział': не ступай за *чур*; не лей через *чур* (Dal), dial. *чур* не знать 'nie respektować ustalonych prawideł' (SRSO), też *чурá* w wyrażeniach без *чурá* (*чурá*) 'zbyt, zanadto, bez miary', через *чур* (*чур*) 'ts.', не знать (понимать) *чурá* 'nie znać granicy, nie mieć umiaru' (Słowař Rjazan.), ukr. u Hrinčenki w zwrocie do *чур* побів, пересів 'do końca pobił, wytepił', brus. u Nosoviča *чурá -óв* pl. 'rzecz przywłaszczona czy też nadana poprzez czarodziejskie zaklęcie „čur”'. ~

Interi. **čurь!**: ~ ros. *чур!* czarodziejskie zaklęcie od czegoś, np. od siły nieczystej 'a kysz!, precz! wara!', w zabawach dziecięcych zakaz dotknięcia czegoś, przejścia przez jakąś linię, znak itp., 'tfu!', też 'okrzyk po ustaleniu jakiejś umowy, warunków, reguł gry itp.', w tym znaczeniu też *чур-чурá!*, dial. *чурá* (w grach) 'stój! nie ruszaj się!' (Dal), *чурá!* *чур!* 'okrzyk, którym oznajmia się chwilowe opuszczenie gry' (Słowař Rjazan.), u Dala jako pld. *чур* (ему) 'niech go licho porwie!', ukr. *чур!* 'precz!, tfu!', *чур йому* 'niech go licho weźmie!', u Hrinčenki też 'stój!', poczekaj!, okrzyk wyrażający zakaz, warunek (w grach)', brus. *чур!* = ros. *чур!*, u Nosoviča *чур!* na wyrażenie przywłaszczenia, zaprzeczenia, zakazu, też w znaczeniu adv. 'prócz, oprócz, poza', *чур тебе* 'niech cię licho porwie!', dial. *чурý!* = *чур!* (Bjaľkevič Mohylew);

z ukr. pol. dial. *cur*, niech cię *cur* weźmie 'niech cię licho porwie' (Karłowicz SGP). ~

Do ie. **keur-* 'ciąć', co do rozwoju znaczeniowego por. paralelę *čřta* < **ker-* 'ciąć'. Pierwotnie termin magiczny 'krąg magiczny, zakreślone koło, którego żadna siła nieczysta nie może przekroczyć'. Nie ma podstaw dopatrywania się w naszych wyrazach śladu pierwotnej nazwy diabła lub jakiegoś bóstwa.

Iļinski RES VIII 241—2, Mladenov RFV LXXI 455 (GSU XIII—XIV 162), Jakobson IJSLP I—II 276. Tu może też czes. *čury mury* 'czarodziejskie zaklęcie' (Přír. slov.), inaczej jednak Janko Národopisný věstník československý 23 (1930) 5—24 i 272, Kořínek ZslPh XIII 405.

M. Š. — W. S. — F. S.

čurь 2. *čura* dial. pld. 'dym'

~ sch. dial. *čur -a* 'dym' (RJAZ: Serbia), bułg. u Gerova *чур* 'ts., czad', maced. *чур* 'dym'. ~

Denominativum: sch. dial. *čuriti -im* 'palić, dymić' (RJAZ: Serbia), też u Elezovicia Kos.-Met. *чурим чурим* 'ts.', bułg. dial. zach. *чурá чуріи* 'palić (się), dymić (się)' u Gerova, maced. *чур* 'ts.'

Z apofonią do synonimicznego *kuriti, kurь* (zob.). Por. *čučati* : *kučati*. Sławski SE III 425, Mladenov AslPh XXXIV 394—5, GSU XIII—XIV 155—7 (porównuje stind. *čuryate* 'pali się, płonie'), EPR 689, Skok ER I 343.

W. S.

čurьka dial. wsch. 'odcięty kawałek drewna, szczapa'

~ ros. *чурька* 'krótka szczapa, kawałek drewna lub metalu', przen. 'niezgrabny człowiek, niezdara' (SSRJ), dial. 'ts.; polano; podstawa, stojak;

pień, kłoda, ul wydrażony w kłodzie' (Opyt Dop., Dał, Mełničenko Jaroslavl), zach. *чурка* 'nieduża pałka; drewno, którym przymocowuje się sznurek do niewodu' (Opyt, Dał, Mirtov Don.), ukr. *чурка* 'pałeczka; drewno do zawiązywania sznurka; niewielki kawałek drewna, drewno' (URS), dawne i dial. 'drewno służące do różnorodnych potrzeb, np. do zawiązywania powrósła; powrósło' (Bileckyj-Nosenko, Hrinčenko, Żel., Leks. Bjul. VI 34), brus. *чурка* 'drewno; pałeczka', dial. 'ts.; niewielki klocek drewna; szczap(k)a; drewno do zawiązywania snopów powróslem; mała ilość czegoś' (Nosovič, MSDM 57, 170, Rastorguev Brjansk), u Nosoviča też *чурка* 'człowiek samotny, odludek', dial. poleskie *чурка* 'zaostrzony z dwóch końców kawałek drewna; drewno do zawiązywania powrósła' (Leks. Poles'ja 92, 128). ~

Por. ros. dial. *чурák -рká* 'klocek, krótkie bierwiono; wielka szczapa; pień, pniak' (SSRJ, Mełničenko Jaroslavl, Slovar' Rjazan.).

Łączą z lit. *kiáuras* 'dziurawy; dziura', łot. *caĩrs* 'ts.'

Vasmer REW III 359. Por. Kurkina Ėtim. 1971 s. 63—4.

W. S.

čurькомь zob. **čurькъ**

čurькъ *čurьka* 'silny strumień cieczy, struga cieczy', zwykle **čurькомь** instr. sg. 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami (o płynięciu, laniu się cieczy)'

~ pol. dial. *czurkiem* 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami', czes. *čúrek -rku* 'wąski strumień, struga', *čúrkem* 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami' (też dial. np. Lamprecht Opava), sła. dial. *čurok* 'źródło rzeki', *čurek -rka* 'źródełko, gdzie woda bulgoce' (Buffa Dlhá Lúka), *čurkom* 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami' (Kálal), *čurkem* 'ts.' (Buffa o. c.);

sł. *čúrek -rka* 'owad *Decanthus pellucens*, *Nigella arvensis*' (Pleteršnik);

ukr. dial. *чуркóм* 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami'. ~

W poszczególnych językach słow. też z nagłosowym *c, c'*: pol. *ciurkiem* 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami', sła. dial. *curek* 'cienki, słaby prąd cieczy' (Kálal), sł. *cúrek -rka* 'wąski strumień, struga cieczy', przestarz. 'szybki mocny prąd rzeczny' (SSKJ), dial. 'sopel lodu' (Pleteršnik), *s curkom*: *po curkih*: *cúrkoma* 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami', sch. *cúrak -rka* 'cienki strumień cieczy' (RMat.), 'wytrysk źródła, scatebra fontis' (już w XVII—XVIII w. w kajkaw. postaci *curek*, RJAZ), *cúrkom*: *cúrkom* 'strumieniem, strugą, gęstymi kroplami' (RMat.), ukr. pot. *чуркóм* (: dial. *чóркóм* Żel.) 'ts.', brus. *чурóк -рká* 'strumień, struga cieczy'.

Por. też bliskie znaczeniowo *čurь* (nomen deverbale od *čurěti*): czes. dial. moraw. *čurym* 'ciurkiem, strugą' (Bartoš DSM), sł. *cúr* 'struga jakiejś cieczy', *curom* 'ciurkiem, strugą';

z reduplikacją: czes. dial. *cicourem* 'ciurkiem, strugą'.

Do *čurěti*, o budowie zob. I 93. Por. lit. *čiurkomis*, *čiurkōm* 'silnym strumieniem' (LKŽod. II 175, według prof. J. Safarewicza raczej zapożyczenia ze słow.; o adv. tego typu p. Otrębski GL III 285—6). K. P. — W. B.

čùti *čùjò* 'doznawać wrażeń zmysłowych (wszelkich, wyjątkowo nawet wzrokowych); uświadamiać sobie, zdawać sobie sprawę, pojmować, zwracać uwagę, uważać, nie spać, czuć'

~ pol. *czuć czuję* 'doznawać wrażeń zmysłowych; (w bezokoliczniku) dawać się odczuć zmysłami (najczęściej o wrażeniach powonieniowych); doznawać uczuć, przeżywać coś wewnątrz; przeczuwać, uświadamiać sobie',

dawne i dial. 'nie spać, czuwać', stpol. od XIV w. 'czuwać, nie spać, strzec, pilnować, być czujnym, być na straży; starać się; doznawać wrażeń zmysłowych; spostrzegać; wiedzieć, myśleć, mniemać', w XVI w. wyjątkowe 'słyszeć' (dziś dial., Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ 192: *čuc*, Kucala PSM 173, Górniewicz Malbork I 59—60, kasz. *čec čęią*, Lorentz PW, Sychta SK), dial. także 'cuchnąć, śmierdzieć' (np. Steuer Sulków, Zaręba Siołkowice), *czuć się* 'być w pewnym stanie fizycznym, psychicznym, mieć świadomość tego stanu', dawne 'być przytomnym, mieć świadomość', w XVI w. też 'zdawać sobie sprawę z czegoś, znać, rozumieć, wiedzieć; mieć się na baczności, strzec się, troszczyć się, dbać, starać się', dial. 'poczuwać się' (Karłowicz SGP), połab. *caja cajšs* 'doznawać uczuć, odczuwać', dłuż. *cus cuju* 'doznawać uczuć, odczuwać; spostrzegać, zauważać; doznawać wrażeń węchowych, wachać; węszyć' (też dial., Fasske Vetschau), głuź. *čuc čuju* 'doznawać uczuć, odczuwać; doznawać wrażeń węchowych, wachać; węszyć; doznawać wrażeń smakowych', dial. 'wachać' (Michalk Neustadt), czes. *čtiti čiji* (dial. *čout, čut'*) 'doznawać wrażeń zmysłowych (zwłaszcza o wrażeniach węchowych); węszyć, wietrzyć; przeczować', stczes. *čúti : číti* 'sentire', dial. *čut čuju* 'słyszeć, doznawać wrażeń węchowych; odczuwać' (Bartoš DSM, Malina Mistrice), je ho *čuc* 'cuchnie', *čut sa* 'uważać się za winnego' (Bartoš DSM), sła. *čut' čujem* (dial. wsch. *čuc*) przede wszystkim 'słyszeć', też 'doznawać wrażeń zmysłowych, odczuwać', dial. wsch. *čuc* także 'doznawać wrażeń węchowych' (Kálal), *čut' sa* (wsch. *čuc se*) 'czuć się, uświadamiać sobie jakiś stan';

sł. *čúti čujem* 'słyszeć, posłyszeć; czuwać; uważać', sch. *čüti čüjem* (stsch. *čuju*) od XIII w. (perf. i imperf.) 'słyszeć; dosłyszeć, usłyszeć, dowiedzieć się', dawne 'słuchać, być posłusznym', dial. 'doznawać wrażeń zmysłowych, uczuć, odczuwać', 'doznawać wrażeń węchowych' (np. w Bośni, *čuti se* 'słuchać; słynać', dial. 'pachnieć, cuchnąć', 'czuć się' (Vuk), scs. *чюѣти чюѣѣ* 'zdawać sobie sprawę, uświadamiać sobie, czuć, spostrzegać, zauważać, pojmować, poznawać', bułg. *чѣ чѣѣ* (perf. i imperf.) 'słyszeć; słuchać', dial. *чѣм* 'słuchać' (BDial. IV 233: Trojan), rodop. *чѣм ѣ* 'ts.' (BDial. II 303), *чѣѣ* imperf. 'słyszeć, dowiadywać się' (Mladenov Vidin, BDial. III 192: Ichtiman), *чѣѣ* perf. i imperf. 'ts.' (Stojkov Banat), *чѣ чѣ* 'słuchać', *мѣ се чѣ* 'słyszę' (Mladenov Vidin 296), maced. *чѣ* perf. 'słyszeć; posłyszeć, usłyszeć, dowiedzieć się', dial. *čúm čúš' : čúja čúš'* 'słyszeć' (Małecki SW);

strus. *чюѣти чюѣѣ* 'odczuwać; uświadamiać sobie, zdawać sobie sprawę', 'słyszeć', 'wiedzieć', *чюѣти сѣ* 'odczuwać; wyobrażać sobie, przedstawiać sobie; mieć świadomość', ros. *чѣть* (nowsza formacja; prymarne *чѣть* zachowane w gwarach) *чѣю чѣѣѣ* 'doznawać wrażeń zmysłowych, uczuć, odczuwać', dial. pld.-zach. też 'słyszeć', 'doznawać wrażeń węchowych' (Opyt: archang., Słowarъ Rjazan.), pskow. 'rozumieć' (Opyt), *чѣтьсѣ* 'czuć się; odczuwać się', ukr. *чѣти чѣю чѣѣ* 'słyszeć' (też *що чѣти* 'co słuchać'), 'doznawać wrażeń zmysłowych, odczuwać', 'doznawać wrażeń węchowych, wachać', 'cuchnąć' Leks. Bjul. II 97), może też 'czuwać' (Potebnja RFV XI 70), *чѣтисѣ* 'być słyszalnym, słuchać; czuć się, uświadamiać sobie swój stan', brus. *чѣѣ чѣю чѣѣ* 'słyszeć', 'doznawać wrażeń węchowych', 'doznawać wrażeń zmysłowych, odczuwać; spostrzegać, zauważać', dial. też 'słuchać' (Bjalskevič Mohylew), *чѣѣѣ* 'słuchać; czuć się, uświadamiać sobie swój stan'. ~

Do ie. (s)keu- 'zwracać uwagę, uważać, odbierać wszelkie wrażenia (do-

tykowe, węchowe, słuchowe, wzrokowe), uświadamiać sobie'. Praes. *čūjo* wskazuje na ie. *kēu-yō. Zob. kauzatywne *čaviti*. W inf. mógł być pierwotnie wokalizm zredukowany, por. sch.-cs. *u-č(ь)venije* (Miklosich LP 1081, Vaillant GC III 288), stsch. wyjątkowe *čvenije* XV w. 'auditio' (RJAZ II 120) wskazujące na partic. praet. pass. *čvvenъ. Najbliższe odpowiedniki ie.: gr. *κοέω* 'dostrzegam, zauważam, słyszę' = łac. *caveō cavēre* (*covēre) 'baczyć, strzec się, czuwać, mieć się na baczości': stind. *ā-kúvate* 'ma zamiar, zamierza' (ze stopniem zanikowym): *kaví-* m. 'wieszcz'. Z nagłosowym ruchomym *s-*: stwniem. *scouwōn*, niem. *schauen* 'patrzeć, spoglądać'.

Berneker SEW I 162—3, Trautmann BSW 133, Vasmer REW III 361, Skok ER I 344—5, Pokorny IEW 587, Moszyński KLS² II 1, 84, Machek SB IV 3, 22—34, Zareba JF XXX 1—2, 117—24. W. B. — F. S.

čutъkъ *čutaka čutsko* dial. wsch. 'zwracający na wszystko baczną uwagę, czujny, czuły, wrażliwy'

~ ros. *чуткуи* (*чутко чутка чутко*) 'czujny, uważny', 'czuły delikatny; wrażliwy', u Dala też 'dający się słyszeć, słyszalny', ukr. *чуткуи -ка -ке* 'czujny, uważny', brus. *чутки* 'czujny, uważny', 'czuły, wrażliwy, o słuchu', u Nosoviča 'mający wrażliwy słuch; czuły, tkliwy, wdzięczny; posłuszny'. ~ Derywat od partic. praet. pass. *čuta* (< *čujō čuti*), z suf. *-aka*.

W. B. — F. S.

čutъje 'doznawanie wrażeń zmysłowych; uświadamianie sobie, zdawanie sobie sprawy, pojmowanie, zwracanie uwagi, czuwanie': 'wrażenia zmysłowe, zwłaszcza węch, powonienie'

~ pol. *czucie* 'doznawanie wrażeń zmysłowych; zdolność odbierania wrażeń zmysłowych' (od XVI w.), dawne 'odczuwanie, przeżycia treści uczuciowej; przecucie, przewidywanie', stpol. od XV w. 'czuwanie nocne, nie spanie; straż nocna', w XVI w. też 'świadomość, przytomność', 'smród, odór', dial. również 'węch, powonienie' (Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek), kasz. *čęcé* : *čucé*: *perše moje čęcé* 'po raz pierwszy słyszę' (Sychta SK I 164), dłuż. *cuše* 'odczuwanie, poczucie; przecucie', 'węch', głuż. *čuce* 'doznawanie, odbieranie wrażeń zmysłowych; wachanie, węszenie; smakowanie', czes. *čítí* n. 'doznawanie, odbieranie wrażeń zmysłowych, czucie, odczuwanie' (Jungmann, SSJČ, już stczes. *čítie*), sła. *čutie* 'zdolność odbierania wrażeń zmysłowych; wrażliwość';

słę. *čútje* rzadkie 'czuwanie', przestarz. 'czucie, odczucie', u Pleteršnika też 'zdolność słyszenia, słyszenie, słuchanie' oraz *čútje* coll. 'zmysły', cs. *чутие* 'sensus';

strus. *чутие* 'czucie; świadomość, rozumienie', ros. *чутье* 'węch; wyczucie, zmysł, poczucie', ukr. *чуття* (u Żel. *чутé*) n. 'czucie, uczucie, poczucie; węch, słuch; zmysły' (też dial. łemk., Hrinčenko), brus. *чуттє* 'węch; wyczucie, zmysł', dial. też 'słuch; pogłoska' (Nosovič). ~

Nomen actionis od *čuti* (o budowie zob. I 85), wtórnie konkretyzowane.

W. B. — F. S.

čutъnъ *čutъna čutъno* pld. i wsch. 'zwracający baczną uwagę, czujny, czuły, wrażliwy': 'dający się odczuwać, słyszeć, wyczuwalny, odczuwalny'

~ słę. książkowe *čúten* 'czujny, uważny' (SSKJ), zwykle *čúten* 'odnoszący się do zmysłów, zmysłowy; uczuciowy', dial. (np. doleńskie) *čúten* 'wyczu-

walny, spostrzegalny, widoczny' : vino je *čutno* 'mocne', dial. doleńskie też *čutân -tnâ* 'czujny, o psie' (Pleteršnik), bułg. ludowe poet. *чутен* 'słynny, sławny';

ros. dial. *чутно* adv. 'słysząc' (Dal), ukr. *чутний* 'słyszalny, dosłyszalny, wyraźny, dobitny, głośny', dial. *чутний -на -не* 'ts.; czujny, uważny' (Hrinčenko), brus. *чутны* 'słyszalny, dosłyszalny, głośny'. ~

Por. ukr. *чутня* 'czuwanie, straż, warta' (Žel.).

Derywat od partic. praet. pass. *čutъ* (< *čujъ čuti*), z suf. *-ъnъ*.

W. B. — F. S.

čuvati *čuvajъ* iter. do *čuti*

~ pol. *czuwać -vam* 'być czujnym, mieć się na baczności; strzec, pilnować; nie spać', stpol. XVI w. 'nie spać, baczyć; strzec, pilnować', dial. sli. *čevac čuvaiq* 'ts.' (Lorentz PW), dluž. *za-cuvaš* 'odczuwać, zauważać', głuż. *čuvac -va* 'czuwać' (u Pfuha iter. do *čuč*), czes. dial. *čúvat* 'słyszeć', *dočuvat* 'dosłyszeć, słyszeć' (Malina Mistřice), sła. dial. *čúvat* 'słuchać' (Kálal);

słe. *čúvati -vam* 'czuwać; strzec', sch. od XIII w. *čúvati čúvām* 'strzec, pilnować, chronić', 'przechowywać', dawne 'zachowywać, przestrzegać', *čuvati* strażu 'pełnić straż, strzec', cs. *ЧУВАТИ -вляж* 'audire, servare', bułg. *чувам -ам* 'słuchać; słyszeć', 'strzec, pilnować, chronić', dial. 'uważać' (Mladenov Vidin), rodop. 'strzec, bronić' (BDial. II 302), maced. *чува* 'strzec, pilnować, chronić; dbać o coś; zachowywać, przechowywać', dial. *čúvam -vaš* 'strzec, pilnować' (Małecki SW);

strus. *ЧУВАТИ -влю* 'słyszeć', ros. dial. *чувать* 'poznawać zmysłami, odczuwać; słyszeć; czuć, zwłaszcza dotykem, węchem, smakiem, słuchem', ukr. *чувати -аю* 'słysząc', 'nie spać, baczyć, czuwać', *чуватися* 'czuć się', brus. *чувать* 'słysząc', dial. też 'słyszeć' (Nosovič, Bjałkvevič Mohylew). ~

Por. czes. dial. *čújat -ám* 'słyszeć', sch. dial. *čújati čújām* 'ts.' (Vuk: Czarnogóra).

O budowie zob. I 47. O geografii znaczeń bułg. M. Mladenov Izsled. Stojkov 321—5.

W. B.

čuvъnъ zob. čujъnъ

čuvъstvo 'czucie, odczuwanie; zmysł, narząd zmysłu'

~ głuż. *čuvstvo* 'czułość', u Pfuha 'zdolność odczuwania, czucie; zmysł, narząd zmysłu', czes. *čuvstvo* 'system nerwowy, nerwy', sła. *čuvstvo* 'ts.';

słe. (zapożyczone z cs., ros.) *čúvstvo*, dziś *čústvo*, 'czucie, poczucie', sch. od XIII w. *čúvstvo* 'czucie, uczucie' (przez Vuka nie notowane), scs. Supr. *ЧУВСТВО* 'ts., zmysł', bułg. *чувство* 'uczucie, poczucie; zmysł', maced. *чувство* 'uczucie, poczucie';

strus. *ЧУВСТВО* 'czucie, odczuwanie; świadomość; przytomność; zmysł, narząd zmysłu', ros. *чувство* (dial. też *чусво*, Opyt) 'uczucie, uczucie, poczucie; przytomność; zmysł', ukr. u Žel. *чувство* 'zmysł; czucie, poczucie'. ~

Por. scs. Supr. *ЧУВСТВО* 'czucie, uczucie' (oparte na *čujati*, zob. *čuvati*).

Derywat od *čuvati* z suf. *-stvo*.

W. B.

čvariti *čvar'ъ* : čvěriti *čvěr'ъ* 'gadać, pleść, mówić niezrozumiale, bajać' : 'zawawiać, wróżyć, czarować'

čvariti: ~ pol. XVII w. *czwarzyc* 'udawać, symulować; kłócić się', XVII—XVIII w. *czwarzyc się* 'udawać, że się nie chce, drożyć się' (L.), dial. *čfařic -iš* 'źle szyć' (Górniewicz Malbork), *čvažyc se* 'pracować powoli, grzebać się' (Tomaszewski GŁ), kasz. *čvařec čvaři* 'gadać, pleść; wykonywać coś nie znając

się na tym', *čvařec są* (też kociewskie *čvařic se*) 'zadawać się z kimś; byle jak wykonywać pracę; brudzić się' (Sychta SK), także 'klócić się' (Lorentz PW), *poczwarzyć się* 'pokłócić się, pogniewać się' (Karłowicz SGP), *počvařec* 'popsuć', *učvařec* 'naprędcie coś zrobić' (Sychta SK I 181);

śle. *cvāriti cvārim* 'smażyć, skwarzyć', sch. *čvāriti -rim* 'skwarzyć, topić tłuszcz, słoninę', *čvāriti se* 'piec się, smażyć się; opalać się', dial. *znešvārit* 'zanieczyścić' (Vážný w: A. Václavík, Podunajská dedina v Československu, 1925, 171: Chorvatský Grob), *čvariti* 'czynić czary' (Filipović SEZ LXI 213: Visoko w Bośni);

brus. dial. *чварыць* 'szczęć zwierzę psami' (Šaternik Červ.). ~

čvěriti: ~ stpol. wyjątkowe XVI w. *czwierzący* 'udający znawcę, popisujący się, wymądrzający się', w XV w. wyjątkowe *čwierzyć się* 'zabawiać się, cieszyć się', *očwierzyć się* 'udawać, maskować się, simulare, dissimulare', dial. *čwierzyć się* 'mizdrzyć się' (Karłowicz SGP), *čwirzyć* 'mówić' (Sławski SE II 326);

śle. *čvērīti -rim* 'bajać, paplać';

brus. dial. *чэ́рыць*, poleskie *чэ́рыць* 'cudować, czynić coś dziwnego, niezwykłego' (NS 83, 152). ~

Ze słow. może lit. *čveritis* : *čeritis* 'udawać głupiego' (Potebnja RFV III 171 n.).

Por. 1. sch. dial. *čvāriti čvārām* 'wróżyć, bajać, czarować, divinare, incantare', ukr. dial. *чаркamu* : *чаркamu* 'mówić językiem niezrozumiałym', poleskie *чопім* 'cudować, czynić coś niespodziewanego' (Leks. Poleszja 92);

2. pol. dial. *po-czwarować się* 'trudnić się, zajmować się czymś' (Karłowicz SGP: Kujawy), stpol. XVI w. *ko-czwarować* 'czynić praktyki magiczne, gusła, czary', sch. dial. *čvaròvati čvārujēm* 'zamawiać, zaklinać, czynić gusła, czary';

3. nomina deverbalia: pol. dial. kasz. *čvara* m., f. 'człowiek kłótlivy; gaduła; partacz' (Sychta SK), stsch. wyjątkowe XVI w. *čvara* 'czarowanie, bajanie, wróżenie, divinatio, incantatio', dial. *čvari* 'czary' (Filipović SEZ LXI 131: Visoko w Bośni), ukr. *чара* 'kłótnia, sprzeczka; rozruchy, rozterki', dial. 'burza', *чара* 'człowiek dokuczliwy' (Hrinčenko);

4. pol. dial. *kočwara* 'poczwara, o osobie nadmiernej tuszy' (Sławski SE II 325);

5. pol. dial. *očwiara*, *očwiera* 'potwór, poczwara, czarownica' (Karłowicz SGP), stpol. (Psałterz floriański) *očwiernica* 'coś strasznego, przerażającego, potwór';

6. pol. *poczwara* 'istota, postać odrażająca, zjawa, potwór, pokraka, straszdyło' (od XV w.), dial. *poczwarany* adi. 'poczwarny' (Karłowicz SGP IV 162: Mazowsze), kasz. *počvara* 'potwór, pokraka; człowiek zły moralnie', ukr. dial. *ночара* 'widmo; potwór' (Hrinčenko), u Żel. *ночар* f. 'czyn niecny, występki, wybryk', brus. *начара* 'pokraka, poczwara, potwór, monstrum' (BRS, Nosovič).

Etymologia (a także i wzajemny związek przedstawionych wyrazów) niepewna. Może pierwotnie dźwkn. w nawiązaniu do *kvariti*, *skvariti* : *skverti skviro*, *skvirna*. Stpol. wyjątkowe *poczwa* 'maszkara, persona, larva' sugerowałoby pierwotny pierwiastek *čv-*, ie. *keu-*.

Sławski JP XXVII 13—6, SE II 325—6.

W. B. — F. S.

čvěriti zob. čvariti

čvřčati čvřčō : **čvřkati** čvřkajo 'ćwierkać, świergotać, o świerszczu, o drobnych ptakach, fritinnire', perf. **čvřknoŧi** čvřkno

čvřčati: ~ pol. dial. kasz.-sł. *čvřčec -čq* 'ćwierkać, świergotać' (Lorentz PŰ), sła. dial. *čvrčat* 'ts.' (Kálal);

sła. *čvrčati -čim* 'ćwierkać, świergotać, szczebiotać', sch. *čvrčati čvrčim* 'ts.' (od XVII w.) ~

Por. sła. *čvrčkat* 'ćwierkać, świergotać' (Kálal), sła. *čvrčkati -kām* 'ćwierkać, szczebiotać'.

čvřkati: ~ pol. dial. kasz.-sł. *čvřkac -kaŋq* 'ćwierkać, świergotać' (Lorentz PŰ), sła. *čvrkat* -kām : *čvrkat* -kam 'chlupać, chlupotać (o dźwięku powstającym przy chodzeniu po wodzie lub błocie); burczeć, np. o żołądku', *čvrkat* 'paplać' (SSJ, Kálal);

sła. *čvrkati -kam* 'ćwierkać, świergotać; trzeszczeć, brzęczeć' (Pleteršnik), sch. *čvrkati -kām* 'uderzać, pukać' (Vuk);

ukr. *чвiркату -каю* 'spluwać, strzykać śliną przez zęby; bryzgać, pryskać' (Hrinčenko, URS), dial. *чвiркату* 'ćwierkać, świergotać' (Žel.). ~

Perf. **čvřknoŧi**: ~ pol. dial. kasz.-sł. *čvřknoŧec* 'ćwierknać, zaświergotać' (Lorentz PŰ), sła. *čvrknūt* -nem 'chlupnać, zachlupotać, o płynie', sła. *čvrkniti čvrknem* 'wrzasnać, pisać' (Pleteršnik), sch. *čvrknuti -nēm* 'uderzyć, puknąć', *čvrknuti čvrknēm* 'zasyczeć (o wodzie rozlanej na rozpalone żelazo)' (Vuk), ukr. *чвiркнуту -ну* 'splunąć; prysnąć, bryznać'. ~

Por. 1. intensivum z suf. -otati: sła. dial. *čvrkotat* 'ćwierkać, świergotać' (Kálal 914), maced. dial. *чвiркнута -муу* 'ćwierkać, piszczeć, o pisklętach' (Gerov Dop.: Bitola); sła. *čvrkūtati -tam* 'świergotać, ćwierkać' (Pleteršnik);

2. inne bliskie postaci: a) sła. dial. *čverlėti -līm* 'ćwierkać, świergotać';

b) sła. *čvrlikat* -kām 'ćwierkać, świergotać, o ptakach, świerszczach', sła. *čvrlinkati -kam* 'ćwierkać, świergotać' (Pleteršnik);

c) czes. *čviřiti* 'szczebiotać, o sikorce';

d) czes. *čviřikati* : *čviřikati* 'ćwierkać, o wróblach', *čviřinkati* 'ćwierkać, szczebiotać', sła. *čvirikat* -kām 'świergotać, ćwierkać, o wróblach'.

Dźwkn. jak *čřčati*, *cvřčati*. Co do różnicy głosowej por. w tym samym znaczeniu 'ćwierkać, świergotać' lit. *čviřpti* = *čiřpti* (LKŽod. II 127, 198), niem. *zirpen* = dawne niem. *tshirpen* (Kluge EW¹⁸ 888). W. B. — F. S.

čvřčькь čvřčьka dial. zach. i pld. 'świerszcz, Gryllus'

~ czes. dial. chodzkie *čvrček* 'świerszcz' (Hruška DSCh), sła. dial. *čvrček* 'ts.' (Kálal);

sła. *čvrček -čka* 'świerszcz', sch. od XVII w. *čvrčak -čka* 'ts.'. ~

Nomen agentis od *čvřčati*, o budowie zob. I 93. Por. *čřčькь*, *cvřčькь*, *svřčькь*.

W. B.

čvřkati zob. **čvřčati**

čvřknoŧi zob. **čvřčati**

čb 1. *česo*, zwykle rozszerzone **čbto** *česo*, zach.-słow. w funkcji nom.-acc. uogólnione *čbso* (gen. *čego*) 1. zaimek pytajny nieosobowy 'quid', 2. zaimek względny (relativum generale) 'który, która, które', 3. zaimek liczebny 'ile' (w funkcji pytajnej i względnej), 4. jako spójnik hipotaktyczny przede wszystkim w znaczeniu 'że', w zdaniach czasowych 'kiedy, gdy', 5. jako partykuła przede wszystkim wzmacniająca i pytajna 'dlaczego?', po co?', **čemu** (dat. sg.)

w funkcji adv. 'dlaczego?', 'cur?', **čimь ... těmь** (instr. sg.) przy porównaniach, zwykle z comp. 'w jakim stopniu..., w takim, o ile... tym'

čto: ~ pol. *co czego* (też dial.; do XV w. często pierwotne *czso*, por. Sławski SE I 107) 1. zaimek pytajny nieosobowy 'quid' (też dial.) od XIV w. (stpol. XV w. też jako zaimek pytajny osobowy 'kto, quis'), 2. zaimek względny jako relativum generale: nieosobowy 'quod' i osobowy 'kto, który, qui' (też dial. np. Karłowicz SGP, Sychta SK) od XIV w., 3. zaimek liczebny 'ile, quantum, quot, quid, quod' w funkcji pytajnej i względnej od XIV w. (też dial. np. *Co razy chłop idzie do pola, to diabeł pilnuje*, Karłowicz l. c.), 4. jako partykuła pytajna 'dlaczego, z jakiego powodu; po co, w jakim celu' (też dial.) od XIV w., 5. w funkcji spójnika dziś przestarz. i dial. 'że, gdy' (np. Sychta SK), stpol. od XIV—XV w. w funkcji spójnika wprowadzającego zdanie dopełnieniowe, przydawkowe, okolicznikowe czasu, przyczyny, celu, 6. w funkcji partykuł np. na wyrażenie powtarzania się czego: *Prawie co noc powracał*; już od XIV w. partykuła wzmacniająca, uwydatniająca (też dial.), 7. dial. także w funkcji zaimka przysłownego 'jak' tworzy wyrażenia porównawcze (*On je taki sòm, co jego bałka*, Sychta SK), 8. zaimek nieokreślony 'coś' np. *Kieby mu co pedziało 'jakby go coś tknęło, ostrzegło'* (szczegółowo o funkcjach *co* zob. Urbańczyk PKJ PAU 28), połab. *cü* (< *čsso) gen. *cig* : *ceg* < *čego jako zaimek pytajny (np. *cü tē t'ąptēs?* < čsso ty kutiś 'co ty robisz?'; *cig mos zo tü?* < *čego maśś za to?) zob. Lehr-Splawiński GP 191, Lehr-Splawiński, Polański SE 85, stdłuż. *sto* (i *něsto, nisto* obok *co, něco*) 1. zaimek pytajny 'quid?' (Muka HLF 431), dziś tylko *co* gen. *cogo* (*Co ty tam cyniś?*), 2. stare i dial. jako zaimek względny (Wšyčno to, *co maś, daj chudym*), szczegółowo o stronie formalnej zob. Muka l. c., gluź. *što* gen. *čeho* (także *čo* < čsso w na *čo, za čo, wo čo, přez čo*, Muka l. c. 430) 1. zaimek pytajny (*Što płuwa na wodze?*), 2. zaimek względny (zob. Šewc GHR 128, Muka l. c., tam też o *što* gen. *koho* 'kto'), 3. zaimek pytajny 'ile' (*Što sy zaplaćil?*), czes. *co* (już ok. r. 1300) gen. *čeho* (stczes. od XIV w. *čso* gen. *čeho*) 1. zaimek pytajny 'quid' (*Co dělat?*), także w funkcji zaimka nieokreślonego 'coś': *Našli jste co?*, też dial., np. Gregor Slav.-buč., Lamprecht Opava) od XIV w., 2. zaimek względny jako relativum generale (*Udělám všecko, co chceš*), pot. i przestarz. 'który': *Kluk nezbedná, co to okno rozbil* (też dial., np. Gregor l. c., Bartoš DSM, Horečka Frenštát, Malina Mistřice) od XIV w. (*co* i *čso*, zob. Bauer Vývoj 159), 3. zaimek liczebny 'ile' (też dial., Bartoš l. c., Lamprecht l. c.), 'o ile' (*Má tolik schůzí, co je dní do týdne*), 4. partykuła pytajna 'dlaczego' (*Co se pořád směješ?*, też dial. np. Bartoš l. c., Lamprecht l. c.) od XIV w. (Gebauer Sl. np.: *Czo se chválíš?*), 5. spójnik hipotaktyczny łączący zdania podrzędne, zwłaszcza czasowe 'od tego czasu, w którym, gdy' (*Deset let minulo, co byly naše země osvobozeny*), dial. moraw. łączy też zdania skutkowe, celowe (Bartoš l. c.), książkowe i przestarz. łączy porównywany człon zdania 'jak, jak gdyby' (*Vrátil se z války co vítěz*), 6. jako interi. (*Pěkná práce, co?*), stczes. a dziś dial. w funkcji spójnika 'że' (*Pomni potom, czo máš zlé za zlé a dobré za dobré mieti*, Gebauer l. c.), dial. np. *Rana beła jenem tak, co prst položi* (Bartoš l. c.), dial. także 'ponieważ, bo' (*Sám nevěd'ěl kolik má peněz, co býl takový boháč*, Bartoš l. c.), 'gdy' (*Porodila v ty vánoční hody, co zamrzly všecky všady vody*, Bartoš l. c.), 'jeśli, choćby' (*Nepůjdu za vdovca, co by pěkně prosil*), sla. *čo* (z pierwotnego *co* zmienionego w *čo* już w XVI w. drogą analogii do *čoho, čomu*, Stanislav DSJ II 33) *čoho* (dial. wsch. i zach.

co čeho, Kálal, Stanislav o. c. II 329—30, Buffa Dlhá Lúka, stsla. XVI w. też *što*, dial. *ništ* (< *ni-čsto* od XVI w.) 1. zaimek pytajny 'quid' (też dial., Buffa l. c.), 2. zaimek względny jako relativum generale 'który' (*Čo sa vlečie, neutečie*, dial. np. Ten, *co tu bil*, Buffa l. c.) już w stsla. (Stanislav l. c. V 2, 467), 3. zaimek liczebny 'ile, jak dużo' od XV w. (Stanislav o. c. V 2, 472), 4. partykuła pytajna 'z jakiego powodu, po co, na co' (*Čo by ja ta chodzil?*; *Čo ja viem?* 'Czy ja wiem?'), też w innych funkcjach np. jako partykuła wzmacniająca *deň čo deň* 'codziennie', 5. spójnik hipotaktyczny wprowadzający różne zdania np. czasowe (też dobrze znane dial.) od XVI w. (Stanislav o. c. V 2, 277), okolicznikowe sposobu, skutku, celu, przyczynowe, warunkowe, przyzwolone, jako spójnik porównawczy 'jak', 6. interi. np. *Eh čo!*, *Ešte že čo!* 'skądże, nieprawdopodobnie!' (szczegółowo o funkcjach syntaktycznych zaimka *čo* zob. Stanislav o. c. V 2, 300, 302, 341, 420, 467);

sł. tylko dial. *što* prekmurskie zamiast *kdo* 'kto, quis' (Pleteršnik), poza tym pierwotne *čsto* wyparte zostało w nom. przez *kaj* (zob. Ramovš MSJ 89) a zachowane w przypadkach zależnych *čega čemu čim* etc., występuje jako 1. zaimek pytajny i nieokreślony, 2. zaimek względny (dial. wsch.), 3. dial. wsch. też jako spójnik 'że', 'ponieważ', 'gdy, kiedy', stsla. *nīšter* (< *ničstože*) 'nic' XVI w. (Ramovš l. c. 98), dial. kajkaw. *ništ* = *nič* gen. *ničesar* 'nic' (Pleteršnik), sch. *štö* (postać *što* już w XII w., XIII—XVI w. także *čto*, o zasięgu geograficznym zob. Popović GSS 353) *čega* (-ga wtórnie zam. -go), też *štä* (pierwotnie gen. sg. od *što*), dial. pld. *česa* od XIII w. (postać *čega* od XV w.) 1. zaimek pytajny od XIII w., 2. zaimek względny od XII w., jako relativum generale od pocz. XIII w., 3. zaimek liczebny 'ile, w jakim stopniu' od XIV w. (też ludowe, Vuk), 4. zaimek nieokreślony 'coś' (ze spójnikami *ako, da, kada* od XIII w.), 5. w licznych funkcjach spójnikowych np. w zdaniach czasowych 'dopóki nie, donec' (też u Vuka) od XVII w., w zdaniach przyczynowych 'ponieważ', 'że' (*Žalio je, što je propio*) od XVII w. (też dial. ze Slavonii), 'jeśli, jeżeli' od XIV w. (też ludowe), 6. partykuła pytajna 'dlaczego' (też u Vuka) od XIII w., 7. interi. (np. *Ah što ču, što ču!*) od XVI w. (też dial. ze Slavonii), scs. *што* gen. *уесо* (: *уесо*) i wtórnie z dodaną końcówką -go *уесога*, Supr. *у'сога* (zob. np. Diels AG 210; postać gen. z -b- jest morawizmem, zob. Bernštejn UZIS III 320—7) 'quid' 1. zaimek pytajny (*што сать словаца*), 2. partykuła pytajna 'dlaczego' (*што троудаете жена*, Vaillant MVS I 170), bułg. *що* (w podobnej postaci już w XII w., zob. Mirčev Ist. gram. 170, w Triodzie Ohłudowa XIII w. *ништо, на штим*) 1. zaimek pytajny (też powszechne w dial., np. BDial. II 113, III 195), 2. zaimek względny jako relativum generale 'który, jaki' (też dial., ib.), 3. potocznie partykuła pytajna 'dlaczego' (*Што не напои овцете, що им не турна шумица?*, też dial. np. BDial. II 113, Mladenov Vidin), 4. zaimek liczebny 'ile, ilu, ileż, jak wiele, jak wielu' (*Што хора имаше там!*, też dial., BDial. III 195, Mladenov l. c.), 5. spójnik 'że, ponieważ' (*Не жали, недей се вайка, що чедо ти не живеј*), dial. też 'jak' (*Това не знам, што се вайка*, BDial. III 195), maced. *што* (dial. też *stu, šu*; pierwotna forma *чему, чуму* znana i dziś dialektom, zob. Mirčev l. c. 170) 1. zaimek pytajny (*Што сакаш ти од мене?*, też dial., Małeckí SW), 2. zaimek względny jako relativum generale 'który' (też dial., Małeckí l. c.), 3. partykuła pytajna 'dlaczego?' (*Што си замислен?*, też dial. Małeckí l. c.), 4. spójnik 'ponieważ, że, dlatego że' (też dial., Vidoeski Kumanovo), 5. w funkcji różnych interiekcji (*Што, и ти си*

такoв); dial. 'gdzie' (U nàs udajà, *štu* biši dulàp'u zakl'ućin), 'iz, ze' (Małecki l. c.);

strus. **УТО, УТО, ШТО** 'quid' 1. zaimek pytajny, 2. zaimek względny, 3. zaimek nieokreślony 'cokolwiek, coś', 4. zaimek liczebny 'ile, ilu', 5. 'co za, jaki', 6. 'jak', 'dlaczego, z jakiej przyczyny', 'co się tyczy, co się odnosi do', 7. spójnik 'ze', **УМО БЫ** 'aby, żeby', także w innych znaczeniach, np. 'jeśli, jeśli by', 'choćby' (Srezn.), ros. **УМО ЧЕГО** (dial. też np. *уѣ, уо*) 1. zaimek pytajny, 2. zaimek względny jako relativum generale, 3. zaimek liczebny w funkcji pytajnej i względnej 'ile', 4. partykuła pytajna 'dlaczego; po co', 5. zaimek nieokreślony 'coś', 6. spójnik 'ze' w różnych rodzajach zdań podrzędnych np. dopełnieniowych, także w innych funkcjach: jako spójnik rozłączny i porównawczy, również w zdaniach przyczynowych i przestarz. w zdaniach czasowych 'kiedy, gdy', 7. partykuła o różnych funkcjach np. wzmacniająca (zwykle na początku zdania pytajnego w znaczeniu bliskim do 'jak', np. *Что, у ней лишая прошли?* (inne funkcje zob. SSRJ), ukr. *що чого* (dial. *što, ščo, šo*, Stieber AJLemk. m. 316) 1. zaimek pytajny, 2. zaimek względny jako relativum generale 'co, który', 3. zaimek liczebny 'ile', 4. zaimek nieokreślony 'coś', 5. spójnik hipotaktyczny 'ze', też spójnik rozpoczynający zdania czasowe, 6. interj. *що!* (w różnych funkcjach znaczeniowych, np. 'jak bardzo!', 'jak dużo!', por. Shevelov *The syntax of mod. lit. Ukrainian* 1963, 250), brus. *УМО ЧАГО ЧАМЫ* 1. zaimek pytajny, 2. zaimek względny jako relativum generale, 3. partykuła pytajna 'dlaczego', 4. zaimek liczebny 'ile', 5. spójnik 'ze' (BRS). ~

čb: postać pierwotna zachowana szczerunkowo wyparta przez *čsto*:

1. sch. czakaw. *čä* (< *čb*) od XV w. (co do funkcji zob. *što* mające identyczne znaczenie), dial. z Istrii i Krku *če*, w innych gwarach czakaw. też *ca* i *co* (< *čb*); w formie z przyimkiem w czakaw. *č* (np. *nač, va č, kroza č, za č*) od XIV w.;

2. strus. **У** 'quid' (tak Vasmer REW III 348);

3. scs. Cloz., Ps. Sin. **НИУЪЖЕ** (< *ni-čb-že*) 'nic, nihil'.

Poza tym w poszczególnych językach tylko w połączeniach z przyimkami lub partykułami:

pol. np. *za-cz, wniwe-cz* (już w XV w. *za-cz: Zacz* mię imacie 'quem me esse dicitur'), dial. np. w *zác* nié mǎ 'nie ma za nic, lekceważy każdego' (Karłowicz l. c.), także np. w *nic*, stpol. też *nicz, niczs, nic(z)o* i *nice, nicee, niczse*, połab. *nic* (Polański SE 438), dluž. *nic, nico, nac* (< *na-čb*), *woc*: *wec* i dial. *hoč* (< *o-čb*), głuž. *nic, ničo -čeho* (< *ni-čb*), czes. np. *proč*, stczes. np. *poč, proč, nač, več, nič* (Gebauer HMČ III 1, 464, Machek ES² 89 z bogatszym materiałem), sła. *nič* (< *ni-čb*), *vnivoč*, dial. zach. *vniweč* od XV w., zach. też *nač, proč, zač, oč* (Stanislav l. c. II 332);

słe. *nič*, coni. *záč* (też dial. np. z Istrii, szczerogłowo o *zač, nač, poč, vač* w Istrii zob. Małecki PKJ PAU 17 23—4, 32, 41), sch. dial. np. *zač* (RSAN); ukr. dial. *нич* (< *ni-č*) 'nihil' (URS, SUM).

čemu dat. w funkcji adv. 'dlaczego, cur':

pol. *czemu* 'z jakiego powodu, dlaczego?' (też dial. np. Sychta SK, Zareba Siołkowice, Górnowicz Malbork) od XIV w., stczes. *čemu* 'dlaczego?' XIV—XV w. (Gebauer Sl.), sła. dial. wsch. *čom(u)* 'ts.' (wg Kálala z pol.), *čemu* 'ts.' (Buffa l. c.);

słe. *čemu* 'dlaczego?' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *čemu* 'ts.' (RMat.) od XVI w. (wg Vuka pld.-zach., RJAZ);

ros. dial. *чемý*, pld.-zach. *чомý, чамý* 'dlaczego?' (Dal), ukr. *чомý*, pot. też *чом* 'ts.', brus. *чамý* 'ts.' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ.).

čimь ... těmь: pol. *czym ... tym* (w języku literackim niepoprawne) 'im ... tym' od XV w. (też dial. np. kasz., Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *сум ... šim* 'ts.' (np. *сум* starszy, *šim* górśy), głuź. *čim ... čim* (np. *čim* dlęje, *čim* hórje), czes. *čim ... tím* 'ts.', już stczes. *čim(ž) ... tiem* (Bauer l. c. 259, 266—7), śl. *čim ... tým* (*čim* prv, *tým* lepsie, SSJ);

śl. *čim* i *čim* w połączeniu *čim ... tem* 'im ... tym' (*čim* prej, *tem* bolje, SSKJ);

ros. *чем ... тем* 'im ... tym' (*чем* далее, *тем* сильнее), wokalizm *-e-* w ros. *чем* i strus. *čěmь* wtórny pod wpływem scs. *čěmь*, zob. Vasmer l. c. III 314), ukr. *чим ... тим* 'ts.' (*чим* вище дерево, *тим* корінь глибіше), brus. *чым ... тым* 'ts.' (*чым* хутчэй, *тым* лепш).

Na gruncie poszczególnych języków słow. widać tendencję do leksykali-zacji nie tylko dat. *čemu* ale i instr. *čimь*:

pol. dawne XVI w. *czem*, rzadziej *czym* adv. 'o ile?', względne 'jak', coni. 'im, quanto, quo, ut', 'nim', już w XV w. *czym* mniej 'quanto minus', dziś dial. *czym, czém, czem* 'nim, zanim' (szczegółowo o tym zob. Nitsch Studia 58—9), śl. przestarz. *čim* coni. 'dopóki, dokąd', też jako partykuła wzmacniająca (SSJ);

śl. *čim* coni. w zdaniach czasowych 'gdy' (SSKJ), sch. *čim* coni. w zdaniach czasowych 'ledwo, ledwie', w zdaniach przyczynowych 'że, ponieważ' (RMat.);

ros. *чем* coni. 'niż, anizeli', 'zamiast', ukr. *чим* coni. 'niż, anizeli', brus. *чым* coni. 'niż, anizeli, zamiast tego aby'.

Pśl. *čb* z ie. **k^wi-d* formy neutrum zaimka pytajnego do **k^wi-s* 'kto': łac. *quid* 'co, co zacz, co za', gr. *τί* 'co', stind. *cit* (-d) partykuła enklityczna 'nawet, też, więc' = awest. *-čit* n., osk. *pid* 'co', het. *kuit* 'ts.'.

Trautmann BSW 133, Berneker SEW I 164—5, Meillet SC 442—4, Vasmer REW III 348, Sławski SE I 107, Fraenkel BS 28, Pokorny IEW 647, Mayrhofer KEWA I 387, Friedrich HW 114. T. Sz.

-čb 2. part. enklityczna w funkcji wzmacniającej

śl. dial. *jednó-č* 'jeden raz' (: *ednó-k, enó-k* 'ts.', *éden, én* 'jeden'), *drugó-č* 'drugi raz, po raz drugi', *drúgi-č* 'ts.'): *drúg* 'inny, drugi'), sch. dawne i dial. *dva-č* (od XVII w.) 'dwa razy' (: *dvā* 'dwa'), *tri-č* 'trzy razy' (: *tri* 'trzy'); strus. *нынэ-ч* 'teraz' (: *нынэ* 'ts.').

Zob. ča. Por. lit. *-ki* part. wzmacniająca imperat. (p. Otrębski GL III 226—8), np. *dúo-ki* 'daj'. W. B. — F. S.

čba zach. 'rodzaj (drewnianego) naczynia, beczka, kadź'

Wyraz bezpośrednio nie zaświadczony. Postulowany przez derywaty:

1. z suf. *-ica*: głuź. *čwica* 'beczka od piwa; kadź';
2. z suf. *-ějъ, -ėja*: stdłuż. *čvij* 'Fischkessel' (Eichler SFPS V 284), głuź. *čvij* 'beczka', zwłaszcza rybjący *čvij* 'Fischtonne', *čweja, čwėja* 'ts.' (Pfuhl; wg Zemana *čweja* 'więcierz');

3. pśl. *čьбанъ* (zob.);

4. pśl. *čьбрь* (zob.).

Dokładny odpowiednik: łot. *ciba* 'okrągłe naczynie drewniane'.

Schuster-Sewc EW (Probeheft) 46.

F. S.

čъbanъ *čъbana* 'rodzaj naczynia drewnianego z uchwytem i dzióbkiem; rodzaj miary', dem. **čъbanъkъ** *čъbanъka* dial. pln. : **čъbanъсь** *čъbanъsa* dial. wsch. i pd.

~ pol. *dzban -na* od XV w. 'duże naczynie baniaste, u góry zwężone z dzióbkiem z jednej strony, a uchem z drugiej', stpol. *czban* (XIV—XV w.) : *zban* (od pocz. XVI w., o zaniku zwanca p. Stieber SFPS XII 81—3) 'naczynie różnej wielkości, głównie na płyny, dzban; naczynie stanowiące pewną miarę', Stieber SFPS XI 67—8 i XII 81—3, opierając się na geografii wyrazu (MAGP III m. 102, cz. II 9—11, AJK VIII m. 338, cz. II 215—6) : *dzban* — Polska centralna, Mazowsze i częściowo Mazury, *zban* — południowy Śląsk, na pograniczu czeskim, *zban* — na pozostałym obszarze, stwierdził, że zmiana *czban* > *cban* > *dzban* nastąpiła dość wcześnie i niezależnie od systematycznego mazurzenia, czes. *džbán -nu* 'naczynie baniaste z uchem' (Přír. slov.), stczes. *čbán -na* 'urceus' (Gebauer Sl.), też NM silva *Czban* (ib.), dial. *žban* (Horečka Frenštát), *žban -na* (Lamprecht Opava), śla. *džbán -na* 'baniaste naczynie z uchem; miara (ilość) cieczy, jaka mieści się w tym naczyniu', też dial. *čbán* (Kálal) : *žbán* : *žbán* (ib., Habovštiak Orava);

sch. *žbän -na* 'niewielkie drewniane naczynie wydłużone i zwykle spłaszczony służące do noszenia i przechowywania wody, wina itp., rzadziej ciała sypkich; miara cieczy' (RSAN), u Mażuranciu też 'miara pszenicy' (Istria), *džbän -na* 'kadź' (Vuk), dial. też *žbänj -nja* 'ts.' (Vuk, RSAN), scs. **уьбанъ** 'drewniany dzban' (Sadnik — Aitzetmüller HAT: Zogr., Mar.), cs. **уьбанъ** : **уьбанъ** : **уьбанъ** 'dzban, sextarius' (Miklosich LP), bułg. dial. **джибан** m. 'duże naczynie drewniane płaskie' (Mladenov Vidin), **джибан** : **джибан** 'drewniane naczynie w kształcie wiadra, do którego skapuje wódka z kotła' (BER);

strus. **уьбанъ** : **уьбанъ** : **уьбанъ** 'dzban(ek); czasza' (Srezn.), ros. **жбан жбана** 'dzban, dzbanek', dial. 'naczynia różnych kształtów (dzban, konewka, wiadro, beczułka), przeważnie z uchwytemi, przykrywką i dzióbkiem, z drewna lub gliny służące do przechowywania cieczy: wody, mleka, kwasu' (SRNG, Słowarъ Urala, Słowarъ Rjazan., Melnyčenko Jaroslavl), też 'okrągły walec do wyrównywania ziemi' (ib.), ukr. **дзбан -на** (z pol.) : **джибан -на** : **жбан -на** 'podobne do dzbana naczynie gliniane, drewniane lub metalowe na wodę, mleko, kwas itp.' (SUM), też dial. 'dzban, dzbanek' (Hrinčenko), **збан** (chyba z pol.) 'ts.' (Žel.), brus. **збан збанá** (polonizm) 'dzban, dzbanek' (BRS), dial. **жбан -на** 'ts.' (Bjaľkevič Mohylew), 'dzbanek z uchwytem' (Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Ze słow. : lit. *zbõnas, izbõnas, uzbõnas* 'wiadro, dzban, garnek' (Skardžius 88, 241, Fraenkel LEW 189: z pol. albo brus.), węg. *csobány, csobán* 'genus vasis vinarii; culigna' (Kniezsa MNSJ I 1, 137—8).

Dem. 1. **čъbanъkъ** : ~ pol. *dzbanek -nka* od XV w. 'mały dzban; naczynie na płyny i ciała sypkie', w XVI w. też *zbanek* : *zdzbanek* 'mniejsze naczynie do picia i przechowywania płynów' (SP XVI IBL), dial. (często bez znaczenia deminutywnego) np. *zbanek* 'czajnik' (Pluta Dzierżysławice), *zbuńek* 'dzban(ek)' (Olesch Sankt-Annaberg), kasz. *zbõnk* 'mały dzban' (Sychta SK), zob. też MAGP III m. 102, cz. II 11, AJK VIII m. 338, cz. II 215—6, czes. *džbánek -nku* 'mały dzban', stczes. *čbánek -nka* 'ts.' (Gebauer Sl.), dial. *žbánek -nka* 'ts.' (Lamprecht Opava), *žbáňky* pl. 'rodzaj gruszek; roślina *Lychnis inflata*' (Bartoš DSM), śla. *džbánok -nka* 'dzban(ek)', też dial. *žbánek* 'dzban' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. **жбанок -нкá** 'dzbanek; konewka' (Dal), 'beczułka' (Opyt), **жбанок -нкá** 'beczułka; dzbanek' (SRNG), ukr. **дзбанок** : **збанок** : **жбанок -нка**

'dzbanek' (SUM), też dial. *дзбанок -нка* : *збанок нка* Verchratskyj Łemk. 409), *дзбанки* pl. 'rodzaj jabłek' (Verchratskyj Hovir Batjukiv, 1912, 262), brus. *збанок -нка* 'dzbanek', dial. 'ts.' (Polesye 189), 'gliniany garnek na mleko' (MSDM 189), też *жбанок -нка* 'dzbanek z uchwytem: rączką, uchem' (Nosovič, Šaternik Červ.). ~

2. *čъбаньсь*: ~ sch. *čъбань -нса* 'mały dzban' (RJAZ), u Stulicia *čъбаньсь* 'parvum oenophorum', es. (stsch.) *УВАНЬЦЬ* 'καμψάκης, naczynie na oliwę' (Miklosich LP);

strus. *УВАНЬЦЬ* : *УВАНЬЦЬ* 'dzban, dzbanek' (Srezn.), ros. *жбанець -нца* 'ts.' (Dal). ~

Zmienność nagłosu w poszczególnych językach słowiańskich związana jest z różnym przekształceniem grupy spółgłoskowej po zaniku *ъ*: *čb-* przeszło regularnie w *džb-* > *žb-* z normalnym zanikiem nagłosowego zwarcia. Pol. *dzban* < *čban* tłumaczono mazurzeniem (Sławski SE I 188), co kwestionuje jednak zasięg geograficzny tej postaci znanej na całym polskim obszarze językowym (szczegółowo o tym i w ogóle o zmianie nagłosu w tym wyrazie p. Stieber op. cit.). Oboczne *-v-* postaci *čvan* trzeba chyba tłumaczyć upodobnieniem do początkowego *č-*. Spotyka się także wtórne rozbicie grupy spółgłoskowej: bułg. dial. *джубан*, *джубан*, ukr. *чобан -на*.

Brak dokładnych odpowiedników ie. Najprawdopodobniej rdzeń ten sam, co w łot. *ciba* 'okrągłe naczynie drewniane', psł. *čъb-ьъ* (zob.) = lit. *kibiras* 'wiadro': *kibiti* 'zahaczać (się), zaczepiać (się), chwytać'. O suf. *-anъ* zob. I 130 (też w starych nazwach innych naczyń).

Endzelin Izv. XV 2, 219—20 popierał paralelę słowotwórczą lit. *dirvā* 'rola, pole': *dirvonas* 'karczowisko, nowina', Sobolevskij RFV LXXI 446—7, Zubatý LF XXVIII 115—6 (Studie II 174), Trautmann BSW 133, Brückner SE 107, Vasmer REW I 411—2, Sławski SE I 187—8, Trubačev RT 253—4, Moszyński KLS² I 306—7, JP XXXIII 358—9 (rekonstruuje pierwotne znaczenie 'niewielkie naczynie drewniane z klepek z uchwytem i lejkiem lub dzióbkiem'). — Inne objaśnienia, ze względu na trudności głosowe, morfologiczne czy semantyczne, mało prawdopodobne: Mladenov RFV LXII 260—2 rekonstruował *kъbanos w nawiązaniu do ie. **keub(h)-* : gr. *κύβος* 'naczynie', stind. *kumbhá-* 'garnek'. — Skok AsIph XXXV 338—41 uważał za pożyczkę ze stwniem. *scif* 'naczynie'. W. S. — F. S.

čъбанькъ zob. **čъбанъ**

čъбаньсь zob. **čъбанъ**

čъбрькъ zob. **čъбрь**

čъбрь *čъбра* dial. zach. i pld. 'rodzaj większego naczynia drewnianego z uchwytami na płyny i ciała sypkie; rodzaj miary wody, wina, zboża', dem. **čъбрькъ** *čъбрика* dial. zach.

~ pol. *ceber cebra* 'duże okrągłe naczynie z klepek, zwykle o dwóch uchach z otworami', stpol. od XV w. *cber, cebr, czber, czeber, czebr, džber, džber* 'duże naczynie na płyny; miara objętości', już w 1113 r. zapis *cebry* (Słownik stpol.), historia i geografia wyrazu wskazują na fakt, że zmiana nagłosowego *č-* > *c-* zaszła wcześniej (przed XV w.) i niezależnie od systematycznego mazurzenia: postać z *c-* została zapożyczona do jęz. ruskich już w XIII w. (p. niżej), występuje ona prawie na całym polskim obszarze językowym, poza pogra-

niczem czeskim, gdzie notuje się *žber* i *žber* (Stieber SFPS XI 67—8, MAGP III m. 103, cz. II 13—6, Zaręba AJS III m. 313, cz. II 16), połab. *cabār* 'ceber', głuź. *čwor -ra* (*čw-* < *čb-*, por. *čvāna* < *čbdana*), czes. *džber -eru* (ortograficznie też *čber*) 'duże drewniane naczynie z dwoma uchami' (Přír. slov.), stczes. *čber čebra* : *čbera*, też *džber* 'ceber; miara zboża' (Gebauer Sl.), też dial. *žber* 'naczynie do noszenia wody dla krów' (Steuer Baborów), 'szkopek z jednym uchem' (Bartoš DSM: laskie), 'większe naczynie' (Belič Dol.), *ž'ber* 'ceber' (Lamprecht Opava), ślą. *džber* 'większe naczynie z drzewa; ilość np. wody mieszcząca się w tym naczyniu', dial. *čber* 'ceber' (Kálal), *žbar* : *žbar* 'ts.' (ib., Habovštiak Orava);

śle. *čebèr -bra* od XVI w. (Megiser 1592) 'kadź, dzieża; ceber; wiadro' (Pleteršnik), *čèber -bra* 'większe naczynie drewniane z dwoma uchami' (SSKJ), u Trubara też 'miara oliwy', dial. *čèber* (Styria), *čžbar -bra* (Tominec Črni vrh), *čəber* 'ceber' (o wariantach fonetycznych p. Rigler Notr. 90—1), sch. *čābar -bra* od XIV w. : *čābar -bra* 'labrum, lacus, drewniane naczynie, górą zwężające się, z dwoma uchami; miara zboża, wina, wody' (do XIV w. z *čb-*, od XV w. z *ča-*, u Daničicia *čbbr̥*), dial. *čābap* 'miara zboża, wina' (Elezović Kos.-Met.), *čābār* 'przepełowiona tykwa lub część miecha, w którym pasterki przygotowywały mleko' (Skok ER I 285: Smokvica, Korčula), kajkaw. *čeber* 'kadź, dzieża; ceber' (RJAZ), cs. *чєбарь* m. 'labrum, lacus; miara wina' (Miklosich LP), bułg. *чєбар чєбару* 'ceber, naczynie na wodę, dołem węższe, górą rozszerzające się, zwykle z uchami jako uchwyty' (BTR), dial. *чšbap* 'drewniane naczynie w kształcie wiadra z dwoma uchwyty' (Mladenov Vidin), *чєбар* (< **čbbr̥*) 'baryłka, beczka' (Umlenski Kjustendil), *чєбар* 'mała faska z wieczkiem' (BDial. II 299: Rodopy), u Gerova też *чєбар*, *чšбар* jako 'miara wielkości 70 ok', maced. *чəбар* m. 'ceber', *чəбар чəма* 'rodzaj dużej czaszy do wina' (RMJ). ~

Z pol.: strus. *чєбарь* (1289 r.) 'miara ciał sypkich, np. zboża' (Srezn.), ros. dial. *чєбарь* f. : *чєбар* m. : *чšбар* m. 'rodzaj wiadra do czerpania wody ze studni, najczęściej przy pomocy żurawia albo kołowrotu' (Opyt, Dal), ukr. *чєбєр чєбєра* 'naczynie z uchwyty; ceber, kubeł; wiadro' (URS), 'kadź, dzieża' (Hrinčenko), brus. *чšбар -бра* 'ceber, cebrzyk', też dial. 'ceber; karma dla bydła i koni (mieszanka plew, ziemniaków i mąki) podawana w cebrze' (Šaternik Červ.), *чšбар* 'wiadro przy żurawiu studziennym' (Rastorguev Brjansk).

Ze słow.: węg. *csőbör* 'miara na płyny; labrum' (Kniezsa MNSJ I 1, 144), rum. *cibăr = ciubăr* 'ceber' (Skok ER I 285).

Por. ślą. dial. *čbara* : *čbera* f. 'ceber' (Kálal), czes. dial. *žbel* 'ceber' (Bartoš DSM).

Dem. *čšbr̥ik*: ~ pol. *cebrzyk* 'nie duży, mały ceber', stpol. NO *Cebrzyk* (SSNO, XIV w.), dial. *cebrzyk* (zwykle nie dem.) 'naczynia drewniane z klepek różnej wielkości, zwykle z uchwyty, o różnorodnym zastosowaniu' (MAGP III m. 103, cz. II 14—5, Kucala PSM 138, Nitsch WP III 161), *zbežik* (Nitsch DPŠ), głuź. *čworik* 'cebrzyk, wiaderko do noszenia wody' (Pfuhl), czes. dawne *džbeřik -ku* 'cebrzyk', ślą. *džberik* 'ts.', dial. *čbr̥ik* 'ts.' (Kálal). ~

Z pol.: ukr. *чєбарук* 'cebrzyk', brus. *чšбарук -ка* 'ts.', też dial. (Rastorguev Brjansk).

Por. sle. *čebrič -brčà* 'mały ceber', *čebrič -iča* 'ts.', sch. *čabrič : čäbrič* 'ts.' bułg. *чѣбуреу* 'ts.' (Gerov), sle. *čebriča* 'mała kadź', sch. *čäbrica* 'labellum (RJAZ).

Dokładny odpowiednik ie.: lit. *kibiras* 'wiadro'. Postać *čьbьrъ* (o suf. *-rъ* zob. II 27) postulowana np. przez pol. i głuź. jest wtórna < *čьbьrъ*. O dłuż. *zbor-k* < **cbor-*, **čbor-* p. Schuster-Šewc EW (Probeheft) 47. Rdzeń ten sam co w *čьbanъ* (zob.). Pierwotne znaczenie 'rodzaj drewnianego naczynia z uchwytami' > 'ilość substancji mieszcząca się w naczyniu' > 'miara substancji, np. cieczy, zboża'. — Dawniej bezpodstawnie (por. Kiparsky GLG 23—4) przyjmowano pożyczkę ze stwniem. *zwibar*, *zubar*.

Trautmann BSW 133, Vasmer REW III 285—6, Sławski SPAU LII 410—3, SE I 55, Fraenkel LEW 250, Skok ER I 285, Buga RFV LXVII 235 (= RR I 325—6), Brückner KZ XLV 25—6, Machek ES² 138, Moszyński KLS² I 307, Trubačev RT 252—3. K. P. — W. S.

čьdьnъ *čьdьna čьdьno* dial. pld. 'czysty'

~ sle. *čēden -dna* (wokalizm sekundarny), w Karyntii *čādən* (dialekt podjuński). ~

Derywaty: sle. przestarz. *čēja* 'czyszczenie', rzadkie *čēditi čēdim* 'czyścić' Isačenko ZslPh XIII 99—100 opierając się na postac i karyntkiej wskazującej na *čьdьnъ* widzi tu wyjątkowy w sle. ślad ie. (*s*)*kīd-* do (*s*)*kīd-to-* : (*s*)*kīd-to-* (*s*)*keid-* p. *čistъ*. Co do budowy por. *běžьnъ*. O odpowiednikach w innych językach ie. z tym samym wokalizmem pierwiastka p. Pokorny IEW 920—1.

F. S.

čьchati *čьchajr* 'kichać, sternuere', perf. **čьchnoti** *čьchno*

~ stpol. XVI w. u Reja *čchać* 'kichać' (SP XVI IBL, Sławski SE II 133), dial. pln.-wsch. *czchać* 'ts.' (Karłowicz SGP: Litwa; chyba z brus.), u Mickiewicza 'pędzić, uciekać' (Słownik Mickiewicza);

ros. *чхать чхāju* 'kichać', dial. 'wymiotować' (Opyt Dop.), ukr. *чхати чхāju* 'kichać', dial. 'z trudem isć, jechać' (Hrinčenko), brus. *чхачь чхāju* 'kichać', u Nosoviča też 'wywalać się, tryskać, chlustać'. ~

Perf. **čьchnoti**: ~ pol. dawne od XVII w. i dial. z Litwy *czchnąć* 'kichnąć' (SJP PAN, L., Karłowicz SGP; z rus. ?); ros. *чхнуть чхну* 'ts.', ukr. *чхнути чхну* 'ts.', brus. *чхнуць чхну* 'ts.', u Nosoviča też 'wywalić się, trysnąć, chlusnąć'. ~

Por. dewerbalne cs. *чхъ* 'kichnięcie', strus. *чхъ : чехъ : чохъ* 'ts.', ros. *чох* 'ts.' (Dal).

Dźwkn., por. interi. naśladowujące odgłos kichania, np. ros. dial. *чох!*, pot. *чих!*, brus. *чих!* Tego samego typu *čьchnoti*, *kychati* (zob.). Por. stind. *chikkā* 'kichanie'.

Berneker SEW I 165—6, Brückner SE 226, Vasmer REW III 343, Sławski SE II 133, Belaruskae i slav. movaznaŭstva (da 75-hoddzja K. K. Krapiw), 1972, 257—8, Machek ES² 314, Mayrhofer KEWA I 407.

Zob. *čichati*.

W. B.

čьchnoti zob. **čьchati**

čьjъ *čьja čьje* zaimek dzierżawczy pytajny 'czyj, cuius' (: zaimek dzierżawczy względny 'cuius', nieokreślony 'czyjś, cuiusdam, alicuius, alienus')

~ pol. *czyj czyja czyje* (od XV w., stpol. XV—XVI w. też *czej*) zaimek dzierżawczy pytajny, względny, nieokreślony (w tych funkcjach też w gwaraach, np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK), dłuż. *ceji*

ceja ceje, też *coji coja coje* zaimek dzierżawczy pytajny, rzadko względny (w tej funkcji zwykle *cejiž : cojiž*), głuź. *čeji čēja čėje* zaimek dzierżawczy pytajny (w funkcji zaimka względnego *čejiž*), czes. *čí m., f., n.* (stczes. *čí čie čie*, zob. Gebauer HMČ III 1, 504—6) zaimek dzierżawczy pytajny, względny, nieokreślony, dial. laskie też 'cudzy' (Bartoš DSM), śła. *čí čia čie* (dial. też *čij -a -e : -o*) zaimek dzierżawczy pytajny, względny, nieokreślony (p. Stanislav DSJ II 342);

śle. przestarz. i dial. (Styria) *čij* zaimek dzierżawczy pytajny i względny, sch. od XVIII w. *čiji čijā čijē* (dial. też *čij čijā čijē*, Elezović Kos.-Met.) zaimek dzierżawczy pytajny, względny, nieokreślony (zob. Stevanović SSJ I 292—3), scs. *чии* (w Mar. *чн*) *чииа чиие* zaimek dzierżawczy pytajny, bułg. *чий чия чие* zaimek dzierżawczy pytajny (też dial., np. Stojkov Banat, Mladenov Vidin), maced. *чij чija чие* zaimek dzierżawczy pytajny (też dial., Małecki SW), także zaimek względny (Koneski GMJ 339);

strus. *чии* zaimek dzierżawczy pytajny, względny, nieokreślony, ros. *чей чья чье* 'ts.', ukr. *чий чия чие* 'ts.', brus. *чый чыя чыє* zaimek dzierżawczy pytajny, względny, u Nosoviča też nieokreślony. ~

Por. oparte na temacie gen.: śle. *čigā : čegā, čigāv : čegāv, čegōv*, sch. dial. (od XV w.) *čigov -va -vo*, bułg. dial. *чигос : чигас -ва* (Gerov, BDial. I 204: Botevgrad).

Od pierwiastka zaimka pytajnego *čъ-*, ie. *k^wi-* (zob. *čъ, čto, kto*). Suf. *-je-* < ie. *-yo-* jak w innych zaimkach dzierżawczych, zob. *mojъ, tvojъ, svojъ*. Por. co do budowy łac. *cuius* 'czyj' < **k^woi-jo-*.

Meillet Ét. 377, SC 440, Hujer LF XXXV 214—9, IF XXIV 70—2, Vailant GC II 465—70. W. N.

čьkati 1. *čьkajъ* 'uderzać, stukać, trącać' : 'czkać, singultare', perf. **čьknoŭti** *čьkno*

~ pol. *czkać czkam* 'mieć czkawkę, singultare' (też dial., Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 477, Maciejewski Chelm.-dobrz. 169), dial. także *czkã mi się* 'czkam' (Karłowicz SGP, Tomaszewski GŁ 114), kasz. *čkac čkã* 'singultare' (Sychta SK, AJK VII cz. II 203), czes. dial. moraw. *čkat čkám* (u Jungmanna *čkãti čkám*) : *čká se mi*, laskie *mi se čka* 'mam czkawkę', u Jungmanna także *čkãti čkám* 'skubać, obrywać', śła. *čkat' čká* 'singultare', *čká se* 'ma czkawkę'; sch. dial. *čkãti čkám* 'dłubać w czymś' (Vuk);

ros. pot. *чкать чкаю* 'szturchać, trącać, dźgać', dial. 'rozumieć; zauważać' (Opyt Dop., Dal), ukr. dial. łemk. *чкãтися чкãюся* 'singultare'. ~

Perf. **čьknoŭti**: ~ pol. *czknać czknę* 'singultare', dial. *čknōć se* 'odbić się, o czkawcę' (Ramułt, Gramatyka ślemieńska, 1930, 6), śła. *čknut'* 'singultare' (Kálal), *čkne se mi* 'mam czkawkę' (Jungmann);

ros. pot. *чкнуть -ну* 'szturchnąć, trącić, dźgnąć', dial. 'zacząć się psuć', луна *чкнулась* 'zaczęło ubywać księżyc'a' (Dal), ukr. dial. łemk. *зочкло ми ся* 'odbić się, o czkawcę' (Verchratskyj Łemk. 483). ~

Por. maced. dial. *чkoma* 'gmerać, dłubać' (RMJ).

Nie należy tu: 1. czes. dial. *čkat*, hanac. *čká se mi* 'zachciewa mi się czegoś' (Bartoš DSM) < **čskati*, p. Machek ES² 105;

2. ros. dial. *чкать* 'kichać' < *čьchati* (zob.).

Dźwkn. Wskazano na nawiązania przede wszystkim germ.: niem. dial. szwajcarskie *hick* 'uderzenie' : niem. dial. *hichezen* 'czkać', szwedz. *hicka*, dawne *hikka* 'szlochać, dyszeć, łykać' (-kk- < ie. -kn- p. niżej Torbiörnsson).

Znaczenie 'czkać, odbijać się' łączy się często z dźwiękami przy 'uderzeniu, biciu, rwaniu' (por. pol. *odbijać się* : *bić*, niem. *aufstossen* 'odbijać się' : *Stoss* 'uderzenie').

Berneker SEW I 166, Torbiörnsson Xenia Lideniana, 1912, 40—2, Marchek ES² 615, Vasmer REW III 338, 344—5. — O mniej prawdopodobnych nawiązaniach bałt. Bugi (RFV LXVII 235) zob. Fraenkel LEW 234.

Por. *šćьkati*, *šćьknoći*.

F. S.

čьkati 2. zob. **čakati**

čьkavьka dial. zach. 'kurcz przepony z wydawaniem mimowolnego odgłosu, czkanie, czkawka, singultio'

~ pol. *czkawka* 'kurcz przepony z wydawaniem mimowolnego odgłosu', dial. *čkáfka*, *čkofka* (Dejna AGK m. 477, Tomaszewski GŁ 114, Sychta SK, AJK VII m. 343, cz. II 196—203), czes. dial. moraw. *čkavka* 'ts.' (Jungmann), sła. pot. *čkavka* 'ts.'. ~

Por. 1. pol. dial. (Żywieckie) *czkawca*, kasz. *čkavica* 'czkawka' (AJK VII cz. II 197);

2. pol. dial. *czykawka* 'czkawka' (Karłowicz SGP, Dejna l. c.), kasz. *čikavka* : *čikavica* 'ts.' (AJK VII cz. II 196—203), sła. dial. *čikávka* 'ts.' (Kálal). — Por. *čikati*.

Nomen actionis > nomen acti od *čьkati*, por. dobrze zaświadczony przymiotnik *čьkavъ*: sła. *čkavý* 'czkający'.

Zob. *šćьkavьka*.

W. B. — F. S.

čьknoći zob. **čьkati 1**

čьkoli zob. **čьtokolě**

čьlověčina zob. **čelověčina**

čьlověчьсь zob. **čelověчьськь**

čьlověчььь zob. **čelověчььь**

čьlověчьськь zob. **čelověчьськь**

čьlověчььпъ zob. **čelověчььпъ**

čьlověчьньство zob. **čelověчьство**

čьlověчьськь zob. **čelověчььь**

čьlověчьство zob. **čelověчьство**

čьlověкь zob. **čelověкь**

čьmanьje n. coll. dial. zach. 'zielska, chwasty'

~ czes. dial. wsch. morawskie *čmání* 'zielska, chwasty' (Bartoš DSM, u Jungmanna jako sła. z Bernoláka), sła. *čmánie* 'chwasty, zielsko' (Kálal). ~

Por. sła. *čmánina* 'chwasty, zielsko' (Kálal), oboczne ze zmianą nagłosowego *čm-* > *šm-*: czes. dial. morawskie *šmání* 'chrust' (Bartoš DSM), sła. *šmánie* : *šmanie* n., *šmáň* f., *šmáňa*, *šmanina* 'chrust, drobne gałązki z liściami, długa trawa; śmiecie' (Kálal).

Tu może też sch. dial. *čmanjci* pl. 'porzeczką zwyczajną, Ribes rubrum' (Simonović BR 400), *šmanjak* 'agrest, Ribes grossularia' (ib.).

Prapostać *čьmanьje* wskazuje na nie zaświadczone *čьmanъ = lit. *kimonas w *kimonaĩ* pl. m. : *kiminaĩ* pl. m. (sg. *kiminas*) 'mech, Sphagnus squar-

rosus', u Trautmanna jako źmudzkie = *kimonaĭ* pl. m., łot. *cimenis, cimins* 'czub', *cimini* 'czupryna'.

Zubaty AslPh XVI 387 (Studie I 2, 92—3), Buga RFV LXVII 236 (RR I 326), Berneker SEW I 167, Trautmann BSW 133, Fraenkel LEW 238. — Wg Bezłaja Razprave SAZU VII 167 tu naleźy teź słe. dial. *očimāti se -mām se* 'obrosnąć wełną, sierścią'. M. Ś.

čьmela : **ščьmela** femininum do (*š*)čьmelъ, (*š*)čьmel'ъ

~ pol. dial. kasz. *šmiela* 'trzmieł' (AJK IV cz. II 65), dłuź. dial. *šmela, šmel'a* 'ts.', głuź. *čmjela* 'ts.' (teź dial., Michalk Neustadt, Sorb. SA III m. 57, s. 152; o materiale łuź. Schuster-Šewc EW Probeheft 44), czes. dial. moraw. *čmela* 'ts.' (Jungmann), *čmelky* f. pl. 'trzmiele' (Bartoš DSM), sła. dial. *čmela* 'trzmieł' (SSJ);

słe. dawne (w XVI w. u Dalmatina) i dial. *čmēla* (dial. także *čemēla*) 'pszczola, Apis melifera', dial. również 'Bombus terrestris' (Bezłaj Eseji 119, Symb. Taszycki 21), sch. dial. *čmēla* (RJAZ), kajkaw. *čmālō* (HDZ I 302: Bednja) 'pszczola';

ukr. dial. *джмолá* : *чмолá* 'dzika pszczola, Xylocopa violacea' (Zel.). ~
O suf. -a zob. I 59—60. W. B. — F. S.

čьmelinъ *čьmelina čьmelino* : **ščьmelinъ** wsch. adi. do (*š*)čьmelъ, (*š*)čьmel'ъ

~ ros. *имелиный* 'trzmiełowy', ukr. *джмеліний* 'ts.'. ~

Por. słe. *čmŕlji* 'naleźący do trzmieła, dotyczący trzmieła'.

Od *čьmelъ* : *šьmelъ*, wskazywałoby na pierwotny temat na -ĭ-. F. S.

čьmelъ *čьmeli* m. (zob. *čьmelinъ*) : **čьmel'ъ** *čьmel'a* : **ščьmelъ** *ščьmeli* m. : **ščьmel'ъ** *ščьmel'a* 'owad trzmieł, Bombus terrestris'

~ stpol. XV w. *czmiel, szczmiel, przmiel, pszczmiel*, dial. *čmiel, cmiel, śčmiel, pszmiel* (Karłowicz SGP, Kucala PSM 68), kasz. *čmél, šmel* (AJK IV m. 158, cz. II 64—5, Sychta SK), połab. *stamil* (*šьmelъ), dłuź. *tšmjel -la*, dial. *čmél, čmel, čmex, šmél, šmel* (Sorb. SA III m. 57, s. 152), *tšumjel*, głuź. dial. *čmél* p. Schuster-Šewc EW (Probeheft) 44, czes. *čmel -le : -la*, stczes. *ščmel, štmel* m. (Flajšhans Klaret 468, Jungmann), sła. *čmel' -l'a*, dial. wsch. teź *čmul' -l'a* (Buffa Dlhá Lúka);

słe. u Pleteršnika *čmēlj*, dial. (Celovec) *ščemēlj* m., teź *šmēlj* m.;

ros. *имель -лѧ*, dial. *цѣмель* (Opyt: Psków), *чмел* m. (Dal: Woroneź), ukr. *джміль джмелѧ*, dial. *чміль чмелѧ*, brus. *чмель чмялѧ* (teź dial., np. Šaternik Červ.), dial. także *шчамѣль* (Bjałkevič Mohylew, Jurčanka Mscisl., Rastorguev Brjansk). ~

Por. spotykane w kilku językach wtórne postaci z zagadkowym -r- (czyźby pod wpływem bliskoznacznego *trōtz* 'truteń?'): pol. od XVII w. *trzmieł -la*, stpol. XV w. *przmiel*, dial. kasz. *přmél, gřmél* (etymologia ludowa do *gřmác* 'grzmieć, trzaskać'), dłuź. *tšmél*, czes. dial. *čmrl'áň* (Bartoš DSM), słe. *čmŕlj -lja* (notowane juź w XVI w., znane teź gwarom, np. *čŕmiel*, Rigler Notr. 157), sch. dial. czakaw. *střmēlj strmēlja* 'szerszeń, Vespa crabro'; zob. Bezłaj Eseji 119, Symb. Taszycki 21.

W kilku językach spotykamy psł. (*š*)čьmelъ, (*š*)čьmel'ъ i derywaty w nazwach roślin: pol. *trzmielina* 'krzew Evonymus' (teź dial., Karłowicz SGP; u L. teź *trzmieł, przmiel*), stpol. od XV w. *szczmiel, przmiel, szczmielina* 'Melampyrum nemorosum', kasz. *čmél* 'Evonymus europaea' (Lorentz PW), dłuź. *tšmelica* (dial. *šmel'ica*) 'Rhinanthus' (Sorb. SA III m. 132, s. 302), głuź. dial. *šmel'ica, čmel'nica* 'ts.' (o. c.), sła. *čmelik* 'Pulmonaria officinalis'

(Buffa SBN 280), ros. pld. *щемеліна* 'ts.; *Prunella grandiflora*' (Dal), ukr. dial. *чмель -лю* '*Helichrysum arenarium*' (Hrinčenko), *щемеліна* '*Pulmonaria officinalis*' (Hrinčenko, Żel.), brus. *шчамяліца* 'ts.'. Rostafiński Symbola I 99, Brückner SE 79 łączyli to z dwubarwnością owadu. Nie można też wykluczyć, że mamy tu do czynienia z pierwotnie odmiennym terminem botanicznym zbliżonym do (§)цьмель etymologią ludową (Machek ČSR 141, p. *brьskl'anь*).

Za pożyczkę słow. uważano fiń. *kimal-ainen* 'pszczoła, trzmiel' (Kiparsky RES XXIV 45), niepewne, p. Kalima Měl. Mikkola 66—71, Vasmer REW III 415.

Ten sam pierwiastek co w psł. *komarъ* (z apofonią, zob.), lit. *kam-ānė*, łot. *kat-ane* 'trzmiel, dzika pszczoła', lit. dial. *kamīnė* 'dzika pszczoła', łot. *katīne* : *katene* też 'trzmiel', stpr. *camus* 'trzmiel'. Wokalizm zredukowany właściwy psł. *цьмель* też w germ.: niem. *Hummel*, stwniem. *humbal* 'trzmiel'. Dalsza etymologia niepewna. Może pierwotne nomen agentis do psł. (§)цьміти 'powodować ból, ścisnąć'. O suf. zob. I 108. Według Niemina LP III 187—205 (za nim Fraenkel LEW 212) do ie. *kem-* : *kom-* : *km-* 'coś ściśniętego, w kształcie bryły', psł. *komъ* 'bryła, gruda', ros. *комошнѣ* 'rój komarów', ze zredukowanym wokalizmem: lit. *kiminaĩ* 'mecz'. Pierwotne znaczenie byłoby 'mieszkaniec bryły, gniazda w kształcie bryły'. — Zwykle dopatrywano się podstawy dźwięk. wyrazu, łączono ze śrwniem. *hummen* 'brzęczeć', stind. *camarā* 'bos grunniens', lit. *kimti kimstu* 'chrypnąć', *kiminti* 'przytłumiać głos' (Berneker SEW I 167, Brückner SE 79, 444, 581, Trautmann BSW 116, Pokorny IEW 556, Vasmer REW III 414—5). — Różnice w nagłosie w poszczególnych językach słow. są związane z przekształcaniem grup *čm-*, *ščm-*. Nagłosowe *č-* w niektórych językach (np. w pol. i czes.) w świetle danych historycznych wygląda na nowsze z pierwotnego *šč-*.

W. B. — F. S.

цьмельъ zob. *цьмель*

цьмѣти *цьміть* 'być ściśniętym, przyciśniętym, być w stanie otępienia, odrętwienia, przygnębienia, marnieć; odczuwać ból'

~ pol. *ćmić* *ćmi* 'pobolewać, mdlić', dial. *ćmi* mi ząb 'z lekka boli', *ćmić się* 'chorować' (Karłowicz SGP), kasz.-sł. *čamiec* *čamie* : *čamiec* *čamii* 'drzemać' (Sychta SK), 'z trudem iść, wlec się; męczyć się pracą' (Lorentz PW), *čamiec są* : *čamiec są* 'męczyć się pracą, czekaniem' (Lorentz PW), *čamiec* też 'żuć, gryźć powoli, niedołąźnie; mówić niezrozumiale, niewyraźnie; pracować do późnej nocy' (Sychta SK);

sł. *čemeti* *-mim* 'siedzieć cicho, nieruchomo, być odrętwiałym, na pół przytomnym' (SSKJ), dial. *čmeti* *čmi* 'odczuwać ból, np. o bólu zęba' (Pleteršnik), sch. *čämeti* *čämim* : *čämiti* *-mim* 'oczekiwać na coś w otępieniu, przygnębieniu, nudzić się; więdnąć, o roślinach', zub *čami* 'boli, ćmi', bułg. dial. *čemeŭa* (też *čmai*, Umlenski Kjustendil, rodop. *čumėe*, BDial. V 218) 'marnieć, słabnąć, tracić siły, więdnąć, o człowieku, też o zwierzęciu, roślinie' (BDial. III 189: Ichtiman). ~

Dewerbalny rzeczownik: pol. dial. kasz. *čama* 'osoba pracująca do późnej nocy i stąd stale śpiąca' (Sychta SK), sch. *čäma* 'nuda, zgryzota, przygnębienie' (stąd denominalne *čämati* *-mām* 'marnieć z czekania, długiego przebywania, nudzić się'; inaczej Skok ER I 292).

Por. bliskie znaczeniowo czes. *čuměti* *-ěji* 'wystawać; oczekiwać, długo czekać', sł. dial. *čuměti* *-im* 'drzemać', 'siedzieć w kucki, przycupnąć',

č̣m č̣ma 'półsen, drzemka' (Pleteršnik), sch. dial. (Dalmacja) č̣mijati -ijām 'strnuti i svenuti' (RJAZ), ros. dial. pñ., wsch. очуметь 'zglupieć, stracić chwilowo pamięć, przytomność' (Dal). Najprawdopodobniej -u- sekundarne związane z poprzedzającym č̣- (p. wyżej bułg. dial. rodop. чумѐе). Możliwa też adideacja drogą etymologii ludowej do č̣ma 'dzuma'. Inaczej Kurkina Etim. 1971 s. 62—3 nawiązująca do (s)kum- np. w czes. dial. koumati 'gapić się', śle. dial. skumati -am 'cicho, niezrozumiale wyjawiać swoje pragnienie; podejrzewać' (Pleteršnik). Mało prawdopodobne.

Stary czasownik stanu do komiti 'gnieść, przygniatać, przyciskać' (zob. też należące do tej rodziny komъ, č̣ęstъ). Por. (z ruchomym nagłosowym s-) bliskoznaczne šč̣mĕti : skomiti.

Berneker SEW I 167, Skok ER I 292; o ie. kem- 'ściskać, gnieść, powstrzymać' Pokorny IEW 555. W. B. — F. S.

č̣pnĕti č̣pn'q : č̣pnĕjъ 'sterceć, wznosić się, wystawać'

~ czes. č̣něti, č̣nti č̣ntm 3 pl. č̣ní : č̣nějí (wg Holuba — Kopečnego ES 95 już stczes.) 'sterceć, wznosić się, wystawać', śla. č̣niet' č̣niem 'ts.' (według Machka ES² 106 z czes.). ~

Może pierwotny czasownik stanu czy też inchoativum do č̣pnq č̣ęti, ie. *ken- 'wyrastać, pojawiać się, zaczynać (się)'.
Vaillant GC III 193, 383. — Machek l. c. wyprowadzał z ṭrĕmĕti 'sterceć, wystawać' < strĕmĕti. Mało prawdopodobne. F. S.

č̣para 1. zob. č̣parъ 1

č̣para 2. zob. č̣parъ 2

č̣parati zob. č̣pariti

č̣pariti č̣par'q : č̣parati č̣parajъ 'dłubać czymś ostrym, grzebać'

~ dłuż. šparaš -ram 'dłubać, grzebać, np. w zębach', šparaš se 'grzebać się w czymś', głuż. šparač -ram 'dłubać, grzebać', šparač so 'bawić się, guzdrać się, robić ceregiele', śla. šparat' -ram (też šparchat', według Jungmanna także šparkati) 'dłubać w czymś (np. w zębach) ostrym przedmiotem; grzebać';

sch. dial. nač̣pārīt se -č̣pārīm se (: nač̣pōrit se -rim se) 'nabić się na wystający złamany kawałek gałęzi, ukłuć się' (Elezović Kos.-Met., też Popović GSS 539). ~

Por. 1. wskazujące na č̣pyrati (zob. č̣pyriti s. v. č̣eperiti): stczes. č̣pýrati -aju 'poruszać czym, dotykać, pełzać' (Gebauer Sl. I 185, zob. Janko ČMF XX 25);

2. bułg. dial. rodop. ч̣пкам 'kopać twardą ziemię, odłupując całkiem mało ziemi; rozczesywać rękami wełnę, bawełnę, gremplować' (BDial. II 304).

Z wokalizmem zredukowanym do č̣eperiti, č̣epariti, č̣epati, č̣epiti.

Janko ČMF XX 25. W. B.

č̣parogъ č̣paroga 'to, co służy do dłubania; pazur, szpon'

~ pol. szparóg -rogu, zwykle pl. szparogi (dial. šparogi) 'końce skrajnych krokwi skrzyżowane u góry dachu, często ozdobne' (o zasięgu w gwarach p. Basara TBW I 41), przestarz. i dial. 'kowadełko ostro zakończone do odkuwania wewnętrznych ścian w metalowych przedmiotach z otworami', dial. sparóg też 'hak' (Karlóvicz SGP);

sch.-cs. č̣parogъ 'pazur, szpon', sch. dial. czakaw. špārožica 'szypułka winogrona' (RJAZ). ~

Od čьparъ 1. O suf. -ogъ zob. I 67.

Berneker SEW I 169, Brückner SE 552—3, Janko ČMF XX 25, Moszyński PorJ 1954, 4, s. 4, Siatkowski SWM I 111. W. B.

čьparъ 1. čьpara : čьpara 1. zach. i pld. 'pazur, szpon'

čьparъ: ~ czes. *spár* (ludowe *špár*), wyjątkowe *čpár* 'paznokieć, pazur, szpon', u Jungmanna też *spár* 'zajęcza nóżka', sła. książkowe przestarz. *spár -ru* (zwykle pl. *spáry*) 'pazur';

sch. dial. *čpâr -ra* 'złamana gałąź, cierń na drzewie, na co można się nabić' (Elezović Kos.-Met.), 'ostry, spiczasty kamień' (Popović GSS 539). ~

čьpara: ~ dłuż. dial. *špara* 'pazur, racica', głuż. *špara* : *spara* 'pazur, szpon; racica, kopyto rozdwojone', czes. dial. laskie *špara* 'noga' (Lamprecht Opava), *čpárka* 'racica kozy' (Machek ES² 106—7), sła. *spára* 'pazur, szpon'. ~

Nomen agentis : nomen instrumenti do čьpariti. Por. čьperъ 1—2.: čьperiti. — Por. sch. *čapak -pka* 'pazur, szpon', dawne od XVII w. *čäplja* 'ts.', *čäpēt* 'ts.', *čäporak -örka* 'ts.; pniak', *čäpūr* 'pniak' : *čapati* 'chwytać, łapać'. Janko ČMF XX 24—5. W. B.

čьparъ 2. čьpara : čьpara 2. f. pfn. 'podłużne wyźłobienie, rozszczepienie, to, co wydłubane, dłubaniem wyźłobione lub rozszczepione'

~ pol. *szpara* (dawne też *spara*, L.) 'podłużna szczelina, rozpadlina, podłużny wąski otwór' (w tym znaczeniu też dial., np. *spara* 'szczelina między belkami domu', Kucala PSM, kasz.-sli. *spara*, *špara* 'szczelina, rozpadlina', Sychta SK, Lorentz PW, AJK V m. 221, cz. II 114), stpol. *spara* 'rozszczepienie' (np. u Mącz. 68a: *sparý* albo rostrzyżenie; roszczepek albo *spara* strzały, która na cięciwę bywa wsadzona), *szpara* 'przedział między kopytem lub palcami' (SJP PAN), stpol. *spar -u* : *spara* 'ts.' (Mącz., L.), dial. kasz.-sli. *spara* 'przeźreń między palcami, zwłaszcza u nóg' (Sychta SK, Lorentz PW), stpol. też *spar*, *sparek* 'drażek, na którym znajduje się ptak wabiący' (L.), dłuż. *spara* 'szpara, szczelina' (Schwellenfuge, Spalte in einer Schwelle), czes. *spára* 'szpara, szczelina' (też dial. laskie *špara* 'ts. '), dial. moraw. *spara* 'dziura', sła. *špara* 'szpara, szczelina';

ukr. *unápa* (u Żel. *unapá*, dial. zakarp. *cnápa*, Hrinčenko) 'szczelina, szpara, rowek, żłobek', pot. i dial. *unápu* pl. 'ostry ból w palcach od chłodu' (URS, Hrinčenko), brus. dial. *unap -py* 'żłobek, rowek, wycięcie w drewnie' (Nosovič, Bjałkevič Mohylew), poleskie 'wyźłobienie w pionowych belkach futryny okiennej, w które wchodzi czopy poziomych belek' (Leks. Polessja 159). ~

Por. bułg. dial. *čьnapka* 'rosocha' (Gerov).

Nomen actionis > nomen acti od čьpariti, čьparati. Por. čьparъ 1. : čьpara 1. Brückner SE 552—3. W. B.

čьpěti zob. ščьpěti

čьso zob. čь

čьsokolě zob. čьtokolě

čьsokoli zob. čьtokolě

čьsokolivě, čьsokolivěкъ zob. čьtokolě

čsože dial. zach. = čso, wzmocnione part. -že

~ pol. *coż czegoż* wzmocnione *co* zwykle w funkcji zaimka pytajnego i względnego (też dial., Karłowicz SGP) od XIV w., stpol. *což, csož, czsož* też jako zaimek względny osobowy 'co, który, qui', zaimek przymiotny względny 'jaki, który, co, qui', liczebny względny 'ile, quot, quantum', przysłowny pytajny 'dlaczego, po co, cur', jako spójnik wprowadza zdanie przyczynowe 'ponieważ, quia', dial. *což* 'któż' (*Což ty jezdeš?* 'kimże ty jesteš?'), 'czyž?' (*Což ja krzywdę uczynił?* 'czyż zrobiłem krzywdę?', Karłowicz l. c.), 'dlaczego?' (*což stoisž?*), dłuż. *což cogož* zaimek względny 'co' (*Což ty weš, to ja take weš; Cogož se nějsom nažeł, to jo se stanulo*), dawne XVI w. (Jakubica) i dial. jako relativum generale (ten kón, *což*; ta góscina, *což*; te muže, *což*; te žony, *což*), dawne i wyjątkowe z XVIII w. *cožem* (*co-že-m*) 'což teraz?' (Muka), głuź. *štož* zaimek względny 'które, co' (Šewc GHR 131), czes. *cože* zaimek pytajny (z zabarwieniem uczuciowym np. *Cože to řika?*), względny (Vspomínal, *cože má udělat*), 'dlaczego, z jakiego powodu' (Ptala se, *cože se tak opozdil*), interi. np. *Cože, on už je tady?* (SSJČ), *což* zaimek i part. pytajna 'jak wiele, ile' (*Což třepotá se to tu hvězdiček*), 'co' (*Což je dělat?*), 'dlaczego, po co?' (*Což bych se bála?*), part. 'czyž' (*Což není odvolání?*), interi. np. *Pěkná práce, což?* *Nestálo to za nic, což?*), już stczes. *což* tož, *čsož* tož 'nieco, trochę' i w *cožkoli, čso-ž-koli* p. *čyto-koli* (Gebauer Sl.), sła. *čože* zaimek pytajny 'co' (wzmocnione part. wzmacniająca -že, np. *Čože urobím?*), 'dlaczego, po co?' (*Čože si haluzie neposekal?*), part. w zdaniach eliptycznych wyraża lekceważenie, obojętność (*Čože kázeň!*). ~

Od *čso* z part. wzmacniająca -že, por. *ktože* : *kto*.

T. Sz.

čstiti *čst'q* 'okazywać cześć, szacunek, poważanie, otaczać czią, wielbić 'ugaszczać, częstować (okazując cześć, szacunek)

~ dłuż. nowsze *čestíš -im* 'otaczać czią, szanować', głuź. *čestíc -im* 'ts.', czes. *ctíti ctím* (stczes. *čstíti* : *ctíti čšču*) 'ts.', 'częstować, podejmować gościa', sła. *ctit' ctím* 'okazywać cześć, otaczać czią, szanować, poważać; sprawiać zaszczyt, przynosić zaszczyt';

sła. od XVI w. *častiti -tím* (dawne *čestiti -tím*) 'oddawać cześć, szanować, poważać', sch. od XVI w. *častiti -tím* 'ts.', od XVII w. też 'częstować, raczyć, podejmować ucztą', scs. *ѣстити* 'otaczać czią' (Mszał kijowski), bułg. dial. *čestmá -míuu* 'ts.', 'składać życzenia, wieszować, gratulować; ugaszczać; płacić, wynagradzać' (Gerov), maced. *čestmu* 'okazywać cześć, szacunek; częstować, podejmować gościa; gratulować';

strus. *ѣстити ѣстѣу* 'okazywać cześć, otaczać czią, szanować, poważać; świętować; ugaszczać, częstować', ros. przestarz. *čestímь čestú čestímь* 'okazywać cześć, szacunek; nazywać, mienić', ludowe 'wyzywać, wymyślać komuś, łajać; bić, tłuc', ukr. *čestímь čestú čestímь* 'okazywać cześć, szacunek, szanować', brus. *čestímь čestú čestímь* 'częstować, ugaszczać', 'łajać' (Nosovič). ~

Denominativum od *čstь*. Podstawowe znaczenie 'okazywać cześć, otaczać czią' > 'okazując cześć ugaszczać, częstować'. — Zob. *čstí*. K. P.

čstivъ *čstiva čstivo* 'czcigodny, zacny, ucziwy, szanowny'

~ stpol. XVI w. *čzešciwy* 'pełen czci, uszanowania' (L.), dłuż. *čestíwy* 'godny czci, godny szacunku; ucziwy, zacny', głuź. *čestíwy* 'pełen szacunku', czes. u Jungmanna *ctivý* 'ts.', stczes. *čstivý, ctivý* 'zacny, szanowny; czcigodny';

sch. dawne XVIII—XIX w. *č̣astiv* 'czcigodny, dostojny', scs. **ҮҢСТИВЪ** 'czcigodny, zacny, szanowny; pobożny';

strus. **ҮҢСТИВЫИ** 'zbożny, pobożny; miły, przyjemny', ros. *честивый* 'zacny, pobożny, bogobojny; spokojny, cichy, skromny' (Dal), ukr. *честивий* 'uczciwy, zacny; obyczajny, moralny; ambitny, żądny zaszczytów' (Żel.). ~

Por. słe. *č̣astivec* 'czciiciel, wielbiciele'.

Ze stpol.: lit. *č̣estyvas* 'pełen czci' (według Skardżiusa 56 z brus.).

Od *č̣stiti*, z suf. *-(i)vъ*.

K. P.

č̣stovati č̣stujō 'okazywać cześć, szacunek, zwłaszcza przez urządzenie uczty ku czyjejsz czci, przez ugaszczanie'

~ pol. *częstować -uje*, stpol. zwykle *czestować* (postać typowa jeszcze dla w. XVI, już w XV w. *czestowanie*; dziś dial.) 'ugaszczać, dawać komuś coś do jedzenia, picia, palenia przez uprzejmość, gościnność', stpol. XV—XVI w. *czestować* 'czcić, szanować' (też dial. kasz., Lorentz PW), czes. przestarz. *č̣stovati* 'oddawać cześć, zwłaszcza ugaszczając, częstując', dziś *č̣astovati -tuji* 'ugaszczać, częstować' (też dial. np. Lamprecht Opava), sła. *č̣astovat' -ujem* (dial. wsch. *č̣estovac -tuju*) 'ts.';

sch. *ṣ̌tōvati ṣ̌tūjēm* (dial. zach. u Vuka *ṣ̌tōvati ṣ̌tūjēm*, dawne od XV w. *ṣ̌tōvati*) 'czcić, szanować', dawne i dial. też 'świętować; gościć, ucztować ku czyjejsz czci', serb.-cs. **ҮҢСТОВАТИ** 'colere';

ros. dial. *ч̣э̣cmosámu* 'częstować, gościć, okazywać szacunek, cześć, sympatię np. przyniesieniem подарunku' (Dal), ukr. *ч̣ac̣mьcámu -mью* 'ts.', u Żel. też *ч̣естmьcámu* : *ч̣естmosámu* 'ts.', brus. dial. *ч̣естmьcámu -mью* 'ts.' (Nosovič), *ч̣ac̣mьcámu* 'ugaszczać' (Šaternik Červ.). ~

Z brus.: lit. *č̣estavoti* : *č̣estavoti* 'czcić, wielbić; gościć, częstować' (Skardżius 56).

Por. serb.-cs. **ҮҢСТОВАТИ** 'colere', bułg. *ч̣э̣cmьcвам -сам* 'czcić, obchodzić uroczyscie, święcić', ros. *ч̣э̣cmьcовамь -ю* 'urządzać uroczyscie na cześć kogoś, obchodzić uroczyscie', przestarz. 'nazywać, mienić', dial. permskie *ч̣э̣cmьcовамь* 'gościć, ugaszczać' (Opyt), ukr. dawne *ч̣естmьcámu* : *ч̣естmьcьcámu* 'czcić, szanować' (Żel.).

Denominativum od *č̣stb*, o suf. *-ovati* zob. I 48. W poszczególnych językach słów. wtórne postaci z kontynuantem *-e-* pod wpływem bliskiego budową *č̣estovati* < *č̣estb*, por. stpol. w XV w. *częstować* 'współbiesiadować'. K. P.

č̣stb č̣stī 'czczenie, kult, wielbienie, szanowanie; dowód czci, uznania (zwykle ugaszczanie, uczta)', 'honor, dobre imię, cnota, godność, zaszczyt'

~ pol. od XIV w. *cześć czci* (dawniej spotyka się też gen. *części*) 'szacunek, poważanie, poszanowanie, uznanie; kult, uwielbienie; honor, dobre imię, godność osobista' (też dial., np. kasz. *č̣esc ṭc̣a* : *č̣esce*, Lorentz PW, Sychta SK), dawne od XV w. 'uczta, biesiada (na czyją cześć)', stpol. XIV—XVI w. także 'chwała, sława, rozgłos; siła, moc, wielkość, wspaniałość', 'godność, zaszczyt', dłuż. *ceṣc ceṣci* (z praep. często *cei* : *sẹci*) 'honor, godność osobista, zacność; szacunek, uwielbienie, poważanie, sława', głuź. *č̣eṣc -če* 'zaszczyt, honor; uwielbienie, ubóstwianie', czes. *č̣est cti* (stczes. *č̣est č̣stī*) 'honor, szacunek, poważanie, zaszczyt', stczes. też 'ctná, nádherná úprava', dial. *č̣est' č̣esti* 'tytuł' (Bartoš DSM), sła. *č̣est' cti* 'honor, cześć, dobre imię, godność osobista', pot. 'cnota, niewinność';

słe. *č̣ast č̣astī* (dial. *č̣ęst*, wsch. Styria, prekm.) 'honor, dobre imię, god-

ność osobista; szacunek, poważanie, sch. od XII w. *čast časti* (stsch. *čestb*) 'honor, dobre imię; szacunek, godność, zaszczyt', od XVI w. 'uczta', dial. też 'jedzenie lub napój przyniesiony przez przyjaciela', scs. *ѣсть* f. 'cześć, szacunek; stopień, stanowisko, godność; uroczystość, święto', 'przedmiot czci', bułg. *чест* f. 'honor, zaszczyt, szacunek; cnota, niewinność', dial. 'sumienność, rzetelność, sprawiedliwość, dobroć' (Gerov; p. też s. v. *čestb*), maced. *чест* 'honor, zaszczyt; szacunek; cnota, niewinność';

strus. *ѣсть* f. 'szacunek, poważanie, honor; czczenie; godność', ros. *честь* *чѣсту* (dial. pskow., twerskie *чечь*, Opyt Dop., Dal) 'honor, dobre imię, reputacja; szacunek; zaszczyt; cnota, niewinność', przestarz. 'godność, ranga', ukr. *честь чѣсти* 'szacunek, poważanie; honor, dobre imię; zaszczyt', brus. dial. *чэсьць чэсьци* 'ugoszczenie, uprzejme przyjęcie; grzeczność, uprzejmość' (Šaternik Červ.), *чэсьць чэсьци* : *чэци, мэци* 'szacunek, poważanie; honor, cześć; poczęstunek, ugoszczenie; uprzejme przyjęcie' (Nosovič). ~

Ze słow.: węg. *tiszt* 'honus, magistratus; officium, munia, functio; munero fungens, officialis; praefectus militum' (Kniezsa MNSJ I 1, 524—5);

z brus.: lit. *čestis* : *čėstis* 'cześć, sława; uczta' (Buga ZslPh I 48—9, Skardžius 56).

Z pierwotnego *čst-tb, abstr. do *čstq čisti*, o suf. *-tb* zob. II 43. Kontynuuje ie. *kʷi-t-ti*. Dokładne odpowiedniki: stind. *čitti* f. 'myślenie, uznanie, zrozumienie', awest. *čisti* f. 'myślenie, rozumienie, pojmowanie'; łot. inf. *šķist* (: *šķitu*) 'myśleć'.

Berneker SEW I 173—4, Trautmann BSW 135, Vasmer REW III 330, Machek ES² 101, Mayrhofer KEWA I 387, Pokorny IEW 637. K. P.

čestbnikъ *čestbnika* 'ten, kto jest godny szacunku, poważania, czcigodny; dostojnik'

~ stpol. od XV w. *czestnik, cześnik* 'wysoki urzędnik, dostojnik, dygnitarz';

sł. dial. *častnik -ka* 'dostojnik, dygnitarz' (Pleteršnik), nowe *častnik* 'oficer', sch. od XVI w. *časn̄ik -ka* 'dostojnik, dygnitarz, urzędnik', dziś 'dygnitarz, funkcjonariusz; oficer; kum weselny', cs. *чѣстѣнникъ* 'qui honoratur';

strus. *чѣстѣнникъ* 'godny szacunku'. ~

Od *čestbnъ* z suf. *-ika*. — W poszczególnych językach słow. pojawia się też homonimiczne nomen agentis od *čstiti*: sł. dawne *častnik -ka* 'czciciel, wielbiciel, adorator', sch. dawne XVII—XVIII w. *časn̄ik -ka* 'ts'.

Sławski SE I 121.

W. B.

čestbnostъ f. : pln. *čestbnota* 'prawość, uczciwość, nieskazitelnność, cnotliwość, zacność'

čestbnostъ: ~ stpol. XV w. *cnosć* (w XIV—XV w. *czsność*) 'zacność, cnotliwość; moc, virtus, potestas' : *czesność, czestność* XV w. 'cnotliwość', dial. slh. *čėsnose* 'honor, cześć, poważanie' (Lorentz PW), dłuż. *cesnosć* 'zacność, uczciwość; szanowność, czcigodność', głuż. *čestnosć* f. 'zacność, nieskazitelnność', czes. *ctnost* (stczes. też *čstnost, čsnost, cnost*), *čestnost* f. 'honorowość', stczes. 'uczciwość, zacność, honestas', dial. moraw. *cnost* : prase má *cnost* 'jest tłuste' (Bartoš DSM), sła. *cnost', čnost'* f. 'zacność, cnota; niewinność', *čestnost'* f. 'honorowość; uczciwość, zacność';

sł. *částnost* f. 'zaszczyt; poważanie, szacunek' (Pleteršnik), sch. od XVII w.

čāsnoŝt f. 'honor', przestarz. 'tytuł honorowy', bułg. чѣстност f. 'uczciwość, zacność';

strus. чѣстность f. 'wielebność' (tylko jako tytuł), ros. чѣстность f. 'uczciwość, rzetelność, szlachetność, zacność', przestarz. 'cnota, niewinność', ukr. чѣстність -ності 'sumiennosc, uczciwość, zacność', brus. чѣснаць f. 'uczciwość, rzetelność, zacność; cnota, niewinność'. ~

čъstьnota: ~ pol. od XV w. *cnota* (stpol. XIV—XV w. też *czsnota*) 'prawość, szlachetność, zacność; dziewiczosc, niewinność, czystość', zwykle w pl. 'zalety, przymioty', stpol. też 'moc, virtus; cześć, honor', głuź. *čestnota* 'zacność, nieskazitelnosc', czes. przestarz. *ctnota* 'cześć, niewinność, czystość' (Přír. slov.), dial. laskie *cnota* 'ts.' (Bartoš DSM), sła. przestarz. poet. *ctnota, cnota* 'prawość, szlachetność, zacność';

ukr. чечнота (też чнота z pol.?) 'uczciwość, sumiennosc, zacność; cnota, czystość, niewinność', brus. чнота (z pol.?) 'niewinność, czystość'. ~

Abstracta od čъstьnъ z suf. -ostь, -ota.

K. P.

čъstьnota zob. čъstьnostь

čъstьnъ čъstьna čъstьno 'odznaczający się czcią, honorem, uczciwy, zacny; godzien czci, czcigodny, dostojny, szanowany, szanowny; zaszczytny, chlubny'

~ pol. przestarz. od XV w. *cny* (stpol. XIV—XV w. jeszcze *czsny, czstny*, w XVI w. na 443 przykłady *cny* tylko 1 *czny*, SP XVI IBL s. v.) 'szlachetny, zacny, uczciwy, cnotliwy; godzien czci, szanowany, czcigodny, dostojny', stpol. też 'nieposzlakowany, mający dobrą opinię; niewinny, czysty', dawne od XV w. *czesny, czestny* (od XVI w. także *cześny, cześni*) 'uczciwy, zacny; poczesny, zaszczytny, honorowy; czcigodny', stpol. XV w. również 'przedni, wyborny', dial. kasz. *cnī* 'czcigodny, szacowny', sli. *česni* 'zaszczytny, godny szacunku, poważania' (Lorentz PW), dłuź. *cesny* (dawne u Thareusa *cestny*) 'zacny, uczciwy, godny szacunku, czcigodny; chlubny, zaszczytny', głuź. *čestny, česny* 'honorowy, zaszczytny; zacny, czcigodny, szanowny; nieskazitelný', czes. *ctný* (stczes. też *čstný, čsný, ctný, cný, čstní, cni*) 'uczciwy, cnotliwy; czcigodny, szanowny', *čestný* 'honorowy; chlubny, zaszczytny' (już stczes.), sła. *čestný* 'zacny, uczciwy; honorowy; zaszczytny', poet. *ctný* 'szanowny, czcigodny';

sła. od XVI w. *částan -tna -tno* (dawne od XVI w. i dial. *čĕsten*) 'honorowy; zaszczytny; czcigodny, szanowny', dial. *čĕsten* też 'uprzejmy, grzeczny', sch. od XII w. *čāstan čāsna -no* (*čāsni : čāsnī*) 'czcigodny, uczciwy, honorowy, zaszczytny, dostojny', u Vuka *čāsni* 'święty, otoczony czcią', ses. чѣстнъ 'czcigodny, zacny, honorowy, znakomity', bułg. чѣстен 'uczciwy, zacny; honorowy', dial. 'czcigodny' (Gerov);

strus. чѣстнымъ 'szanowany, szanowny, czcigodny; honorowy, zaszczytny; ważny, dostojny; święty, świątobliwy', ros. чѣстный (чѣстен чѣстнā чѣстно) 'uczciwy, rzetelny, szlachetny, zacny; honorowy', przestarz. 'szanowny, szacowny', przestarz. чѣстнѡй -ѡе (чѣстен чѣстнā чѣстно) 'święty, czczony; godny, godziwy; szanowny, szacowny', ukr. чѣстний 'sumienny, uczciwy; szanowny, poważny', brus. чѣсны 'uczciwy, rzetelny, szlachetny, zacny; cnotliwy, niewinny' (też dial.). ~

Od čъstь z suf. -ьnъ.

K. P.

čъto zob. čъ

čtytokolě, čtykoli, čtytokoli, zach. čьsokolě : čьsokoli, čьsokolivě, čьsokolivěkъ zaimék nieokreślony i uogólniający 'quodcumque, quodlibet, quidquid'

čtytokolě: ~ ros. dawne dial. zach. *чтѡколье* 'cokolwiek, cokolwiek by było, cokolwiek by się stało' (Dal), z partykułą *-i* brus. dial. *што-колечы* 'cokolwiek, co bądź'. ~

čьsokolě: ~ stpol. XV w. *cokole, csokole, czsokole* nieokreślony zaimék rzeczowny 'cokolwiek, quodcumque, quodlibet, quidquid', nieokreślony zaimék liczebny 'ile tylko, quotquot', z partykułą *-k* pol. dial. *cok*olek* 'cośkolwiek' (Tomaszewski GŁ). ~

čakoli: ~ sch. czakaw. *čaköli* 'cokolwiek, quidquid' (RJAZ). ~

čtytokoli: ~ sch. dial. *štđkoli* 'cokolwiek, quidquid' (RJAZ XVII w., słownik Vitezovicia). ~

čьsokoli: ~ stpol. XIV—XV w. *cokoli, csokoli, czsokoli* nieokreślony zaimék rzeczowny 'cokolwiek, quodcumque, quodlibet, quidquid', nieokreślony zaimék liczebny 'ile tylko, quotquot', wyjątkowe z XIV w. 'o ile, si', jeszcze w XVI w. *cokoli* zaimék rzeczowny względny, z odcieniem uogólniającym 'wszystko co', czes. *cokoli*, przestarz. *co ... koli* zaimék nieokreślony 'cokolwiek, co bądź, cokolwiek bądź' (At' děláš *cokoli*, pamatuj na konec!), też w funkcji względnej 'co' (Ze všeho *cokoli* ... psal, jest nejlepší). ~

Por. oparte na *čьsože* (p. *čtytože*) **čьso-žь-koli:** ~ dłuż. *cožkuli* uogólniający zaimék względny 'co, cokolwiek; wszystko co' (Wón cyni, *cožkuli* móžo. Ja želam, *cožkuli* mogu), też uogólniający zaimék pytajny *co-žo-kuli?* 'was denn in aller Welt?' (Muka), głuž. *štožkuli* uogólniający zaimék względny 'co, cokolwiek; wszystko co' (Muka, Šewc GHR 131), czes. *cožkoli* 'cokolwiek' od XIV w. (Gebauer Sl., Bauer Vývoj 192—3). ~

čьsokolivě, čьsokolivěkъ: ~ stpol. XV w. *cokolwie* 'cokolwiek, quodcumque, quidquid', jeszcze w XVI w. 'wszystko co, co tylko', 'ilekolwiek, ile tylko', od XV w. dzisiejsza postać *cokolwiek* zaimék nieokreślony 'quodcumque, quidquid' (też dial. np. kasz.-sł., Lorentz PW), stpol. XV w. także jako zaimék liczebny nieokreślony 'ile tylko, quotquot', czes. rzadkie *cokoliv*, przestarz. książkowe *cokolivěk* zaimék nieokreślony 'cokolwiek, co bądź', sła. *čokol'vek* zaimék nieokreślony (Nech robil *čokol'vek*, nič sa mu ne darilo), względny, uogólniający (Hlava všetkého, *čokol'vek* sa v stolici robilo). ~

Por. **čьso-žь-koli-vě-kъ:** dłuż. *cožkolivěk* uogólniający zaimék względny 'co, cokolwiek; wszystko co', czes. *cožkoliv, cožkolivěk* 'cokolwiek' od XIV w. (stczes. też *čsožkolivěk* 'ts.').

Compositum, p. *čtyto* i *kolě, koli, kolivě-kъ*. Co do różnych form zaimka *čtyto-, čьso-, čь-* zob. *čь*.

Sławski SE II 361—3.

T. Sz.

čtytokoli zob. **čtytokolě**

čtyverakъ zob. **četverakъ**

čtyvero zob. **četvero**

čtyveronogъ zob. **četvernogъ**

čtyverъ zob. **četverъ**

čtyverьka zob. **četverica**

čtyverьca zob. **četverica**

čъtvєrьnъ zob. četverьnъ

čъtvorakъ zob. četverakъ

čъtvorica zob. četverica

čъtvoritī zob. četveritī

čъtvoro zob. četvero

čъtvorъ zob. četverъ

čъtvorъka zob. četverica

čъtvorъca zob. četverica

čъtvorъnъ zob. četverьnъ

čъtvъtakъ zob. četvъtakъ

čъtvъtica zob. četvъtъca

čъtvъtina zob. četvъtina

čъtvъtъ zob. četvъtъ

čъtvъtъka zob. četvъtъca

čъtvъtъkъ zob. četvъtъkъ

čъtvъtъ zob. četvъtъ

čъtvъtъca zob. četvъtъca

čъtvъtъnъ'a zach. 'czwarta część miary pojemności ciał sypkich'

~ pol. przestarz. *ćwiertnia* 'czwarta część korca; naczynie, w którym się mieści czwarta część korca' (też dial., Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ), stpol. od XV w. *czwiertnia*, *ćwirtnia* (ta postać już w 1393 r.), *ćwiertnia*, w XVI w. też *czwirtnia*, *czwiertnia* (w XV w. w tekstach z Rusi Czerwonej także *czewiartnia*, *czetwiartnia*) 'czwarta część jednostki miary ciał sypkich, np. korca', czes. *čtvrtně* f. 'miara pojemności, 1/4 hektolitra', stczes. *čtvrtně* f. : *čtvrteň* -ě f. 'czwarta część, zwłaszcza miary pojemności', dial. moraw. *štvrtňa* 'ćwierć, miara' (Bartoš DSM), śla. dial. *štvrtňa* 'miara ciał sypkich, korzec' (Kálal). ~

Od adi. *čъtvъrьnъ* (zob. *čъtvъrьnъ*), o suf. -ja zob. I 81—2.

W. B.

čьtъ čьta 'liczenie, liczba; liczba parzysta'

~ pol. dawne *cet* (z mazurzeniem) 'liczba parzysta' (dial. Karłowicz SGP: Drohiczyn), stczes. *čet čta* : *čtu* 'liczba, rachunek';

stsch. czakaw. XVI w. wyjątkowe *čat čta* 'część, honor' (RJAZ), bułg. ludowe *чет* 'liczba';

rus.-cs. *чѣтъ* 'liczba', ros. *чѣтъ чѣта* 'liczba parzysta; para', *чѣтъ* или *нечет* 'parzysta czy nieparzysta', ukr. *чим чѣту* 'liczba parzysta', *чим* чи *лишка* 'parzysta czy nieparzysta', brus. *чот* 'liczba parzysta', *ці чот* ці *лишка* 'parzysta czy nieparzysta' (z brus.: pol. dial. z Litwy np. *cot* i *liszka* 'parzysta i nieparzysta', Karłowicz SGP I 257). ~

Por. 1. brus. dial. *чѣтѣваць* 'liczyć; brać pod uwagę' (Nosovič);

2. stpol. XVI w. *czta* 'uczta, biesiada, ugoszczenie', ros. dial. *чѣта* 'para' (Dal), brus. dial. *чѣта* 'część, cząstka; para' (Nosovič).

Derywat od *čьtъ čьsti*, o budowie zob. II 35—6. — Berneker SEW I 152,

Vasmer REW III 330 nawiązywali do *četa* 'grupa ludzi, gromada'. Nie widać podstaw.

Sławski SE I 57.

Por. *čьъъъ*, *počьъъ*.

K. P.

čьтыре zob. **četyre**

čьтыре desęte zob. **četyre desęte**

čьтыре na desęte zob. **četyre na desęte**

čьтыри съта zob. **četyri съта**

čьтыrica : **čьтыргька** zach. i sę. 'liczba cztery, czwórka'

čьтыrica: ~ dłuŹ. *styrica* 'czwórka';

sę. *štírice* f. pl. 'mały wózek czterokołowy' (Pleteršnik). ~

čьтыргька: ~ dłuŹ. *styrka* 'czwórka', głuŹ. *štyrka* 'ts.', czes. *čtyrka* : *čtyřka* 'liczba cztery, czwórka', dial. moraw. *čtyrka* 'moneta o wartości 4 grajcarów' (Kott Dod. DSM);

sę. *štírka* 'liczba cztery, czwórka', 'dwie pary wołów lub koni', 'czterolistna koniczyna', dial. 'naczynie o objętości 2¹/₂ wiadra' (Pleteršnik). ~

Od *čьтыре* z substantywizującymi liczebnik suf. *-ica*, *-ьka*. W. B.

čьтыргька zob. **čьтыrica**

čьтьсь *čьтьса* pld.-wsch. 'ten, kto rozpoznaje znaki, odgaduje, wróŹy'

Realnie zaświadczone tylko póŹne sekundarne znaczenie 'ten, kto czyta, czytający, lector': ~ sch. *čātac čāca* od XIII w., od XV w. *čtāc čtāca*, dial. *štāc*, ses. Euch. *ьтьсь*, bułg. *чѣтѣ*;

strus. *ьтьсь*, *ьстьсь*, ros. przestarz. *чтец чтеца́*, ukr. *чтець чтеця́* (Hrinčenko), *чѣтѣць* (Źel.). ~

Nomen agentis do *čisti čьtę* (zob.), o suf. *-ьсь* p. I 100.

K. P.

čьтъпъ *čьтъна čьтъно* 'związany z liczbą, zwłaszcza z liczbą parzystą (np. przy wróŹbach), parzysty'

~ pol. dawne *cetno* (od XVI w., w XV—XVI w. rzadko jeszcze *czetno*) 'liczba parzysta', dziś tylko *cetno* i lichy 'parzysta i nieparzysta', dial. adv. *cetno* 'gotówka, co do grosza' (Karłowicz SGP: Ziemia Chełmińska), kasz. 'parzyście' (Lorentz PW), czes. *čětný* 'liczny', juŹ stęces. 'dotyczący liczby', sła. *čětný*, zwykle *počětný* 'liczny', dial. adv. *čětno* 'parzyście' (Kálal);

cs. *ьтъпъ* 'numeratus, ἀριθμητός', bułg. *чѣтен -тна -тно* 'parzysty';

ros. *чѣтны́й* 'parzysty', brus. *чѣтны* 'ts.'. ~

Od *čьъъ*, z suf. *-ьпъ*.

K. P.

čьъапъ zob. **ščьъапъ**

čьъати zob. **ščьъати**

čьъепъ zob. **čuti**

čьвооръ *čьвора* pld. 'sęk', 'supęł, węzeł'

~ sę. *čvōr čvōra* 'sęk' (Pleteršnik: z sch.), sch. *čvōr čvōra* (teŹ u Vuka; juŹ u Mikalji; w RMat. takŹe *čvōr čvōra*) 'sęk; kolanko w ŹdŹbłach rošlin', 'węzeł, supęł', 'guz', bułg. *чвор* 'sęk', dial. teŹ 'węzeł, supęł' (Gerov, Mladenov Vidin 295, BDial. III 288: Samokov). ~

Derywat: sch. u Vuka *čvòruga* augm. do *čvor*, bułg. dial. *чсopýза* 'guz, opuchlina, narośl' (Gerov).

Por. teź 1. sch. dial. *čvīlja* 'sęk';

2. sch. dial. *čvrljika* 'drewniany klin w murze', *čvrljuga* 'duży guz na głowie'.

Według Meyera EW 82 z sch.: alb. *džorë, tšore* 'maczuga'.

Mladenov AslPh XXXIV 395—7 (GSU XIII—XIV 157—9) łączył z ie. *keu-* 'wyginać, uwypuklać się; wygięty, uwypuklony' zestawiając z orm. *k'uk'* 'sękata laska'. O suf. *-orъ* zob. II 24—5. Za tym objaśnieniem także Skok ER I 345. — Por. zastrzeżenia Iljinskiego RFV LXXIII 2, 300—1, nawiązującego do psł. *čěvъ* (rekonstruuje ie. *kiu-* : *koīu-*). M. Š.

D

da 1. part. ekspresywna wzmacniająca, uwydatniająca, potwierdzająca 'tak'; part. modalna życząca, optatywna, wzmacniająca czy też tworząca imperativus; dial. przede wszystkim pld.-wsch. spójnik łączny 'i', przeciwstawny 'ale, lecz', dial. pld. spójnik hipotaktyczny wprowadzający przede wszystkim zdania celowe, przedmiotowe, skutkowe, warunkowe, przyzwolone

~ stpol. wyjątkowe z r. 1437 *da* 'niech, oby, utinam' (Słownik stpol.: 1 przykład), dziś dial. (w pieśniach ludowych: według Karłowicza SGP ma być nie używane na Śląsku, na Kaszubach, na Mazurach) w funkcji ekspresywnej part. potwierdzająco-wzmacniającej, też wykrzyknika 'hej!, oj', z funkcji partykuły rozwija się niekiedy nie sprecyzowane bliżej znaczenie spójnikowe bliskie 'i', w funkcji 'a', 'i' na wschodzie niewątpliwie pod wpływem ruskim (Karłowicz l. c.), okazjonalną pożyczką jest adwersatywnie *da* 'ale, lecz, jednak' zaświadczone u L. z pochodzącego z Litwy Jagodyńskiego, XVII w. (Bednarczyk PSP 108), dłuż. *da* 'także, też', również w funkcji part. pytajnej 'czy, czyż', w złożeniach *daniž* (*da-ni-že, stduż. u Jakubicy *dani*) 'ani razu, ne quidem; ani nawet', *daši* : *daś* (*da-ti) na wyrażenie imperativu 'niech, niechaj' np. *daši jo* 'niech będzie' (Muka HLF 470, 463, 468, por. też Słownik, gdzie widać zmieszanie z niem. *da*), stczes. *da* 'tak' (Gebauer Sl.), także jako część składowa spójników *neda*, *leda* (Bauer V ývoj 303—4, p. *lěda* : *leda*), sła. part. *da* dial. = *ba* 'ba, nawet' (SSJ), u niektórych pisarzy (głównie z pld. i śr. Słowacji) jako spójnik parataktyczny (w tej funkcji = *a* lub *ba*) od pocz. XVII w., od XVII w. *da*- jako part. tworząca zaimki i przysłówki nieokreślone np. *dakto* 'ktoś, ktokolwiek', *dakde* 'gdzieś' (Stanislav DSJ II 536), dial. wsch. *da(s)* 'może, prawdopodobnie' (Kálal), wyjątkowo dial. jako part. życząca 'niech, oby': *Da tä tu, ..., hrich tvoj večne moril; Da tä Boh z milosti na veky vytvoril!*, jako spójnik dial. śr.-sła. 'że': *No vid'íš, da musela si sa popálit'* = liter. *No vidíš, že musela...* (szczegółowo o funkcjach *da* w sła. Stanislav Slavica Slovaca III 277—8);

sła. *dà* part. 'tak' przy odpowiedziach: *Kaj vi vsi? — Da, mi vsi* (też dial., Slav. Leks. 214), na wyrażenie rozkazu, życzenia, pragnienia: *da ste mi zdravi; da mi pri priči izgineš* (SSKJ), też dial. 'niech, niechaj' (Slav. Leks. l. c.), part. wzmacniająca z imperativem: *beži da!* 'biegnijże!', *pojdi da!* 'pójdźże', jako interi. na wyrażenie zdziwienia: *da te!, da te, kako si lepa!*, dial. jako okrzyk *oj da, oj da* dana (Slav. Leks. l. c.), jako spójnik wprowadza zdania celowe 'aby, żeby': *Ne sodite, da ne boste sojeni* (też dial. np. rezjańskie, Slav. Leks. l. c.), dopełnieniowe 'że' (*Bojim se, da je prepozno*), sposobu 'aż, że aż, tak że', przyczynowe 'ponieważ, bo', przyzwolone 'choć, chociaż', warunkowe 'gdyby; jakby, jak gdyby', sch. *da*

w funkcji różnych part.: wzmacniającej w różnych odcieniach znaczeniowych (szczegółowo o tym RMat. I 441), np. w funkcji aseweratywnej (*Da*, nasz St'jepo domaćine, da mnogo ti znaš, zob. Musić Rad JA 142, 2—3), twierdzącej *da* (*dä, dâ*) 'sic', na wyrażenie zdziwienia (*Da* strašna lista, *da* strašnijeh slova!, Stevanović DSJ II 789), jako interi. *dä!* 'ot!, oto!, tak!', przy popędzaniu konia, osła *dä!* 'wio!, nuże!', jako spójnik paratakt. 'ale, lecz' tylko dawne XII—XVIII w. a dziś dial. czakaw. i zach.-sztokaw. (Ne uvedi nas v napast, *da* izbavi nas od neprijazni, p. Skok ER I 369), też w funkcji kopulatywnej (zob. Maretić Rad JA LXXXVI 137, Musić l. c. 4), jako part. życząca 'oby, niech', part. *da* + praes. może zastępować inf. np. Vi nemate pravo *da* govorite o tome : Nemate pravo govoriti o tome; Sramota je *da* se laže : Sramota je lagati (zob. Stevanović l. c. 36—7, o zasięgu geograficznym i historii tej typowo bałkańskiej konstrukcji p. Sławski SFPS III 345—61), jako spójnik hipotakt. może wprowadzać prawie wszystkie typy zdań podrzędnych (szczegółowo Musić l. c. 1—124, Stevanović l. c. 788—9), np. celowe 'aby, ażeby, żeby' od XI w., warunkowe 'gdyby' od od XIII w., przyczynowe 'ponieważ, bo, albowiem', czasowe 'gdy, odkąd, od czasu jak', przyzwolone 'choć, choćby', dopełnieniowe 'że' od XIV w., przydawkowe, scs. **да** (wyjątkowo przed **ш** w formie **до**, zob. Meillet MSL XIX 243—4, Kurz LF LVII 371—2, Vaillant MVS I 50) jako part. wzmacniająca wyrażająca zachętę, pobudzenie 'więc, nuże', na pograniczu part. i spójnika w funkcji pytajno-wzmacniającej: не десать ли иштитишиа са да десать како (SJS, L. Moszyński PF XVIII 2, 415), jako spójnik paratakt. 'i' na miejscu gr. *καί, δέ*, 'lecz, ale' na miejscu *ἀλλά* (rzadko), też rzadko w funkcjach innych spójników paratakt. (szczegółowo zob. Vaillant l. c. 346—8, Dogramadžieva Stbьlg. izreč. 170—9), jako part. tworzy tryb rozkazujący lub życzący, najczęściej dla 3 sg. i pl. 'oby, niech', jako spójnik hipotakt. wprowadza przede wszystkim zdania celowe, przedmiotowe, podmiotowe, skutkowe, przydawkowe (**иридѣ уасъ да прославити са слынь уловзурьскы**, Zogr.), głównie stoi więc **да** na miejscu gr. konstrukcji z *ἵνα*, wyjątkowo jak w Zogr. na miejscu *ὅπως* (szczegółowo o Zogr. L. Moszyński l. c. 413—27), bułg. *da* part. potwierdzająca albo modalna o charakterze optatywnym, dubitatywnym 'tak; niech, oby' (przy rozkazie, życzeniu: *Da* си живи и здрав!), z 2 osobą sg. i pl. i 1 osobą pl. zastępuje imperativus: *Da* не закъснееш!, *da* запеем!, zaczyna i wzmacnia pytanie 'czy': *Da* не ти преча?, uwypatnia niepewność, wątpliwość: Не ще *da* е същият 'chyba to nie ten sam', jako spójnik paratakt. 'i', 'a, lecz' (tylko dial., np. Гладен съм, *да* искам да ям, Геров, szczegółowo Genadieva-Mutafčieva Izsled. Stojkov 249—54), dodane do form praes. zastępuje infinitivus: *da* крадеш е грехота; можеш ли *да* ми кажеш (co do chronologii wypierania inf. i supinum przez zdania z *da* zob. Sławski SPAU 1946, 265—9, Mirčev Ist. gram. 212—4), wzmacnia futurum łącząc jego składniki: ще *da* пиша 'będę pisać', także w funkcji part. wzmacniającej przyimki a zwłaszcza spójniki: без *da* łączy ze zdaniem nadrzędnym zdanie okolicznikowe sposobu czy też równoważność takiego zdania, преди *da* 'zanim', за *da* 'aby', ако и *da*, макар *da* 'choć, chociaż', jako część składowa złożonych zaimków nieokreślonych np. който и *da* е 'ktokolwiek', какъвто и *da* е 'jakikolwiek', как *da* е 'jakkolwiek', jako spójnik łączy ze zdaniem nadrzędnym prawie wszystkie rodzaje zdań podrzędnych (zob. szczegółowo Genadieva-Mutafčieva, Podčinit. съюз *да* v съвр. бълг. език, 1970), przede wszystkim celowe, dopełnieniowe, podmiotowe, warun-

kowe, przyzwalające, przydawkowe, maced. *da* part. 'tak', jako część składowa imperat. 'niech, oby', przy rozkazie, życzeniu, prośbie, part. pytajna 'czy?', part. ekspresywna używana dla żywego oddania akcji: *Да влезе мацката, да го изеде месото*, jako spójnik paratakt. 'i, a, więc' tylko dial. (Małecki SW), dodane do form praes. zastępuje infinitivus (zob. Koneski Ist. 150—1), jako spójnik 'aby, ażeby' wprowadza zdania celowe (często złożone za *da*), 'gdyby' warunkowe (konstrukcja typowa dla języka ludowego, zob. Gołąb PKJ PAN Kr. 2 s. 18—20), 'choćby' przyzwalające, rozpoczyna też zdania skutkowe (Gołąb BPTJ XIII 74—5), 'że, iż' dopełniowe (np. *mu vilí da pój dól* 'powiada mu, że idzie na dół', Małecki SW); o zdaniach z *da* w językach pld.słow. zob. też Minčeva BE XVIII 195—202;

strus. *да* part. wzmacniająca (przykłady zob. Borkovskij Sintaksis drevnerus. gramot, 1958, 40), 'więc, tak więc, to, wtedy, w takim wypadku', spójnik łączny 'i' od XI w., przeciwstawny 'a, ale, lecz' od XI w., part. pytajna 'czyż, czyżby', part. na wyrażenie rozkazu, życzenia 'niech, niechaj', jako spójnik wprowadzający zdania podrzędne (w tej funkcji pod wpływem cs., zob. Bauer Bull. ústavu rus. jaz. X, 67—70, Minčeva l. c. 195) 'aby, żeby', 'że, quod', ros. *да* part. twierdząca 'tak, tak jest; no tak; ach tak, prawda; a jakże, akurat, rzeczywiście', pytajna 'tak?, czyżby?', wzmacniająca 'ależ, no; -że, przecież, jednakże, przecież jednak', modalna 'niech, niechaj', spójnik łączny 'i' (*Он да я; день да ночь*), przeciwstawny 'ale, lecz' (*Он сделал бы это, да у него нет времени*), w dial. także jako part. stojąca na końcu zdania z odcieniem wzmacniającym, nawiązującym, łączącym, po czasownikach w formie czasu przeszłego wyraża wątpliwość lub zaprzeczenie treści wyrażanej przez czasownik (*Ходил-да! — ничего не выходил*), szczegółowo o funkcjach w dial. zob. SRNG, ukr. pot. rzadko *да* part. twierdząca 'tak, faktycznie, istotnie', wzmacniająca (*Да подивіться, люди добрі, чи він же не козак?*), dial. 'prawie' (*Служила там да зо штири роки*), jako part. życząca 'niech, oby, пусть' dziś rzadkie (*Ісуса Христа у поміч просимо, да визволить від гріхів чоловіка, Hrinčenko, URS*), dial. spójnik łączny 'i' (*Уночі і вдень він ходить да бродить, кидається сюди й туди*), przeciwstawny 'ale, lecz': *Для мене світ білий ... здавався страшним; Да як захотяться? (od najstarszych tekstów widać w ukr. wypieranie *да* przez *та*, zob. Bevzenko IMUM 394—5, Rudnyčukij ED II 1), w dial. jako prefiks w zaimkach i przysłówkach nieokreślonych (zob. Dzendzelivskij UZLP 151—3, por. Stieber AJLemk. m. 237, 299, 317, 319), brus. *ды*, dial. też *да* (np. *Вјалъкевиѣ Мохылев, Šaternik Červ.*) part. wzmacniająca (*Ды вы не скромничайце*), jako spójnik 'i' (*дзень ды ноч; dial. я ды ты*), 'ale, lecz, a' (*Хоча, ды не можа; Хоць ён і разумны, ды я яго не люблю*). ~*

Kontynuuje ie. *dō* 'do tego, tu' (może pierwotny instr. czy abl. od rdzenia zaimkowego *de-, do-*, por. stpr. *din, dien* acc. sg. 'jego, ją'). Najbliższe odpowiedniki: lit. *dō* part. 'za' w zwrotach typu *kàs dō vienas* 'co za jeden', ags. *tō*, stwniem. *zuo*, niem. *zu* 'do', łac. *dō-nec* 'dopóki, tak długo aż', *quan-dō* 'kiedy; kiedyś; ponieważ, skoro'. Pedersen Hittitisch und die anderen ie. Sprachen, 1938, 64 łączył ze słow. *da* het. *ta* spójnik kopulatywny, p. Bednarczuk BPTJ XIX 106. Co do budowy por. *ta, ka*. — Funkcje spójnikowe wtórne z pierwotnych funkcji ekspresywnych partykuły wzmacniającej, potwierdzającej (∧ łączne 'i'), modalnej, o charakterze optatywnym. Funkcja spójnika hipotaktycznego rozwinęła się z pierwotnej kopulatywnej, łącznej (z odcieniem życzącym). — Zob. *do*.

Iljinskij NA 81, Musić Rad JA 142 s. 1—125, Berneker SEW I 175—6, Vondrák VSG II 515—23, Meillet SC 487—8, Brückner SE 83, Sławski SE I 135, Gołąb BPTJ XIII 67—92, Bednarczuk BPTJ XIX 99—115, L. Moszyński PF XVIII 2, 413—27, Minčeva BE XVIII 195—202, Vasmer REW I 325, Pokorny IEW 181—2. L. B. — T. Sz. — F. S.

-da 2. zob. **-дѣ**

Dabogъ zob. **Dadъbogъ**

dada m. f. dziec. 'starszy członek rodziny: tata, tatuś, dziadek; mama, babka, starsza siostra; piastunka, mamka'

~ pol. dial. (płn. Wlkpol., Krajna) *dāda* 'babka; dziadek', *dādka* 'babka', *dādek*, *dādy*, *dādki* 'dziadek' (MAGP XII m. 567—8, cz. II 80, 88, AJK V m. 234—5, cz. II 179—80, 185—6, Karłowicz SGP I 337, 422, Nitsch WP II 16, IV 216, Szymczak NSPP 60), *dōda* 'grubas' (Tomaszewski GŁ), sła. *dada* 'piastunka, mamka' (Kálal, SSJ);

sch. dial. *dāda* : *dāda* hip. 'ojciec, tatuś', *dāda* (dial. też *dāda dādē*, Elezović Kos.-Met.) f. hip. 'matka, mama; starsza siostra; piastunka, mamka' (Vuk, RJAZ, R SAN), bułg. dial. *dāda* f. 'starsza siostra; piastunka, mamka' (Gerov, Mladenov Vidin), maced. dziec. *dada* 'siostra, siostrzyczka' (RMJ).

Z ekspresywną palatalizacją: sła. dial. *d'ad -da*, *d'ad*, *d'ad'o* 'starszy człowiek; pradziadek'; strus. *д'ад'а* (czytaj: *d'ad'a*), *д'ад'а* (Vasmer REW I 387) 'brat ojca lub matki', ros. *дядя* m. 'brat ojca lub matki; mąż ciotki, wuj' (dial. 'średni brat', SRNG), pot. 'starszy dorosły mężczyzna', *дядька* 'dorosły mężczyzna', hist. 'piastun', dial. 'starszy drużba' (też *дядькó*, SRNG), dial. także *дядька*, *дядька* 'wujaszek', *дядь* m. 'wuj' (SRNG), ukr. *дядя* m., rzadziej *дядьо*, też *дядько* m. 'brat ojca lub matki, mąż ciotki, wuj; starszy, dorosły mężczyzna', dial. *дядьо*, *дядик* 'ojciec' (Żel., Hrinčenko), brus. *дзядзька* 'wuj, wujaszek; starszy, dorosły mężczyzna', dial. też *дзядзя* m. dziec. 'wuj; każdy gość, mężczyzna'. ~

Por. bułg. dial. *dōda* : *dēda* 'starsza siostra' (Gerov, BDial. II 153: Rodopy, Umlenski Kjustendil), maced. dial. *dōda* 'ts.' (RMJ).

Dźwkn. Reduplikowana onomatopeja z języka dziecięcego. Tego samego typu wyrazy znane są też w innych językach, np. rum. *dadă* f. 'starsza siostra, kobieta', *dădăcă* 'piastunka, niania' : *dădăci* 'nianńczyć, piastować', włos. dial. *dad*, *dada* 'braciszek, siostrzyczka' (Battisti-Alessio DEI II 1203), alb. *džadžá* 'brat ojca', tur. *dada* : *dadı* 'mamka, niania' (Räsänen EWT 129 porównuje z pers. *dada*, *dāda*). Dawniej nie wykluczano, że hipokorystyczne oznaczenie matki kryje się w gr. dor. $\Delta\alpha\text{-}\mu\acute{\alpha}\tau\eta\rho$: $\Delta\omega\text{-}\mu\acute{\alpha}\tau\eta\rho$ 'matka bogini' a także i w ostatniej zgłosce łac. *Lārūn-da* 'sabińska bogini śmierci', p. jednak Frisk GEW I 337, 379, Walde-Hofmann I 762—4.

Trubačev STR 70, 85—6, Skok ER I 371.

Zob. *dědz*.

W. B. — F. S.

dadati *dadaŋo* o 'gaworzeniu dzieci, paplaniu, geganiu gęsi'

~ czes. *dadat(i)* dziec. 'spać, kłaść spać, lulać' (Přír. slov., Bartoš DSM);

ukr. dial. łemk. *dadákamu* 'paplać; gęgać, o gęsiach' (Verchratskyj Łemk. 408, Hrinčenko). ~

Por. czes. *dadět* 'świerzbiec, swędzieć'.

Dźwkn. Tego samego typu lit. *dodūoti -ūoja* 'śpiewać, o dzieciach, paplać', *dadōti -ōja* 'mówić bez sensu, pleść, paplać', 'kakać, załatwiać potrzebę

fizyczną, *dadé'ti dāda* (: *dadé'nti -ēna*) 'gęgać, o gęsiach; paplać, o dzieciach' (LKŽod.). Por. też rum. *dădăci* 'niańczyć, piastować' : *dădăcă* 'piastunka, niańka'.
W. B. — F. S.

dadenz zob. **danъ**

dad'a dial. pld.-wsch. 'dawanie, datio', 'to, co się daje, dań, danina, vectigal'

~ cs. *даждь* 'dawanie, rozdawanie, datio', 'to, co się daje, danina, podatek, vectigal; łapówka, przekupstwo, corruptela' (SJS, Miklosich LP), stąd rus.-cs. *дажда* 'datio, munus'. ~

Por. 1. cs. z XI w. *даждь* f. 'datio, munus';

2. bułg. dial. przestarz. *даждуе* 'danina, podatek', stąd rum. *dăjdie* 'danina, dań, podatek' (BER I 313).

O większym zasięgu psł. *dad'a* świadczy dobrze zaświadczona w kilku językach słow. postać *dad'ba* (o produktywności suf. *-ьba* zob. I 61—2): slę. *dăjba* 'dawanie', 'datek, dar', sch. dial. *dădba* 'to, co się daje, dawanie' (RSAN) : wyjątkowe w XIX w. *dăžba* 'danina, podatek, składka' (stąd dzisiejsze *dăžbina* 'ts.', RJAZ, RSAN), bułg. *дажба* 'porcja, racja, przydział', przestarz. 'danina' (Gerov), maced. *дажба* 'racja, przydział'; ros. u Dala *дажба* 'dawanie'.

Nomen actionis (> nomen acti) od reduplikowanej postaci rdzenia *dad-*, p. *dati*. O suf. *-ja* zob. I 81—2.

Por. *prodad'a*.

T. Sz. — W. B.

Dad'ьbogъ *Dad'ьboga* : pld. **Dabogъ** *Daboga* 'bóstwo słońca'

W pierwotnej funkcji zaświadczone tylko na Rusi, gdzie dokumentacja sięga r. 980 oraz r. 1114, np. *и посемъ царствова сынъ его именемъ солнце, его же наричють дажьбогъ; солнце царь сынъ скаргоговъ еже есть дажьбогъ* (Ivanov-Toporov Slav. sem. sistemy 16, Srezn., Miklosich LP).

Wprowadzenie chrześcijaństwa zdegradowało pierwotną nazwę bóstwa, stąd sch. w mitologii ludowej *Dăbōg* (*Dăbog*), też *Dăjbog*, *Dăjbōg* i hip. *Daba*, *Dabo*, rzadko *Dăžbog* 'zły duch panujący nad ziemią, szatan („silan kao Gospod Bog na nebesima”, SMR 101); bóstwo np. wilków, drobnego bydła, duch opiekuńczy kopalni' (SMR 101, RJAZ, RSAN, zob. Dickenmann ZslPh XX 323—46), stpol. NO *Dadz bog* notowane od XIII w. (SSNO, według Brücknera SE 37 dotrwało do XVII w.), do dziś NM *Dałbogi* pl. (Wielkopolska, Mazowsze), w XVI w. *Dadźbogi* (Białostockie, z rękopisu pracy dr I. Halickiej), stpol. XV w. patronimicum pl. *Dabogowięta* (SSNO), stukr. XIV w. patronimicum *Дажбоговичъ* (Ivanov-Toporov l. c.).

Semantyka i morfologia przemawia za pierwotnością postaci Da-bogъ (Berneker Festschrift f. Ernst Kuhn, 1916, 176 n., Fraenkel ZslPh XIII 232), człon pierwszy to pierwiastek czasownika *dati*, człon drugi to subst. *bogъ* 'bogactwo, szczęście, dola'. Pierwotne znaczenie byłoby więc 'dający szczęście, dolę, bogactwo, divitias dans, deus dator'. O typie psł. i ie. NO o budowie pierwiastek + nomen zob. Milewski IO 30 nn. Postać *Dad'ьbogъ* analogicznie do produktywnego typu NO z imperat. na *-i* w funkcji pierwszego członu (Milewski IO 113).

Niederle SSK II 1, 109—12, Vasmer REW I 326—7, ES I 482, Urbančzyk SSS I 333, SMR 101, Ivanov-Toporov Slav. sem. sistemy 16, 61, Dickenmann ZslPh XX 323—46.
T. Sz. — W. B. — F. S.

dagněti 'palić się, płonąć'

~ czes. *dahněti* (Berneker SEW I 182, u Jungmanna V 887 *dachněti -nīm*) 'tlić się, palić się', perf. *zdachněti* 'spalić się' (Jungmann l. c.). ~

Bezpośrednia podstawa niejasna. Jeden ze szczątkowo zachowanych śladów nie zmienionego jeszcze ie. **dhegʰh-* 'palić (się)', por. *degstb* : *žekti žegq*. Wokalizm *a* < *ō* może wskazywać na pierwotne causativum (w nawiązaniu do także kauzatywnego stind. *dāhayati* 'powoduje palenie' i z wokalizmem krótkim łac. *foveō foveere* 'grzać, ogrzewać', alb. *dhez, n-dez* 'zapalam' < *dhougʰhéiō, por. też toch. *tsāk-* < **dhēgʰh-* 'łsnąć, żarzyć się') do **dhegʰh-* zob. *degnqti, degstb, žekti žegq*. Ten sam wokalizm reprezentowany jest jednak także w archaicznych nominach: stind. *dāha-* m. 'upał, pożar', *ni-dāghá-* m. 'upał, lato', npers. *dāy* 'wypalone piętno', psł. *jsz-gaga* (zob.).
W. B. — F. S.

dachъ dacha pld.-wsch. 'dawca, dator'

~ ros. dial. *дах даха* 'dający, dawca' (SRNG), ukr. dial. *даха* m., f. 'ts.' (Żel.). ~

Por. 1. ros. dial. *дахарь -ря* 'ten, kto daje, daruje, dawca' (SRNG), ukr. dial. *дахарь -ря* 'ts.' (Hrinčenko; u Żel. *дахарь* m.);

2. sch. od XVII w. *dáša* (Vuk, RJAZ: *dáša*) m. 'ten, kto chętnie daje, dawca', dial. też f. 'łatwa kobieta' (RSAN), bułg. u Gerova adi. *dámen* 'lubiący dawać'.

Hip. do *datel'ь*, o budowie zob. I 71.

F. S.

daja zob. **dajb**

dajati dajo imperf. do *dati*

~ stpol. XIV—XV w. *dajać daję*, praet. *dajał*, dziś częste w dial. (Karlo-wicz SGP, Dejna AGK m. 427, Szymczak Domaniewek; u Lorentza PW kasz.-sli. *dajac dwiaią*), połab. praes. *dojēs* 2 sg. 'dajesz', *dojē* 3 sg. 'daje', *del(e) dojē* 'oddaje', *dojē vānau* 'wydaje', *dojē vākārst* 'otacza' (Lehr-Splawinski, Polański SE 114), dłuż. wg Muki *dajaš* nie używany inf. czasownika iter., którego praes. *dajom dajoš* używany jest jako durativum do inf. *daš*, głuż. dial. praes. *daju* (Muka HLF 601, Berneker SEW I 177, Šewc GHR 167), stczes. *dāti daju dajēs* imperf. 'dare' od XIII w.;

sł. *dajāti dajem* (: *dajēm*), *dajam* (wg SSKJ *dajati* i *dajāti -em*), sch. dawne z XIV i XVI w. czakaw. *dajati*, jeszcze w słowniku Stulicia (r. 1806) *dajati dajam* (RJAZ s. v. *davati*), scs. *даѣти даѣ даѣши*. ~

Z cs.: rus.-cs. *даѣти даю*, ros. tylko w subst. przestarz. *даѣние* 'datek, dar, ofiara', 'dawanie', dial. *даѣнье* 'chrzest' (SRNG), u Dala cerk. *даѣти*, ukr. tylko przestarz. subst. *даѣння* 'dar, ofiara' (SUM), wg Hrinčenki *даѣти даю даѣти* = *davati* (bez dokumentacji).

Pierwotny większy zasięg praes. *dajo* widać przy uwzględnieniu *davati davajo* : *dajo*.

Praes. *dajo* oparty na pierwiastku inf. aorystu *da-*, suf. *-je-* typowy dla imperfektywów. Sufiksalne *-j-* w inf. z tematu praes. (zob. I 46). Por. orm. *tam* < **də-ye-* (Meillet Ét. 18).

Berneker SEW I 177, Meillet SC 208, 223, 225, Vaillant GC III 264, 485.

Por. *davati*.

T. Sz. — F. S.

dajb daja : **daja** f. 'dawanie, danie, datio'

Zaświadczone tylko w złożeniach:

perdajb dial. zach.: stpol. i pol. dial. *przedaj* 'sprzedaż' (u L. np. z Knap-

skiego), połab. (*kā*) *perdojē* (< *perdaju) 'do kupna', czes. dial. *předaj -ju* 'sprzedaż' (Lamprecht Opava), śl. *predaj -ja* 'ts.';
prodajb zach., pld.: czes. *prodej -je*, dawne *prodaj* 'sprzedaż', śl. *prōdaj* m. 'ts.' (w XVI w. u Megisera *prodaj* f. 'ts.'), sch. *prōdāj -ja* 'ts.' (RJAZ);
vydajb zach.: pol. dial. *wydaj* 'wydanie (za mąż)', Karłowicz SGP, czes. *výdej -je* : *výdaj -je* 'wydanie, wydatek', 'wydanie za mąż', w tym znaczeniu też dial. np. Lamprecht Opava, śl. *výdaj -ja* : -*ju* 'wydanie, wydatek', *vydaj -ja* 'wydanie za mąż';
izdaja pld.: śl. *izdāja* 'wydanie; zdrada', sch. *izdaja* 'zdrada, wiarołomstwo' (RMat.), dial. też 'wydatek; zdrajca' (RSAN);
odaja (< *ot-daja*) pld.: śl. *odāja* : *oddāja* 'oddanie; sprzedaż', sch. *ōdaja* 'doniesienie, oskarżenie; zdrada';
perdaja pld.: śl. *predāja* 'oddanie, przekazanie; zdrada', sch. *prēdaja* 'przekazanie, oddanie';
prodaja pld.: śl. *prodāja* 'sprzedaż', sch. *prōdaja* 'ts.';
udaja pld.: śl. *udāja* : *vdāja* 'oddanie, przekazanie; wydanie za mąż', sch. *ūdaja* : *ūdadba* 'wyjście za mąż'.

Zwykle uważa się za prymarne (odpierwiastkowe) derywaty do *dati damb*. Dokładne odpowiedniki: stpr. *dāian* acc. sg. 'podarunek, datek', stind. *dāyá-* 'dający': *dāya-* subst. m. 'dar, podarunek'. Dobrze zaświadczone są jednak także sekundarne iterativa mogące być podstawą motywacji wszystkich tych wyrazów (zob. *dajati*) np. pol. dial. *wydajac się* : *wydać się*, śl. *predājati* : *predāti*, *prodājati* : *prodāti*, *izdājati* : *izdāti*, *vdājati* : *vdāti*, *odājati* : *odāti*, sch. *prodajati* : *prodati*, dawne *udajati se* : *udati se*.

Berneker SEW I 176, Trautmann BSW 57, Mayrhofer KEWA II 35, Pokorny IEW 225. W. S.

dakb dial. pld. i wsch. 1. part. wzmacniająca, uwydatniająca, 2. spójnik łączny 'więc, a więc, to, tak i, tedy', wsch. też przeciwstawny 'ale, lecz'

~ sch. dawne wyjątkowe u dwu pisarzy czakaw. z XVI i XVIII w. *dak* 'więc, a więc, tedy, zatem, toteż, igitur, ergo, itaque', przestarz. u pisarzy zach. od końca XV lub początku XVI w. *dākē* (< *dāklē*) 'ts.', poza tym tylko z wtórnymi rozszerzeniami: *dāklē* od XVI w. (Vrančić, też u Vuka), dial. *dākjē*, *dāklēm*, *dāklēn* 'ts.', *dāklē* też part. wzmacniająca, modalna (np. przy imperatiwie), na wyrażenie zdziwienia, zaskoczenia, dezaprobaty (RSAN), dial. *dākle* 'czy?', 'czyż?' (RJAZ, RSAN, RMat., szczegółowo o budowie tych wtórnych form Skok ER I 369, o *dāklē*, *dākē* p. Belić Festschrift Vasmer 68—9), stąd śl. *dākle* spójnik 'a więc, tedy, zatem' (Pleteršnik z sch., SSKJ nie notuje), bułg. dial. *dak* spójnik 'a, zaś' (BDial. II 149: Rodopy), part. *dāko* 'tak, tak jest' (Mladenov Vidin), ale z sch.: bułg. dial. z Banatu *dākle* 'tak więc, a więc, przeto' (Stojkov Banat), może i dial. *dākle*, *dākle* 'tak więc, i tak' (Gerov; wg BER I 314 z *da ako mi*, co nie wydaje się prawdopodobne);

ros. dial. *dak* part. 'to, tak, więc' (Если хочеш, *dak* возьми), wzmacniająca (А, *dak* вот какой ты упрямый!), wskazująca 'znaczy, tak więc, a zatem' (Вот *dak* молодец!), dial. pld. *dak* 'tak' (Dal) chyba tu nie należy (deverbativum od *dākatb* z suf. -*k*- jak przy wyrazach dźwkn.), spójnik czasowy 'gdy tylko', przeciwstawny 'ale, jednak' (SRNG, Melničenko Jaroslavl), ukr. dial. *dak* (wg Bernekera SEW I 177 z *dako) part. i spójnik 'tak, to, więc', spójnik przeciwstawny 'ale' (Рада бдуша в рай, *dak* гріхи не пускають), brus. *dyk* part. wzmacniająca (Я *dyk* і глядзець ... не хачу), przy wskazywaniu na

przeciwstawienie, sprzeciw (Яна́ *дык* зусім не змянілася), jako spójnik 'to' (Калі так, *дык* я згóдзен, też dial., Nosovič), 'więc' (Работу зрабіў, *дык* можна і адпачываць, też dial., Šaternik Červ.), dial. *дак*, *дык* 'tak więc; wszak, przecież' (Rastorguev Brjansk), *дык* 'ale' (Хацеў абедыць, *дык* кажуць, рана яшчэ, Bjałbkevič Mohylew), z brus.: pol. dawne, wyjątkowe z XVIII w. *dak* 'więc, tedy' (u L. 1 przykład z pisarza wsch., stąd SW 'więc, tedy, przeto'). ~

Ze słow.: rum. *dacă* spójnik 'jeśli, jeżeli, jak; gdyby, jeśliby', 'kiedy, gdy', 'czy' (Skok l. c.; przyjmowanie odwrotnej drogi zapożyczenia z rum. do słow. jak np. w RJAŻ, nieprawdopodobne, zob. Berneker l. c., Belić l. c.).

Pierwotny acc. sg. zaimka wskazującego *dakъ* (: part. *da*), na który wskazuje ros. dawne i dial. *ѣ-дакуи* = *ѣмакуи* 'takiż'. O budowie zob. *takъ*, *kakъ*, *blizъ*. — Wobec zasięgu postaci mniej prawdopodobne wydaje się wyprowadzanie (np. Skok l. c.) z słabo zaświadczonego *dako*.

Miklosich VG IV 260, Berneker SEW I 177, Vondrák VSG II 474, Skok ER I 369, Rudnyčkyj ED II 1. J. R. — T. Sz. — F. S.

dal'a zob. **dal'ъ 1**

dal'ava zach. i pld. 'wielkie oddalenie, oddalona przestrzeń, dal'

~ czes. *dálava* książkowe i poet. 'oddalona rozległa przestrzeń, dal', 'wielkie oddalenie, odległość' (też dial. np. Lamprecht Opava, Bartoš DSM: *dál'ava*);

sł. *daljáva* 'wielkie oddalenie, odległość w przestrzeni; dal; odległość' (też dial., Tominec Črni vrh). ~

Od *dal'*- w adi. *dal'ъjъ*, *dal'ekъ*, z suf. *-ava*.

W. B.

dal'ečъ dial. pfn. = *dal'eko*

~ pol. *dalece* tylko w wyrażeniach *jak dalece* 'jak bardzo, do jakiego stopnia', *tak dalece* 'tak bardzo, do takiego stopnia' od XVI w. (por. Cyran Przysłówki 133; również w XVI w. wyłącznie z *tak*, *jako*), dial. kasz. *dalece* 'daleko': *Dalece* głos jix došed z véžš (Lorentz PW), czes. *dalece* 'ts.', 'wielce, znacznie', stczes. *dalečъ* loc. sg. 'daleko' (Gebauer Sl.); sła. stare *dalece* (Stanislav DSJ II 249);

stukr. od XV w. *далече* 'na dużą odległość, w dużej odległości' (Tymčenko). ~

Pierwotnie forma loc. sg. od *dal'eko* (zob.).

T. Sz.

dal'eče zob. **dal'eko**

dal'ečina zob. **dal'ina**

dal'ečъ 1. f. pld.-wsch. 'znaczna odległość, wielkie oddalenie'

~ sch. poet. i przestarz. *dälēč* od XIX w. (RJAŻ, RSAN);

ros. dial. *далечъ*, ukr. *далеч -чи*, brus. *далеч*. ~

Abstractum od *dal'ekъ*, z suf. *-ъ*.

Por. *dal'ekostъ*, *dal'ečina*, *dal'ъ*, *dal'a*, *dal'ina*.

F. S.

dal'ečъ 2. *dal'eča dal'eče* pld.-wsch. 'daleki, odległy, oddalony, longinquus'

~ sch. dawne XVI—XVIII w. i u Stulicia *daleč* 'longinquus, remotus',

cs. *далеуъ* 'longinquus' (Miklosich LP);

strus. *далеуъ* 'daleki; długi', ros. dial. *далечуи* : *далеч -ча -че* 'daleki' (SRNG). ~

Por. dawne gen. sg. deklinacji rzeczownikowej: sł. dial. *iz daleča* 'z daleka,

z dużej odległości, scs. *издалека* 'z daleka, a longe, de longe, procul' (SJS), strus. *изъ далека* 'z dali; w dali' (Srezn. I 625, III 83—4).

Od *dal'ekz* z suf. *-jъ* (o odprzymiotnikowych derywatach na *-jъ* p. Brodowska-Honowska SPS 40—1). T. Sz.

dal'ečb 3. zob. dal'ekb 2

dal'ečbje 'odległość, oddalenie'

~ pol. dawne XVI w. *dalecze* n. 'oddalenie, odległość w przestrzeni' (poświadczone tylko w zwrocie stanęli z *dalezca* 'steterunt procul', SP XVI IBL), czes. u Jungmanna *dalečí* n. 'ts.', np. státi z *dalečí* 'z dala', sła. *d'alečie* 'odległość, oddalenie' (Loos);

cs. *далеуине* 'distantia' (Miklosich LP);

ros. dial. *далече* i *далече* 'dal, oddalenie' (SRNG). ~

Abstractum od adi. *dal'ekz* z suf. *-yje* (zob. I 85).

T. Sz.

dal'ečbko zob. dal'ečbkz

dal'ečbkz *dal'ečbka dal'ečbko* 'nieco dalszy, dość daleki' (zwykle adv. **dal'ečbko**)

~ pol. dawne *dalezki* 'nieco dalszy' (L. bez cytatu), w XVII w. adv. *dalezcko* 'bardzo daleko, dość daleko' (Kn.), 'opodal, nieco dalej' (L.), dial. kasz. *dalečki* dziec. 'daleki', adv. *dalečko* 'daleko' (Sychta SK), dłuż. *dalocki* 'dość daleki', adv. *dalocko* 'dość daleko';

sch. *dálečak -čka -čko* 'daleki, dość daleki' (wg RSAN indywidualizm), dial. adv. *dalečko* 'daleko, dość daleko' (RSAN), bułg. pot. adv. *daléčko* 'nieco dalej', u Gerova też adi. *daléčak -čka -čko* 'nieco dalszy, dość daleki', maced. *далеко* adv. 'dość daleko';

ukr. dial. *далічко* adv. 'daleko' (Hrinčenko). ~

Dem. od *dal'ekz* z suf. *-čkz*.

W. B.

dal'ečbnz zob. dal'bnz

dal'ečbn'z zob. dal'bn'z

dal'eko : **dal'eče** comp. *dal'e* : *dal'éje* : *dal'ěše* 'w znacznej odległości, w oddaleniu, w dużej odległości; na znaczną, na dużą odległość, o przestrzeni', także 'o odległości w czasie: długo, dawno', *dal'e!* też jako interi. wyraża rozkaz, zachętę do kontynuowania jakiejś czynności

dal'eko: ~ pol. *daleko* comp. *dalej* (zob. GHJP 143) już XIV w., dial. *dalé*, *dali* (kasz., Lorentz PW, GP 209—10, AJK IX cz. II s. 131—2), *dal'i* (Olesch Sankt Annaberg, Tomaszewski GŁ; tyle *dale* 'tak daleko', Kucała PSM) 'w znacznej odległości, w odległym miejscu, w oddaleniu, o przestrzeni i czasie', 'na dużą, znaczną odległość, w oddalone, odległe miejsce' od XIV w., w funkcji wzmacniającej znaczenie wyrazu, do którego się odnosi 'o wiele, znacznie, nierównie' (już w XV w. 'wiele, bardzo; dłużej, więcej, ponad', *daleko* więcej 'o wiele więcej'), tylko w comp. 'w dalszym ciągu, następnie, później, na przyszłość, w przyszłości' (też dial.) od XIV w., *daleko* 'długo' (też dial., już stpol. w XIV w. 'o czasie: długo, dłużej', 'o miejscu: longe, procul, late'), stpol. w użyciu comp. *dalej* 'dłużej, więcej, ponad' od XIV w., od XVI w. 'następnie, potem, nadto, oprócz' (też dial.), jako interi. *dalej!* 'nuże!' (też dial.), połab. comp. *dolej*, superl. *nadolej* (Lehr-Splawiński, Polański SE 112), dłuż. *daloko* (comp. *dalej*; stare i dial. *daleko*) adv. do *daloki* 'na dużą odległość, w dal', jako interi. *dalej!* 'proszę wejść!' (jako skrót od *stuńśo dalej!*), praep. cum gen. np. *dalej* tebe 'über dich hinaus', głuz.

daloko (też dial., Michalk Neustadt), comp. *dale*, adv. do *daloki*, np. *daloko* 'szeroko', tak *daloko* hač 'o ile, w takim stopniu jak', czes. *daleko* 'nie blisko, w dużej odległości' od XIII w. (comp. *dále* od XIV w., dial. *dále* np. Já sem ho *dále* neviděla, Bartoš DSM), też na oznaczenie 'kontynuacji czegoś; wzmocnienia wyrazu: znacznie', w funkcji praep. cum gen. (Přír. slov.), sła. *d'aleko* (dial. wsch. *daleko*, Kálal), comp. *d'alej*, dial. *dal'i* (Buffa Dlhá Lúka) oznacza 'wielką odległość w przestrzeni, kontynuację, stopniowanie czegoś', jako part. przy wyliczaniu 'potem, prócz tego';

sła. przestarz. *dáteko* i *dalěko* (comp. *dálje* od XVI w. i dial. np. Tominec Črni vrh) 'w znacznej odległości, nie blisko' (SSKJ), 'na dużą odległość, w dal' (Pleteršnik), sch. *dalěko* comp. *däljē* (też u Vuka 'longe', Elezović Kos.-Met. *dalěko*) 'w wielkiej odległości, w przestrzeni i czasie' od XVI w. (u Vrančicia *daleko* 'procul'), 'w wielkim stopniu, dużo, znacznie', tylko comp. 'na wyrażenie następowania w przestrzeni i czasie: kolejno, po kolei, z kolei; potem, następnie', w funkcji interi. *dalje!* 'kontynuuj!; odejdz!', 'precz!', 'naprzód!', przestarz. i dial. też w funkcji praep. cum gen. (często w comp.) 'w dużej odległości od obiektu wyrażonego w gen.' (stąd bułg. dial. z Banatu comp. *dál'e*, Stojkov Banat), cs. *далеко* 'longe' (Miklosich LP), scs. *дале*, *дале* adv. comp. 'longius' (SJS), bułg. *далеко* 'w dużej odległości od czegoś, w przestrzeni i czasie' (RBKE), maced. *далеку* 'ts.' (też dial., Małeckí SW);

strus. comp. *дале* 'daleko, dalej', *дале* 'daleko, procul', *дале* 'daleko', ros. *далекó* i *далěко* (comp. *далее* i *дальше*, dial. *дале*) 'w dużej odległości, w przestrzeni i czasie', *далěко* 'znacznie, o wiele, jeszcze bardziej', *далекó* 'trudno, niesposób', jako interi. *далее!*, dial. *дале!* 'nuże!', ukr. *далеко* (comp. *дали*, dawne od XV w. *дале*) 'na dużą odległość, w dużej odległości od czegoś, w przestrzeni i czasie', 'w wielkim stopniu, w dużej mierze', brus. *далэка* comp. *далэй*, dial. *дали*, *далей*, *дальшы*, *далыи* (Nosovič, Šaternik Čerov., Bjaľkewič Mohylew) 'w dużej odległości od czegoś, na dużą odległość' (też dial.). ~

dal'eče ~ sch. przestarz. *dalěče* adv. 'daleko' (RSAN) od XIII w. (RJAZ), scs. *далече* adv. i praep. cum gen. 'daleko, longe, in spatio, longius', *далече сътворити што отъ кого* 'oddalić coś od kogoś' (SJS), bułg. *далече* 'daleko' (też dial. np. Gerov, BDial. III 55);

strus. *далече* 'daleko', 'długo', ros. przestarz. i dial. adv. *далече* 'w dużej odległości od czegoś, daleko' (SRJ), dial. *далече* i *далечó* 'daleko', *далече* 'dawno' (SRNG), stuktur. od XV w. *далече* 'w dużej odległości, na dużą odległość', w XVII w. też 'bardziej, w większym stopniu' (Tymčenko). ~

Por. wyjątkowe maced. przestarz. *далекум* = *далеку* (RMJ) < *dal'ekomь*.

Postać *dal'eko* jest acc. sg. n. od adi. *dal'ekъ*, *dal'eče* acc. sg. n. od adi. *dal'ečь* (o tym typie zob. Vondrák VSG II 271).

Por. adv. *dal'ekъ*, *dal'ečь*.

T. Sz. — F. S.

dal'ekostь f. 'znaczna odległość, wielkie oddalenie, longinuitas'

~ pol. *dalekość* od XV w. (też dial., np. kasz., śląskie), dłuż. *dalokosć*, głuź. *dalokosć*, czes. *dalekost* od XV w., sła. przestarz. *d'alekost'*;

sch. przestarz. *dálekost* (RSAN; RJAZ tylko ze Stulicia);

ros. u Dala *далёкость*, ukr. *далёкість* -*кості* od XVI w. (Tymčenko), brus. *далэкасць*. ~

Por. sła. *dalekôea* 'wielka odległość' (Pleteršnik), sch. dawne XVII—XIX w. *dalekôea* 'longinuitas, intervallum'.

Abstractum od *dal'ekz*, z suf. *-ost'*.

Zob. *dal'eč'*, *dal'ečina*, *dal'č'*, *dal'a*, *dal'ina*.

T. Sz.

dal'ekz 1. *dal'eka dal'eko*, comp. *dal'čj dal'čši dal'e* 'znajdujący się w dużej odległości, odległy, oddalony; rozpościerający się na dużą odległość, długi, rozległy, o miejscu, przestrzeni', 'znajdujący się w dużej odległości od teraźniejszości; dawny, przyszły, o czasie, porze, longinquus', także o pokrewieństwie: 'połączony dalszym pokrewieństwem', **čjz dal'eka** 'z dużej odległości, e longinquo, procul', **dal'ekz pot'** (dial. **dal'eka dorga, česta**) 'długa droga'

~ pol. *daleki* comp. *dalszy* 'znajdujący się, położony w dużej odległości, odległy, oddalony' (też dial., np. Sychta SK, Lorentz PW, Szymczak Do-maniewek) od XIV w., 'ciągnący się na dużą odległość, ciągnący się daleko, daleko sięgający, rozległy; długi; długo trwający' (stpol. 'długi' od XIV w., *dalszy* 'dłuższy' dziś dial., Karłowicz SGP), *daleka droga* 'długa droga' od XIV w., 'odległy od teraźniejszości, dawny; przyszły' od XV w. (w XVI w. też 'niebezpośredni, niezupełny', 'znaczny, duży, będący w wysokim stopniu'), 'przybyły z dalekich stron, z daleka, przebywający daleko, rozłączony z kim' od XV w., *z daleka* 'z odległości, z dala, w oddaleniu; z odległych stron, krajów, e longinquo, procul' od XV w., *daleki* krewny 'połączony dalszym pokrewieństwem' od XV w. (stpol. XV w. 'niebliski, remotiore coniunctus cognatione'), tylko w comp. *dalszy* 'trwający, przedłużający się w przyszłość, kontynuowany; następujący po poprzednim, nowy, mający nastąpić, przyszły' (por. stpol. od XV w. także w terminologii prawniczej *dalszy* dzień 'ostatni dzień terminu sześciotygodniowego'), dłuż. *daloki*, stare i dial. *daleki*, comp. *dalšy* 'znajdujący się w dużej odległości, odległy, oddalony', *daloka* swójżba 'odległe pokrewieństwo', *z daloka* 'z dużej odległości, procul', *daloka droga* 'długa droga', głuż. *daloki* comp. *dalši* i dial. *dalejši*, dial. *daleki* 'znajdujący się, położony w dużej odległości, odległy, oddalony', *daloke* přečelstvo 'dalekie pokrewieństwo', čes. *daleký*, comp. *dalši*, przestarz. *dálejší* 'będący w dużej odległości (w przestrzeni lub czasie), nie bliski' (też dial. np. Lamprecht Opava) od XIII w. (stczes. *daleký*, comp. *dalí* i *dalši*, Gebauer Sl.), 'rozpościerający się na dużą odległość, rozległy, w przestrzeni i czasie', 'znaczny, walny', *daleká sestřenice*, *daleké přibuzenstvo* 'o odległym, nie bliskim pokrewieństwie z kim', *daleká cesta* 'długa droga', sła. *d'aleký* (*d'* z antycypacją miękkości *l'*, zob. Machek ES² 110, dial. *dal'eki*, Buffa Dlhá Lúka), comp. *d'alši*, dial. *dalši* 'oddalony, odległy, w przestrzeni lub czasie; przeciwstawne: bliski' (pot. *d'aleký svet* 'obczyzna, zagranica'), 'sięgający na dużą odległość, długi', *d'aleký přibuzný*, *d'aleká rodina* 'o odległym, nie bliskim pokrewieństwie z kim', *d'aleká cesta* 'długa droga';

sła. *dálek -ka -ko* (dziś przestarz. SSKJ) 'oddalony, odległy, nie bliski', comp. *dáljši* 'dłuższy', przestarz. 'znajdujący się w większej odległości, bardziej oddalony, dalszy' (SSKJ), u Pleteršnika też *dalji* = *dáljši*, *daleka pot* 'długa droga' (SSKJ), sch. *dálek dalèka dalèko (dálèki)*, comp. *dáljī* 'znajdujący się w dużej odległości od kogoś lub czegoś (w czasie lub przestrzeni), oddalony, odległy; rozległy, szeroki, wielki', 'dawny, odległy w czasie' w podstawowych znaczeniach od XVI w., 'nie znajdujący się w bliskich związkach pokrewieństwa' od XVIII w., przen. 'obcy, nieznan; nieprzystępny; nieobecny; chłodny, bezbarwny', tylko w comp. 'następny, kolejny; późniejszy; inny, nowy' od XVII w., *izdalèka* 'z dali, z dużej odległości; z odległego kraju, z odległej ziemi, eminus, e longinquo' (też u Vuka) od XV w., *dalek put* 'długa droga' od XVI w., cs. XIII w. *далекъ* 'longinquus' (SJS), comp.

далии, далеуам (Miklosich LP), już scs. adv., p. *dal'eko*, cs. из далека (Miklosich l. c.), bułg. *далек* (dziś poet., wg BER I 315 przestarz. i dial.) 'znajdujący się w dużej odległości' (*далеко място*), 'rozpościerający się w dal, ciągnący się daleko; długi', *далек път* 'długa droga' (Gerov), por. dial. adv. *далёком* 'daleko' (Gerov Dop. z ok. Sofii), maced. *далек* = *далечен* 'znajdujący się w dużej odległości, w przestrzeni i czasie', 'rozpościerający się w dal, ciągnący się daleko', *далечни* роднини 'o odległym, nie bliskim pokrewieństwie z kim', *далечен път* 'długa droga' (RMJ);

strus. *далекими: далекна земли* XV w. (Srezn.), ros. *далёкий* (*далёк далека́ далёко* i *далеко́*) comp. *дальше* (też dial., u Dala także *дальший*) 'znajdujący się w dużej odległości, w przestrzeni i czasie', 'ciągnący się na dużą odległość', przen. 'obcy komuś, czemuś, mający mało wspólnego z kimś, czymś', *издалека́, издалёка* 'z dużej odległości, z dali', *далёкий путь* 'długa droga', *дорога далека* 'ts.' (SSRJ), ukr. *далёкий* comp. *дальший* 'znajdujący się w znacznej odległości, odległy, w przestrzeni i czasie; ciągnący się na dużą odległość', 'o pokrewieństwie: nie blisko spokrewniony' od XVII w., stare od XVII w. 'długi, w przestrzeni i czasie' (Tymčenko), *здалека* 'z dużej odległości, z dali', *далека дорога* 'długa droga', brus. *далёки* comp. *дальши* 'znajdujący się w wielkiej odległości, mający wielki zasięg', 'oddalony od czegoś, obcy czemuś', 'o pokrewieństwie: nie blisko spokrewniony'. ~

Por. formy typu *delek* zamiast *dalek* (może z asymilacją *a — e > e — e*, zob. jednak próby nawiązania do ie. **del-*): stpol. wyjątkowe z r. 1408 *nadelej* superlat. od *daleko*, sła. *del'eki* 'daleki' (Sipos Bükk-Gebirge), *delaký* 'ts.' (Machek l. c.), bułg. dial. z zach. Tracji *делék* 'ts.' (BDial. V 227), adv. *дилéку* 'daleko', *дилéче* 'ts.' (ib.), *делéче, дилéче* 'daleko, w dali', 'o czasie: przed lub po długotrwałym okresie' (BDial. VI 22).

Kontynuuje pierwotne **dōl'oko-*, o charakterystycznym dla adi. oznaczających coś wielkiego rozmiarami suf. *-oko*, p. Trubeckoj BSL XXIV 133. Etymologia niepewna. Może z **da-l'oko-* do rdzenia zaimkowego *do-*, *de-* (p. *da*), paralelne budowę od rdzenia zaimkowego *to-* byłoby lit. *tolùs* 'daleki': *tolì* 'daleko', łot. *tāls* 'daleki', strp. *tālis* 'dalej'. Nie można wykluczyć także możliwości związku z ie. **del-* 'długi, przedłużać', psł. *dl̥iti, dl̥gъ* (zob.).

Meillet MSL XIV 372—3, Specht UID 315, Berneker SEW I 177, Machek ES² 110, Sławski SE I 136—7, Vasmer REW I 327, Fraenkel LEW 1106, Otrębski LP VIII 307. — Dečev ZslPh IV 380—3 zestawiał z trac. *Δαλη-, Δαλε-* zachowanym w NO *Δαλή-* albo *Δαλέ-* πορις.

Zob. *dal'ečъ, dal'ečъnъ, dal'eko*.

T. Sz. — W. B. — F. S.

dal'ekъ 2. : pld. **dal'ečъ** adv. = *dal'eko*

dal'ekъ: ~ pol. dial. kasz. *dalek*, sli. *dalék* comp. *dalé* 'w znacznej odległości; w odległe miejsce, na dużą odległość' (Lorentz PW, Sychta SK), połab. *dolëk* comp. *dolej* 'ts.';

sch. dawne od XVI w. a dziś dial. *dàlek* 'procul, longe' (RJAZ), bułg. dial. *далék* = *далéче* 'w dużej odległości, daleko' (Gerov s. v. *далéче*);

ros. dial. *далёк* 'w dużej odległości; w odległe miejsce, na dużą odległość' (SRNG), stukr. XVI w. *далекъ* 'w oddalone, odległe miejsce' (Tymčenko). ~ **dal'ečъ**: ~ sła. *dáleč* 'na dużą odległość, daleko', sch. dawne od XVI w. *daleč* 'ts.', dziś dial. z pieśni ludowej *dàleč* 'ts.' (RJAZ, RSAN), cs. *далечъ* 'longe' (Miklosich LP), bułg. *далéч* 'w dużej odległości, na dużą odległość,

w odległym miejscu, daleko', 'o czasie: dawno, przed lub po dłuższym czasie' (RBKE, Gerov). ~

Postać *dal'ekz* jest acc. sg. m. adi. *dal'ekz*, *dal'eč'ь* acc. sg. m. od *dal'eč'ь* (zob.). Co do budowy por. *blizz* (I 269). W poszczególnych językach trzeba się liczyć jednak z możliwością sekundarnego przekształcenia przysłówków *dal'eko*, *dal'eč'e* (zanik końcowego -o, -e, zob. np. Lehr-Splawiński, Polański SE 113). Vondrák VSG II 274, Vaillant GC II 2, 688—9. T. Sz.

dal'ęti *dal'ęjo* wsch. 'stawać się dalszym, oddalać się'

~ ros. dial. *далѣть -ѣю* : *далѣть -ею* 'stawać się bardziej dalekim, oddalać się' (SRNG), ukr. dial. *дали́ти -лію -ліє* 'oddalać się' (SUM), brus. dial. *да́ліць да́лію* 'stawać się dalszym, oddalać się' (Nosovič). ~

Od *dal'-tjъ*, *dal'-ekz*, o budowie zob. I s. 47.

W. B.

dal'ina : **dal'ečina** 'wielkie oddalenie, wielka odległość, dal, longinquitas'

dal'ina: ~ pol. dial. sli. *dálona* 'dal, odległość, oddalenie' (Lorentz PW, SIW), dłuż. *dalina* 'odległość, oddalenie' (tylko Šwjela; Muka nie notuje), głuź. *dalina* 'ts.', 'tło, ostatni plan, głębia' (wg Pfuhla z czes. czy z ros.?), czes. przestarz. (tak SSJČ, wg Přír. slov. rzadkie) i poet. *dálina* 'wielka odległość, dalekość, dal', sła. *dialina* 'ts.' (tylko Kálal);

sł. *daljina* 'wielkie oddalenie, wielka dal', 'odległość', sch. *daljina* 'odległość w przestrzeni np. między dwoma punktami' od XVI w., 'nieokreślona, daleka, odległa przestrzeń', 'odległość w czasie', u Vuka 'longitudo';

ros. dial. *да́ли́на* 'dal, wielkie oddalenie' (też z akc. *да́ли́на*), 'długość' (SRNG, Dal, Mełničenko Jaroslavl), ukr. *дали́на* 'dal, wielkie oddalenie' (SUM) od XVIII w. (Тумчє́нко), brus. dial. *да́ли́на* 'ts.' (Nosovič). ~

Por. 1. *dal'-in-ja*: ukr. rzadkie *да́ли́ня* 'dal, wielkie oddalenie',

2. paralelny derywat od *dal'ynъ*: bułg. poet. *да́ли́на* 'daleka przestrzeń, dal' (RBKE), maced. poet. *да́ли́на* 'ts.', ukr. dial. *да́ли́нина* 'ts.' (Hrinčenko).

dal'ečina: ~ pol. dial. *dalecyina* 'miejsce odległe' (Karłowicz SGP z ok. Tykocina);

sł. *dalečina* 'dal, odległość' (Pleteršnik), sch. przestarz. *dalečina* (*dalëčina*) 'odległość w przestrzeni, longinquitas, intervallum' (u Vrančicia *dalječina* 'longinquitas', poza tym od XVII w.), w XVIII w. też 'dalekie, odległe miejsce' (RJAZ, RŠAN, RMat.), bułg. *далечина* 'dal, daleka przestrzeń' (też dial., np. BDial. III 55), 'oddalenie, wielka odległość', maced. *далечина* 'daleka przestrzeń, dal', 'odległość';

ros. dial. *далечина* i *далечина́* 'wielka odległość' (SRNG), ukr. *далечина́* 'daleka przestrzeń' (SUM). ~

Por. *dal'eč-in-ja*: bułg. dial. *далечин'á* 'oddalenie, wielka odległość' (BDial. VI 166), ukr. dial. *далечин'я́* 'daleka przestrzeń' (Hrinčenko), brus. *далечин'я́* 'ts.', dial. *да́лячин'я́* 'wielka dal' (Šaternik Červ.).

Różne chronologicznie abstracta z tym samym suf. *-ina* (zob. I 120—1): *dal'ina* od pierwotnej podstawy adi. *dal'ekz*, *dal'ečina* od *dal'ekz*.

J. R. — T. Sz.

dal'iti *dal'o* 'powiększać odległość między czymś, odsuwać, odłączać', **dal'iti** se 'odsuwać się dalej od czegoś, od kogoś, stawać się dalszym'

dal'iti: ~ pol. dziś tylko z pref. np. *oddalić -lę* 'powiększyć odległość między czymś, odsunąć, odłączyć' (też dial. np. sli. *uoddalac*, Lorentz PW) od XIV w.,

'zwolnić z pracy, usunąć z zajmowanego stanowiska, odprawić' od XV w., głuź. *dalić* 'odsuwać dalej, oddalać' (Pfuhl), czes. przestarz. *dáliti* 'ts.', sła. dial. *dialit'* 'oddalać' (Kálal), w języku liter. z pref. np. *oddialit'*, *vzdialit'* 'odsunąć na większą odległość', 'przełożyć (na inny termin), odłożyć';

sł. z pref. *oddalíti -lím* 'oddalić', sch. *dáljiti dáljim* 'oddalać, odsuwać' (RSAN), scs. tylko z pref. *оудалити -лиъ* 'odsunąć dalej, oddalić';

ros. u Dala *дали́ть* 'oddalać', dziś tylko z pref. np. *отдали́ть -лѡ -лииуь* 'przesunąć na dalsze miejsce od kogoś, czegoś', 'odwlec termin wykonania czegoś', ukr. dial. *дали́ти -лѡ -лииу* 'oddalać' (Hrinčenko), w języku liter. tylko z pref. np. *віддали́ти -лѡ* 'odsunąć, oddalić', brus. dial. *да́лиць да́лю* 'oddalać' (Nosovič), w języku liter. tylko z pref. np. *адалі́ць -лѡ -ліиу* 'oddalić'. ~

dal'iti se: ~ stpol. XV w. *dalić się* 'oddalać się, recedere', dziś tylko z pref. np. *oddalić się* 'odejść, odsunąć się dalej; stać się dalszym, zniknąć w dali', głuź. *dalić so* 'ciągnąć się w dal, ciągnąć się daleko; trzymać się z daleka', czes. rzadkie i poet. *dáliti se* 'oddalać się' od XIV w. (Gebauer Sl., Novák SIHus), sła. *oddialit'* *sa* 'odsunąć się, oddalić się';

sł. z pref. *oddalíti se* 'oddalić się', sch. *dáljiti se dáljim se* 'oddalać się', 'unikać kogoś' (RSAN, RMat.);

ros. u Dala *дали́ться*, dziś z pref. *отдали́ться* 'przesunąć się na większą odległość od kogoś, czegoś', ukr. dial. *дали́тися -лѡся -лииися* 'oddalać się', brus. dial. *да́лиця* 'odsuwać się, oddalać się' (Nosovič), w języku liter. z pref. np. *адалі́цца* 'odsunąć się, oddalić się'. ~

Por. sch. *dalěčiti se dálěčim se* 'oddalać się, ginać w dali' (RSAN), stsch. XVI—XVIII w. *dalěčiti -čim* 'oddalać, remove', *dalěčiti se* 'oddalać się, odsuwać się' (RJAZ), ros. u Dala *дале́чить (дале́чить)* 'oddalać'.

Derywat od pierwotnego adi. *dal'ekъ*, comp. *dal'ьjъ*. J. R. — T. Sz.

dal'ь 1. f.: zach. i pld. *dal'a* 'wielkie oddalenie, wielka odległość, longinquitas' *dal'ь*: ~ pol. *dal* f. 'przestrzeń ciągnąca się daleko, duże oddalenie', stpol. XV w. 'odległość, spatium' (w równej *dali* od siebie 'w równej odległości'), w XVI w. 2 razy: na *dal* i na szerz (Mącz. 438 b 8, por. SP XVI IBL), w XVIII w. na *dal* 'na dalszy czas, na przyszłość' (L.), dial. kasz. *dól -e* 'dal, odległość' (Lorentz PW), połab. (*véz*) *doli* f. gen. sg. '(z) oddali, z daleka' (< *jъzъ *dale*, gen. od *dal'ь* lub *dal'a*, Lehr-Splawiński, Polański SE I 113), głuź. *dal -le* f. 'dalekość, odległość' (Zeman), o postaciach czes. i sła. p. niżej; sch. *dálj* f. (nowsze też m.) 'oddalenie, longinquitas' (notowane też przez Vuka);

strus. *далиъ* 'odległość', *далии* 'w oddaleniu' (Srezn.), ros. *далъ* f. 'przestrzeń ciągnąca się daleko, duże oddalenie', 'miejsce oddalone, daleko położone' (też dial., SRNG), *да́ли -еѣ* pl. 'daleka przestrzeń, dal', dial. także 'oddalone miejsce; dalekie tajgi' (Dal, SRNG), ukr. *далъ* f. 'przestrzeń widniejąca w dużej odległości', 'daleki kraj', brus. *далъ* f. 'ts.' (też dial., Šaternik Červ.). ~

W kilku językach słow. najprawdopodobniej wtórne przekształcenie z pierwotnego *dal'a*: czes. *dál -li* f. 'oddalenie, odległość', sła. poet. *dial' -le* 'ts.' (SSJ, Kálal), sł. poet. *dálj* f. 'wielka odległość, oddalenie'.

dal'a: ~ stpol. XVI w. *dala* 'odległość w przestrzeni, longinquitas, longinquum', 'odległość w czasie, longitudo', od XV w. w wyrażeniu przyimkowym na *dalą* 'w dal', u Mącz. także 'na przyszłość; na dłuższy okres czasu', dziś dial. kasz. *dála*, sli. *daló* 'dal, odległość', 'pole leżące daleko za wsią'

(Sychta SK, Lorentz PW), o połab. *véz doli* p. *dal'ь*, dłuż. *dala* 'oddalenie, odległość' (Muka), czes. rzadkie książkowe i poet. *dále* 'ts.', dial. zach.moraw. *dala* 'ts.' (Bartoš DSM), stczes. *dále* 'oddalenie, dal' od XIV w. (*dál -le* i nowsze *-li* wg Gebauera Sl. sekundarne, por. HMČ III 1, 203), *vzdál(i)*, *zdál* 'na odległość, daleko' (< **vz-dál'u*, p. Machek ES² 110, Gebauer HMC III 1, 217), sła. dial. *dál'a* 'oddalenie, odległość' (Kálal);

sł. *dálja* 'kraj, miejsce położone daleko, oddalone', przestarz. 'oddalenie' (Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec Črni vrh), sch. poet. *dálja* 'odległość' (RSAN, RMat.), scs. **дала** Supr. 'oddalenie, odległość, spatium', **въ дала** 'w odległości, in spatio' (SJS). ~

Abstracta od pierwotnej podstawy adi. *dal'ekъ*, z suf. *-ja*, *-ь*.

J. R. — T. Sz. — W. B.

dal'ь 2. *dal'a* zach. 'wielkie oddalenie, wielka odległość, longinquitas'

~ pol. z *dala* adv. 'daleko, w wielkiej odległości; z daleka, ze znacznej odległości' (dial. Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork), dial. z *telego dāla* 'tak daleko' (Kucała PSM 220), sli. *zdōla* 'z daleka' (Lorentz PW), dłuż. *dal -la* m. 'oddalenie, odległość' tylko w wyrażeniu przyimkowym z *dala* (*zdala*) 'z daleka', *nazdala* 'daleko, w dali' (Muka), głuź. z *dala* (*zdala*), *nazdala* 'z daleka', czes. dial. wałaskie *zdál'a* 'z daleka, z dużej odległości' (Bartoš DSM), sła. dial. *zdāla*, *zd'ala*, *zdiala* 'z daleka' (Kálal);

ukr. dial. łemk. *здаля* (: *здами*) 'z daleka, z oddali', Hrinčenko (może z sła. lub pol.). ~

Od tego samego pierwiastka co w *dal'ekъ*. O suf. *-jъ* zob. I 80. W. B.

dal'ьno (dal'ьn'ь) *dal'ьna dal'ьno* : **dal'ečьno (dal'ečьn'ь)** *dal'ečьna dal'ečьno* 'znajdujący się w dużej odległości, odległy, oddalony, longinquus, remotus; rozpościerający się na dużą odległość, rozległy (o miejscu, przestrzeni, czasie), daleki', pld.-wsch. **dal'ьno (dal'ьn'ь) potъ** 'daleka droga'

dal'ьno : **dal'ьn'ь** : ~ pol. dial. *dalny* 'daleki' (Pluta Dzierżysławice), głuź. *dalny* 'ts.' (Pfuhl), czes. książkowe *dálný* 'daleki, oddalony, odległy (o miejscu i czasie)', rzadziej 'rozpościerający się w dal, daleko sięgający' (SSJČ), dial. moraw. *dalní* 'daleki' (Bartoš DSM), sła. poet. *dial'ny* 'daleki, oddalony';

sł. *dáljen -ljna -ljno* 'bardzo oddalony w przestrzeni, nie bliski' (dial. też 'odległy', Tominec Črni vrh), 'rozpościerający się daleko' (np. dial. w Styrii *daljna* pot 'daleka droga'), 'nie będący ściśle z kimś związany' (*daljni* sorodnik 'daleki krewny'), 'dalej następujący' (Pleteršnik; wg SSKJ przestarz.), sch. *dāljni*, *dāljni* 'daleki, oddalony' od XV w., 'następujący, przyszły, idący, nadchodzący' (wg RJAŻ też *dáljan -ljna -ljno*), od XV w. *daljni* (*daljni*) *put* 'daleka droga', scs. Cloz., Supr. **дальний** 'daleki, oddalony, odległy, qui longe est, longinquus', w cs. także **дальнь** 'ts.' (SSJ), bułg. tylko w derywacie *далина* poet. 'dal', maced. *дален -та -но* 'daleki';

strus. **дальний, дальний** 'daleko położony, odległy', 'rozpościerający się daleko' (**дальний потъ** 'daleka droga'), ros. *dálnij* (dial. też *dálnij*, Dal, SRSO) 'daleki' (np. *dálnij putъ* 'daleka droga'), 'odległy, dawny, o czasie', 'daleki, o pokrewieństwie', dial. *dálnoj* w połączeniu *dálnym-daleko* 'bardzo daleko', ukr. *dálnij* 'znajdujący się w dużej odległości, oddalony', 'oddalony w czasie', 'nie spokrewniony blisko' (SUM, Hrinčenko; u Żel. też *dálnij*), stokr. XV—XVIII w. *dalnij* 'daleki' (Тумченко). ~

dal'ečьno : **dal'ečьn'ь** : ~ pol. dial. *daleczny* 'bardzo odległy, oddalony' (Karło-

wicz SGP: Kujaawy, tu też adv. *daleczno* 'daleko'), kasz. *dalećni* 'ts.' (Sychta SK), głuź. *daloćny* 'odległy, daleki' (Pfuhl);

sł. dial. *dálečen -ěna -ěno* (np. w Styrii), *dálečnji* (np. w Rezzji) 'odległy, daleki' (*dálečen* pot, *dálečnji* ljudje, človek iz *dálečnjega*), sch. dawne od XV w. (dziś dial.) *dálečan -ěna -ěno* 'daleki, oddalony (np. o przestrzeni, przyn. o pokrewieństwie)', 'żyjący w oddalonym kraju, miejscu' (RJAZ, RSAN), wyjątkowo w XVIII w. *dalječan* 'ts.' (RJAZ), cs. *далечънъ, далечънь* 'longinquus' (Miklosich LP), bułg. (notowane też u Gerova) *далечен -чна -чно* 'daleki', 'nie będący bliskim, obcy' (np. *далечни* роднини), maced. *далечен -чна -чно* 'znajdujący się w dużej odległości (w przestrzeni, w czasie)', 'rozpościerający się w dal, ciągnący się daleko', 'nie bliski, obcy, o pokrewieństwie' (*далечни* роднини);

ukr. dial. *дале́шній* 'przybywający z daleka' (Hrinčenko). ~

Por. ukr. *далечённый* 'bardzo daleki'.

Synonimiczne identycznie zbudowane adi. (o suf. -ьnъ : -ьn'ъ zob. Kucala JP XXXV 8—26, XXXVI 238—9, Honowska JP XXXVI 235—8, Brodowska-Honowska SPS 167—9): *dal'ьnъ* (*dal'ьn'ъ*) od adi. *dal'ь*, *dal'ećьnъ* (*dal'ećьn'ъ*) od adi. *dal'ekъ*. J. R. — T. Sz.

dal'ьn'ъ zob. **dal'ьnъ**

danina pln. 'nadanie', 'coś nadanego': 'nadane mienie', 'przymusowa opłata w naturze lub pieniądzu, podatek'

~ pol. *danina* 'opłata, podatek uiszczony zwierzchności w pieniądzu lub naturze; przymusowe opłaty w naturze lub pieniądzu płacone przez poddanych z tytułu czynszu, podatku' (też dial. np. Szymczak Domaniewek, Lorentz PW), 'haracz ściągany z kraju podbitego', przestarz. 'nadanie, nadawanie' od XV w. (stpol. 'akt nadania mienia lub uprawnień'), stpol. XV w. 'mienie darowane tytułem wiana lub posagu, dos. donatio' (z pol. zapewne czes. u Jungmanna *danina* 'podatek; nadanie, nadawanie', sch. wyjątkowo w XIX w. w przekładzie z pol. *danina* 'podatek', RSAN), głuź. *danina* 'nadanie lenna';

strus. *данина* 'dar' (u Srezn. znaczenie ze znakiem ?), ukr. *даніна* 'podatek, kontrybucja wojenna', przyn. 'należna część, udział', brus. historyczne *даніна* 'opłata, podatek, dań' (BRS). ~

Por. bułg. dial. u Gerova *дагнина* 'danina', wskazujące na adi. *davьnъ* : *davati*.

Od partic. praet. pass. *danъ* z suf. -ina (o nim zob. I 120—3). T. Sz.

danъ *dana dano* : **datъ** : pld.-wsch. **dadенъ** partic. praet. pass. do *dati*

danъ : ~ pol. *dany* (stpol. od XIV w. *dan*) partic. praet. pass. do *dać*, też w funkcji adi. 'ten, o którym mowa, przytoczony, odnośny, odpowiedni', dłuź. *dany* partic. praet. pass. do *daś*, głuź. *pod-dany* 'poddany, podległy, podwładny; unizony, oddany', czes. *daný* 'istniejący, będący, rzeczywisty, istotny; pewny, rozstrzygający', arch. 'datowany', sła. *daný* 'istniejący, obecny; określony', przestarz. 'datowany';

sł. *dán dána dáno* partic. praet. pass. do *dati*, w funkcji adi. książkowe 'ten, o którym mowa, przytoczony, odnośny, określony', sch. *dân dána dáno* partic. praet. pass. do *dati*, scs. *данъ* partic. praet. pass. do *дати, даныи* 'dany';

ros. u Dala *данный*, zwykle *данный* partic. praet. pass. do *дать*, w funkcji adi. *данный* 'ten, o którym mowa, przytoczony; odbywający się teraz, obecny',

ukr. *dánnyĭ* partic. praet. pass. do *damu*, w funkcji adi. 'ten, o którym mowa, określony'. ~

datъ: ~ dłuż. dawne (Jakubica, Thareus) i dial. *daty* partic. praet. pass. do *daś*, głuź. *daty* partic. praet. pass. do *dać*;

sch. *dāt dāta dāto* partic. praet. pass. do *dati*, scs. **отъ-даты**;

brus. dial. *damyĭ* partic. praet. pass. do *damь* (Nosovič);

por. pol. dial. *data* 'wydatek' (Karłowicz SGP). ~

dadennъ: ~ sch. dawne dial. (czakaw. ?) XVII—XVIII w. *dadenn -na -no* partic. praet. pass. do *dati* (RJAZ II 288, por. dial. wsch. derywaty: *dadennija* 'nawyk, cecha; zdolność', *dādenica* 'narzeczona', RSAN), bułg. *dāden -na -no* partic. praet. pass. do *dam*, w funkcji adi. 'określony, oznaczony; znany, wiadomy', maced. *dadenn* 'dany, określony';

ros. dial. *dāden, dādenyĭ* partic. praet. pass. do *datъ* (Dal), *dādenyĭ* 'ustalony, określony przez kogoś' (SRNG), brus. *dādzeny* partic. praet. pass. do *damь* (też u Nosoviča), w funkcji adi. 'ten, o którym mowa, określony'. ~

Dokładne odpowiedniki mają *danъ* (< ie. *dō-no-*: stind. *dāna-*, łac. *dōnum* n. 'dar', cymr. *dawn* m. 'dar') i *datъ* (= stpr. *dāts*, lit. *dūotas*, stpr. *duōts* 'ts.', stind. *-dāta-* w *tvā-dāta-* 'dany przez ciebie', awest. *dāta-*, ie. *dō-to-*). *Dadennъ* jest tworem psł., zob. *dati*.

Trautmann BSW 57—8, Pokorny IEW 225.

W. B.

danъkъ *danъka* : **datъkъ** *datъka* 'dawanie, ofiarowanie' : 'coś danego, ofiarowanego, dar, podarunek', 'danina, podatek'

danъkъ: ~ dłuż. *danъ -ka* (: *dańk -ka*, Muka) 'dar, podarunek', 'podatek' (też dial., Fasske Vetschau), sła. dial. *dānky* chyba 'podatki, daniny' (Kálal);

sch. od XIV w. *dānak dānka* (: *dānak dānka*, RSAN, też *dānjak -njka*, RJAZ, RMat.) 'podatek; pogłowie; danina' (też u Vuka 'tributum'), bułg. *dānъk* (dial. w Rodopach *dānъk*, BDial. II 149) 'podatek', maced. *danok* 'ts.';

ukr. *dānok -nky* 'ofiara, dar' (Hrinčenko, u Żel. *dānok -nka*). ~

datъkъ: ~ pol. *datek datku* 'to, co się daje, dar: drobne wynagrodzenie za wyświadczone usługi; jałmużna; dobrowolna ofiara na cele społeczne', przestarz. 'darowizna', 'łapówka', dawne 'danie czegoś, ofiarowanie' (stpol. XV w. *datek* 'mały dar', w XVI w. 'to, co się daje; dar, opłata, zapłata, nagroda', 'wydatek'), sli. *datk -k*u* 'dar, datek' (Lorentz PW), dłuż. *datk -ka* 'dar; oddanie' od połowy XVII w. (Muka z Chojnana), głuź. *datk -ka* 'dar', czes. u Jungmanna *datek -tku* 'dar, podarunek; danina';

sch. przestarz. (ale też w pieśni ludowej) *dātak dātka* 'podatek', 'dane, fakt stwierdzony' (RSAN, poza tym tylko u Stulicia, RJAZ);

ukr. przestarz. *dātok -tky* 'dar, ofiara' (SUM), u Hrinčenki też 'jałmużna', brus. dial. *dātok -tky* 'łapówka' (Nosovič). ~

Por. ros. *dātochnyĭ* przestarz. 'odnoszący się do darowania, ofiarowania', historyczne XVIII—XIX w. 'chłop wzięty do wojska, poborowy', brus. *dātachny* historyczne 'ts.' (BRS).

Derywaty od partic. praet. pass. *danъ* : *datъ*. O suf. *-ъkъ* zob. I 93—4.

T. Sz.

danъ f. 'dawanie', 'to, co się daje komuś, dar, podarunek', 'danina, podatek'

~ pol. *dań* f. historyczne 'należność uiszczana w pieniądzu lub naturze, danina; haracz, opłata lennicza' od XIV w. (stpol. XIII—XIV w. 'danina w miodzie'), dziś przestarz. i książkowe 'dar, podarunek' (por. stpol. XV w. 'dobrowolna ofiara', 'akt nadania mienia'), dial. w znaczeniach wyspecjali-

zowanych: 'opłata za pastwisko; komorne, opłata za mieszkanie' (Karłowicz SGP, Górnowicz Malbork, Maciejewski Chełm.-dobrz. 240), dłuż. *dań* f. 'dar' od XVI w. (Muka z Jakubicy), 'podatek, czynsz', do *dani* wżeś 'dzierzawić', głuź. *dań* f. 'czynsz, danina' (*dań* dawać 'płacić, dawać czynsz, daninę'), 'procent, odsetki', po pęcnej *dani* chodźić 'zebrać', czes. *daň* f. 'podatek, danina' (dial. też *dáň* f. 'ts.', Malina Mistřice) od XIV w. (stczes. *dan*, *daň* f. 'tributum', Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), stczes. XIII—XIV w. 'dar, podarek' (Gebauer Sl.), sła. *daň* f. 'podatek', historyczne 'danina' (SSJ, Isačenko SRS);

sł. *dān dani*: *dānj* f. 'danina, haracz' (według Pleteršnika *dān* z sch.), w SSKJ dawne *dānj* m. 'ts.', sch. dawne XIII—XV w. *dan* (stsch. *danь*) prawdopodobnie f. 'tributum' (też u Stulicia *dan* 'haracz' ale z ros., RJAZ), dziś dial. *dān* m. 'podarunek, upominek dawany w czasie zaręczyn lub wesela przez dziewczynę uczestnikom obrzędu' (RSAN), scs. *дань* f. 'podatek, danina, tributum, vectigal', bułg. przestarz. *дан* f. 'danina, haracz' (też u Gerova);

strus. *дань* 'dar, donatio, donum', 'dochód, zysk', 'podatek, danina, vectigal', 'danina, haracz', 'poddanie' (Srezn., Slovarь SPIg.), ros. *дань* f. 'danina; haracz, trybut', dial. 'nadział gruntu przed rewolucją' (SRNG), u Dala zach. 'danina w naturze ściągana z chłopów na rzecz dworu', ukr. rzadkie *дань* f. 'danina, trybut, haracz', dial. poleskie *дан* f. 'dawanie' (Leks. Polesьja 30). ~

Por. bułg. *данаь* f. 'danina, podatek' (Gerov).

Ze słow.: lit. *donis* 'danina, podatek', łot. *dānis* 'dar; podatek, danina' (Skardžius 65, Fraenkel LEW 99, ZslPh VIII 416);

z pld.słow.: rum. arch. *danie*, *dānii* f. 'darowizna, nadanie, donacja' (Skok ER I 383; według Mihăilă Impr. 142 z *danьje*).

Derywat prymarny od pierwiastkowego czasownika *dati*, o suf. *-нь* zob. I 117—8. Dokładny odpowiednik: lit. *duōnis* 'podatek, danina' (Pokorny IEW 225, por. jednak Skardžius 65, Fraenkel LEW 99, według których wyraz ten jest przekształceniem według *duōti* 'dać' zapożyczonego ze słow. *donis*, p. wyżej).

Berneker SEW I 179, Pokorny IEW 225.

J. R. — T. Sz.

danьje: **datьje** 'dawanie, ofiarowanie, przekazywanie, datio', 'to, co jest dane, co się daje, dar, podarunek'

danьje: ~ pol. od XV w. *danie* 'darowanie, ofiarowanie, przekazanie, powierzenie czegoś, datio', stpol. XVI w. też 'ustanowienie, ogłoszenie; uczynienie, spowodowanie, udzielenie; wydanie, poddanie; uderzenie; akt nadania mienia, darowizna; to, co zostało dane, przekazane, wyłożone, nauka', w XV w. także 'dar, ofiara, donum, oblatum', dziś przede wszystkim 'potrawa podawana na stół', dial. 'trucizna podawana w pokarmie lub napoju', 'podatek' (Karłowicz SGP), dłuż. *dañe* 'datio', czes. *dání* 'datio, darowanie, dar', 'postanowienie, przywilej; łaska', stczes. *danie* 'darowanie, ofiarowanie';

sł. *dānje* 'dar, podarunek; podatek' (Pleteršnik), sch. od XIII w. *dānje* (stsch. *danьje*, *danьje*) dziś przestarz. i ludowe 'dawanie, obdarowywanie', 'dar, podarunek', stsch. XIII—XVI w. 'danina, vectigal', wyjątkowo w XV w. 'majętność, praedium', dial. też 'upiór, widmo' (RSAN), cs. *даннѣ* 'dar, datum, subministratio' (SJS);

strus. *даннѣ* 'dawanie, obdarowanie', ros. u Dala *dānue* 'datio' (z XVII w.

данье u Kotkova Očerki 218), dawne *даньѣ*, dial. też *данье* 'dar, podarunek', 'posag' (Dal, SRNG), ukr. przestarz. i dial. *данья* n. 'trucizna podana w pokarmie lub napoju; czarodziejski napój' (Hrinčenko, SUM). ~

datyje: ~ dłuż. *daše* 'datio', głuż. *daće* 'ts.' (Pfuhl);

sch. od XVI w. (dziś ludowe) *dáće* (stsch. *datje*) 'dar, podarunek', dawne 'datio', dial. 'wydanie dziewczyny' (RSAN), cs. *датие* 'datio' (Miklosich LP);

strus. *датиє* 'datio', ros. u Dala *датеѣ* 'ts.'. ~

Nomina actionis (> nomina acti) oparte na partic. praet. pass. *данъ*: *datъ*, o suf. *-yje* zob. I 85. W. B.

даньница 1. dial. pñ. 'coś związanego z daniną'

~ stpol. już w XIII w. *dannica* 'jakaś miara miodu' (Słownik stpol.),

dłuż. *danica* 'czynszowe pole lub łąka';

ros. arch. u Dala *данница* 'akt darowizny', też dial. *данница* 'posag' (SRNG). ~

Derywat od *даньнъ*, o suf. *-ica* zob. I 98.

W materiale słow. widać zmieszanie z identycznie zbudowanym derywatem od *данъ* (partic. praet. pass.). W. S. — F. S.

даньница 2. zob. *даньникъ*

даньникъ *даньника* 'opłacający daninę, podatek, tributarius', f. *даньница* 2. pñd., wsch.

даньникъ: ~ pol. dawne *dannik -ka* 'opłacający daninę; wasal, lennik' od XVI w. (SP XVI IBL), też dial. 'mieszkający w cudzym domu, czynszownik' (Lorentz PW, AJK III, cz. II s. 175—6), 'mieszkający u gospodarza, ale nie pracujący w jego gospodarstwie' (Górniewicz Malbork);

sch. arch. *данѣк -ѣка* 'opłacający daninę; wasal' (RSAN), cs. *даньникъ* 'tributarius' (Miklosich LP), bułg. u Gerova *данник* 'płacący daninę, podatek';

strus. *даньникъ* 'ts.; zbierający daninę', ros. *данник -ка* 'płacący daninę', ukr. *данник -ка* 'ts.', brus. *данник -ка* 'ts.'. ~

даньница: ~ bułg. u Gerova *данница* f. do *данник*;

ros. u Dala *данница* 'ts.', ukr. *данница* 'ts.' (SUM), brus. *данница* 'ts.'. ~

Por. stpol. wyjątkowe *данѣе -ѣса* 'dawca, dator' (Słownik stpol.: XV w., L., stąd czes. u Jungmanna *danec -nce* 'ts. '), dial. w wyrażeniach: *данѣека* wieś, *данѣекие* poletko (Karłowicz SGP: śląskie).

Derywat od *даньнъ*, o substantywizującej funkcji suf. *-ikъ* zob. I 90—1. O funkcji suf. *-ica* zob. I 98. W. S. — F. S.

даньнъ *даньна* *даньно* dial. pñ. 'związany z daniną, dotyczący daniny'

~ stpol. *данну* XV—XVI w. 'czynszowy' (Słownik stpol., SP XVI IBL też *данну*);

strus. *даньныи*: *даньныи* 'czynszowy', ros. dial. *даньный -ная -ное* 'odnoszący się do daniny, podatkowy' (SRNG), też w wyrażeniu *данное* письмо 'akt darowizny';

por. w funkcji subst.: stpol. już w XIII w. *данну* 'urzędnik książęcy, prawdopodobnie podkomorzy' (Słownik stpol.), ros. dial. *данная* 'pisemny akt darowizny' (Dal, por. strus. *данная грамота*: *данная*), *даньны* pl. 'ts.' (SRNG), ukr. dial. *данна -ної* 'ts.' (Hrinčenko). ~

O większym zasięgu przymiotnika świadczy derywat *даньникъ*.

Derywat od *danь* z suf. *-nъ*. Por. homonimiczne pol. dawne u L. *danny* (< *dany* p. *danъ*) 'co może być danym, datny, dawalny'. W. S. — F. S.

danьskъ *danьska danьsko* 'odnoszący się do daniny, podatku'

~ dłuż. *dański* 'zobowiązany do płacenia daniny, czynszu; związany z daniną, czynszowy', NT *dańskie* łuki 'die Lasszinswiesen' (Muka), głuź. *dański* 'procentowy, czynszowy';

sł. *dānjski* 'wolny od daniny, dziesięciny';

strus. *даньскимъ* 'odnoszący się do daniny, czynszu', stukr. XV w. *даньские* n. pl. (Rudnyćkyj ED II 11), na występowanie wyrazu w ukr. wskazuje notowane przez Karłowicza SGP znad Dniestru (i zapewne z Przemyskiego) starosta *dański* 'gospodarz weselny, swat oddający żonę panu młodemu'. ~

Od *danь* z suf. *-skъ*.

W. B.

dara 'to, co się daje, podarek, datek'

~ pol. dial. śl. *dara* np. Zb^oożę je b^oożw *dara* 'dar' (Lorentz PW);

scs. Supr. (1 raz) *дара* 'miłosierdzie, gratia' (*нъ сила и дара божия вьсе есть*, SJS);

ukr. dial. *дара* 'dar, podarunek' (Hrinčenko), *дара* 'Komunia św.' (ib., Żel.). ~

Por. bułg. dial. *дар* f. 'wiano' (Gerov Dop.), ros. dial. *дарь* f. 'podarek' (SRNG).

Paralelna forma do *darъ*. Wahanie rodzaju wydaje się przemawiać za przekształceniem pierwotnego typu heteroklitycznego na *-r/n-* (zob. *darъ*).

T. Sz.

darikъ zob. **darъkъ**

darina (częściej **darovina**): pln. **darizna** (zwykle **darovizna**) 'darowanie, obdarzanie kogoś czymś': 'to, co podarowane, dar, podarek, podarunek'

darina: ~ sł. *darína* 'dar, ofiara', *darine* pl. 'biesiada ofiarna, Opfermahl' (Pleteršnik);

ros. dial. *даріны* pl. 'wzajemne obdarowywanie się panny młodej i pana młodego' (Dal, SRNG). ~

darovina: ~ pol. dial. niepewne *darowina* tylko w wyrażeniu: pierwsza wina *darowina* (Karłowicz SGP);

sch. dial. *dàrovina* 'darowanie, obdarowywanie', 'dar, zwłaszcza dar weselny, pieniądze zebrane przez pannę młodą na weselu' (Vuk, RJAZ, RSAN), maced. *даровина* 'dary od swatów dla panny młodej';

ukr. *даровина* 'ofiara' (Hrinčenko). ~

darizna: ~ głuź. *darizna* 'dar, podarunek, darowizna'. ~

darovizna: ~ pol. od XVI w. *darowizna* 'to, co zostało podarowane, dar, podarunek', 'podarowanie, przeniesienie własności, akt nadania własności' (z pol.: czes. u Jungmanna *darovizna* 'darowanie; dar, podarunek'), dial. kasz. *daróvizna*, śl. *daróizna* 'dar, podarunek' (Lorentz PW), głuź. *darowizna* (u Pfuha też *darojzna*) 'dar, podarunek, darowizna';

ukr. pot., dial. *даровізна* 'podarek, podarunek' (SUM, Hrinčenko), brus. dial. *даровізна* 'ts.' (Nosovič). ~

Nomina actionis (> nomina acti) od *dariti*, *darovati*. O możliwości motywacji przez subst. *darъ* zob. I 122. O suf. *-ina* : *-izna* p. I 122, 123—4.

W. B.

daritel'ь zob. **darovatel'ь**

dariti 1. *dar'o* 'dać, dawać w podarunku, w darze, ofiarować komuś coś', 'dać dar, obdarzyć kogoś czymś', często w znaczeniu obrzędowym 'dać, dawać dar, podarunek w czasie obrzędu weselnego', **dariti se** 'obdarzać się wzajemnie, być obdarowywanym zwłaszcza darami weselnymi', stąd zach. 'szczęścić się, powodzić się, udawać się'

dariti: ~ pol. *darzyć darzę* (wg SJP PAN książkowe) 'dawać w podarunku, ofiarowywać, obdarowywać czym' (stpol. XV w. tylko z pref. np. *nadarzyć* 'obdarzyć, obdarować, obdzielić, donare', *obdarzyć* 'dać dary, obdarować', z XVI w. *darzyć* 'obdarować kogoś'), od XVI w. a dziś przestarz. 'szczęścić, zsyłać pomyślność, szczęście, błogosławić' (por. u Reja XVI w. *Zdarz Bóg 'szczęść Boże'*, dziś dial. np. kasz. *Ńex Bóg vama daři!*, Sychta SK), dial. kasz. *dařec daři* 'darować, szczęścić' (Sychta l. c.), dłuż. *daris -im* 'dawać coś jako dar, podarunek, obdarzać, nagradzać', głuź. *darie -ri* 'dawać jako dar' (też dial., Michalk Neustadt), szczególnie 'dawać dar weselny', czes. *dariti -řim* 'dawać dar, obdarzać' od XIV w. (Gebauer Sl. *dariti -řu*, też dary *dariti*), dial. np. *Dař pán Bůh!* 'szczęść Boże!' (Přír. slov., Bartoš DSM), sła. dial. tylko z pref. *podariti* 'podarować' (Kálal);

sł. *dariti -rim* (wg Pleteršnika imperf., wg SSKJ perf. i imperf. oraz przestarz.) 'dawać dar, dać dar, darować' (*dariti* dar), 'ofiarowywać', u Pleteršnika *dariti* koga 'obdarowywać', sch. dial. i z pieśni lud. *dariti darim* perf. i imperf. 'dawać dar, podarek', 'obdarować kogoś czymś' (RSAN; Vuk nie notuje) od XVII w. (wg RSAN imperf. 'donare'), scs. *дарити дары* imperf. 'dawać, darowywać, offerre', cs. także 'odpuszczać, przebaczać, donare, remittere, condonare' (SJS), bułg. *даря дарю* aor. *дарях* 'dać dar, podarować' (dial. także 'poczęstować, np. winem', Stojkov Banat), 'przy weselu: dać obrzędowe podarki, np. chustki, koszule' (też dial. np. BDial. VI 166), ludowe także *даря някого с нещо* 'obdarzyć kogoś czymś' (np. BDial. I 246), maced. *дару* perf. 'dać dar, obdarzyć' (RMJ III 598);

strus. *дарити дарю* 'dawać dar' (z dat.), 'obdarzać, obdarowywać kogoś' (z acc.), ros. *дарить -рю даришь* : *дарюшь* imperf. 'dawać dar, dawać podarunek komuś', przestarz. *дарить чем* 'obdarzać, robić prezenty' (np. *дарить кого-л. вниманием* 'darzyć kogoś zainteresowaniem'), dial. *дарить -рю -ришь* imperf. w zwrocie *дарить воду* 'obrzęd, przy którym rzuca się pieniądze do wody przy przejeździe przez rzekę' (SRNG, Slovarь Urala), ukr. z pieśni lud. *дарити дарю дарию* imperf. 'dawać komuś coś w darze, w prezencie', 'obdarzać kogoś' (SUM, Hrinčenko), brus. *дарыць дару дарыю* imperf. 'dawać dar, przynosić dar', 'obdarzać; nagradzać', dial. *дарыць* *маладую або маладога* 'dawać w czasie wesela podarki pannie młodej lub panu młodemu' (Šaternik Červ.). ~

dariti se: ~ pol. *darzyć się* 'iść po czyjejs myśli; szczęścić się, wieść się, udawać się' od XVI w. (dawne z XVI w. 'udawać się, iść ku lepszemu', np. *dobrze się darzyć*: *rana się dobrze darzyć* będzie 'będzie się goić'), dziś powszechne w dial. np. kasz. *dařec są* 'darzyć się, szczęścić się, iść po myśli, dobrze się chować' (Sychta l. c., także w innych dial. np. *darzy się* 'wiedzie się, dobrze się chowa, dobrze się udaje': *darzy się* gospodarstwo, *chleb się nie darzy*, *pszczoły się darzą*, Karłowicz SGP, Kucala PSM), dawne z XVI w. *jął się ... dary darzyć* 'wymieniać się podarkami, obdarowywać się wzajemnie, obdarzać', dłuż. *daris se* 'udawać się, iść po myśli', stare u Jakubicy XVI w. 'stawać się, być', głuź. *darie so* 'być obdarzonym zwłaszcza darami weselnymi' (Pfuhl), czes. *dariti se* 'iść po myśli, powodzić się, udawać się, wieść

się, *daří se* 'wiedzie się, powodzi się', 'dobrze się wiedzie, dobrze się powodzi', 'dobrze rośnie, dobrze się chowa' (też dial. np. Horečka Frenštát), *daríti se* po kom 'mieć czyjeś przymioty, cechy', sła. *dariti' sa darí sa* 'iść pomyślnie, szczęścić się', 'rosnąć, mnożyć się; dobrze się chować' (Ovce sa nám zle *daría*), przestarz. nieosobowo 'powodzić się, wieść się';

bułg. *dapǎ ce* perf. 'wymienić z kimś podarki', 'być obdarzonym przez kogoś podarunkiem' (RBKE, Gerov);

ros. *дариться -прѣчь* imperf. 'być dawanym, darowanym, o podarkach' (SSRJ), dial. 'zamieniać się podarkami, dawać sobie wzajemnie upominki, dary, przy obrzędzie weselnym' (ib., SRNG, Словарь Рязан.), brus. *дарыцца* imperf. 'być dawanym, darowanym, przynoszonym, o podarkach, darach' (BRS).

Denominativum od *darъ*, o budowie zob. I 57.

Por. *darovati*.

T. Sz. — F. S.

-dariti 2. *-dar'q* zob. *udariti*

darizna zob. *darina*

daromъ zob. *darъ*

darovatel'ъ *darovatel'a* : **daritel'ъ** *daritel'a* 'ten, kto daje dar, obdarowuje, dawca, ofiarodawca, dator, donator'

darovatel'ъ: ~ stczes. *darovatel -le*, sła. *darovatel' -l'a*;

sła. *darovâtelj -lja* (SSKJ), sch. *daròvateľj -lja* (RSAN; w RJAZ sch.-cs. XIV w.), cs. *дарователъ*;

ros. dawne *даросамель* (SSRJ: Polikarpov r. 1704). ~

daritel'ъ: ~ głuź. *darićel -la*, czes. dawne i stczes. *daritel -le* (Jungmann, Gebauer Sl.);

sła. przestarz. *daritelj -lja* (Pleteršnik, SSKJ), sch. od XVI w. *dàritelj -lja*, bułg. *даримел* (u Gerova nie notowane), maced. *дарумел*;

ros. *даримель -ля*, ukr. przestarz. *даримель -ля* (SUM). ~

Nomen agentis od *darovati*, *dariti*, o suf. *-tel'ъ* zob. II 51—2. W. B.

darovati *daruju* 'dać, dawać na własność, ofiarować, podarować, donare', dial. pñ. też 'wybaczać, przebaczać winę, donare'

~ pol. *darować daruję* perf., rzadziej imperf. 'dawać na własność, ofiarować, podarować' (też dial. np. kasz. *darovac darëjë* 'ts.', Sychta SK) od XV w., 'przebaczać, odpuszczając, przepuszczając' (też dial. np. Szymczak Domaniewek) od XVI w., 'rezygnować z użycia, odebrania czego, zwalniać od czego, znośić co' od XVI w., dial. *darować* 'obdarzać w piątek przed ślubem pannę młodą' (Karłowicz SGP), dłuź. *darowaś -uju* imperf. 'dawać jako dar, podarunek', głuź. *darować daruje* imperf. 'ts.', czes. *darovati daruji* imperf. i perf. 'dawać jako dar, dawać w podarunku' (znaczenie późniejsze, Gebauer Sl.), 'poświęcać, ofiarować', 'odpuszczać, przebaczać; pomijać', stczes. od XIV w. *darovati daruju* koho čím imperf. 'obdarzać' (Gebauer l. c., Novák SlHus), dial. *darovat'* perf. 'dać w darze', 'przebaczyć, odpuścić' (Horečka Frenštát, Lamprecht Opava), sła. *darovat' daruje* perf. 'dać coś komuś na własność bez zapłaty, ofiarować', 'odpuścić, przebaczyć' (też dial., Buffa Dlhá Lúka);

sła. *darovati -ujem* imperf. (Pleteršnik), perf. i imperf. (SSKJ) 'dawać komuś coś na własność bez zapłaty; obdarzać kogoś czymś' od XVI w. (u Megisera 1592 'donare'), 'ofiarować, składać coś w ofierze', sch. *daròvati*

dàrujēm perf. (wg RJAZ też *darújēm* z Dubrovnika, wg RSAN *daròvati dàrujēm* i *dàrovati dàrujēm* perf., rzadziej imperf.) 'dać komuś jako dar, dać w darze' od XII w. (też u Vuka: *daròvati* kome što 'donare'), *daròvati* koga čim 'obdarzyć kogoś czymś' od XIV w. (też u Vuka i ludowe w RSAN), dial. *darovät darüjem* perf. (Elezović Kos.-Met.), scs. *даровати дароуѣ* imperf. i perf. 'dawać w darze, donare, dare, largiri', cs. *даровати кому (пръгръшенин)* 'odpuszczać (grzechy), (delicta) donare' (SJS), scs. Euch. i Supr. też *дарованиѣ* n. 'danie czegoś, dar, donatio, donum, datio, merces, gratia' (SJS), bułg. ludowe *дарувам* imperf. 'dawać dar' (RBKE), dial. 'dawać chleb lub mąkę żebrakowi lub Cyganowi' (BDial. I 246), 'dawać podarki na weselu' (BDial. III 56), maced. *дарува* perf. i imperf. 'dawać dar, obdarować', *daróvam -óvaš* (: *dar'óvam -óvaš*) 'obdarowuję' (Małeckí SW), dial. także z zachowaniem rozróżnienia tematów: *дарује* praes. obok *даруа* aor. (Vidoeski Kumanovo);

strus. *даровати дароую* 'dać w darze, podarować, ofiarować' od XI w. (Srezn.), por. też z XIV w. *дарованиѣ* 'dar, podarek', ros. przestarz. *даровати -ю* perf. i imperf. 'obdarzać, dawać (dać) w darze, ofiarować; nagradzać czymś' (zwykle w języku poetyckim), ukr. *дарувати -ю* imperf. i perf. 'dawać komuś coś na własność jako podarek', 'obdarzać kogoś czymś', 'wybaczać komuś, przebaczać' (SUM), 'poświęcać coś' (Hrinčenko), brus. *дарувати* *дарую* perf. i imperf. 'dawać dar, obdarzać kogoś czymś', 'wybaczać, przebaczać', dial. u Nosoviča perf. 'ts.'. ~

Ze słow.: alb. *darovit* 'dawać jałmużnę', rum. *dăruí* 'obdarowywać' (Mi-hăilă Impr. 142, Skok ER I 384, BER I 320).

Denominativum od *darz*, o budowie zob. I 48, -ov- może być związane z tematem na -ŭ- podstawy derywacyjnej. Zob. *darz*, por. *dariti*. T. Sz.

darovina zob. darina

darovitz *darovita darovito* pld.-wsch. 'obdarzony (zdolnościami), utalentowany, uzdolniony, donatus, muneribus ornatus', 'chętnie obdarzający, szczodry, hojny, largus, liberalis'

~ sło. *darovit -ita* 'utalentowany, zdolny', u Pleteršnika też 'szczodry, hojny', *darovito* polje 'płodne, żyzne', sch. od XV—XVI w. *daròvit* 'utalentowany, zdolny', przestarz. 'chętnie dający, szczodry, hojny', dial. 'mogący obficie obdarzyć, bogaty, majątny', cs. *даровитъ* 'hojny, largus' (Miklosich LP), bułg. *даровит* 'uzdolniony, utalentowany' (notowane też przez Gerova), maced. *даровит* 'ts.';

strus. *даровитыи* 'szczodry', ros. *даровитый* 'uzdolniony, utalentowany', przestarz. 'szczodry, hojny', ukr. u Hrinčenki *даровитий* 'darmowy, otrzymany za darmo', u Żel. 'uzdolniony, utalentowany'. ~

Por. 1. sli. *darovati* 'szczodry, hojny' (Lorentz PW), głuź. *darovačny* 'ts.' (Pfuhl), czes. *darovaci* 'dotyczący darowizny', sła. *darovaci* 'ts.';

2. głuź. *darjaty* 'darujący, obdarzający' (Pfuhl);

3. głuź. *dawaty* 'szczodry, hojny' (Pfuhl).

Adi. od *darz dara* : *daru*. Możliwa sekundarna motywacja przez verbum *darovati*. W. B.

darovizna zob. darina

darovz *darova darovo* dial. wsch. 'związany z darem, otrzymany jako dar'

~ ros. *даровый -ая -ое* 'podarowany, darmowy, gratisowy', też dial. np. Dal, SRNG, w gwarach często w słownictwie obrzędowym np. *даровый*

стол 'drugi dzień wesela, kiedy państwo młodzi rozdają podarki odjeżdżającym gościom' (SRNG), także w funkcji subst. *даровѣя -вѣѣ* 'dzień, kiedy młodzi małżonkowie przyjeżdżają do rodziców panny młodej, od których otrzymują obiecane przy swatach dary np. owcę, cielę, gęś' (ib.), *даровѣ -ого* n. 'wszystko to, co podarowane' (ib.), ukr. *даровий -вѣ -вѣ* 'otrzymany w drodze daru'. ~

Derywat od *darъ*.

W. S. — F. S.

даровѣникъ zob. **дарѣникъ**

даровѣнъ *даровѣна даровѣно* 'związany z darem, darowizną', zach., pld. też 'chętnie dający, darujący, szczodry, hojny'

~ pol. dawne *darowny* 'pochodzący z daru, dotyczący darowizny' od XVI w., już w XV w. w funkcji subst. *darowne* 'zwyczaj przyznający ubranie zabitego woźnym sądowym do niego wezwanym' (Słownik stpol.), też adv. *darownie* 'w darze, gratis' (ib.), dial. kasz.-sli. *darovni, darovni* 'szczodry, hojny' (Sychta SK, Lorentz PW), głuź. *darowny -wna -wne* 'ts.', stczes. *darovný* 'ts.';

słw. książkowe i rzadkie *dároven -vna -vno* 'związany z darem', np. *darovni akt* 'akt darowizny' (SSKJ), sch. *dārōvan -vna -vno* 'darowany, złożony albo otrzymany w darze', u Vuka (czarnogórskie) *dārōvni* 'pochodzący z daru, podarowany', od XIV w. 'związany z darem', dial. 'szczodry, hojny, largus', u Elezovicia *darōvni -vnâ -vnô* 'otrzymany z okazji zamążpójścia od krewnych', es. *даровѣнъ* 'związany z darem, donationis' (Miklosich LP), bułg. *даровен -вна -вно* 'przeznaczony na dar, podarunkowy' (też u Gerova), maced. *даровен -вна* 'związany z darem panny młodej';

strus. *даровѣнѣм* 'związany z darem, darowizną' (Srezn.), ukr. dial. *даровѣнѣнѣ -внѣ -внѣ* 'podarunkowy' (Hrinčenko). ~

Derywat od *darъ* (por. *darovъ*). Znaczenie 'chętnie dający, szczodry, hojny' wskazuje na dodatkową motywację także przez czasownik *darovati*.

W. S. — F. S.

dārъ 1. *dara* lub *daru* 'to, co się komuś daje, ofiaruje, upominek, datek, ofiara, donum', przen. 'wrodzona zdolność do czego, talent', **dari** : **darove** pl. 'obrzędowe podarunki ofiarowywane w czasie wesela nowożeńcom lub wymieniane w czasie wesela między najbliższymi krewnymi i nowożeńcami', **darъмѣ** : **даромѣ** 'za darmo, bezpłatnie', **dati darъмѣ** (: **даромѣ**), **въ darъ dati** 'dać w podarunku, bezpłatnie, za darmo', **божьѣ darъ** 'coś zesłanego przez Boga', dial. pfn. 'chleb'

~ pol. *dar daru* (stpol. gen. sg. *dara* : *daru*, Słownik stpol.) 'to, co się komuś daje, ofiaruje, upominek, datek, ofiara, akt podarowania' (też dial. np. kasz. *dār daru* 'podarek', Sychta SK, Lorentz PW) od XIV w., przen. 'szczególna wrodzona zdolność do czego, talent' od XVI w., dial. także w znaczeniach bardziej specjalnych np. 'jadło, napój' (Sychta l. c.), z Wlkpol. wianyszki z *darów* 'korony (wieńce) z orzechów, jabłek, pierników itd., przynoszone do dworu na dożynki', *dary* pl. 'młode bydło ofiarowywane nowożeńcom przez gości weselnych', 'kłosy', jako adv. *darem* 'darmo, za nic, gratis' (to już w XVI w.), dawne z XVI w. za *dar* 'darmo, łatwo, bez wysiłku', dial. xozęc o *Bożim, Boskim daře*, bęc v *Boskim daře* 'być w ciąży' (Sychta l. c.), *dar boży, boži dar* 'chleb' (Karłowicz SGP, Sychta l. c.), dłuź. *dar dara* 'podarek, podarunek', przen. 'talent, zdolność', głuź. *dar dara* 'podarunek' (też dial. np. Michalk Neustadt), przen. 'zdolność, talent', czes. *dar daru* (gen.

daru też stczes., Gebauer HMČ III 1, 334) 'to, co się daje komuś na własność bez wynagrodzenia, podarunek' od XIV w. (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), przen. 'zdolność, talent', *dát*, *dostat*, *poslat darem*, *dar dávati*, *darem dáti* 'dać w podarunku', *ctí a darem* 'za darmo' (SSJČ), stczes. *poslati co v dar* 'posłać coś w podarunku' XV w., ludowe Boży *dar* 'chleb i inne artykuły spożywcze', sła. *dar daru* (też dial., Buffa Dlhá Lúka) 'to, co się daje komuś na własność bez wynagrodzenia', *dar ducha* 'mądrość', *dat' dar*, *dat'* (*dostat'*) niečo do *daru* 'w podarunku', ludowe boży *dar* 'chleb';

sła. *dâr dâra darû* (Pleteršnik; dziś *dâr -rû* i *-ra*, SSKJ) 'podarunek, podarek' (*dar božji*), 'ofiara', 'szczególna zdolność do czegoś, talent', ludowe 'podarunek weselny', dial. *dâr dâru*, *dâr bôži* (Tominec Črni vrh), *v dar dati* 'podarować', *v dar dobiti* 'otrzymać w prezencie', sch. *dâr dâra* loc. *dâru*, pl. *dâri* i *dârovi* 'to, co się komuś daje bezpłatnie, podarunek; ofiara' od XII w., 'zdolność do czegoś, talent' (od XVI w., RJAZ II 273b), ludowe także 'rodzaj obrzędowych podarunków dawanych przez pannę młodą uczestnikom wesela lub panu młodemu; inne podobne podarki weselne' (też np. u Elezovicia Kos.-Met.) od XVII w., ludowe też we wtórnych znaczeniach np. 'smaczny owoc', *u dar dati* 'dać w prezencie, w podarunku' (stsch. od pocz. XIV w. *vъ darъ dati*), stsch. *dati daromъ* 'dać za darmo, w podarunku', *darovati*, *podariti darom* XV w. 'ts.', ludowe *božji dar* eufem. 'wielka niepogoda, żywioł', 'coś wyjątkowego, niezwykłego' (np. 'pisklę z trzema nogami, dziecko z sześcioma palcami', lud powiada: *božijeg dara!*), scs. ДАРЪ (wg SJS gen. sg. ДАРА, ale paradygmat częściowo wg tematów na *-u-*: loc sg. ДАРУ, nom. pl. ДАРОВЕ Supr., gen. pl. ДАРОВЪ Euch., Supr., instr. pl. ДАРЪМИ, loc. pl. ДАРОХЪ Euch., zob. o tym szczegółowo Ekkert UZIS XXVII 76—8, Diels AG 156—7, Vaillant MVS I 91—2) 'to, co się komuś daje, donum, donatio, munus' (w znaczeniu specjalnym 'miłosierdzie, łaska, gratia'), 'nagroda, praemium' (SJS), bułg. *dâp dâpim* pl. *dâposé* (i ludowe częste w dial. *dâpu*) 'to, co się daje, ofiaruje bez zapłaty, podarek' (też dial. np. BDial. VI 21, Stojkov Banat), tylko w pl. 'wrodzona zdolność do czegoś, talent', ludowe także w znaczeniu specjalnym 'prezenty, np. koszule, chustki, rozdawane przez pannę młodą gościom weselnym' (zob. np. Gerov, BDial. I 79, III 56, VI 21, 166, Stojkov l. c.), jako adv. *dâpom* 'darmo, bezpłatnie' (też dial., Gerov), 'bez pracy, bez wysiłku', 'daremnie, na próżno', ludowe *dâp dâsana* 'składała podarunki' (Gerov), maced. *dâp* 'to, co się daje, daruje' (też dial. *dâr daró* pl. *dâruvi* 'podarunek', pl. *dâposu* także Vidoeski Kumanovo), 'talent, zdolność do czegoś', (zwykle w pl.) 'podarunek panny młodej', dial. np. *dâr dâva nivâsta* 'synowa daje podarunek' (Małecki SW);

strus. ДАРЪ 'donum' od XI w., 'talent, zdolność', 'łaska, gratia', 'podatek, danina, dań' od XII w., 'posag, wiano' (ДАРОВЕ БРАУЪНИИ), ДАРОМЪ 'w darze bezpłatnie, za darmo' od XIII w., 'bez wysiłku, łatwo', ros. *dâp dâpa* 'to, co się komuś daje bezpłatnie, podarek' (też dial. np. Melničenko Jaroslavl), 'zdolność, talent', pl. *святѣе дарѣ* cerk. 'święta ofiara, Komunia św.', dial. *dâp dâpa* ale zwykle w pl. *дарѣ*: *dâpy* 'podarki weselne (związane z obrzędem wesela, np. podarki wymieniane między samymi młodymi i między rodzicami młodych i młodymi)' (powszechne w dial., np. SRNG, Mirtov Don., Melničenko l. c., Słowarъ Rjazan.), 'posag, wiano', 'dziedzictwo, spadek, sukcesja', 'urodzaj, plon', *dâpom* 'darmo, za darmo; gratis, gratisowo', 'za darmo, za bezcen', 'na darmo, na próżno', pot. 'mimo że, to nic, że; cóż z tego, że', dial. w licznych znaczeniach, np. 'nie trzeba, nie ma potrzeby; nie wolno;

można, wolno (coś zrobić)', 'bez potrzeby, po prostu, tak sobie', 'bez znaczenia, obojętne, nie ważne', 'starczy, dosyć' (SRNG), *дар божий* 'chleb' (ib.), ukr. *дáp дápy* 'to, co się komuś daje bezpłatnie, podarek', 'zdolność do czegoś, talent', zwykle w pl. cerk. 'święta ofiara; Komunia św.', dial. *дápy* pl. 'podarki, którymi obdarowują się rodzice młodych' (Leks. Bjul. II 78), pot. *дáром* 'za darmo, bezpłatnie', 'na darmo, na próżno', 'łatwo' (SUM), *дápy дáвати* 'ofiarowywać coś komuś, obdarzać kogoś' (Hrinčenko), dial. *дáp божий* 'chleb; zboże' (Žel.), brus. *дáp дápy* 'podarunek, podarek' (dial. u Nosoviča gen. też *дáра*), 'talent, zdolności' (BRS), dial. 'dobro, pomyślność, szczęście', 'Komunia św.', 'weselny, ślubny podarek' (Я еще мала, дáров не наткала), *дар божы* 'chleb' (np. u Šaternika Červ.: хлеб — божы дар). ~

Ze słow.: rum. *dar* 'podarunek, datek (dobroczynny)', sfintele *daruri* 'Komunia św.' (Mihăilă Impr. 142), alb. *dari* 'podarki panny młodej', *darit*, *daris* 'obdarowywać; rozdawać' (ib., BER I 320), *daroví* f. 'podarunek; napiwek' (Skok ER I 384).

Derywat prymarny od ie. *dō-*, psł. *dati*. Kontynuuje ie. *dō-ro-*. Dokładne odpowiedniki: gr. δῶρον, orm. *tur* gen. *troy*. Współistnienie paralelnych prastarych derywatów na *-no-* : *-ni-* (stind. *dānam*, łac. *dōnum*, psł. *danь* wydaje się przemawiać za rekonstrukcją pierwotnego typu heteroklitycznego na *-r/n-*. Zarówno historia paradygmatu na gruncie słow. jak i derywaty wskazują na współistnienie starego paralelnego tematu na *-i-* (p. Ekkert l. c.).

Trautmann BSW 57, Vasmer REW I 328, Kuryłowicz Acc.² 239, Sławski SE I 137, Milewski RS XVI 20, Pokorny IEW 225, Frisk GEW I 430, Shevelov PS 64.

J. R. — T. Sz.

-darъ 2. -dara zob. udarъ

darъкъ *darъka*, płn. też **darikъ** *darika*, pld. **darъсь** *darъca* dem. od *darъ*

darъкъ: ~ pol. rzadkie *darek -rku* (poświadczone już w XV w., też dial. np. Olesch Sankt Annaberg), głuź. *dark -ka* (Pfuhl), czes. *dárek -rku* (już stczes.), też boží *dárek* 'chleb, pożywienie';

sł. *dárek -rka* (Pleteršnik; według SSKJ książkowe), sch. od XV w. *dá-rak -rka*, bułg. dial. *дáрък* (Gerov Dop.: z pieśni lud.);

strus. wyjątkowe *дарокъ* (Srezn.), ros. dial. *дарóк -рká* (Dal, SRNG), ukr. dial. *дáрок -рка* (Žel.). ~

darikъ: ~ głuź. *darik -ka* (Pfuhl);

ros. dial. *дáрик -ка* (Dal, SRNG). ~

darъсь: ~ sch. dawne XVII w. *dárac -rea* u Mikalji, kajkaw. u Belostenca *darcc* (RJAZ), bułg. dial. *дарец* (Gerov). ~

O suf. *-ъкъ*, *-ikъ*, *-ьсь* zob. I 93, 90, 100.

W. B.

darътьмъ zob. darъ 1

darъсь zob. darъкъ

darъма zob. дарьмо

дарьмо płn. i sł. : wsch. też **дарьма** 'bezpłatnie, za nic, gratis', 'niepotrzebnie, na próżno, daremnie', zach. **na дарьмо** 'na próżno, bezskutecznie', zach. i sł. **za дарьмо** 'bezpłatnie, za nic, gratis'

дарьмо: ~ pol. *darmo* 'bezpłatnie, za nic' od XIV w., 'próżno, na próżno, niepotrzebnie' (też dial. np. Sychta SK, Lorentz PW, Olesch Sankt Anna-

berg, Zaręba Siołkowice, Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork) od XV w. (stpol. od XIV w. też 'bez przyczyny, niesłusznie'), dial. też 'nie nie pomoże, nie ma co', 'próżno, pusto, bez osób' (Piersy powóz jechał *darmo*), 'bez pokwitowania' (Karłowicz SGP), *na darmo* 'na próżno, bez skutku' (też dial.) od XV w. (stpol. także 'bez przyczyny, niesłusznie' XV w.), *za darmo* 'za nic, nie nie płacąc' (też dial.), dłuż. *dermo*, stare i dial. *darmo* 'bezpłatnie, za nic', 'na próżno, bezskutecznie' (Som jogo *dermo* pšosyl), głuź. *darmo* 'bezpłatnie' (też dial., Michalk Neustadt), *za darmo* 'za nic, nie nie płacąc', dawne *podarmo* 'daremnie, na próżno' (Pfuhl), czes. *darmo* 'bez wynagrodzenia, bez zapłaty' (też dial. np. Horečka Frenštát), 'na próżno, bezskutecznie, daremnie' (też dial. np. Malina Mistrice) w obu znaczeniach od XIV w. (Gebauer Sl.), dial. także *něbudu darmo dělat*; *darmo mluvit* 'szkoda gadać' (Horečka l. c.), To už je *darmo* 'nie można zmienić' (Bartoš DSM), *nadarmo* 'nadaremnie, bezskutecznie' od XIV w., stczes. XIV w. też 'bez powodu, bez przyczyny', *zadarmo* 'bez zapłaty', rzadko 'bez przyczyny, bez powodu' (Přír. slov.), sła. *darmo* 'bez wynagrodzenia, bez pieniędzy, w darze', 'na próżno, bez pożytku, daremnie, zbędnie' (też dial., Buffa Dlhá Lúka), *na-darmo* 'bez skutku, zbytecznie', *za darmo* 'bez wynagrodzenia, bez pieniędzy, nieodpłatnie';

sł. *dármo*, *za darmo* 'bezpłatnie' (Pleteršnik; SSKJ nie notuje);

ros. dial. *дaрмó* 'bezpłatnie, gratis' (SRNG: pskowskie), ukr. rzadko *дaрмо* 'daremnie, niepotrzebnie; bezpłatnie, gratis' od XVI w., 'wszystko jedno, bez różnicy', brus. *дaрмó* 'niech, niechaj, dobrze, niech (tak) będzie'. ~ *дарма*: ~ ros. pot. i dial. *дарма́*, dial. *дaрма* jako adv. 'bezpłatnie, gratis', 'na próżno, daremnie, zbytecznie' (SRNG, SRJ), *дарма́* 'tanie, prawie bezpłatnie, za darmo' (Slovarь Urala), jako coni. *дарма́*, *дарма́ что* 'choć, mimo to, że' (SRNG), ukr. *дарма́* rzadko *дaрма* 'daremnie, niepotrzebnie; bezpłatnie, gratis', 'wszystko jedno, bez różnicy', *дарма́ що* 'pomimo że, chociaż', już w XVII w. *дaрма* 'bezpłatnie', 'bez skutku, na próżno' (Tymčenko), brus. *дaрма* (p. jednak *дарьмо*) 'bezpłatnie' (też dial., Šaternik Červ.), *дарма́* 'ts.', 'na próżno, daremnie' (u Nosoviča *дaрма* 'na próżno, nadaremnie'), 'dobrze, niech tam, zgoda!, niech będzie', dial. *дарма́* 'nie nie szkodzi, nie ważne'. ~

Por. 1. pol. dial. sli. *darńe* 'za darmo, bez zapłaty' (Lorentz l. c.), stpol. XV w. *darńie* 'bez przyczyny, sine causa';

2. sł. dial. *darõma* : *darõma* 'bezpłatnie' (Pleteršnik), ros. dial. *дaрoма* adv. 'porządnie, przyzwoicie', coni. 'chociaż, choć' (SRNG);

3. ros. dial. *дарма́* 'bezpłatnie, gratis', 'obojętnie, wszystko jedno' (SRNG, SRSO);

4. sch. dawne XVII w. (Stulić z Gundulicia) *darно* 'w darze, bez zapłaty' (RJAZ).

Ze słow.: lit. (LKŽod.) *darmaĩ* 'bezpłatnie', 'nadaremnie, na próżno' (z pol. *darmo*, *daremnie*, Brückner LS 79).

Zwykle wyprowadza się od *dariti*, *darъ*, o suf. *-ьмо*, *-ьма* Zubatý Studie I 113—8, Vondrák VSG I 554—5, Vaillant GC II 2, 692, Obnorskiy ZslPh II 76. Nie można jednak wykluczyć derywacji od adi. *дарьмъ*: *дарьмо* acc. sg., *дарьма* zapewne gen. sg., por. synonimiczne *яъъ дарьма* (głuź. z *darma*, czes. *zdarma*). Rozwój znaczeniowy tłumaczą wyrażenia typu psł. *даромъ* : *дарьмъ* 'za darmo, bezpłatnie' (p. *darъ*), stpol. *za dar* 'gratis'.

J. R. — T. Sz. — F. S.

дармоѣдъ *дармоѣда* pln. 'ten, kto żyje na cudzy koszt, leń, pasożyt, parasitus'
 ~ pol. przestarz. *darmojomad* (dziś tylko *darmojomjad* od XVIII w.) od XVI w.
 (też dial. np. z Wlkpol., Litwy, a z ok. Tykocina *darmojomjed*, Karłowicz SGP),
 dial. kasz. tylko *darmojomjādea* (Sychta SK), czes. *darmojomjed -da*, sła. *dar-
 mojomjed -da*;

ros. pot. *дармоѣд -да*, dial. *дармоѣдина* m. i f. (stąd bułg. *дармоѣд*, RBKE),
 ukr. *дармоїд -да* (SUM, Hrinčenko), brus. pot. *дармаѣд -да* (też dial., Nosovič,
 Šaternik Červ.). ~

Compositum z wyrazów *дарьмо* i *ѣдъ od *ѣсти ѣть*. Pierwotne znaczenie
 'jedzący darmo, na próżno'. Nomen agentis jak *konoѣdъ*, *konovalъ* (zob.).
 O budowie zob. Wojtyła-Świerzowska NA 24—6. T. Sz. — F. S.

дарьмовъ *дарьмова дарьмово* pln. 'otrzymany bezpłatnie, w darze, bezpłatny'
 ~ pol. pot. i dial. *darmony* 'bezpłatny' (Karłowicz SGP z Litwy), czes.
 dial. *darmoný* 'ts.' (Kott Dod. DSM);

ros. pot. i dial. *дармовой* 'otrzymany bezpłatnie, w darze, bezpłatny' (SSRJ),
 dial. też *дармовый* 'ts.' (SRNG), ukr. pot. *дармовий* 'ts.', rzadko 'taki, który
 marnuje swój czas, który niczego nie robi' (SUM, Hrinčenko), brus. *дармаві* :
дармѡві 'bezpłatny, gratisowy'. ~

Por. pol. dial. kasz. *darml'ovizna* 'udzielanie czego za darmo, korzystanie
 z czego za darmo' (Sychta SK).

Od *дарьмъ*, *дарьмо*, z suf. *-ovъ*.

F. S.

дарьмъ *дарьма дарьмо* pln. 'dawany lub otrzymywany w darze, bezpłatny',
 'daremny, bezużyteczny'

~ pol. dawne *darmy* 'nieodpłatny, bezpłatny, udzielany lub otrzymy-
 wany za darmo', stpol. XV w. *darmy* 'bez nagrody', 'daremny, bezskuteczny'
 (w XVI w. 'daremny, próżny, bezużyteczny'), dial. 'nic nie kosztujący',
 'nadaremny' (Karłowicz SGP), stłuz. XVI w. (Jakubica) *darmy* 'daremny,
 próżny, bezużyteczny' (Muka), czes. rzadkie *darmlý* 'nieużyteczny, niepo-
 trzebny' (Přír. slov.), przestarz. 'dany w darze, bezpłatny' (SSJČ);

ukr. dial. *дармий* 'gratis', 'niepotrzebny, zbędny, müssig' (Žel.). ~

Por. 1. jъzъ *дарьма*: głuź. z *darma* 'bezpłatnie, za darmo', czes. *zdarma*
 'ts.', stczes. XV w. *z-darma* 'na darmo, daremnie' (Gebauer Sl.), por. też sła.
 dial. za pul *darma* 'za pół darmo' (Buffa Dlhá Lúka);

2. pol. dial. sli. *darámstvo* 'daremność' (Lorentz PW);

3. czes. u Jungmanna *daremek -mku* 'rzecz bez znaczenia, bez wartości'.

Do *dariti*, z suf. *-ьмъ*, o nielicznych adi. na *-imas* w lit. zob. Otrębski GL
 II 159, por. też Miklosich VG II 233. T. Sz. — F. S.

дарьмьнѣ zob. **дарьмьнъ**

дарьмьникъ *дарьмьника* pln. 'ktoś bezwartościowy, bezużyteczny, nieprzydatny
 do niczego'

~ pol. dawne *daremnik -ka* 'robotnik pracujący za darmo, bez zapłaty;
 darmozjad; rzecz otrzymana za darmo', dial. *daremnik* (wyjątkowo na Śląsku
daromnik, PF V 718) 'próżniak; małe dziecko, którym nie można się jeszcze
 posłużyć; ktoś do niczego niezdatny' (Karłowicz SGP, Kucala PSM 91),
 adv. *daremnika* 'darmo' (Karłowicz SGP), czes. *daremnik -ka* : *darebnik -ka*
 'próżniak, gałgan, łajdak, hultaj, urwis', stczes. XIV w. *daremnik* 'nicpoń,
 ladaco' (Gebauer Sl.), sła. *daromník* (dial. też *daremnik*, *darobník*, Kálal)
 'leniwy, bezwartościowy człowiek lub zwierzę, nicpoń, leń, próżniak';

brus. dial. дарѣмнікъ -ка 'nieproń, ladaco' (Nosovič). ~

Od дарѣмнѣ, o suf. -ікъ zob. I 90.

W. B.

дарѣмнѣ zob. дарѣмнѣ

дарѣмнѣ дарѣмнѣ дарѣмнѣ pln. 'dawany lub otrzymywany w darze, bezpłatny, gratuitus', 'bezużyteczny, bezwartościowy, próżny, płonny, bezskuteczny, inanis, vanuus, futilis', adv. дарѣмнѣ : дарѣмнѣ

~ pol. od XV w. *daremny* 'nie dający żadnych wyników, próżny, bezskuteczny, bezużyteczny, czczy' (też dial np. Olesch Sankt Annaberg, kasz. *daremni*, Sychta SK, sli. *darämni*, Lorentz PW), przestarz. 'dany darmo, bezpłatny' (w XVI w. 'dany bez zasług i zabiegów ze strony obdarowanego'), dziś dial. np. Kucala PSM 264, Sychta SK, dłuż. dawne XVI w. (Jakubica) *daremny* 'próżny, czczy, płonny, bezskuteczny', głuź. *daromny* 'bezpłatnie dany, podarowany' (Pfuhl), czes. *daremny* 'próżny, czczy, płonny, bezużyteczny, lichy' (już stczes. *daremny* : *daremni*, Gebauer Sl., Novák SlHus), 'nikczemny, podły, niegodziwy', dial. *daremny* : *daremni* 'tani, niestały, chory, nędzny' (Horečka Frenštát), też *darebný* (*mn* > *bn*) 'gałgański', arch. 'liczy, bezwartościowy', lud. 'zbyteczny, niepotrzebny, czczy', 'chory, cherylawy' (dobrze poświadczone dial. np. Bartoš DSM, Hruška DSCh, Malina Mistřice), sła. *daromny* (dial. też *daremny*, Kálal, *daremni*, Sipos Bükk-Gebirge) 'próżny, czczy, bezużyteczny, bezskuteczny, bezwartościowy; leniwy, niedbały', dial. także *darobny* (: *darebni*, Sipos l. c.) 'ts.' (SSJ, Kálal);

ukr. дарѣмний (od XVI w., Tymčenko; dial. rzadko też дарѣмний, Żel., Hrinčenko, *mn* > *vn*) 'bezskuteczny, próżny; bezpodstawny, niepotrzebny', dial. 'bezpłatnie dany, podarowany' (SUM, Hrinčenko, Żel., też dawne: Bilećkyj-Nosenko, Tymčenko: XVIII w.), brus. дарѣмны 'próżny, czczy, bezwartościowy', 'dany bezpłatnie, podarowany' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk). ~

Adv. 1. дарѣмнѣ: ~ pol. od XV w. *daremnie* (też dial. np. Olesch l. c.), czes. *daremně* (już stczes.) : *darebně*, sła. *daromne*, dial. także *daremne* (Kálal), *darobne*;

ukr. дарѣмне, stukr. XVI—XVIII w. дарѣмнѣ (Tymčenko). ~

2. дарѣмнѣ: ~ pol. przestarz. *daremno* (od XV w.), też dial., Karłowicz SGP, kasz., Sychta SK, Lorentz PW: *darämno*, czes. u Jungmanna *daremno*;

ukr. дарѣмно (od XVI w., Tymčenko), brus. дарѣмна (też dial., Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Od дарѣмнѣ, дарѣмнѣ, z suf. -нѣ.

W. B.

дарѣнікъ дарѣнікъ : дарѣнікъ дарѣнікъ 'ten, kto daje dar, ofiarodawca'

дарѣнікъ: ~ głuź. *darnik* 'dawca, ofiarodawca';

sła. książkowe rzadkie *darník* -ka 'dawca, ofiarodawca';

rus.-cs. z Jana Egzarchy дѣрнікъ 'ten, kto obdarza, conciliator, imper-tiens' (Miklosich LP, Srezn.), ros. dial. дѣрнікъ -ка 'chłop zrzekający się pełnego nadziału ziemi i otrzymujący w zamian w darze czwartą jego część', 'skarby, coś drogiego; drogi, ukochany człowiek' (SRNG), ukr. дарнікъ -ка 'poświęcony chleb wielkanocny'. ~

дарѣнікъ: ~ pol. dawne XVI—XVII w. *darownik* -ka 'ofiarodawca' (Maćz., L.), sli. *darovnik* -ka 'hojny człowiek, dawca' (Lorentz PW), głuź. *darownik* 'ofiarodawca' (Pfuhl), stczes. *darovnik* 'ten, kto odwdzięcza się, wynagradza, remunerator' (Gebauer Sl., Jungmann);

sł. *darovnik* : *darovnik* -ka 'dawca, ofiarodawca', sch. przestarz. *daròvnik* -ika 'ts.', cs. *даровникъ* 'ts.';

ukr. dial. *дарівник* -ká 'dawca, ofiarodawca' (Hrinčenko, Żel.). ~

Podstawą jest adi. *darъnъ* : *darovъnъ* i (wtórnje) *dariti* : *darovati*. O budowie zob. I 90—1. W. B.

darъnъ *darъna darъno* 'związany z darem, darowany', 'dający, darujący, chętnie darujący, szczodry, hojny'

~ pol. dial. u Karłowicza *darny* 'przydatny do czego, np. zwierzę': *dárny* 'urodzajny, płodny' (Młpol.), głuź. *darny* -na -ne 'podarunkowy; szczodry, hojny', stezes. *dárný* 'szczodry, hojny', sła. *darný* 'podarowany; pomyślny, szczęśliwy' (Jungmann z Bernoláka);

sch. dawne *dáran dárna* -no 'szczodry, hojny' (RJAZ: wyjątkowe w XVI w., równie wyjątkowe w RSAN: *dáran dárna* -no 'ts. '), tylko u Stulicia 'podarowany, gratuitus, dono datus';

strus. *даръныи* 'dany przez Boga' (Srezn. III 84), ros. u Dala *дарный* 'dotyczący daru, podarunkowy' (w SRNG nie notowane), ukr. dial. *дарний* 'udany, wydarzony' (Żel.), *дарна неділя* 'Niedziela przewodnia (kiedy rozdziela się poświęcony chleb)' też u Hrinčenki. ~

Z płd. słow.: rum. *darne* 'szczodry, hojny' (według Skoka ER I 383 < *darъnъ* + rum. suf. -ie < łac. -icus).

Derywat od *darъ*, znaczenie 'chętnie dający, szczodry, hojny' wskazuje chyba na sekundarną motywację przez *dariti*. W. S. — F. S.

darъstvo płd.-wsch. 'darowanie, ofiarowanie, obdarzenie': 'to, co darowane, ofiarowane, dar, donum'

~ sch. niepewne (tylko u Stulicia) *darstvo* : *darovstvo* 'dar' (RJAZ), cs. *дарство* 'dar, donum' (w SJS późne: Ewangeliaż Nikodema), *дарства исповѣдати* 'gratiam referre' (Miklosich LP). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazują derywaty: 1. scs. (Cloz., Supr.) *дарствовать, стовуць* 'dawać, ofiarować', ros. *дарствовать* 'obdarzać, ofiarowywać' (Dal, według Опыт Доп.: archang.), ukr. dawne XVIII w. *дарствоуєть* (: *дарствовать, Rudnyčukj ED II 11);

2. cs. *дарствити -штвалъ -ствити* 'donare' (Miklosich LP);

3. ros. *дарственный* 'podarowany przez kogoś, otrzymany w darze; uwierzytelniający, potwierdzający dar, nadanie', w funkcji subst. 'darowizna, akt darowizny', w gwarach adv. *дарственно* 'za darmo, bezpłatnie' (SRNG).

Od *dariti* z suf. -stvo. W. B.

datel'ъ *datel'a*, pl. *datele* 'ten, kto daje, dawca, dator'

~ czes. tylko u Jungmanna (z Mater verborum, więc niepewne), stąd zapewne u Kotta *datel* -le m. 'dawca', poza tym tylko z pref. np. dawne *udatel* 'donosiciel, denuncjator' (Přír. slov., dziś *udavatel*);

sch. dawne XIII—XVII w. *datelj* m. (RJAZ: *dätelj*) 'ten, kto daje, da, dawca, dator' (RSAN nie notuje), scs. Euch., Supr. *датель* -лъ 'dator, praebens' (częstsze formacje derywowane od czasowników prefiksalnych np. *prédatelj* ь, *podatelj* ь, *vzdatelj* ь, też *blago-datelj* ь, Meillet Ét. 312);

rus.-cs. *датель* 'ten, co daje, dawca, dator' od XI w., ros. dial. *датель* -ля 'ten, co daje lub darowuje coś', 'osoba dająca zamówienie na wykonanie jakiejś większej pracy' (Dal, SRNG), ukr. dial. *датель* -ля 'ten, co daje, dawca' (Żel., Kuzela-Rudn., już stuktur., Tymčenko). ~

Na gruncie poszczególnych języków słow. szerzy się synonimiczny produktywny typ derywowany od sekundarnych formacji tematycznych: 1. głuż. *dawaćel-la*, stczes. *davatel-le* (Jungmann, Gebauer Sl.), sch. przestarz. *davatelj-lja* (RSAN; według RJAZ u pisarza czakaw. z XVII w. i u Stulicia), ros. dawne i dial. *давѣтель-ля*;

2. sch. *dajatelj* (zob. RJAZ II 225), cs. *даятель*, rus.-cs. *даитель* (stąd ros. przestarz. *даитель-ля*).

Nomen agentis do *dati*, o suf. *-tel'ь* zob. II 50. Por. w tym samym znaczeniu od tego samego pierwiastka: stind. *dātar-* : *dātār-*, gr. δώτωρ -ορος, δωτήρ -ῆρος, z apofonią gr. δωτήρ -ῆρος, łac. *dator*.

Meillet Ét. 312, Trautmann BSW 58, Vasmer REW I 329, Geyr, Die Nomina auf. *-тель*, 1965, 31—2. J. R. — T. Sz. — W. B.

dati *damь dasi* 'uczynić kogoś odbiorcą posiadanej rzeczy; przekazać na własność dobrowolnie i bez odpłaty', 'obdarzyć czym, darować co, ofiarować, dare, donare, offerre', 'dostarczyć (do rąk), postawić, umieścić, położyć', 'dostarczyć, przysporzyć, przynieść (np. plon, owoc), wydać z siebie, wydzielić (często o krowie dającej mleko); wypłacić, zapłacić, tribuere, solvere', 'oddać się, o kobiecie' (jako eufemistyczne określenie obcowania seksualnego), 'umożliwić komuś zrobienie czegoś, pozwolić, wyrazić na coś zgodę; kazać, nakazać, polecić komuś zrobienie czegoś', 'wydać za mąż', 'uderzyć kogoś, zbić' (stąd okrzyk *jazь ti damь!* na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś'), w zwrotach np. *dad'ь Boże!*, *Bogъ dad'ь* 'niech Bóg sprawi, niech się tak stanie, oby tak się stało', *dati znati (věděti)* 'zawiadomić', *dati pokojь* 'pozostawić kogoś w spokoju', *dati rǫkǫ* 'wyciągnąć do kogoś rękę np. na powitanie, na znak przyrzeczenia, przyrzec', *dati sę* 'pozwolić zrobić coś z sobą, ulec komuś' (częste z przeczeniem *ne dati sę* 'nie pozwolić się pokonać'), 'podjąć się, przyłożyć się do czego, incumbere in aliquid, wziąć się do czego, jąć się, zabrać się do czego, zacząć', 'pójść, ruszyć w drogę, udać się gdzieś; rzucić się'

dati: ~ pol. *dać dam* 3 pl. *dadzą* (u Mącz. 384 d *dadzący* 'pozwalający') 'uczynić kogo odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym, darować co, ofiarować, dare, donare, offerre' (w tym znaczeniu powszechne w dial. np. Karłowicz SGP, Sychta SK, Lorentz PW, Szymczak Domaniewek) od XIV w., 'służyć czym, użyzyć czego, powierzyć co, dostarczyć, podać, wręczyć, dare in manus, tradere' (też dial. np. Sychta l. c.) od XIV w. (stąd od XIV w. a dziś dial. 'umieścić, położyć, włożyć, wsadzić, wrzucić'), 'powierzyć komuś jakąś pracę, stanowisko; wysłać do jakiejś pracy' (też powszechne w dial.) od XV w. (stpol. 'przekazać z przeznaczeniem lub w pewnym charakterze, przeznaczyć, skazać na co'), 'dostarczyć, przysporzyć, przynieść; wydać z siebie, wydzielić, ferre, dare' (też dial.) od XIV w., 'wypłacić, zapłacić, tribuere, solvere' (też dial.) od XIV w., 'wydać za mąż, maritare' od XV w., 'spowodować, uczynić, sprawić' od XIV w., 'pozwolić, dać pozwolenie' (powszechne także w dial.) od XIV w., dziś ludowe (powszechne w dial.) poświadczane od XIV w. 'polecić, kazać, faire, lassen, mandare', 'uderzyć, zbić' (np. *dać* w twarz, stpol. już w XIV w. *dać* policzek, po licu, pięścią, z XVI w. *dać* w gębę, w lice, u Reja *dać* w dupę, dial. kasz. *dac* komu w pęsk), ja ci *dam!* na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś', od XV w. (p. Słownik stpol. II 5) a dziś ludowe *dać* jako eufemistyczne określenie 'obcowania seksualnego, o kobiecie'; w zwrotach np. *daj Boże (dalby Bóg)* 'niech Bóg sprawi,

oby, bodaj', od XV w. w formie part. *bodaj* (stpol. też *bogdaj*) 'niech, oby, utinam' (p. Sławski SE I 38), już w XIV w. NO *Bogdaj* (SSNO), *dać* znać 'zawiadomić' (też dial. np. kasz., Sychta l. c.), *dać* pokój (też dial. np. Sychta l. c.) 'zostawić w spokoju' od XIV w. (stpol. też *dać* mir, milczenie), *dać* rękę 'wyciągnąć rękę np. na powitanie', 'przrzec' (też dial. np. kasz.), przestarz. 'pomóc, podtrzymać', stpol. XV w. part. *daj* 'bodaj, oby, utinam', połab. *dot* inf. (*dati*) *dojēs* 2 sg. *dojē*, 3 sg., imperat. *doj* : *düi* (*daji*) oraz *doz* (*dad't*), perf. *dol* 'dare' (pełny wykaz form zob. Lehr-Splawiński, Polański SE 114), dłuż. *daś dam daś* 3 pl. *daže* aor. *dach da* (co do pełnej fleksji zob. Muka HLF 600) 'uczynić kogo odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym, podarować co, ofiarować, dare, donare', 'dostarczyć do rąk, wręczyć, podać', 'pozwolić, dać pozwolenie' (*daj* jomu pśiś!), w zwrotach np. Bog *daj* i Bog *dał*, aż ... 'daj Boże, aby', *daj* Bog gluku! 'daj Boże szczęście', na to śi ruku *dam* 'przrzeknę', głuź. *dać dam daś da* 3 pl. *dadža* 'uczynić kogo odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym, darować co, ofiarować, dare, donare' (też np. jesé *dać*, pić *dać*, por. Sorb. SA II s. 194), 'pozwolić, zezwolić' (*daj* jemu hić), też dial. (Michalk Neustadt: *dać* 'geben', 'lassen'), 'polecić, kazać' (*da* sebi zub wutorhnyć), w zwrotach np. böh *daj*, böh *daj* strowje 'daj Boże zdrowie', *daj* jemu pokoj 'zostaw go w spokoju', czes. *dáti dám* 'uczynić kogoś odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym, podarować co, ofiarować, dare, donare' (też dial. np. Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč.) od XIV w. (Gebauer Sl., Novák SlHus.), 'pozwolić, dać pozwolenie, dopuścić, umożliwić' (też dial. Gregor l. c. i stczes. od XIV w. 'pozwolić, polecić, kazać', Gebauer l. c., Novák l. c.), 'wręczyć', 'umieścić, położyć, postawić' (też dial., Bartoš l. c., por. np. wałaskie: *dati* żebráka na hůru ležat), 'wyplacić, zapłacić, tribuere', 'polecić, przykazać lub zarządzić, postarać się, aby kto coś wykonał' (stczes. już w XIV w. 'przekazać, przeznaczyć, skazać'), 'sprawić, spowodować, wywołać jakąś czynność' (np. *dáti zavolat někoho* 'kazać kogoś zawołać'), stczes. od XIV w. 'uderzyć' (*da* jemu v hlavu), dziś *dáti* někomu ránu, pohlavek, też ja ti *dám!* na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś', 'wydać za mąż' (*Dala* sem t'a za Janička), już w XIV w. *dáti* za muže 'wydać za mąż' (dziś np. *dáti* někomu dceru za ženu, tak samo już w XVI w., SSJČ, Gebauer l. c.), w zwrotach np. *dejž* to bůh 'daj Boże', także w formie adv. i part. *bodej*, *bodejt'*, *bodet'*, *bodejž* (przestarz. *bohdejž*, *bohdej't'*, SSJČ) 'naturalnie, zapewne', już stczes. *bóhdaj*, *bódaj*, *bohđaj*, *bodaj* 'utinam', dial. moraw. *bodaj*: Bodaj zdráv = Bůh *dej*, abys byl zdráv (Bartoš l. c., zob. też Machek ES² 59), *dáti* něco někomu vědět 'zawiadomić, podać do wiadomości' (stczes. od XIV w. np. *daz* věděti 'spowoduj, uczyn, aby wiedzieli', *dáti* pokoj 'pozostawić kogoś w spokoju', *dáti* ruku 'wyciągnąć rękę do kogoś', 'przrzec', sła. *dat'* *dá* 'uczynić kogo odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym, darować co, ofiarować, dare, donare', 'pozwolić, dać pozwolenie, dopuścić, umożliwić coś', 'podać, wręczyć; położyć, postawić' (*Daj* mi tú knihu; *Dat'* obed na stól), 'wydać pieniądze, zapłacić', 'polecić, zlecić wykonanie czegoś', 'spowodować, wywołać jakąś pracę, trud' (*Dalo* mi to veľa práce), 'posłać kogoś do jakiejś pracy, służby' (*Dali* ho za kováča), ludowe 'wydać za mąż, maritare' (*dat'* za muž, Kálal), ja ti *dám!* na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś', *dal* by pánboh 'oby to się stało', *bodaj*, przestarz. i dial. *bohđaj* part. 'żeby, oby, niech, utinam' (SSJ, Stanislaw DSJ II 684), *dat'* *vediet'* 'zawiadomić', *dat'* pokoj niekomu 'zostawić w spokoju', *dat'* niekomu ruku 'wyciągnąć rękę np. na powitanie', 'przrzec';

sł. *dati dām* 'uczynić kogoś odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym, darować co, ofiarować' (*daj* mi kruha, vina, piti, jesti; v dar *dati* 'podarować'), 'spowodować, sprawić, uczynić', 'zapłacić', za żeno *dati* 'dać za żonę, wydać za męża', 'położyć, postawić gdzieś', 'polecić, kazać coś zrobić' (srajce sem *dal* prat), 'pozwolić, dać pozwolenie, zrządzić' (ako Bog *da*; *daj* nam biti milim in dobrim), v nauk *dati* = *dati* koga učit (Pleteršnik), 'wydawać, dostarczać z siebie coś' (np. mastna hrana *da* veliko kalorij), 'uderzyć, zbić' (*dati* komu po glavi; dial. np. z Režji *dāt* z no pálico, Slav. Leks. 217), *daj!* 'dalej!, nuże!' (np. *daj*, govori!, *dajmo* ga pretepsti!), w zwrotach np. jako pozdrowienie dobro jutro Bog *daj!*: Bog ga *daj!*, Bog *daj* dobro srečo!, Bog *daj* srečo!, Bog *daj* da bi bilo res!, na znanje *dati* 'podać do wiadomości', roko *dati* 'wyciągnąć rękę', Bog mu *daj* večni mir in pokoj, sch. *dāti dām* (*dādem* i *dādnēm*, 3 pl. *dājū*, *dādū* i *dādnū*) pf. (z przeczeniem *ne dati* pf. i impf.) 'uczynić kogo odbiorcą posiadanej rzeczy, darować, podarować co komu, ofiarować' (też ludowe, u Vuka) od XII w., 'podać coś, wręczyć', jako eufemistyczne określenie 'obcowania seksualnego kobiety' (RSAN), 'sprzedać, wydać na coś, zapłacić, płacić, odstąpić coś w zamian za co' (RSAN), 'posłać kogoś np. do jakiejś pracy, do szkoły', 'wydać za męża' (*dati* za żenu), 'urządzić coś, zorganizować', 'pozwolić, zgodzić się, przystać na co' (wg Vuka szczególnie z *ne*: *Ne da* mu mati da ide na vojsku), stąd zapewne *ne dati* koga 'wziąć w obronę, defenderę' od XIII w. (u Vuka z przykładem: *Ne daj* mene tvome društvu tući), 'nałożyć obowiązek, polecić wykonanie, zrobienie czegoś, kazać, dare alicui aliquid faciendum, jubere aliquid aliquid facere', 'uderzyć, zadać cios' (*dati* šamar), *dat* ću ti ja! na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś', 'wydać z siebie; przynieść plon, zysk, owoc; urodzić' (*dati* dete na svet), jako imperat. ze znaczeniem 'podniety, zachęty': 'nuże!' (*Dajte*, zapalite!, też Vuk), Bog *daj!* 'daj Boże', *ne daj* Bog! 'nie daj Boże', stsch. *dati* věděti 'podać do wiadomości' (RJAZ), scs. *дати дамь даси* 3 pl. *дадаты* (imperat. *даждь*, w Mszale kijowskim w morawskiej postaci *daž*) 'dare, donare; tribuere, praestare, largiri, reddere', 'pozwolić, dopuścić, permittere, admittere, sinere, dare; velle', 'uczynić, spowodować' (*дати заповѣдь*, scs. и дамь уюдсса), 'wydać z siebie' (*земле дасть плодъ свои, мѣсць не дасть свѣта своего, сс. небо дъждь дасть*), 'dostarczyć do rąk, przekazać' (*далъ къ рѣцѣ мои*), 'polecić, rozkazać' (SJS), *боже ... даждь* 'daj Boże' (SJS), bułg. *дам дадѣш* aor. *дадох* 'uczynić kogo odbiorcą posiadanej rzeczy', 'podać, wręczyć', pot. także jako eufemistyczne określenie 'obcowania seksualnego kobiety', 'pozwolić, dopuścić, stworzyć możliwość, umożliwić', 'dostarczyć, przysporzyć; wydać z siebie, urodzić', 'przekazać, powierzyć', pot. 'dać zapłatę, zapłacić, sprzedać; określić, wyznaczyć np. cenę' (w tych znaczeniach także dial. zob. np. Gerov, Stojkov Banat, BDial. III 55, VI 21), *дам* мома 'wydać za męża', 'urządzić, zorganizować' (*даде* вечеря), ludowe u Gerova 'uczynić; czynić, robić', 'spowodować' (*дам* страх), 'posłać np. do szkoły' (*дам* някого на наука), 'uderzyć' (*дам* плесница), na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś': *ще му дам* да разбере! 'ja mu dam!', *дай* Боже 'daj Boże', maced. *даде* 'uczynić kogoś odbiorcą posiadanej rzeczy', 'podać, wręczyć', 'czynić, robić, powodować', 'o dziewczynie: wydać za męża', 'zapłacić; wyznaczyć, określić np. cenę, wiek', 'wydać z siebie, urodzić', 'pozwolić, dopuścić do czegoś', 'urządzić, zorganizować' (*дадоа* розба), 'posłać kogoś np. do szkoły' (też dial., Małecky SW), *дай* Боже! 'daj Boże', *не дай* Боже! 'nie daj Boże'; strus. *дати дамь* 'uczynić kogo odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym,

darować co, ofiarować, dare, donare', 'zapłacić', 'pozwolić' (zwykle z przeczeniem не дати 'nie pozwolić'), дати богъ 'daj Boże' XIII w., роукѡу дати 'wyrazić zgodę', ros. дать (dial. też дась, дасть, дѣсти, даси, SRNG) дам даишь 3 pl. дадут 'uczynić kogoś odbiorcą posiadanej rzeczy, darować coś, obdarzyć czym, ofiarować, dare, donare', 'podać, wręczyć; udzielić czego; dostarczyć' (дать книгу, дать есть, лекарство), 'dostarczyć, przysporzyć, przynieść' (дать хороший урожай, дать прибыль, дать большой доход), 'pozwolić, dopuścić, umożliwić zrobienie czegoś' (np. Ему не дали говорить), 'uczynić, zrobić, urządzić, zorganizować, wydać' (Дать завтрак 'wydać śniadanie'), 'wydać za mąż' (дать замуж), 'polecać, kazać, powodować jakąś czynność', 'zapłacić za coś', 'uderzyć' (też dial. np. Slovarь Rjazan., SRSO, Mirtov Don.), я тебе дам! na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś', dial. дать губу 'pocałować', дать 'oddać się, o kobiecie' (Dal), w imperat. дай + verbum 'wyraża gotowość do jakiejś czynności, pobudzenie, zachętę do zrobienia czegoś', дай бог!, даст бог!, dial. interi. дажбо! 'ей-ей, ей-богу!': богдай wyraża życzenie komuś wszystkiego złego: богдай тебя (SRNG), дать знать 'zawiadomić', ukr. дами дам даси 3 pl. дадуть 'przekazać od jednej osoby do drugiej, podarować coś', 'wręczyć, dostarczyć do rąk, podać', 'dostarczyć, wydać z siebie, wydzielić, np. o glebie, ziemi rodzącej', 'wypłacić, zapłacić', 'zorganizować, urządzić coś' (Дав обід двом гостям), дами i дами заміж 'wydać za mąż', 'kazać, spowodować, polecić zrobienie czegoś' (Дами переписувати 'polecić przepisanie'), 'zrobić, uczynić, wywołać jakąś czynność', 'uderzyć' (Дав мені в ухо), я тобі дам! na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś', imperat. дай + verbum wyraża 'gotowość do jakiejś czynności, pobudzenie, zachętę do zrobienia czegoś' (Дай я з тебе посміюся), дазь Біг, дазь-бі, дасть-бі też 'daj Boże' (Hrinčenko), бодай (dial. богдай) też 'niech, oby' (SUM), дами знати 'zawiadomić', дами покій 'zostawić w spokoju', brus. даць дам дасі дасць 3 pl. дадутць 'uczynić kogoś odbiorcą posiadanej rzeczy, obdarzyć czym, podarować co, ofiarować, dare, donare', 'dostarczyć, wydać z siebie' (np. Сад даў вялікі прыбытак), 'wypłacić', 'zorganizować, urządzić' (Даць канцерт), 'spowodować, uczynić, sprawić', 'określić, wyznaczyć np. wiek z wyglądu' (На выгляд ей нельга даць больш трыццаці год), 'uderzyć' (Даць у зубы), я табе дам! na oznaczenie 'groźby, straszenia kogoś' (dial. даць 'zbić, pobić', Šaternik Červ.), дай бѡжа 'daj Boże', dial. бадай 'oby, żeby' (Nosovič, Šaternik l. c.), даць знаць 'zawiadomić', даць спакой 'zostawić w spokoju'. ~

dati se: ~ pol. dać się, zwykle z przeczeniem nie dać się 'nie pozwolić się pokonać' (też dial.) od XVI w. (dial. np. kasz. dac są 'ulec, ustąpić, poddać się', 'odważyć się', Sychta l. c.), dziś też da się coś zrobić 'jest możliwe do wykonania', dawne od XVI w. też 'zdać się (na kogoś)', 'ofiarować się', 'pójść, udać się gdzieś', 'zacząć coś, wejść w jakiś stan' (por. dziś dial. 'wdać się w coś', 'zdarzyć się', 'wziąć się do czegoś', dał się w pokorę 'uderzył w pokorę'), dial. 'podać się za kogoś' (Dał się za rzeźnika), 'rzucić się na kogoś' (Dał się na niego 'rzucił się na niego'), dłuż. daś se 'jąć się, zabrać się do czego; wziąć się, zacząć coś', 'rzucić się, napaść na kogo', se na drogę daś 'wyjechać', daś se wót někogo 'opuścić kogoś', nieosob. 'zdarzyć się, wydarzyć się' (to jo se we Błotach dało), głuź. dać so 'zabrać się, wziąć się (do czegoś, za coś)', 'zacząć', dać so do smjeca 'wybuchnąć śmiechem', dać so do čekanja 'uciec', do dešćika so da 'zanosi się na deszcz', czes. dáti se někomu cele 'oddać się' (juž stczes. dáti se 'oddać się, poświęcić się'), dáti se 'zacząć coś

robić, wziąć się do czego' (też dial. np. Bartoś l. c., już w stczes.), 'przyłączyć się do czegoś, wziąć udział w czymś', 'wybrać się gdzie, skierować się, puścić się np. w drogę' (też dial., Bartoś l. c.), to *se dá* 'można, jest możliwe', dial. *dál sa* na matku 'wdał się, wrodził się, o podobieństwie do kogoś', *dalo se* na déšt' 'zanosło się na deszcz', sła. *dat' sa* (do čoho, na čo) 'zacząć coś robić, wziąć się do roboty' (*dat' se* do práce), 'wybrać się gdzie, skierować się' (*Dat' sa* poľom, cestou), *dat' sa* do niekoho 'rzucić się na kogoś', 'połączyć się z kimś, przyłączyć się do kogo, do czego', *nedat' sa* 'nie pozwolić się komu zwyciężyć, bronić się', *dá sa* 'można';

słę. *dáti se* 'pozwolić się, np. przekonać' (często z przeczeniem *ne dati se*: *tebi se ne dam* tepsti 'nie pozwolę ci się bić'), 'ulec', z przeczeniem *ne dajmo se!*; wyraża możliwość: *kar se da* srečni smo; *teci, kar se le* najbolj *da* 'ile można', sch. *dáti se* 'nie bronić się, ulec, pozwolić komu, czemu zwyciężyć; zdarzyć się, przytrafić się' (*ne dati se* 'nie ulec, nie pozwolić się pokonać, resistere'; u Vuka np. *ne daj se!* 'trzymaj się!', *sis forti animo*), 'oddać się czemu, poświęcić się czemu, incumbere in aliquid', 'jąć się, począć, zacząć', 'rozciągnąć się, rozpostrzeć się', 'ruszyć, skierować się', 'rzucić się, pójść', z przeczeniem *ne da mi se* 'nie darzy mi się, nie powodzi mi się, non succedit' (*ne dadu mi se* djeca 'kad umiru', Vuk), *da se* 'można', dial. pld. z pieśni lud. *dala se* rana na zlo 'verti in malum' (Vuk), cs. *дати са* 'być dawanym', też 'pozwolić się', bułg. *дам се* tylko z negacją *не* 'nie pozwolić się pokonać', dial. *дам се* 'pozwolić się', 'być danym, oddanym' (Gerov), maced. *dade ce* tylko z negacją 'nie ulec, nie pozwolić się zwyciężyć';

strus. *датица* 'być danym, dari', 'ulec, poddać się, pozwolić się zwyciężyć; pozwolić zrobić coś z sobą', ros. *даться* 'pozwolić z sobą coś zrobić, pozwolić się; być danym; ulec; oddać się', 'być dostępnym np. dla przyswojenia, pójść, przyjść komu łatwo, szczęśliwie, pomyślnie, udać się' (też dial.), *дался в кого-либо* 'bardzo podobny, wrodził się w kogoś', dial. *даться* np. 'silnie się uderzyć' (Как *дался* головою в стену), 'uciec nagle', ukr. *даться* 'pozwolić zrobić coś z sobą; poddać się wpływowi, czynności czegoś', 'być danym', 'jąć się, wziąć się do czego', 'stać się przystępnym', brus. *даться* 'pozwolić z sobą coś zrobić', 'być dostępnym np. dla przyswojenia', pot. 'uderzyć się' (BRS). ~

Dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. dawne *diūomi diūoti*, łot. *diūomu diūot* 'dać' (nowsze sekundarne praes. lit. *diūodu*, łot. *diūodu*), stpr. *dāst* 'daje', *dāt* 'dać'. Podstawą ie. *dō-*: *dā-* 'dać'. Dawniej rekonstruowano powszechnie bsl. **dō-d-mi*, niezwykłą samogłoskę w zgłosce zreduplikowanej *da-* < *dō-* zamiast spodziewanego *de-* w stind. *dā-dā-mi* 'daje' (: gr. *δί-δω-μι* 'ts.', z innym wokalizmem zgłoski reduplikowanej tłumaczając kontaminacją pierwiastka i aor. *dō-* (psł. *da-ti* = lit. *diūoti*) i sylaby reduplikowanej w słabych formach pierwotnego paradygmatu: *dō-* + *de-d-* < **de-dā-*. Zob. Trautmann BSW 56—7, Meillet SC 289, Sławski SE I 136, Vaillant GC III 452. W świetle ostatnich badań (Kořínek LF LXV 445—54, Szemerényi ESR I 7—12, Fraenkel BS 92—3 a przede wszystkim Kuryłowicz To Jakobson II 1127—31) najprawdopodobniej wyjść trzeba z pierwotnego atematycznego **dō-mi* potwierdzonego przez synonimiczne orm. *tam*, łac. *dō*, śrwalijskie *ro-daf*. Sekundarne *-d-* w formach *dast*, *daste*, *dadęts* przypisać trzeba podporządkowaniu *dō-* typowi *ēd-*, psł. *ēmь ēsti*.

T. Sz. — F. S.

datъ zob. данъ

datъkъ zob. **danъkъ**

datъ f. pld. i wsch. 'dawanie, darowanie, dar, datio'

~ cs. **datъ** f. 'datio' (Miklosich LP: Jan Egzarcha), rus.-cs. **датель** 'dawanie, darowanie, datek' (Srezn.). ~

Poza tym poświadczone w:

scs. **благодать** f. (kalka z gr., por. Meillet Ét. 277) 'łaska, gratia' (cs. też 'dobrodziejstwo'), 'cnota, virtus', cs. 'gratia, suavitas, dulcedo' (stąd ros. *благодать* 'rozkosz', przestarz. 'łaska', ukr. *благодать* 'ts.');

strus. **подать** 'pogłównie' już w XIV w. (Srezn.), ros. *нодаты* f. hist. 'ts.'

Kontynuuje ie. *dō-ti-s*, dokładne odpowiedniki: lit. *duotis* 'dar, podarek' (LKŽod.), stind. *dātiḥ* f. 'dar' w *havyá-dātiḥ* 'składanie ofiarnego napoju, ofiara' (Mayrhofer KEWA II 31: później używane też samodzielnie), awest. *dāiti* f. 'dar', gr. δῶτις Hes. 'ts.' (-τις wskazuje na postać dorycką, uwaga prof. J. Safarewicza).

Nomen actionis do *dati*, o suf. *-tъ* zob. II 44. Stosunek *datъ* : *dati* jak *bytъ* : *byti*, *dětъ* : *děti*, *moktъ* : *mokti*.

Meillet Ét. 277, Vasmer REW I 329, Trubačev ESSJ (prospekt) 44.
T. Sz. — F. S.

datъje zob. **danъje**

datъnъ *datъna datъno* 'chętnie dający, skłonny do dawania, hojny, szczodry, szczodroblivy'

~ pol. dawne od XVI—XVIII w. a dziś dial. *datny* 'chętny do dawania, hojny, szczodry, szczodroblivy' (SP XVI IBL, L., MAGP V cz. II s. 67; SJP PAN jako dawne też 'możliwy do dania', bez przykładu), dial. kasz. *datni* 'urodzajny' (np. *datná* zeńa), 'jędry', 'przydatny, użyteczny' (*datni* człowiek), 'piękny, udany' (Sychta SK), wg Lorentza PW *datni* 'przyjemny, miły';

sch. *dātan -tna -tno* 'urodzajny, płodny, żyzny; pomyślny; wydajny, wydany, np. o owocach', 'hojny, szczodry' (RSAN), wg RJAZ *dātan -tna* 'dandus' (tylk w słowniku Stulicia, r. 1806), 'largus, wydajny, wydany' (np. *datna* je maslina ove godine 'oliwki są wydajne w tym roku, dają dużo oliwy', wyjątkowe z XIX w.);

ros. dial. *датный* zapewne też 'szczodry, hojny' (wg SRNG znaczenie niejasne), brus. dial. *датыный* 'hojny, szczodry, lubiący dawać podarki' (Nosović). ~

Do *dati*, partic. praet. pass. *datъ*, z suf. *-ъnъ*.

Zob. *udatъnъ*.

T. Sz.

dat'a 'dawanie, danie, datio', 'to, co się daje, dar, donum', 'danina, tributum, vectigal', pld. i wsch. też 'stypa, poczęstunek po pogrzebie, uczta pogrzebowa, convivium funebre'

~ pol. dial. kasz. *dacá* 'dawne dobrowolne datki w naturze dla księdza' (wg Sychty SK stare), sli. *dwca* 'datek, dar' (Lorentz PW z przykładem: To je válgw *dwca*);

słę. *dāca* 'podatek, danina' (też ludowe, Pleteršnik, SSKJ), u Pleteršnika także 'cło', sch. *dāca* przestarz. 'danina, podatek, myto' od XVI w., ludowe *dāca* 'dar' (zwykle w połączeniu bożja *dāca*, też u Vuka; por. z XVIII w. 'dar boży' = 'obfitość, pożywienie'), *dāca* (: *dāca*, RSAN) 'uczta pogrzebowa, stypa' (też u Vuka), pierwotne znaczenie n. actionis 'dawanie' zachowane w języku ludowym (RSAN, por. RMat., RJAZ);

strus. XI w. *дара* 'dar' (Srezn. III 84), ros. *dáva* 'dawanie, danie, wydanie, złożenie; porcja, racja', dial. 'wydanie za mąż', 'oddanie, zwrócenie czegoś; to, co należy oddać, dług', 'pożyczka pieniężna; danina', 'pieniądze dawane przez pana młodego pannie młodej', 'jałmużna dawana biednym', 'stypa, na której karmiono biednych i rozdawano im pieniądze', 'powodzenie, los szczęścia' (SRNG, Melničenko Jaroslavl), ze znaczenia 'ziemia, niewielka posiadłość ziemiska, nadawana, darowana przez księcia lub dana przy podziale' (zob. Dal) rozwinęły się: 'porcja, racja', 'działka gruntu, lasu' (dial. też 'kawałek pola, łąki'), 'letnisko; willa' (co do rozwoju znaczenia por. też Vasmer REW I 329; z ros. np. w czes. *dača*, śl. *dáča*, bułg. *dáva* 'willa letniskowa'), ukr. *dáva* 'dawanie, danie' (dial. 'podatek, danina', Hrinčenko, Żel.), stąd 'porcja, racja', 'działka leśna', 'letnie mieszkanie, letnisko; willa' (SUM), brus. *dáva* 'danie' (też dial. np. poleskie 'dawanie', Leks. Poleszja 30), 'działka leśna', 'dom z ogrodem' (BRS). ~

Nomen actionis, nomen acti od *dati*, o budowie zob. II 42.

J. R. — T. Sz.

dat'ьka wsch. 'dawanie, danie czegoś', 'to, co się daje, dar'

~ strus. *дара* 'dar' (Srezn.), ros. dial. *dáuka* 'wyplata; zarobek; wydzielanie małej części dla kogoś przy podziale czegoś', 'подачка со стола', 'przedmioty wydawane, przydzielane żołnierzowi, np. amunicja', 'kawałek pola' (co do znaczenia zob. *dat'a*) SRNG, Dal, ukr. dial. *dáuka* (w tej postaci już w XV—XVI w., Rudnyćkyj ED II 12) 'rodzaj podatku, część podatku, składka', 'zbiórka pieniężna' (SUM, Hrinčenko), brus. dial. *dáuka* 'dawanie, wydawanie czegoś wyznaczonego' (Nosovič), 'przydział siana do koszenia, określona część sianokosu' (Bjałkewič Mohylew). ~

Dem. od *dat'a*.

T. Sz.

davačь *davača* 'ten, co daje, użycza czego, dator'

~ pol. dawne XVI i XVIII w. *dawacz* 'ten, co daje, użycza czego, dawca' (SJP PAN, SP XVI IBL, u Mącz. 'dator'), głuź. *dawačk* (według Pfuħla dem.) w połączeniu *dawačk* a *zasybračk* 'dający i z powrotem odbierający', stczes. XIV—XV w. *davač* 'ten, co daje' (Gebauer Sl., Novák SlHus), także u Jungmanna 'dator', śl. dial. *davač* 'ts.' (Kálal, Loos, Tvrđý);

sch. *davač* *daváča* 'dawca, dator' (ludowe, Vuk, RŠAN), bułg. tylko u Gerova *dasácy* 'ts.', maced. *dasacy* 'ts.';

ukr. dial. *dasácy* m. 'dator' (Żel.). ~

Por. 1. ros. dial. *dasácyja* 'skłonna do rozpusty' (SRNG);

2. śl. *dajáč* m. 'dator', sch. dial. kajkaw. u Belostenca *dajačica* 'datrix' (RJAZ).

Nomen agentis od *davati*, o budowie zob. I 102. Na uwagę zasługuje wyjątkowo zaświadczone prymarne (odpierwiastkowe) *dačь* 'ts.', na które wskazuje śl. dial. *dáč* (Jungmann z Bernoláka, Kálal).

Por. *datel'ь*, *dachь*, *davčь*, *davar'ь*.

J. R. — T. Sz.

davar'ь *davar'a* dial. zach. 'ten, kto daje, dawca, dator'

~ pol. dial. śl. *dávovř -ařa* 'dawca' (Lorentz PW), dłuź. *davar' -řa* 'ts.', głuź. *davar -rja* 'ts.';

por. pol. dial. śl. *dáivř -ařa* : *-vřa* 'ts.' (Lorentz PW). ~

Nomen agentis od *davati*. Zapewne paralelna innowacja poszczególnych języków słowiańskich. O budowie zob. II 22.

W. S.

davati *davaję* imperf. do *dati*

~ pol. *dawać daje* (też dial.), stpol. od XIV w. *dawać dawaję* i *dawam*, dial. kasz. *davac doważę* (Lorentz PW), jako imperat. dial. *dawaj!* 'dalej!, nuże!' (Szymczak Domaniewek, Karłowicz SGP), dłuż. *dawaś -wam -waś*, głuż. *dawać dawa*, czes. *dávati -vám*, stczes. iter. *dávati -vaju*, sła. *davat' dáva -ajú*;

sł. dial. np. styryjskie, prekmurskie *dávati -vam* : *-vljem*, sch. *dávati dájēm* i *dájem* (dial. też praes. *dāvām*, wg Vuka pld.zach., dokładniej o zasięgu dawnym i dzisiejszym RJAZ), cs. **ДАВАТИ ДАВАМЪ**, już scs. **ПОДАВАТИ -ВАМЪ, РАЗДАВАТИ -ВАМЪ**, bułg. *dávam -au*, maced. *dava*, dial. *dávam dávas'* (Matiecki SW);

strus. **ДАВАТИ -ВАЮ** XIV w., ros. *dasát'ь daó daěu*, dial. *dasát'ь dasájo* (SRNG), jako imperat. *dasáú!* 'nuże!', ukr. *dasátmu daó daéu*, brus. *dasáuy daó daéu*, dial. *dasáuy dasájo* (Nosovič), jako imperat. *dasáú!* 'nuże!' (BRS, też dial. np. Šaternik Červ.). ~

Imperf. do *dati* (por. *dajati*) oparte na ie. **dō-u-* (: *dō-*), o budowie zob. I 47. Dokładny odpowiednik: łot. *dāvāt* iter. 'darować', por. też lit. *daviaũ* 'dawałem', stind. *dāváne* 'dać'.

Trautmann BSW 57, Vaillant GC III 264, 485, Pokorny IEW 225—6, Sławski SE I 138—9. T. Sz. — F. S.

davavъ *davava davavo* dial. zach. 'chętnie dający, szczodry'

~ głuż. *dawawy* 'szczodry, szcudroblivy, hojny', czes. rzadkie *dávavý* 'ts.' (SSJČ, Přír. slov., Jungmann), dial. *dávavýj* 'ts.' (Hruška DSCh). ~
Adi. od *davati*, z suf. *-(a)vъ*. T. Sz.

davežь *daveža* pld. i wsch. 'dławienie, ściskanie, duszenie'

~ sł. *dávež -ža* 'pies, który dusi postrzeloną lub schwytaną zwierzynę' (SSKJ), maced. *daveж* m. 'dławienie, duszenie';

ros. dial. *daséж -жа* 'ścisk, tłok przy nagromadzeniu ludzi', 'napór, nacisk' (SRNG). ~

Nomen actionis od *daviti*, o suf. *-ežь* p. I 69—70. Znaczenie nomen agentis w sł. rozwinięte z pierwotnego nomen actionis. F. S.

davě adv. 'jakiś czas temu, uprzednio, kiedyś, dawno; ostatnio, niedawno, tylko co, dopiero co'

połab. *dovə* 'ostatnio, tylko co' (Lehr-Splawiński, Polański SE 115), dłuż. dial. *davě* 'uprzednio, przedtem, niedawno', 'dopiero co, tylko co', 'od dawna, dawno', w comp. dial. *davějšy* 'dawniejszy', stczes. *dávě* 'wcześniej' XIV w. (Gebauer Sl., według Flajšhansa Slovanský sborník věnovaný ... Pastrnkovi, 1923, s. 27 pożyczka z es.);

sł. dawne *dáve* 'dziś rano, z rana', 'niedawno, ostatnio' (Pleteršnik), rzadkie *dávi* 'dziś rano, z rana' (ib., SSKJ), dial. np. rezjańskie *dávi dávý* 'niedawno; wcześniej' (Slav. Leks. 218, por. i Tominec Črni vrh), cs. **ДАВЕ** 'niegdys, kiedyś' (tylko Miklosich LP);

strus. **ДАВЕ** 'wczoraj, heri', ros. dial. *dáve, dávu, dávя* 'jakiś czas temu, niedawno; w ciągu tego samego dnia' (SRNG, Mirtov Don., Slovarь Rjazan., Slovarь Urala, SRSO, Melьničenko Jaroslavl, Dal, Opyt, Opyt Dop.), ukr. dial. zach. *dávi* 'wcześniej rano, dziś rano', 'niegdys, kiedyś, pewnego razu' (Žel., Hrinčenko, por. też Rudnyčkyj ED II 3). ~

Por. 1. (z apofonią) bułg. ludowe *odése* (według BER I 312 zach.), *odéseka*, dem. *odésekak*, *odésece* 'niedawno, przed chwilą' (Gerov);

2. ros. dial. *dása* : *dasá* 'niedawno' (SRNG).

Do ie. *deu-* (p. wyżej bułg. dial. *odése*), *deuə-*: *dōu-*, *duā-*, *dū-* o 'długim trwaniu, dawności, oddaleniu': orm. *tew* 'trwanie, długi czas', *tewem* 'trwam', gr. Hes. *δών πολυχρόνιον* 'dawne, stare' (może z *δαFón), stind. *dávīyān* 'dalszy' comp. do (z apofonią, stopień zanikowy) *dūrāh* 'daleki', *dūrām* 'daleko', łac. *dū-dum* 'od dawna, dawno; niedawno; przedtem', *dū-rāre* 'trwać', het. *tūma* adv. 'daleko', *tūmaz* (*tūmaza*) 'z daleka; od dawna'. Psł. *davě* sprowadza się do prapostaci ie. z wokalizmem rdzenia wzdłużonym: *dōu-*, poświadczonej też w stirl. *doë* (**dōuio-*) 'powolny'. Wskazuje być może na ie. *dōuā* (pierwotnie więc loc. sg., por. *avé*) podobnie jak gr. *δῆν*, dial. dor. *δάν* 'długo; dawno, od dawna', które uważa się za skostniałą formę przypadkową (pierwotnie acc. sg.) pierwiastkowego subst. *duā-*.

Osthoff IF V 279—90, Meillet DEL³ 332—3, Berneker SEW I 181, Benveniste BSL XXXIII 142—3, Frisk GEW I 381—3, Mayrhofer KEWA II 56—7, Chantraine DEG I 274—5. *K. P. — T. Sz. — F. S.*

davěca : **davěce** adv. wsch. p. *davě*

davěca: ~ strus. *давеча* 'niedawno' (Slovarь SPIg.), ros. pot. i dial. *dávecha* 'niedawno; dawniej, poprzednio, przedtem', *dávecha* 'ts.' (SRNG), *dávca* 'ts.' (ib., Opyt), *dávica* 'niedawno' (SRNG), 'przed dwiema, trzema godzinami' (Mirtov Don.). ~

davěce: ~ strus. XVII w. *давече* 'dawno' (Slovarь SPIg.), ros. dial. *dávече*, *dávче*, *dávче* 'niedawno' (SRNG), *dávиче*, *dávяче* 'ts.' (ib.). ~

Por. 1. z part. -ě-: ros. dial. *dávca*, *dávче*, *dávечь*, *dávячу*, *dávечка*, *dávчка*, *dávячку* = *dáve*, brus. dial. *dávечи* 'niedawno' (Bjalskevič Mohylew);

2. z part. -k-: śl. dial. z zach. Styrii *dávīkar* adv. 'dziś rano' (Pleteršnik), ukr. dial. *dávīku*, huculskie *dávīk* 'wcześnie rano, dziś rano' (Žel., Janów Symb. Rozwadowski II 274, por. Rudnyćkij ED II 3);

3. z part. -t-: dłuż. stare i dial. *davěto* < *davě-to (: dem. *davět-ko*) 'przedtem, niedawno', 'tylko co' (: *dajeto* 'przedtem', 'do dziś', *dajetko* 'nie długo przedtem', dial. *dejeto*, *dejetko* zam. *davěto*, *davětko*, Muka), ros. dial. *dávят*, *dávятку* 'niedawno';

4. z part. -d-: ukr. dial. *dávīda* = *dávīku* (Žel.);

5. z part. -s-, -š-: ros. dial. *dávесь* 'niedawno', *dávишь*, *dávеишь* 'ts.', 'dawno, od dawna, od dłuższego czasu';

6. por. także: ros. dial. *dávень* 'niedawno', 'wczoraj', 'w przeszłości, wcześniej; całkiem dawno', stąd *dávенчъ* 'niedawno' (SRNG).

Derywat od *davě* z part. -ča, -če. Part. -ča < *kē, Sobolevskij RFV LXXI 432 zestawiał z gr. *τε*, łac. *que*, stind. *ca*, p. -če. *T. Sz. — F. S.*

davěce zob. **davěca**

davica 'choroba gardła'

~ pol. dawne XVI w. *davica* 'choroba gardła, rodzaj wrzodu zalegającego gardło i utrudniającego przełykanie' (SP XVI IBL: 2 razy), czes. tylko u Jungmanna *davice* 'wrzód, który w gardle zalega';

śl. *davica* (Pleteršnik, wg SSKJ *dāvica*) 'choroba gardła: angina', u Pleteršnika też 'dyfteryt', sch. *davica* (tylko u Stulicia, wg RJAŻ niepewne) 'tonsillae';

ukr. dial. *давiця* (: synonimy *задавка*, *задавлячка*) 'dyfteryt; angina', Żel. ~

Por. 1. *dav-yn-ica*: głuź. *dajnica* 'angina', sch. *dāvnice* f. pl. 'choroba gardła, przy której puchną gruczoły, tonsillae' od XVII w. (RJAZ), ludowe *dāvnica* 'angina' (RSAN);

2. sch. dial. *dāvļjika* 'owoc o kwaśnym smaku' (RSAN; podobne znaczenie przy ukr. dial. *давiчий*, p. *daviti*);

3. *dav-ikz*: połab. *dovēk* (?) 'jastrząb' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 115), por. też czes. przestarz. *davič*, *dāvič*, rzadko także *davička* 'ten, kto dusi, dławi, wróg, niszczyciel' (SSJČ; w Přír. slov. i u Jungmanna *davič* 'ts.', 'korzeń, służący jako lekarstwo wywołujące wymioty'), myśliwskie *dāvič* 'pies myśliwski tresowany do duszenia zwierząt, zwłaszcza drapieżnych' (SSJČ);

4. ros. dial. *давiя* 'febra, dreszcze, gorączka', *давiха* 'część pułapki: deszczka, która spadając przyciska zwierzę, ptaka' (SRNG).

Nomen agentis od *daviti*, o suf. *-ica* w tej funkcji p. I 98. Pierwotne znaczenie 'dławiąca'. O bliskim znaczeniowo ukr. dial. *дава* p. *daviti*.

T. Sz. — F. S.

didlo 'to (ten), co (kto) gniecie, ściska, np. przyrząd do zgniataania, prasa' ~ czes. *didlo* 'lekarstwo powodujące wymioty', sła. *dāvidlo* 'ts.';

sch. dial. *dāvilo* m. i n. 'ten, kto wykonuje wyrok śmierci, kat' (RSAN), bułg. dial. *давiло* nomen actionis od *давя* 'давене' (Герон: Търпило има, *давiло* няма);

ros. *давiло* 'prasa do wyciskania soku z winogron' (SSRJ; por. w SAR 'ciężka rzecz, służąca do wyciskania, zgniataania czegoś'), dial. pñ. 'robotnik zajmujący się wyciskaniem soku z winogron' (SSRJ), dial. 'robotnik zajmujący się wytłaczaniem, wybijaniem wyrobów z miedzi' (SRNG), ukr. dial. *давiло* 'prasa', brus. *давiла* 'prasa do wyciskania soku z owoców' (BRS). ~ Por. głuź. *dajadło* 'środek na wymioty'.

Od *daviti*, o suf. *-dlo* p. I 113—4.

T. Sz. — F. S.

didvel'ь *didvel'a* 'ten, kto dusi, dławi, dusiciel, dławiciel'

~ pol. dawne XVII w. *dawiciel -la* 'dusiciel' (L. z Kn.), głuź. *dajicel -la* 'dusiciel, dławiciel', czes. tylko u Jungmanna *didvel -le* 'ten, kto dusi, dławi, dusiciel';

sła. *давiтелj -lja* 'ten, kto dusi, dławi' (SSKJ), sch. przestarz. *давiтелj* m. 'ts.', przen. 'gnębiiciel, ciemiezca' (RSAN), poza tym tylko u Stulicia r. 1806 *давiтелj* 'człowiek, który dławi, dusi' z uwagą, że zapożyczone z ros.!

ukr. dial. *давiтель* m. 'dusiciel' (np. боа-давiтель 'wąż boa dusiciel', Żel.). ~

Nomen agentis od *daviti*, o suf. *-tel'ь* p. II 51.

F. S

daviti *dav'o* 'gnieść, ugniatać, cisnąć, przygniatać, comprimere, premere', 'ściskać za gardło, dusić, dławić, suffocare; zabijać, uśmiercać przez uduszenie', pñd. 'topić kogoś w wodzie', **daviti se** 'dusić się, krztusić się, np. kawałkiem pokarmu, który uwiązał w gardle, kaszlem', pñd. 'topić się, tonąć'

~ pol. dawne XV—XVIII w. (tak Brückner SE 85, SJP PAN z Krasińskiego XVIII w.) *dawić dawię dawisz* 'dławić, dusić, suffocare', od XV w. także 'o przedmiocie uwięzłym w gardle, w przełyku' (*dawi* w gardle), w XVI w. *dāwić dāwię* (z *ā* pochylonym jak i w dzisiejszych dial., p. MAGP IV m. 155) 'dusić, zabijać przez duszenie, dławić', 'dusić, drażnić w gardle,

o chorobie gardła', przen. 'gnębić, uciskać kogo' (por. dial. z Podhala 'cisnąć, wywierać ciśnienie', Karłowicz SGP), dziś częste w dial. *dawić* i *dawić się* 'dusić (się), np. wskutek przedmiotu, który uwiązał w gardle' (zob. Małecki — Nitsch AJPP m. 256, Karłowicz l. c. z Krakowskiego, Kujaw, Litwy, Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg, Maciejewski Chełm.-dobrz., Tomaszewski GŁ; u Kucaly PSM 189 *wydwawić* 'zwymiotować', *dawienie* 'wymiotowanie'), już w XVII w. stpol. *dawić się* 'dusić się' (L. z Kn.), dziś w języku literackim tylko *dławić* 'dusić' od XV w., stpol. 'gnieść, ścisnąć, tłoczyć, comprimer' (z kontaminacji *dawić* z *dłabić*, zob. o tym dokładnie Sławski SE I 147), połab. *dově* 3 sg. praes. 'ciśnie, dławi' (Lehr-Splawinski, Polański SE 115), dłuż. *dawiš -im -iš* i *dajiš* (to wg Muki dial., ale notowane i u Šwajeli) 'dusić, dławić', dawne też 'gnieść', dial. 'miać, miętosić, np. o chustkach', *dawiš se* 'dusić się, krztusić się, przed wymiotowaniem' (też dial. *dawiš se* 'dusić się', Fasske Vetschau), z pref. *pódawiš* 'udusić, zadusić' już w XVI w. (Muka z Jakubicy), głuż. *dajić* 3 sg. *daji* 'dusić, dławić' (u Pfuha też 'rozdziawiać usta, ziewać'), *dajić so* 'dusić się, dławić się' (też dial. *dajić se* 'ts.', Michalk Neustadt), czes. *dáviti -vím* 'dusić, zabijać przez uduszenie, zabijać, mordować, niszczyć, tępić' (np. Vlk *dávi* ovcí), 'wymiotować' (np. Celou noc *dávila*; *Dáviti* krev; też dial. *davit* 'wymiotować', 'dusić', Horečka Frenštát), przen. 'uciskać, gnębić' (Přír. slov.), *dáviti se* 'dusić się' (por. stezes. od XIV w. 'tłoczyć się, gnieść się'), przestarz. i dial. 'wymiotować', dial. także *davit* 'tłoczyć, gnieść' (w tym znaczeniu już stezes. *dáviti -vu* od XIV w., Gebauer Sl.), 'dusić, dławić' (Bartoš DSM s. v. *dłábit*'), sła. *dáviti -vi* 'dusić, dławić', 'gnieść' (por. u Kálala *davit* też 'gnieść, miąć'), 'zwracać spożyty pokarm, wymiotować', *davit sa* 'dusić się, dławić się', np. *Davit sa* kaš'om; Kričal, až sa mu *davit* hlas;

sł. *dáviti -vím* 'dusić np. ścisnąć za gardło; zabijać ścisnąć za gardło', 'dławić, np. o kaszlu' (też dial. np. Tominec Črni vrh) od XVI w. (u Megisera 1592 *dáviti* 'strangulare'), przen. 'uciskać, gnębić' (SSKJ), *dáviti se* 'dławić się nie mogąc czegoś przełknąć' (np. pes se *davi* s kostjo), 'mieć skurcze w gardle, kszusić się jak przy wymiotach' (*Davit se* je, a ni mogel bruhati; Kar *davit se* je od smeha), sch. *dáviti dávím* 'dusić kogoś, ścisnąć go za gardło' od XV w. (też u Vuka 'jugulo'), 'zabijać przez duszenie', 'topić, rzucając do wody' od XVII w., przen. 'uciskać, męczyć, gnębić' od XV w. (RJAZ, RSAN, RMat.), dial. *davit* 'gnieść, wyciskać, np. winogrona' (HDZ I 156: czakaw.), *dáviti se* 'dławić się, dusić się, np. przy szybkim jedzeniu' (u Vuka 'suffocor') od XIV w. (RJAZ), 'dławić się ze śmiechu', 'dusić się wzajemnie, dusić jeden drugiego', 'topić się, tonąć' (RSAN), scs. **ДАВИТИ ДАВЛЯ ДАВИШИ** 'dusić, dławić, suffocare, constringere, premere' (SJS), bułg. *dávja -uu* aor. *dávix* 'ściskać kogoś za gardło, aby go zabić, dławić, dusić' (też dial. np. *dávu* 'dusić, o wilku', BDial. III 55), 'topić w wodzie w celu uśmiercenia' (też dial. np. BDial. VI 21, por. u Gerova 'wpychać albo wlewać coś komuś do gardła w celu spowodowania śmierci'), przen. 'męczyć', 'gnębić; niszczyć, zabijać', *dávja se* 'dusić się, dławić się', 'topić się w wodzie', dial. *dásam ce* zwykle w 3 pl. 'walczą, biją się np. kot z psem' (BDial. III 55, 210: **пцетата ce dáva**; por. w związku z tym znaczenie czasownika dem. *davičkam ce* 'walczyć dla żartu, bić się dla żartu'), maced. *davu* 'dusić, dławić', 'topić', *davu ce* 'dusić się, dławić się', 'topić się, tonąć';

strus. **ДАВИТИ ДАВЛЮ** 'dusić, suffocare' od XV lub od XVI w., wg Srezn. także 'przymuszać' z XI w. Ostr. (w scs. 'suffocare, constringere'), **ДАВИТИСА**

'dusić się wzajemnie', ros. *давѣть давлѣю давиуиу* 'przyciskać, cisnąć, uciskać ciężarem, przygniatać; gnieść, rozgniatać, tratować', 'wyciskać, tłoczyć, wytłaczać' (np. *давѣть виноградъ* 'tłoczyć winogrona'), 'cisnąć, uciskać, uwierać' (сапогъ *давѣтъ* нѣгу), pot. *давѣть* кого 'dusić, unicestwiać, niszczyć' (лицá *давѣтъ* кур; *давѣлъ* гусеницу), przen. 'ściskać, gnębić, przytłaczać' (тоскá *давѣтъ* грудь), *давѣтъся* 'dławić się' (*давѣтъся* костью), 'dusić się' (*давѣтъся* от кашля, смѣха), pot. 'pozbawiać się życia przez powieszenie', dial. *давѣтъ давлѣю давиуиу* i *давѣиуиу* 'palić (papierosa)', *давѣтъ* зубици 'leczyć opuchlinę migdałków przez naciskanie ich palcem w jamie ustnej' (SRNG), ukr. *давѣти давлѣю давиуиу* 'naciskać swoim ciężarem', przen. 'gnębić, uciskać; dusić coś w sobie, np. Ізу', 'z siłą naciskać, ściskać, cisnąć', 'rozgniatając, gniotąc niszczyć, np. owady', 'tłoczyć, wytłaczać, np. winogrona', 'zabijać, uśmiercać ściskając za gardło, dusić' (stąd przen. 'ściskać, o mrozie, mrozić'), w znaczeniu 'dusić, ściskając za gardło' od XV w. (Тымчѣнко), *давѣтиуся* 'dławić się np. przez zatkanie sobie gardła dużym kawałkiem jedzenia', 'dusić się, krztusić się, np. od kaszlu, Іез itp.', 'pozbawiać się życia przez uduszenie', w XVII w. *давѣтиуся* 'dusić się, tłoczyć się' (Тымчѣнко), brus. *давѣиу* 'dusić, dławić', *давѣиуиу* 'z trudem przetykać; dławić się', dial. *давѣиуиу* 'silnie krzyczeć', 'zbyt dużo pracować' (Šaternik Červ.). ~

Ze słow.: lit. *dōvyti* 'nękać, trapić, dokuczać' (Brückner LS 81, ostatnio Fraenkel LEW 100).

Por. 1. uderzające ukr. dial. *давѣиуиу* 'ciężki, duszący, o czadzie, śwędzie' (*давѣиуиу* чад), 'cierpki, kwaśny, o smaku' (Hrinčenko), pod wpływem typu *могѣиуиу*, *живѣиуиу*, *ядѣиуиу* (uwaga prof. J. Safarewicza);

2. deverbativum *davъ dava*: czes. *дав* *даву* 'tłum, ciżba', stczes. *дав -а* : -*u* 'tłoczenie, tłok, ścisk; ucisk' od XIV w., sła. *дав -u* 'tłum', ukr. dial. *дав* m. 'tłok, natłok, ucisk' (Žel.), por. też sch. dawne tylko u Stulicia z XVIII w. *дáва* 'jugulatio', ukr. dial. *дáва* 'zakaźna choroba gardła, dyfteryt' (Hrinčenko).

Kontynuuje ie. *dhāu-* 'dusić, ugniatać, uciskać'. Najbliższe odpowiedniki ie.: goc. *af-davidai* nom. pl. 'wyczerpani, osłabieni', awest. *dvaidi* 1 dual. praes. med. 'uciskamy, dręczymy'. Tu należą też stare nomina agentis: frygijskie *δάος ... λύκος* Hes. 'wilk' (*'zwierzę duszące'), ilirska NM (w dzisiejszej Albanii nazwa okolicy górzystej) *Candāvia* oparta na starej NO *Kan-dāv-os. Por. też oparte na pierwotnym temacie na -l-: lidyjskie *κav-δάουλης* imię boga i króla *κav-άγγελης* — 'duszący psy, epitet Hermesa' (*κav-* 'pies', por. gr. *κύων*, łac. *canis*), gr. *Θαύλιος* tessalski przydomek Zeusa (dosłownie 'duszący, dławiący').

Wokalizm pierwiastka i semantyka wskazują na pierwotne causativum do ie. *dheu-* 'mdleć, umierać': stnord. *deyja* 'umierać' (> ang. *die* 'ts.'), stwniem. *touwen* 'ts.', może i lit. *džiūti džiūstu* : *džiūvū* 'schnąć, wysychać' : *džiūti džiūju* 'zawieszać celem wyschnięcia; zabijać'.

Solmsen KZ XXXIV 77—80, Berneker SEW I 181—2, Rozwadowski MPKJ II 344—6 (WP II 212—4), Fraenkel IF XXXII (Anzeiger für indogerm. ... Altertumskunde) 86, Trautmann BSW 58, Holthausen VEWA 36, Sławski SE I 47, Vasmer REW I 326, Walde-Hofmann I 468, Pokorny IEW 235, Vaillant GC III 286, 425. *K. P. — T. Sz. — F. S.*

davivъ *daviva davivo* : **davlivъ** *davliva davlivo* zach. i pld. 'duszący, dławiący'
davivъ : ~ czes. *dávivý* 'powodujący wymioty, wymiotny, odnoszący się do

wymiotów, vomitorius' (Přír. slov.; u Jungmanna też w nazwie rośliny: cesmina *dávivá* 'Plex vomitoria'), przestarz. 'duszający, dławiący; morderczy' (Přír. slov.), sła. *dávivý* 'drażniący, powodujący wymioty, np. o kaszlu' (SSJ). ~

O większym zasięgu formacji świadczy derywat sła. *davivec -veca* 'dusiciel, der Würger' (Pleteršnik).

davlivъ: ~ sła. dial. *dávlivý* 'powodujący wymioty, wymiotny' (Kálal); sch. *davljiv* 'dławiący, duszący' (RMat., RSAN). ~

Por. głuź. *dajawy, dajaty* 'duszający, dławiący'.

Od *daviti*, o suf. *-(i)vъ, -livъ* derywujących od czasowników p. Vondrák VSG I 521, Brodawska-Honowska SPS 149—58. F. S.

davlivъ zob. **davivъ**

davъka 'dawanie, danie', 'to, co się daje: określona porcja czegoś; opłata, danina, podatek'

~ pol. *dawka* 'porcja leku o ustalonej wadze lub ilości, doza' (u L. nie notowane), dial. *dáfka* 'składka, podatek' (Karłowicz SGP, Kucala PSM 270, Nitsch DPŠ, Zareba Siołkowice), kasz. *dawka* 'dar, podarunek; porcja' (Lorentz PW), czes. *dávka* 'porcja, doza', 'podatek, opłata' (też dial., Jungmann, Bartoš DSM), sła. *dávka* 'porcja, przydział', 'podatek, opłata';

sła. dawne *dávka* 'porcja, doza lekarstwa' (SSKJ, u Pleteršnika prekm.), bułg. dial. *dávka* 'danina, podatek' (Гергов), rodop. *dáfka* 'ивица плат с която се обшиват гайтаните на обърната страна на потури и други дрехи' (BDial. II 150);

ros. dial. *dávka* 'bura; lanie', датъ *dávku* 'skrzyczeć, zgromić, złać' (SRNG). ~

Por. głuź. *dawk -ka* 'opłata, podatek', pl. *dawki* 'podatki' (też dial., Michalk Neustadt), sła. *dávek -vka* 'podatek, danina', sch. dial. *dávak -vka* 'ts.' (RSAN).

Nomen actionis > nomen acti od *davati*, o suf. *-vka* zob. I 94. W. B.

davъkъ 1. *davъka* dial. zach. i pld. 'danina, podatek'

~ głuź. *dawk -ka* 'opłata, podatek' (*dawki* dawać 'płacić podatki', dań a *dawki* 'opłaty i podatki'), dial. *dawki* pl. 'podatki' (Michalk Neustadt);

sła. *dávek -vka* 'podatek', np. *davek* od dohodka, od prometa (Pleteršnik, SSKJ), dial. *dávuk* 'ts.' (wg Tomincea Črni vrh wyraz nowszy w tym dial.), sch. dial. *dávak -vka* 'ts.' (RSAN). ~

Nomen actionis > nomen acti od *davati*, o suf. *-vкъ* zob. I 93. T. Sz.

davъkъ 2. *davъka davъko* pln. 'dławiący, duszący'

~ pol. dial. *dawki* 'trudny do przełknięcia, dławiący' (ciasto *dawkie*, Karłowicz SGP z SWil. i z Litwy; czyżby z brus., ale znaczenia nie identyczne!);

ukr. pot. *davkiiŭ -ká -ké* 'dławiący, duszący' (SUM), brus. *dávki* (BRS), dial. *dávku, dávkuŭ* 'cierpki, np. o jabłku' (Nosovič, Rastorguev Brjansk), adv. *dávko* 'cierpko, kwaśno', 'ciasno' (Nosovič). ~

Od *daviti*, o suf. *-vкъ* łączącym się również z podstawami czasownikowymi p. Vaillant BSL XXXI 43—6, Brodawska-Honowska SPS 192—5.

T. Sz. — F. S.

dawьca zob. **dawьсь**

dawьсь *dawьca* pld.-wsch. : **dawьca** zach. 'ten, który coś daje, dawca, dator'
dawьсь: ~ sł. *dávec -vca* (według Pleteršnika z cs.), sch. dawne XVII—
 XVIII w. *dávac dávca*, scs. *давць -ца*.

strus. *давць*, ros. u Dala i dial. *давѣцъ давцѣ* (SRNG: 'udzielający kredytu;
 хозяин, передающий другому свою рыболовную артель'), ukr. *давѣць*
давцѣ (Hrinčenko, Żel.). ~

dawьca: ~ pol. od XV w. *dawca*, kasz.-sł. *dawca, dawca* (Lorentz PW), stczes.
dávce -ce m., f. (Gebauer Sl.). ~

Por. synonimiczne: 1. sch. dial. kajkaw. *dajec* (RJAZ: Belostenec);

2. sch. *dávalac : dávalac -vaoca*, ros. przestarz. i dial. *давалец -льця*,
 ukr. *давалець -льця*;

3. sł. *dajálec -lea* (SSKJ; u Pleteršnika *dajávec -vca*).

Nomina agentis od *davati*. O suf. *-ьсь* : *-ьca* zob. I 100, 102.

J. R. — W. B.

dawьnina zob. **dawьnostь**

dawьno adv. 'niegdyś, pridem, olim, diu, longo tempore', 'od dawna, długo,
 dudum, antiquitus, diu'

~ pol. *dawno* (w XVI w. a dziś dial. z *á*) 'niegdyś, kiedyś, w odległych
 czasach', 'od pewnego, dłuższego czasu, od dawna' (też dial. np. *dávno*,
douvno, Sychta SK, Kucala PSM, Olesch Sankt Annaberg, Pluta Dzierży-
 sławice) od XV w., 'uprzednio, poprzednio, dotychczas, przedtem' (też dial.
 zob. SJP PAN II 33), dłuż. *dawno* (np. mój bratś jo już *dawno* domoj pśišeł)
 'od dłuższego czasu, od dawna' (Muka), głuż. *dawno* 'ts.' (też dial., Michalk
 Neustadt), *dawno* dobry 'dość dobry' (Pfuhl), czes. *dávno* 'od dłuższego czasu,
 od dawna, długo' (też dial., np. Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč.) od XIV w.
 (stczes. comp. *dávneǰie*, Novák SlHus), jako wzmocnienie wyrazu, do którego
 się odnosi 'całkiem, zupełnie, aż nadto' (też dial. np. Gregor l. c., Hruška
 DSCh, Lamprecht Opava), dial. *dávno* 'bardzo, wielce' (Malina Místfice),
 sła. *dávno* 'przed wieloma laty, w odległych czasach', 'od dłuższego czasu,
 długo, od dawna';

sł. *dávno* 'w odległych czasach, przed wieloma laty, od dawna' (Pleteršnik,
 SSKJ), sch. *dávno* (wg RSAN też *dávno*), dial. *damno* (też u Vuka) 'w dalekiej
 przeszłości, nigdyś', 'od dłuższego czasu, od dawna; bardzo długo' od XV w.,
 cs. *давньо* 'longe ante, multo ante' od XIII w. (SJS), bułg. dial. *dávno* 'od
 dawna' (BER I 312: Kopriwstzica);

strus. *давньо* 'pridem, olim' od początku XIV w., ros. *давнó* 'na długo
 przed czasem obecnym, dawno temu', 'w ciągu długiego okresu czasu,
 od dawien dawna aż do czasów obecnych' (też dial., np. Słowarь Rjazan.,
 Mirtov Don. *дамнó* 'ts.'), *давнѣм-давнó* 'bardzo dawno' (SSRJ), dial. *давнó*
 'niedawno, świeżo', 'nie prędko' (*dávno* 'daleko'), też na oznaczenie 'powię-
 kszenia czegoś: wiele, dosyć, dość, sporo' (*давнó времени* 'długo, wiele czasu',
давнó живот 'wcześnie wstali, przebudzili się', SRNG), ukr. *давнó* 'w dalekiej
 przeszłości, wiele lat temu', 'w ciągu dużego okresu czasu, długo, z dawien
 dawna', *давнѣм-давнó* 'bardzo dawno' (SUM, Hrinčenko), brus. *даўнó* = ros.
давнó (BRS, też dial. np. Bjałkevič Mohylew, Scjaškovič Grodno). ~

Por. 1. *dawьně*: pol. dawne XVIII w. *dawnie*, dial. sł. *dawňe* 'niegdyś,
 kiedyś, w odległych czasach' (SJP PAN, Lorentz PW), czes. rzadkie *dávne*,
 dial. *davne* 'ts.' (Přír. slov., Bartoš l. c.);

2. *давъна*: sch. *dávna* : *dávna* 'niegdyś' (RMat., RSAN; stąd adi. *dávnašnji* 'dawny'), sło. przestarz. *dávnaĵ* 'niegdyś, dawno, diu' (SSKJ) od XVI w. (Megiser 1592), od *davnaj* 'ts.' (Pleteršnik).

Adv. od *давнъ*.

K. P. — T. Sz.

давнѡсть f. : **давнѡста** (pln.) : **давнѡина** 'odległość, oddalenie w czasie, długość trwania w czasie, dawne, minione, odległe czasy'

давнѡсть: ~ pol. od XV w. *dawność* -ci 'odległość w czasie; długość trwania w czasie, długie istnienie, upływ czasu, odległa przeszłość, starożytność, starość', stpol. od XIV w. 'upływ czasu powodujący utratę prawa skargi lub prawa nabycia własności, przedawnienie', dial. 'przeszłość' (Karłowicz SGP, Kucala PSM 216), *год боꝑы давнѡсти* 'od bardzo dawnego czasu' (Kosiński Czechów), kasz.-sł. *dównosc* 'dawne, stare czasy, przeszłość' (Lorentz PW), głuź. *dawnosc* -ei 'starożytność, antiquitas' (Pfuhl), czes. rzadkie *dávnost* 'daleka przeszłość', stczes. 'długość trwania w czasie, w przeszłości' (Gebauer Sl., Novák SlHus), u Jungmanna też 'starożytność' (z L.: 'odległość w czasie; przedawnienie'), sła. rzadkie *dávnost* -ti 'dawna, odległa przeszłość, dial. *davnosti davno* 'bardzo dawno' (Buffa Dlhá Lúka);

sło. *dávnost* f. 'dawno miniony czas, zamierzchła przeszłość' (wg SSKJ poet.), sch. przestarz. od XVI w. *dávnost* -osti 'starożytność, starość czegoś, dawna przeszłość';

ros. *давность* -ти 'odległość w czasie; długotrwałość', 'przedawnienie' (stąd bułg. *давност* 'przedawnienie', BER I 312), ukr. *давність* -ности (stukr. od XVI w. *давность*, Tymčenko) 'wielkie oddalenie, odległość w czasie', 'dawno minione czasy', 'długotrwałość', 'przedawnienie', brus. *даўнасць* f. 'odległość w czasie; długotrwałość; przedawnienie', dial. *даўнасць* 'przedawnienie' (Šaternik Červ.). ~

давнѡта: ~ pol. dial. kasz. *dávnota* 'dawne czasy, przeszłość' (Sychta SK), głuź. *davnota* 'dawny, miniony czas, dawność, starożytność', sła. u Jungmanna *dávnota* 'dawność';

ukr. u Żel. *давнотá* 'starożytność'. ~

давнѡина: ~ głuź. *davnina* 'dawno miniony czas; starożytność' (Pfuhl), czes. (sła.?) u Jungmanna *dávniina* 'coś dawnego, starożytność';

sło. *davnina* 'zamierzchła przeszłość', sch. od XVII w. *davnina* 'dawne czasy, przeszłość, antiquitas', 'długotrwałość, starość czegoś', od *davnina* 'od dawna, od najstarszych czasów';

ros. u Dala *давнина́*, *давнина́* 'dawność' (w SRNG nie notowane), ukr. *давнина́* 'dawno minione czasy, zamierzchła przeszłość; to, co odnosi się do przeszłości', *давня́ давнина́* 'zamierzchła przeszłość' (Hrinčenko), u Żel. i Hrinčenki też *давина* = *давнина́*, brus. pot. *даўніна́* 'stare, dawne czasy, stare dzieje', dial. *dávniina* : *давніна́* 'ts.' (Nosovič), *даўніна* 'ts.' (Bjaľkevič Mohylew). ~

Abstr. od *давнъ*, z suf. -ostъ, -ota, -ina.

W. B.

давнѡта zob. **давнѡсть**

